

કાવ્ય સંગ્રહ

દ્વિતીય વિભાગ

શાંતિ ભક્તામર - પાર્શ્વ ભક્તામર
તથા સરસ્વતી ભક્તામર

સંશોધક

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ ડાપડીયા (એમ.એ.)

પ્રેરક-માર્ગદર્શક

પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

नमो नमः श्री गुरुप्रेमसूरये
श्री भक्तामरस्तोत्रनी पाठपूर्तिरूप

काव्यसंग्रह

द्वितीय विभाग

श्री धर्मवर्धनगणिकृत सरस्वती भक्तामर (स्वोपज्ञ टीका सहित)
तथा

श्री लक्ष्मीविमल मुनिवर्यकृत शान्ति भक्तामर
तेमज

श्री विनयलालगणिकृत पार्श्व-भक्तामर (आठ परिशिष्टो सहित)

संशोधन, भाषांतर तथा विवेचन करनार
← प्रो. हीरालाल रसिकदास कापडीया (M.A.) →

प्रकाशन प्रेरक

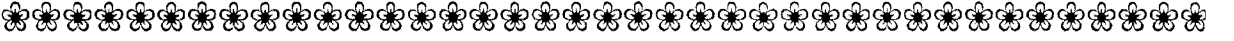
प.पू. येराग्यदेशनादक्ष आचार्यदेवेश
श्रीमद् विजय हेमचंद्रसूरीश्वरजु महाराज

प्रकाशक

श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट
मुंबई

● દિવ્યકૃપા ●

પૂ. પૂ. સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા.
પ.પૂ. વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સા.
પ.પૂ. સમતાસાગર પંન્યાસપ્રવર શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર્ય

● શુભાશિષ ●

પ.પૂ. સિદ્ધાંતદિવાકર ગદ્ધાધિપતિ
આચાર્યદેવશ્રીમદ્ વિજય જ્યઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.

● પ્રેરણા-આશિષ-માર્ગદર્શન ●

પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજયહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.

● પ્રાપ્તિસ્થાન ●

(૧) શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ
દુકાન નં. ૫, બદ્રીકેશ્વર સોસાયટી,
૮૨ નેતાજી સુભાષ રોડ,
મરીન ડ્રાઈવ, 'ઈ' રોડ, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૦

(૨) શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ
ચંદ્રકાન્ત સંઘવી
૬/બી, અશોકા કોમ્પ્લેક્ષ, રેલ્વે ગરનાળા
પાસે, પાટણ - ઉત્તર ગુજરાત.

● મુદ્રક ●

એમ. બાબુલાલ પ્રિન્ટરી
૧૦૭, નાલંદા એન્કલેવ, સુદામા રીસોર્ટની સામે, પ્રિતમનગર,
એલિસબ્રીજ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬. ફોન : ૨૬૫૭૬૦૫૬

વીર સં.
૨૫૬૧

વિ. સં.
૨૦૬૧

ઈ. સ.
૨૦૦૪

મૂલ્ય : રૂ. ૧૨૫/-

सिद्धांतमहोदधि सुविशाणगच्छनिर्माता स्व. आचार्यदेव

श्रीमद् विजय प्रेमसूरीश्वरजु महाराज

न्यायविशारद, उग्र तपस्वी, सूक्ति प्रेमना परम कृपापात्र
आशुवनाव्नेवास्त्री गच्छाधिपति स्व. आचार्यदेव

श्रीमद् विजय भुवनभानुसूरीश्वरशु महाराज

શ્રુતસર્જન સુકૃતાપ્રશસ્તિ

પ્રસ્તુત પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ

પ.પૂ. વૈરાભ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાની

પ્રેરણાથી શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ,

સંઘાણી, ઘાટકોપર (વેસ્ટ) તરફથી

લેવામાં આવેલ છે.

જેની ટ્રસ્ટ હાર્દિક અનુમોદના કરે છે.

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

॥ सूरिप्रेमाष्टकम् ॥

कर्ता : पन्यासश्रीकल्याणबोधिविजयगणी
(वसन्ततिलका)

श्रीदानसूरिवरशिष्यमतल्लिका स
गीतार्थसार्थसुपतिप्रणताङ्घ्रिपद्मः ।
सिद्धान्तवारिवरवारनिधिः महर्षिः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥११॥
चारित्र्यचन्दनसुगन्धिशरीरशाली
स्वाध्यायसंयमतपोऽप्रतिमैकमूर्तिः ।
मौनप्रकर्षपरिदिष्टमहाविदेहः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१२॥
कर्माख्यशास्त्रनिपुणो ह्यनुहीरसूरिः
विश्वाद्भुतप्रवरसंयतगच्छकर्ता ।
जैनेन्द्रशासनमहत्कुशलौघकल्पः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१३॥
दर्शस्य रात्रिसदृशे कलिकालमध्ये
प्रेमामृतेन विलसत्परिपूर्णचन्द्रः ।
लोकोत्तरास्वनितदर्शितसार्वकक्षः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१४॥
वैराग्यनीरजलधि-र्निकटस्थसिद्धिः
संसारतारणतरी शमसौख्यशाली ।
स्वर्गापवर्गफलदकलकल्पवृक्षः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१५॥
ऐदंयुगीनसमये हि समस्तवर्षे !
मन्ये न साधकवरः परिपूर्णशीलः ।
मन्ये करालकलिकालजवीतरागः
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१६॥
अत्यन्तनिःस्पृहमनःकृतदभ्ररागः
संतोषकेसरिविदीर्णविलोभनागः ।
कल्याणबोधिमचलं प्रतिजन्म दद्यात्
श्रीप्रेमसूरिवताद्भवरागनागात् ॥१७॥
क्वाऽहं भवद्गुणसमुद्रतलं यियासुः
नाऽहं भवत्स्तुतिकृतेऽस्मि समर्थबुद्धिः ।
नाऽहं भवत्पुनितपादरजोऽप्यरेऽस्मि
कल्याणबोधिफलदातृतरो ! नतोऽस्मि ॥१८॥

॥ सूरिभुवनभान्वष्टकम् ॥

कर्ता : पन्यासश्रीकल्याणबोधिविजयगणी
(वसन्ततिलका)

सज्ज्ञानदीप्तिजननैकसहस्रभानो !
सद्दर्शनोच्छ्रयविधौ परमाद्रिसानो !
दुष्कर्मभस्मकरणैकमनःकृशानो !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥११॥
यो वर्द्धमानतपसामतिवर्द्धमान-
भावेन भावरिपुभिः प्रतियुध्यमानः ।
क्रुच्छन्नलोभरहितो गलिताभिमनो
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१२॥
तेजः परं परमतेज इत समस्ति
दुर्दृष्टिभित्तदमिचंदनि चामिदृष्टिः ।
भूताऽपि शैलमनसां नयनेऽश्रुवृष्टि
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१३॥
तुभ्यं नमो भविकपङ्कजबोधभानो !
तुभ्यं नमो दुरितपङ्कविशोषभानो !
तुभ्यं नमो निबिडमोहतमोहभानो !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१४॥
गुणैर्महानसि गुरो ! गुरुताप्रकर्ष !
पापेष्वपि प्रकृतदृष्टिपिपुषवर्ष !
वृत्त्यैकपूतपरिशुद्धवचोविमर्श !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१५॥
कल्लोलकृद्वरकृपा भवतो विभाति
देदीप्यते लसदनर्घ्यगुणाकरोऽन्तः ।
गम्भीरताऽतिजलधे ! नयनिम्नगाधे !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१६॥
सीमानमत्र न गता न हि सा कलाऽस्ति
प्रक्रान्तदिक्सुगुणसौरभभागुरोऽसि
दृष्ट्याश्च दोषरिपवो दशमीदशायां
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१७॥
त्वद्पादपद्मभ्रमेण देव !
श्रीहेमचन्द्रोक्तिकृता सदैव ।
भानो ! नुतोऽसीत्यतिभक्तिभावात्
त्वत्संस्मृतेः साश्रुससम्भ्रमेण ॥१८॥

(इन्द्रवज्रा)

પ્રકાશકીય

કો'કે સાચું જ કહ્યું છે, “યા લોકદ્વયસાધને ચતુરતા સા ચાતુરી ચાતુરી” ... જે આલોકમાં ને પરલોકમાં આત્માના હિતને સાધી આપે તે જ ખરી ચતુરાઈ. દુનિયામાં ચમત્કૃતિ ભરેલા કાવ્યોનો તોટો નથી. લાટાનુપ્રાસ, યમક, ગતિચિત્ર, આકારચિત્ર, માત્રાચ્યુત, વર્ણચ્યુત, ક્રિયાગૂઢ, કારકગૂઢ, વર્ણાદિશ્લેષોથી ભરેલા કાવ્યો છે... કે જેને જોતાની સાથે દિગ્ગજ પંડિતો ય મોઢામાં આંગળા નાખી દે... તે આજે ય વિદ્યમાન છે.

પણ.... કો'ક તેના વાચકને કામપરવશ કરી મૂકે તેવા શૃંગારરસથી ભરેલા છે તો કો'ક વાચકને દુર્ગતિની વાટે યડાવી દે તેવા વીરરસાદિથી પ્રચૂર છે. અહીં ‘અધ્યાત્મસાર’નું મહોપાધ્યાયજીનું વચન યાદ આવ્યા વિના રહેતું નથી.

વિષમાયતિભિર્નું કિં રસૈઃ સ્ફુટમાપાત્તસુઘૈઃ વિકારિભિઃ ?

નવમે નવમે રસે મનો, યદિ મગ્નં સતતાવિકારિણિ ॥

ખરેખર શાંતરસના આસ્વાદ સામે ષડ્રસના ભોજનો તો કોઈ તુલનામાં આવી શકે તેમ નથી. પ્રભુભક્તિના શાંતસુધારસની ખળખળ વહેતી ગંગા સાથે કાવ્યચમત્કૃતિથી ભરેલ એવા એક અદ્ભુત ગ્રંથ આપના હાથમાં શોભી રહ્યો છે.

શ્રી ભક્તામરસ્તોત્ર કે શ્રીયુત પ્રો. હીરાભાઈ વિષે તો કંઈ કહેવાની જ જરૂર નથી અને આ કાવ્યના રસ... ભાવ... ચમત્કારોનો તો વાચકને જ અનુભવ કરવો રહ્યો. સંપાદકના પ્રચંડ શ્રમે આ ગ્રંથે સુંદર સ્પષ્ટીકરણોથી અલંકૃત કર્યો છે.

પૂ. ગુરુદેવશ્રી વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીની અનરાધાર કૃપાવૃષ્ટિથી અને તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી શ્રુતોદ્ધારના સુકૃતમાં ૩૦૦થી વધુ ગ્રંથરત્નોને પુનર્જીવન પ્રદાન કરવામાં અમને સફળતા મળી છે. છપાતાં દરેક ગ્રંથો ભારતભરના જ્ઞાનભંડારોમાં વિનામૂલ્યે ભેટ અપાય છે. પ્રાન્તે... પેલા કવિવર્યનું વચન યાદ આવે છે. “સરસ્વતી ! પદં ચિનસરસ્વતિ વિદ્યેહિ મે” શ્રુતાધિષ્ઠાધિકા મા સરસ્વતી સદા સાનિધ્યકારી થાઓ તે જ પ્રાર્થના...

લિ. શ્રી જિનશારણ ચારાધના ટ્રસ્ટ

● ટ્રસ્ટીઓ ●

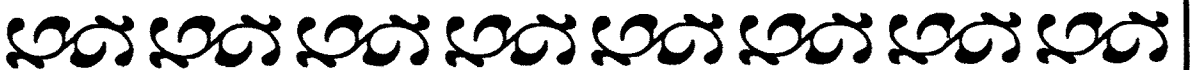
ચંદ્રકુમારભાઈ બાબુભાઈ જરીવાલા • લલિતાકુમાર રતનચંદ કોઠારી
પુંડરિકભાઈ અંબાલાલ શાહ

મહામહીમ ગુરુદેવ શ્રી ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.

❀ ગુરુગુણ અમૃત અંજલિ ❀

- જેઓ સંસારીપણે લંડનની ઓક્સફોર્ડ યુનિવર્સિટીમાં સી.એ.ની સમકક્ષ બેકીંગની પરીક્ષામાં ફર્સ્ટક્લાસ આવેલ હતા.
- જેઓ ભરયુવાન વયમાં દીક્ષિત બન્યા હતા.
- જેઓ પ.પૂ. ગુરુદેવશ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સાંનિધ્યમાં જીવનભર રહ્યા. તેઓની તનતોડ સેવા કરી. અને તેઓના 'પરમકૃપાપાત્ર' બન્યા હતા.
- જેઓ વર્ધમાન તપની ૧૦ ઓળી કરવા દ્વારા 'વર્ધમાન તપોનિધિ' બન્યા હતા.
- જેઓ ન્યાય દર્શનનો ઊંડો અભ્યાસ કરી 'ન્યાય વિશારદ' બન્યા હતા.
- જેઓ ન્યાય-વ્યાકરણ-કર્મગ્રંથો-યોગગ્રંથો-આગમગ્રંથો-સાહિત્યગ્રંથોના તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી 'મહાવિદ્વાન' બન્યા હતા.
- જેઓ ષડ્દર્શનના સાંગોપાંગ ખેડાણથી 'તર્કસમ્રાટ' બન્યા હતા.
- જેઓ ૪૫ આગમ ગ્રંથોના સંપૂર્ણ અધ્યયન દ્વારા 'આગમજ્ઞ' બન્યા.
- જેઓ વિદ્વાન, સંયમી, આચાર, સંપન્ન એવા ૨૫૦ જેવા શિષ્યોના પરમતારક ગુરુદેવ અને વિજય પ્રેમસૂરિ સમુદાયના 'મહાન ગચ્છાધિપતિ' બન્યા હતા.
- જેઓ બેજોડ વિદ્વાન હોવાની સાથે 'પરમગીતાર્થ' હતા.
- જેઓ અનેક અંજનશલાકાઓ, પ્રતિષ્ઠાઓ, છ'રી પાલિત સંઘો, ઉપધાનો, દીક્ષાઓ, ઉજમણાઓ વગેરે શાસનના કાર્યો કરાવવા દ્વારા પરમ 'શાસન પ્રભાવક' બન્યા હતા.
- જેઓ શાસ્ત્રશુદ્ધ અને વૈરાગ્યનિતરતી દેશના દ્વારા ભારતભરના સંઘો અને 'લોકહૃદયના આસ્થાકેન્દ્ર' બન્યા હતા.
- જેઓ પૂ. પ્રેમસૂરિ મ.ના અંતર આશિષથી પ્રારંભાયેલ યુવાનોની કાયાપલટ કરતી 'યુવા શિબિરના આઘ પ્રણેતા' હતા.
- જેઓ પરમાત્માના 'પરમ ભક્ત' હતા.
- જેઓ 'કહર આચાર સંપન્ન' હતા.
- જેઓ નિર્દોષ જીવનચર્યાના આગ્રહી હતા.

- જેઓ ૪૦-૪૦ વર્ષથી ચાલતા દિવ્યદર્શન પાક્ષિકના માધ્યમે શુદ્ધ-સાત્વિક-શાસ્ત્રશુદ્ધ-મોક્ષલક્ષી તાત્વિક સાહિત્યના રસથાળ પીરસવા દ્વારા સકળ 'જૈન સંઘના મહાઉપકારક' બન્યા હતા.
- જેઓ શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રીય પદાર્થોના અર્થની રક્ષા માટે પૂરી તાકાતથી ઝઝૂમી શાસ્ત્રની રક્ષા કરવા દ્વારા 'સિદ્ધાંત સંરક્ષક' બન્યા હતા.
- જેઓ પરમતેજ, યોગદંષ્ટિ સમુચ્ચય, યશોધર ચરિત્ર, અમીચંદની અમીદંષ્ટિ, સીતાજીના પગલે પગલે જેવા તાત્વિક, સાત્વિક ૨૫૦ જેવા ગ્રંથોના સર્જન કરી મહાન 'સાહિત્યસર્જક' બન્યા હતા.
- જેઓ 'જ્ઞાનસ્થવીર' હતા, 'વચસ્થવીર' હતા, 'પચાચસ્થવીર' હતા.
- જેઓ જીવનભર સુધી 'અણિશુદ્ધ સંચમના સાધક' હતા.
- જેઓ વૈરાગ્ય ઝરતી વાણી દ્વારા અગણિત આત્માઓને સંસારના સુખથી વિમુખ કરીને મોક્ષાભિમુખ બનાવવા દ્વારા 'શ્રી સંઘના સાચા-સફળ ધર્મોપદેશક-માર્ગદર્શક' બન્યા હતા.
- જેઓ સેંકડો યુવાનોને દીક્ષિત કરી... ભણાવી ગણાવી, વિદ્વાન અને સંયમી બનાવવા દ્વારા 'શ્રમણોના ભિષ્મપિતામહ' બન્યા હતા.
- જેઓ દીર્ઘદંષ્ટિ વાપરી... શાસ્ત્રસાપેક્ષ રહી... સંઘમાં વર્ષોથી ચાલતા સંઘર્ષો અને સંકલેશોનો અંત લાવવાના તનતોડ પ્રયત્નમાં પોતાનો સિંહફાળો આપવા દ્વારા 'સંઘ એકતાના પ્રવર શિલ્પી' બન્યા હતા. જે સંઘ એકતાની ઠંડક અને મીઠા ફળો આજે શ્રી સંઘ ભોગવી રહ્યો છે.
- જેઓ શાસ્ત્રીય સંગીત અને રાગરાગીણીઓના સૂક્ષ્મ જ્ઞાન સાથે કોયલ જેવા મધુરકંઠના કુદરતી વરદાનના સ્વામી હોવાને કારણે બેજોડ સંગીતકાર અને 'સ્વરસમ્રાટ' હતા. તેમના મુખેથી ગવાતા સ્તવનો-સજગાયો સાંભળી ભાવિકો ડોલી ઉઠતા.
- જેઓશ્રીએ સંઘને ૨૫૦ જેવા વિદ્વાન અને સંયમી શિષ્યોની ભેટ ધરી. ૨૫૦ જેવા સાત્વિક ગ્રંથોની ભેટ ધરી, ૪૦-૪૦ વર્ષ સુધી મૌલિક સાહિત્યના રસથાળ સમા દિવ્યદર્શનની ભેટ ધરી. સંઘર્ષો મીટાવી શ્રી સંઘની એકતા કરી ૫૦-૫૦ વર્ષ સુધી ભારતભરમાં વિચરી શાસ્ત્રીય દેશનાની અમૃતધારા વરસાવી. સાચા અર્થમાં 'શ્રી સંઘ કોશલ્યાધાર' બન્યા હતા.
- એવા મહામહિમ ગચ્છાધિપતિ પૂ. ગુરુદેવશ્રી
ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં ચરણોમાં સાદર સમર્પણ...

શ્રુતસમુદ્ધારક

૧. ભાણભાઈ નાનજી ગડા, મુંબઈ(પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના ઉપદેશથી).
૨. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી, અમદાવાદ.
૩. શ્રી શાંતિનગર શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. તપસમ્રાટ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હિમાંશુસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૪. શ્રી શ્રીપાળનગર જૈન ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ(પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની દિવ્યકૃપા તથા પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય મિત્રાનંદ સૂ.મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૫. શ્રી લાવણ્ય સોસાયટી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ. (પ.પૂ. પંન્યાસજી શ્રી કુલચંદ્રવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી).
૬. નયનબાળા બાબુભાઈ સી. જરીવાળા હા. ચંદ્રકુમાર, મનીષ, કલ્પનેશ (પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.સા. પ્રેરણાથી).
૭. કેશરબેન રતનચંદ કોઠારી હ. લલિતભાઈ (પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી)
૮. શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છીય જૈન પૌષધશાળા ટ્રસ્ટ, દાદર, મુંબઈ.
૯. શ્રી મુલુંડ શ્વેતામ્બર જૈન સંઘ, મુલુંડ, મુંબઈ(આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૧૦. શ્રી શાંતાકુળ શ્વે. મૂતિ. તપાગચ્છ સંઘ, શાંતાકુળ, મુંબઈ (આચાર્યદેવશ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૧૧. શ્રી દેવકરણ મૂળજીભાઈ જૈન દેરાસર પેઢી, મલાડ (વેસ્ટ), મુંબઈ (પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી સંયમબોધિ વિ.મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૧૨. સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, ખંભાત, (પૂ.સા.શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ. તથા પૂ.સા.શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ. તથા પૂ.સા. શ્રી દિવ્યયશાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી મૂળીબેનની આરાધનાની અનુમોદનાર્થે).
૧૩. બાબુ અમીચંદ પનાલાલ આદીશ્વર જૈન ટેમ્પલ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૬. (પૂ. મુનિરાજ શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજ શ્રી મહાબોધિવિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી હિરણ્યબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૧૪. શ્રી શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ, મુંબઈ(પૂ. મુનિશ્રી હેમદર્શન વિ.મ. તથા પૂ. મુનિશ્રી રમ્યઘોષ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી).
૧૫. શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, મંગળપારેબનો ખાંચો, શાહપુર, અમદાવાદ. (પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી રચકચંદ્રસૂરિ મ.ની પ્રેરણાથી).
૧૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સંઘાણી સ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ. (પૂ. કલ્યાણબોધિવિ.મ.ની પ્રેરણાથી).
૧૭. શ્રી નવજીવન સોસાયટી જૈન સંઘ, બોમ્બે સેન્ટ્રલ, મુંબઈ. (પૂ. મુનિરાજ શ્રી અક્ષયબોધિ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી).
૧૮. શ્રી કલ્યાણજી સોભાગચંદ જૈન પેઢી, પીંડવાડા (સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આ. શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સંયમની અનુમોદનાર્થે)

૧૯. શ્રી ઘાટકોપર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ (વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૨૦. શ્રી આંબાવાડી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ. (પૂ. મુનિ શ્રી કલ્યાણબોધિ વિ. મ.ની પ્રેરણાથી).
૨૧. શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, વાસણા, અમદાવાદ. (પૂ. આચાર્ય શ્રી નરરત્નસૂરિ મ.ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે પૂજ્ય તપસ્વીરત્ન આચાર્ય શ્રી હિમાંશુસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૨૨. શ્રી પ્રેમવર્ધક આરાધક સમિતિ, ધરણીધર, દેરાસર, પાલડી, અમદાવાદ. (પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી મ.ની પ્રેરણાથી).
૨૩. શ્રી મહાવીર જૈન શ્વે.મૂ.પૂજક સંઘ, પાલડી, શેઠ કેશવલાલ મૂળચંદ જૈન ઉપાશ્રય, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. આચાર્યશ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મહારાજ સા.ની પ્રેરણાથી).
૨૪. શ્રી માટુંગા જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ, માટુંગા, મુંબઈ.
૨૫. શ્રી જીવિત મહાવીરસ્વામી જૈન સંઘ, નાંદિયા. (રાજસ્થાન) (પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી મ.સા. તથા મુનિશ્રી મહાબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૨૬. શ્રી વિશા ઓશવાળ તપગચ્છ જૈન સંઘ, ખંભાત.
(વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૨૭. શ્રી વિમલ સોસાયટી આરાધક જૈન સંઘ, બાણગંગા, વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૬.
૨૮. શ્રી પાલીતાણા ચાતુર્માસ આરાધના સમિતિ.
(પરમપૂજ્ય વૈરાગ્ય દેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના સંવત ૨૦૫૩ના પાલીતાણા મધ્યે ચાતુર્માસ પ્રસંગે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી).
૨૯. શ્રી સીમંધર જિન આરાધક ટ્રસ્ટ, એમરલ્ડ એપાર્ટમેન્ટ, અંધેરી(ઈ.) મુંબઈ, (પ્રેરક-મુનિશ્રી નેત્રાનંદવિજયજી).
૩૦. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, જૈનનગર, અમદાવાદ. (પ્રેરક-મુનિશ્રી સંયમબોધિ વિ.મ.)
૩૧. શ્રી કૃષ્ણનગર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, સૈજપુર, અમદાવાદ. (પ.પૂ. આચાર્ય વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના કૃષ્ણનગર મધ્યે સંવત ૨૦૫૨ના ચાતુર્માસ નિમિત્તે પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી કલ્યાણબોધિવિજય મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૩૨. શ્રી બાબુભાઈ સી. જરીવાળા ટ્રસ્ટ, નિઝામપુરા, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૨.
૩૩. શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથજી ટેમ્પલ ટ્રસ્ટ, પૂના.
(પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજ શ્રી મહાબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૩૪. શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતામ્બર મંદિર ટ્રસ્ટ, ભવાની પેઠ, પુના. (પૂ. મુનિરાજ શ્રી અનંતબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૩૫. શ્રી રાંદેર રોડ જૈન સંઘ, સુરત.
(પૂ.પં. શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૩૬. શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ દાદર જૈન પૌષ્ઠશાળા ટ્રસ્ટ, આરાધના ભુવન, દાદર, મુંબઈ(મુનિશ્રી અપરાજિત વિ.મ.ની પ્રેરણાથી).

૩૭. શ્રી જવાહરનગર જૈન શ્વે. મૂર્તિ સંઘ, ગોરેગામ, મુંબઈ.
(પૂ.આ. શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૩૮. શ્રી કન્યાશાળા જૈન ઉપાશ્રય, ખંભાત (પૂ. પ્રવર્તિની શ્રી રંજનશ્રીજી મ.સા., પૂ. પ્રવર્તિની શ્રી ઈંદ્રશ્રીજી મ.સા.ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે પ.પૂ. સા. શ્રી વિનયપ્રભાશ્રીજી મ.સા. તથા પ.પૂ.સા. શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ.સા. તથા પ.પૂ. સાધ્વીજી શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી).
૩૯. શ્રી માટુંગા જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ, માટુંગા, મુંબઈ.
(પંન્યાસ પ્રવર શ્રી જયસુંદરવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી).
૪૦. શ્રી શંભેશ્વર પાર્શ્વનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, ૬૦ ફૂટ રોડ, ઘાટકોપર (ઈ.) (પૂ.પં. શ્રી વરબોધિવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી).
૪૧. શ્રી આદિનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, નવસારી. (પ.પૂ.આ. શ્રી ગુણરત્નસૂરિ મ.ના શિષ્ય પૂ. પંન્યાસજી શ્રી પુણ્યરત્નવિજયજી ગણિવર્યની તથા પૂ.પં. યશોરત્નવિજયજી ગણિવર્યની.)
૪૨. શ્રી કોઈમ્બતુર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, કોઈમ્બતુર.
૪૩. શ્રી પંકજ સોસાયટી જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, પાલડી, અમદાવાદ. (પ.પૂ.આ. શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ મ.સા.ની ગુરૂમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે થયેલ આચાર્ય પંન્યાસ-ગણિ પદારોહણ દીક્ષા વગેરે નિમિત્તે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી).
૪૪. શ્રી મહાવીર સ્વામી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક દેરાસર, પાવાપુરી, ખેતવાડી, મુંબઈ (પ્રેરક મુનિશ્રી રાજપાલવિજયજી તથા પં. શ્રી અક્ષયબોધિ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી).
૪૫. શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી જગદ્ગુરૂ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, મલાડ(પૂર્વ), મુંબઈ.
૪૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ (પ્રેરક ગણિ શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ.).
૪૭. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ જૈન નગર અમદાવાદ (પૂ. મુનિ શ્રી સત્યસુંદર વિ.ની પ્રેરણાથી યાતુર્માસમાં થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)
૪૮. રતનબેન વેલજી ગાલા પરિવાર, મુલુંડ મુંબઈ (મુનિશ્રી રત્નબોધિ વિ.ની પ્રેરણાથી).
૪૯. શ્રી મરીન ડ્રાઈવ જૈન આરાધક ટ્રસ્ટ, મુંબઈ.
૫૦. શ્રી સહસ્રકૃષ્ણા પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, બાબુલનાથ મુંબઈ (પ્રેરક-મુનિશ્રી સત્ત્વભૂષણવિજયજી).
૫૧. શ્રી ગોવાલિયા ટૅંક જૈન સંઘ મુંબઈ (પ્રેરક - ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ.).
૫૨. શ્રી વિમલનાથ જૈન દેરાસર આરાધક સંઘ બાણગંગા, મુંબઈ-૬. (પ્રેરક-પૂ.આ. હેમચંદ્રસૂરિ મ.)
૫૩. શ્રી વાડીલાલ સારાભાઈ દેરાસર ટ્રસ્ટ, પ્રાર્થના સમાજ, મુંબઈ (મુનિ શ્રી રાજપાલવિજયજી તથા પંન્યાસજી શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી ગણિ).
૫૪. શ્રી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, લુહાર ચાલ જૈન સંઘ (પ્રેરક-ગણિ કલ્યાણબોધિ વિ.મ.)
૫૫. શ્રી ધર્મશાંતિ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, કાંદીવલી (ઈસ્ટ), મુંબઈ.
૫૬. પૂ.સા.શ્રી સૂર્યયશાશ્રીજી તથા પૂ.સા.શ્રી સુશીલયશાશ્રીજીના પાર્લા (ઈસ્ટ) કૃષ્ણકુંજમાં થયેલ ચોમાસાની આવકમાંથી.
૫૭. શ્રી પ્રેમવર્ધક દેવાસ શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ, દેવાસ, અમદાવાદ.
૫૮. શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ, સમારોડ, વડોદરા.

(પ્રેરક : પંન્યાસપ્રવર શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી ગણિવર્ય).

૫૯. શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામી જૈન દેરાસર ટ્રસ્ટ (પ્રેરક : પૂ. મુનિરાજ શ્રી પ્રેમસુંદરવિજયજી).
૬૦. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈનનગર શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ, અમદાવાદ. (પ્રેરક : પૂ. પુણ્યરતિવિજયજી મહારાજા).
૬૧. શ્રી દિપક જ્યોતિ જૈન સંઘ, કાલા ચોકી, પરેલ, મુંબઈ. (પ્રેરક : પૂ.પં.શ્રી ભુવનસુંદરવિજયજી તથા શ્રી ગુણસુંદરવિજયજી ગણિવર્ય).
૬૨. શ્રી પદ્મમણિ જૈન શ્વે. તીર્થ પેઢી પાબલ, જિ. પુના.
(પં. કલ્યાણબોધિ વિ.મ.ની વર્ધમાન તપની ૧૦૦ ઓળીની આરાધનાની અનુમોદનાર્થે, પં. વિશ્વકલ્યાણ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી.)
૬૩. ઝંકારસૂરીશ્વરજી આરાધના ભવન, સુરત. (પ્રેરક : પૂ. આ.શ્રી ગુણરત્નસૂરિજીના શિષ્ય મુનિશ્રી જિનેશરત્ન વિ.મ.).
૬૪. શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. તપ. સંઘ
નાયડુ કોલોની, ઘાટકોપર (ઈસ્ટ), મુંબઈ.
૬૫. શ્રી આદીશ્વર શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ, ગોરેગામ, મુંબઈ.
૬૬. શ્રી આદીશ્વર જૈન શ્વે. ટ્રસ્ટ, સાલેમ.
(પ્રેરક પૂ. ગચ્છાધિપતિશ્રી જયઘોષસૂરિજી મ.)
૬૭. શ્રી ગોવાલિયા ટેંક જૈન સંઘ, મુંબઈ.
૬૮. શ્રી વિલેપાર્લા શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ
૬૯. શ્રી નેનશી કોલોની જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ, બોરીવલી (વેસ્ટ), મુંબઈ

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ-મુંબઈ

દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા ગ્રંથોની સૂચિ

- ૧ જીવવિચાર પ્રકરણ સટીક, દંડક પ્રકરણ સટીક, કાયસ્થિતિ સ્તોત્રાભિધાન સટીક
- ૨ ન્યાયસંગ્રહ સટીક
- ૩ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૧
- ૪ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૨
- ૫ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૩
- ૬ જીવસમાસ ટીકાનુવાદ
- ૭ જંબુદ્વીપ સંગ્રહણી સટીક
- ૮ સ્યાદ્વાદમંજરી સાનુવાદ
- ૯ સંક્ષેપ સમરાદિત્ય કેવળી ચરિત્ર
- ૧૦ બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસ સટીક
- ૧૧ બૃહત્ સંગ્રહણી સટીક
- ૧૨ બૃહત્ સંગ્રહણી સટીક
- ૧૩ ચૈઠ્યવંદણ મહાભાસ
- ૧૪ નયોપદેશ સટીક
- ૧૫ પુષ્પમાળા (મૂળ અનુવાદ)
- ૧૬ મહાવીરચરિયં
- ૧૭ મલ્લિનાથ ચરિત્ર
- ૧૮ વાસુપૂજ્ય ચરિત્ર
- ૧૯ શાંતસુધારસ સટીક
- ૨૦ શ્રાદ્ધગુણ વિવરણ
- ૨૧ તત્ત્વજ્ઞાન તરંગિણી
- ૨૨ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૩/૪
- ૨૩ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૫/૬
- ૨૪ અષ્ટસહસ્રી તાત્પર્ય વિવરણ
- ૨૫ મુક્તિપ્રબોધ
- ૨૬ વિશેષણવતીવંદન પ્રતિક્રમણ અવચૂરી
- ૨૭ પ્રવ્રજ્યા વિધાનકુલક સટીક
- ૨૮ ચૈત્યવંદન ભાષ્ય (સંઘાચાર ભાષ્ય સટીક)
- ૨૯ વર્ધમાનદેશના પદ
(ભાગ-૧ છાયા સાથે)
- ૩૦ વર્ધમાનદેશના પદ
(ભાગ-૨ છાયા સાથે)
- ૩૧ વ્યવહાર શુદ્ધિ પ્રકાશ
- ૩૨ અનેકાન્ત વ્યવસ્થા પ્રકરણ
- ૩૩ પ્રકરણ સંદોહ
- ૩૪ ઉત્પાદાદિસિદ્ધિ પ્રકરણ સટીક
- ૩૫ અભિધાન વ્યુત્પત્તિ પ્રક્રિયા કોશ ભાગ-૧
(ચિંતામણિ ટીકાનું અકારાદિ ક્રમે સંકલન)
- ૩૬ અભિધાન વ્યુત્પત્તિ પ્રક્રિયા કોશ ભાગ-૨
(ચિંતામણિ ટીકાનું અકારાદિ ક્રમે સંકલન)
- ૩૭ પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર (સેનપ્રશ્ન)
- ૩૮ સંબોધસપ્તતિ સટીક
- ૩૯ પંચવસ્તુ સટીક
- ૪૦ શ્રી જંબુસ્વામી ચરિત્ર
- ૪૧ શ્રી સમ્યક્ત્વ સપ્તતિ સટીક
- ૪૨ ગુરુ ગુણ ષટ્ત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકા સટીક
- ૪૩ સ્તોત્ર રત્નાકર
- ૪૪ ઉપદેશ સપ્તતિ
- ૪૫ ઉપદેશ રત્નાકર
- ૪૬ શ્રી વિમલનાથ ચરિત્ર
- ૪૭ સુબોધા સમાચારિ
- ૪૮ શાંતિનાથ ચરિત્ર ગ્રંથ
- ૪૯ નવપદ પ્રકરણ સટીક ભાગ-૧
- ૫૦ નવપદ પ્રકરણ સટીક ભાગ-૨
- ૫૧ નવપદ પ્રકરણ લઘુ વૃત્તિ
- ૫૨ શ્રાદ્ધ પ્રકરણ વૃત્તિ
- ૫૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર
- ૫૪ વિજયપ્રશસ્તિ ભાષ્ય (વિજયસેનસૂરિ ચરિત્ર)
- ૫૫ કુમારપાળ મહાકાવ્ય સટીક (પ્રાકૃતદ્વયાશ્રય)
- ૫૬ ધર્મરત્ન પ્રકરણ સટીક ભાગ-૧
- ૫૭ ધર્મરત્ન પ્રકરણ સટીક ભાગ-૨

૫૮ ઉપદેશ પદ ભાગ-૧
 ૫૯ ઉપદેશ પદ ભાગ-૨
 ૬૦ શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ભાગ-૧
 ૬૧ શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ભાગ-૨
 ૬૨ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર
 ૬૩ વિચાર રત્નાકર
 ૬૪ ઉપદેશ સપ્તતિકા
 ૬૫ દેવેન્દ્ર નરકેન્દ્ર પ્રકરણ
 ૬૬ પુષ્પ પ્રકરણ માળા
 ૬૭ ગુર્વાવલી
 ૬૮ પુષ્પ પ્રકરણ
 ૬૯ નેમિનાથ મહાકાવ્ય
 ૭૦ પાંડવ ચરિત્ર ભાગ-૧
 ૭૧ પાંડવ ચરિત્ર ભાગ-૨
 ૭૨ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર ગદ્ય
 ૭૩ હીર પ્રશ્નોત્તરાણિ
 ૭૪ ધર્મવિધિ પ્રકરણ
 ૭૫ સુપાર્શ્વનાથ ચરિત્ર ભાગ-૧
 ૭૬ દેવધર્મ પરીક્ષાદિ ગ્રંથો
 ૭૭ સુપાર્શ્વનાથ ચરિત્ર ભાગ-૨-૩
 ૭૮ પ્રકરણત્રયી
 ૭૯ સમતાશતક (સાનુવાદ)
 ૮૦ ઉપદેશમાળા-પુષ્પમાળા
 ૮૧ પૃથ્વીચંદ્ર ચરિત્ર
 ૮૨ ઉપદેશમાળા
 ૮૩ પાઈયલચ્છી નામમાલા
 ૮૪ દોઢસો સવાસો ગાથાના સ્તવનો
 ૮૫ દ્વિવર્ણ રત્નમાલા
 ૮૬ શાલિભદ્ર ચરિત્ર
 ૮૭ અનંતનાથ ચરિત્ર પૂજાષ્ટક
 ૮૮ કર્મગ્રંથ અવયૂરી
 ૮૯ ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ કથા ભા. ૧
 ૯૦ ધર્મબિન્દુ સટીક
 ૯૧ પ્રશમરતિ સટીક
 ૯૨ માર્ગજ્ઞાદ્વાર વિવરણ
 ૯૩ કર્મસિદ્ધિ

૯૪ જંબુસ્વામી ચરિત્ર અનુવાદ
 ૯૫ ચૈત્યવંદન ભાષ્ય સાનુવાદ
 ૯૬ ગુણવર્મા ચરિત્ર સાનુવાદ
 ૯૭ સવાસો દોઢસો ગાથા સ્તવનો
 ૯૮ દ્વાત્રિંશત્ત્વાત્રિંશિકા
 ૯૯ કથાકોષ
 ૧૦૦ જૈન તીર્થ દર્શન
 ૧૦૧ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૧
 ૧૦૨ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૨
 ૧૦૩ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૩
 ૧૦૪ રયણસેહર નિવકહા સટીક
 ૧૦૫ આરંભસિદ્ધિ
 ૧૦૬ નેમિનાથ ચરિત્ર ગદ્ય
 ૧૦૭ મોહોન્મૂલનમ્ (વાદસ્થાનમ્)
 ૧૦૮ શ્રી ભુવનભાનુ કેવળી ચરિત્ર (અનુવાદ)
 ૧૦૯ શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામી ચરિત્ર (અનુવાદ)
 ૧૧૦ આપણા જ્ઞાનમંદિરો
 ૧૧૧ પ્રમાલક્ષણ
 ૧૧૨ આચાર પ્રદીપ
 ૧૧૩ વિવિધ પ્રશ્નોત્તર
 ૧૧૪ આચારોપદેશ અનુવાદ
 ૧૧૫ પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભાગ-૧
 ૧૧૬ પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભાગ-૨
 ૧૧૭ રત્નાકરાવતારિકા અનુવાદ ભાગ-૧
 ૧૧૮ રત્નાકરાવતારિકા અનુવાદ ભાગ-૨
 ૧૧૯ ચૈત્યવંદન ચોવીસી તથા પ્રશ્નોત્તર ચિંતામણી
 ૧૨૦ દાન પ્રકાશ (અનુવાદ)
 ૧૨૧ કલ્યાણ મંદિર લઘુશાંતિ સટીક
 ૧૨૨ ઉપદેશ સપ્તતિકા (ટીકાનુવાદ) પુસ્તક
 ૧૨૩ પ્રતિકમણ હેતુ (પુસ્તક)
 ૧૨૪ જૈન કુમારસંભવ મહાકાવ્ય
 ૧૨૫ દેવચંદ્ર સ્તનાવલિ
 ૧૨૬ આનંદકાવ્ય મહોદધિ ભાગ-૧
 ૧૨૭ શ્રી પર્યંત આરાધના સૂત્ર (અવયૂરી અનુવાદ સાથે)

૧૨૮ જિનવાણી (તુલનાત્મકદર્શન વિચાર)
 ૧૨૯ પ્રશ્નોત્તર પ્રદીપ ગ્રંથ
 ૧૩૦ પ્રાચીન કોણ ? શ્વેતામ્બર કે દિગમ્બર (ગુજરાતી)
 ૧૩૧ જંબુદ્વીપ સમાસ (અનુવાદ)
 ૧૩૨ સુમતિ ચરિત્ર (અનુવાદ)
 ૧૩૩ તત્વામૃત (અનુવાદ)
 ૧૩૪ ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર પર્વ-૧
 ૧૩૫ ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર પર્વ-૨
 ૧૩૬ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૪ (પ્રતાકાર સંસ્કૃત)
 ૧૩૭ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૫ (પ્રતાકાર સંસ્કૃત)
 ૧૩૮ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૬ (પ્રતાકાર સંસ્કૃત)
 ૧૩૯ જૈન ધર્મ ભક્તિ કંચનમાળા (સાનુવાદ) ભાગ-૧
 ૧૪૦ જૈન ધર્મ ભક્તિ કંચનમાળા (સાનુવાદ) ભાગ-૨
 ૧૪૧ શ્રીમોક્ષપદ સોપાન
 (ચૌદ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ)
 ૧૪૨ રત્નશેખર રત્નવતી કથા
 (પર્વતિથિ માહાત્મ્ય પર)
 ૧૪૩ ષષ્ઠિશતકમ્ (સાનુવાદ)
 ૧૪૪ નમસ્કાર મહામંત્ર (નિબંધ)
 ૧૪૫ જૈન ગોત્ર સંગ્રહ
 (પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ સહિત)
 ૧૪૬ નયમાર્ગદર્શન યાને સાતનયનું સ્વરૂપ
 ૧૪૭ મહોપાધ્યાયશ્રી વીરવિજયજી મહારાજા ચરિત્ર
 ૧૪૮ મુક્તિ માર્ગદર્શન યાને ધર્મપ્રાપ્તિના હેતુઓ
 ૧૪૯ ચેતોદૂતમ્
 ૧૫૦ મૂર્તિમંડન પ્રશ્નોત્તર
 ૧૫૧ પિંડવિશુદ્ધિ અનુવાદ
 ૧૫૨ નંદિસૂત્ર (મૂળ)
 ૧૫૩ નંદિસૂત્ર સટીક (બીજી આવૃત્તિ)
 ૧૫૪ નંદિસૂત્ર ચૂર્ણિ સટીક
 ૧૫૫ અનુયોગ દ્વાર સટીક
 ૧૫૬ દશવૈકાલિક સટીક
 ૧૫૭ દશવૈકાલિક સટીક
 ૧૫૮ ઓઘનિર્યુક્તિ સટીક
 ૧૫૯ પિંડનિર્યુક્તિ સટીક
 ૧૬૦ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૧

૧૬૧ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૨
 ૧૬૨ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૩
 ૧૬૩ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૪
 ૧૬૪ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૧
 ૧૬૫ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૨
 ૧૬૬ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૩
 ૧૬૭ આવશ્યક સૂત્રની ટીપિકા ભાગ-૧
 ૧૬૮ આવશ્યક સૂત્રની ટીપિકા ભાગ-૨
 ૧૬૯ આવશ્યક સૂત્રની ટીપિકા ભાગ-૩
 ૧૭૦ ઉત્તરાધ્યયન સટીક ભાગ-૧
 ૧૭૧ ઉત્તરાધ્યયન સટીક ભાગ-૨
 ૧૭૨ ઉત્તરાધ્યયન સટીક ભાગ-૩
 ૧૭૩ જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ભાગ-૧
 ૧૭૪ જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ભાગ-૨
 ૧૭૫ જીવાજીવાભિગમ સૂત્ર ભાગ-૧
 ૧૭૬ જીવાજીવાભિગમ સૂત્ર ભાગ-૨
 ૧૭૭ રાજપ્રશ્નીય
 ૧૭૮ આચારાંગ ટીપિકા
 ૧૭૯ ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૧
 ૧૮૦ ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૨
 ૧૮૧ ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૩
 ૧૮૨ પન્નવણા સૂત્ર સટીક ભાગ-૧
 ૧૮૩ પન્નવણા સૂત્ર સટીક ભાગ-૨
 ૧૮૪ ઋષિભાષિતસૂત્ર
 ૧૮૫ હરિભદ્રીય આવશ્યક ટીપ્પણક
 ૧૮૬ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સટીક
 ૧૮૭ આચારાંગ ટીપિકા ભાગ-૧
 ૧૮૮ સૂત્રકૃતાંગ ટીપિકા
 ૧૮૯ ઠાણાંગ સટીક ભાગ-૧
 ૧૯૦ ઠાણાંગ સટીક ભાગ-૨
 ૧૯૧ અનુયોગદ્વાર મૂળ
 ૧૯૨ સમવાયાંગ સટીક
 ૧૯૩ આચારાંગ ટીપિકા ભાગ-૨
 ૧૯૪ સૂત્રકૃતાંગ સટીક ભાગ-૧
 ૧૯૫ સૂત્રકૃતાંગ સટીક ભાગ-૨
 ૧૯૬ ભગવતી સૂત્ર

૧૯૭ કલ્પસૂત્ર પ્રદીપિકા
 ૧૯૮ કલ્પસૂત્ર કૌમુદિ
 ૧૯૯ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ ભાગ-૩
 ૨૦૦ શ્રી શ્રુતજ્ઞાન અમીધારા
 ૨૦૧ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમૂળ
 ૨૦૨ ઉપધાન વિધિ પ્રેરક વિધિ
 ૨૦૩ હીરસ્વાધ્યાય ભાગ-૧
 ૨૦૪ હીરસ્વાધ્યાય ભાગ-૨
 ૨૦૫ ચૈત્યવંદનાદિ ભાષ્યત્રયી (વિવેચન)
 ૨૦૬ ભોજપ્રબંધ
 ૨૦૭ શ્રી વસ્તુપાલ ચરિત્ર (ભાષાંતર)
 ૨૦૮ શ્રી યોગબિંદુ સટીક
 ૨૦૯ ગુરુ ગુણ રત્નાકર કાવ્યમ્
 ૨૧૦ જગદ્ગુરુ કાવ્યમ્
 ૨૧૧ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય (અનુવાદ)
 ૨૧૨ જૈન જ્યોતિર્ગ્રંથ સંગ્રહ
 ૨૧૩ પ્રમાણ પરિભાષા
 ૨૧૪ પ્રમેય રત્નકોષ
 ૨૧૫ જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ ભાગ-૨
 ૨૧૬ શ્રી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય (ભાવાનુવાદ)
 ૨૧૭ નવસ્મરણ (ઈંગલીશ સાર્થ અનુવાદ)
 ૨૧૮ આઠ દૃષ્ટિની સજ્જાય
 ૨૧૯ આગમસાર (દેવચંદ્રજી)
 ૨૨૦ નયચક્રસાર (દેવચંદ્રજી)
 ૨૨૧ ગુરુ ગુણષટ્ત્રિંશિકા (દેવચંદ્રજી)
 ૨૨૨ પંચકર્મગ્રંથ (દેવચંદ્રજી)
 ૨૨૩ વિચાર સાર (દેવચંદ્રજી)
 ૨૨૪ શ્રી પયુષણ પર્વાદિક પર્વોની કથાઓ
 ૨૨૫ વિમળ મંત્રીનો રાસ
 ૨૨૬ બૃહત્ સંગ્રહણી અંતર્ગત યંત્રોનો સંગ્રહ
 ૨૨૭ દમચંતી સંગ્રહ
 ૨૨૮ બૃહત્સંગ્રહણી યંત્ર
 ૨૨૯ જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ
 ૨૩૦ યશોધર ચરિત્ર
 ૨૩૧ ચંદ્રવીરશુભાદિ કથા ચતુષ્ટયમ્
 ૨૩૨ વિજયાનંદ અભ્યુદયમ્ મહાકાવ્ય

૨૩૩ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર-ગોધૂલિકાર્થ- સભાયમત્કારેતિ
 ૨૩૪ અનેકાર્થ રત્નમંજૂષા
 ૨૩૫ સિરિપાસનાહચરિયં
 ૨૩૬ સમ્યક્ત્વ કૌમુદી (ભાષાંતર)
 ૨૩૭ વિમલનાથ ચરિત્ર (અનુવાદ)
 ૨૩૮ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૧ (અનુવાદ)
 ૨૩૯ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૨
 ૨૪૦ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૩
 ૨૪૧ શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર (અનુવાદ)
 ૨૪૨ જૈન સ્તોત્ર તથા સ્તવનસંગ્રહ સાર્થ
 ૨૪૩ વસ્તુપાલ ચરિત્ર
 ૨૪૪ સિદ્ધપ્રાભૂત સટીક
 ૨૪૫ સૂક્તમુક્તાવલી
 ૨૪૬ નલાયનમ્ (કુબેરપુરાણમ્)
 ૨૪૭ બંધહેતુદયત્રિભંગી પ્રકરણાદિ
 ૨૪૮ ધર્મપરીક્ષા
 ૨૪૯ આગમીય સૂક્તાવલ્યાદિ
 ૨૫૦ જૈન તત્ત્વસાર સટીક
 ૨૫૧ ન્યાયસિદ્ધાંતમુક્તાવલી
 ૨૫૨ હૈમધાતુપાઠ
 ૨૫૩ નવીન પૂજા સંગ્રહ
 ૨૫૪ સિદ્ધચકારાધન વિધિ વિ. સંગ્રહ
 ૨૫૫ નાયાધમ્મકહાઓ (પુસ્તક)
 ૨૫૬ પ્રમાણનયતત્વાલોકાલંકાર (સાવ.)
 ૨૫૭ તત્ત્વાર્થધિગમસૂત્ર (ગુજરાતી)
 ૨૫૮ વિચાર સપ્તતિકા સટીક -વિચારપંચાશિકા સટીક
 ૨૫૯ અધ્યાત્મસાર સટીક
 ૨૬૦ લીલાવતી ગણિત
 ૨૬૧ સંકમકરણ ભા. ૧
 ૨૬૨ સંકમકરણ ભાગ ૨
 ૨૬૩ ભક્તામરસ્તોત્રમ્ પ્રત
 ૨૬૪ ષટ્સ્થાનકપ્રકરણ પ્રત
 ૨૬૫ સુપ્રતઋષિકથાનક- સંવેગદ્રુમકંદલી (પ્રત)
 ૨૬૬ શ્રી શત્રુંજય મહાતીર્થોદ્ધાર (મૂળ)
 ૨૬૭ જીવાનુશાસનમ્
 ૨૬૮ પ્રબંધ ચિંતામણી (હિન્દી ભાષાંતર)

२६८ દેવચંદ્ર ભાગ-૨
 ૨૭૦ ભાનુચંદ્ર ગણિચરિત
 ૨૭૧ દિગ્વિજય મહાકાવ્ય
 ૨૭૨ વિજ્ઞપ્તિ લેખ સંગ્રહ
 ૨૭૩ આબૂ ભાગ-૧
 ૨૭૪ આબૂ ભાગ-૨
 ૨૭૫ આબૂ ભાગ-૩
 ૨૭૬ આબૂ ભાગ-૪
 ૨૭૭ આબૂ ભાગ-૫
 ૨૭૮ ન્યાયાપ્રકાશ
 ૨૭૯ શ્રી પિંડવિશુદ્ધિ ગ્રંથ
 ૨૮૦ ઋષભપંચાશિકા ગ્રંથ
 ૨૮૧ કુમારવિહારશતકમ્
 ૨૮૨ માનવ ધર્મ સંહિતા
 ૨૮૩ વર્ધમાન દ્વાત્રિંશિકા
 ૨૮૪ પ્રશમરતિ પ્રકરણ-ભાવાનુવાદ
 ૨૮૫ તત્વામૃત પ્રત
 ૨૮૬ ષટ્પુરુષ ચરિત્ર પ્રત
 ૨૮૭ ઈર્યાપથિકી ષટ્ત્રિંશિકા પ્રત

૨૮૮ કર્મપ્રકૃતિ પ્રત
 ૨૮૯ દંષ્ટાંતશતક પ્રત
 ૨૯૦ ષટ્ત્રિંશિકા ચતુષ્ક પ્રકરણ
 ૨૯૧ સુભાષિત પદ્ય રત્નાકર ભાગ-૧
 ૨૯૨ સુભાષિત પદ્ય રત્નાકર ભાગ-૨
 ૨૯૩ સુભાષિત પદ્ય રત્નાકર ભાગ-૩
 ૨૯૪ સુભાષિત પદ્ય રત્નાકર ભાગ-૪
 ૨૯૫ શ્રી ચંદ્રકેવલી ચરિતમ્
 ૨૯૬ ત્રિષષ્ઠી શલાકા પુરુષ ચરિત્ર ભાગ-૧ (પર્વ-૧)
 ૨૯૭ ત્રિષષ્ઠી શલાકા પુરુષ ચરિત્ર ભાગ-૨ (પર્વ ૨-૩)
 ૨૯૮ ત્રિષષ્ઠી શલાકા પુરુષ ચરિત્ર ભાગ-૩
 (પર્વ ૪-૫-૬)
 ૨૯૯ ત્રિષષ્ઠી શલાકા પુરુષ ચરિત્ર ભાગ-૪ (પર્વ-૭)
 ૩૦૦ ત્રિષષ્ઠી શલાકા પુરુષ ચરિત્ર ભાગ-૫ (પર્વ ૮-૯)
 ૩૦૧ ત્રિષષ્ઠી શલાકા પુરુષ ચરિત્ર ભાગ-૬ (પર્વ-૧૦)
 ૩૦૨ રત્નાકર અવતારિકા ગુજ. અનુ. ભા. ૧
 ૩૦૩ રત્નાકર અવતારિકા ગુજ. અનુ. ભા. ૨
 ૩૦૪ રત્નાકર અવતારિકા ગુજ. અનુ. ભા. ૩
 ૩૦૫ સાધુમર્યાદા પટ્ટક સંગ્રહ

શ્રીમદ્વિજ્ઞાનન્દસૂરીશ્વરના પદ્ધર શ્રીમદ્વિજ્ઞયકમલસૂરરાજના
પ્રથમ પદ્ધર જ્યોતિઃશાસ્ત્રવિશારદ શ્રીવિજ્ઞયદાનસૂરિને

અભિપ્રાય.

શ્રીવીરભક્તામર તથા શ્રીનેમિભક્તામરનાં ગંભીર કાવ્યોના ભાષાંતરકાર શ્રીમાન્ પ્રોફેસર હીરાલાલ રસીકદાસે પોતાના પ્રસ્તુત શ્રમ માટે અમારા અભિપ્રાયની ઇચ્છા દર્શાવી છે.

પૂર્વનાં કાવ્યોની માફક આ શ્રીસરસ્વતીભક્તામર, શ્રીશાંતિભક્તામર તથા શ્રીપાર્શ્વ-ભક્તામર કાવ્યોના ભાષાંતરમાં પણ તેમણે સારામાં સારી સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે એ કહેવાની ભાવ્યેજા જરૂર હોય. અત્રે સૂત્રો તથા મતાંતરોની ખાખતમાં ઠેકઠીક વખત સ્મરણમાં રહેવા જોઈતા વિવેકની આવશ્યકતા ખાખત સામાન્ય ઇસારો કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય. તે એ છે કે આ ગ્રંથમાં સ્પષ્ટીકરણમાં અનુવાદકે સૂત્રોના ઉલ્લેખ કરેલા હોવાથી સૂત્રો વાંચવાની ગૃહસ્થાને છૂટ છે એમ સમજવાનું નથી તેમજ મતાંતરની ખાખતમાં દિગંબર મતનો જ આ ગ્રંથમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી તે પણ ખાસ એક વજન આપવા લાયક મૌલિક સિદ્ધાન્ત છે એમ સમજવાની ભૂલ થવી ન જોઈએ.

ગુજરાતી વાંચનારાઓ, મૂળ સંસ્કૃત કૃતિઓના રસાસ્વાદથી જે વંચિત રહેત, તેઓ આ ભાષાંતરથી એના ભોક્તા બની આત્મશ્રેય માટે ધણીજ સહેલાઈ યાને સરળતાથી લાભ ઉઠાવી શકશે એમાં શંકા નથી.

પુસ્તક પ્રકાશનમાં સંસ્થાએ કાગળ તથા છપાઈ વિગેરે ઉંચા પ્રકારનાં વાપર્યાં છે. તે જોતાં કીંમત ઓછી ગણાય. આથી સામાન્ય જનસમાજને ઉપકાર કરવામાં તે વધુ શક્તિમાન નીવડશે એમ મનાય છે.

ખંભાત,
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૩
આષાઢ કૃષ્ણ એકાદશી.

વિજ્ઞયદાનસૂરિ

વિષયાનુક્રમણિકા.

વિષયાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	શ્રીમત્કાન્તિવિજયજીને સમર્પણ-પત્રિકા (ગુજરાતીમાં)	૧
૨	” (સંસ્કૃતમાં)	૩
૩	શ્રીવિજયકમલસૂરીશ્વરના પ્રથમ પદ્ધર જ્યોતિ:શાસ્ત્રપારંગત શ્રીવિજયદાનસૂરિનો અભિપ્રાય	૫
૪	પણ્ડિતવર્ય લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધીનો અભિપ્રાય	૭-૮
૫	વિષય-દિગ્દર્શન	૯-૧૦
૬	સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રન્થોની સૂચી	૧૧-૧૨
૭	આમુખ	૧૩-૧૪
૮	કિંચિદ્ વસ્તવ્ય.	૧૫-૧૮
૯	પ્રસ્તાવના	૧૯-૫૬
૧૦	શુદ્ધિ-પત્ર	૫૭-૫૯
૧૧	શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતી-ભક્તામર	૧-૮
૧૨	શ્રીલક્ષ્મીવિમલ મુનિરાજકૃત શાન્તિ-ભક્તામર	૯-૧૬
૧૩	શ્રીવિનયલાભગણિકૃત પાર્શ્વ-ભક્તામર	૧૭-૨૪
૧૪	સરસ્વતી-ભક્તામર સ્વોપજ્ઞ ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, પદાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત.	૧-૭૮
૧૫	શાન્તિ-ભક્તામર અન્વય, શબ્દાર્થ, પદાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત.	૭૯-૧૨૨
૧૬	પાર્શ્વભક્તામર અન્વય, શબ્દાર્થ, પદાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત	૧૨૩-૧૮૩
૧૭	ભારતી છંદ ભાષાન્તરસહિત	૧૮૫-૧૯૧
૧૮	શ્રીશારદાષ્ટક ”	૧૯૨-૧૯૪
૧૯	શ્રીભારતીસ્તવન ” ...	૧૯૫-૧૯૬
૨૦	શ્રીસરસ્વતીસ્તોત્ર ”	૧૯૭-૧૯૮
૨૧	શ્રીશારદાસ્તોત્ર ”	૧૯૮-૨૦૦
૨૨	શ્રીસરસ્વતીસ્તવ ”	૨૦૧-૨૦૨
૨૩	શ્રીશારદા-સ્તુતિ ”	૨૦૩-૨૦૪
૨૪	શ્રીપાર્શ્વનાથ સ્તવન	૨૦૪-૨૦૬
૨૫	શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ (પ્રથમ વિભાગ) સંબંધી અભિપ્રાય ઇત્યાદિ ...	૨૦૭-૨૧૩

વડોદરાની સેન્દ્ર લાઠીશ્રેણીના જૈન પણ્ડિતવર્ય ઇતિહાસમાં
શ્રીયુત લાલચન્દ્ર ભગવાનદાસ ગાંધીનો

અભિપ્રાય

ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહનો દ્વિતીય વિભાગ.

સંશોધન, ભાષાંતર તથા વિવેચન કરનાર પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. પ્રસિદ્ધકર્તા આગમોદયસમિતિ તરફથી શ્રીયુત જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી, મુંબાઇ.

જૈન કવિ માનતુંગસૂરિનું 'ભક્તામર' નામથી પ્રખ્યાત સ્તોત્રકાવ્ય, કવિ કાલિદાસના મેઘ-દૂતની જન્મ વિદ્વાનોમાં અતિપ્રિય થયેલું જોવાય છે. મંત્રગલિત એ ચમત્કારિક સ્તોત્રને 'બૃહજ્જ્યો-તિષાર્ણવ' જવા જૈનેતર વિદ્વાનના અંથમાં પણ આમ્નાય તથા યંત્રમંડલ સાથે સ્થાન મળ્યું છે. અનેક વિદ્વાનોએ આ સ્તોત્ર પર ટીકા, અવચૂરિ, ખાલાવબોધ, ટપા અને અનુવાદો રચ્યા છે. અનેક કવિઓએ એ કાવ્યપર મુગ્ધ થઇ એનાં ચરણો સ્વીકારી એની અનુકૃતિરૂપે અભીષ્ટ વિષ-યોમાં સમસ્યાપૂર્તિ-પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચ્યાં છે; જન્માંના વીરભક્તામર અને નેમિભક્તામર, આજ સંસ્થા તરફથી પ્રકાશિત થયેલા કાવ્યસંગ્રહના પ્રથમ વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ થઇ ગયેલ છે.

આ દ્વિતીય વિભાગમાં ધર્મસિંહસૂરિનું સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે સરસ્વતી-ભક્તામર, લક્ષ્મી-વિમલમુનિનું શાંતિભક્તામર અને વિનયલાભગણિનું પાર્શ્વભક્તામર; પ્રો. હીરાલાલ કાપ-ડિયાના કુશલતાભર્યા સંશોધન, ભાષાંતર તથા વિવેચન સાથે દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

અભ્યાસીઓને સરલતાથી ઉપયોગી થઈ શકે તે દૃષ્ટિએ અન્વય, શબ્દાર્થ, પદાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણાદિ પ્રશંસનીય પદ્ધતિથી ભાષાંતરનું કાર્ય થયું છે. પ્રસ્તાવના, પારંશિષ્ઠો, કિચ્ચિદ્વક્તવ્ય, આમુખ દ્વારા આ અંથને આકર્ષક બનાવવા બહુ પરિશ્રમ લીધો છે એમ સહજ ખ્યાલમાં આવી શકે તેમ છે.

સ્પષ્ટીકરણમાં ગ્રહવિચાર, નક્ષત્રવિચાર, કંદર્પવિચાર, યોનિવિચાર, પ્રલયવિચાર, નિગોદ-વિચાર, વ્યાકરણ-પ્રયોગવિચાર, અઢાર લિપિઓ, ઢોઢના અઢાર પ્રકાર, ધર્મના દશ પ્રકાર, અનંગદુર્ન્યાષ્ટક, દેવદિગ્દર્શન, મહાદેવની મુખ્યતા, લોકાંતિક દેવો, ઈશ્વરના ગુણોની ગણના, સરસ્વતીનાં નામો, મૂર્છના, ઢોપકદર્થન, રાગ-દ્રેષની સત્તા, પ્રાતિહાર્ય-પર્યાલોચન, પારણક-પરામર્શ, કવિસમય, ક્વીશ્વરો એ વિગેરે વિષયોને અન્યાન્ય સાધનોથી પુષ્ટ કરી ભાષાંતરકારે અમુક અંશે ભાષ્ય જવું કાર્ય બજવી અંથનું ગૌરવ વધાર્યું છે.

સ્પષ્ટીકરણમાં ક્વચિત્ સ્ખલના નજરે ચડે છે. જન્મકે—પૃ. ૧૫માં 'ક્વીશ્વરો' સંબંધી જણાવતાં " શ્રીપદ્મસાગરગણિકૃત હીરસૌભાગ્ય, શ્રીવલ્લભગણિકૃત વિનયપ્રશસ્તિ " એવો ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે; તે, જૈનઅંથાવલી (જૈન શ્લે. ડા. ઑ. મુંબઇથી પ્રકાશિત)માં થયેલી ભૂલની નકલરૂપે ઉતરી આવેલ જણાય છે. વાસ્તવિક રીતે તપાસ કરતાં બહુ શકાય તેમ છે કે—શ્રીહર્ષના

આભપ્રાય

નૈષધીયચરિત મહાકાવ્ય સાથે સ્પર્ધા કરતું હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્ય, પં. દેવવિમલગણિએ સ્વોપજ ટીકા સાથે રચેલું છે, જે નિર્ણયસાગર પ્રેસ દ્વારા વર્ષો થયાં સુપ્રસિદ્ધ છે. અને કવિ કાલિદાસના રઘુવંશ કાવ્ય સાથે સ્પર્ધા કરતું વિજયપ્રશસ્તિ કાવ્ય, પં. હેમવિજયગણિએ સોળ સર્ગ સુધી અને અપૂર્ણ રહેલું (૧૭ થી ૨૧ સર્ગ પર્યંત) ટીકાકાર ગુણવિજયગણિએ પૂર્ણ કર્યું હતું. એ કાવ્ય પણ યશોવિજય જૈનત્ર્યમાળા દ્વારા વર્ષોથી પ્રસિદ્ધ છે. પદ્મસાગરગણિકૃત જગદ્ગુરુકાવ્ય છે, તે પણ એ સંસ્થા તરફથી પ્રકટ થયેલ છે અને શ્રીવલ્લભઉપાધ્યાયે રચેલું વિજયદેવમાહાત્મ્ય જાણવામાં આવેલ છે. જૈનેતર પંચમહાકાવ્યો સાથે સ્પર્ધા કરતાં બીજાં કાવ્યોનાં નામો પણ સૂચવી શકાય. જમકે—જયશેખરસૂરિનું જૈનકુમારસંભવ, મહામાત્ય વસ્તુપાલનું નરનારાયણાનંદ, બાલચંદ્ર-સૂરિનું વસંતવિલાસ, મેરુતુંગસૂરિનું જૈનભેદકૃત, કવિ હરિચંદ્રનું ધર્મશર્માભ્યુદય, કવિ વાગ્બટનું નેમિનિવાણ, મુનિભદ્રસૂરિનું શાંતિનાથચરિત, અભયદેવસૂરિનું જયંતવિજય એ વિગેરે અનેક મહા-કાવ્યો પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં છે.

પૃ. ૧૭ માં ‘શ્રીહર્ષ’નો પરિચય કરાવતાં જણાવ્યું છે કે—“કવિવર શ્રીહર્ષે નૈષધીય-ચરિત ઉપરાંત અન્ય કોઈ અન્ય રચ્યો હોય તો તે જોવામાં આવતો નથી.” પરંતુ વિવેચક ખંધુએ એ નૈષધીય ચરિતના જ ૪,૫,૬,૭,૮,૧૭,૧૮,૨૨ સર્ગના અંતિમ શ્લોક તરફ લક્ષ્ય આપ્યું હોત તો કવિવર શ્રીહર્ષના રચેલા ૧ સ્થૈર્યવિચારણપ્રકરણ (ક્ષણભંગનિરાકરણ), ૨ ‘વિજય-પ્રશસ્તિ, ૩ ખંડનખંડ, ૪ ગૌડોવી શકુલપ્રશસ્તિ, ૫ અર્ણવવર્ણન, ૬ છિન્દપ્રશસ્તિ, ૭ શિવ-લક્ષ્મીસિદ્ધિ, ૮ નવસાહસાંકચરિતયંપૂ એ અન્યોનાં નામો પણ સૂચવ્યાં હોત, જેમાંનો ખંડનખંડ અંથ સુપ્રસિદ્ધ છે.

ઝાંવી કેટલીક સ્ખલનાઓ સિવાય આ અંથને અત્યુત્તમ ખનાવવા પ્રો. હીરાલાલે પ્રશંસાપાત્ર પ્રયત્ન કર્યો છે એમ કહેવું યુક્ત છે. શ્રીયુત જીવણચંદ સા. ઝવેરી જેવા સાહિત્યપ્રેમી શ્રીમાને આ અંથને આગમોદયસમિતિ દ્વારા પ્રસિદ્ધિમાં લાવી સાહિત્ય-સેવાના કાર્યમાં આવશ્યક પૂર્તિ કરી છે. પ્રવર્તક કાંતિવિજયજી મહારાજ જેવા મહાનુભાવને આ અંથ સમર્પિત કરી તેમની મૌન સાહિત્ય-સેવાની ઉચિત કદર કરી છે. મનોહર કાગળ અને છપાઈવાળા આ અંથની કિં. રૂ. ૩-૮ વધારે ન ગણાય.

બીજી સંસ્થાઓ આવાં કાર્યોનું અનુકરણ કરી અપ્રસિદ્ધ વિશાલ ઉત્તમોત્તમ જૈન વાડ્. મયને પ્રશસ્ત પદ્ધતિથી પ્રકાશમાં લાવવા વિશેષ પ્રયત્ન કરે તેમ ઇચ્છીએ છીએ.

વીર સં. ૨૪૫૪ માર્ગશીર્ષ શુ. ૧૫
કાઠી પોળ, વડોદરા.

}

લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી.

૧ શુદ્ધિપત્રમાં ઉપર્યુક્ત એ સ્ખલનાઓ સુધારી લેવામાં આવી છે.

વિષય-દિગ્દર્શન

વિષય	સરસ્વતી-લક્તામર	પૃષ્ઠાંક
અદાર લિપિઓ	૫-૭
મૂર્ચના	૧૨
કવીશ્વરો—કાલિદાસ, ભારવિ, માધ, શ્રીહર્ષ, મમદ, વાલ્મીકિ, પાણિનિ	૧૫-૧૭
કાલિદાસાદિક કવિઓનું જૈન સમાજમાં સ્થાન	૧૮
માધ-પ્રબન્ધ	૧૯-૨૨
શ્રીહર્ષ-પ્રબન્ધ	૨૨-૨૬
સરસ્વતી-સ્તોત્રના પઠનનો પ્રભાવ	૨૮
સરસ્વતી-સ્તોત્રના રસની અપૂર્વતા	૨૯
સારસ્વત રૂપની અનેકતા	૩૧
સરસ્વતીનાં નામો	૩૧
શ્રીશારદા-સ્તોત્ર	૩૧-૩૨
શ્રુત-દેવતાનાં કુણ્ડળોની કાન્તિ	૩૩
ભાષ્ય અને ઉક્તિનો અર્થ	૫૯
પ્રાણીનો વાગ્વૈભવ તેમજ તેનાં કુણ્ડળોની કાન્તિ	૬૧
ગ્રહ-વિચાર	૬૧-૬૨
ગ્રહોનું સ્થાન	૬૨-૬૩
રાહુ-વિચાર	૬૩
ગ્રહોનો વિષ્કમ્ભ વિગેરે	૬૩
નક્ષત્ર-વિચાર	૭૨
ધર્મના દશ પ્રકારો	૭૮

શાન્તિ-લક્તામર

લોકાન્તિક દેવોની શ્રીશાન્તિનાથને વિજ્ઞાપ્તિ	૮૦
લોકાન્તિક દેવો	૮૧
પ્રભુએ દીધેલું સાંવત્સરિક દાન	૮૩
પ્રભુએ દીધેલી દીક્ષા	૮૪
પ્રભુએ કરેલી મોહની ચિકિત્સા	૮૫
પ્રભુનો અપૂર્વ સંયમ	૮૬
કેવલજ્ઞાની પ્રભુએ કરેલો અજ્ઞાનનો નાશ	૮૬
કન્દર્પ-વિચાર	૧૧૧

विषय-दृग्दर्शन

विषय	शान्ति-लक्षताभर	पृष्ठांक
श्रीविनययन्द्र मुनिवर्यकृत अनंगद्वर्ष्याष्टक गुजराती भाषान्तर सहित	१११-११४
नाथना नाम-कीर्तननो प्रभाव	११४
पार्श्व-लक्षताभर		
ईश्वरना गुणोनी गणना	१२६
प्रयोग-विचार	१२७
देव-दृग्दर्शन	१३३-१३५
योनि-विचार—साधारण तथा प्रत्येक वनस्पतिकाय	१३८-१३९
महादेवनी मुष्यता	१४०-१४१
प्रलय-विचार	१४१-१४२
निगोद-विचार	१५४-१५६
पादर-निगोद अने सूक्ष्म निगोदनी बिन्नता	१५६
अनन्तकाण	१५६-१५७
प्रातिहार्य-पर्यालोचन	१५९-१६४
सोपारक स्तवनां १२थी १९ पद्यो भाषान्तर सहित	१६०-१६२
श्रीनिनप्रसूरीकृत श्रीपार्श्वनाथ-प्रातिहार्य-स्तोत्र तथा तेनो अनुवाद	१६२-१६४
पारणुक-पराभरी	१६५-१६७
कवि-समय	१६८
तेज शब्द संयंधी विचार	१७०
अर्थ-विचार	१७१-१७२
कोप-कदर्थन	१७३-१७४
प्रयोग-विचार	१७५
डोढना १८ प्रकारो	१७९
पद्य-निष्कर्ष	१८३

❦

❦

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थानां सूची
 (स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थानां सूची)

❦

❦

जैनग्रन्थाः

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः
 जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तिः
 जीवाजीवाभिगमवृत्तिः
 प्रज्ञापनासूत्रम्
 भगवतीसूत्रम्
 समयायाङ्गवृत्तिः
 सूर्यप्रज्ञप्तिः
 विशेषावश्यकमाष्यटीका
 प्रश्नव्याकरणम्
 बृहत्सङ्ग्रहिणीटीका
 तत्त्वार्थराजवार्तिकम्
 अभिधानराजेन्द्रकोषः
 योगशास्त्रम्
 अभिधानचिन्तामणिः
 त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रम् (दशमं पर्व)
 काव्यानुशासनवृत्तिः
 प्रबन्धचिन्तामणिः
 चतुर्विंशतिप्रबन्धः
 विचारसारप्रकरणम्
 श्रीअर्बुदमण्डनश्रीयुगादिदेव-
 श्रीनेमिनाथस्तवनम्
 जीवविचारः
 जीवविचारवृत्तिः
 तिलकमञ्जरी
 ऋषभपञ्चाशिकाटीका
 सोपारकस्तवनम्

प्रणेतारः

गणधरः
 श्रीशान्तिचन्द्रगणिः
 श्रीमलयगिरिसूरिः
 श्रीश्यामाचार्यः
 गणधरः
 श्रीअभयदेवसूरिः
 गणधरः
 मलधारिश्रीहेमचन्द्रसूरिः
 गणधरः
 श्रीमलयगिरिसूरिः
 श्रीअकलङ्कदेवाचार्यः
 श्रीविजयराजेन्द्रसूरिः
 श्रीहेमचन्द्रसूरिः
 ,,
 ,,
 ,,
 श्रीमेरुतुङ्गसूरिः
 श्रीराजशेखरसूरिः
 श्रीप्रद्युम्नसूरिः
 श्रीभुवनसुन्दरसूरिः
 श्रीशान्तिसूरिः
 श्रीपाठकरत्नाकरः
 महाकविश्रीधनपालः
 श्रीप्रभानन्दसूरिः
 पूर्वाचार्यः

स्पर्धीकरणां साधनरूप ग्रन्थानी सूची

जैनग्रन्थाः
पार्श्वनाथप्रातिहार्यस्तोत्रम्
सिन्दूरप्रकरः (सूक्तसुक्तावली)
जिनशतकम्
शब्दरत्नाकरः
वैद्यकहितोपदेशः
लोकप्रकाशः
कल्पसूत्रवृत्तिः (सुबोधिका)
श्रीपाल राजनो रास

अजैनग्रन्थाः
भागवतपुराणम्
स्कान्दपुराणम्
तैत्तिरीयारण्यकम्
अथर्ववेदः
सारस्वतव्याकरणम्
वृत्तरत्नाकरः
विश्वकोशः
शिशुपालवधः
शिशुपालवधटीका
उद्धवदूतः
शिवमहिम्नःस्तोत्रम्
शब्दार्थिताभण्डि (संस्कृत-गुजराती शब्दकोष)

प्रणेतारः
श्रीजिनप्रभसूरिः
शतार्थिकश्रीसोमप्रभसूरिः
श्रीसमन्तभद्रसूरिः
श्रीसाधुसुन्दरगणिः
श्रीकण्ठसूरिः
श्रीविनयविजयगणिः
”
श्रीविनयविजयगणि
प्रणेतारः
श्रीवेदव्यासः
”
”
”
श्रीअनुभूतिस्वरूपचार्यः
भट्टश्रीकेदारः
श्रीविश्वमुनीशः
महाकविश्रीमाघः
श्रीमल्लिनाथसूरिः
श्रीमाघवः
श्रीपुष्पदन्तः
सपाठलाल वि. छोटालाल वारा

ॐ ह्रीं नमः ।

आमुष्.

श्रीमद् मानतुंगसूरिએ ચમત્કારિક શ્રીભક્તામરસ્તોત્ર રચ્યું છે. આ સ્તોત્ર શ્વેતામ્બર અને દ્વિગમ્બર બંને સમ્પ્રદાયને અતિ માન્ય હોવાથી એના ઉપર જટલી ટીકાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે, તેટલી બીજાં સ્તોત્રો ઉપર જોવામાં આવતી નથી. વળી એની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો જટલાં દૃગ્ગોચર થાય છે તેટલાં બીજાં સ્તોત્રોનાં સમસ્યારૂપ કાવ્યો નજરે પડતાં નથી. આ ઉપરાંત આ કાવ્યની વિશેષ ખુબી તો એ છે કે આના દરેક શ્લોકને લગતાં જુદાં જુદાં યન્ત્રો અને મન્ત્રો પણ જોવામાં આવે છે.

જૈનોના મોટા ભાગનું મન્તવ્ય એવું છે કે “ભક્તામરના અંતિમ સિવાયનાં ચરણો ઉપર પણ સમસ્યારૂપ કાવ્યો રચાયેલાં છે.” પરન્તુ અમારી પૂરતી તપાસમાં અમને આવાં કાવ્યો પ્રાપ્ત થયાં નથી, તેમજ પ્રથમ વિભાગ બહાર પડ્યા પછીથી અત્યાર સૂધીમાયે અમોને કોઈ તરફથી એ સમ્બન્ધમાં કાંઈ વિશેષ જાણવાનું મળ્યું નથી. તથાપિ કોઈ તરફથી એવાં કાવ્યોની પ્રતિઓ અમોને મળશે તો તે પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવીશું.

પ્રત્યેક પદના અંતિમ ચરણની સમસ્યારૂપ આઠ કાવ્યો અત્યાર સૂધી પ્રાપ્ત થયાં છે, જ્યાંથી અમોએ બે પ્રથમ વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે અને બીજાં ત્રણને આ દ્વિતીય વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરવા ભાગ્યશાલી થયા છિયે, જ્યારે બાકીનાં તૃતીય વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન આદરવામાં આવ્યો છે.

આ દ્વિતીય વિભાગમાં સરસ્વતીભક્તામર, શાન્તિભક્તામર અને પાર્શ્વભક્તામર એમ ત્રણ કૃતિઓ અમે આપી છે. તે પૈકી પ્રથમ કૃતિ શ્રીયશોવિજયજી જૈન પાઠશાલા (મહેસાણા) તરફથી છપાઈ હતી, જેનો ઉપયોગ કરવાની એ સંસ્થાના કાર્યવાહક શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદે અમને રજા આપી હતી, તે બદલ અમે સંસ્થાના કાળી છિયે. આ સિવાય એક હસ્તપ્રતિ સતત વિહારી શાન્તભૂતિ મુનિમહારાજ હંસવિજયજી તરફથી મળી હતી, જે બદલ અમે તેઓ-શ્રીના પણ આભારી છિયે.

શાન્તિ અને પાર્શ્વભક્તામર પ્રસિદ્ધ કરતાં અમોને પરમ આહ્વાદ પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે એ કાવ્યોને જનસમાજ સમક્ષ મૂકવાની પ્રથમ તક અમોનેજ પ્રાપ્ત થઈ છે.

શાન્તિભક્તામરની અમોને નીચે મુજબ ત્રણ પ્રતો મળી હતી જે બદલ તે સંસ્થાઓના કાર્યવાહકોનો અમે અત્ર ઉપકાર માનિયે છિયે.

આમુખ

૧ શ્રીજૈનાનન્દપુસ્તકાલય—ગોપીપુરા, સુરત.

૨ શ્રીડહેલાના ઉપાશ્રયનો ભંડાર—અમદાવાદ.

૩ શેઠ સુખાજી રવચંદ જયચંદ જૈન વિદ્યાશાલા—અમદાવાદ.

પાર્શ્વભક્તામરની હસ્તપ્રતિ શ્રીવિજયવદલાલસૂરિના શિષ્યરત્ન મુનિરાજ વિચક્ષણવિજયજીએ અનુવાદકને આપી હતી, જે બદલ તેઓશ્રીનો પણ અમે ઉપકાર માનિયે છિયે. વળી જે મહાનુભાવોની હસ્ત-પ્રતિના આધારે પરિશિષ્ટગત કાવ્યો અમે પ્રસિદ્ધ કરી શક્યા છિયે તેમનો પણ આ સ્થળે અમે આભાર માનિયે છિયે.

આ અમૂલ્ય ગ્રન્થનું સંશોધનાદિક કાર્ય સુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલમ્બી, તેમજ શ્રીમદ્ વિજયાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને તેમના સન્તાનીય મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયને ગુરૂ તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુરાગી બનેલા સ્વર્ગસ્થ શ્રી રસિકદાસ વરજદાસ કાપડિયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. એઓએ કર્તાઓનાં જીવન વિગેરેના સંબંધમાં વિવેચન કરેલું હોવાથી અમારે તે સંબંધમાં કંઈ ઉમેરવાનું બાકી રહેતું નથી.

સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા માટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ જ્ઞાનસિદ્ધાંતોથી અપરિચિત વર્ગ જૈન પારિભાષિક શબ્દો વિગેરે સરલતાથી સમજી શકે તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજીપૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક-વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રન્થના લેવાતા લાભ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જે આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તેો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી બીજા ગ્રન્થો બહાર પાડવા અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આગમોદ્ધારક વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ આનન્દસાગરસૂરિ આ આગમોદ્ય સમિતિના ઉત્પત્તિ સમયથીજ અપૂર્વ સાહાય્ય આપતા રહ્યા છે, તે મુજબ આ ગ્રન્થ પણ પ્રસિદ્ધ કરવામાં તેમણે જે સાહાય્ય આપી છે તે બદલ તેઓશ્રીનો અમે જેટલો ઉપકાર માનિયે તેટલો ઓછોજ છે.

સંશોધનકાર્યમાં મદદ કરવા માટે અનુયોગાચાર્ય શ્રીક્ષાંતિવિજય તેમજ દક્ષિણવિહારી મુનિ-વર્ધ શ્રીઅમરવિજયના શિષ્યરત્ન મુનિરાજ ચતુરવિજયજીના અમે આભારી છિયે.

પ્રથમ વિભાગની જન્મ આ વિભાગનું પણ વળી શુદ્ધિ-પત્ર તૈયાર કરી આપ્યા બદલ અમે જ્યોતિ:શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયદાનસૂરિના પણ ઋણી છિયે.

પ્રથમ વિભાગને માટે મળેલા અભિપ્રાયો આ વિભાગના અન્તમાં જોડવામાં આવ્યા છે, જ્યારે આ વિભાગ સંબંધી મળેલા અભિપ્રાય પ્રારમ્ભમાં આપવામાં આવેલ છે; તે તરફ પાઠકગણનું ધ્યાન ખેંચવાની અમે રજા લઈએ છિયે.

વિક્રમ સંવત ૧૯૮૩ કાગણ્ય શુદ્ધ ૭ ગુરૂવાર.
તા ૧૦-૩-૧૯૮૭, જવેરી બજાર-મુંબઈ.

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી
માનદ સેક્રેટરી.

કિંચિદ્ વક્તવ્ય

શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહના પ્રથમ વિભાગમાં ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધન-ગણિકૃત વીર-ભક્તામર તથા શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિ-ભક્તામર એ બે કાવ્યો આપવામાં આવ્યાં હતાં, જ્યારે આ દ્વિતીય વિભાગમાં શ્રીધર્મસિંહસૂરિએ રચેલા સરસ્વતી-ભક્તામર, મુનિરાજ શ્રીલક્ષ્મીવિમલે રચેલા શાન્તિ-ભક્તામર તથા શ્રીવિનયલાભગણિકૃત પાર્શ્વ-ભક્તામર એ ત્રણ કાવ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ વિભાગની પ્રસ્તાવનામાં નિવેદન કર્યા મુજબ સરસ્વતી-ભક્તામરના ભાષાન્તરાદિકનો પ્રારંભ મેં ઇ. સ. ૧૯૨૪ ના નાતાલના તહેવારો દરમ્યાન કર્યો હતો અને તે કાર્ય બે ત્રણ મહિનામાં પૂર્ણ કરી મેં તેની સંપૂર્ણ મુદ્રણાલય-પુસ્તિકા (પ્રેસ-કૉપી) શ્રીયુત જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરીની સૂચના પ્રમાણે સાક્ષર-રત્ન આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીઆનંદસાગરસૂરિ ઉપર મોકલી આપી હતી. તેઓશ્રીએ આ કૉપી પોતાના શિષ્ય-રત્ન મુનિરાજ માણિક્યસાગરજી દ્વારા તપાસાવી મોકલાવવા કૃપા કરી હતી. આ પ્રેસ-કૉપી પાછી મળતાં તે કર્નાટક મુદ્રણાલયમાં છપાવવા પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો હતો.

સરસ્વતી-ભક્તામરના મૂળ શ્લોકો તેમજ તેની ટીકાની પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરવામાં શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીસ્તોત્રરત્નાકર (પ્રથમ વિભાગ)નો તેમજ સ્વર્ગસ્થ ન્યાયામ્બોનિધિ શ્રીવિજયનાંદસૂરીશ્વર (આત્મારામજી)-ના પ્રશિષ્ય-રત્ન શાંતમૂર્તિ મુનિરાજ હંસવિજયજી તરફથી મળેલી હસ્ત-લિખિત પ્રતિનો મેં ઉપયોગ કર્યો છે. આ ૧૭ પત્રની પ્રતિમાં મધ્યમાં મૂળ શ્લોકો અને ઉપર નીચે ટીકા આપવામાં આવ્યાં છે એટલે કે આ ત્રિપાઠી પ્રતિ છે. આ પ્રતિ અશુદ્ધ હોવા છતાં તે મને પાઠાન્તરો તૈયાર કરવામાં તેમજ મુદ્રિત પુસ્તકમાં કેટલીક વાર જ પાઠો હતા નહિ તેની પૂર્તિ કરવામાં ઉપયોગી થઇ પડી છે. આ પ્રતિને માટે જ અને મુદ્રિત પુસ્તકને માટે ક સંજ્ઞા રાખવામાં આવી છે.

અચાર સુધી ડાઠ પણ સંસ્થા કે વ્યક્તિ તરફથી પ્રકાશિત નહિ થયેલા એવા આ વિભાગમાં આપેલા શાન્તિ-ભક્તામરની પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરવામાં મેં ત્રણ પ્રતિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે. સૌથી પ્રથમ મને જૈનાનંદપુસ્તકાલય (સુરત)માંથી તેના કાર્યવાહકો દ્વારા એક પ્રતિ મળી હતી. મૂળ શ્લોકવાળી આ પ્રતિમાં બે ત્રણ સ્થળે અક્ષરો જતા રહેલા હતા તેમજ કેટલાંક સંદિગ્ધ સ્થળો પણ હતાં. આથી એ સંબંધમાં બીજી પ્રતિ મેળવી આપવા મેં શ્રીયુત જીવણચંદને સૂચના કરી; તેના પરિણામ તરીકે મને અમદાવાદના ડહેલાના ઉપાશ્રયના ભંડારમાંથી મૂળ શ્લોકવાળી એક પ્રતિ મળી. આ બે પ્રતિની મદદ લઇને મેં શાન્તિ-ભક્તામરના મૂળ શ્લોકોની પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરી અને તે તપાસી જવા માટે મેં આનંદસાગરસૂરિજી ઉપર મોકલી આપી. આ કાવ્યની ડાઠ અવચૂર કે ટીકા મને નહિ મળેલી હોવાથી મેં સૂરિજીને એનો અન્વય લખી

કિંચિદ્ વક્તવ્ય

મોકલવા વિજ્ઞપ્તિ કરી તે તેમણે ધણી પુશીથી સ્વીકારી. પરંતુ તેઓશ્રી તરફથી અન્વય લખાઈને આવ્યો તે પૂર્વે શ્રીમાન્ જીવણચંદ્રના પ્રયાસથી મને આ કાવ્યની અમદાવાદની વિદ્યાશાળાના ભંડારમાંથી એક પ્રતિ મળી. આ પ્રતિ ટખ્ખા સહિત હોવાથી મને તે ખાસ કરીને ભાષાન્તર તૈયાર કરવામાં વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડી.

આ પ્રમાણે મને ન્બૂદે ન્બૂદે સ્થળેથી મળેલી પ્રતિઓની મેં અનુક્રમે ક, ख અને ग એવી સંજ્ઞા રાખી છે. તેમાં ક-પ્રતિમાં ૬ પત્રો હતા, જ્યારે ख-પ્રતિમાં ૩ પત્રો હતાં. ટખ્ખાવાળી ગ-પ્રતિના પત્રોની સંખ્યા ૧૧ ની હતી. આ પ્રતિ ક અને ख કરતાં વધારે શુદ્ધ હતી. એની મધ્યની ચાર લીટીમાં મૂળ શ્લોકો આપવામાં આવ્યા હતા અને આ પ્રત્યેક લીટીની ઉપર તેનો અર્થસૂચક ટખ્ખો આપવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ સાં ચાળીસમા શ્લોકનો ટખ્ખો આપવામાં આવ્યો હતો નહિ એ વિશેષતા છે. વળી આ પ્રતિના અંતમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ પણ હતો:—

“इति श्रीशान्तिनाथस्तवनं ग्रन्थाग्रं ५०० । संवत् १८४७ ना वर्षे कार्तिके सुदि ३ दिने लिखित मु० न्यानवर्धनगणि श्रीषंभातिबंदरे श्रीशंमणपार्श्वनाथप्रसादात् । श्रीगुरुभ्यो नमो नमः ॥”

સૂરિજી તરફથી શાન્તિ-ભક્તામર કાવ્યનો અન્વય લખાઈ આવતાં તે મેં તૈયાર કરેલી પ્રેસ-કૉપી સાથે મેળવી લીધો અને અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણને લગતી સંપૂર્ણ પ્રેસ-કૉપી મેં તેમના ઉપર મોકલી આપી. આ વખત પણ તે તપાસી અપાવી પોતાની સુજનતા તેમણે સિદ્ધ કરી આપી.

આ અન્થમાં જ શ્રીવિનયલાભગણિકૃત પાર્શ્વ-ભક્તામર આપવામાં આવ્યું છે તેની હસ્તલિખિત પ્રતિ મને મારા સ્વર્ગસ્થ પિતાશ્રીના પરમ ધર્મસ્નેહી જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિના વિદ્વાન્ શિષ્ય-રત્ન મુનિરાજ શ્રીવિચક્ષણાવજ્ય તરફથી મળી હતી. આ પ્રતિમાં ડક્ટ મૂળ શ્લોકો આપેલા હતા; પરંતુ તે ટીકા, અવચાર કે ટિપ્પણથી વિભૂષિત હતી નહિ. લગભગ આની પૂર્વેનાં બે કાવ્યો છપાઈ રહેવા આવ્યાં હતાં તેવામાં આ પ્રતિ મને મળી હતી એટલે આ અન્થ બહાર પાડવામાં વિલંબ થાય તેમ હોવાથી આની પ્રેસ-કૉપી કાઠે પણ મુનિરાજ ઉપર તપાસાવવા ન મોકલતાં ખારોખાર મુદ્રણાલયમાં મોકલવામાં આવી હતી. પરંતુ આનાં પણ બીજી વારનાં

૧ આ પ્રતિ ઉપરથી જોમ અને તેમ જલદી ઉતારો કરાવીને તે મેં વિચક્ષણવિજયજીને પાછી આપી ત્યારે મેં ધાર્યું હતું નહિ કે પાર્શ્વ-ભક્તામર કાવ્ય આ વિભાગમાંજ છપાશે. પરંતુ આ વિભાગ લગભગ પૂર્ણ થવા આવ્યો હતો તેવામાં આ નવીન કાવ્ય મને ઉપલબ્ધ થયાની વાત મેં શ્રીમાન્ જીવણચંદ્રને નિવેદન કરી. તેમણે આ કાવ્ય આ વિભાગમાં છપાવવા વિચાર દર્શાવ્યો એટલે મૂળ પ્રતિ મને ફરીથી આપવા માટે મેં મુનિરાજને વિનય કરી. પરંતુ આ બે ત્રણ પત્રની પ્રતિ તેઓએ ક્યાં મૂકી હતી તે તેમના ધ્યાનમાં નહિ આવવાથી તેમજ તેઓ વિહાર કરવાની તૈમારીમાં હોવાથી મને મળી શકી નહિ. આથી સંશોધન-સમયે સંદેહાત્મક સ્થળોમાં મેં કૌંસમાં પાઠો આપ્યા છે, કેમકે ઉતાવળમાં ઉતારેલા ઉતારામાં કંઈ ભૂલ-ચૂક રહી પણ ગઈ હોય તેથી આ સર્વ સ્થળો મૂળ પ્રતિમાં અશુદ્ધ છે એમ હું કહી શકું નહિ.

અત્યારે મને નિવેદન કરતાં આનન્દ થાય છે કે પાર્શ્વ-ભક્તામરનાં મૂળ પદ્યો છપાતી વેળાએ વિચક્ષણવિજયજી પાછા ઘાટકૂપર આવી ગયા હતા એટલે એનું છેવટનું મુદ્ર મૂળ પ્રતિ સાથે મેળવી આપવા માટે મેં તેમણે વિનય કરી. તેમણે તે સ્વીકારી મુદ્ર સુધારી મોકલ્યું. આથી શુદ્ધતાશુદ્ધતા સંબંધી વિશેષ જાહાપોહ કરવો આકાંક્ષિત રહેતો નથી. તેમ છતાં પણ અર્થ-ભિન્નતા સૂચક પાઠોનો પ્રસ્તાવનામાં થોડો ધણો વિચાર કરવો મેં ઉચિત ધાર્યો છે.

પુદ્ગેની એકેક નકલ મુનિવર્ય ઉપર મોકલવાનો પ્રબંધ ચાલૂ હતો એટલુંજ નહિ, પરંતુ મને જ વિષય શંકાસ્પદ લાગતો હતો તે સંબંધમાં તેમજ બધાં કોઈ વિશેષ માહિતીની આવશ્યકતા જણાતી હતી ત્યાં પ્રકાશ પાડવા માટે તે ભાગનાં પુદ્ગે સૂરિજી ઉપર મોકલવામાં આવતાં હતાં. આવે પ્રસંગે તેઓએ મને પૂર્ણ સહાયતા આપી છે તે બદલ હું તેમનો આભારી છું.

અત્ર મારે એ નિવેદન કરવું જોઈએ કે પૂર્વોક્ત બે કાવ્યોનાં પુદ્ગેની માફક શાન્તિભક્તા-મરના પુદ્ગે સ્વર્ગસ્થ શ્રીઉમેદવિજયગણિના શિષ્યરત્ન અનુયોગાર્ય શ્રીશાન્તિવિજય ઉપર તેમણે શરૂ કરેલા વિહારને લઈને મોકલી શકાયા હતા નહિ તેથી તે પુદ્ગે સ્વર્ગસ્થ શ્રીવિજયાનંદ-સૂરીશ્વરના શિષ્યરત્ન દક્ષિણવિહારી મુનિવર્ય શ્રીઅમરવિજયના વિદ્વાન્ શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી-ચતુરવિજય ઉપર મોકલવા માટે શ્રીચુત જીવણચંદે પ્રબંધ કરી આપ્યો હતો.

શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય-સંગ્રહના પ્રથમ વિભાગની જમ આ અન્યતું પણ શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરી આપવા માટે તો શ્રીચુત જીવણચંદે જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયદાનસૂરિને વિનતિ કરી હતી અને તેમણે તે સ્વીકારી હતી. આ અન્યમાં તેમણે તૈયાર કરી મોકલેલ શુદ્ધિપત્ર છપાવવામાં આવ્યું છે. એમાં મેં તો અનાયાસે જ કોઈ સ્ખલનાઓ દષ્ટિગોચર થઈ છે તેનોજ ઉમેરો કર્યો છે.

શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય-સંગ્રહના પ્રથમ વિભાગમાં તેમજ હવે પછી ટુંક સમયમાં પ્રસિદ્ધ થનારા શ્રીશાભનસૂરિકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા, શ્રીઅપ્પભક્તિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકા તથા પંડિત શ્રીમેરવિજયગણિકૃત ચતુર્વિંશતિગિનાન-દસ્તુતિમાં પ્રસંગોપાત્ત સ્પષ્ટીકરણોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો હોવાથી આ અન્યમાં કેટલાક વિષયો તેમજ જૈન પારિ-ભાષિક શબ્દો પરત્વે ફરીથી સ્પષ્ટીકરણ આપવું અને વ્યાજબી ન લાગવાથી તે અત્ર મેં આપ્યું નથી છતાં પણ આ અન્યને સ્વતઃ પરિપૂર્ણ બનાવવા મેં બનતું લક્ષ્ય આપ્યું છે.

અત્ર મારે એ ઉમેરવું જોઈએ કે વીર-ભક્તામરાદિકમાં જમ મેં પદ્યાર્થનાં શીર્ષકો આપ્યાં છે, તેમ સરસ્વતી-ભક્તામરાદિકના સંબંધમાં આપ્યાં નથી. તેનું કારણ એ છે કે સરસ્વતી-ભક્તામર નામનું સમગ્ર કાવ્ય શ્રીસરસ્વતી દેવીની સ્તુતિરૂપ હોવાથી તેના પ્રત્યેક પદના વિષયમાં ખાસ ભિન્નતા રહેલી નથી. વળી બીજાં બે સમસ્યા-કાવ્યોમાં પણ મોટે ભાગે શીર્ષકો નહિ આપવાનો મુખ્ય હેતુ તો એ છે કે પ્રથમ વિભાગમાંનાં સમસ્યા-કાવ્યો તેમજ ચૂળ ભક્તામરસ્તોત્રનાં વિષયની સાથે તેની ઓછીવત્તી સમાનતા છે.

અત્ર એ પણ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે પ્રથમ વિભાગમાં સાધનના અભાવે જ શ્રીધર્મવર્ધનગણિના તેમજ શ્રીભાવપ્રભસૂરિના સંબંધમાં વિશેષ ઉલ્લેખ કરવાનું બની શક્યું હતું નહિ તે દિશામાં પણ અત્ર પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. આ કાર્યમાં ખાસ કરીને ઇતિહાસ-તત્ત્વમહોદધિ શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિની સૂચના તેમજ તેમણે આપેલ (સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ જૈના-ચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિએ એકત્રિત કરેલ અપ્રસિદ્ધ) પ્રશસ્તિ-સંગ્રહ અને ઉપયોગી થઈ પડ્યાં છે. જ ઉલ્લેખ આ સંગ્રહના આધારે કરવામાં આવ્યો છે તેને માટે † આનું ચિહ્ન રાખવામાં આવ્યું છે.

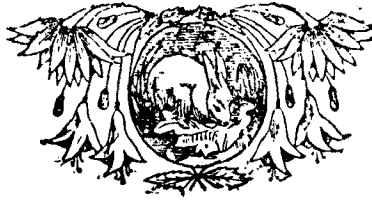
કિંચિદ્ વક્તવ્ય

હવે આ ગ્રન્થને અંગે મને જે જે મહાશય તરફથી ચત્કિંચિત્ પણ સહાયતા મળી છે તેમનો મારે ઉપકાર માનવાનું કાર્ય બાકી રહે છે. સૌથી પ્રથમ તે શાન્તભક્તામરનો અન્વય લખી મોકલવા બદલ હું શ્રીઆનન્દસાગરસૂરિનો ઋણી છું. વળી તેમણે સરસ્વતી-ભક્તામર તેમજ શાન્તભક્તામરની પ્રેસ-કૉપી તેમના શિષ્ય-રત્ન મુનીશ્વર શ્રીમાણિક્યસાગર દ્વારા તપાસાવી મોકલાવી તે બદલ તેમનો અને તે તપાસી આપવા બદલ હું તેમના શિષ્ય-રત્નનો ઉપકાર માનું છું. શ્રીઅખ્યભદ્રિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકાનાં બીજી વારનાં પ્રુક્ષે જેઠં આપવામાં જેમ શ્રીશાન્તિવિજયે કૃપા કરી હતી તેવી કૃપા તેમણે આ ગ્રન્થમાં છપાવેલા પ્રથમનાં બે કાવ્યનાં પ્રુક્ષે જેઠં આપવામાં કરી તેથી તેમનો અત્રે હું આભાર માનું છું. વિશેષમાં પાર્શ્વ-ભક્તામરની હસ્તલિખિત પ્રતિ આપવા બદલ શ્રાવિચક્ષણાવજ્યનો તેમજ તેનાં તથા પ્રસ્તાવના વગેરેનાં બીજી વારનાં પ્રુક્ષે જેઠં આપવા બદલ શ્રીચતુરવિજયનો પણ હું ઉપકાર માનું છું. આ ગ્રન્થમાં જે અશુદ્ધિઓ મારા દૃષ્ટિદોષ કે માત-દોષને લઇને ઉપસ્થિત થઇ હોય તેનું સૂચન કરનાર શુદ્ધિ-પત્ર તૈયાર કરી આપવા બદલ હું શ્રીવિજયદાનસૂરિનો પણ આભાર માનું છું. અન્તમાં પરિશિષ્ટગત કાવ્યો માટે મને જે શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિ પ્રમુખ મહાશયોની હસ્તલિખિત પ્રતિઓ મળી હતી તેમનો તેમજ આ ગ્રન્થ તૈયાર કરવામાં મને જે મહાનુભાવોએ સહાયતા કરી છે તે સર્વેનો ફરીથી ઉપકાર માનતો તેમજ આ ગ્રન્થમાં મારી અદ્વૈતતાને લઇને જે સ્પષ્ટતાઓ નજરે પડતી હોય તે બદલ સદૃઢ્ય સાક્ષરોની ક્ષમા યાચતો હું વિરમું છું.

નવી ચાલ, ભગતવાડી, ભૂલેશ્વર,
મુંબાઈ.
વીર સંવત્ ૨૪૫૩, જ્યેષ્ઠ શુકલ પ્રતિપદ.

}

સુત-સેવક
હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

પ્રસ્તાવના

“ અર્હન્ સર્વાર્થવેદી ‘યદુ’કુલતિલકઃ કેશવઃ શક્કરો વા
વિબ્રદ્ ગૌરીં શરીરે દધદનવરતં પદ્મજન્માક્ષસૂત્રમ્ ।
બુદ્ધો વાડલં કૃપાલુઃ પ્રકટિતમ્બુવનો ભાસ્કરઃ પાવકો વા
રાગાઘૈર્યો ન દોષૈઃ કલુપિતહૃદયસ્તં નમસ્યામિ દેવમ્ ॥ ”

—દેવાષ્ટકે શ્લો ૭

શ્રીસરસ્વતી-ભક્તામરની સમીક્ષા

જન્મ 'વીરભક્તામરના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિએ તેમજ નેમિભક્તામરના

૧-૨ આ ગ્રન્થ સં. ૧૭૩૬ માં રચાયો છે તેમ સુરસુંદરી અમર કુમાર નામનો રાસ પણ એજ વર્ષમાં રચાયો છે. આના કર્તાનું નામ પણ ધર્મવર્ધન છે (જુઓ આનન્દકાવ્ય મહોદાધ મૌં ૬, પૃં ૩૪). આ ઉપરથી આ બંને એકજ વ્યક્તિ છે એમ જો અનુમાન કરવામાં આવે તો તે વાસ્તવિક છે, કેમકે આ વાતની સુરસુંદરી સતી રાસના નામથી ઓળખાતા ગ્રન્થની મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયે લખી મોકલેલી નિમ્નલિખિત કડીઓ સાક્ષી પૂરે છે:—

શીલતરંગિણી ગ્રંથની શાખે, એ ચોપદ અભિલાખેછ.

ધન જે શીલરતનને રાખે, ભગવંત ઇણિ પરિં ભાખેછ. એક સદા જન ધરમ આરાધો. ૭

સંવત્ સતર વરષ છત્રીસે (૧૭૩૬), શ્રાવણ પૂનિમ દિવસેછ,

એ સંબંધ કર્યો સુજગીસે, સુણતાં સહુ મન હીસેછ. એકં ૮

ગણધરગોત્રે ગચ્છપતિ ગાજે, જનચંદ્ર સૂરિ વિરાજેછ.

શ્રીખેનાતટ'પુર સુખ સાજે, ચોપદ કીધી હિત કાજેછ. એકં ૯

શાખા જનભદ્રસૂરિસવાઇ, 'ખરતર' ગચ્છ વરદાઇછ.

પાઠક સાધુકીરતિ પુન્યાઇ, સાધુસુંદર ઉવજાઇછ. એકં ૧૦

વિમળકીરતિ વાચક પરનામી, વિમળચંદ્ર યશ કામીછ.

વાચક વિજયહુધ' અનુગામી, ધર્મવર્ધન ધ્રમધામીછ. એકં ૧૧

એ ઉપદેશ હિઆમાં આણી, પુણ્યકનકંધર્મ જાણીછ.

મહિમાશીલ તણે શુભ સંગે, આણુંદ લીલ ઉમંગેછ. એકં ૧૨

આરમી ઢાળ કહી બહુ રંગે, ચોથે ખંડે સુચંગેછ.

જનધર્મશીલ તણે શુભ સંગે, ૩૫ હોયે અધિક અંગેછ એકં ૧૩

ઇતિ શ્રી સુરસુંદરી સતી શીલ ઉપર સંબંધ સંપૂર્ણ.

સંવત ૧૮૧૦ ના વર્ષે મહામાસે શુક્રવર્ષે પંચમીદિને વૃદ્ધસ્વતિવારે મદ્યારકશ્રીશ્રીશ્રીશ્રીવિજયધર્મસૂરિજી તત્ ૐ શ્રીશ્રીશ્રી સૌભાગ્યવિજયજીતત્શિશ્યપાદરજોરેણુસમાન । દાસાનુદાસ પં. વિદ્યાવિજયગણિના લિપિ(વી)કૃતં ધ્રીમૂતેડીનગરે, શ્રીઆદિજી(જિ)નપ્રસાદાત્ ।

(ડૉ. ભાણુદારકરના ૧૮૮૭-૮૧ ના રીપોર્ટમાં નોંધેલ સુરસુંદરી રાસના અંતમાં પણ આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે, જોકે ત્યાં 'એ સંબંધ કર્યો'ને બદલે 'એહ સંબંધ કલ્પે', 'હીસેછ'ને બદલે 'હીસછ' છત્યાદિ પાઠ-ભેદ છે.)

પ્રસ્તાવના

આ ઉપરથી શ્રીધર્મવર્ધનગણિની ગુરૂપરંપરા પણ નીચે મુજબ તારવી શકાય છે:—

સાધુકીર્તિ
|
સાધુસુંદર
|
વિમલકીર્તિ (વિમલચન્દ્ર)
|
વિજયહર્ષ
|
ધર્મવર્ધન

આ પરંપરામાંના શ્રીસાધુકીર્તિ મુનીશ્વર ખરતરગચ્છીય શ્રીમતિવર્ધનના શિષ્ય શ્રીમેરૂતિલકના પ્રશિષ્ય અને શ્રીદયા-કુશલ(કલશ)ના શિષ્ય કે જેમણે સં. ૧૬૧૮ માં સત્તરસેદીપૂજા, સં. ૧૬૧૯ માં શ્રીજિનવલ્લભસૂરિના સંઘપટ્ટકની અવચૂરિ, સં. ૧૬૨૪ માં આપાઠભૂતિપ્રબંધ અને ૧૬ કડીનું શત્રુજય સ્તવન તથા ૪ કડીની પ્રભાતી સ્તુતિ રચ્યાં છે તે સાધુકીર્તિ મુનિરાજ આજ હશે એમ ભાસે છે.

એમના સંબંધમાં પશ્ચિમવર્ષ લાલચન્દ્ર ઉમરો કરતાં નિવેદન કરે છે કે “ એની કૃતિ શેષનામમાલાનો ઉલ્લેખ ડે. પુ. સંગ્રહની યાદીમાં થયો છે. વળી ઓરિયેન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટની હસ્તલિખિત પ્રતિ (૫૦૮) માં ઉપર્યુક્ટ સંઘપટ્ટકની અવચૂરિની અંતિમ પ્રશસ્તિ નીચે મુજબ છે.—

શ્રીમસ્ખરતરગચ્છે શ્રીમજ્જિનમદ્ગુરુશાખાયામ્ ।
શ્રીપદ્મમેરુસુગુરુ-વ્યાવહાર્યન્વયસુરદુરિવ ॥ ૧ ॥
તત્ચિષ્યો વાકપતિરિહ શ્રીમન્મતિવર્ધનો ગુરુર્જાયાત ।
શ્રીમેરુતિલકનામા તત્પ્રાથમકત્પિકઃ સમમૂત્ ॥ ૨ ॥
તત્ચિષ્યો(ધ્યૌ) પ્રવરગુણો(ણૌ) દયાકલસ(શ)સદ્ગુણિઃ....।
અમરમાણિક્રમસુગુરુઃ સમસ્તસિદ્ધાન્તધૌરેયઃ ॥ ૩ ॥
તત્ચિષ્યેણ સુવિહિતા સુગમેયં સાધુકીર્તિગણિનાડપિ ।
एकोनविंशसमधिके षोडशसंवत्सरे (૧૬૧૯) પ્રવરે ॥ ૪ ॥
માઘસ્ય શુક્લપક્ષે પચ્ચમ્યાં પ્રવરયોગપૂર્ણાયામ્ ।
વિષુધૈઃ પ્રપચ્યમાના સમસ્તસુખદાયિની ભવતુ ॥ ૫ ॥

યવનપતિની સભામાં અર્હન્મતની આજ્ઞાને પ્રખ્યાત કરનારા અને કુમતવાદિઓના અહંકારને દૂર કરનારા એ પાઠક સાધુકીર્તિના શિષ્ય સાધુસુંદરગણિ તે જણાય છે, કે જેમણે ઉક્તિરત્નાકર, શબ્દરત્નાકર, ધાતુ-રત્નાકર જેવા અત્યુપયોગી ત્રયોની વિશાલ રચના કરી છે. વિં. સં. ૧૬૮૦ ની દીવાલીમાં તેઓએ ધાતુરત્નાકરની વિદ્યુતિ વિદ્યાકલ્પલતા નામથી રચેલી છે. વિશેષ માટે શબ્દરત્નાકર (૫૦ વિં. અંધમાલાથી પ્રકાશિત)ની પ્રસ્તાવના જેવી. ”

સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની મદીય સંસ્કૃત ભૂમિકા (૫૦ ૨૫)માં સૂચિત પદ્માપામય પાર્શ્વનાથ-સ્તવનના રચનારા ધર્મવર્ધનજી અને આ ખરતરગચ્છીય ધર્મવર્ધનગણિજી એકબીજા વ્યક્તિ છે કે કેમ તેના સંબંધમાં ઇતિહાસ-તત્ત્વમહોદધિ જ્ઞાનાચાર્ય શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિને પૂછતાં તેઓ સૂચવે છે કે તે બંને જૂદા નથી, પણ એકજ છે. વિશેષમાં તેઓ એમ પણ નિવેદન કરે છે કે ધર્મબાવની (વિં. સં. ૧૭૨૫), લૂણકણીસર (યિકાનેર)માં સં. ૧૭૨૬ મહા વદિ ૧૩ ને દિને રચાયેલી ૨૮ લખિંધની સજ્જાય, ચતુર્દશગુણસ્થાન વિચારગર્ભિત બૃહત્ સ્તવન (સં. ૧૭૨૯) અને શ્રેણિકચોપાધ (સં. ૧૭૧૯) એ તેમની કૃતિઓ છે. ડેક્કન કૉલેજના ૧૮૮૪ના રીપોર્ટ (૫૦ ૩૩૪)માં શ્રેણિકચરિત્ર સંસ્કૃતમાં ગદ્યરૂપે લખાયાનો જે ઉલ્લેખ છે તે અશુદ્ધ છે; આ તો જૂની ગૂજરાતીમાં લખાયેલી ઉપર્યુક્ટ શ્રેણિક-ચોપાધ છે. ચોપાધ હોવાથી તે પદ છે એમ કહેવાનું બાકી રહેતું નથી.

આનું વિશેષ સમર્થન થતું હોવાથી તેમજ તેના અન્તમાં શ્રીધર્મવર્ધનગણિએ આ કૃતિ ૧૯ વર્ષની લઘુ વયે રચેલી હોવાનો તેમજ તેની શિષ્ય-પરંપરાદિકનો ઉલ્લેખ હોવાથી તેની પ્રશસ્તિની કડીઓ આપની અસ્થાને નહિ લેખાય.

“ † સતરધસૈ ઉગણીસમૈ (૧૭૧૯) વરસૈ ચંદૈરીપુરી આવૈ
શ્રીજિનભદ્રસૂરીશ્વર શાખા વિધિ ખરતર વડ દાવૈ રી. ૪
સુભકરણી જિનચંદ્ર યતીશ્વર ગણુધર ગોત્ર ગમ્ભૈ
રાજૈ ‘સુરતિ’ સહર ચોમાસૈ વડી જસ પડહ વગ્નવૈ રી. ૫
પાઠક સાધુકીરતિ સાધુસુંદર વિમલકીરતિ વરતાવૈ
વિમલચંદ્ર સમ વિજયહરપ જસ શ્રીદ્વમશીલ પ્રભાવૈ રી ૬
વય લઘુ મૈ ઉગણીસમૈ વરસૈ ક્રીધી ન્નેડિ કહાવૈ
આયો સરસ વચન કો ઈણુમૈ સો સહગુરુ સુપસાવૈ રી. ૭
શ્રોતા વક્તા શ્રીસંઘ સાધુના વિધન પરા મિટિ નવૈ
છહ ભવ પર ભવ સહુ મુખ સાતા પાંમૈ ધરમ પ્રભાવૈ રી ગુણુ ૮

इति श्रीशुद्धसम्यकत्वोपरि श्रीधोणिकमहाराजस्य चतुःपदिका । सर्वं ढाल ३२ संपूर्णा ॥ ध्रेयोऽस्तुतराम् सर्वं गाथा ७३१ ॥ श्रीबीकानेरमध्ये ॥ उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः ॥ तत्तशि(च्छि)ष्यवाचनाचार्यश्रीश्रीकीर्तिसुंदरगणितत्तशि(च्छि)ष्य शांतिसोमजीमुनि ॥ पं० स्वभाचंद्रमुनिलिषिता ॥ श्री ॥ ”

આ ચોપાઇની ૩૧મી ઢાલના અન્તમાં ધર્મશિલુ એતું અપર નામ કવિરાજે સૂચ્યું છે, એમ નીચે મુજબની કડી ઉપરથી સમજી શકાય છે:—

“ ઢાલ ધન્યાસી ઇકતીસમી, ચતુર નિષેપા ચ્યાર
શ્રીધર્મસૂરી કહછ સમકિત શુધ હુવઘ વંદી જૈ વારવાર. ”

આ શ્રેણિક-ચોપાઇના અન્તમાં શ્રીધર્મવર્ધન ગણિને શ્રીકીર્તિસુંદર ગણિ નામના શિષ્ય હતા એવો જ ઉલ્લેખ છે તેની શ્રીદેવસાગરગણિકૃત વ્યુત્પત્તિ-રતનાકર (નામમાલા હેમી ટીકાની ૧૮૮૨-૮૩ના રીપોર્ટમાં નોંધાયેલ) પ્રતિનો પ્રાન્ત ઉલ્લેખ સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ † ક્ષોળીબાળર્ષિશીતાંશુ(૧૭૫૧)—મિતે સંવતિ શંવતિ ।

શુચે: શુચિત્રયોદસ્યાં, શ્રી‘વિક્રમ’પુરે વરે ॥ ૧ ॥

ભાન્તીહ શ્રીમન્ત: સચશસો વાચકા વિજયહર્ષા: ।

તેષાં ક્ષિપ્યા: સુગુણા વિહ્યાતા: સર્વવિયામિ: ॥ ૨ ॥

શ્રીપાઠકપ્રધાના રાજન્તે ધર્મવર્ધના ગુરવ: ।

અલિખદિમાં તચ્છિષ્ય: કીર્ત્યાદિમસુન્દર: સ્વાર્થમ્ ॥ ૩ ॥ ”

દશાશુભદ્ર ચોપાઈ પણ આ મુનીશ્વરની કૃતિ છે, કેમકે તેના અન્તમાં કહ્યું છે કે—

“ † સવન્ત સતરૈસૈ સતાવને (૧૭૫૭), મેડતૈ નગર મઝાર

ચોમાસે ગણુધર શ્રીજિણુચંદ્રજી, સુજસ કહે સંસાર. કોઈન પ

ભદ્દારકીયા ખરતર ગછ ભલા સાખા જિનભદ્રસૂર

વાચિક વિજયહરપ વપતા વર પરસિધ પુણ્ય પડૂર. ૬

તેહને શિષ્યે એ મુનિવર તવ્યો શ્રીપાઠક ધર્મશિલુ ”

આ મુનિરાજની પછી જેમ ધર્મવર્ધન નામના એક મુનિવર્ય થઇ ગયા છે (જુઓ ‘ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ’ પૃ. ૩૬૫) તેમ તેમની પૂર્વે પણ એ નામના એક મુનીરાજ થઇ ગયા છે. આ હકીકત જૈ. ગૂ. ક. એ નામના પુસ્તકના ૬૪ મા પ્રથમ ઉપર આપેલા નીચે મુજબના ઉલ્લેખ ઉપરથી ન્નેષ શકાય છે:—

“ સંવત્ ૧૬૨૪ વર્ષે ક્ષાગણુ સુદિ ૮ શુકે કૂકરવાડા ગ્રામ મધ્યે પં. શ્રીધર્મવર્ધનગણિ શિ. પં. શ્રી સૌભાગ્યવર્ધનગણિ શિ. પં. ગણેશલક્ષ્મી સૌભાગ્ય...”

પ્રસ્તાવના

કર્તા 'શ્રીભાવપ્રભસૂરિ'એ પોતાની કૃતિ ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પડે તેટલા માટે સ્વોપજ્ઞ ટીકા રચી

૧ 'શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ' (વિ. ૧)ના ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૯)માં એમની જે કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે ઉપરાંત એમણે શ્રીલલિતપ્રભસૂરિકૃત શ્રીશાન્તિનાથસ્તુતિની ટીકા સં. ૧૭૬૫ માં રચી છે, એ વાત જૈનસ્તોત્રસંગ્રહના પ્રથમ વિભાગના ૩૪મા પૃષ્ઠ ઉપરથી જ્ઞેષ્ઠ શકાય છે. વળી કહેવામાં આવે છે તેમ કવીશ્વર કાલિદાસકૃત જ્યોતિર્વિદાભરણ ઉપર તેમણે સુખ્યોદિકા નામની સંસ્કૃત ટીકા પણ રચી છે. વળી તેમણે 'કિં કર્પૂરમયં' થી શરૂ થતા શ્રીચિન્તામણિપાર્શ્વ-સ્તોત્રનો ખાલાવબોધ રચ્યો છે. વિશેષમાં ગહુલિકાર્થ પણ એમની કૃતિ છે; એની પ્રતિ છાણી (વડોદરા)ના ભંડારમાં છે.

શ્રીનેભિલકતામર (મૂળ કાવ્ય)ની ટિપ્પણીમાં સૂચવ્યા મુજબ શ્રીમાંડણુની પત્ની વાહુલિમ દેવીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયેલા આ શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ 'ઉડી સવેરા' થી શરૂ થતી ખાલાવબોધ સહિત આધ્યાત્મિક સ્તુતિ ગૂજર ગિરામાં રચી છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેમની ખીજ પણ કેટલીક કૃતિઓ ગૂજરાતી ભાષામાં છે. જેમકે સંવત ૧૭૫૬ માં ભાવરત્નના નામથી રચેલ ઝંઝરીયા મુનિ સજ્જાય, સં. ૧૭૬૯ માં રૂપપુરમાં રચેલો હરિખલ મચ્છીનો રાસ, સં. ૧૭૭૫માં અખડનો રાસ સં ૧૭૮૭ માં સુલદ્રાસતીનો રાસ, સં. ૧૭૯૯ (નવ નવ થોડલો ચંદ)માં પાટણમાં જુદ્ધિલ વિમલા સતીનો રાસ, નવવાડની સજ્જાય, ૧૩ કાડિયાની સજ્જાય (સજ્જાયમાલા ભા. ૧, પૃ. ૭૭) અને સભા-ચમત્કાર (ચમત્કારિક કુતૂહલ).

જૈનધર્મવરસ્તોત્રની સ્વોપજ્ઞ ટીકા ઉપરથી જ્ઞેષ્ઠ શકાય છે તેમ પૂણિમાં ગચ્છની પ્રધાન શાખામાં થયેલા શ્રી-ભાવપ્રભસૂરિ પાટણ (અણહિલપુર)ના ઢંદેર વાડાના ઉપાશ્રયમાં વસતા હતા. (આથી કરીને તેમની ઢંદેર એવી શાખા પડી હતી). આ ટીકામાં તેમની પદ-પરંપરા સૂચવી છે, પરંતુ એથી વિશેષ માહિતી તો પૂનમિયા ગચ્છની ચંદ્ર (પ્રધાન) શાખામાં થયેલા શ્રીલલિતપ્રભસૂરિએ વિ. સં. ૧૬૪૮ ના આસો વદિ ૪ તે રવિવારે રચેલ પાટણ-ચૈત્ય-પરિપાટી (શ્રીહંસવિજયજી જૈન ક્ષી લાઠણેરી ગ્રંથમાલા નં. ૨૮)ની પ્રશસ્તિ ઉપરથી મળી શકે છે, તે નીચે મુજબ છે.—

ભુવનપ્રભસૂરિ
|
કમલપ્રભસૂરિ
|
પુણ્યપ્રભસૂરિ
|
વિદ્યાપ્રભસૂરિ
|
લલિતપ્રભસૂરિ
|
વિનયપ્રભસૂરિ
|
મહિમાપ્રભસૂરિ
|
ભાવપ્રભસૂરિ

આ પૈકી પુણ્યપ્રભસૂરિનો સં. ૧૬૦૮ નો પ્રતિમા-લેખ છે, એમ જૈન ધાતુપ્રતિમાલેખ-સંગ્રહ (ભા. ૧)ના નિમ્ન-લિખિત ૧૨૪મા લેખાંક ઉપરથી જ્ઞેષ્ઠ શકાય છે:—

“સં. ૧૬૦૮ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૧૩ શુક્રે કુમરગિરિવાસ્તવ્યપ્રાગ્વાટજ્ઞાતીયલગ્નસજ્જાનેશુષ્ટેવર્ણી (?) સુત શ્રે. સૂરા-મિહુસુ શ્રે. લહુઆ મા. હીરા પુત્રપૌત્રસહિતેન સ્વપુણ્યાર્થ શ્રીશાંતિનાથર્ષિનં કારાપિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષે મદ્યારક-શ્રીકમલપ્રભસૂરિપદે શ્રીપુણ્યપ્રભસૂરિભિઃ ।”

પ્રસ્તાવના

શ્રીવિદ્યાપ્રભસૂરિએ સત્તરબેદીપૂજા રચી છે. આની જે એક પ્રતિ આણુંદળની પેઠી પાસે છે, તે એમના પ્રશિષ્ય શ્રીલલિતપ્રભસૂરિના શિષ્ય શ્રીવિનયપ્રભસૂરિએ લખેલી છે.

શ્રીલલિતપ્રભસૂરિએ વિ. સં. ૧૬૫૪માં ચાણુસમા ગામમાં શ્રીસંભવનાથના બિમ્બની મુખ્ય-તાવાળી પંચતીર્થી ધાતુ-પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ હકીકત જૈ. ધા. પ્ર. લે. સં. (ભા૦ ૧)ના નિમ્ન-લિખિત ૧૦૧ મા લેખાંક ઉપરથી જ્ઞેષ શકાય છે:—

“ સં. ૧૬૫૪ વર્ષે માઘ વદિ ૧ રવૌ શ્રીશ્રીમાલજ્ઞાતીયદોસીઝીરપાલભાર્યાપુજીસુતદોસીરહિઆકેન શ્રીસમ્મવર્ચિનં કારાપિતં શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષે પ્રધાનશાલાયાં શ્રીવિદ્યાપ્રભસૂરિપદે શ્રીલલિતપ્રભસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં । ”

આ સૂરિજીએ ઢંદેરવાડાના (આજે પણ મૌજુદ એવા) ઉપાશ્રયમાંજ વિ. સં. ૧૬૫૫માં શ્રીચંદ્રકેવલિચરિત (રાસ) રચ્યો છે.

શ્રીભાવપ્રભસૂરિને મુનિ લાલજી નામના ગુરુભાઈ હતા એમ પ્રો. પિટર્સનના ૧૮૮૬-૯૧ના રિપોર્ટમાં નોંધેલા યોગશાસ્ત્રના અંતમાં આપેલા નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી જ્ઞેષ શકાય છે:—

† “ સંવત્ ૧૭૫૨ વર્ષે ચૈત્ર વદિ ૧૨ વાર શનૌ । શ્રીમદ્ગણદિગ્ધપુરપત્તનમધ્યે કૃતચાતુર્માસકે । શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષે । પ્રધાન-શાલાયાં । મદારકશ્રીશ્રી૧૯શ્રીવિનયપ્રભુ(મ)સૂરિઃ । તત્પદે મદારકશ્રીશ્રીશ્રીશ્રીશ્રીમહિમાપ્રભુ(મ)સૂરિઃ । તત્તિ- (ચિહ્ન)ગ્યસુવિનેયી(યિ)મુનિલાલજીકેનેયં પુસ્તિકા લિપીકૃતા ”

આ વાતને ૧૮૯૧-૯૫ના રિપોર્ટમાં નોંધેલ સિદ્ધહૃદય વ્યાકરણની બૃહદ્વૃત્તિની પ્રતિભા અંતિમ ઉલ્લેખ સમર્થન કરે છે. વળી તેમને લક્ષ્મીરાત નામના પણ ગુરુ-આધવ હતા એમ મુનિરાજ શ્રીરાજવિજય (પુના)ના ભંડારની સંપત્તિદાર્થી પ્રતિભા અંતમાં આપેલ નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી જાણી શકાય છે:—

† “ સંવત્ ૧૭૫૩ વર્ષે શુક્લપક્ષે પોસ સુદી ૧૫ વાર રવૌ ॥ તદ્દિને શ્રીપાટણમધ્યે કૃતચાતુર્માસકે શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષે । પ્રધાનશાલાયાં ॥ મદારકશ્રી૧૦૮શ્રીશ્રીમહિમાપ્રભસૂરિઃ(ઃ) ॥ તત્ત્વિ(ચિહ્ન)ગ્યસુવિનેયી ॥ મુનિલક્ષ્મીરાતનલિવિકૃતા ॥ શ્રેયં । ”

આ વાતની અંખડ તાપસના રાસનો અંતિમ ભાગ સાક્ષી પૂરે છે. આમાં શ્રીમહિમાપ્રભસૂરિની વિદ્વતાનું તેમજ આ રાસના રચના-સમય ઇત્યાદિનું વર્ણન હોવાથી તે અત્ર આપવું ઉચિત સમજાય છે.

† શ્રીપુતીમ ગચ્છ સોભાકારી શ્રીવીનયપ્રભ સૂરિદા હે;

તસ પદ ઉદયા સમ જાણું તેજ તપંતા દિણુંદા હે. સં ૭

સકલ સીદ્ધાંતના પારગાંભી સકલ નયના દરીયા હે;

વૈયાકરણે હૃદય સરીષા આચાર્ય ગુણભરીયા હે. સં ૮

કાવ્ય છંદ અને અલંકારે પૂર્ણ લક્ષણવંતા હે;

સાહિ સભામાંહિ ઉપદેસે નીવડ મિથ્યાતને ભેતા હે. સં ૯

યો(જ્ઞે)તિષે મંત્ર રાજાદિક આદિ સીરામણી પર્યંતા હે;

કુસાત્ર બુદ્ધિ તણા જે ધારી વિદ્યા વિનોદ વિહંતા હે. સં ૧૦

જ્ઞાનના કોસ વધાર્યા જેણે વિસ્તર્યા જસ જગ માંહે હે. ૧૧

તસ પાટે તસ પયકજસેવી શ્રીભાવપ્રભસૂરિસા હે;

ગુરુ કૃપાઈ જ્ઞાન અબ્યાસે જનક હે જસ જગીસા હે. સં ૧૨

વડા ગુરુભ્રાતા તહેના કહીઈ લક્ષ્મીરાતન ઇણું નામે હે;

તિણે શ્રીપૂજ્યનંદ વીનતી કીધી રાસ રચ્યો પ્રકામે હે. સં ૧૩

ભવિયણને ઉપકારને હેતે અંખડરાસ વીસેસી હે;

શ્રીભાવપ્રભસૂરિઈ કીધો વચન વીલાસસૂં દેસી હે. સં ૧૪

પ્રસ્તાવના

છે તેમ શ્રીધર્મસિંહસૂરિએ 'સરસ્વતી-લક્ષ્મી-ભક્ત' ઉપર સ્વોપજ ટીકા રચી છે એટલું જ નહિ, પરંતુ અવતરણરૂપે આપેલા શ્લોકની પણ તેમણે વ્યાખ્યા કરી છે. વિશેષમાં પ્રથમના બે શ્લોકની ટીકાના પ્રાન્તમાં મંગળ તેમજ અભિધ્યાદિક અનુબન્ધોના સંબંધમાં પણ તેમણે વિચાર કર્યો છે એટલે કે—

પાટણ માહે ઢંદેરવાડેં શ્રીમહાવીર વીરાળે હે;
 સાંભલો કલિકુંડ પાસ જિણુંદા કીરતિ ત્રિભોવનેં ગાળેં હે. સં ૧૫
 શ્રીજિનના સૂપસાયથી એ રાસ પૂરણ સૂપપાણી હે;
 રસ સંબંધ સમકીતનો ભાષિ પવીત્ર હુઈ મુજ વાંણી હે. સં ૧૬
 દ્રુપદરાય તણી જે પુત્રી તસ પતિ તીમ તુરંગા હે;
 ભેદ સંયમના ભેલા કીળેં (૧૭૭૫) સંવત જાણો એ ચંગા હે. સં ૧૭
 માસ જેષ્ટ અનેં કૃષ્ણ પક્ષ ધીજ તીથી રવીવારધ હે;
 સૂપ સમાધિપણેં પૂરો રાસ થયો એક તારે હેં. સં ૧૮
 પભણેં વાંચેં જેહ ભવ્ય પ્રાણી સાંભલો શ્રોતા જેહો હેં;
 અવિચલ પદ કીરતિકમાલાનું મન વંછિત સૂપ લહેં તેહો હે. સં ૧૯

હિતિ શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષેયમંશ્રીમહિમાપ્રભસૂરી(રિ)શિષ્યમંશ્રીભાવપ્રભસૂરાવા(રિ)વિ(ર)ચી(વિ)તે અમ્બડરાસે કેસીગુહસં-
 ગમોપદેસ(શ)સમ્યક્ત્યપ્રાપ્તિ(ઃ)

.....

સંવત ૧૮૮૪ યા(?) કાર્તિક(ક) વદ ત્રયોદસી(શી) વારસ(શ)નો સા(શ)કે ૧૭૪૯ ના પ્રવર્તમાને ॥ સકલમદ્યારક-
 પૂરન્દ્રમદ્યારકશ્રીશ્રીશ્રી૧૦૦૮(?)શ્રીમા(વ)પ્રભસૂરિસ્વ(રીશ્વર)જીચરણસેવી(વિ)તસકલપંડિતસિ(શિ)રોમણીપ્રવરપંડિતજીપં૦-
 જ્ઞાનવિજયજી તત્ત્સિ(ચિ)ષ્ય પં૦ જીવવી(વિ)જયજી તત્ત્સી(ચિ)ષ્ય પં૦ સુબુદ્ધીવિજયજી તત્ત્સી(ચિ)ષ્ય પં૦-
 નાયકવિજયજી તત્ત્સી(ચિ)ષ્ય પં૦ ગુમાનવી(વિ)જયજી તત્ત્સી(ચિ)ષ્ય પં૦ કિ(કી)ર્તિવિજયજી તત્ત્સી(ચિ)ષ્ય-
 દાસાનુદાસપાય(દ)રજસમાનસેવકતારાચંદ લ(લિ)પીઠતા શ્રીપાટડીનગરે શ્રીશાન્તિજિનપ્રસાદાદ'

વિ. સં. ૧૭૭૨માં માધ માસના શુકલ પક્ષમાં શ્રીભાવપ્રભસૂરિના સૂરિ-પદનો મહોત્સવ કરનારા શ્રીમાલીવંશીય
 દોસી તેજસી જ્ય(જે)તસીએ સહસ્રકૃતમાં જે જિન-બિમ્બો ભરાવ્યાં હતાં તેમની પ્રતિષ્ઠા શ્રીભાવપ્રભસૂરિને હાથે
 થઈ હતી. આ સૂરિજીની ચમત્કારિક કૃતુહલ નામની ગૂજરાતી કવિતાની ૩૨ મી (છેલ્લી) કડી નીચે મુજબ હોવાનું
 મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજય લખી જણાવે છે:—

“ ચોવીસ જીનવર નામ સુંદર સાત ક્ષેત્ર સોહામણ,
 એ ' કૃતુહલ ' એમ કીધો મન હરખે પરપદ તણા.
 મહિમાપ્રભસૂરીશ તેહના વિનેયી ભાવે કલા,
 એક એકથી કરી દુગુણા હેમચંદ્ર હેતે વલા. ” ૩૨

આ ઉપરથી શ્રીભાવપ્રભસૂરિને હેમચંદ્ર નામના પણ કોઈ ભક્ત (શિષ્ય) હશે એમ સંભાવના થાય
 છે. તપાગચ્છીપ મુનિરાજ શ્રીવિવેકવિજયને અધ્યયન કરાવનાર તથા અધ્યાત્મરસિક પંડિત દેવચંદ્રજી
 (૧૭૪૬-૧૮૧૨)ના અને શ્રીઉત્તમસાગરના શિષ્ય અને સ્વોપજ ટીકાથી અલંકૃત યમકમય સ્તુતિ રચનાર
 મુનિરાજ શ્રીન્યાયસાગરના સમકાલીન તેમજ શ્રીયશોવિજયગણિ સાથે વિશેષ પરિચયમાં આવેલા તેમજ તેમની
 પ્રતિ ગૂજ્ય ભાવ રાખનારા આ સૂરિજી વિષેના સંબંધ ઉલ્લેખના જિજ્ઞાસુને જૈનધર્મવરસ્તોત્રની મારી સંસ્કૃત
 પ્રસ્તાવના જેવું હું ભલામણ કરું છું.

૧ આ સમગ્ર કાવ્ય વસન્તતિલકા છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે અને તે પાદ-પૂર્તિરૂપે અલંકારથી શાભે છે.

૨ ' મંગળ ' શબ્દના વ્યુત્પત્તિ-અર્થ માટે જુઓ જીવાજીવાભિગમની શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત વૃત્તિનું
 દ્વિતીય પત્ર.

પ્રસ્તાવના

“ સમ્બન્ધશ્ચાધિકારી ચ, વિષયશ્ચ પ્રયોજનમ્ ।
વિનાઽનુબન્ધં ગ્રન્થાદૌ, મજ્જલં નૈવ શસ્યતે ॥ ૧ ॥
પ્રેક્ષાવતાં પ્રવૃત્ત્યર્થ, ફલાદિત્રિતયં સ્ફુટમ્ ।
મજ્જલં ચૈવ શાસ્ત્રાદૌ, વાચ્યમિષ્ટાર્થસિદ્ધયે ॥ ૨ ॥ ”

ધ્યાત્વિ હકીકત તરફ પણ તેમણે ધ્યાન આપ્યું છે.

વળી આ કાવ્યમાં તેમણે શ્રીમાનતુંગસૂરિપ્રણીત મૂળ ભક્તામર-સ્તોત્રની જમ પ્રથમના બે શ્લોકોને પરસ્પર સંબંધવાળા રચ્યા છે અર્થાત્ અત્રે પણ યુગ્મ છે. આ બે શ્લોકોના ચાર ચાર અર્થો કરીને કવિરાજ પોતાની કુશળતા સિદ્ધ કરી આપી છે.

શ્રાધર્મસિદ્ધસૂરિનું ગ્રન્થાવલોકન—

વિવાહ-પ્રજ્ઞપિ (ભગવતી) જવા અનન્ય આગમ, મહર્ષિ પાણિનિકૃત ઐષ્ટાધ્યાયી વ્યાકરણ તથા ધાતુપાઠ, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત સિદ્ધહેમનો ધાતુપાઠ તથા ચૈન્દ્રિકા, શ્રીઅનુભૂતિસ્વરૂપાયાર્યકૃત સૌરસ્વત વ્યાકરણ, શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિ તથા હેમલિંગાનુશાસન, શ્રીબાલચન્દ્ર સુતીશ્વરકૃત સ્નાતસ્થાની સ્તુતિ, કવીશ્વર માધકૃત શિશુપાલવધ વિગેરે ગ્રન્થોમાંના પાઠો તેમણે ટીકામાં રજુ કરેલા હોવાથી તેઓ અનેકાનેક ગ્રન્થના અભ્યાસી હતા એમ જોઈ શકાય છે.

વ્યાકરણ—

કવિરાજ વ્યાકરણ-શાસ્ત્રમાં કેવી નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી હતી તે તેમણે એ શાસ્ત્રને લગતી જ જ હકીકતો નિવેદન કરી છે તે તરફ દષ્ટિ-પાત કરવાથી જોઈ શકાય છે. સૌથી પ્રથમ ધાતુ-પાઠ તરફ નજર કરીશું તો માલૂમ પડશે કે પ્રથમ પૃષ્ઠમાં મુદિ હર્ષે (પાં ૬૪૮), બીજામાં પ્રથુ વિસ્તારે, ત્રીજામાં મૈતુ જ્ઞાને, નવમામાં વિશ પ્રવેશને (પાં ૧૪૨૫), સત્તાવીસ-અઠાવીસમામાં ઝહિ(હ) વિકર્કે, ઓગણત્રીસમામાં અશ દીપ્ત્યદનયોઃ મ્વાદિધાતુઃ, ૩૫ મામાં વદ વ્યક્તાયાં વાચિ (પાં ૧૦૦૯), ૪૪ મામાં હ્ઞ્ હરણે (પાં ૮૯૯), ૫૮ મામાં નિર્પૂર્વો માહ્ઞાતુઃ રચનાર્થં દ્યોતયતિ, ૬૫ મામાં દ્વિષ અપ્રીતૌ (પાં ૧૦૧૩), ૬૯ મામાં પિષ(પ્લ ?) સંચૂર્ણને (પાં ૧૪૫), ૭૫ મામાં અધિપૂર્વ ઇહ અવ્યયને (પાં ૧૦૪૬) ૭૬ મામાં તુ વૃદ્ધૌ તથા ષિઞ્ બન્ધને (પાં ૧૨૪૯) તેમજ અમ્- (મ) રોમે (પાં ૧૭૨૧) અને ૭૭ મામાં અતિ અદિ બન્ધને (પાં ૬૧, ૬૨) એ પ્રમાણેના પાઠોનો તેમણે ઉપયોગ કર્યો છે.

૧ જુઓ પૃં ૨ તથા ૬૬. ૨ જુઓ પૃં ૩૦, ૪૩. ૩ જુઓ ૪૯ મું પૃષ્ઠ. ૪ જુઓ ૪૪ મું પૃષ્ઠ. ૫ ૩૬, ૪૦, ૪૬, ૫૬, ૫૮, ૬૬ અને ૭૦મા પૃષ્ઠમાં આ કોશમાંથી ટાંચણરૂપે લીધેલા પાઠો દષ્ટિ-ગોચર થાય છે. ૬ ‘મતુ અવબોધને’ (પાં ૧૪૭૨) । ૭ ‘ઝહિ તર્કે’ હિતિ સિદ્ધહેમે । ૮ ‘ઙ્ઞ્ હિતિ સૌત્રો ધાતુર્ગતિવૃદ્ધિહિસામ્’ હિતિ પાણિનીયે ।

પ્રસ્તાવના

લિંગ-અધિકારમાં ત્રીજા પૃષ્ઠમાં યુગશબ્દઃ પુનપુનકલિઙ્ગઃ એવું કથન છે. વળી એજ પૃષ્ઠમાં ‘આલ્મ્બન’ને ઉદ્દેશીને અજહલ્લિઙ્ગત્વાત્ તેમજ નવમામાં ‘પાત્ર’ શબ્દને અંગે પણ એવો ઉલ્લેખ તેમણે કર્યો છે. પરંતુ અત્ર વિચારણીય હકીકત એ છે કે ૬૬ માં પૃષ્ઠમાં તેમણે ‘અવયવ’ શબ્દનો નપું-સકલિંગમાં પ્રયોગ કર્યો છે, તે ન્યાય્ય છે કે નહિ. આ ઉપરથી કવિરાજનું લિંગ-જ્ઞાન કેવું હશે તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે.

૬૦ માં પૃષ્ઠમાં ‘વિપરામ્યાં જેરાત્’ એવો ઉલ્લેખ છે તે શું સમગ્ર વ્યાકરણનું સૂત્ર છે? એમ જો ન હોય તો ‘વિપરામ્યાં જેઃ’ એવું સૂત્ર પાણિનીય વ્યાકરણ (અ૦ ૧, પા૦ ૩, સૂ૦ ૧૯)માં છે.

પ્રત્યયોના સંબંધમાં ૩૦ માં પૃષ્ઠમાં પ્રશંસાયાં રૂપપ્રત્યયઃ, ૩૨માંમાં ઈષદર્થે કલ્પદેશ્યદેશીયરઃ પ્રત્યયાઃ, ૩૬માંમાં પ્રાધાન્યપ્રાચુર્યવિકારેષુ મયટ્પ્રસયઃ, ૩૭માંમાં ભવાચર્યેઽણ્ (પ્રત્યયઃ), તદન્તાત હીપ્, ૩૮માંમાં પ્રાધાન્યે મયટ્, ૪૯માંમાં ભવે તાપ્રત્યયઃ તથા ૫૮ માંમાં પ્રાચુર્યે(ર્યા)ર્થે મયટ્ એ પ્રમાણે ઉલ્લેખો કરીને ક્વીશ્વરે પોતાની આ વિષયની વિદ્વત્તા સિદ્ધ કરી આપી છે.

૧૩ માં પૃષ્ઠમાં ‘શાર્વર’ શબ્દ સિદ્ધ કરતાં શર્વર્યાં ભવં શાર્વરં એ ઉલ્લેખ, ૧૪ માં પૃષ્ઠમાં ઉદકસ્યોદનાદેશઃ, ૭૫ માંમાં નજો નક્રાદિગણે પઠિત્વાદનાદેશો ન તથા ૭૭માંમાં ષેમકર્ણ શબ્દની સિદ્ધિ એ પણ કવિરાજનું પાણિડત્ય પ્રકટ કરે છે.

મૂળ શ્લોકોની વ્યાખ્યા કરતાં કવિરાજે ધણી વાર સમાસ-વિગ્રહ પણ કર્યો છે, પરંતુ તેમાં ૨૬મા પૃષ્ઠમાં તો તેમ કરતાં સમાસના નામનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે.

સાથે સાથે ૫૦ માં પૃષ્ઠમાં સૂચન કર્યાં મુજબ સરસ્વતી-ભક્તામરના ૨૫મા પદ્યગત કેટલાક પ્રયોગો પણ વિચારણીય છે કે નહિ તે જોઈ લઈએ. તેમાં સૌથી પ્રથમ ‘ચક્રે યયાઽઽદિપુરુષઃ પ્રણયાં પ્રમાયામ્’ એ દ્વિતીય ચરણમાં ‘પ્રણયાં’ અને ‘ચક્રે’ એમ જો વિલક્ત પદો દ્વારા પ્રણયાંચક્રે રૂપી સંપૂર્ણ પદનો પ્રયોગ કર્યો છે તે ન્યાય્ય છે કે કેમ તે વિચારી લઈએ. આ સંબંધમાં પ્રથમ તો સિદ્ધહૃમના તૃતીય અધ્યાયના ચતુર્થ પાદના નિમ્ન-લિખિત—

“ ધાતોરનેકસ્વરાદામ્ પરોક્ષાયાઃ કૃશ્વસ્તિ ચાનુ તદન્તમ્ ”

—૪૬મા સૂત્રની વૃત્તિ તરફ નજર કરતાં સાં એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ જણાય છે કે—

“ અનુપ્રહ્ણં વિપર્યાસવ્યવહિતનિવૃત્ત્યર્થમ્ । તેન ચકારચકાસામ્, ઈહાં દેવદત્તશ્ચક્રે ઇત્યાદિ ન ભવતિ । ઉપસર્ગસ્ય તુ ક્રિયાવિશેષકત્વાત્ વ્યવધાયકત્વં નાસ્તિ । તેન ‘ઉક્ષાં પ્રચક્રુર્નગરસ્ય માર્ગાન્ ’ ઇત્યાદિ ભવત્યેવ । ”

કહેવાની મતલબ એ છે કે પરોક્ષ ભૂતકાલના પ્રયોગમાં ચકાર ઇત્યાદિ રૂપ આમ પ્રત્યયાન્ત પદની પછીજ આવે છે; તેની પૂર્વે નહિ, તેમજ આ બેની વચ્ચે અન્ય કોઈ પદ હોવું જોઈએ નહિ. એટલે કે ચકાર ચકાસામ્ એવો વિપરીત પ્રયોગ થઈ શકે નહિ તેમજ ઈહાં દેવદત્તશ્ચક્રે એમ પણ ન બની શકે, કેમકે દેવદત્ત એ વચમાં આવે છે તે ઠીક નથી; કેમકે મૂળ સૂત્રમાં અનુ શબ્દથી સૂચિત તાત્પર્ય આધિત થાય છે. પરંતુ ઉપસર્ગ ક્રિયાની પુષ્ટિ કરનાર હોવાથી—તેનો ઘોતક હોવાથી તેનું વ્યવધાન

પ્રસ્તાવના

અનિષ્ટ નથી. આથી “ ઉક્ષાં પ્રચકુર્નગરસ્ય માર્ગાન્ ” એ ભટ્ટિ કવિરાજકૃત ભટ્ટિકાવ્યના તૃતીય સર્ગના પંચમ શ્લોકનું પ્રથમ ચરણ દોષ-રહિત છે.”

‘ઉપસર્ગસ્ય તુ’ અવલંબીને લઘુન્યાસકાર લખે છે કે—

“ નનુ કર્ત્રાદિપિ ક્રિયાયા વિશેષકં ભવતીતિ તસ્યાપ્યવ્યવધાયકત્વં પ્રાપ્નોતિ । નૈવમ્ । ક્રિયાયા એવ વિશેષકમિત્યવધારણસ્ય વિવક્ષિતત્વાત્ । કર્ત્રાદિ ચ યથા ક્રિયાયા વિશેષકં તથા દ્રવ્યસ્યાપીતિ । તથા તં પાતયાં પ્રથમમાસેતિ કથચ્ચિત્ સમર્થેત, પ્રથમમિત્યસ્ય ક્રિયાવિશેષણત્વાત્ । પ્રશ્રં(શ્રં)શયાં યો નહુષં ચકારેતિ ત્વતિદુષ્ટમ્ ।”

અર્થાત્ ડોષ એમ શંકા ઉઠાવે કે જમ ઉપસર્ગ ક્રિયાનો ઓધક છે, તેમ કર્તા વગેરે પણ છે, વાસ્તે ર્હાં દેવદત્તશ્ચક્રે એ અશુદ્ધ ન ગણાય તો તે શંકા અસ્થાને છે; કેમકે ક્રિયાનોજ ઓધક એમ અવધારણથી સમજવાનું છે અને કર્તા વગેરે તો જમ ક્રિયાના ઓધક છે તેમ તે તો દ્રવ્યના પણ છે અર્થાત્ તે કેવળ ક્રિયાના ઓધક નહિ હોવાથી વ્યવધાન-દોષથી તે મુક્ત થઈ શકે નહિ. પ્રથમમ્ એ ક્રિયાવિશેષણ હોવાથી ‘ તં પાતયાં પ્રથમમાસ ’ એ દૂષિત ન ગણાય, પરંતુ ‘ પ્રશ્રંશયાં યો નહુષં ચકાર ’ એ તો અતિદુષ્ટ છે.

૧ સમગ્ર શ્લોક આ પ્રમાણે છે:—

“ ઉક્ષાં પ્રચકુર્નગરસ્ય માર્ગાન્, ધ્વજાન્ બબન્ધુર્મુમુચુઃ ક્ષધૂપાન્ ।
દિશશ્ચ પુષ્પેચ્ચક્રહર્વિચિત્રૈ-રથેષુ રાજા નિપુણા નિયુક્તાઃ ॥ ”

૨ શાબ્દ-કૌસ્તુભ (પૃ. ૮૫૫) ઉપરથી જ્ઞેષ શકાય છે કે આવી રીતનું એક ખીલું ‘વિભયાં પ્રચકારાસૌ’ ઉદાહરણ ભટ્ટિકાવ્યમાં છે. પરંતુ આ કાવ્યના છટ્ટા સર્ગના નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાં પાઠ-લિખતા જણાય છે:—

“ પ્રજાગરાશ્ચકારારેરીહાસ્વનિશમાદરાત્ ।
પ્રવિભયાન્ચકારાસૌ કાકુત્સ્થાદભિશક્લિતઃ ॥૨॥”

વળી આ પૃષ્ઠ ઉપરથી એ પણ સમજાય છે કે અવૃદ્ધ્ય આદ્યાણુમાં તો “ તાન્ હ રાજા મદયામેવ ચાકર ” એવો પણ પ્રયોગ છે અર્થાત્ ચકાર ને બદલે ચાકર એવો પણ પ્રયોગ છે, જ્ઞેષ છટ્ટોભંગ ન થાય તેટલા માટે આવા પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે એવો અભ્યાસ થઈ શકે છે.

૩ સમગ્ર ચરણ તો ‘ તં પાતયાં પ્રથમમાસ પપાત પશ્ચાત્ ’ એ છે અને એ રધુવંશ (સં ૯, શ્લો. ૬૧)-ના નિમ્નલિખિત શ્લોકમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

“ તેનાભિઘાતરભસસ્ય વિકૃવ્ય પત્રી-વન્યસ્ય નેત્રવિવેરે મહિષસ્ય મુક્તઃ ।
નિર્મિથ વિપ્રહમશોણિતલિપ્તપુદ્ગ્લ-સ્તં પાતયાં પ્રથમમાસ પપાત પશ્ચાત્ ॥ ”

આ સંબંધમાં ગોપાળ નારાયણ દ્વારા પ્રકાશિત સં. ૧૮૬૭ની આવૃત્તિમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ હોવાનું મુનિ-રાજ શ્રીચતુરવિજય સૂચવે છે:—

“ આમ ઇતિ પશ્ચમ્યૈવેષ્ટસિદ્ધૌ અનુપ્રહણં ઉપસર્ગક્રિયાવિશેષણવ્યવચાનેડપિ તદનુ પ્રયોગજ્ઞાપનાર્થમ્ ”

૪ આ પણ રધુવંશગત ચરણ છે, કેમકે આ કાવ્યના ૧૩ મા સર્ગના નિમ્ન-લિખિત ૩૬મા શ્લોકમાં તે દર્શ-ગોચર થાય છે:—

“ મૂમેદમાત્રેણ પદાન્ મધોનઃ, પ્રશ્રંશયાં યો નહુષં ચકાર ।
તસ્યાવિલામ્ભઃ પરિશુદ્ધિહેતો—મૌમો મુનેઃ સ્થાનપરિપ્રહોડયમ્ ॥”

પ્રસ્તાવના

શબ્દ-કૌસ્તુભ (૫૦ ૮૫૫)માં પણ 'પ્રમંશયાં યો નહુષં ચકાર'ને શુદ્ધ ન ગણતાં કવિનો પ્રમાદ છે એમ સૂચવવામાં આવ્યું છે તો પછી 'ચક્રે યયાઽઽદિપુરુષઃ પ્રણયાં પ્રમાયાં' એ ક્યાંથીજ દોષ-મુક્ત ગણી શકાય? અલખત કાલિદાસ જેવા મહાકવિએ પણ રઘુવંશ (સં ૯, શ્લોક ૧૧; સં ૧૩, શ્લોક ૩૬; સં ૧૬, શ્લોક ૮૬)માં આવા પ્રયોગને સ્થાન આપ્યું છે એટલો ખ્યાલ થઈ શકે એટલે શું 'મૈહતાં વાચમર્થોઽનુધાવતિ' એ ન્યાયથી સંતોષ માનવો કે?

આ પદમાં ખીજું વિચારણીય સ્થળ એ છે કે વિશ્વજનની એ જાનામિ તું કર્મ હોવા છતાં તેનો દ્વિતીયા તરીકે પ્રયોગ ન કરતાં પ્રથમા તરીકે જ પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે શું ન્યાય છે? આ સંબંધમાં કવીશ્વરે એક તો શ્રીરામાશ્રમે રચેલ સિદ્ધાન્ત-ચન્દ્રિકાનું 'અવ્યોક્તે પ્રથમા' (કારિકા પ્રકરણનું અંતિમ) સૂત્ર અને ખીજું શ્રીમાધકવિકૃત શિશુપાલવધના પ્રથમ સર્ગના તૃતીય શ્લોક-ગત અન્ય ચરણનું ઉદાહરણ એ બે પ્રમાણો આપી આ પ્રયોગની વાસ્તવિકતા સિદ્ધ કરી છે. એટલે હવે આની ન્યાયતાના સંબંધમાં શંકા ઉપસ્થિત કરવી તે અસ્થાને છે. પરંતુ એને વિશેષ સમર્થન કરનારો ઉદ્દેશ્ય રજુ કરવો નિર્ણય નહિ ગણાય. આ પરત્વે શિશુપાલવધના ટીકાકાર મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દિલાનાથસૂરિએ 'ક્રમાદમું નારદ ઇત્યર્થો સઃ' ગત 'નારદઃ' પ્રયોગ સંબંધી જ ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે તે બેધ લઈએ. તેમણે કહ્યું છે કે—

“નારદસ્ય કર્મત્વેઽપિ નિપાતશબ્દેનાભિહિતત્વાત્ ન દ્વિતીયા, તિહામુપસદ્ધ્યાનસ્ય ઉપલક્ષણત્વાત્ । યથાઽઽહ વામનઃ—'નિપાતેનાભિહિતે કર્મણિ ન કર્મવિભક્તિઃ પરિગણનસ્ય પ્રાયિકઃત્વાત્' ॥”

અર્થાત્—નારદ કર્મ છે, છતાં ઇતિ રૂપ નિપાત વડે તેનો નિર્દેશ થયેલો હોવાથી દ્વિતીયાની આવશ્યકતા નથી. બે કે ઇતિની નિપાત તરીકે તિહની સંખ્યામાં ગણના નથી, છતાં ઉપલક્ષણથી તેનો પણ ઉદ્દેશ્ય સમજી લેવાનો છે. વામને કહ્યું પણ છે કે ગણનાની બહુલતાને લઈને નિપાત વડે નિર્દેશ થયેલા કર્મમાં કર્મવિભક્તિની જરૂર નથી.

હવે અન્ય વિચારણીય સ્થળ તરફ દૃષ્ટિપાત કરીશું. ૪૯મા પૃષ્ઠગત 'મગવન્' શબ્દ એ મગવ્ત (નપુસંકલિંગ)ના દ્વિતીયા એકવચનનું રૂપ છે. સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે આ

૧ શ્રીયુત જ્ઞાનેન્દ્ર સરસ્વતીની પાણિનીય વ્યાકરણની તત્ત્વબોધિની નામની વ્યાખ્યા (૫૦ ૩૪૬)માં પણ આને પ્રમાદ તરીકેજ ઓળખાવેલ છે.

૨ આ શ્લોક નીચે મુજબ છે:—

“ઇત્યુચિવાનુપહતામરણઃ ક્ષિતીશં, શ્લાપ્યો ભવાન્ સ્વજન ઇત્યનુભાષિતારમ્ ।

સંયોજયાં વિધિવદાસ સમેતવન્ધુઃ, કન્યામયેન કુમુદઃ કુલભૂષણેન ॥”

અત્ર સંયોજયાં અને આસ ની વચ્ચે વિધિવદ શબ્દ વિચારણીય છે.

૩ કવિરાજ ભવભૂતકૃત ઉત્તરરામચરિત (અં ૧, શ્લોક ૧૦)ના નિમ્નલિખિત પદમાં આ ભાવાર્થ નજરે પડે છે:—

“લૌકિકાનાં હિ સાધૂના—મર્થ વાગનુવર્તેતે ।

ઋષીણાં પુનરાધાનાં, વાચમર્થોઽનુવર્તેતે ॥”

૪ સંપૂર્ણ શ્લોક નીચે મુજબ છે:—

“ચયાસ્તિવષામિત્યવધારિતં પુરા, તતઃ શરીરીતિ વિભાવિતાકૃતિમ્ ।

વિભુર્વિમ્કાવચવં પુમાનિતિ, ક્રમાદમું નારદ ઇત્યર્થો સઃ ॥”

રૂપ વિચારણીય છે, પરંતુ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં મને અવારનવાર સહાયતા આપનાર પંડિતવર્ય શ્રીરમાપતિમિશ્રને પૂછતાં તેઓ મને નિવેદન કરે છે કે—

“પ્રત્યય-લોપ થતાં પ્રત્યય-લક્ષણ રહે છે એ વાતનો જ ‘ન હુમતાઙ્ગસ્ય’ (પા૦ અ૦ ૧, પા૦ ૧, સૂ૦ ૬૩) સૂત્ર નિષેધ કરે છે તે નિષેધને સામાન્યાપેક્ષિત નિયમથી અનિત્ય માનીએ તો આ સ્થળે પ્રત્યય-લોપ થતાં પ્રત્યય-લક્ષણ રહે છે. એમ માનતાં નુમ્ સંભવી શકે છે.”^૧

શબ્દ-કોષ—

ખાસ કરીને આ સ્તોત્રમાં અપ્રચલિત શબ્દો નજરે પડતા નથી એ કવિરાજનું શબ્દ-કોષ પરત્વેનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન સૂચવે છે. તેમણે કોષોનો પણ રૂઢી રીતે અભ્યાસ કર્યો હોય એમ જણાય છે. અભિધાન-ચિન્તામણિ ઉપરાંત અન્ય કોષથી પણ તેઓ પરિચિત હોવા જોઈએ એ વાત નીચે મુજબના પાઠો ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“મોહો મૂર્છા મતેર્મમઃ” (પૃ૦ ૧૧)

“ઈન્દ્રગિરિર્ગિરિર્મેઠુઃ” (પૃ૦ ૩૫)

“જામ્બૂનદં શાતકુમ્ભં, સ્વર્ણં હેમ ચ હાટકમ્” (પૃ૦ ૫૬)

“ત્રિવલી તૂદરે રેખા” (પૃ૦ ૫૭)

કવિરાજ જ જ અન્યોમાંથી ટાંચણ રૂપે પાઠો લીધા છે તે તે અન્યોનાં નામ, સ્થળ વિગેરેનો ઉલ્લેખ કરવાનું કાર્ય મેં આ અન્યમાં પણ યથામતિ કર્યું છે. છતાં કેટલેક સ્થળે ન્યૂનતા રહી ગઈ છે; જેમકે

“સત્ત સ્વરાસ્ત્રયો ગ્રામા, મૂર્છનાશ્ચૈકવિંશતિઃ” (પૃ૦ ૧૧) એ પ્રમાણે વૈજયંતીકોશ (પૃ.૧૪૫, ૧૧૦)માં નજરે પડતો ઉલ્લેખ કોષ સંગીતશાસ્ત્રનો છે કે કેમ પ્રથુ વિસ્તાર (પૃ૦ ૨), મનુ જ્ઞાન (પૃ૦ ૩), અશ દીપ્યદનયોઃ (પૃ૦ ૨૯), પિષ સન્વૂર્ણને (પૃ૦ ૬૬), તુ વૃદ્ધો (પૃ૦ ૭૬) એ ધાતુ-પાઠો ક્યા વ્યાકરણના છે, ‘અનન્તપારં કિલ શબ્દશાસ્ત્રં’ એ ક્યા અન્યનું વાક્ય છે તેમજ ૧૪ માં પૃષ્ઠમાં જ મમદ્દનો મહાભાષ્યના વૃત્તિકાર તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે કોણ છે તે હું નક્કી કરી શક્યો નથી; એથી સુજ્ઞ પાઠક મહાશયને આ સંબંધી માહિતી મને પૂરી પાડવા વિનતિ છે.

શ્રીસરસ્વતી દેવીનાં સ્તોત્રો

શ્રીસરસ્વતી દેવીની સ્તુતિ કરી પોતાની કૃતિનો પ્રારંભ કરનારા અનેક કવીશ્વરો આ આર્યાવર્તમાં થઈ ગયા છે. તેમાં પણ વળી કેટલાક કવિ-રત્નોએ તો શ્રીસરસ્વતીનાં પૃથક્ સ્તોત્રો પણ રચ્યાં છે. આવાં અજૈન સ્તોત્રો પૈકી નિમ્ન-લિખિત પદ્યથી—

૧ એ વાતની ‘નામિનો હુમવા’ (૧-૪-૬૧) એ સિદ્ધહુમ-સૂત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ સાક્ષી પૂરે છે.

૨ પ્રથમ પૃષ્ઠમાં ‘મુદ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે અપ્રચલિત ગણી શકાય કે કેમ તે પ્રશ્ન છે. પરંતુ આ પ્રયોગની શુદ્ધતાનું સમર્થન તો કવિરાજે પોતે “મુદશબ્દોઽત્રાકારાન્તઃ, ન તુ હસાન્તઃ” એ નિવેદન-પૂર્વક કર્યું છે.

૩ સમગ્ર પદ્ય નીચે મુજબ હોવાનું સુભાષિતરત્નભાણડાગાર (પૃ૦ ૧૮૦) ઉપરથી જણી શકાય છે.

“અનન્તપારં કિલ શબ્દશાસ્ત્રં, સ્વલ્પં તથાઽઽયુર્બંધવશ્ચ વિદ્વાઃ ।

સારં તતો ગ્રાહ્યમપાસ્ય ફલ્યુ, હંસો યથા ક્ષોરમિવામ્બુમધ્યાત્ ॥”

“ એન્દ્રસ્યૈવ શરાસનસ્ય દધતી મધ્યેલલાટં પ્રમાં
 શૌક્લીં કાન્તિમનુષ્ણગોરિવ શિરસ્યાતન્વતી સર્વતઃ ।
 ણ્ણાસૌ ત્રિપુરા હૃદિ યુતિરિવોષ્ણાશોઃ સદા હ સ્થિતા
 છિન્દ્યાદ્ વઃ સહસા પદૈસ્ત્રિભિરઘં જ્યોતિર્મયી વાઙ્મયી ॥ ૧ ॥”

—શરૂ થતું ૨૧ પદનું લઘુ સ્તોત્ર વિદ્વત્-સમાજમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. થોડાક માસ પૂર્વે ‘સર-
 સ્વતી સૂંગારશત નામના એક અઝૈન કાવ્યની હસ્તલિખિત પ્રતિ મારા જ્ઞેવામાં આવી હતી. તે
 અપૂર્ણ હોવા છતાં મેં તેની જે પ્રતિકૃતિ લખી લીધી હતી તેમાંથી તેના પહેલા, નૈવમા, દશમા
 અને અચ્ચારમા એટલાં પદોનો અત્ર ઉલ્લેખ કરું છું:—

“ સન્તન્વદ્વૈર્જનનામમૃતવિવરણાદાદિરાનન્દવલ્લે—
 રાધ્યાયધ્વાન્તસિન્ધોર્નિરવધિરવધિર્માસ્વતો વર્ણરાશેઃ ।
 સાયં પ્રાતર્વિરામપ્રવિહરણધૃતિર્ધામ ધામ્નાં બુધૌઘૈઃ
 સ્(સ્પ?)ષ્ટોપાસ્તિર્વિભૂતિં વિતરતુ વિતતાં સન્તતં ગૌર્મુદા વઃ ॥ ૧ ॥”

“ બ્રહ્મા બ્રહ્માહ યાં તત્પરમિતિ પરમં શં પરા સા પરાસા
 દદ્યાદદ્યાદિદેવી હૃદિ દિવિ મુદિતા વઃ સુરા મા સુરામા ।
 નિત્યાનિત્યાદિગર્ભાં તનુભુવનગતા નૈકરૂપા કરૂપા
 માયામાયાગમાયા ધૃતવિમલલયા સ્વપ્રકાશપ્રકાશા ॥ ૧ ॥

પ્રાણત્પ્રાણપ્રજાન્ વઃ પરમપુરુષતો લોચયન્તી ચયન્તી
 વર્ણાન્ વર્ણાતિદસ્માનતિપટુકરણૈરીક્ષમાણાં ક્ષમાણામ્ ।
 ણ્યાતિ ણ્યાતિપ્રકર્ષાદમરસદસિ વાક્ સ્વાયતીનાં યતીનાં
 યામાયામાત્ સુવર્ણ ગુરુ દિશતુ ગિરામિશ્વરી માસ્વરી સા ॥ ૧૦ ॥

દેવી દેવી ધિયં તાં પ્રદિશતુ ભવતાં મધ્યમા મધ્યમારાત્
 સ્થાયં સ્થાયં સ્ફુરન્તી મતિવિહિતરતિર્દેવતા યાવતા યા ।
 શુદ્ધાઽઽશુ ધ્યાનમગ્રં ભુવિ કૃતતપસં ધિકૃતાર્થ કૃતાર્થ
 દર્શ દર્શ પ્રસન્ના રચયદિહ પુરા સા સ્વરાયા સ્વરા યા ॥ ૧૧ ॥”

૧ આ મનોમોહક સ્તોત્રમાં પ્રથમ ‘૩૫’ તત્વનું વર્ણન સગ્ધરા જ્ઞેવા મહાવ્રતમાં ૭૪ પદો દ્વારા કરીશ્વરે આ-
 લેખ્યું છે. ત્યાર પછી ‘૨૨’ તત્વનો અધિકાર આવે છે. એને અંગે કેટલાં પદો રચાયાં હશે તે હું પ્રતિ અપૂર્ણ
 હોવાને લીધે કહી શકતો નથી. મારી પાસે જેટલો ભાગ છે તેમાં ૯૧ પદો છે. કોઈ મહાશય પાસે આની પૂર્ણ પ્રતિ
 હોય તો તેઓ મને આશીનાં પદો નિવેદન કરવા કૃપા કરે એવી મારી તેમને વિનયિ છે.

૨ આ ત્રણ પદો શ્રીશીલન-સ્તુતિના ૮૯ માં પદાદિકમાં દગ્ગોચર થતા યમકનું સ્મરણ કરાવનાર હોવાથી
 અત્ર મેં તેનો નિર્દેશ કર્યો છે.

પ્રસ્તાવના

વિશેષમાં બીજાં જે સરસ્વતી-સ્તોત્રોની પણ પ્રતિ મારા જોવામાં આવી હતી, તેનો પણ મેં ઉતારો કરી લીધો હતો. આમાંનાં કેટલાંક નવ નવ પદવાળાં સ્તોત્રો પરિશિષ્ટો તરીકે આપ્યાં છે. આશ્ચર્યજનક ઘટના તો એ છે કે આ પૈકી ધ-પરિશિષ્ટગત સ્તોત્રનું નીચે મુજબનું આઠમું પદ—

“ૐ હાં હીં મન્ત્રરૂપે ! વિબુધજનહિતે ! દેવિ ! દેવેન્દ્રવન્દ્યે !

ચન્નન્દ્રાવદાતે ! ક્ષપિતકલિમલે ! હારનીહારગૌરે ! !

મીમે ! મીમાટ્ટહાસે ! ભવભયહરણે ! મૈરવે ! મૈરવેશે !

ૐ હાં હીં હુંકારનાદે મમ મનસિ સદા શારદે ! દેહિ તુષ્ટિમ્ ॥ ૮ ॥”

ખ-પરિશિષ્ટગત સ્તોત્રમાં થોડાક ફેરફાર સાથે પ્રારંભિક પદ તરીકે નજરે પડે છે.

પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજય મુનીશ્વરે હાલમાં મારા ઉપર જે લગભગ અઢીસે સ્તોત્રોની હસ્ત-લિખિત પ્રતિઓ મોકલી મને તેમનો ઋણી બનાવ્યો છે તે પૈકી ૧૬૨ મી અને ૨૧૭મી પ્રતિઓમાં નવ નવ પદનાં સરસ્વતી-સ્તોત્રો છે. ઉપોદ્ગ્રહાતનું કલેવર વધી જવાના ભયથી પ્રત્યેકનું આઠ પદ નીચે મુજબ આપી સંતોષ માનું છું.

“ વ્યાપ્તાનન્તસમસ્તલોકનિકૈરેઙ્કારાસમસ્તાચ્છિરા

યાઽઽરાધ્યા ગુરુભિર્ગુરોરપિ ગુરુદેવૈસ્તુ યા વન્દ્યતે ।

દેવાનામપિ દેવતા વિતરતાં વાગ્દેવતા દેવતા

સ્વાહાન્તઃક્ષિપ ૐ યતસ્તવ મુખં યસ્યાઃ સ મન્ત્રો વરઃ ॥ ૧ ॥”

“ ૐ નમસ્ત્રિદશવન્દિતક્રમે ! સર્વવિદ્વજ્જનપદ્મમૃદ્ધિકે ! !

બુદ્ધિમાન્દ્યકદલીદલક્રિયાશસ્ત્રિ ! તુભ્યમધિદેવતે ! ગિરામ્ ॥ ૧ ॥”

“ આઈ આનન્દવાલી(વહ્લી) અમૃતકરતલી આવિ(દિ)શક્તિઃ પિરાઈ

માઈમધ્યાત્મરૂપી સ્ફટિકમળીમઈ(યી) મા મતઙ્ગી શહઙ્ગી ।

જ્ઞાની જ્ઞા(તા)ર્થરૂપી લલિતપરિમલી નાદમોઙ્કારમન્ત્રી

મોગી મોગાસનસ્થી મવનવન[વ]શ(શુ)કી સુન્દરી ૐ નમસ્તે ॥ ૧ ॥”

આ ૨૧૭મી પ્રતિગત દ્વિતીય શારદા-સ્તોત્રનું આઠ પદ છે. જ્યારે ૨૨૩મી પ્રતિમાં જે ૧૧ પદનું સરસ્વતી-સ્તોત્ર છે, તેનું પ્રથમ પદ નીચે મુજબ છે:—

“ હાં હીં હ્યૈકવીજે ! શશિરુચિકમલે ! કલ્પવિસ્પષ્ટશોભે !

ભવ્યે ! મવ્યાનુકૂલે ! કુમતવનદવે ! વિશ્વવન્દ્યાંહિપદ્મે ! !

૧ આ પ્રથમ પદવાળા સ્તોત્રને ‘ પઠિત સિદ્ધ સારસ્વત ’ તરીકે જોળખાવવામાં આવ્યું છે. એમાં અનેક મન્ત્રો છે. એનું આઠમું પદ સન્ધરા છંદમાં રચાયેલું છે. એના પ્રત્યેક પાદાન્તગત યમક શ્રીશીભન-સ્તુતિના ૮૯મા પદનું સ્મરણ કરાવે છે તેથી તે અત્ર ઉપસ્થિત કરવામાં આવે છે:—

હંસો હંસોઽતિ ગર્વં વહતિ હિ વિશ્વતા યન્મયૈષા મયૈષા

યન્ત્રં યન્ત્રં યદેતત્ સ્ફુટતિ સિતતરાં સૈવયક્ષા વયક્ષા

સાધ્વી સાધ્વી શઠાર્યા પ્રવિશ્વતભુવના દુર્દ્ધરા યા ધરાયા

દેવી દેવીજનાર્ધ્યા રમતુ મમ સદા માનસે માનસેના ॥”

૨૧૪ મી પ્રતિમાં માનસે સા એવો પાઠ-ભેદ છે.

૨ આના કર્તા શ્રીજિનપ્રભાસુરિ છે એ વાત એના અન્તિમ પદ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

પદ્મે ! પદ્મોપવિષ્ટે ! પ્રણતજનમનોમોદસમ્પાદયિત્રી (ત્રિ !) ।

પ્રોત્કૃષ્ટે દ્વા(સા ?)નુકૂટે ! હરહરિનમિતે ! દેવિ ! સંસારસારે ! ॥ ૧ ॥”

શ્રીજિનવલ્લભસૂરિકૃત ૨૫ પદનો સરસ્વતીસ્તવ પણ કોઈ સ્થળે પ્રસિદ્ધ થયેલો હોય તો તે મારા જોવા જણવામાં નથી, કિન્તુ અન્ય-ગૌરવના ભયથી તે સંપૂર્ણ અત્ર નહિ આપતાં તેનું માત્ર પ્રથમ પદ નીચે મુજબ રજુ કરું છું:—

“ સરભસલસન્દ્રક્તિપ્રદ્વીભવસ્ત્રિદશાઙ્ગના-

મુકુટવિસરન્નાનારત્નચ્છવિચ્છુરિતક્રમામ્ ।

કવિશતનુતાં સ્તોષ્યે ભક્ત્યા કિલાસ્મિ સરસ્વતીં

ત્રિભુવનવનસ્ફૂર્જન્મોહપ્રોહકુઠારિકામ્ ॥ ૧ ॥”

હવે અન્ય કૃતિઓનો વિચાર કરવા પૂર્વે પ્રથમ સારસ્વત-દ્વીપક તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરી લઈએ. આનો આઠ શ્લોક નીચે મુજબ છે:—

“ સૌન્દર્યોદારકૌન્દદ્યુતિધરવપુષં કૌણ્ડલશ્રીસનાથા—

મંહઃસન્દોહમોહાવતમસતરણિં હસ્તવિન્યસ્તમુદ્રામ્ ।

ત્રૈલોક્યાનેકકામપ્રવિતરણમરુદ્વીરુધામૈન્દ્રચાપ—

વ્યાપિશ્રૂપલ્લવાન્તામમતિરણિ નમસ્કૃત્ય દેવીં સ્તવીમિ ॥૧॥”

આ કાવ્યમાં સાત સારસ્વત મન્ત્રોનો ગુપ્ત રીતે સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ સ્તોત્રની વૃત્તિમાં એક સ્થળે શ્રીજિનપ્રભસૂરિનું નામ નજરે પડે છે એ ઉપરથી આ જૈન મુનીશ્વરની કૃતિ હોવાનું ભાસે છે. આ સદીક સ્તોત્રની પ્રતિનો પૂર્વાર્ધ મને મળ્યો ત્યાર પછી ઉત્તરાર્ધના દર્શન કરવાનો મને સુયોગ પ્રાપ્ત ન થવાથી હું કવિરાજના સુગૃહીત નામનો નિર્દેશ કરી શકતો નથી તેમજ આ સ્તોત્ર જૈન કૃતિ છે કે નહિ તે સંબંધી પણ સંદેહાત્મક ઉલ્લેખ કરું છું. નિશ્ચયાત્મક જૈન કૃતિઓનો નિર્દેશકરતી વેળાએ વાદિફુંજરકેસરી પ્રમુખ બિરુદોથી વિભૂષિત તથા ‘તિલકમંજરી’ (શ્લો.૩૨)માં સ્મર્યા મુજબ ‘તારાગણ’ના કર્તા શ્રીભયભદ્રિ સૂરિરાજ મારા સ્મરણ-પથમાં પ્રથમ આવે છે. એમણે રચેલા સ્તોત્ર સંબંધીનો વિચાર મેં ચતુર્વિંશતિકાના ઉપોદ્ધાત (૫૦ ૨૧)માં કર્યો છે. અંમના કૃતિ તરીકે જોળખાતું આ સ્તોત્ર અનુવાદ સહિત મેં ત્યાં (૫૦ ૧૮૧-૧૮૫) આલેખ્યું છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચન્દ્ર સૂરીશ્વરે પણ સરસ્વતી-સ્તોત્ર રચ્યું છે એમ શ્રવણ-પથમાં આવ્યું છે, જ્યારે શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત સરસ્વતી સ્તોત્ર તો મારા નયનપથમાં પણ આવેલું છે. આ સ્તોત્ર પ્રકરણરત્નાકરના દ્વિતીય વિભાગ (૫૦ ૨૫૪)માં છપાયેલું છે.

હાલમાં મને શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિની હસ્તલિખિત પ્રતિમાંથી સહુસ્રાવધાની શ્રીમુનિસુન્દર-સૂરિવર્યકૃત નીચે મુજબનું અત્યાર સુધી અપ્રસિદ્ધ સ્તોત્ર મળી આવ્યું છે:—

૧ આ સ્તોત્ર તેમજ તેનો A. Avalon કૃત અંગ્રેજી અનુવાદ Hymn to the Goddess નામના પુસ્તકમાં છપાયાનો ફક્ત ઉલ્લેખ મારા જોવામાં આવ્યો છે.

૨ એમને ઉદ્દેશીને શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત વિવિધતીર્થકટપ (મથુરાકટપ)માં એવા ઉલ્લેખ છે:—

“ તેણે આમરાયસેવિકમકમલેણ સિરિવગ્પહટ્ટસૂરિણા અટમહુરાણ ઠાવિઅં અદ્વસયજીવીસે વિક્રમસંવચ્છરે સિરવિંબં”
એમના વિશેષ જીવન-વૃતાન્ત માટે તો જુઓ ચતુર્વિંશતિકાનો ઉપોદ્ધાત (૫૦ ૪-૪૪).

सहस्रावधानिश्रीमुनिसुन्दरसूरिसूत्रितं
॥ श्रीशारदास्तवाष्टकम् ॥

~::~:~

कला काचित् कान्ता न विषयमिता वाङ्मनसयोः
समुन्मीलत्सान्द्रानुपरमचिदानन्दविभवा ।
निरूपा योगीन्द्रैः सुविशदधिया याऽत्यवहितै-
रियं रूपं यस्याः श्रुतजलधिदेवी जयति सा ॥ १ ॥^१
चञ्चत्कुण्डलिनीविरुद्धपवनप्रोद्दीपितप्रस्फुरत्-
प्रत्यग्ज्योतिरिताशुभा सितमहा हृत्पद्मकोशोदरे ।
शुद्धध्यानपरम्परापरिचिता रंरम्यते योगिना
या हंसीव मयि प्रसत्तिमधुरा भूयादियं भारती ॥ २ ॥
या पूज्या जगतां गुरोरपि गुरुः सर्वार्थपावित्र्यसूः
शास्त्रादौ कविभिः समीहितकरी संस्मृत्य या लिख्यते ।
सत्तां वाङ्मयवारिधेश्च कुरुतेऽनन्तस्य या व्यापिनीं
वाग्देवी विदधातु सा मम गिरां प्रागल्भ्यमत्यद्भुतम् ॥ ३ ॥
नाभीकन्दसमुद्गता लयवती या ब्रह्मरन्ध्रान्तरे
शक्तिः कुण्डलिनीति नाम विदिता काऽपि स्तुता योगिभिः ।
प्रोन्मीलन्निरूपाधिवन्धुरपदाऽऽनन्दामृतस्त्राविणी
सूते काव्यफलोत्करान् कविवरैर्नीता स्मृतेर्गोचरम् ॥ ४ ॥
या नम्या त्रिदशेश्वरैरपि नुता ब्रह्मेशनारायणै-
र्भक्तेर्गोचरचारिणी सुरगुरोः सर्वार्थसाक्षात्करी ।
बीजं सृष्टिसमुद्भवस्य जगतां शक्तिः परा गीयते
सा माता भुवनत्रयस्य हृदि मे भूयात् स्थिरा शारदा ॥ ५ ॥
तादात्म्येन समस्तवस्तुनिकरान् स्याद्व्याप्य या संस्थिता
निर्व्यापारतया भवेदसदिवाशेषं जगद् यां विना ।
वीणापुस्तकभृन्मरालललितं धत्ते च रूपं बहिः
पूजाहं भुवनत्रयस्य विशदज्ञानस्वरूपाऽपि या ॥ ६ ॥
साक्षेपं प्रतिपन्थिनोऽपि हि मिथः सस्पर्धसन्धोद्धराः
सर्वे वादिगणाः सतत्त्वममलां यां निर्विवादं श्रिताः ।

१ व्या पद्य शिम्भरिष्ठी छंदमां रयायेलु छे, न्यारे आझीनां पद्यो शार्दूलविकीरित छंदमां रयायेलां छे.

પ્રસ્તાવના

વિશ્વવ્યાપિતયા નયા અપિ સમે લીના યદન્તર્યતઃ(ગતાઃ ?)
 સાઽર્હદ્વક્ત્રસુધાતટાકવરલા વાગ્દેવતા પાતુ મામ્ ॥ ૭ ॥
 વિશ્વવ્યાપિમહત્તૂ(ત્વ ?)ભાગ[વિ]પિ કવીન્ હૃત્પદ્મકોશસ્થિતા
 યા દુષ્પારસમગ્રવાઙ્મયસુધાઽમ્મોધિં સમુત્તારયેત્ ।
 મિત્વા મોહકપાટસમ્પુટતરં ધૃત્વા પ્રસન્તિં પરાં
 દેયાદ્ બોધિમનુત્તરાં ભગવતી શ્રીભારતી સા મમ ॥ ૮ ॥
 ઇત્યાનન્દચિદાત્મિકાં ભગવતીં શ્રીભારતીં દેવતાં
 શક્રાલીમુનિસુન્દરસ્તવગર્ણૈર્નૂતક્રમાં યઃ સ્તુતે ।
 સર્વાભીષ્ટસુખોચ્ચયૈરવિરતં સ્ફુર્જત્પ્રમોદાદ્વયો
 મોહદ્વેષજયશ્રિયા સ લભતે શ્રેયોઽચિરાચ્છાશ્ચતમ્ ॥ ૯ ॥

इति युगप्रधानावतारपरमगुरुश्रीदेवसुन्दरसूरिचरणकमलसौभाग्यगुणमहिमार्णवानुगामिन्यां विनेयजनपर-
 माणुश्रीमुनिसुन्दरगणहृदयहिमवदवतीर्णविस्तीर्णश्रीगुरुप्रभावपद्महृदप्रभवायां श्रीमहापर्वविज्ञप्तित्रिदशतरङ्गिण्यां प्रथमे
 स्तोत्ररत्नकोशपरनाम्नि नमस्कारमङ्गलस्रोतोसि श्रीशारदास्तवाष्टकनामा द्वादशस्तरङ्गः ॥ ७ ॥ मङ्गलमस्तु
 कल्याणं भूयात् ।

આ તે પ્રાચીન સ્તોત્રોની વાત થઇ. અર્વાચીન સ્તોત્રો પૈકી શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતી-
 ની સ્તુતિરૂપ સરસ્વતી-ભક્તામર મુખ્ય હોય એમ જણાય છે. આ સમસ્યા-કાવ્યના ૩૧મા
 પૃષ્ઠના ટિપ્પણમાં જે સાત શ્લોકના સરસ્વતી-સ્તોત્રનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે અને જેનું
 પ્રથમ પદ ૩૨ માં પૃષ્ઠગત 'સાતમો શ્લોક હોવાનું' અનુયોગાચાર્ય ક્ષાન્તિવિજયજીએ નિવેદન
 કર્યું છે તે સ્તોત્રનાં બાકીનાં છ પદો આ મુનીશ્વરે નીચે મુજબ લખી મોકલ્યાં છે:—

“ અવિરલશબ્દમહૌઘૈઃ, પ્રક્ષાલિતસકલભૂતલકલઙ્કા ।
 મુનિભિરુપાસિતચરણા, સરસ્વતી હરતુ મે દુરિતમ્ ॥ ૨ ॥—આર્યા
 કરબદરસદશમહિલં, ધ્રુવનતલં યત્પ્રસાદતઃ કવયઃ ।
 પશ્યન્તિ સૂક્ષ્મમતયઃ, સા જયતુ સરસ્વતી દેવી ॥ ૩ ॥—આર્યા
 સરસ્વતી મયા દૃષ્ટા, વીણાપુસ્તકધારિણી ।
 હંસવાહનસંયુક્તા, વિદ્યાદાનવરપ્રદા ॥ ૪ ॥—અનુ૦
 સરસ્વતિ ! મહાભાગે !, વરદે ! કામરૂપિણિ ! ।
 વિશ્વરૂપિ ! વિશાલાક્ષિ !, હે વિદ્યાપરમેશ્વરિ ! ॥ ૫ ॥—અનુ૦
 સરસ્વત્યાઃ પ્રસાદેન, કાવ્યં કુર્વન્તિ માનવાઃ ।
 તસ્માન્નિશ્ચલભાવેન, સેવનીયા સરસ્વતી ॥ ૬ ॥—અનુ૦

૧ પ્રવર્તકશ્રીની ૯૮ મી પ્રતિમાં ૩૨ માં પૃષ્ઠમાં આપેલું સાતમું પદ દ્વિતીય પદ તરીકે નજરે પડે છે.
 બાકીનાં છ પદો-તે ત્યાં જણાવ્યા મુજબજ છે; ક્રૂત પાંચમા પદગત સરસ્વતી ને બદલે ચતુર્દશ એટલો પાઠ-બેદ છે.

પ્રસ્તાવના

યા દેવી સ્તૂયતે નિન્યં, વિબુધૈર્વેદપારગૈઃ ।

સા મે ભવતુ જિહ્વાગ્રે, બ્રહ્મરૂપી(પા ?) સરસ્વતી ॥ ૮ ॥”—અનુ૦

પ્રવર્તકજી તરફથી મળેલી ૨૦૫ મી પ્રતિમાં તેા યાં કુન્દેદુ૦ એ પ્રથમ પદ છે, ત્યાર પછી નિમ્ન-લિખિત—

“ હાં હીં હું જાપતુષ્ટે ! હિમરુચિમુકુટે ! વલ્લકીવ્યગ્રહસ્તે
માતર્માતર્નમસ્તે દહ દહ જડતાં દેહિ બુદ્ધિં પ્રશસ્તામ્ ।
વેદે વેદાન્તગીતે ! સ્મૃતિપરિપઠિતે ! મુક્તિદે ! મોક્ષમાર્ગે !
માર્ગાતીતસ્વરૂપે ! (ભવ વરવાદે !) શારદે ! શુદ્રભાવે ॥ ૨ ॥ ”

—પદ છે અને પછી અવિરલ૦ થી શરૂ થતું પદ છે, પરંતુ તેનો ઉત્તરાર્ધ નીચે મુજબ છે:—

“ મુનિવરસેવિતચરણા સરસ્વતી દિશતુ મે વિદ્યામ્. ” આ પ્રમાણેનું ત્રણ પદતુલ્ય સ્તોત્ર છે.

૫૦ ૩૧-૩૨ માં શ્રીશારદા દેવીનાં ૧૬ નામોનો ઉલ્લેખ છે. પ્રવર્તકજીની ૨૨૩ મી પ્રતિમાં ૧૦૮ નામવાળું ૧૫ પદનું મહામંત્રગાહિત શારદા-સ્તોત્ર છે, તે હું અત્ર નીચે મુજબ પાઠક મહાશયના વિમળ કરકમલમાં અર્પણ કરવા લલયાઉં છું:—

“ ધિષ્ણા ધીર્મતિર્મેધા, વાગ્વિભવા સરસ્વતી ।
ગીર્વાણી ભારતી ભાષા, બ્રહ્માણી માગધપ્રિયા ॥ ૧ ॥
સર્વેશ્વરી મહાગૌરી, શઙ્કરી ભક્તવત્સલા ।
રૌદ્રી ચળ્ડાલિની ચળ્ડી, ભૈરવી વૈષ્ણવી જયા ॥ ૨ ॥
ગાયત્રી ચ ચતુર્વાહુઃ, કૌમારી પરમેશ્વરી ।
દેવમાતાઽક્ષયા ચૈવ, નિત્યા ત્રિપુરા ભૈરવી ॥ ૩ ॥
ત્રૈલોક્યસ્વામિની દેવી, માંકા કારુણ્યમુત્રિણી ।
શૂલિની પત્નિની રુદ્રી, લક્ષ્મી પદ્મજ્વાસિની ॥ ૪ ॥
ચામુન્ડા સ્વેચરી શાન્તા, હુઙ્કારા ચન્દ્રશેખરી ।
વારાહી વિજયા તર્કા, કર્ત્રીં હર્ત્રીં સુરેશ્વરી ॥ ૫ ॥

૧ આ શ્લોક પૂહતસ્તોત્રમુક્તાહાર (૫૦ ૨૧૦)માં આપેલા ૧૧૨મા સરસ્વતી-સ્તોત્રમાં યોથા શ્લોક તરીકે દષ્ટિગોચર થાય છે, જોકે તેનાં પ્રથમનાં એ ચરણો નીચે મુજબ છે:—

“ યા કુન્દેન્દુતુષારહારધવલા યા શુભ્રવસ્ત્રાવૃતા
યા વીણાવરદણ્ડમણ્ડિતકરા યા શ્વેતપદ્માસના । ”

આ સ્તોત્રનું પ્રથમ પદ એ છે કે—

“ આરૂઢા શ્વેતહંસેઽન્નમતિ ચ ગગને દક્ષિણે ચાક્ષસૂત્રં
વામે હસ્તે ચ દિવ્યામ્બરકનકમયં પુસ્તકં જ્ઞાનગમ્યા ।
સા વીણાં વાદયન્તી સ્વકરકરજપેઃ શાસ્ત્રવિજ્ઞાનશબ્દૈઃ
ક્રીડન્તી દિવ્યરૂપા કરકમલધરા ભારતી સુપ્રસન્ના ॥ ”

પ્રસ્તાવના

ચન્દ્રાનના જગદ્વાત્રી, વીણામ્બુજકરદ્વયા ।
 શુભગા સર્વગા સ્વાહા, જમ્બિની સ્તમ્બિની સ્વરા ॥ ૬ ॥
 કાલી કાપાલિની કૌલી, વિજ્ઞા રાજ્ઞી ત્રિલોચના ।
 પુસ્તકવ્યગ્રહસ્તા ચ, યોગિન્યમિતવિક્રમા ॥ ૭ ॥
 સર્વસિદ્ધિકરી સન્ધ્યા, વહ્નિ(સહ્નિ ?)ની કામરૂપિણી ।
 સર્વસત્ત્વહિતા પ્રજ્ઞા, શિવશુક્લા મનોરમા ॥ ૮ ॥
 માઙ્ગલ્યરુચિરાકારા, ધન્યા કાનનવાસિની ।
 અજ્ઞાનનાશિની જૈના, અજ્ઞાનનિશિમાસ્કરી ॥ ૯ ॥
 અજ્ઞાનજનમાતા ત્વ-મજ્ઞાનોદધિશોષિણી ।
 જ્ઞાનદા નર્મદા ગઙ્ગા, શીતા વાગેશ્વરી ધૃતિઃ ॥ ૧૦ ॥
 ઈંકારમસ્તકા પ્રીતિઃ, હ્રીંકારવદનાહુતિઃ ।
 હ્રીંકારહૃદયા શક્તિ-રષ્ટ્રબીજા નિર્ગઠ્ઠિતિઃ ॥ ૧૧ ॥
 નિરામયા જગત્સંહૃયા, નિષ્પ્રપન્ના ચલાચલા ।
 નિરુત્પન્ના સમુત્પન્ના, અનન્તા ગગનોપમા ॥ ૧૨ ॥
 પઠત્યમૂનિ નામાનિ, અષ્ટોત્તરશતાનિ યઃ ।
 વત્સં ધેનુરિવાયાતિ, તસ્મિન્ દેવી સરસ્વતી ॥ ૧૩ ॥
 ત્રિકાલં ચ શુચિર્ભૂત્વા, અષ્ટ માસાન્ નિરન્તરમ્ ।
 પૃથિવ્યાં તસ્ય સમ્ભ્રામ્ય, તૈન્વન્તિ કવયો યશઃ ॥ ૧૪ ॥
 દહિણવદનપદ્મે રાજહંપીવ શુભ્રા
 સકલકલુષવહ્લીકન્દકુદાલકલ્પા ।

અમરશતનતાંહી કામધેનુઃ કવીનાં

દહતુ કમલહસ્તા ભારતી કિલ્બિષં મે ॥ ૧૫ ॥”

શ્રીસરસ્વતી દેવીના વર્ણનનો થોડો ધણો ખ્યાલ આ તેમજ પરિશિષ્ટામાં આપેલાં સ્તોત્રો ઉપરથી આવી શકે છે, પરંતુ તે સંબંધમાં ‘વસન્તવિલાસ’ નામના મહાકાવ્યના પ્રથમ સર્ગગત પરસ્પર સંબંધવાળા ૫૮ માથી ૭૦ મા સુધીના શ્લોકો મનનીય છે. આના વિધાતા સિદ્ધસારસ્વત શ્રીખાલ-ચન્દ્રસૂરિએ પોતાને યોગ-નિદ્રામાં શ્રીસરસ્વતીના દર્શનરૂપ અનુભવ થવાથી તેનું જ આસંકારિક ચિત્ર આલેખ્યું છે, તેનો સંસ્કૃત ગિરાથી અપરિચિત જનો પણ લાલ લઘ શકે તેટલા માટે તે નીચે મુજબ અનુવાદ સહિત ઉપરિચિત કરું છું:—

“ અથૈકદા વિશ્વવિહંગ્ગવંશો-ત્તંસેન હંસેન સમુદ્યમાના ।

માસાં ભરૈઃ સમ્મૃતશારદાભ્ર-શુભ્રૈઃ કકુબ્માસમદ્ભ્રયન્તી ॥ ૫૮ ॥

૧-૩ પાઠાન્તરાણિ—‘રાક્ષરા’, ‘સંસ્થા’, ‘ત્યાનન્દકવ૦’ ।

૪ આ કાવ્ય Gaekwad's Oriental Series માં સાતમા અન્યાંક તરીકે છપાયેલું છે.

तुषारभासाऽऽतपवारणेन, विराजिताऽऽकारवतीव राका ।
 संवर्गिता स्वर्गिवधूर्भिरारात्-ताराभिराराद्भुमुपागताभिः ॥ ५९ ॥
 स्वर्वारनारीधुतचामराली-मिलन्मरालीकुलसङ्कुलश्रीः ।
 गङ्गेव मूर्ताऽनिलनर्तितोर्मि-चलानि चेलानि समुद्रहन्ती ॥ ६० ॥
 नितान्तमन्त्याक्षरिकानवद्यैः, पद्यैश्च गद्यैश्च नवोक्तिहृद्यैः ।
 अनुक्रमेणोभयपार्श्वगाभ्यां, संस्तूयमाना शिव-केशवाभ्याम् ॥ ६१ ॥
 सुरारिनाभीनलिनान्तराल-निलीनमूर्तेरलिनिर्विशेषम् ।
 आकर्णयन्ती श्रुतमुञ्जकुञ्ज-समानि सामानि चतुर्मुखस्य ॥ ६२ ॥
 कण्ठाहिफुङ्कारविमिश्रशुण्डा-सुङ्कारचित्रीकृतचिन्कृतानि ।
 सुचारुचारीणि सुहस्तकानि, गणेशानृत्यानि विलोकयन्ती ॥ ६३ ॥
 वीणाक्वणाकृष्टमृगानुरोधान्-मृगाङ्कमायान्तमिवाधिशिर्षम् ।
 छत्रीं दधानस्य सुधाशनर्षैः, स्फीतानि गीतानि विचारयन्ती ॥ ६४ ॥
 सुरासुरैः स्वस्वमनोमतार्थै-पलम्भसंरम्भकृताभियोगैः ।
 तीरावनीकल्पितधोरणीकैः, क्षीरोदवेलेव निषेव्यमाणा ॥ ६५ ॥
 शरन्कुहूधिष्ण्यसमूहगौरा-मेकत्र हस्ते स्फटिकाक्षमालाम् ।
 दातुं नतेभ्यः कवितालतायाः, सुबीजराजीमिव धारयन्ती ॥ ६६ ॥
 करे परस्मिन् प्रणतार्त्तलोक-दारिद्र्यकन्दैकनिष्पदनाय ।
 प्रसह्य बन्दीकृतपञ्चवासा-निवासमम्भोरुहमुद्रहन्ती ॥ ६७ ॥
 अन्यत्र पाणौ विकचारविन्द-समापतद्भृङ्गविघट्टनेन ।
 वीणां रणन्तीं नमतोऽनुवेल्लं, निवेदयन्तीमिव धारयन्ती ॥ ६८ ॥
 विद्यात्रयीसर्वकलाविलास-समग्रसिद्धान्तरहस्यमूर्तेः ।
 वाग्वीरुधः कन्दमिवेतरस्मिन्, हस्ताम्बुजे पुस्तकमादधाना ॥ ६९ ॥
 सारस्वतध्यानवतोऽस्य योग-निद्रामुपेतस्य मुहूर्त्तमेकम् ।
 स्वप्नान्तरागत्य जगत्पुनाना, श्रीशारदा सादरमित्युवाच ॥ ७० ॥”-कुलकम्

“ ऐकं दिवसं सभयं पक्षीभ्यानां कुण्ठने विषे शिशोर्लूपणु समानं हुंसं वडे वहुन करायेली (अर्थात् अणुपमं हुंसरूपं वाहुनवाणी) शरद् (ऋतु) ना ऐकमित्थयेला मेधनी पेटे उन्नवण ऐवी प्रलाभ्यानां सभूढो वडे दिशानी द्युतिमां वधारो करनारी, ह्दिमना ज्वी कान्तिवाणा छत्र वडे आकारवाणी पूँर्णिमान्नी ज्व शोभती, सेवा करवाने माटे सभीप आवेल ताराइप (अथवा मनो-हुर ऐवी) ह्दिव्यांगनाभ्यां वडे पासेथी वींटायेली, स्वर्गीय वारांगनाभ्यां वडे वींजयेला यामशैनी श्रेणिना भिलनइप हुंसीभ्यानां वंशथी व्याप्त अनेली शोभावाणी, पवने नयावेला तरंगाना ज्वे

પ્રસ્તાવના

ચપળ વસ્ત્રોને ધારણ કરતી (અને એથી કરીને તો) મૂર્તિમતી ગંગા જવી, અન્ય અક્ષરો વડે (યુક્ત) દોષરહિત તેમજ નૂતન ઉક્તિઓથી ^૩દ્વદ્યંગમ એવાં પદો તથા ગદ્યો વડે અનુક્રમે બંને બાજુએ રહેલા ^૪શિવ અને ^૫કેશવ દ્વારા અત્યંત સ્તુતિ કરાયેલી, મુંરારિની નાભિરૂપ કમળના મધ્ય ભાગમાં આસક્ત થયેલા દેહવાળા ચંતુર્મુખના શ્રતરૂપ મુંજના કુંજના સમાન સામ (વેદ)નું ખરાખર ભ્રમરોની જેમ શ્રવણ કરતી, કંણુમાં રહેલા સર્પના કુંકારથી (કુંકારાના નાદથી) મિશ્રિત એવા સુંદના સુંકારથી ચિત્રિત ચિત્કારવાળા, અતિશય મનોહર રીતે ફરનારાં તેમજ સુન્દર સુંદવાળા એવાં ગણપતિના નૃત્યોને નિહાળતી, વીણાના ધ્વનિથી આકર્ષાયેલા હરિણના અંનુરોધથી આવેલાં ચન્દ્રની જેમ મસ્તક ઉપર ઇત્રને ધારણ કરનારા ^૬દેવર્ષિનાં સમૃદ્ધ ગીતોનો વિચાર કરતી, પોત-પોતાના ચિત્તને વધીલ એવા અર્થના લાભના અભિનિવેશથી સાહસ કરાયેલા એવા તેમજ તીરની ભૂમિને વિષે કટિપત શ્રેણિવાળા એવા દેવો અને દાનવો વડે 'ક્ષીર' સમુદ્રના કિનારાની જેમ સેવા-યેલી, શરદ્ (ઋતુ)ની કુંહૂ (ની રાત્રિને વિષે સ્પષ્ટ દેખતાં) નક્ષત્રોના સમૂહના જેવી ગૌરવર્ણી તથા પ્રણામ કરેલા જનોને અર્પણ કરવા માટે કવિતારૂપી લતાનાં સુન્દર બીજોની બાજુ માળા હોય તેવી સ્ફટિક (રત્ન)ની અક્ષ-માલાને એક હાથમાં ધારણ કરતી, નમ્ર પરંતુ દુઃખી જનોની દરિદ્રતા-રૂપ કન્દનો અદ્વિતીયપણે વિનાશ કરવા માટે બીજા હાથમાં બળાત્કારપૂર્વક ખંદીવાન બનાવેલી લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ કમળને ધારણ કરતી, ^૭વિકસ્વર કમળને વિષે સમકાળે પડતા ભ્રમરોના ^૮વિદ-દનથી નમનાર (જન)ને પ્રત્યેક વાર બાજુ નિવેદન કરતી હોય તેમ રણત્કાર કરતી વીણાને અપર હાથમાં ધારણ કરતી, ^૯ત્રણે વિદ્યાઓ તથા સમગ્ર કળાઓના વિલાસ તેમજ સમસ્ત સિદ્ધાન્તના રહસ્યની મૂર્તિરૂપ વાણી-લતાના કન્દ સમાન પુસ્તકને અન્ય હસ્ત-કમલમાં ધારણ કરતી તેમજ વિશ્વને પાવન કરનારી એવી શ્રીશારદા દેવી આ સારસ્વતનું ધ્યાન ધરતાં એક મુહૂર્ત^{૧૦} પર્યંતની નિદ્રાને પ્રાપ્ત થયેલા એવા મારી પાસે સ્વપ્નાંતરમાં આવીને આદરપૂર્વક એમ^{૧૧} વદી."—૫૮-૭૦

૧ એક પદના અન્તમાં જે અક્ષર હોય તેનાથી અન્ય પદનો પ્રારંભ કરવો; ૨ વળી તેના અન્તમાં આવેલા અક્ષરથી અન્ય પદની શરૂઆત કરવી ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે પદના પાદાન્તાક્ષરથી શરૂ થતાં અર્થાત કાંચી યમ-કથી અલંકૃત પદો માટે બહુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા (૫૦ ૧૧-૧૨). ૨ મનોહર. ૩ મહાદેવ. ૪ વિષ્ણુ. ૫ મુર રાક્ષસના શત્રુ, વિષ્ણુ. ૬ કુંટી. ૭ બ્રહ્મા. ૮ એક જાતનું ઘાસ. આના સંબંધમાં ભાવપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે.—

“ મુજ્જદ્વયં તુ મધુરં, તુવરં ચિચિરં તથા ॥

દાહતૃષ્ણા વિસર્પાંસ-મૂત્રબસ્ત્યક્ષિરોગજિત્ ॥

દોષત્રયહરં વૃષ્યં, મેખલાસૂપયુજ્યતે ॥ ”

૯ ગણું. ૧૦ ખાતર. ૧૧ નારદ. ૧૨ ચન્દ્રની કળા જેમાં નાશ પામી છે એવી પ્રતિપદ્ (પડવા)થી યુક્ત અમાવાસ્મા (અમાસ). ૧૩ ખીલેલા. ૧૪ અથડાવું તે. ૧૫ આન્વીક્ષિકી (તાર્કિક), દંડનીતિ અને વાર્તા એ ત્રણે વિદ્યાઓ. ૧૬ એ ઘડી અથવા ૪૮ મિનિટ. ૧૭ એમ એટલે—

“ હે વત્સ ! સારસ્વતકલ્પક્લૃષ્ટૈ-રૈતૈરલં ધ્યાનવિધાનયત્નૈઃ ॥

આબાલ્યતઃ સમ્મૃતયાડતિમાત્રં, મક્ત્યૈવ તે તોષમુપાગતાડસ્મિ ॥ ૭૧ ॥

પ્રસ્તાવના

આ સમીક્ષા પૂર્ણ કરવામાં આવે તે પૂર્વે કવિરાજ શ્રીધર્મસિંહગણિના સંબંધમાં તેમની જન્મ-ભૂમિ, તેમનો જન્મ-સમય, તેમના જન્મ-દાતા ઇત્યાદિ પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે, પરંતુ મારે સંપેદ નિવેદન કરવું પડે છે કે એમના જીવન ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનાર કોઈ પણ સાધન મારા જ્ઞેવામાં આવ્યું નથી. ક્ષત આ કાવ્યના અંતિમ પદમાં સૂચન કરવામાં આવ્યું છે, તે ઉપરથી કવિરાજના ગુરૂવર્યાનું નામ ધેમકર્ણું "તું તેમજ તેઓ આચાર્ય-પદથી અલંકૃત હતા એટલું જ બાણી શકાય છે.

વીર-ભક્તામરના કર્તા શ્રીધર્મવર્ધનગણિ તેમની આ કૃતિની પ્રશસ્તિમાં તેમજ 'શ્રેણિક-ચોપદ,' 'દશાર્ણભદ્ર ચોપદ', 'ચોવીસ જિનૈસ્તવન', 'ધર્મબાવની', 'ઔગમસૂત્રસંખ્યા સ્તવન',

यथा पुराऽऽसन् किल कालिदास-मुख्या मनीषानिधयः कवीन्द्राः ।

ममौरसा भक्तिवशीकृतात्मः(त्मा ?), तथाऽसि वत्स ! त्वमपि प्रसूतिः ॥ ७२ ॥”

આ પદ દ્વારા એ સૂચન થાય છે કે ધનપાલાદિક કવીશ્વરોની જેમ શ્રીબાલચન્દ્રસૂરિએ પણ અજૈન કવિની પ્રશંસા કરવાની ઉદારતા દાખવી છે.

સહસ્રાવધાની શ્રીમુનિમુન્દરસૂરિએ પણ કાલિદાસાદિક અજૈન કવિઓનાં નામનો નિર્દેશ કર્યો છે એમ તેમણે રચેલી ગુર્વાવલીના નિમ્ન-લિખિત ૪૫૨મા શ્લોક ઉપરથી જાણ શકાય છે:—

किं बाणः को मुरारिर्न कविकुलकलः सोऽचलो नामरो वा

नाश्वासः कालिदासे विलसति न गिरां चापि हर्षे प्रकर्षः ।

भोजः सौजःप्रभो(भुः ?) नो न च हरति मनो भारविर्नैव माघः

प्रेक्ष्यन्तेऽस्मिन् विचित्रा विशदमतिजुषः शंपुषश्चेत् कवीन्द्राः ॥

૧ આ અંતરકાય, કાયમાન, આયુઃસ્થિતિ વગેરે હકીકત ઉપર પ્રકાશ પાડનારા ૨૯ કડીના સ્તવનના કળશમાં કહ્યું છે કે—

“ ઇમ અરઘ ત્રીઠૈ આદિ જીણુવર અવર ચોથો એમ એ
ચોવીસ જીણુવર ચિત્ત ચોખ્ખા પ્રણુમીએ બહુ પ્રેમ એ,
પુરી ‘રીણી’ સતરસઠ ત્રિચાલૈ (૧૭૪૩) પ્રગટ પર્વ પળૂસણે
નિત વિજૈહુરખ જીણુંદ નામઘ ધમસી.....ભણુધ.” ૨૯

૨ આ રહો એ ઉલ્લેખ—

“ જ્ઞાનકે મહાનિધાન બાવનવરન જાનકીની તાકી જોર યહ જ્ઞાનકી જગાવની
પાઠત પઠત જોદ સંતપુલ્ક પાવે સોદ વિમલકીરતિ દોદ સારે હી સુદાવની
સૌન સતરૈ પચીસ (૧૭૨૫) કાતી વદિ નૌમી દીતવાર હૈ વિમલચંદ આનંદ વધાવની
નૈરિણીકું નિરલ્લખનિ તહી વિજૈહુરલ્લખ્ય કીની તહાં ધર્મસીહ નામ ધર્મબાવની ”

૩ ૨૯ કડીના આ સ્તવનનો કળશગત ઉલ્લેખ નીચે મુજબ છે:—

ઇમ ઇણિં ભરતે આજ વરતે ભવ્ય જીવને.....

આસતા આણી તત્ત બાણી વીરવાણી સદ્દહી.

ત્રિહુ...જેશભમેરૂ નગરે વિજૈહુરખ વિશેષ એ

ધર્મસીહ પાઠક તવન કીધો દુ...સ પુસ્તક દેખ એ. ૨૯

પ્રસ્તાવના

‘આત્મબોધ સન્ગ્રહ’ અને ‘ગુણસ્થાનગાર્હિત સુમતિજિનસ્તવન’ના અન્ય ભાગમાં પોતાને ‘ધર્મ-સિંહ’ તરીકે ઓળખાવે છે, પરંતુ આથી તેઓ અને સરસ્વતી ભક્તામરના કર્તા એકંઠ વ્યક્તિ છે એમ કહી શકાય નહિ; કેમકે બંનેના ગુણોનાં નામોમાં ભિન્નતા રહેલી છે.^૧ વળી સં ૧૫૭૦ માં આચાર્ય-પદ્મી અલંકૃત થયેલા તપાગચ્છીય શ્રીઆનન્દવિમલસૂરિના શિષ્યરત્નનું નામ પણ ધર્મસિંહગણિ છે. એમણે દીવાલીરાસ અને વિક્રમરાસ રચ્યા છે,^૨ પરંતુ તેઓ આ સરસ્વતીભક્તામરના કર્તાથી ભિન્ન હોવા જોઈએ એમ એમના ગુણ પૈમકર્ણુ નામ ઉપર લક્ષ્ય આપતાં ભાસે છે.

ધર્મસિંહ નામના એક અન્ય મુનિવર પણ થઈ ગયા છે, પરંતુ તેઓ પ્રસ્તુત કવિરાજથી ભિન્ન છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે. તેમણે

“ કર પડિકકમણેા ભાવશું, હોય ધડી શુભ પ્રાણ લાલ રે
પરભવ જતા જીવને, સંબલ સારું જાણ લાલ રે.” ૧—૬૨૦

એ કડીથી શરૂ થતી પ્રતિક્રમણ સન્ગ્રહાય રચી છે. એની અન્તિમ કડી નીચે મુજબ છે:—

“ સામાયિક પરસાદથી, બહુયે અમર વિમાન લાલરે
ધર્મસિંહ મુનિવર કહે, પ્રગતિ તાણું એ નિદાન લાલરે. ૬. ૬૨૦”

૧ આ ૧૧ કડીની સન્ગ્રહમાં અંતિમ ઉલ્લેખ એ છે કે—

“ ક્રોધ માન મદ વલી લોભ મતાં કરો
દાનશીયલ તપ ભાવ અમલ મન આદરો;
વિજયહુર્ષ જસ વાસ વિલાસ સદા વરો,
ધર્મસિંહ કહે એક ધર્મ સદા મનમેં ધરો.”—૧૧

૨ આ ૩૪ કડીના સ્તવનનો કળશ નીચે મુજબ છે:—

ઇમ નગર બાહુડમેશ્મંડન સુમતિજન સુપસાઉલે,
ગુણગણ ચૌદ વિચાર વર્ણવ્યો ભેદ આગમને ભલે;
સંવત્ સત્તર ઓગણત્રીસે (૧૭૨૯) શ્રાવણ વદિ એકાદશી
વાચક વિજયહુરખ સાનિધ કહે ઇમ મુનિ ધર્મસી ”—૩૪

૩ શ્રીધર્મવર્ધનગણિનું ધર્મસિંહ એવું અપર નામ છે એ માટે હવે પ્રમાણની જરૂર નથી, પરંતુ એમનું ધર્મચન્દ્ર પણ નામાન્તર હોય એમ કહેવું કે કેમ એ વિચારણીય છે. જો એ એમનું અન્ય નામ નહિ હોય તો તે એમના ગુણધનું નામ હોવાનું ચોવીસ હંડક સ્તવન (અન્ય પ્રકાશક સભા અમદાવાદ તરફથી ૬૯૩૬-૩૬૨૯ પૃ. ૧૬૧-૧૬૧ માં મુદ્રિત.) ના નિમ્ન-લિખિત કળશ ઉપરથી જાણી શકાય છે:—

“ ઇમ સકલ સુખકર નગર જ્ઞેશલમેશ મહિમા દિને દિને,
સંવત્ સત્તર ઓગણત્રીસે (૧૭૨૯) દિવસ દીવાલી તણું;
ગુરૂ વિમલચન્દ્ર સમાન વાચક વિજયહુર્ષ સુશિષ્ય એ
શ્રીપાર્શ્વના ગુણ એમ ગાવે ધર્મચન્દ્ર સુજગીરા એ. ”

૩૬ માં પૃષ્ઠગત ત્રણ તેમજ ઉપર્યુક્ત ત્રણ એમ છ ટિપ્પણગત હકીકત પૂરી પાડવા માટે હું મુનિરાજ શ્રીઅમરવિજયના શિષ્યરત્ન શ્રીચતુરવિજયનો આભારી છું.

૪ જુઓ જૈન ગુર્જર કવિઓ (૫૦ ૧૬૫).

પ્રસ્તાવના

શ્રાવક શા૦ ભીમસિંહ માણુકે ઇ. સ. ૧૮૯૨માં પ્રસિદ્ધ કરેલ સજ્જાયમાલા (ભા૦ ૧)માં એ સ્થળે ધર્મસિંહનો ઉલ્લેખ છે. તે પૈકી ૩૨૪ મા પૃષ્ઠગત શ્રીરત્નગુરૂની જોડના કર્તા તો પ્રસ્તુત કવિરાજથી ભિન્ન છે એ વાત એમના ગુરૂના નામ ઉપરથી સમજી શકાય છે, જ્યારે ૨૯૯ મા પૃષ્ઠમાં આપેલા પદ્મસાધુની સજ્જાયના કર્તા કોણ છે તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે, કેમકે તેના અન્તમાં તો એટલોજ ઉલ્લેખ છે કે—

“સાધુ તણા ગુણ ગાવતાં રે, સફલ હોયે નિજ આશ રે;
ધર્મસિંહ મુનિવર કહે રે, સુણતાં લીલવિલાસ રે. ૧૯”

આ ઉપરાંત ધર્મસિંહ નામનો નિર્દેશ પંચપ્રતિક્રમણસૂત્રના ૨૦૪ મા પૃષ્ઠમાં છે, પરંતુ એ ધર્મસિંહ મુનીશ્વર તો શ્રીજિનકુશલ મુનિરાજના શિષ્ય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ ધર્મસિંહ ધ્યાન ધરે સેવકાં કુશલ કરે
સાચો શ્રીજિનકુશલ ગુરૂ નામ યું કહાયો હૈ. ૨. ”

આ પૃષ્ઠગત છાપા પણ એમની કૃતિ હોય એમ બાસે છે. વળી ૨૦૩ મા પૃષ્ઠ ઉપરનો સર્વેયો કે જના અંતમાં

“ કહે ધર્મસિંહ લંઘે કુણ લીહ, દિયે જિનદત્તરી એક દુહાઇ ”

એવો ઉલ્લેખ છે તેના કર્તા પણ આજ મુનીશ્વર હશે એમ લાગે છે.

‘શિવજી આચાર્યરાસ’ના કર્તા પણ ધર્મસિંહ નામના કોઈ મુનિવર છે એમ ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ (પૃ૦ ૫૮૫-૫૮૬) ઉપરથી જણાય છે.’

શ્રીભક્તામરસ્તોત્રના ચતુર્થપદસમસ્યારૂપ અને શ્રીનેમિનાથને ઉદ્દેશીને રચાયેલા ‘પ્રાણુ-પ્રિય કાવ્યના કર્તા મુનિ શ્રીરત્નસિંહના ગુરૂતું નામ પણ ધર્મસિંહ છે, પરંતુ તેઓ મુનિરાજ શ્રીસંઘહર્ષના શિષ્ય થાય છે એટલે તેઓ તો પ્રસ્તુત ન હોવા વિષે શંકા રહેતી નથી.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ ધર્મસિંહ નામના અનેક મુનિવરો થઇ ગયા છે, પરંતુ તે પૈકી સત્તરમા સૈકામાં થઇ ગયેલા કેટલાક મુનિરત્ન સંબંધી વિચાર કરીશું તો જણાશે કે—

૧ આ ખરતરગચ્છીય પુસ્તક છે અને તે ઇ. સ. ૧૯૦૯ માં શ્રાવક શા૦ ભીમસિંહ માણુકે પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.

૨ પાર્થજીનસ્તવન (પૃ૦ ૧૯૧-૧૯૨)ના કર્તાનું નામ ધ્રમસી છે, એમ

“ તત્ત્વ વિચારી મન શુદ્ધ ધારી, શ્રીધી(ધ્ર)મસી સુખકારી રાજ. ૭ ”

એ કહી ઉપરથી જોઇ શકાય છે. પરંતુ આ ધ્રમસી (ધર્મસિંહ) તે કોણ તે જાણવું બાકી રહે છે.

૩ શ્રીસુમતિસુન્દરસૂરિના સમયમાં ધર્મસિંહ નામના જૈન ગૃહસ્થ પણ થઇ ગયા છે એ વાત શ્રીસોમ-ચારિત્રગણિત ગુરૂગુણરત્નાકર કાવ્યના તૃતીય સર્ગના નિમ્ન-લિખિત ૯૪ મા શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે:—

“ આકાર્ય સુમતિસુન્દરસૂરિવરાન્ સોત્સવેન વિનયેન ।

ધર્મ્યધ્મધર્મસિંહઃ પ્રકૃત્તવાન્ પિપ્પલીયપુરે ॥ ”

૪ આનું અંતિમ પદ એ છે કે—

“ શ્રીસહ્જહર્ષસુવિનેયકધર્મસિંહ—પાદારવિન્દમધુલિષ્મુનિરત્નસિંહઃ ।

‘ મક્કામર’સ્તુતિચતુર્થપદં ગૃહીત્વા, શ્રીનેમિવર્ણનમિદં વિદધે કવિત્વમ્ ॥ ૪૫ ॥ ”

પ્રસ્તાવના

(૧) સંવત્ ૧૯૮૬ માં રાધનપુરમાં શનૈશ્વર-વિક્રમનો રાસ રચનારનું નામ ધર્મસી (સિંહ) છે.

(૨) હર્ષવિમળ એવા અપર નામવાળા (?) ધર્મસિંહ છે. આ વાત શ્રીપ્રીતિવિમલગણિ-કૃત ચમ્પકશ્રોતકથાના નિમ્ન-લિખિત ભાગ ઉપરથી અહીં શકાય છે:—

“ તપગચ્છમાનસે યઃ સૂરિઃ શ્રીહીરવિજયસૂરિવરઃ ।

શુક્લદ્વિપક્ષચારી રાજિતો રાજહંસ इव ॥ ૪૭૪ ॥

તત્પટ્ટધારિધીરઃ સૂરિશ્રીવિજયસેનસૂર્યભિધઃ ।

સ જયતુ જીવલોકેઽપિ યાવન્મેરુર્ભવેદચલઃ ॥ ૪૭૫ ॥

તત્પાદપદ્મપરિમલસેવી શ્રીધર્મસિંહગણિનામા ।

તત્પાદપદ્મજસેવી જયવિમલગણિર્ગણે જીયાત્ ॥ ૪૭૬ ॥

શ્રીઆમ્રસ્થલચતુર્માસિમધ્યસ્થપ્રીતિવિમલેન ।

શશિરસવાણામ્ન્યબ્દે (૧૬૫૩) વિહિતાઃ શ્લોકાશ્ચરિત્રસ્ય ॥ ૪૭૭ ॥

इति श्रीमत्तपागणगगनाङ्गणदिनमणिमट्टारकभट्टारकभट्टारकश्रीआनंदविमलसूरिशिष्यश्री-
हर्षविमलगणशिष्यपण्डितजयविमलगणिपादपद्मसेविपण्डितप्रीतिविमलगणिविरचिताश्रीचम्प-
कश्रेष्ठिकथा सम्पूर्णा ”

હવે જમ શ્રીસરસ્વતી-ભક્તામરની સમીક્ષા સંબંધી યથામતિ નિર્દેશ કરવા પૂર્વે મંગલા-ચરણરૂપે દેવાપ્તકામાંનું સપ્તમ પદ ઉપરિચિત કર્યું હતું તેમ આ સમીક્ષા પરત્વેનું વક્તવ્ય પૂર્ણ કરતાં અંતિમ મંગલાચરણ તરીકે શ્રીમમ્મટભટ્ટે રચેલ કાવ્યપ્રકાશની શ્રીમાણિક્યચન્દ્રસૂરિ-કૃત સંકેત નામની ટીકામાં સાક્ષીભૂત પાઠ તરીકે પ્રારંભમાં આપેલ વિશ્વજનની શ્રીસરસ્વતી દેવીની સ્તુતિરૂપ નિમ્ન-લિખિત—

“ સ્તુત્યં તન્નાસ્તિ નૂનં જગતિ ન જનતા યત્ર વાઘાં સ્વિદધ્યા—

દન્યોન્યસ્પર્ધિનોઽપિ ત્વયિ તુ નુતિવિધૌ વાદિનો નિર્વિવાદાઃ ।

યત્ તચ્ચિત્રં ન કિચ્ચિત્ સ્ફુરતિ મતિમતાં માનસે વિશ્વમાત—

બ્રાહ્મિ ! ત્વં યેન ઘત્સે સકલજનમયં રૂપમર્હન્મુખસ્થા ॥”

—પદનો ઉલ્લેખ કરી શ્રીશાન્તિનાથને પ્રણામ કરતો શ્રીશાન્તિ-ભક્તામરની ગહા-પોહ-દિશા પ્રતિ પ્રયાણ કરે છું.

શ્રીશાન્તિભક્તામરનું સિંહાવલોકન

શ્રીલક્ષ્મીવિમલ મુનિરાજે રચેલું શાન્તિ ભક્તામર ભક્તામર રતોત્રના ચતુર્થ ચર-ણની સમરયારૂપ હોવાથી તે વીર-ભક્તામર, નેમિ-ભક્તામર અને સરસ્વતી-ભક્તામરને પાદ-પૂર્તિરૂપ અલંકારની તેમજ છંદની દૃષ્ટિએ મળતું આવે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અત્ર વિશેષતા એ છે કે આ કાવ્ય પૂર્વોક્ત કાવ્યોની માફક સ્વોપજા ટીકાથી વિભૂષિત નથી.

પ્રસ્તાવના

આ કાવ્યમાં તેના કર્તાએ અવતરણરૂપે કોઈ શ્લોક રચ્યો નથી, એથી કરીને આ અંશમાં તે નેમિ-ભક્તામરને મળતું આવે છે; પરંતુ આમાં વીર-ભક્તામરની જન્મ અંતમાં પ્રશસ્તિરૂપ પૃથક્ શ્લોક રચાયેલો હોવાથી તે નેમિ-ભક્તામર તેમજ સરસ્વતી-ભક્તામરથી તદ્દંશે જુદું પડે છે.

આ કાવ્યમાં શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, એટલે વિષયની પ્રધાનતાની દૃષ્ટિએ તે ઉપર્યુક્ત કાવ્યોથી ભિન્ન છે, પરંતુ શ્રીશાન્તિનાથ પણ લોક-પ્રિય તીર્થંકરો પૈકી એક છે એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં તો તેની પૂર્વોક્ત કાવ્યની સાથે સમાનતા નિહાળી શકાય છે. પરંતુ આ સંબંધમાં એટલું તો ઉમેરવું પડશે કે વીર-ભક્તામરમાં શ્રીમહાવીર પ્રભુના જીવનને લગતા મુખ્ય પ્રસંગોનો જટલે અંશે ઉલ્લેખ છે, તેટલે અંશે શ્રીશાન્તિનાથના જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડનારા પ્રસંગો આ શાન્તિ-ભક્તામરમાં દૃષ્ટિગોચર થતા નથી. આ કાવ્ય દ્વારા તો એમના સંબંધમાં એટલું જાણી શકાય છે કે તેઓ ઇક્ષ્વાકુ કુળના હતા તેમજ તેમને ૬૪૦૦૦ પત્નીઓ હતી. વળી તેઓ એકજ ભવમાં ચક્રવર્તી તેમજ તીર્થંકર એ બે પદો પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થયા હતા. લોકાન્તિક દેવોની વિજ્ઞાપિતિ અનુસાર તેમણે દીક્ષા લીધી તે પૂર્વે તેમણે સાંવત્સરિક દાન દીધું હતું એ હકીકત તેમજ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી તેમણે ગંભીર સ્વર પૂર્વક, તેમજ પાંત્રીસ વાણીના ગુણોએ કરીને યુક્ત એવી સાતે નયોને અવલંબીને દેશના આપી ભવ્ય જીવોના અજ્ઞાનનો નાશ કર્યો હતો તે વાત તેમજ અનેક જીવો ઉપર ઉપકાર કરવા માટે તેમણે અન્યાન્ય સ્થળે કરેલો વિહાર, દેશના સમયે દેવકૃત વિભૂતિઓનો સદ્ભાવ અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેમનું મુક્તિ-ગમન એ વાત પણ આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે, પરંતુ એ તો પ્રત્યેક તીર્થંકરના જીવન સાથે સંબંધ ધરાવનારી હકીકત છે.

આ સોળમા તીર્થંકરના જીવન-વૃત્તાન્ત ઉપર પ્રકાશ પાડનારા ગ્રન્થો નીચે મુજબ છે:—

	ગ્રન્થ	કર્તા	ભાષા	રચના-કાળ	શ્લોક-સંખ્યા	
(૧)	શાન્તિનાથ-ચરિત્ર	દેવચન્દ્ર	પ્રાકૃત	૧૧૬૦	૧૨૧૦૦	અમુદ્રિત
		(કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી- હેમચન્દ્રસૂરિના ગુરુ)				
(૨)	„	માણિક્યચન્દ્ર	„		૫૫૭૪	„
(૩)	„	શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ	સંસ્કૃત			મુદ્રિત
		(કલિકાલસર્વજ્ઞ)				
(૪)	„	અન્નિતપ્રભ	„	૧૩૧૭	૪-૨૮	મુદ્રિત
(૫)	„	મુનિદેવ	„	૧૩૨૨	૪૮૫૫	અમુદ્રિત

૧ આ સંખ્યાદિ જૈન ગ્રન્થાવલીના આધારે મેં આપેલ છે. ૨ જૈનધર્મપ્રસારક સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ત્રિપષ્ટિશાલાકાપુરૂપચરિત્રનો આ એક ભાગ છે અર્થાત્ આ એ મહાકાવ્યનું પાંચમું પર્વ છે. ૩ આ ગ્રન્થ જૈન-ધર્મપ્રસારક સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. ૪ જ્ઞેસજમેરના ભંડારના ગ્રન્થોના સૂચિપત્ર (૫૦ ૪૬માં) સં. ૧૪૩૬ ના સાલપૂર્વક શ્રીમુનિદેવસૂરિનો શાન્તિનાથ-ચરિત્રના કર્તા તરીકે ઉલ્લેખ છે. તેઓ આ છે કે ખીજ ?

પ્રસ્તાવના

(૬)	શાન્તિનાથ-ચરિત્ર	મુનિભદ્ર	સંસ્કૃત	૧૪૧૦	૬૨૭૨	મુદ્રિત
(૭)	"	કનકપ્રભ	"	"	પત્રાંક ૧૬૩	અમુદ્રિત
		(દેવાનંદના શિષ્યરત્ન)	"	"		
(૮)	" (ગદ્ય)	ભાવચન્દ્રસૂરિ	"	"	૬૫૦૦	મુદ્રિત
(૯)	"	ઉદયસાગર	"	"	૨૭૦૦	
(૧૦)	"	મેઘવિજય	"	"		મુદ્રિત
		(સતેસંધાન મહાકાવ્યના કર્તા)	"	"		
(૧૧)	"	વત્સરાજ	"	"		મુદ્રિત
(૧૨)	"	શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિ	"	"		અમુદ્રિત

આ ઉપર્યુક્ત ૧૨ ગ્રન્થો શ્રીશાન્તિનાથના ચરિત્ર ઉપર સવિસ્તર પ્રકાશ પાડે છે, જ્યારે પરિહતાવતંસ શ્રીશીલરત્નસૂરિકૃત પાદાન્તયમકથી અલંકૃત ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિસંગ્રહમાંનાં નિમ્ન ક્ષિપ્તિત પાંચ પદ્યો દ્વારા તેમનાં જનક-જનનીનાં નામો, તેમના ગર્ભાવતારનો પ્રભાવ, તેમનાં દેહની ધુતિ, તેમણે કરેલું કપોતનું રક્ષણ, તેમની પાંચમા ચક્રવર્તી તરીકેની પદવી તેમજ તેમના સોળમા તીર્થંકર તરીકેની વિખ્યાતિની ઝાંખી થાય છે:—

“ જગન્નયીજીવનજાગરૂક !, પ્રભાવશાન્તે ! ગતલોભલૂક !
 જય પ્રમો ! મન્મથદન્દશૂક !, સુપર્ણસન્કન્દનશસ્યશૂક ! ॥ ૧ ॥
 વસુન્ધરાવહ્નિભવિશ્વસેન—કુલપ્રદીપ ! ક્ષિતમોહસેન ! ।
 નમોઽસ્તુ તે શ્રીઅચિરાઙ્ગજાત !, સુજાતરૂપદ્યુતિદેહ ! તાત ! ॥ ૨ ॥
 સ્થિતસ્ય ગર્ભેઽપિ તવ પ્રભાવઃ, સ્વયમ્ભુવિ કલેશહરઃ સ્વભાવઃ ।
 સમુલ્લાસાષ્ટિમધ્યગસ્ય, ગન્ધો યથા જાતિમળીવકસ્ય ॥ ૩ ॥
 ત્વયા યથાઽરક્ષિ કપોતપોતઃ, સમ્પન્નકષ્ટાદ્ વ્યસનાન્ધિપોત ! ।
 તથૈવ માં રક્ષ વિમો ! પ્રમાદ—નિષાદવન્ધાદ્ વિહિતપ્રસાદઃ ॥ ૪ ॥
 ભવાનમ્ભૂઃ પશ્ચમચક્રવર્તી, હરન્ જનાનાં ભુવિ કામમર્તીઃ ।
 શ્રુતસ્તથા ષોડશતીર્થનાથ—સ્તનુષ્વ શાન્તે ! સમતાં મમાઽથ ॥ ૫ ॥”

૧ આ ગ્રન્થ શ્રીયશોવિજયજૈનગ્રન્થમાલા તરફથી પ્રકટ થયેલો છે.

૨ આ ગ્રન્થ જૈનધર્મપ્રસારક સભાએ અહાર પાડ્યો છે. વળી આનું ગુજરાતી ભાષાન્તર પણ આ સભા તરફથી અહાર પાડવામાં આવ્યું છે.

૩ આ કાવ્ય નૈપથ-ચરિત્રના ચતુર્થ ચરણની સમસ્તારૂપ છે અને તે જૈન વિવિધસાહિત્ય શાસ્ત્રમાલા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

૪ આ ગ્રન્થ પં. હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે.

શ્રીલક્ષ્મીવિમલનો જીવન-વૃત્તાન્ત—

આ કવિરાજના જીવનના સંબંધમાં શ્રીશાન્તિભક્તામર કાવ્યના અંતિમ શ્લોક ઉપરથી તો એટલુંજ જાણી શકાય છે કે તેઓ કીર્તિવિમલ(ગણિ) મુનિરાજના શિષ્ય થતા હતા. વિશેષમાં આની ટપ્પાવાળી પ્રતિના અંતિમ ભાગમાં તે સં. ૧૮૪૭ માં લખાયાનો ઉલ્લેખ હોવાથી આ કાવ્ય તેની પૂર્વે તેમણે રચ્યું હશે એમ સહજ અનુમાન થાય છે, જ્યારે નીચે મુજબના એમના 'સંક્ષિપ્ત જીવન-ચરિત્ર તરફ નજર કરતાં આ કાવ્ય સૂરિ-પદ મળ્યા પૂર્વે એટલે વિ. સં. ૧૭૬૮ પૂર્વે તેમણે રચ્યું હશે એમ કલ્પના કરી શકાય છે.

સીતપુર નગરમાં 'પારવાહ' જ્ઞાતીના શેઠ ગોકળ મહેતા રહેતા હતા. તેમને રઘુઆ નામની પત્ની હતી. આ દમ્પતીને સંસાર-સુખ ભોગવતાં એક પુત્ર થયો. તેનું તેમણે લખમીચંદ નામ રાખ્યું. તેણે એક દિવસે પોતાના ગામમાં પધારેલા શ્રીકીર્તિવિમલ મુનિનો ઉપદેશ સાંભળ્યો. આથી એનામાં વૈરાગ્ય-વાસના ઉદ્ભવી. માતાપિતાની સમ્માત લઈ તેણે દીક્ષા લીધી. એમનું લક્ષ્મીવિમલ નામ રાખવામાં આવ્યું.

શારત્રાખ્યાસ અને વિહાર કરતા અનુક્રમે તેઓ અમદાવાદ આવ્યા. ઉપદેશ આપી તેમણે છ વ્યક્તિઓને તો વૈરાગ્ય-રંગથી એવી રંગી કે તે છએ જણાવ્યાએ એમની પાસે દીક્ષા લીધી. ચોમાસું ઉતરતાં તેઓ શંખેશ્વરની યાત્રાએ ગયા. શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિના પદધર શ્રીસૌભાગ્ય(સાગર)-સૂરિના શિષ્ય શ્રીસુમતિસાગરસૂરિનો તેમને મેળાપ થયો. તેમણે શ્રીલક્ષ્મીવિમલ મુનીશ્વરને સં. ૧૭૧૮ (૧૭૬૮?)માં સૂરિપદ આપી વિબુધવિમલસૂરિ નામ પાડ્યું. સાંથી વિહાર કરી આ શ્રીવિબુધવિમલસૂરિએ શ્રાવકોના આગ્રહથી પાલણપુરમાં ચોમાસું કર્યું. ત્યાર પછી આ સૂરિજીએ પોતાના વિહાર દરમ્યાન અનેક યાત્રાઓ કરી અને ઘણાને દીક્ષા આપી. બુહાનપુરથી વિહાર કરી તેઓ સાદરે ગયા. સાં એસવાળ જ્ઞાતિના સારાંબાઈના પુત્ર મૂળચંદને દીક્ષા આપી તેમણે તેનું ભાણુ-વિમલ નામ પાડ્યું. એમણે મીઠીબાઈના આગ્રહથી ઔ(નો?)રંગાબાદ ચોમાસું કર્યું. સાં છ જણાએ દીક્ષા લીધી. એમણે સમયોચિત દેશના આપી કેટલાક નાંમર વાણીઆને શ્રાવક કર્યા. સાંના શ્રાવકોના આગ્રહથી સં. ૧૮૧૩ કાગુણ સુદિ ૫ ના દિને મહિમાવિમલને સૂરિપદ આપ્યું. પછી શ્રીમહિમા-વિમલસૂરિને સાં રહેવા દઈ પોતે જલણે પધાર્યા. સાંથી પાછા ઔરંગાબાદ આવી સં. ૧૮૧૪ના માગસર વદિ ત્રીજને દિને તેઓ સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

શ્રીવિબુધવિમલસૂરિએ 'સમ્યક્ત્વ-પરીક્ષા' નામે પદ્યબંધ ગ્રંથ રચ્યો છે અને તેનો

૧ જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્ય સંચય (૫૦ ૧૦)માં એનું વિશિષ્ટ વર્ણન છે. તે ઉપરથી આની સ્થૂલ રૂપરેખા અત્ર આલેખવામાં આવી છે.

૨ ખીજ પણુ વાણીઆની નાતોમાં પૂર્વે જૈનધર્મી વણિક હતા એમ સપ્રમાણુ સ્વં મણીલાલ ખંડારભાઈ વ્યાસના ' જૈન પ્રતિમાઓ ઉપરના લેખ—વણિક જ્ઞાતિઓ ' એ લેખ ઉપરથી જાણી શકાય છે (જુઓ શ્રીજૈન સ્વે. કો. હેરહ્લ પુ. ૧૧, ૫૦ ૪૫૧-૪૫૪).

૩ શ્રીભાણુવિમલ મુનિવર માટે રચાયેલો આ ગ્રંથ વિ. સં. ૧૮૧૩ માં જ્યેષ્ઠ માસમાં શુકલ ત્રયોદશીને દિવસે પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો હતો એમ એના નિમ્ન-લિખિત શ્લોકો ઉપરથી જ્ઞેષ્ઠ શકાય છે:—

“ શાકે નન્દવાર્ધરસચન્દ્ર(૧૬૭૯)મિતે સંવત્સરે જ્યેષ્ઠમાસિ ।

વહ્નિવિષુવર્વતચન્દ્ર(૧૮૧૩)મિતે વિક્રમસંવત્સરે શુભે ॥ ૭૭ ॥

પ્રસ્તાવના

ગુજરાતીમાં ટખ્ખો પણ પોતેજ કર્યો છે. તે ટખ્ખાની પ્રશસ્તિમાં તેઓ પોતાની ગુરૂપરંપરાદિતું નીચે મુજબ નિવેદન કરે છે:—

“૬૧ મે પાટે વિજયપ્રભસૂરિ, ૬૨ મે પાટે જ્ઞાનવિમલસૂરિ થયા, ૬૩ મે પાટે સૌભાગ્યસૂરિ, ૬૪ મે પાટે સુમતિસાગરસૂરિ પંચવિગયત્યાગી, વર્ધમાનાદિતપ કારક મહાતપસ્વી થયા. અંતકાર વિદ્યુધવિમલસૂરિને આચાર્ય-પદદાતા સુમતિસાગરસૂરિ હતા અને દીક્ષા-ગુરૂ કીર્તિવિમલગણિ તપસ્વી હતા. જમણે સં. ૧૭૧૦માં પાલણુપુર પાસે ગોલાગ્રામે મહાવીર પ્રભુની નિશ્રાએ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. કાશીમાં ન્યાયશાસ્ત્ર ભણી પંધારેલ યશોવિજય મહોપાધ્યાયના સાહાય્યે શ્રીઋદ્ધિવિમલગણિ ક્રિયા પાળતા. તેમના શિષ્ય કીર્તિવિમલ તે અંતકારના ગુરૂ થાય છે. અંતકાર શ્રીવિદ્યુધવિમલસૂરિને સુમતિસાગરસૂરિએ સં. ૧૭૬૮માં વૈશાખ સુદિ ૩ શંખેશ્વરમાં સૂરિપદ આપ્યું. નોરંગાખાદમાં સં. ૧૮૧૩ના ક્ષાગુણુ સુદિ પના દિને શાંતિનાથના દેહરાસરમાં શા. કપુરચંદ મોતીચંદ તથા દેવચંદ લાલજી પ્રમુખ સંઘે મહિમાવિમલસૂરિ કર્યા. તેમના શિષ્ય પં. શ્રીખાંતિવિમલ પ્રમુખ અનેક શિષ્યયુક્ત અંતકારે આ અંત રચ્યો. શાકે ૧૬૭૬ અને સં. ૧૮૧૩માં પૂર્ણ કર્યો. સુદિ ૧૩ સે દિને ભાનુવિમલના આગ્રહથી સં. ૧૮૧૪ના ક્ષાગુણુ વદિ ૭ વાર બૃહસ્પતિ દિને લિખિતે શ્રીનોરંગાખાદ મધ્યે.”

સમ્યક્ત્વ-પરીક્ષાના કર્તા શ્રીવિદ્યુધવિમલસૂરિએ ઉપદેશશતક પણ રચ્યું છે એમ એના નિમ્ન-લિખિત શ્લોક ઉપરથી જ્ઞેષ શકાય છે—

“ વિમલકીર્તિધરો મુવિ તચ્છિશુ-વિમલકીર્તિગુર્મુણસાગરઃ ।
વિમલશિષ્યજનૈઃ પરગૌતમો, વિમલશાસનશોમિતદેશનઃ ॥ ૧૦૭ ॥

શુક્લપક્ષે ત્રયોદશ્યાં, સમાપ્તોઽયં દિ ગ્રન્થકઃ ।

માનુવમલસાધ્વર્થ, ભવિનાં સુલકારકઃ ॥ ૭૮ ॥ ”

૧ કચ્છ દેશના મનોહરપુરમાં સં. ૧૬૭૭ મહા સુદિ ૧૧ જન્મ, શિવગણુ પિતા, ભાણી માતા. સં. ૧૬૮૬માં વિજયદેવસૂરિ પાસે દીક્ષા. સં. ૧૭૦૧માં પંચાસ પદ, સં. ૧૭૧૦ વૈ. શુ. ૧૦ ગંધારમાં આચાર્યપદ અને સં. ૧૭૪૯ વૈશાખ વદિ ૧૧ દિને અનશન કરી ૧૩ દિને દીવ ખંદરમાં સ્વર્ગવાસ થયો.

એમના ગુરૂ શ્રીવિજયદેવસૂરિનું સંક્ષિપ્ત ઇતિવૃત્ત નીચે મુજબ છે:—

સં. ૧૬૩૪માં ઇડરવાસી શેઠ થિરાની પત્ની રૂપાદેથી જન્મ. સં. ૧૬૪૩માં અમદાવાદમાં શ્રીવિજય-સેનસૂરિ પાસે દીક્ષા. સં. ૧૬૫૫માં શિકંદરપુરમાં પંચાસપદ, સં. ૧૬૫૬માં ખંભાતમાં આચાર્ય-પદ, સં. ૧૬૫૮માં પાટણમાં ગણાનુગ્રા, સં. ૧૬૭૧માં ભટ્ટારકપદ, અને સં. ૧૬૭૪માં મુગલ પાદશાહ જહાંગીરે તેમને મહાતપા બિરૂદ આપ્યું. સં. ૧૭૧૩ના અષાઠ સુદિ ૮મે અનશન કરી અગ્યારસને દિને દીવ નગરમાં સ્વર્ગવાસ.

૨-૩ એમના સંબંધમાં જુઓ શ્રીશાભન મુનીશ્વરકૃત સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા.

૪ શ્રેષ્ઠ દેવચંદ લાલભાઈ જ્ઞેન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી ૨૮ મા ગ્રન્થાંક તરીકે સમ્યક્ત્વ-પરીક્ષાની સાથે પ્રસિદ્ધ થયેલો આ ગ્રન્થ વિ. ૦ સં ૧૭૯૩ માં શ્રાવણુ કૃષ્ણ પંચમીને દિને પત્તનપુર (પાટણુ)માં રચાયેલો છે એમ આના નીચે મુજબના અન્તમ પદ ઉપરથી જ્ઞેષ શકાય છે:—

“ કૃશાનુનન્દમુનિચન્દ્ર (૧૭૯૩)-મિતેઽન્દે શ્રાવણાસિતપચ્ચમ્યામ્ ।

ઉપદેશશતકાલ્યગ્રન્થઃ સમાપ્તોઽભૂત્ પત્તને ॥ ૧૦૯ ॥ ”

વિબુધવિમલસૂરિસ્તચ્છિશુઃ સદ્ધસેવી
સુમતિજલધિસૂરેર્લબ્ધસૂરિત્વસંજ્ઞઃ ।

નિજપરહિતદેતોસ્તત્ત્વસારોપદેશં

શતકમિતસુકાવ્યૈર્ગ્રન્થરૂપં વ્યધત્ત ॥ ૧૦૮ ॥ ”

આ ઉપરથી કદાચ ડોઘને એમ સ્ફુરે કે ઉપદેશ-શતકના કર્તા તો શ્રીકીર્તિવિમલ મુની-
શ્વરના શિષ્ય નથી, પરંતુ તેઓ તો શ્રીવિમલકીર્તિના શિષ્ય છે, તો તે ઠીક નથી; કેમકે એવો
ઉલ્લેખ તો છંદોભંગ ન થાય તે માટે કરવામાં આવ્યો હશે એમ ભાસે છે.
સમ્યક્ત્વપરીક્ષામાં તો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ દૃષ્ટિગોચર થાય છે:—

“ ઘત્તે ન્યાયયશા યશોવિજયતાં શ્રીવાચકો નામનિ

સાહાય્યાદ્ બુધ ઋદ્ધિનામવિમલઃ સંવેગમાર્ગસ્થિતઃ ।

તચ્છિષ્યો ગુરુકીર્તિકીર્તિવિમલો બુદ્ધો ગુરુસ્તચ્છિશુઃ

સૂરિઃ શ્રીવિબુધામિધાનવિમલો ગ્રન્થં વ્યધત્તામુકમ્ ॥ ૭૫ ॥ ”

લક્ષ્મીવિમલ નામના મુનીશ્વરે ગૂર્જર ભાષામાં એક ચૈવીસી લખી છે કે જનો પ્રારભિક
ભાગ એ છે કે—

“ તારક ઋષભ જિનેસર તું મિલ્યો, પ્રત્યક્ષ પોત સમાન હો,
તારક જે તુઝનિ અવલંબિયા, તેણે લહું ઉત્તમ સ્થાન હો. ”

ન્યારે જનો અન્તિમ-ઉલ્લેખ એ છે કે—

“ વીર ધીર શાસનપતિ સાચો, ગાતાં ઢોડિ કલ્યાણ,

કીર્તિવિમલ પ્રભુ પરમ સોભાગી, લક્ષ્મી વાણી પ્રમાણુ રે ”

આ મુનીશ્વર તે પ્રસ્તુત કવિરાજ હોવા પૂરેપૂરો સંભવ છે. આવી પરિસ્થિતિમાં એમની ઉપલબ્ધ
કૃતિઓની સંખ્યા ચારની ગણાય: (૧) શાન્તિ૦, (૨) ઉપદેશ૦, (૩) સમ્યક્ત્વ૦ અને
(૪) ચૈવીસી.

શ્રીવિજયવિમલ મુનિરાજના શિષ્ય-રત્ન પંડિત લાલજી ગણિના શિષ્યતું નામ પણ કીર્તિવિમલ
છે એમ ‘ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ’ (૫૦ પૃષ્ઠ)માં આપેલા ચતુર્વિંશતિ-જિન-સ્તવના નિમ્ન-ક્ષિપિત
ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“ શ્રીવિજયવિમલ વિમલવિબુધ સીસ સિરામણિ પંડિત લાલજી ગણિ વરૂ,
તસ સીસ પભણુઠે કીર્તિવિમલ બુધ ઋષી મંગલ કરૂ. ”

ગજસિંહકુમારના કર્તા તરીકે ઓળખાવેલા આ કીર્તિવિમલ મુનીશ્વર શાન્તિ-ભક્તા-
મરના કર્તાના ગુરૂ છે કે કેમ તેનો નિર્ણય વિશેષ સાધન વિના કરી શકાય તેમ નથી, જોકે ઉપરના

૧ આ તેમજ અતિમ કડી ‘ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ’ (૫૦ પૃષ્ઠ)ના આધારે આપી છે.

૨ વહાણુ.

પ્રસ્તાવના

ઉલ્લેખમાંના 'વિમલવિયુધ' તરફ ધ્યાન આપતાં અને લાલજીગણિને વિદ્યા-ગુરૂ ગણતાં આ કીર્તિવિમલ પણ પ્રસ્તુત હોય એમ ભાસે છે.

લક્ષ્મીવિમલ વિમલ નામના એક અન્ય મુનિરાજ પણ થઇ ગયા છે પરંતુ તેઓ કટપર (૧) ગચ્છીય શ્રીધર્મવિમલ મુનીશ્વરના શિષ્ય થાય છે, જ્યારે શ્રીરાજવિમલના તેઓ ગુરૂ થાય છે અને શ્રીસંઘવિમલના તેઓ દાદાગુરૂ થાય છે. આ હકીકત પાર્શ્વસ્તવન (ઉવસગ્ગહરસ્તોત્ર), શાન્તિ-કરસ્તવન (સંતિકરસ્તોત્ર), ભયહરસ્તવન (નમિભાણસ્તોત્ર), અભિતશાન્તિસ્તવન, ભક્તામરસ્તોત્ર
 ૦ વૃદ્ધ(પૃહત્)શાન્તિ એ છ સ્તોત્રોની સં. ૧૭૮૬માં લખાયેલી અને રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટિ (મુંબાઈ)ની પ્રતિ ઉપરથી જાણી શકાય છે.

શ્રીપાર્શ્વભક્તામરનું પર્યાલોચન

શ્રીપાર્શ્વ-ભક્તામર એ પં૦ વિનયલાલગણિજીની કૃતિ છે. એમાં એકંદર ૪૫ શ્લોકો છે. તે પૈકી પ્રથમના ૪૪ શ્લોકો ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ-ચરણની સમસ્યારૂપ છે, જ્યારે અંતિમ શ્લોક પ્રશસ્તિરૂપ છે. આ સમગ્ર કાવ્ય જૈનોના ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથની સ્તુતિરૂપ છે એ વાતની આઘ તેમજ અન્તિમ શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે; પરંતુ આ દ્વારા શ્રીપાર્શ્વનાથના જીવન-વૃત્તાન્ત ઉપર કંઈ પણ પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો નથી; ઘણાખરા શ્લોકો તો ગમે તે જિનેશ્વરની સ્તુતિરૂપ ગણી શકાય તેવા છે. આથી કરીને જટલે અંશે શાન્તિ-ભક્તામર એ નામ સાર્થક છે, તેટલે અંશે પણ આ કાવ્યનું નામ સાન્વર્થ નથી. છતાં પણ શ્રીપાર્શ્વનાથના ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પાડનારા અન્યોનો ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય, કેમકે આધુનિક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો શ્રીપાર્શ્વનાથને જૈન ધર્મના મૂળ સ્થાપક તરીકે સ્વીકારે છે, જ્યારે શ્રીમહાવીરસ્વામીને તો આ ધર્મના સુધારક-પ્રરૂપક તરીકે માને છે. આ ત્રેવીસમા તીર્થંકરના જીવન-વૃત્તાન્તની રૂપરેખા નીચેના અન્યોમાં આલેખાયેલી છે.

અન્ય	કર્તા	ભાષા	રચના-સમય	શ્લોક-સંખ્યા
(૧) પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર	પદ્મસુન્દર	સંસ્કૃત	૧૧૩૯	૧૦૨૪
(૨) "	દેવભદ્ર	પ્રાકૃત	૧૧૬૫	૯૦૦૦
(૩) "		"		ગાથા ૨૫૬૪
(૪) "	માણિક્યચન્દ્ર	"	૧૨૭૭	૫૨૭૮
(૫) "	ભાવદેવ	સંસ્કૃત	૧૪૧૨	૬૪૦૦
(૬) "	સર્વાનન્દ	"		તાડપત્રી ૩૪૫

૧ અમનું રચેલું પાર્શ્વનાથચરિત્ર શ્રીમશોવિજય અન્યમાલા તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૨માં છપાઈ બહાર પડેલું છે. આના આધારે મી. બ્લૂમફીલ્ડ (Bloomfield) નામના પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને પાર્શ્વનાથના જીવનની રૂપરેખા અંગ્રેજી ભાષામાં આલેખી છે. આ અન્યનું નામ The life and stories of the Jaina saviour Pārṣvānātha છે અને તે ઇ. સ. ૧૯૧૯ માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

પ્રસ્તાવના

ગ્રન્થ	કર્તા	ભાષા	રચના-સમય	શ્લોક-સંખ્યા
(૭) પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર (ગદ્ય)	'ઉદયવીરગણિ	સંસ્કૃત		૫૫૦૦
(૮) " "	વિનયચન્દ્ર	"		૩૯૮૫
	(રવિપ્રભના શિષ્ય)			
(૯) " "	'હેમવિજયગણિ	"	૧૬૩૨	૩૧૦૭

ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથનો ઐતિહાસિક વ્યક્તિ તરીકે સ્વીકાર કરવા હવે ડોઈ વિદ્વાન ભાણેજ ના પાઠે એવી સ્થિતિ ઊભી થઈ છે, તો તેમના સ્થૂલ સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડનારાં ચતુર્વિંશતિબિનસ્તુતિસંગ્રહનાં નિમ્નલિખિત પદોનો ઉલ્લેખ કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

“ વિઘ્નવ્રાતવિવર્તકર્ત્તનજગદ્વિખ્યાતવીરવ્રતઃ

સ્વસ્તિશ્રેણીસમૃદ્ધિપૂરણવિઘ્નૌ કલ્પદ્રુમો વિશ્રુતઃ ।

પુણ્યપ્રૌઢિપદપ્રભાવપદુતાપ્રત્યક્ષપૂષા પ્રિયં

શ્રીપાર્શ્વઃ પરમોદયં જિનપતિઃ પુણ્નાતુ શામ્યશ્રિયમ્(યઃ?) ॥ ૧ ॥

શ્રીવામારમણાશ્વસેનનૃપતિશ્રેષ્ઠાન્વયશ્રીકર !

પ્રેક્ષત્પાવનકાયકાન્તિવિજિતપ્રત્યગ્રધારાધર ! ।

પુણ્યપ્રાપ્યપદપ્રસાદ ! પરમશ્રીમૂલતાસાધન—

શ્લાઘ્ય ! શ્રીધરણેન્દ્રવન્દ્યચરણ ! ત્રાયસ્વ માં પાપ્મનઃ ॥ ૨ ॥

સ્વાવાસાત્ સહસા સમેત્ય ચ ભવાન્ કારુણ્યતસ્તાત્ત્વિકા—

દુદ્ધે વિપમાજ્જ્વલન્તમુરગં દીનં યથા પાવકાત્ ।

તાં કારુણ્યદૃશં વિધાય ભગવન્ ! મામપ્યનન્યાશ્રયં

વિશ્વવ્યાપિકષાયભીષણદવાદાકર્ષ દેવ ! સ્વયમ્ ॥ ૩ ॥

કામં કામઠવારિવાહપટલોપજ્જપ્રસર્પત્પયઃ—

પૂરઃ પ્લાવયતિ સ્મ લેશમપિ નો ત્વાં ધ્યાનગં નિર્ભયઃ(યમ્ ?) ।

તત્ કિં કૌતુકમત્ર મોહજલધિલોકત્રયવ્યાપકઃ

સોઽપિ ક્ષોભયતિ સ્મ નો જિનપતે ! ત્વાં સંમૃતેસ્તારક ! ॥ ૪ ॥

જીરાપલ્લિ—ફલદ્વિં—કાશી(શિ)—મથુરા—શહેશ્વર—શ્રીપુર—

ત્ર્ય(ત્ર)મ્બાવત્યણહિલ્લપત્તનમુલ્લપ્રખ્યાતતીર્થેશ્વર ! ।

ચન્નચિત્રકમૂલિકેવ ભગવન્ ! પાર્શ્વ ! ત્વદીયાભિધા

કુર્યાન્મે ગુણકોશમક્ષયમસાવારાધ્યમાના ત્રિધા ॥ ૫ ॥ ”

૧ એમણે સંસ્કૃત ભાષામાં રચેલું શ્રીપાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર જૈનધર્મપ્રસારક સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. ૧૧મી એનું ગુજરાતી ભાષાન્તર પણ આ સંસ્થા તરફથી બહાર પડેલું છે.

૨ એમની કૃતિ મુનિ શ્રીમોહનલાલજી જૈન ગ્રન્થમાલાનાં ગ્રંથમાંક તરીકે ઇ. સ. ૧૯૧૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે.

પ્રસ્તાવના

અર્થાત્—અશ્વિસેન એ શ્રીપાર્શ્વનાથના પિતાનું નામ છે, જ્યારે વામા એ તેમની માતાનું નામ છે. વળી ધરણેન્દ્ર તેમનો સેવક છે. પૂર્વ ભવમાં કમઠ તાપસની અજ્ઞાન તપશ્ચર્યાના ભોગી બનેલા આ ભોગી (સર્પ)નું તેમણે સ્વહસ્તે અગ્નિથી રક્ષણ કર્યું હતું. આ ઉપરાંત કમઠ તાપસ મરીને વ્યંતર તરીકે ઉત્પન્ન થયો ત્યારે તેણે ત્રેવીસમા તીર્થકરને ધોર જલવૃષ્ટિ દ્વારા ભયંકર ઉપસર્ગ કર્યો હતો. વિશેષમાં છુરાપદ્મી, ક્ષલદ્ધિ ઇત્યાદિ નગરોમાં શ્રીપાર્શ્વ પ્રભુની પ્રખ્યાતિ થયેલી છે. એમ અન્તિમ પદ્ય ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. છતાં તદ્દગત પ્રમુખ શબ્દથી શું સમજવું જોઈએ તે જાણવું બાકી રહે છે. અલખત આ વિષયના જિજ્ઞાસુ પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા માટે પરિશિષ્ટગત મુનિરાજ શ્રીશાન્તિકુશલરચિત પાર્શ્વનાથસ્તવન જોઈ શકે છે, છતાં પણ ત્યાં સૂચવેલાં ૧૦૮ નામોની સન્તુલના કરવામાં તેમને સહાયભૂત થઈ પડે તેટલા માટે 'શ્રીઉત્તમવિજયકૃત પાર્શ્વદેવનામમાલા' રસ-સામગ્રી પીરસવા લલચાર્દ છું^૧

(કડખાની દેશી)

પાસ જિનરાજ સુણી આજ સંખેસરા, પરમ પરમેસરા વિશ્વ વ્યાપ્યો;
ભીડ ભાંગી જરા જદવાની જઈ, ચિર થઈ શંખપુરી નામ થાયો.—પાસ૦ ૧
સાર કરિ સારિ મનોહારિ મહારાજ તું, માન મુઝ વીનતી મત્ર માચી;
અવર દેવા તણી આસ કુણ કામની, સ્વામીની સેવના એક સાચી.—પાસ૦ ૨
તૂંહી અરિહન્ત ભગવન્ત ભવ તારણો, વારણો વિષમ ભય દુઃખ વાટે;
તૂંહી સુખ કારણો સારણો કાજ સહુ, તૂંહી મનોહારણો સાચ માટે.—પાસ૦ ૩
અંતરીક (૧) અમીઝરા (૨) પાસ પંચાસરા (૩) ભોયરા (૪) પાસ ભાભા (૫) ભટેવા (૬);
વિજયચિન્તામણિ (૭) સોમચિન્તામણિ (૮) સ્વામી સિપ્રા (શ્રીપાસ!) તણી કરો ચરણ સેવા.—
પાસ૦ ૪
ક્ષલવર્ધિ (૯) પાસ મનમોહના (૧૦) મગસિયા (૧૧) તારસદલા (૧૨) નમું નાંહિ તોટા;
સક(શ્રી!)ખલેચા (૧૩) પ્રભુ આસગુલ (૧૪) અર્જિયા (૧૫) ખંભણા (૧૬) થંભણા (૧૭)
પાસ મોટા.—પાસ૦ ૫

૧ આ મુનિરાજ શ્રીગૌતમવિજયના પ્રશિષ્ય થાય છે, જ્યારે ખુશાલવજયજ્ઞના તો તેઓ શિષ્ય થાય છે. તેમણે આ પુરૂષાદાની પાર્શ્વદેવનામમાલા સં ૧૮૮૧ ના દ્વાગણ વદ ખીજને દિવસે રચી છે.

૨ આ નામમાલામાં શ્રીપાર્શ્વનાથનાં ૧૦૮ નામોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. જૈનગ્રન્થાવલી (૫૦ ૨૮૬)માં 'ભારતી ૧૦૮ નામ સ્તવન' એવો ઉલ્લેખ છે એ ઉપરથી તેમજ આ પ્રસ્તાવનાના ૫૦ ૩૫-૩૬ ઉપરથી પણ સમજ શકાય છે કે સસ્સ્વતીનાં પણ ૧૦૮ નામો છે. અજૈન સાહિત્યમાં મહાદેવનાં ૧૦૮, વિજયનાં ૧૦૦ નામો, ગણપતિનાં ૧૦૮, રામનાં ૧૦૮ અને કૃષ્ણનાં પણ ૧૦૮ નામો છે એ વાતની ખૂલત્સોત્રમુકતાહારનાં ૩૫, ૫૧ મા, ૮૧ મા, ૧૩૪ મા અને ૧૪૯ મા સ્તોત્ર સાક્ષી પૂરે છે.

૩ અતિશય તીવ્ર જિજ્ઞાસુને તો ' શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા ' (ભાવનગર) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા પ્રાચીન તીર્થમાળા-સંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં આપેલ મહોપાધ્યાય શ્રીમિઘવિજયગણિકૃત પાર્શ્વનાથનામમાલા (૫૦ ૧૪૯-૧૫૩), પં. કલ્યાણસાગરરચિત પાર્શ્વનાથ ચૈત્ય પરિપાટી તેમજ પં. રત્નકુશલવિરચિત પાર્શ્વનાથસંખ્યાસ્તવન (૫૦ ૧૬૯-૧૭૦) જોવા લલામણ કરું છું.

प्रस्तावना

गेभी (१८) गोडी (१९) प्रभु नीलकंठा (२०) नमुं हलधरा (२१) सांभला (२२) पास प्यारा;
सुरसरा (२३) कंकणा (२४) पास दादा (२५) वली सूरजमंडल (२६) नमुं तरणुतारा.

—पास० ६

जगतवल्लभ (२७) कलिकुंड (२८) यिंतामणि (२९) लोढणा (३०) सेरिसा (३१) स्वामि
नभिये;

नाडोडा (३२) उन्हावला (३३) कलियुगा (३४) रावणा (३५) पोसीना (३६) पास
नभि दुःख दभिये.—पास० ७

स्वामि भाणिक (३७) नमुं नाथ सीरोडिया (३८) नाकुंडा (३९) जेरवाडी (४०) जगेशा;
कापी (४१) दौलती (४२) प्रमसीया (४३) मुंजपुरा (४४) गाडरीया (४५) प्रभु
गुणुगिरे(गणु?)शा.—पास० ८

हमीरपुर (४६) पास प्रभुमुं वली नवलभा (४७) लीडलंजन (४८) प्रभु लीड लागे;
दुःखलंजन (४९) प्रभु डोकरिया (५०) नमुं पास जरावला (५१) जगत जगे.—पास० ९
अवंती (५२) उज्जैणिये (५३) सहस्रक्षणा (५४) साडेया महिमदावाद (५५) ठोको (५६)
कडेरा (५७);

नारिंगा (५८) यंचू (५९) यती (६०) यवलेसरा (६१) तवली (तीवरी ?) (६२)
क्षलविहार (६३) नागेंदनेरा. (६४)—पास० १०

पास कल्याण (६५) गंगाणिया (६६) प्रभुभिये पक्षिविहार (६७) नागेन्द्रनाथा;
कुर्केश्वरा (६८) पास छत्रा अहि (६९) कभठ देवे नभ्या शक साथा.—पास० ११
तिमरी (७०) गोगो (७१) प्रभु दूधिया (७२) वल्लभा (७३) शंभल (७४) धृतकल्लोड (७५)
पूढा (७६);

धींगडमल्लार (७७) प्रभु पास ओटिंगल (७८) अस महिमा नहीं जगत गूढा.—पास० १२
जेरवाडी (७९) निनराज उदामणि (८०) पास अज्जा(अह)वरा (८१) नेव नंगा;
कापेडरा (८२) वज्जो (८३) प्रभु छेछली (८४) सुभसागर (८५) तणा करे संग्गा.
—पास० १३

विज्जुला (८६) करकुंड (८७) मंडलीका (८८) वली मुडुरिया (८९) श्रीक्षोधी
(९०) अनिदा (९१);

औआ (९२) कुलपाक (९३) कंसारिया (९४) उंभरा (९५) अनियला (९६)
पास प्रभुमुं आनंदा.—पास० १४

नव्वसारी (९७) नवपल्लवा (९८) पासज श्रीमहादेव (९९) वरकाणुवासी (१००);

परोकला (१०१) टांकला (१०२) नव्वपंटा (१०३) नमुं लव तणी अथ जेहथी उदारी.
—पास० १५

मन्नवंछित (१०४) प्रभु पासजने नमुं वली नमुं नाथ साया नगीना (१०५);

પ્રસ્તાવના

દુઃખ દોહગ તથા સાધુ મારગ ભજી કર્મના કેસરીથી ન બીના.—પાસ૦ ૧૬
 અર્થનૃપનન્દ કુલચન્દ્ર પ્રભુ અલવરા (૧૦૬) બીબડા (૧૦૭) પાસ કલ્યાણરાયા (૧૦૮);
 હોવે કલ્યાણ જસ નામથી જય હુવે જનની વામાને ધન જેહ જયા.—પાસ૦ ૧૭
 એક શત આઠ (૧૦૮) પ્રભુ પાસ નામૈં યુણ્યો સુખ સંપત્તિ લલો સર્વ વાતેં;
 ઋદ્ધિ યશ સંપદા સુખ શરીરે સદા નાહી મણા માહુરે કોઈ વાતે.—પાસ૦ ૧૮
 સાચ જની સ્તવ્યો મત્ર માહુરે ગમ્યો પાસ દુદ્યે રમ્યો પરમ પ્રીતે;
 સમીહિત સિદ્ધિ નવ નિદ્ધિ પામ્યો સહુ મુઝ થકી જગતમાં કો ન જીતે.—પાસ૦ ૧૯
 કાજ સહુ સારજે શત્રુ સંહારજે પાસ સંખેસરા મૌજ પાઈ;
 નિત્ય પરલાતિ ઉઠી નમું નાથજી ! તુઝ વિના અવર કુંણ કાજે ધ્યાઈ ?—પાસ૦ ૨૦
 (સંવત) અઠાર એકાસિયે (૧૮૮૧) ફાલગુણ માસિયે બીજ કજ્જલ પખે છંદ કરિયો;
 ગૌતમ ગુર તણા વિજયખુશાલને ઉત્તમૈં સંપદા સુખ વરિયો.—પાસ૦ ૨૧

પાઠ-વિચાર—

હવે પાઠો પ્રસ્તુત કાવ્ય પરત્વે વિચાર કરીએ. પ્રથમ તો મૂળ કાવ્યમાં જે પાઠો ફેરવવામાં આવ્યા છે તે તરફ ઉડતી નજર ફેંકીશું.
 ત્રીજ પદમાં મુકુરમધ્યગતાસ્યબિમ્બં એવો પાઠ જોઈએ. એનો અર્થ 'દર્પણના મધ્યમાં રહેલા મુખના બિમ્બને' એમ થાય છે.
 ૨૬ મામાં ધ્યાનાનલોદ્ગ્રથિતદુર્મમતાલતાયને બદલે ધ્યાનાનલોદ્ગ્રથિતદુર્મમતાલતાય એવો પાઠ છે. એનો અર્થ 'ધ્યાનરૂપ અગ્નિ વડે દહન કર્યું છે દુર્મર્મત્વરૂપ લતાનું જેણે એવાને' એમ થાય છે.

૨૮ મામાં પદમાં દુષ્કમવપ્રકૃતે ને બદલે દુષ્કમઠપ્રકૃતે જોઈએ. આનો અર્થ એ છે કે દુષ્ટ કમઠ (નામના દૈત્યે) રચેલ.

૨૯ મામાં કિદુપ્રબિમ્બં ને બદલે કિમૂપ્રબિમ્બં પાઠ છે. કિમુ અને ઉપ્રબિમ્બં એ બેનો શું અને પ્રતાપી મણ્ડળ એ અનુક્રમે અર્થ છે.

પ્રયોગ-વિચાર—

શ્રીપાર્શ્વભક્તામરના ૧૨ મા શ્લોકમાં સન્દૃષ્ટવા પ્રયોગ નજરે પડે છે. આ પ્રયોગ શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ તેનો વિશેષ વિચાર કરવામાં આવે તે પૂર્વે પ્રથમ તો બૃહસ્પતિમાં "શાન્તિમુદ્ગોષયિત્વા શાન્તિપાનીયં મસ્તકે દાતવ્યમિતિ" એ પાઠમાં આ પ્રયોગને મળતું આવતું ઉદ્ગોષયિત્વા રૂપ દ્વિગોચર થાય છે તેની નોંધ લઈએ.

મહર્ષિ પાણિનિકૃત અષ્ટાધ્યાયીના નિમ્ન-લિખિત—

‘ મૃશાદિમ્યો મુવ્યચ્છેલોપશ્ચ હલઃ ’ (૩-૧-૧૨)

—સૂત્રની સિદ્ધાન્ત-કૌમુદી નામની ટીકામાં ઓઢાયિત્વા એવું રૂપ દ્વિગોચર થાય છે ખરું, પરંતુ આ હકીકત સન્દૃષ્ટવા પરત્વે ધટ્ટી શકે તેમ જણાતું નથી. અલખત વૈદિક પ્રક્રિયા તરફ નજર

પ્રસ્તાવના

કરતાં એવાં રૂપો ત્યાં માલુમ પડે છે,' પરંતુ એ વાત પણ અત્ર લાગુ પડતી નથી. આથી કરીને 'સમ્' એ ઉપસર્ગનો દૃષ્ટા સાથે સંબંધ છે એમ ન માનીએ—તેને પૃથક્ ગણીએ તોજ આ પ્રયોગની શુદ્ધતા સંબંધી શંકા દૂર થઈ શકશે એમ લાગે છે.

શ્રીવિનયલાભગણિનો વૃત્તાન્ત—

શ્રીવિનયલાભગણિ પાઠક (ઉપાધ્યાય) શ્રીવિનયપ્રભોદના વિનેય (શિષ્ય) થાય છે અને તેમણે આ શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની સમસ્યાબંધ રચના કરી છે એટલી હુકીકત પ્રશસ્તિ ઉપરથી જાણી શકાય છે. આ ઉપરાંત તેમના જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડનાર કોઈ પણ સાધન મારા જોવામાં કે જાણવામાં આવ્યું નથી.

અંતમાં પાઠક મહાશય આ પાર્શ્વભક્તામરના રચનારા શ્રીવિનયલાભગણિના નામગત વિનયનો વિશિષ્ટ લાભ મેળવવા ભાગ્યશાલી અને એટલું ઇચ્છતો તથા આ ગ્રન્થમાં જે કોઈ ત્રુટિઓ રહી ગઈ હોય તે બદલ સાક્ષર-સમુદાયની ક્ષમા યાચતો તેમજ તેમની તરફથી તદ્દંશે યોગ્ય સૂચનાઓની આશા રાખતો હું આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરું તે પૂર્વે પરિશિષ્ટો સંબંધી થોડો ધણો વિચાર કરવા પ્રવૃત્ત થાઉં છું.

પ્રથમ પરિશિષ્ટમાંના ભારતી-વર્ણનની સમીક્ષા કરતાં તેના કર્તાની પ્રતિભા પ્રકટ થાય છે, પરંતુ ખેદની વાત એ છે કે આ સ્તોત્રના ૨૭ મા પદમાં જે રત્નવર્ધનનું નામ નજરે પડે છે, તે મુનિવર સંબંધી નિર્ણય કરવા માટે તેમના ગુરૂવર્ય, તેમના શિષ્યરત્ન કે તેમના સમય સંબંધી કોઈ ઉલ્લેખ મારા જાણવામાં નથી. આથી આ કવિરાજ ક્યારે થયા, આ સિવાય તેમની અન્ય કોઈ કૃતિ છે કે નહિ ઇત્યાદિ જિજ્ઞાસા અતૃપ્ત રહે છે.

૧ 'एत्वापि छन्दसि' (૭-૧-૨૮) એ અષ્ટાધ્યાયીના વૈદિક પ્રક્રિયાના સૂત્રના યજમાન પરિધાપયિત્વા એ ઉદાહરણમાં આવું રૂપ દર્શિગોચર થાય છે.

૨ આ ગ્રન્થનું શુદ્ધિપત્ર આપવામાં આવ્યું છે, છતાં "गच्छतः स्वल्पं क्वापि भवत्येव प्रमादतः" એ મુજબ કોઈ કોઈ ભૂલ દર્શિપત્રમાં નહિ પણ આવી હોય. શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ પ્રથમ વિભાગમાં બે ત્રણ અશુદ્ધિઓનો નિર્દેશ કરવો રહી ગયો છે, તો તે સંબંધમાં અત્ર ઉલ્લેખ કરવો અરથાને નહિ ગણાય.

(અ) ઉપોદ્ધાતના સાતમા પૃષ્ઠમાં લગભગ અન્તમાં "वणीया संबंधमां.....पणु आ वातनी साक्षी पूरे छे" એ પંક્તિ ભૂલથી દાખલ થઈ ગઈ છે, વાસ્તે તે કાઢી નાંખવી. એને બદલે "सहस्रावधानी श्रीमुनिसुन्दरसूरिकृत गुर्वा-वलीना 'अयं निजौ' थी शर् यथा २७पमा पद्यना यतुर्थं यरणुगत 'सरसाऽम्बुऋद्धिमिः'मां सामासिक पदोमां पणु सन्धि नहि करवानुं उदाहरणु विचारी लेवुं" એવો સુધારો કરવો. હજી સુધી આ ભૂલ તરફ તો કોઈએ માંડ ધ્યાન ખેંચ્યું નથી, જ્યારે નિમ્ન-લિખિત ખીજ બે ભૂલો તરફ માંડ લક્ષ્ય પં. લાલચન્દ્રે પોતે લખી મોકલેલ અભિપ્રાય દ્વારા ખેંચ્યું છે. આ બદલ હું તેમનો આભારી છું.

(આ) ૧૮૧ મા પૃષ્ઠમાં વાગ્બટાલકારના કર્તા તરીકે 'मुनिवाग्भटः' લખ્યું છે તેમાં 'मुनि' શબ્દ ન જોઈએ.

(ઇ) ૧૮૨ મા પૃષ્ઠમાં પ્રભાવકચરિત્રના કર્તા તરીકે ' श्रीचन्द्रप्रभसूरिः ' એવો જે ઉલ્લેખ નિર્ણયસાગરમાં છપાયેલ ગ્રન્થના મુખપૃષ્ઠ ઉપરથી કરવામાં આવ્યો છે તે અશુદ્ધ છે. શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિને બદલે તેમના શિષ્ય-રત્ન શ્રીપ્રભાચન્દ્રસૂરિનું નામ જોઈએ.

પ્રસ્તાવના

બીજા અને ત્રીજા પરિશિષ્ટો સંબંધી તેમજ છઠ્ઠા તથા સાતમા પરત્વે તો કર્તાના નામનો પણ નિર્દેશ થઈ શકે તેમ નથી.

ચોથા પરિશિષ્ટના કર્તા દાનવિજય હોવાનું જણાય છે (જુઓ નવમું પદ), પરંતુ તેમનો વિશેષ પરિચય કરાવનાર સાધન ન મળવાથી તેમના જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડવા હું અસમર્થ છું. અલખત આ નામના અન્ય મુનિવરો છે, પરંતુ ક્ષત નામની ઐક્યતાથી શું સિદ્ધ થઈ શકે ?

પાંચમા પરિશિષ્ટગત શ્રીશારદા-સ્તોત્ર શ્રીવિજયકીર્તિના વિનેય શ્રીમલયકીર્તિની કૃતિ છે. એમના જીવન ઉપર કોઈ સાધન પ્રકાશ પાડી શકે તેમ હોય તો તેનાથી હું અજ્ઞાત છું એટલે હું એમના સંબંધમાં કશો વિશેષ નિર્દેશ કરી શકતો નથી. જોકે આરવત વિચારના અંતમાં-કલશમાં વિજયકીર્તિનું નામ જોવાય છે, (પરંતુ એટલાજ ઉપરથી શો નિર્ણય થઈ શકે ?) કેમકે સાં કહ્યું છે કે—

“ સંવત્ સતરૈ ચોતીસૈ (૧૭૩૪) સમઘરે સુલ મહૂરત સુલ વાર
સદ્ગુરુને વચને કરિ આદર્યા રે ધરમઘ જય જય કાર હિવ શિ (?)

કલસ—ઘય ભાવસેતી સુભીય સુભીય ગુરુ મુખિ આણિ સુધી આસતા

જ ટાલિ દૂષણ એહ ભૂષણ ધરૈ તસુ સુખ સાસતા;

વાયનાચારિજ વિજયકીરતિ સીસ પદ્મનિધાન એ.

તસુ પાસિ પૂરી શ્રાવિકાયઈ ધર્યાં વ્રત પરધાન એ

સંવત્ ૧૭૩૪ વર્ષે મિગસિર સુદિ ૩.”

અંતિમ પરિશિષ્ટના કર્તા પરત્વે તો છેક આવી નિરાશાજનક પરિસ્થિતિ નથી એટલું સાનન્દ કહી શકાય છે. કેમકે આ શ્રીપાર્શ્વનાથ-સ્તવનના કર્તા મુનિરાજ શ્રીશાન્તિકુશળ તપાગચ્છીય છે. તેમણે આ સ્તવનમાં તપગચ્છતિલક શ્રીવિજયસેનસૂરીશ્વરના ચરણ-કમલને તેમજ પોતાના ગુરુવર્ય શ્રીવિનયકુશલને પ્રણામ કર્યો છે. વિ. સં. ૧૬૬૭ માં આ સ્તવન રચાયેલું છે.

મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયે હસ્ત-લિખિત પ્રતિ ઉપરથી આ ઉતારી મોકલ્યું ત્યારે મારા કે તેમના એ ધ્યાનમાં હતું નહિ કે આ ‘શ્રીયશોવિજય ઽ ન અન્યમાલા’ (ભાવનગર) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા પ્રાચીન-તીર્થમાલા-સંગ્રહમાં મુદ્રિત થયેલું છે. આનું બીજી વારનું પ્રૂફ તપાસતાં એ તરફ મારું લક્ષ્ય ગયું તેથી મેં મુદ્રિત પુસ્તકમાં જે પાઠભિન્નતા હતી તેનો ટિપ્પણ દ્વારા નિર્દેશ કર્યો છે. ગામોનાં નામો વિષે વિશેષ માહિતી નહિ હોવાથી આ સ્તવનમાં સ્ખલના રહી ગઈ હશે તે બદલ હું ભૂગોલજ્ઞોની ક્ષમા આહું છું અને તેઓ યોગ્ય સૂચનાઓ કરવા કૃપા કરશે એમ તેમને વિનવું છું.

‘સરસ્વતિ સરસ વચન રસ માગું, તોરે પાયે લાગું’થી શરૂ થતી સનતકુમાર સજ્ઞાય પણ શ્રીશાન્તિકુશળની કૃતિ છે, કેમકે એની અન્તિમ કડીઓમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

૧ આને સ્તવન તરીકે ઓળખાવવામાં આવેલ છે, પરંતુ ખરી રીતે જ્ઞેતાં તો એમાં શ્રીપાર્શ્વનાથનાં નામોનો મોટો ભાગે નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, જ્યારે તેમની સ્તુતિ તો ઘણીજ થોડી કડીઓમાં અન્તમાં કરવામાં આવી છે.

૨ ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ (૫૦ ૪૭૨)માં તો ‘સરસતિ સામિણિ પાયે લાગું’ એવી પાઠ-ભિન્નતા છે.

પ્રસ્તાવના

“શ્રીવિજયસેન સૂરીશ્વરવાણી તપગચ્છ રાજ્ય જાણી;
વિનયકુશલ પંડિત વર ખાણી, તસ ચરણે ચિત્ત આણી. રં. જ. મે. ૧૪.
વરસ સાતશેં રોગ હીયારી (?), સૂધો સંયમ પાલે;
મુનિ શાંતિકુશલ એમ પ્રજાપે, દેવલોક ત્રીજે સંભાલે. રં. જ. મે. ૧૫.”

આ કૃતિ શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે પ્રસિદ્ધ કરેલ સજ્જાયમાળા (ભા. ૧, પૃ ૪૦૩-૪૦૪)માં છપાયેલી છે.

આ ઉપરાંત સં. ૧૬૭૭ વૈશાખ વદિ ૧૧ ને બુધવારે શ્યાંણામાં રચેલી ઝાંઝરીઆ ઋષિની સજ્જાય પણ તેમની કૃતિ છે. કેમકે આના અંતમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

સંવત સોલસતોત્તરે (૧૬૭૭), શ્યાંણા નગર મઝારિ હો,
વધશાખ વદિ એકાદસી, યુણિહ મિ બુધવાર હો. ૧૦૦
વિજયદેવસૂરીસર, ગણધરપદ ગણધાર હો,
તપગચ્છનાયક ગુણ નિલહ, જિનસાસનહ સિણુગાર હો. ઝાં. ૧
વિનયકુશલ પંડિતવર, પંડિતપદ સિરતાજ હો,
શાંતિકુશલ ભાવિઈ ભણઈ, સદ્લ સદ્લ દિન આજ હો. ૨

સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિસંકલિત પ્રશસ્તિ-સંગ્રહમાં નોંધેલ અર્જુનમાલિમુનિકથાના અન્તમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

“ સંવત્ ૧૭૪૫ વર્ષે કાર્તિકમાસે કૃષ્ણપક્ષે ચતુર્દશ્યાં તિથૌ હાજીબાળમધ્યે પં. ગણિશાન્તિકુશલ-ગણિતચ્છિ(ચ્છિ)ષ્ય આણંદલિખિતં ॥”

આમાં શ્રીશાન્તિકુશલગણિનું નામ નજરે પડે છે ખરૂં, પરંતુ તેજ પ્રસ્તુત સ્તવનના કર્તા છે કે નહિ તે તેમના ગુરૂના નામનો નિર્દેશ નહિ હોવાથી નિશ્ચયરૂપે કહી શકાય નહિ.

એ પ્રમાણે નિમ્ન-લિખિત—

“ ઇતિ શ્રીતપાગચ્છે મદ્યારકશ્રીહીરવિજયસૂરિવિજયમાનરાજ્યે પૂજ્યપણ્ડિતશ્રીલક્ષ્મીરુચિગણિશિષ્ય-પણ્ડિતશ્રીવિમલકુસ(શ)લગણિશિષ્યપણ્ડિતવિનયકુસ(શ)લગણિવિરચિતે દાનાદિકુલકચતુષ્કબાલાવબોધે ચતુર્થ-માવનાકુલકબાલાવબોધે(ધ:) સમાત: । સં. ૧૭૬૧ વર્ષે મી(મિ)તિ શ્રી ॥”

—પ્રશસ્તિમાં વિનયકુશલનું નામ જોવાય છે, પરંતુ ત્યાં ૧૭૬૧ની સાલ આપેલી હોવાથી અર્થાત્ પ્રસ્તુત સ્તવનમાં ૧૬૬૭ની સાલ હોવાથી ગુરૂ શિષ્ય પછી પણ લગભગ સો વર્ષ જીવ્યા હોય એ વાત ઘટી શકતી નથી એમ શંકા ઉદ્ભવે, પરંતુ તે અસ્થાને છે. કેમકે શ્રીહીરવિ-જયસૂરિના રાજ્યનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે ભૂલવું જોઈએ નહિ. વળી સં. ૧૭૬૧ તે લિપિ-કાલ છે, પરંતુ રચના-સમય નથી.

વિશેષમાં આ મુનીશ્વરે ૩૩ કડીનું ભારતી-સ્તોત્ર પણ ગુજરાતીમાં રચ્યું છે એમ ‘ જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ના ૪૭૨મા પૃષ્ઠ ઉપરથી જાણી શકાય છે. એનો પ્રારંભ નીચે મુજબ છે:—

प्रस्तावना

“सरस वयन समता मन आंखी, उँकार पहिलो धुरि जखी”

अन्तमां कलशगत ज्येवो उल्लेख छे के—

सुललित सरस साकर समी, अधिक अनोपम वांखी,
विनयकुशल पंडित तखी, करी सेव में लाधी वांखी,
कवि शांत(ति)कुशल जलट धरी, निज हृदयडें आखी,
क्रीयो छंद मन रंगछं उँकार, समरी शारदा वप्पांखी,
तव भोली शारदा जे छंद क्रीयो, लली लगतें वाया माहुरी,
हुं तूही में वर दीयो तूं लीला करिस, आस इलसी ताहुरी. ३३

—येला वे(जे)तसी वायनार्थ.

आ प्रमाणे यथाभति हुं प्रस्तावना पूर्ण करे छुं अने साथे साथे श्रीवाग्भटालंकारनी श्रीजिनवर्धनसूरिकृत ‘काव्यकुमुदयन्द्रिका’ नामनी वृत्तिना निम्न-लिखित—

“ श्रीमान् श्रीआदिनाथः श्रियमिह दिशतु श्रेयसीं भूयसीं वो
विभ्राणः सौरभेयं हृदयमतशिवः शङ्करः शङ्कराभः ।
सद्यो भूतैर्विभूत्या परिकलिततनुर्वर्णनीयो ह्यहीनै-
र्विभ्रद् वर्णं सुवर्णं तुहिनशिखरिणा भाति यः कामजेता ॥१॥”

—आद्य पद्य द्वारा छे पाठक-वर्ग ! ताई तेमज समय अस्माएउनुं कल्याण ध्येयतो विरभुं छुं.

मुंआध,
वैशाख शुक्ल त्रयोदशी
विक्रम संवत् १९८३.

}

सुजयरणीपासक
हीरालाल रसिकदास कापडिया.

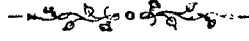

परमात्मने नमः ।

१

श्रीधर्मसिंहसूरिविरचितं
॥ सरस्वती-भक्तामरम् ॥

भक्तामरभ्रमरविभ्रमवैभवेन
लीलायते क्रमसरोजयुगो यदीयः ।
निम्नन्नरिष्टभयभित्तिमभीष्टभूमा—
वालम्बनं भवजलेपततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका
मत्त्वैव यं जनयितारमरंस्त हस्ते
या संश्रितां विशदवर्णलिपिप्रसूत्या ।
'ब्राह्मी'मजिह्वगुणगौरवगौरवर्णां
स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—युगम्
मातर् ! मतिं सति ! सहस्रमुखीं प्रसीद
नालं मनीषिणि मयीश्वरि ! भक्तिवृत्तौ ।
वक्तुं स्तवं सकलशास्त्रनयं भवत्या
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥
त्वां स्तोतुमत्र सति ! चारुचरित्रपात्रं
कर्तुं स्वयं गुणदरीजलदुर्विगाह्यम् ।
एतत् त्रयं विडुपगूहयितुं सुराद्रिं
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाम्याम् ? ॥ ४ ॥

त्वद्वर्णनावचनमौक्तिकपूर्णमेक्ष्य

मातर् ! न भक्तिवरटा तव मानसं मे ।

प्रीतेर्जगन्नयजनध्वनिसत्यताया

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

वीणास्वनं स्वसहजं यदवाप मूर्च्छी

श्रोतुर्न किं त्वयि सुवाक् ! प्रियजल्पितायाम् ।

जातं न कोकिलरवं प्रतिकूलभावं

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

त्वन्नाममन्त्रमिह भारतसम्भवानां

भक्त्यैति भारति ! विशां जपतामघौघम् ।

सद्यः क्षयं स्थगितभूवलयान्तरिक्षं

सूर्योशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

‘श्रीहर्ष’-‘माघ’-वर‘भारवि’-‘कालिदास’-

‘वाल्मीकि’-‘पाणिनि’-‘ममट्ट’सहाकवीनाम् ।

साम्यं त्वदीयचरणाब्जसमाश्रितोऽयं

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदविन्दुः ॥ ८ ॥

विद्यावशारसिकमानसलालसानां

चेतांसि यान्ति सुदृशां धृतिमिष्टभूर्ते ! ।

त्वय्यर्यमत्विषि तथैव नवोदयिन्यां

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

त्वं किं करोषि न शिवे ! न समानमानान्

त्वत्संस्तवं पिपठिषो विदुषो गुरूहः ।

किं सेवयन्नपकृतेः सुकृतैकहेतुं

भूत्याश्रितं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥

१ ‘जु’ इति क-पाठः । २ ‘भूत्याऽऽश्रितं’ इत्यपि सम्भवति ।

यत् त्वत्कथामृतरसं सरसं निपीय
 मेधाविनो नवसुधामपि नाद्रियन्ते ।
 क्षीरार्णवाणं उचितं मनसाऽप्यवाप्य
 क्षारं जलं जलनिधेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

जैना वदन्ति वरदे ! सति ! साधुरूपां
 त्वामामनन्ति नितरामितरे 'भवानीम्' ।
 सारस्वतं मतविभिन्नमनेकमेकं
 यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

मन्ये प्रभूतकिरणौ श्रुतदेवि ! दिव्यौ
 त्वत्कुण्डलौ किल विडम्बयतस्तमायाम् ।
 मूर्ते दशामविषयं भविभोश्च पूष्णो
 यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

ये व्योमवातजलवह्निमृदां चयेन
 कायं प्रहर्षविमुखांस्त्वदृते श्रयन्ति ।
 जातानवाग्ध ! जडताद्यगुणानणून् मां
 कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

अस्मादृशां वरमवाप्तभिदं भवत्याः
 'सत्या'व्रतोरु विकृतेः सरणिं न यातम् ।
 किं चोद्यमैन्द्रमनघे ! सति ! 'सारदे'ऽत्र
 किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

निर्माय शास्त्रसदनं यतिभिर्धयैकं
 प्रादुष्कृतः प्रकृतितीव्रतपोमयेन ।
 उच्छेदितांहउल्पैः सति ! गीयसे चिद्-
 दीपोऽपरस्त्वमसिनाऽथ जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

यस्या अतीन्द्रगिरि 'राङ्गिरस'प्रशस्य-

स्त्वं शाश्वती स्वमतसिद्धिमही महीयः ।

ज्योतिष्मयी च वचसां तनुतेज आस्ते

सूर्यातिशायि महिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

स्पष्टाक्षरं सुरभि सुभ्रु समृद्धशोभं

जेगीयमानरसिकप्रियपञ्चमेष्टम् ।

देदीप्यते सुमुखि ! ते वदनारविन्दं

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कधिम्बम् ॥ १८ ॥

प्राप्नोत्यमुत्र सकलावयवप्रसङ्गि-

निष्पत्तिमिन्दुवदने ! शिशिरात्मकत्वम् ।

सित्तं जगत् त्वदधरामृतवर्षणेन

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

मातस्त्वयी मम मनो रमते मनीषि-

मुग्धागणे न हि तथा नियमाद् भवत्याः ।

त्वस्मिन्नमेयपणरोचिषि रत्नजातौ

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

चेतस्त्वयि श्रमणि ! पातयते मनस्वी

स्याद्वादिनिम्ननयतः प्रयते यतोऽहम् ।

योगं समेत्य नियमव्यवपूर्वकेन

कश्चिन्मनो हरतिनाऽथ भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

ज्ञानं तु सम्यगुदयस्यनिशं त्वमेव

व्यत्याससंशयधियो मुखरा अनेके ।

गौराङ्गि ! सन्ति बहुभाः ककुभोऽर्कमन्याः

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

यो रोदसीमृतिजनी गमयत्युपास्य
 जाने स एव सुतनु ! प्रथितः पृथिव्याम् ।
 पूर्वं त्वयाऽऽदिपुरुषं सदयोऽस्ति साध्वि !
 नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्रपन्थाः ॥ २३ ॥

दीव्यद्वयानिलयमुन्मिषदक्षिपद्मं
 पुण्यं प्रपूर्णहृदयं वरदे ! वरेण्यम् ।
 त्वद्भूषणं सघनरश्मि महाप्रभावं
 ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

कैवल्यमात्मतपसाऽखिलविश्वदर्शि
 चक्रे ययाऽऽदिपुरुषः प्रणयां प्रमायाम् ।
 जानामि विश्वजननीति च देवते ! सा
 व्यक्तं त्वमेव भगवन् पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

सिद्धान्त एधिफलदो बहुराज्यलाभो
 न्यस्तो यया जगति विश्वजनीनपन्थाः ।
 विच्छित्तये भवततेरिव देवि ! मन्था-
 स्तुभ्यं नमो जिनभवो दधिशोषणाय ॥ २६ ॥

मध्या कालविहृतौ सवितुः प्रभायां
 सैवेन्दिरे ! गुणवती त्वमतो भवत्याम् ।
 दोषांश इष्टचरणैरपरैरभिज्ञैः
 स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

हारान्तरस्थमयि ! कौस्तुभमत्र गात्र-
 शोभां सहस्रगुणयत्युदयास्तगिर्योः ।
 वन्द्याऽस्यतस्तव सतीमुपचारि रत्नं
 द्विम्बं रथेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

अज्ञानमात्रतिमिरं तव वाग्विलासा
 विद्याविनोदिविदुषां महतां मुखाग्रे ;
 निम्नन्ति तिग्मकिरणा निहिता निरीहे !
 तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

पृथ्वीतलं द्वयमपायि पवित्रयित्वा
 शुभ्रं यशो धवलयत्यधुनोर्ध्वलोकम् ।
 प्राग् लङ्घयत् सुमुखि ! ते यदिदं महिम्ना-
 मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

रोमोर्मिभिर्भुवनमातरिव त्रिवेणी-
 सङ्गं पवित्रयति लोकमदोऽङ्गवर्ति ।
 विभ्राजते भगवति ! त्रिवलीपथं ते
 प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

भाष्योक्तियुक्तिगहनानि च निर्मिमीषे
 यत्र त्वमेव सति ! शास्त्रसरोवराणि ।
 जानीमहे खलु सुवर्णमयानि वाक्य-
 पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

वाग्वैभवं विजयते न यथेतरस्या
 ' ब्राह्मि ! ' प्रकाशरचनारुचिरं तथा ते !
 ताडङ्क्योस्तव गभस्तिरतीन्दुमान्दो-
 स्तादृक् कुतो ग्रहगणस्थ विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

कल्याणि ! सोपनिषदः प्रसभं प्रगृह्य
 वेदानतीन्द्रजदरो जलधौ जुगोप ।
 भीष्मं विधेरसुरमुग्ररुषाऽपि यस्तं
 दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

गर्जदूघनाघनसमानतनूगजेन्द्र-
 विष्कम्भकुम्भपरिरम्भजयाधिरूढः ।
 द्वेष्योऽपि भूप्रसरदश्वपदातिसैन्यो
 नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

मांसासृगस्थिरसशुकसलज्जमज्जा-
 स्नायूदिते वपुषि पित्तमरुत्कफाद्यैः ।
 रोगानलं चपलितावयवं विकारै-
 स्त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

मिथ्याप्रवादनिरतं व्यधिकृत्यसूय-
 मेकान्तपक्षकृतकक्षविलक्षितास्यम् ।
 चेतोऽस्तभीः स परिमर्दयते द्विजिह्वं
 त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

प्राचीनकर्मजनितावरणं जगत्सु
 मौढ्यं मदाढ्यदृढमुद्रितसान्द्रतन्द्रम् ।
 दीपांशुपिष्टमयि ! सन्नसु देवि ! पुंसां
 त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

साहित्यशाब्दिकरसाभृतपूरितायां
 सत्तर्ककर्कशमहोर्मिमनोरमायाम् ।
 पारं निरन्तरमशेषकलन्दिकायां
 त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

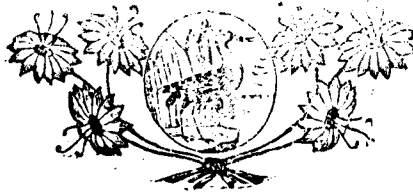
संस्थैरुपर्युपरि लोकमिलौकसो ज्ञा
 व्योम्नो गुरुज्ञकविभिः सह सख्यमुच्चैः ।
 अन्योऽन्यमान्यमिति ते यदवैमि मात-
 स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

देवा इयन्त्यजनिमम्ब ! तव प्रसादात्
 प्राप्नोत्यहो प्रकृतिमात्मनि मानवीयाम् ।
 व्यक्तं त्वचिन्त्यमहिमा प्रतिभाति तिर्यङ्
 मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

ये चानवद्यपदवीं प्रतिपद्य पद्मे !
 त्वच्छिक्षिता वपुषि वासरति लभन्ते ।
 नोऽनुग्रहात् तव शिवास्पदमाप्य ते यत्
 सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

इन्दोः कलेव विमलाऽपि कलङ्कमुक्ता
 गङ्गेव पावनकरी नजलाशयाऽपि ।
 स्यात् तस्य भारति ! सहस्रमुखी मनीषा
 यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

योऽहञ्जयेऽकृत जयोऽगुरुषेऽमकर्ण-
 पादप्रसादमुदि तो गुह्यधर्मसिंहः ।
 वाग्देवि ! भूमिन् भवतीभिरभिज्ञसङ्घे
 तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

२

श्रीलक्ष्मीविमलमुनिवर्यविरचितम्
॥ शान्ति-भक्तामरम् ॥

श्री'शान्ति'मङ्गिसमवायहितं सुरेन्द्रा
लोकान्तिका इति गिराऽभिदधुर्यमाशु ।
तीर्थं विधेहि परिहाय नृराज्यभोगा-
वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥ - वसन्ततिलका
'शक्रा'र्च्यपादकमलं विमलप्रतापं
व्यापादिताखिलखलारिनृपेन्द्रवर्गम् ।
क्षीणाष्टकर्मवरचक्रभृतां त्रयाणां
स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ - युगम्
श्रुत्वेति वार्षिकमदाः प्रतिपादनं त्वं
भव्याय पापवनवहन्यमृतायमानम् ।
सारं स्वभावसुखदं जिन ! तत्र दान-
मन्यः क इच्छति जनः सहसा प्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥
आत्तं व्रतं युगरस(६४)प्रमितं सहस्रं
स्त्रीणां त्वया निहितमुक्तिहदा विहाय ।
त्वामन्तरेण वनितोदभृतं किलान्यः
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥
आदाय नाथ ! चरणं त्रिजगत्पिता त्वं
मोहाधिमत्तनुमतोऽपि चिकित्ससि स्म ।

१ 'सारस्वभाव०' इति ग-पाठः ।

चित्रं न तत्र गदिनोऽपि हि नैव वैद्यं
 नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥
 सर्वव्रतं क्षितिभृतो जगृहुस्तवानु
 तत्कारणं करणनागहरे ! त्वमेव ।
 आह्लादयत्यपि वनं सुरभिर्जनान् यत्
 तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥
 अज्ञानमाशु कठिनं दलितं त्वया तद्
 ध्यानज्वलज्ज्वलनज्योत्स्नमयेन विश्वम् ।
 ज्ञानेन सोज्ज्वलगुणेन हि पञ्चमेन
 सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥
 मान्यानि तानि विबुधैः कमलानि कान्त्यं
 गच्छन्ति त्वत्पदमितानि च यानि योग्यम् ।
 उच्चं विषक्तसुरनाथशिरः परं न
 पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ८ ॥
 मर्त्योऽन्तिके व्रजति तेऽमृततां मुनीन्द्र-
 स्योत्पन्नसारगुणकेवलदर्शनस्य ।
 मुक्त्यङ्गनारमणवारिधरस्य शुक्तौ
 मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ९ ॥
 त्वत्पादपद्ममभिपूज्य भजन्ति पाद्वयं
 पद्मानि किं तदुचितं न वितीर्णवित्त ! ।
 ब्रह्मस्वरूपमय ! तस्य हि सेवया किं
 भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥
 पीत्वा वचस्तव नृभिर्न पिपास्यतेऽन्यद्
 ध्वस्तासमानरसमाप्तनयं गताघ ! ।

मिथ्यादृगुक्तमृभुसिन्धुपयःपिबानां
 क्षारं जलं जलनिधेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥
 चन्द्रः कलङ्कभृदहर्षतिरेव ताप-
 युक्तः किलार्द्धतनुतन्विरुमापतिश्च ।
 विश्वेष्वशेषगुणभाक् शमभावपूर्णं
 यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥
 ख्यातं क्षितौ तव मतं यदबुद्धिना तद्
 ज्ञातं न दोष इह तेऽपि न पश्यतीदम् ।
 घूको रवेर्द्युतिमदेव हि मण्डलं च
 यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥
 शान्त्यन्यदेवमव(वि?)बोधयुतं गुरुं च
 धर्मं श्रयन्त्यवमतोन्नतशासना ये ।
 पुंसो विधौतपरवाद ! विना भवन्तं
 कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥
 अभ्रारवेण न जितं भवतः स्वरं तत्
 किं भूतवह्नि(३५)मितगिर्गुणभारपूर्णम् ।
 प्रास्तोपतापविषदाहमनेन वाग्भिः
 किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥
 एकत्र जन्मनि पदे च गते त्वया द्वे
 या चक्रवर्तिपदवी खलु सा च मुक्ता ।
 'इक्ष्वाकु'भूपतिषु तीर्थकरोऽत एव
 दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥
 क्षित्याः पदैर्हततमः ! स्मरणेन शश्वत्
 सद्दृत्पयोजमवबोधमुपैत्यरं ते ।

गोपाशनाशकरदर्शन एष चात्र

सूर्यातिशायिनहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

आस्यार्णवाद् रदनदीधितिपूतवर्त्मा-

सङ्ख्येयसारगुणरत्नचयाद् वचस्ते ।

उच्छिन्ननाशममृताच्छिशिरं स्वभावै-

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्गत्रिम्बम् ॥ १८ ॥

वाङ्गीरदैः प्रशमिताः सदशेषजीवाः

प्रक्षालितार्तिमलराशिभिरेव सन्ति ।

नाथ ! प्रफुल्लवृषकल्पनगैस्तु ते तत्

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

प्रीतिर्यथा त्वदुदिते समये मुनीनां

कर्त्स्निस्तथा न गतराग ! विरोधवाचि ।

ज्योत्स्नाप्रियस्य विधुरोचिषि मुद् यथाऽस्ति

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

आरोपितं समयपर्वतसानुदर्यां

हृद्यैस्तवोच्चलितचित्तजचित्रकायाम् ।

सम्भाव्य तद्विषयतस्करकान् न तेषां

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

चैतन्यमाप्त ! विदुषां निजकं व्यनक्ति

त्वद्वाग् वृषाञ्चितपदी चिरकालनष्टम् ।

मीनाकरस्य निशि नन्दधिया सुंधांशुं

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

सिद्धान्तवर्त्मनि पलायितदुर्मनीष-

दस्यौ तवागुरमृतं ननु यान्ति भूत्वा ।

१ ' रदोपशमिताः ' इति ख-पाठः । २ ' नन्दधवे ' इति ख-पाठः । ३ ' सुधायां ' इति क-पाठः ।

एष्यन्ति ये स्वगुणभारभृता हि नाथ !

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

आराध्य शासनमपास्तकुशासनं ते-

ऽन्धे ज्ञानिनः स्युरपि विस्मय एष नार्हन् ! ।

अन्येभ्य एकमिदमेव पृथग्विधं यं (यद् ?)

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

त्वां सेवते दिननिशं निजकेवलश्रीः

प्रक्षीणमोहदनुजं ससुदर्शनं सा ।

अध्यासितोपशमसागरमध्यमस्माद्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

देवाः परे स्वमपि तारयितुं न हीशा

आत्माश्रितान् कथमिमे प्रभवेयुरत्र ? ।

नत्यादि तेषु च वृथाऽऽश्रितवैभवाय

तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

ये त्वां विमुच्य परकीयविभून् भजन्त्य-

विज्ञाततत्त्वमधुरैर्वरतत्त्वकीर्णः ।

नाम्ना प्रशान्तभविपापजसाध्वसस्तैः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

दुर्भव्यविग्रहिवपुर्व्वलतीह नाथा-

भ्यासे कथं तव चितामृतसारशीते ? ।

ज्ञातो मयाऽस्य सहजो न भवेत् किमुष्णं

बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ? ॥ २८ ॥

त्वत्तोऽन्यवादिनिचयो हि दवीयसोऽपि

भीत्वा प्रणश्यति निरीह ! विदर्पसिंहात् ।

१ ' यद् ' इति ख-ग-पाठः । २ ' नार्हन् ' इति ख-पाठः । ३ ' मधुरावर० ' इति ख-पाठः ।

अश्वेतितावनितलाग्रतमोभरः किं

तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

अंहिद्वयं सुरवरा अवमन्य नाकं

संसारकृच्छ्रभिदुरं निवसन्ति नित्यम् ।

नानांहिपीठसुमनोरचिताग्रभाग-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

आस्वाऽपचेतनमहो ! प्रसवीयवृन्दं

त्वां स्मेरतां लभत एव कथं विहस्य ? ।

पत्रैः परश्रियमतो दिवि भो ! त्वदीयं

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

सम्भाव्य भद्र ! भवदीयगुणाञ्च श्रितास्त्वा-

मर्च्या भवेयुरपि नैतदसत्यमत्र ।

यत् ते क्रमौ श्रयति पीठमतिप्रणिम्नं

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

सालोकलोकमणिहारसुनायकस्य

यादृक् प्रताप इह दीव्यति ते सखेऽलम् ।

ध्मातान्यशास्त्रमद ! सोष्णकरस्य ताप-

स्तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

साटोपकोपशितिरोपनिरोधकारं

मोहप्रवेशपिहिताररिसन्निभं ते ।

दिव्यं कुतश्चन यथार्थतया स्वरूपं

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

कन्दर्पसर्पपतिदाहसुपर्णरूप !

नष्टज्वलत्स्मयहुताशन ! लोलुपाऽपि ।

तृष्णिम्रगा स्वयमतीर्थमिषाम्बुपङ्का
 नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥
 दिश्येत मुक्तिरिति वा नहि सेवयाऽस्य
 मिथ्या विमर्शनमदोऽस्ति मदोज्झितस्य ।
 संसारदुःखनिश्चितं यदि पापवर्हि
 त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥
 फूत्कारनिर्गतगर्प्रसरद्द्वाम्नि—
 धूम्रीकृतत्रिजगतीजनसद्गुणौघः ।
 दंदश्यते जिन ! न तं स्मयदन्दशूक—
 स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥
 निर्दस्युमित्रतरै ! यद्यसि वीतराग—
 स्त्वद्रागिणां कथमनन्तर्भ्रोज्झवाक्तम् ।
 आदित्यतः किमु न तु त्वदवाङ्मुखानां
 त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ? ॥ ३८ ॥
 सन्तप्तदीप्ततपनीयमनोज्ञमूर्त्ते !
 उद्गच्छदूर्मिचलभावविनाशरूपम् ।
 सद्ध्यानगन्धमिह कोविदचञ्चरीका—
 स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥
 माहात्म्यमद्भुततरं जिन ! तावकीनं
 कैश्चित् कुशाग्रमतिशालिभिरप्यगम्यम् ।
 निःसङ्गतां त्वयि सरागदृशोऽपि मर्त्या—
 स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् ब्रजन्ति ॥ ४० ॥

१ 'गराप्तमुखाहिकान्त-' इति ख-पाठः । २ 'जगदेववचःसुधातद्' इति ख-पाठः । ३ 'तस' इति क-पाठः ।
 ४ 'भवोद्भवाङ्क' इति क-ख-पाठः । ५ ख-ग-पाठस्तु यथा—
 'माहात्म्यमत्र तव कैरपि चिन्तनीयं, न ध्येयगात्रतपसो(?)सुकरान् न केचित् ।
 अस्तं अनुनिधनयोग्यं हिणस्तु केऽपि-स्त्रासं(?) विहाय भवतः स्मरणाद् ब्रजन्ति ॥'

यैरापि ते विशदधर्मतटाकतीर—

मुत्फुल्लबोधकमलं शुचि हंसतुल्यैः ।

तेऽसारभोगपरिखां न तु भोक्तुमीशा

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

स्वर्नर्मशर्मपरिभोगविपाकरूपो

धर्मोऽस्ति योऽमितसुखाकर आपदस्तः ।

तं प्राप्य कर्मनृपबद्धनिजस्वरूपाः

सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

स्वर्गस्य भोग इह हस्त इवास्ति तस्य

भूयिष्ठपुण्यकणकीलितजीवितस्य ।

कैवल्यनिर्वृतिवदान्यसमं प्रशस्तं

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

उद्यन्ति चित्तसरसि स्तवतोयजानि

‘शान्ते’र्जिनस्य कद्वणाच्छजलौघभाजि ।

नुर्यस्य सच्छतदलप्रमुखासनस्था

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

श्रीकीर्तिनिर्मलगुरोश्चरणप्रसादाद्

भक्तामरस्तवनपादतुरीयमाप्त्वा ।

पादत्रयेण रचितं स्तवनं नवीनं

लक्ष्मीसितेन मुनिना विमलस्य शान्तेः ॥ ४५ ॥

नमः श्रीपार्श्वपतये ।

३

श्रीविनयलाभगणिगुम्फितं
॥ पार्श्वभक्तामरम् ॥

(भक्तामरस्तोत्रस्य समस्याबन्धरचना)

पादारविन्दमकरन्दरसैकलुब्ध—

मुग्धेन्दिरप्रवरनिर्जरवृन्दवन्द्यम् ।

‘पार्श्वेश्वरं प्रविततश्रियमद्वितीय—

मालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥

सत्कायसुन्दरमनोवचनप्रयोग—

सम्पूर्णसाधनविधानगुणैकदक्षैः ।

यः सेवितः परमधार्मिकसिद्धस्तङ्घैः

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ (युगम्)

नाथ ! त्वदीयगुणसंस्तवनं चिकीर्षु—

र्लप्स्ये विदग्धजनहास्यपदं विमोहात् ।

मूढादृते मुकुरमध्यगतास्यत्रिम्ब—

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

कश्चिद् विपश्चिदिह नो जगति प्रभूष्णु—

र्यस्त्वद्गुणौघगणनां प्रकटीकरोति ।

को लङ्घयेद् गगनमाशु पदैः प्रसह्य ?

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

मन्दोऽप्यहं गुणनिधे ! निजबुद्धिशक्त्या

त्वद्वर्णनां रचयितुं परमं यतिष्ये ।

धीरा द्रु(द्र?)वन्ति समरे हि तथाऽब्रलोऽपि

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

त्वत्कीर्तिकीर्तनविधौ हि मनो मदीयं

हृल्लेखतां व्रजति तत्र तवानुभावः ।

गुञ्जन्ति षट्पदगणाः सुरभौ मदान्धा-

स्तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

भास्वत्प्रभानिचयचिन्मय ! सत्प्रकाशाद्

ध्यानात् तव प्रबलसन्तमसं हृदिस्थम् ।

दूरे प्रयाति विलयं खलु मोहजातं

सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

ज्ञानं तथाविधमधीश ! न निर्मलं मे

प्रद्योतयिष्यति गुणस्तुतिशुद्धसङ्गः ? ।

प्रातर्यथा हरिमरीचियुतं(तः) कुशाग्रे

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

दोषानुषङ्गिपरदेवगणानपास्य

लीनानि योगिहृदयानि त्वयि प्रकामम् ।

हित्वैव दुष्टजलभूमिमतो भवन्ति

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

मिथ्यावशेन किल पूर्वभवे कुदेव-

सेवा कृता जिन ! मया न हिताय जाता ।

किं तेन विश्वजनवन्द्य ! निषेवितेन
 भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥
 त्वद्भारतीं मरणजन्मजदोषहन्त्रीं
 श्रुत्वा सुधीः प्रकुरुतेऽन्यगिरः क इच्छाम् ? ।
 आकण्ठमद्भुतसुधारसपानतृप्तः
 क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥
 अत्यद्भुतं सुभगरूपधरं नरं सन्-
 दृष्ट्वाऽनुरज्यति वशा वचनं न मिथ्या ।
 त्वय्याश्रिता त्रिजगतः कमला हि तस्मात्
 यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥
 त्वत्कीर्तिशुभ्रगुणसन्तुलितुं(लने ?) प्रवृत्त-
 श्रन्द्रो निजांशुभिरहर्निशमल्पतेजाः ।
 दोषाकरस्य न च सिद्धिमुपैति बिम्बं
 यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥
 स्वर्गापवर्गसुखदानविधैकदक्षात्
 त्राणच्युतान् चतुरशीतिकलक्ष्योनौ ।
 धर्मादृते तव पृथग्भवदुःस्थजन्तून्
 कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥
 'रुद्रा'दिदैवतगणः क्षुभितः 'स्मरे'ण
 रोमोद्गमोऽपि न कृतस्तव तेन कश्चित् ।
 सर्वेऽचलाः प्रदलिताः प्रलयार्कतापात्
 किं 'मन्दरा'द्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥
 श्रेयोदशोच्छसितशान्तरसप्रपूर्णः
 प्लुष्टान्तरारिशलभोऽप्यतिनिष्कलङ्कः ।

१ 'मातुलितुं' इत्यपि सम्भवति ।

ज्ञानार्चिरस्तमितमोहतमप्रपञ्चो

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

जाग्रद्दिवारजनिसाम्यविधिप्रकाशः

सङ्ख्यातिरिक्तभुवनाद(व)धिकप्रचारः ।

कुर्वन् विवेकिहृदयाम्बुजसत्प्रबोधं

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

पक्षद्वयाधिककलं निशि वासरेषु

तुल्यप्रभावमकलङ्कमनन्तमान्यम् ।

मार्तण्डराहुघनभीतिभिदं तवास्यं

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कविम्बम् ॥ १८ ॥

कोऽर्थः सुरद्रु-मणि-कायगवीभिरीश !

प्राप्तो मया स यदि ते परमप्रसादः ? ।

नित्योच्छसत्सुरसरिज्जलपूर्णदेशे

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

मुक्त्यैषकस्त्वयि निवेशयति स्वचित्तं

नैवान्यदैवतगणे घनदोषयुक्ते ।

यादृग् रमेत हृदयं चतुरस्य रत्ने

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

निर्णीततत्त्वपदनिश्चलमानसानां

त्वत्पादपद्मपरिचारणतत्पराणाम् ।

पुंसामिहत्यकतिचित्सुखदो न देवः

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

प्रज्ञा तवैव परमोच्चगुणाश्रया या

प्रादुश्चकार विमलद्युति केवलाख्यम् ।

सन्तीन्दुतारकभृतोऽन्यदिशोऽर्कबिम्बं
 प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥
 प्राग्भूतसातिशययोगिजनप्रगीताद्
 दुष्टाष्टकर्मचयचङ्क्रमणैकलक्षात् ।
 युष्मत्प्रवर्तितपथः परितोऽनवद्या—
 न्नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥
 भावावभासनपराहृतशुद्धबुद्ध्या
 निर्णाय तत्त्वमखिलं सकलागमस्य ।
 त्वां विश्वनायकमनन्तसुखानुषक्तं
 ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥
 केचित् सुराः परुषभावपरीतचित्ता
 बाढं परे स्फुरदनङ्गनिषङ्गवश्याः ।
 मुक्तः सदैव भवभूरुहबीजसङ्गाद्
 व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥
 धौताष्टकर्मदलकश्मल ! निर्मलाय
 ध्यानानलोद्भुषितदुर्ममतालाय ।
 विश्वत्रय(यी)कृतगुणस्तुतिमङ्गलाय
 तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥
 सूक्ष्मेतरेषु च भवेषु निगोदजेषु
 तिष्ठन्त्यनन्तरकालमतीव दुःस्थाः ।
 तैर्जन्तुभिर्बहुलकर्मवशाज्जिन ! त्वं
 स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥
 चञ्चत्तमालदलकज्जलनीलभासि
 नीरन्ध्रसन्तमसि दुष्कमठप्रकलृप्ते ।

तस्मिन् विभाति वदनं परमं त्वदीयं
बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

धर्मध्वजोपरिलसत्कनकस्य कुम्भं
त्वत्प्रातिहार्यजनितं सुजनाः समीक्ष्य ।
तुल्योपमां विदधतीति किमूग्रबिम्बं
तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

यस्मिन् गृहे सुकृतिनः कुरुषे निरीहः
सत्पारणां भवमहोदधितारणां त्वम् ।
कुर्वन्ति दैवतगणाः कनकस्य वृष्टि-
मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

अत्युज्ज्वलं तव यशः प्रथितं त्रिलोक्यां
शेषार्णवेन्दुमिषतः कृतरूपभेदम् ।
पातालमर्त्यदिवि सञ्चरते यथेष्टं
प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

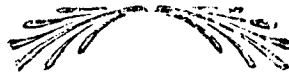
त्वज्जन्ममज्जनविधिं सविधिं सुमेरौ
कुर्वन्त एव वरतीर्थसमुद्भवानि ।
मृत्स्नादिमङ्गलमहौषधिजीवनानि
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

त्वत्केवलानुभवतेजतुलां लभेत
ज्ञानं न चेतरसुरस्य कषायवश्यात् ।
यादृग् मरीचिरचना हि सहस्ररश्मे-
स्तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

गर्भाशयादनुसमुद्रतयोनियन्त्र-
पीडाकदम्बककदर्थितजन्तुराशिम् ।

भीमं चतुष्टयगतिप्रभवोप्रनागं
 दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥
 येन प्रचण्डतरमूर्त्तिधरावनीश—
 मुख्याऽप्यनन्तजनता सकला प्रजग्धा ।
 हिंस्रोप्रकालकुलसाध्वसदुर्मृगारि—
 न्नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥
 यस्मिन्नभिज्वलति द(दे)ह्यतिसारभूत—
 मिष्टार्थनाशकमनर्थकरं परं च (तम्) ।
 क्रोधानलं विमलशान्तरसप्रमोषं
 त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥
 वैषम्यदोषविषदूषितजीववर्गो
 विद्विष्टदुष्टमदनाख्यमहोरगेन्द्रः ।
 विश्वत्रयप्रभविता विलुठेन्न तस्य
 त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥
 अन्तर्गतप्रबलदुर्जयमोहसैन्यं
 कामादिकोटिभटलुण्ठितधर्मधैर्यम् ।
 चैतन्यविप्लुतिकरं च यथाऽर्कतापात्
 त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥
 प्रागुग्रयोगधरयोगिविधूतधैर्ये
 प्रौढाष्टकर्मभटभञ्जनघोरयुद्धे ।
 तस्मिन्नभूतविजयं गुणसङ्घमुख्या—
 स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥
 भूयिष्ठजन्मनिधनोरुगभीरनीर—
 योगापयोगलहरीगदमीनभर्तुः ।

पारं त्वदीप्सितजना भवसागरस्य
 त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥
 श्वित्रोपचित्रितविरूपनिरूपिताङ्गाः
 स्वोपात्तदुर्ललितकर्मविपाकविद्धाः ।
 तेऽपि त्वदीयपदपद्मपरीष्टिपुण्या—
 न्मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥
 ये त्वामनन्यमनसः परमार्थरक्ता—
 श्वित्ते चिदेकनिलयं परिचिन्तयन्ति ।
 घोरानुभावघनकर्मजपाशबन्धात्
 सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥
 दन्ती(?)मृगारिदववह्निभुजङ्गयुद्ध—
 वारीशदुष्टगदबन्धनजं भयौघम् ।
 तस्यान्तरङ्गमपि नश्यति दुःखजालं
 यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥
 इत्थं जिनेन्द्रगुणसंस्तुतिमद्भुतार्था
 श्रुत्वा नरः श्रवणभूषणतां करोति ।
 इष्टार्थसाधनपरा परिवर्धमाना
 तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥
 एवं श्री'मानतुङ्गी' कृतिरतिरुचिरा सत्समस्यापदैस्तैः
 सन्दृग्धा 'पार्श्व'नाथस्तुतिरसमिलिताऽऽनन्दसन्दोहसारा ।
 श्रीमच्छ्रीपाठकानां गुरुतर'विनया'द्य'प्रमोदा'भिधानां
 शिष्येण प्राप्य सेवां 'विनय'पदयुजा 'लाभ'नाम्ना सुखेन ॥ ४५ ॥

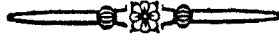

भक्तामरसमस्यामयकाव्यसङ्ग्रहस्य द्वितीये विभागे—

श्रीधर्मसिंहसूरिविरचितं

॥ सरस्वती-भक्तामरम् ॥

(स्वोपज्ञवृत्तिसमलङ्कृतम्)

स्वस्तिकर्तुरभिवन्द्य पदाब्जं
सद्गुरोर्विशदवाग्मुदसिन्धोः ।
दुर्मुखाभिमुखसिन्धुरसिंहीं

तां स्तवस्य विवृणोमि सुवृत्तिम् ॥ १ ॥—स्वार्गताच्छन्दः
'मुदि हर्षे' मोदनं मुदः, वाचां मुदो वाग्मुदः—वाग्विलासः, विशदश्चासौ वाग्मुदश्च
विशदवाग्मुदः, तस्य सिन्धुः—समुद्रः योऽसौ विशदवाग्मुदसिन्धुः, तस्य विशदवाग्मुदसिन्धोः,
गुरोर्विशेषणम् । मुदशब्दोऽत्राकारान्तः, न तु हसान्त इति ॥

भक्तामरमरविभ्रमवैभवेन

लीलायते क्रमसरोजयुगो यदीयः ।

निघ्नन्नरिष्टभयमित्तिमभीष्टभूमा—

वालम्बनं भवजलेपततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

मत्वैव यं जनयितारमरंस्त हस्ते

या संश्रितां विशदवर्णलिपिप्रसूत्या ।

ब्राह्मीमजिह्वगुणगौरवगौरवर्णां

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—युग्मम्

१ स्वागतालक्षणम्—

“ स्वागता रनभगैर्गुंरुणा च । ”

२ वसन्ततिलकालक्षणम्—

“ उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः । ”

३ युग्मलक्षणम्—

“ द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं, त्रिभिः श्लोकेर्विशेषकम् ।

कलापकं चतुर्भिः स्यात्, तदूर्ध्वं कुलकं स्मृतम् ॥ १ ॥ ”

टीका

किलेति सत्ये । अहमपि तां ब्राह्मीं स्तोष्ये । यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात् तामितिपदं गृही-
तम् । ब्रह्मणो-ज्ञानस्येयं मूर्तिर्ब्राह्मी-श्रुतदेवता । अथवा ब्रह्मचर्येण-शीलेन ख्याता ब्राह्मी-
ऋषभदेवपुत्री, ब्राह्मीसुन्दरीत्यभिधानात् । अथवा बृंहते-शब्दायते अथवा बृंहते-वर्धते मा-ज्ञानं
अनेनेति ब्रह्मः-वर्णात्मकः समुदायः, स च द्विपञ्चाशदक्षराणां न्यासो-लिपिरूपस्तेन ब्रह्मन्यासेन
जाता ब्राह्मी अक्षरात्मिका लिपिरिति व्यक्तार्थचतुष्टयप्रतिपादिकां तां ब्राह्मीं मुख्यत्वाच्छ्रुतदेवतामेव
स्तौति शास्त्रकृत्, यत आप्तोक्तिः-“ नमो बंभीए लिविए,” “अहवा नमो सुयदेवयाए भगवतीए”
इत्याख्यानदर्शनान्नैष संशयापन्नः । पूर्वोक्तार्थचतुष्टयसंपन्नामपि तां स्तौति, चरितार्थवैचित्र्येण
कवीनां रचनायोगाच्चेति विवेकः । किलेत्यव्ययम् । अहमिति कर्ता । ब्राह्मीमिति द्वितीयान्तं कर्म ।
स्तोष्ये इति क्रियापदम् । कर्तृक्तिरियम् । किंविशिष्टां ब्राह्मीं-श्रुतदेवतां ? ‘अजिह्वगुणगौरवगौ-
रवर्णा’ अजिह्वः-सरलः गुणानां गौरवः-अनन्तज्ञानदर्शनपर्यायात्मकस्तेनाजिह्वगुणगौरवेण गौर-
वर्णः-शुभ्रप्रकाशो यस्याः साऽजिह्वगुणगौरवगौरवर्णा तां, ज्ञानस्य शुभ्रप्रकाशत्वात्, प्रथमोऽर्थः १ ।
अथवा किंविशिष्टां ब्राह्मीं-सरस्वतीं ? अजिह्वः-अकुटिलो गुणगौरवः-वरदानलक्षणस्तेन गौर-
वर्णः-सुन्दररूपं यस्याः सा तां, वरप्रदानगुणेन गौररूपत्वाद्, द्वितीयोऽर्थः २ । अथवा किंविशिष्टां
ब्राह्मीं-ऋषभपुत्रीं ? अजिह्वगुणगौरवेण-क्षान्त्यादिगुणमहत्त्वेन गौरो-निर्मलः वर्णनं-वर्णः-
स्तुतिर्यस्याः सा तां, क्षान्त्यादिमहत्त्वेन निर्मलस्तुतित्वात्, तृतीयोऽर्थः ३ । अथवा किंविशिष्टां
ब्राह्मीं-अक्षरलिपिं ? अजिह्वानि-सरलानि गुणगौरवेण-दक्षिणकरलिखनन्यासेन गौराणि-उज्ज्व-
लानि वर्णानि-अक्षराणि यस्याः सा तां, सरलाक्षरन्यासां, चतुर्थोऽर्थः ४ । पुनः किंविशिष्ट-
ब्राह्मीं ? तं प्रथमं जिनेन्द्रं संश्रिताम्-आश्रितां, श्रुतदेवतापक्षे तं प्रथमं प्रथु विस्तारे प्रथनं प्रथो-
विस्तरो मा-ज्ञानं यस्य स (तं) प्रथमं जिनेन्द्रं-तीर्थनाथं, जयति रागादीनिति, तीर्थकृत्यपक्षे
जिनानां-सामान्यकेवलानां इन्द्रो जिनेन्द्रस्तं जिनेन्द्रं, जिनाः सामान्यकेवलिनः कथ्यन्तेऽर्हन्नपि
च । सरस्वतीपक्षेऽप्येवं, तमेव वाग्रूपत्वेन संश्रिताम्, अथवा मतान्तरे जिनां-विष्णुः स चासावि-
न्द्रश्च जिनेन्द्रः, त्रयाणां ब्रह्मविष्णुरुद्राणामेकत्वकथनेन सर्वेषां जिनेन्द्रतापत्तिः, तथापि मुख्य-
त्वाद् ब्रह्मणः प्रथमजिनेन्द्रत्वं प्रतिपादितम् । तेन प्रथमं जिनेन्द्रं-ब्रह्माणमेवेति फलितोऽर्थः, तं
संश्रिताम् । ब्राह्मीसाध्वीपक्षे लिपिपक्षे च तं प्रथमं जिनेन्द्रं-श्रीधर्मनाथं ऋषभदेवं संश्रितां,
तदुत्पन्नत्वाच्चेति निर्णयः, तं प्रथमं जिनेन्द्रं संश्रिताम् । कया ? (विशद) वर्णलिपिप्रसूत्या’ वर्ण्यते इति
वर्णः-प्रकाशः, लिपिः-अक्षरन्यासः, तयोः प्रसूतिः-उत्पादस्तया, श्रुतप्रकाशाक्षरजननेनेति । श्रुतदेव-
तापक्षे वर्णः, सरस्वतीपक्षे लिपिः, ब्राह्मीशब्दद्वयार्थपक्षे वर्णानाम्-अक्षराणां लिपिः-न्यासो वर्ण-
लिपिः, सा चासौ प्रसूतिश्च तथा, प्रसूतिः-उत्पादः सन्तानश्च पुत्रीभावत्वेनाश्रितां इति विशेषण-
पदं स्थितम् । तां कां ? या ब्राह्मी पूर्वोक्तार्थचतुष्टयात्मिका । तं कं ? यं पूर्वोक्तं प्रथमं जिनेन्द्रं
जनयितारं-उत्पादयितारं अर्थात् पितरं मत्वा-ज्ञात्वा एव हस्ते-करविषयेऽरंस्त-सोल्लासं रेमे-

क्रीडति स्म । एवशब्दोऽत्रावधारणार्थं निश्चये च । लोकेऽपि वर्णलिपयः सन्तानानि च हस्ते रम-
माणा वृद्धिम् इयन्तीति भावः । पुनस्तां कां ? यदीयः क्रमसरोजयुगो यस्या ब्राह्म्या अयं यदीयः
चरणकमलयुगलं लीलायते-लीलां करोतीति, लीलां कुर्वन् प्रवर्तत इत्यर्थः । अत्र युगशब्दः पुं-
पुंसकलिङ्गः स्वाभाविकस्तेन पुंसि । यानार्थपूर्वपदात् केवलं युगशब्दः पुंस्येवेति हेमलिङ्गानु-
शासने बोध्यम् । केन ? 'भक्तामरेति' सेवकवैभवेन भक्ता-भक्तिशालिनो येऽमरा-देवास्ते एव
भ्रमरास्तेषां विभ्रमो-विलासस्तस्य वैभवः-समृद्धिर्भक्तामरभ्रमरविभ्रमवैभवस्तेन भक्तामरभ्रमर-
विभ्रमवैभवेन, सेवकसुरमधुकरविलाससमृद्ध्या सेवितमस्तीत्यर्थः । यदीयः क्रमसरोजयुगः किं
कुर्वन् ? जनानां-भक्तसेवकानाम् अरिष्टभयभित्तिं निघ्नन्-नाशयन्-दूरीकुर्वन् । दुष्टप्रहकृतोपद्रवो-
ऽरिष्टः, स्वचक्रपरचक्रकृतं भयं, तद्रूपा भित्तिः-कुड्यं ताम् अरिष्टभयभित्तिं निघ्नन्-रंहसा पात-
यत्, अभीष्टकार्यावरोधिनी सुदृढाऽपि भित्तिः पादाभ्यां व्याहन्यते इत्यर्थः । किंविशिष्टः क्रमसरो-
जयुगः ? अभीष्टभूमौ आलम्बनम्-इष्टकार्यसिद्धौ आलम्बनम्-आधारभूतम्, अजहल्लिङ्गत्वादात्म्यं
(इति) शब्दः । किंविशिष्टामरिष्टभयभित्तिं ? ' भवजलेपततां ' भवात्-संसाराज्जातो भवजः-
संसारोत्पन्नो लेपः-कर्मकर्मस्तेन तता-व्याप्ता भवजलेपतता तां भवजलेपततां, लेपव्याप्तत्वेन
सुदृढामित्यर्थः । अथ च शास्त्रादौ समीहितसिद्धये मङ्गलमभिधातव्यं, तच्चात्र काव्ययुग्मेनैव
सिद्धं, यतो देवतानां स्तवननमनानुध्यानाद्यमेव प्रथमं प्रथितं मङ्गलं, ग्रन्थारम्भे चामिधेयादित्रयं
याच्यं तत्र ब्राह्मीत्यभिधेयं, प्रयोजनं च सज्ज्ञानतापत्तिः, अभिधेयप्रयोजनयोश्च साध्यसाधनमा-
वश संबन्ध इति युक्तिलेशः । इति युग्मविवृतम् ॥ १-२ ॥

अन्वयः

यदीयः क्रम-सरोज-युगः अभीष्ट-भूमौ आलम्बनं जनानां भव-ज-लेप-तताम् अरिष्ट-भय-भित्तिं
निघ्नन् भक्त-अमर-भ्रमर-विभ्रम-वैभवेन लीलायते, या र्यं जनयितारं मत्वा एव हस्ते अरंस्त, तं
प्रथ-मं (प्रथमं) जित-इन्द्रं विशद-वर्ण-लिपि-प्रसूत्या संश्रिताम्, अ-जिह्व-गुण-गौरव-गौर-वर्णा
ब्राह्मीम् अहम् अपि किल स्तोष्ये ।

श्लोकार्थं

भक्त=भक्तिशाणी, भजनशील.

अमर=सुर, देव.

भ्रमर=भ्रमर, भभरो.

विभ्रम=विलास.

वैभव=संपत्ति, समृद्धि.

भक्तामरभ्रमरविभ्रमवैभवेन=भजनशील सुरो ३पी

भभरोना विलासनी समृद्धि वडे.

लीलायते (मू० लीला)=लीलानुं आत्यरथु करे छे.

क्रम=त्यरथु.

सरस्=सरोवर, तणाव.

जन्=उत्पन्न थनुं.

सरोज=सरोवरमां उत्पन्न थाय ते, कमल.

युग=युगल, जेडकुं.

क्रमसरोजयुगः=त्यरथु-कमलनुं युगल.

यदीयः (मू० यदीय)=जेनुं.

निघ्नन् (धा० हन्)=छथुनाइं, नाश करनाइं.

अरिष्ट=उपद्रव.

भय=भीड.

भित्ति=लीत.

अरिष्टभयभित्तिं=उपद्रव अने लय३पी लीतने.

अभीष्ट=वांछित.

भूमि=विषय.

१ ' लीलां करोतीति लीलायते ' इति क-पाठः । २ ' युग्मं वि० ' इति ख-पाठः ।

અમીષ્ટ-મૂમૌ=વાંછિત વિષયને વિષે.
 આલમ્બનં (મૂં આલમ્બન)=આધાર.
 ભવ=સંસાર.
 લેપ=લેપ, કાદવ.
 તત (ધાં તન્)=વ્યાપ્ત.
 ભવજલેપતતાં=સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલા લેપ વડે વ્યાપ્ત.
 જનાનાં (મૂં જન)=મનુષ્યોના.
 મત્વા (ધાં મન્)=માનીને.
 ણ્વ=નિશ્ચયવાચક અથવા અવધારણુસૂચક અવ્યય.
 યં (મૂં યદ્)=જેને.
 જનયિતારં (મૂં જનયિતૃ)=જનક, જન્મ-દાતા.
 અરંસ્ત (ધાં રમ્)=રમતી હવી.
 હસ્તે (મૂં હસ્ત)=હાથને વિષે.
 યા (મૂં યદ્)=જે.
 સંશ્રિતાં (મૂં સંશ્રિતા)=આશ્રય લીધેલી.
 વિશદ=નિર્મળ.
 વર્ણ=(૧) પ્રકાશ; (૨) અક્ષર; (૩) સ્તુતિ;
 (૪) રૂપ.
 લિપિ=લિપિ, અક્ષર-ન્યાસ.
 પ્રસૂતિ=(૧) જન્મ; (૨) સંતાન.
 વિશદવર્ણલિપિપ્રસૂત્યા=(૧) નિર્મળ વર્ણ અને
 લિપિની ઉત્પત્તિ વડે.
 બ્રાહ્મી (મૂં બ્રાહ્મી)=(૧) શ્રુત-દેવતાને; (૨)
 સરસ્વતીને; (૩) બ્રાહ્મીને, ઋષભ-પુત્રીને;
 (૪) અક્ષર-લિપિને.

જિહ્વા=વક, કુટિલ.

અજિહ્વા=સરલ.

ગુણ=ગુણ.

ગૌરવ=મહત્વ.

ગૌર=(૧) સુન્દર; (૨) નિર્મળ.

અજિહ્વાગુણગૌરવગૌરવર્ણો=(૧) સરલ ગુણોના
 ગૌરવ વડે ગૌર છે પ્રકાશ જેનો તેને; (૨) સરલ
 ગુણ-ગૌરવ વડે સુન્દર છે રૂપ જેનું તેને; (૩)
 સરલ ગુણોના મહત્વને લઈને નિર્મળ છે સ્તુતિ જેની
 તેને; (૪) સરલ ગુણ-ગૌરવ વડે ઉજ્જવલ છે
 અક્ષરો જેના તેને.

સ્તોષ્યે (ધાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરીશ.

કિલ્લ=સત્યતાવાચક અવ્યય.

અહમ્ (મૂં અસ્મદ્)=હું.

અપિ=પણ.

તં (મૂં તદ્)=તેને.

પ્રથ=વિસ્તાર.

મા=તાન.

પ્રથમં (મૂં પ્રથમ)=(૧) વિશાળ છે માન જેનું
 એવાને; (૨) પ્રથમને, પહેલાને.

જિન=(૧) સામાન્ય કેવલી; (૨) વિષ્ણુ.

ઈન્દ્ર=મુખ્ય.

જિનેન્દ્રં=(૧) સામાન્ય કેવલીઓમાં મુખ્યને, તીર્થંકરને;
 (૨) બ્રહ્માને; (૩) વિષ્ણુને; (૪) શિવને.

પદ્યાર્થ

“વાંછિત વિષયને વિષે આધારભૂત એવું જેનું ચરણ-કમલનું યુગલ સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલા (કર્મ-) લેપ વડે વ્યાપ્ત એવી મનુષ્યોની ઉપદ્રવરૂપી તેમજ ભયરૂપી ભીંતનો નાશ કરનાર હોઈ કરીને ભક્ત દેવતારૂપી ભ્રમરોના વિલાસની સમૃદ્ધિ વડે લીલાનું આચરણ કરે છે (અર્થાત્ જેનું ચરણ-યુગલ અનેક સુરાસુર વડે સેવિત છે) તેમજ વર્ણી જે જેને જનક માનીનેજ જેના હસ્તમાં રમી, તે વિશાળ જ્ઞાનવાળા તીર્થંકરનો નિર્મળ પ્રકાશ અને લિપિરૂપી ઉત્પત્તિ દ્વારા આશ્રય લીધેલી તેમજ (અનન્ત જ્ઞાન-દર્શનરૂપ) સરલ ગુણના ગૌરવ વડે ગૌર પ્રકાશવાળી એવી (તે) શ્રુત-દેવતાને હું પણ ખચિત સ્તવીશ. ”

અથવા

“ વાંછિત વિષયને.....હસ્તમાં રમી, તે વિશાળ જ્ઞાનવાળા [અથવા પ્રથમ] જિનેન્દ્રનો (અર્થાત્ બ્રહ્માનો) નિર્મળ વર્ણવાળી લિપિરૂપી ઉત્પત્તિ દ્વારા આશ્રય લીધેલી એવી

૧ કર્મના સ્વરૂપ સાર જુઓ શ્રીશોભનમુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૬-૭).

૨ ભયના પ્રકારો માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૭૯)

૩ શ્રુત-દેવતાના સ્વરૂપ સાર જુઓ સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૨૭).

તેમજ (વરદાન દેવારૂપ) સરલ ગુણુ-ગૌરવ વડે સુન્દર રૂપવાળી તે (બ્રહ્માની પુત્રી) સરસ્વતીની હું પણ નક્કી સ્તુતિ કરીશ. ”

અથવા

“ વાંછિત વિષયને.....રમી, તે પ્રથમ જિનેશ્વર (ઋષભદેવ)નો અક્ષરોની લિપિરૂપી પ્રસૂતિ દ્વારા આશ્રય લીધેલી એવી તેમજ (ક્ષમાદિક) સરલ ગુણુના મહત્ત્વ વડે નિર્મળ સ્તુતિવાળી તે (ઋષભદેવની પુત્રી) બ્રાહ્મીને હું પણ ખરેખર સ્તવીશ. ”

અથવા

“ વાંછિત વિષયને.....આશ્રય લીધેલી એવી તેમજ સરલ ગુણુ-ગૌરવને લીધે (અર્થાત્ જમણા હાથ વડે લખાતી હોવાને લીધે) ઉજ્જવલ અક્ષરવાળી બ્રાહ્મી (નામની અક્ષર-લિપિ)ને હું પણ નક્કી સ્તવીશ. ”—૧-૨

રૂપબદ્ધકરણ

અંદાર લિપિઓ—

જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે આ અવસર્પિણીમાં થઇ ગયેલા ચોતીસ ^૧તીર્થંકરો પૈકા પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવે રાજ્યારૂઢ થયા પછી પોતાની સુમંગલા સ્ત્રીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી બ્રાહ્મી નામની પુત્રીને જમણા હાથ વડે અંદાર લિપિઓ ખતાવી. આ અંદાર લિપિઓના સ્વરૂપનું વર્ણન તો જૈન આગમમાં ઢાઢ સ્થલે જોવામાં આવ્યું નથી એટલે તેનો નિર્દેશ થઇ શકે તેમ નથી એમ શ્રીસંભવાયાંગના વૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિય કહે છે. પ્રશ્નવ્યાકરણમાંથી બ્રાહ્મી લિપિનું સ્વરૂપ મળી આવે છે (જૈનોના દશમા અંગ તરીકે ઓળખાતો ગ્રંથ આનાથી ભિન્ન છે). આ સ્વરૂપની રૂપરેખા આલેખવામાં આવે તે પૂર્વે સંભવાયાંગમાં આપેલાં અંદાર લિપિઓનાં નામો તરફ ઉડતી નજર ફેંકી લઇએ. આ અંગના અંદારમા સ્થાનમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે:—

“ બંમીણ ણં લિવીણ અદ્વારસવિહે છેલ્લવિહાણે પલ્લત્તે, તંજહા—બંમી ૧ જવળાલિયા ૨ દોસા-જરિયા ૩ સ્વરોટ્ટિયા ૪ સ્વરસાવિઆ ૫ પહારદ્વા ૬ ઉચ્ચતરિઆ ૭ અક્કલરપુટ્ટિયા ૮ મોગવિયતા ૯ જ્ઞણતિયા ૧૦ ણિણહુદ્ધયા ૧૧ અંકલિવી ૧૨ ગણિઅલિવી ૧૩ ગંધવ્યલિવી ૧૪ આદંસલિવી ૧૫ માહે-સરીલિવી ૧૬ દામિલિવી ૧૭ બોલિદિલિવી ૧૮”

૧ જોમ જૈન શાસ્ત્રમાં અંદાર લિપિઓનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, તેમ અંદાર ભાષાઓ પણ માનવામાં આવી છે અને એ અંદાર દેશી ભાષાઓના સંમિશ્રણરૂપ જૈન આગમની ભાષા છે એમ ભાષ્યકારો કહે છે.

૨-૫ આની સ્થૂલ માહિતી સ્તુતિ-અતુવિંશતિકાના અતુક્રમે ૮મા, ૧૪મા અને ૧૫મા તેમજ ૮મા તથા ૨૨મા પૃષ્ઠ જોવાથી મળી શકશે.

૬ અભિધાન-રાજેન્દ્રમાં સંભવાયાંગમાંથી ટાંચણરૂપે આપેલા ઉલ્લેખમાં તેમજ શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલા સંભવાયાંગના ઉલ્લેખમાં લિપિનાં નામોના સંબંધમાં ભિન્નતા હોવા ઉપરાંત તેની સંખ્યામાં પણ ભિન્નતા છે, કેમકે અભિધાન-રાજેન્દ્રમાં તો ૧૮ નામો છે, જ્યારે ઉપર્યુક્ત સંભવાયાંગમાં ૨૦ નામો છે અને ‘મૂયલિવી’નો પણ ત્યાં ઉલ્લેખ છે.

૭ છાયા—

બ્રાહ્મી લિપ્યા અષ્ટાદશવિધં લેલવિધાનં પ્રજ્ઞસમ્, તદ્ યથા—ત્રાહ્મી યવનાલિકા દોષોરિકા સ્વરોટ્ટિકા સ્વરશાવિકા પ્રહારાતિગા ઉચ્ચતરિકા અક્ષરવૃષ્ટિકા મોગવતિકા વેનતિકા નિહલિકા અદ્કલિપિઃ ગણિતલિપિઃ ગન્ધર્વલિપિઃ આદર્શલિપિઃ માહેશ્વરીલિપિઃ દામીલિપિઃ બોલિન્દીલિપિઃ ।

શ્રીજિનભદ્રગણિકમાશ્રમણકૃત વિશેષાવશ્યક-ભાષ્યની ૪૬૪ મી ગાથાની શ્રીમસ્તધારી હેમચન્દ્રસૂરિએ રચેલી ટીકામાં અદાર લિપિઓનાં નૃહાં નામે ખતાવ્યાં છે એ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે તેનો પણ અત્ર ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

“હંસલિઘી ૧ મૂચલિઘી ૨, જક્ષી ૩ તહય રક્ષસી ૪ ય બોધઘ્વા ।
 उड्डी ५ जवणि ६ तुरुकी ७, कीरी ८ दविडी ९ य सिधविया १० ॥ १ ॥
 मालविणी ११ नडि १२ नागरी १३, लाडलिघी १४ पारसी १५ य बोद्धघ्वा ।
 तह अनिमित्ती १६ य लिघी, चाणकी १७ मूलदेवी १८ य ॥ २ ॥”

હવે પ્રશ્ન-વ્યાકરણમાં ૧૬મી તથા ૧૪૯ થી ૧૫૧ સુધીની ગાથામાં પ્રાણી લિપિની વર્ણમાળાનું જે સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે તેનો અનુક્રમે ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

“पदमो तदयो य सरो, सत्तम णवमो य तिरियमत्ताउ ।
 मूलसर उड्डमत्ता, पंचम छट्टा य अहोमत्ता ॥”

અર્થાત્ પહેલા, ત્રીજા, સાતમા અને નવમા એ સ્વરો એટલે કે અ, ઇ, એ અને ઓ એ સ્વરો તિર્યક્-માત્રિક છે. ઈ, ઐ અને ઔ એ મૂળ સ્વરો ઊર્ધ્વ-માત્રિક છે, ન્યારે ઉ અને ઊ એ બે પાંચમા અને છઠ્ઠા સ્વરો અધો-માત્રિક છે.

“दीहा वट्टा तंसा, चउरंसा आयया य संठाणा ।
 कखमादिणो उ वग्गा, मिस्सा मिस्सेसु णायव्वा ॥”

અર્થાત્ ક, ય, ટ, ત, પ, ય અને શ એ સાત વર્ણો લાંબા આકારવાળા છે; ખ, છ, ઘ, ઙ, ર અને ષ એ સાત વર્ણો ગોળાકાર છે; ગ, ઘ, ઙ, ઙ, ઘ, ઘ અને સ એ સાત વર્ણો ત્રિકોણાકાર છે; ધ, ઝ, ઢ, ધ, ભ, વ અને હ એ સાત વર્ણો ચતુષ્કોણાકાર છે; અને ડ, ઢ, ણ, ન અને મ એ પાંચ અનુનાસિકા લંબાકાર છે.

“दो वट्टा दो दीहा, दो तंसा दो य हौंति चउरंसा ।
 दोक्षि य हौंति तिकोणा, दो वंकसरत्ति णायव्वा ॥”

અર્થાત્ બે સ્વર ગોળ, બે દીર્ઘ, બે વ્યસ્ર (ત્રાંસા), બે અતુરસ્ર, બે ત્રિકોણ અને બે વક્ર આકારના બાણવા.

૧ આ ઉલ્લેખ આવશ્યક-નિર્યુક્તિની ઉપોદ્ધાત-નિર્યુક્તિમાં પણ જોવામાં આવે છે.

૨ છાયા—

हंसलिपिभूतलिपियांक्षी तथा राक्षसी च बोद्धव्या ।
 उड्डी यवनी तुरुकी कीरी द्राविडी च सिन्धवीया ॥
 मालविनी नटी नागरी लाटलिपिः पारसी च बोद्धव्या ।
 तथाऽनिमित्ती च लिपिश्चाणकी मौलदेवी च ॥ २ ॥

૩ છાયા—

प्रथमस्तृतीयश्च स्वरः सप्तमो नवमश्च तिर्यग्मात्रिकः ।
 मूल स्वरा ऊर्ध्वमात्राः पञ्चमषष्ठी चाधोमात्रिकौ ॥
 ४ 'बीओ' इति पाठान्तरम् ।

૫-૬ છાયા—

दीर्घा वक्रास्त्र्यस्राश्चतुरस्रा आयताश्च संस्थानाः ।
 कखादयस्तु वर्गा मिश्रा मिश्रेषु ज्ञातव्याः ॥
 द्वौ वृत्तौ द्वौ दीर्घौ द्वौ व्यस्रौ द्वौ च भवतश्चतुरस्रौ ।
 द्वौ च भवतस्त्रिकोणौ द्वौ वक्रौ स्वरो इति ज्ञातव्यौ ॥

“ अहं वट्टा आई दीहा, उए तंसा ऊपे चउरंसा ।

ओअं तिकोणा औअः वंकसरत्ति णायव्वा ॥”

अ अने ध अे ये गेण, आ अने ई अे ये दीर्घ, उ अने अे अे ये त्रांसा, अ अने
अे अे ये अतुरस्से, ओ अने अं अे ये त्रिडाणुाकार अने औ अने अः अे ये वक स्वरो जणुवा.

आ प्रमाणेनुं वर्षुमाणानुं स्वरूप विचारतां अेम तो कडेवुं पडरी के आअनी वर्षुमाणाना
स्वरूप साथे आ अतिशय प्राचीन वर्षुमाणानुं स्वरूप अराअे भणतुं आवतुं नथी, परंतु तेथी आ
असत्य सिद्ध थतुं नथी.

आ लिपिनुं प्रकरणु पूर्णु करतां पूर्वे अेटतुं उभेरतुं अनावश्यक नहि गणाय ढ (Bühler)
ने भारतीय ब्राह्म वर्षुमाणानी उत्पत्ति (On the origin of the Indian Brähma alphabet)
अे नामने लेख तेभज वणी आ लेखना अंतमां ‘अरेष्ट्री वर्षुभाणा’ अने ‘ब्राह्मीना अक्षर-
अंक’ (letter-numerals of the Brähmi) अे विषयने लगतां आपेलां ये परिशिष्टा पणु अनन
करवां जेवां छे.

* * * * *
मातर् ! मतिं सति ! सहस्रमुखीं प्रसीद

नालं मनीषिणि मयीश्वरि ! भक्तिवृत्तौ ।

वक्तुं स्तवं सकलशास्त्रनयं भवत्या

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

टीका

हे मातः ! श्रुतदेवताया महनीयत्वान्मानार्थकथकस्य मातृपदस्य सम्बोधनम् । हे
सति ! साध्व्याः स्त्रीलप्रधानत्वाच्चैतत् पदं, पुनरक्षरात्मिकाया लिपेः सदा विद्यमानत्वेनाविभाषात्
सतीति सम्बोधनपदम् । हे ईश्वरि ! वरप्रदानातिशयाभ्युपगमादीश्वरि (इति) पदं सम्बोधनम् ।
त्रीण्येकार्थान्यपि सम्बोधनपदानि परस्परार्थगुरुत्वेन महत्त्वोपचारात् हे मातः ! हे सति ! हे ईश्वरि !
त्वं मयि विषये सहस्रमुखीं मतिं-बुद्धिं प्रसीद-प्रसादं कुरु, मह्यं सहस्रप्रवाहां प्रज्ञां प्रदेहीत्यर्थः ।
कथंभूते मयि ? सहसा-त्वरितं सकलशास्त्रनयं सकलानां-समस्तानां शास्त्राणां-श्रुतीनां नयो-
मार्गो नैगमादिसप्तधारूपः सकलशास्त्रनयस्तं ग्रहीतुं-ज्ञातुं-आत्मसात्कर्तुं स्तवं-स्तोत्रम् अभीष्टदे-
वतागुणरूपं वक्तुं-कथयितुं इच्छति-वाञ्छति, इच्छतीति इच्छन् तस्मिन् इच्छति-वाञ्छमाने ।
पुनः किंविशिष्टे मयि ? भक्तिवृत्तौ मनीषिणि-त्रिविधपर्युपासनायां कुशले, तत्पर इत्यर्थः । भक्त-
जने सहस्रधा मेधाप्रसादनमुचितमेवेति । पुनरुक्तार्थं समर्थयति-हे मातर् ! भवत्या-त्वया मन्यः
'मनु ज्ञाने' मन्यते आत्मतयेति मन्यः-सत्कारपरः-सुदृष्ट्या सत्कृतः सन् को मल्लक्षणो जनः-
सेवकः नालं-न समर्थः ? अपि तु समर्थ एव भवति, त्वत्प्रसन्नतासत्कृतः सर्वशास्त्रनयानादातुं
देवतां स्तोतुं च समर्थो भवत्येवेति भावः ॥ ३ ॥

१ छाया—

अहं वृत्तौ आई दीर्घौ उए अ्यसौ ऊपे चतुरस्रौ ।
ओअं त्रिकोणौ औअः वक्रौ स्वराविति ज्ञातव्यौ

अन्वयः

(हे) मातः ! सति ! ईश्वरि ! सहसा सकल-शास्त्र-नयं ग्रहीतुं स्तवं (च) वक्तुं इच्छति भक्ति-वृत्तौ मनीषिणी मयि सहस्र-मुखीं मतिं प्रसीद । भवत्या मन्यः (सन्) कः जनः न अलम् ? !

श्लोकार्थ

मातः ! (मू० मातृ)=हे जननी, हे माता !
 मतिं (मू० मति)=शुद्धिने.
 सति ! (मू० सती)=(१) हे साध्वी !; (२) हे विद्यमान !
 सहस्र=६७२.
 मुख=६।२.
 सहस्रमुखीं=६७२ प्रकारनी.
 प्रसीद (धा० सद्)=प्रसन्न था.
 न=नहि.
 अलं=समर्थतावायक व्यप्य.
 मनीषिणी (मू० मनीषिन्)=कुशला.
 मयि (मू० अस्मद्)=भारे विषे.
 ईश्वरि ! (मू० ईश्वरी)=हे ईश्वरी !
 भक्ति=भक्ति, उपासना.
 वृत्ति=प्रवृत्ति.

भक्तिवृत्तौ=भक्तिनी प्रवृत्तिने विषे.
 वक्तुं (धा० वच्)=कहेवाने.
 स्तवं (मू० स्तव)=स्तोत्रने.
 सकल=सभस्त.
 शास्त्र=शास्त्र.
 नय=मार्ग.
 सकलशास्त्रनयं=सभस्त शास्त्रेना मार्गने.
 भवत्या (मू० भवती)=आप वडे.
 मन्यः (मू० मन्य)=मान्य, सत्कार पाभेवो.
 कः (मू० किम्)=केशु.
 इच्छति (मू० इच्छत्)=छाने.
 जनः (मू० जन)=मनुष्य.
 सहसा=अकस्म.
 ग्रहीतुं (धा० ग्रह्)=ग्रहण करवाने.

पदार्थ

“ हे माता ! हे (उत्तम शीशवाणी होवाने लीधे) साध्वी (अथवा अक्षर रूप सिपिना शाश्वतपणुअे करीने हे सती) ! हे (वरदानादिक देवावाणी होवाने लीधे) ईश्वरी ! अकस्म समस्त शास्त्रेना (नैगमादिक सात प्रकारना नयणुपी) मार्गने अणुणु करवानी (अर्थात् अणु-वानी) तेमण (अलीष्ट देवताना गुणुणु) स्तोत्र कहेवानी धरुधरा राप्पनारा अेवा तेमण भक्तिनी प्रवृत्तिमां कुशण (अर्थात् भक्ति करवामां तत्पर) अेवा भारे विषे तुं सहस्रमुषी शुद्धि आप (अर्थात् तुं मने हुअर प्रकारनी प्रज्ञाथी विभूषित कर), (कभके) आपथ्री वडे सत्कारायेवो कथे मनुष्य (अनेके शास्त्रेनो अणुकार थवामां तेमण छष्ट देवनी स्तुति करवामां समर्थ (थतो) नथी ? ”—३

* * * * *
 त्वां स्तोतुमत्र सति ! चारुचरित्रपात्रं
 कर्तुं स्वयं गुणदरीजलदुर्विगाह्यम् ।
 एतत् त्रयं विदुपगूहयितुं सुराद्रिं
 को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

टीका

हे सति ! हे देवते ! अत्र-अस्मिन् स्तवनारम्भे महाविचारे वा प्रारम्भप्रस्तावे को विद्-विदग्धोऽपि मानव एतत् सदा विद्यमानपदार्थानां त्वद्गुणसमुद्रमेरूणां त्रयं स्वयम्-आत्मना कर्तु-

१ नैगमादिक सात नयानी स्थूल रूपरेभा साह अणुअे स्तुति-अनुविंशतिका (५० १८-२२).

સ્વહૃદ્યાઽનુમાપયિતું-एतावानेवेति निर्णेतुम् अलं-समर्थः ? अपि तु न कोऽपि समर्थः । अत्यर्थ-पर्याप्तिभूषासमर्थार्थविशेषेषु अलमित्यव्ययम् । वा-अथवा को-ब्रह्मा-विधाता एतत् त्रयं-विव-क्षितवस्तुत्रयं कर्तुमलं-समर्थः, नान्यः । किंविशिष्टो ब्रह्मा ? 'विट्' विशतीति विट्, सर्वव्यापक इत्यर्थः । विश प्रवेशने क्विचन्तः । पुनरावृत्त्य द्वितीयवारेणान्वयोऽयं व्याख्यातः किमेतत् त्रयं कर्तुं तदाह—त्वां-ब्राह्मीं स्तोतुं-तदाद्यन्ताभ्यां वर्णयितुं-त्वद्गुणपारं गमयितुम् । शब्दान्तरवशादनुक्त-चकारग्रहणेन पुनः सुराद्रिं-लक्षयोजनोन्नतं सुमेरुगिरिं उपगूहयितुं-आलिङ्गितुं पुनर्भुजाभ्यां-बाहुभ्यामम्बुनिधिं-समुद्रं तरीतुं कोऽलं ?-कः समर्थः ? अपि तु न कोऽपि । यदि स्यात्, तर्हि क एवालं-ब्रह्मैव शक्तः, तस्याधिकशक्तित्वात्, नापरः । किंविशिष्टां त्वां ? 'चारुचरित्रपात्रं' चारु-रित्राणां-मनोहरगुणानां पात्रं-भाजनम् । पात्रशब्दस्याजहल्लिङ्गत्वान्नपुंसकता । तथा किंविशिष्ट-मेतत् त्रयं ? 'चारुचरित्रपात्रं' मनोज्ञतोन्नतिगाम्भीर्यादिगुणाधारमिति च सुबोधम् । पुनः किंवि-शिष्टमेतत् त्रयं ? 'गुणदरीजलदुर्विगाह्यं' गुणा औदार्यादयः दर्यः-गुहाः जलं-वारि, गुणाश्च दर्यश्च जलं च गुणदरीजलानि, तैः दुःखेन विगाह्यत इति दुर्विगाह्यं तद् गुणदरीजलदुर्विगाह्यम् । गुणैस्त्वं, दरीभिः सुमेरुः, जलेनाम्बोधिः, त्रयोऽपि दुर्विगाह्या इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अन्वयः

(हे) सति ! अत्र कः विट् चारु-चरित्र-पात्रं त्वां स्तोतुं सुर-अद्रिं उपगूहयितुं अम्बु-निधि भुजाभ्यां तरीतुं—एतत् (चारु-चरित्र-पात्रं) गुण-दरी- जल-दुर्विगाह्यं त्रयं वा स्वयं कर्तुं अलम् ? (वा कः) ।

શીખદાર્થ

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ)=તને.

સ્તોતું (ધાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરવાને.

અત્ર=અહિંઆ.

સતિ ! (મૂં સતી)=હે સતી !

ચારુ=મનોહર.

ચરિત્ર=ગુણ.

પાત્ર=ભાજન.

ચારુચરિત્રપાત્રં=મનોહર ગુણોના ભાજન.

કર્તું (ધાં કૃ)=કરવાને.

સ્વયં=પોતાની મેળે.

ગુણ=ગુણ.

દરી=ગુફા.

જલ=જળ, પાણી.

દુર્વિગાહ્ય (ધાં ગાહ)=દુઃખેથી પાર પમાય એવો.

ગુણદરીજલદુર્વિગાહ્ય=ગુણ, ગુફા અને જળ વડે

દુઃખેથી પાર પમાય તેવા.

एतत् (मूं एतद्)=એ.

त्रयं (मूं त्रय)=ત્રણના સમુદાયને.

विट् (मूं विश)=(૧) પરિહત; (૨) સર્વવ્યાપક.

उपगूहयितुं (धां गुह)=આલિંગન કરવાને.

सुर=દેવ.

अद्रि=પર્વત.

सुराद्रिं=દેવોના પર્વતને, મેરૂને.

कः (मूं किम्)=(૧) કાણુ; (૨) બ્રહ્મા.

वा=અથવા.

तरीतुं (धां तृ)=તરી જવાને.

अलं=સમર્થતાવાચક અવ્યય.

अम्बु=જળ, પાણી.

निधि=ભંડાર.

अम्बुनिधिं=સમુદ્રને.

भुजाभ्यां (मूं भुज)=એ હાથ વડે.

પદાર્થ

“ હે સતી ! મનોહર ગુણોના ભાજનરૂપ એવી તારી સ્તુતિ કરવાને, (લાખ યોજનની ઊંચા-ધવાળા) મેરૂ’ પર્વતનું આલિંગન કરવાને તેમજ એ હાથ વડે સમુદ્રને તરી જવાને એ ત્રણ (કાર્યો)

૧ મેરૂ સંબંધી સ્થૂલ માહિતી માટે જુઓ સ્તુત-અતુર્વિશતિકા (૫૦ ૩૩) અને તેની વિશેષ માહિતી સાથે જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રકાશિ (પૃષ્ઠ ૩૫૬-૩૭૫).

के ङ (मनोज्ञता, उन्नति, गंभीरता इत्यादि) मनोहुर गुणोना आधारभूत छे तेमञ्ज ङ (उदारतादिक) गुणो, गुणाञ्चो अने ङण वडे मुश्केदीधी पार पाभी शकाय तेम छे तेने स्वयं करवाने (अर्थात् पोतानी भति वडे तेनो निश्चय करवाने) अत्र (अर्थात् आ स्तोत्रना प्रारम्भने विषे अथवा महान् विचार करवा ङी वस्तुञ्चोने विषे) कथो पण्डित समर्थ (थाय) ? [अथवा (जे कोध पणु समर्थ होय, तो ते) सर्वव्यापक प्रह्ला छे.] ”—४

* * * * *

त्वद्वर्णनावचनमौक्तिकपूर्णमेक्ष्य

मातर्न भक्तिवरटा तव मानसं मे ।

प्रीतेर्जगत्रयजनध्वनिसत्यताया

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

टीका

हे मातः ! हे वरदे ! तव भक्तिवरटा—भक्तिहंसी, भक्तिरूपा वरटा भक्तिवरटा, भक्तिरेव वरटा—राजहंसी भक्तिवरटा मे—मम मानसं—चित्तं मानसं सरोवरं किं नाभ्येति—नागच्छति ? अपि तु सोत्कण्ठं संमुखमायात्येव । यत्र मानसं तत्र हंसीप्रापणमुचितमेव । किमर्थं ? प्रीतेः—स्नेहस्य परिपालनार्थं—निर्वाहार्थम् । किंविशिष्टायाः प्रीतेः ? ‘जगत्त्रयजनध्वनिसत्यतायाः’ विश्वत्रयजनस्य ध्वनेः सत्यता—यथार्थता यस्यास्तस्याः । हंसीमानसयोर्नितरां प्रीतिरिति लोकोक्तेः सुतरां करणार्थम् । किंविशिष्टस्य मम ? निजशिशोः—स्वस्तनन्धयस्य, निजपुत्रस्येवेत्यर्थः । पुत्रं मत्त्वैव प्रीतिं निर्वाहयतीति श्रुतिः । किं कृत्वाऽभ्येति ? ‘त्वद्वर्णनावचनमौक्तिकपूर्णम् एक्ष्य’ त्वद्वर्णनायाः—त्वदीयस्तुतेः—प्रशंसाया वचनमौक्तिकानि—वाक्यान्त्येव मुक्ताफलानि तैः पूर्ण—भूतं त्वद्वर्णनावचनमौक्तिकपूर्णं मानसम् एक्ष्य—विलोक्य त्वरितमभ्येतीति तात्पर्यम् ॥ ५ ॥

अन्वयः

(हे) मातः ! तव भक्ति-वरटा निज-शिशोः (इव) मे मानसं त्वत्-वर्णना-वचन-मौक्तिक-पूर्णं एक्ष्य जगत्-त्रय-जन-ध्वनि-सत्यतायाः प्रीतेः परिपालनार्थं किं न न अभ्येति ? ।

शब्दार्थ

वर्णना=स्तुति.

वचन=वचन, वाक्य.

मौक्तिक=मुक्ताङ्गी, मोती.

पूर्ण=भरपूर.

त्वद्वर्णनावचनमौक्तिकपूर्णं=तारी स्तुतिनां वचनो

३पी मुक्ताङ्गीथी परिपूरु.

एक्ष्य (धा० ईक्ष्)=लेखने.

मातः ! (मू० मातृ)=हे जननी !

न=नहि.

भक्ति=सेवा.

वरटा=हंसी.

भक्तिवरटा=भक्ति३पी हंसी.

तव (मू० युष्मद्)=तारी.

मानसं (मू० मानस)=(१) चित्तने; (२) मानस

(सरोवर)ने.

मे (मू० अस्मद्)=भारी.

प्रीतेः (म० प्रीति)=रनेहना.

जगत्=दुनिया.

त्रय=त्रिभुवनो समुदाय.

जन=मानव, लोक.

ध्वनि=उक्ति.

सत्यता=यथार्थता.

जगत्त्रयजनध्वनिसत्यतायाः=त्रिभुवनना लोकाना ध्व-
निनी सत्यता छे जेने विषे तेवी.

अभ्येति (घा० इ)=आवे छे.

किं=शुं.

निज=पोताना.

शिशु=आणक, अशुं.

निजशिशोः=पोताना आणकना.

परिपालनार्थं=पालनने अर्थे, रक्षलुने भाटे.

पदार्थ

“ हे जननी ! तारा आणक जेवा मारा मानसने तारी स्तुतिनां वयनोऽपी मुक्ताङ्गणी परिपूर्ण जेधने त्रिभुवनना लोकानी उक्तिनी सत्यतावाणी प्रीतिनो निर्वाह करवाने अर्थे शुं तारी अङ्कितऽपी हुंसी ते मानस प्रति आवती नथी के ! (अर्थात् आवे छेज, केभके मानस सरोवर प्रति राजहुंसी अय छेज अये वात तो आयाल-गोपाल-प्रसिद्ध छे). ”—प

* * * * *

वीणास्वनं स्वसहजं यदवाप मूर्च्छां
श्रोतुर्न किं त्वयि सुवाक् ! प्रियजल्पितायाम् ।
जातं न कोकिलरवं प्रतिकूलभावं
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

टीका

हे सुवाक् ! सुष्ठु-शोभना वाग्-वाणी यस्याः सा सुवाक् तस्याः संबोधनं हे सुवाक् ! हे देवते ! त्वयि-भवत्यां प्रियजल्पितायां-मधुरभाषितायां सत्यां यत् स्वसहजं स्वेन-आत्मना सह जातं स्वसहजं-स्वाभाविकम्-अकृत्रिमं वीणास्वनं-तन्त्रीशब्दं मूर्च्छां दशाम् अवाप-प्राप । सङ्गीते-
“सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छनश्चैकविंशतिः” इति प्रणीतत्वादिति, मूर्च्छामूर्च्छनाशब्दावेकार्थोवेव, प्रत्ययान्तरभेदादंभेद एव । “मोहो मूर्च्छा मतेभ्रमः” इति कोशः । मतेभ्रमत्वं प्रापेत्यर्थः । तर्हि तत् कोकिलरवं-पिकृशब्दं प्रतिकूलभावं-श्रवणकटुत्वं किं न जातं ? अपि तु जातमेव । कथंभूतं तत् ? ‘चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः’ चारु-सुस्वादुमत् चूतानाम्-आम्राणां कलिकानिकरं-रञ्जरीसमूहं तदेवैकहेतुः-(अद्वितीय)कारणं यस्य तत् । अत एव कृत्रिमं कोकिलशब्दं, कृत्रिमाकृत्रिमयोरकृत्रिम-स्याधिक्यात् कथं (कृत्रिमं) श्रवणसुभगं स्यात्, इति त्वद्वाणीमाधुर्यं वीणाकोकिलरवयोरनुपममिति भावः । कस्य ? ‘श्रोतुः’ शृणोति वागमृतं स श्रोता तस्य श्रोतुः, त्वद्वाणीश्रवणानुरक्तस्य विदुष इत्यर्थः ॥ ६ ॥

अन्वयः

(हे) सु-वाक् ! त्वयि प्रिय-जल्पितायां (सत्यां) यद् स्व-सहजं वीणा-स्वनं मूर्च्छां अवाप, तद् चारु-चूत-कलिका-निकर-एक-हेतुः कोकिल-रवं श्रोतुः प्रतिकूल-भावं किं न न जातम् ? ।

१ ‘ दंभेद एव ’ इति क-पाठः ।

શબ્દાર્થ

વીણા=વીણા.

સ્વન=શબ્દ.

વીણાસ્વન=વીણાનો શબ્દ.

સ્વ=નિજ.

સહજ=સાથે ઉત્પન્ન થયેલ.

સ્વસહજ=પ્રેતાની સાથે ઉત્પન્ન થયેલ, સ્વાભાવિક.

યદ્=એ.

અવાપ (ધાં અપ)=પ્રાપ્ત થતો હવો.

મૂર્છા (મૂંમૂર્છા)=(૧) મૂર્છાનાને; (૨) મતિ-અમતે.

શ્રોતુઃ (મૂં શ્રોતુ)=શ્રોતાના, સાંભળનારાના.

ન=નહિ.

કિં=શું.

ત્વાયિ (મૂં યુષ્મદ)=તું.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

વાચ્=વાણી.

સુવાક્ષ્ =હે સુંદર છે વાણી જેની એવી ! (સં.)

પ્રિય=પ્રિય.

જલ્પિત (ધાં જલ્પ)=ખોલેલ.

પ્રિયજલ્પિતાયાં=પ્રિય ખોલતી.

જાતં (મૂં જાત)=થયું.

કોકિલ=કોયલ.

રવ=શબ્દ.

કાકિલરવં=કોયલનો શબ્દ.

પ્રતિકૂલ=પ્રતિકૂલ.

ભાવ=સ્વભાવ.

પ્રતિકૂલભાવં=પ્રતિકૂળપણનો.

તદ્=(૧) પ્રસિદ્ધ; (૨) તો.

ચૂત=આમ, અધિ.

કલિકા=મંજરી, કળી.

નિકર=સમુદાય.

૯ક=અદ્વિતીય, અસાધારણ

હેતુ=કારણ.

ચારુચૂતકલિકાનિફરૈફહેતુઃ=મનોહર આમ્રની

મંજરીએનો સમુદાય છે અદ્વિતીય કારણ જેનું તેવો.

પદ્યાર્થ

“ જેની વાણી સુંદર છે એવી હે (શ્રુત-દેવતા) ! તું પ્રિય ખોલે છે, ત્યારે જે વીણાનો સ્વાભાવિક સ્વર (પણ) મૂર્છાને પામ્યો તો પછી જેનું પ્રસિદ્ધ મનોહર આમ્રની મંજરીએનો સમુદાય અદ્વિતીય કારણ છે એવો તે ઢાકિલાનો શબ્દ (અર્થાત્ તેનો ટહુકો) શું શ્રોતાને પ્રતિકૂલ ન લાગે ? (અર્થાત્ તારા મધુર શબ્દરૂપી અમૃતનું પાન કર્યા પછી વીણાનો સ્વર તેમજ ઢાકિલાનો ટહુકો કંટુ લાગે એમાં શું નવાઈ !) ”—૬

સ્પષ્ટીકરણ

મૂર્છાના—

વીણામાં જે એકવીસ પિત્તળના તાર હોય છે, તે ‘ મૂર્છાના ’ કહેવાય છે. ‘ મૂર્છાના ’નો ખીન્ને અર્થ ‘ ખેસાન થવું ’ પણ થાય છે. એ વાતની શ્રીપાલરાજના રાસની ત્રીજા ખંડની પાંચમી ઢાલની નીચે મુજબની ૨૭મી કડી સાક્ષી પૂરે છે:—

“ દાખી દોષ સમારી વીણ તે આસવે હોસાસ
હોઇ આમની મૂર્છાના કિંપિ નકો ચવે. ”

* * * * *

ત્વન્નામમન્ત્રમિહ ભારતસમ્ભવાનાં

મક્ત્યૈતિ ભારતિ ! વિશાં જપતામઘૌઘમ્ ।

સઘઃ ક્ષયં સ્થગિતમૂવલયાન્તરિક્ષં

સૂર્યાશુભિન્નમિવ શાર્વરમન્ધકારમ્ ॥ ૭ ॥

टीका

हे भारति!—हे शासनदेवते!—हे सरस्वति ! इह—लोके विशां—मनुष्याणां भक्तजनानाम् 'अघौघं' अघस्य—दुष्कृतस्य ओघं अघौघं—पापसमूहं सद्यः—तत्कालं क्षयं—विनाशमेति—प्राप्नोति । किंविशिष्टानां विशां ? 'भारतसम्भवानां' भारतक्षेत्रे सम्भवा—उत्पन्नाः—सम्यगार्यभूमौ जाता भारत-सम्भवास्तेषां भारतसम्भवानां, भारतक्षेत्रजनितानामेवास्याः शासनाधिष्ठात्र्या उचितत्वात् । पुनः विशां किं कुर्वतां ? 'त्वन्नाममन्त्रं' तव नाम त्वन्नाम तदेव मन्त्रो—जापस्तं त्वन्नाममन्त्रं जपताम्, अभीष्ट-देवतास्मरणं कुर्वतामित्यर्थः । किंविशिष्टमघौघं ? 'स्थगितभूवलयान्तरिक्षं' स्थगिते—आच्छादिते ऊर्ध्वगतिप्राप्यहेतुके भूवलयान्तरिक्षे—पृथ्वीमण्डलाकाशे—मनुष्यलोकस्वर्गलोकौ येन तत् स्थगितभू-वलयान्तरिक्षं—मनुज(लोक)स्वर्गनिरोधकं, केवलमधोगतिहेतुकमित्यर्थः । तदघौघं किमिव क्षयमेति ? शार्वरमन्धकारं इव—रात्रिभवं तम इव, शर्वर्यां—रात्रौ भवं शर्वरं तमः 'सूर्यांशुभिन्नं' सूर्यांशुभिः—सूर्य-किरणैर्भिन्नं—विदारितं तमिस्रं सद्यः क्षयमेति । कीदृशं तमः ? स्थगितभूवलयान्तरिक्षम्—आच्छा-दितद्यावाभूमिकमिति ॥ ७ ॥

अन्वयः

(हे) भारति ! इह भक्त्या त्वद्-नामन्-मन्त्रं जपतां, भारत-सम्भवानां विशां स्थगित-भू-वलय-अन्तरिक्षम् अघ-ओघं शर्वरं सूर्य-अंशु-भिन्नं (स्थगित-भू-वलय-अन्तरिक्षं) अन्धकारम् इव सद्यः क्षयम् एतिः ।

शब्दार्थ

नामन्=नाम.
मन्त्रं=मन्त्र.
त्वन्नाममन्त्रं=तारा नामरूपी मन्त्रते.
इह=अहिं आ, आ लोके विषे.
भारत=भरतक्षेत्र.
सम्भव=उत्पत्ति.
भारतसम्भवानां=भरतक्षेत्रमां उत्पन्न थयेला.
भक्त्या (मू० भक्ति)=लक्षितपूर्वक.
पति (धा० इ)=पामे छे.
भारति ! (मू० भारती)=हे सरस्वती !
विशां (मू० विश)=मनुष्येना.
जपतां (मू० जपत्)=जपनारा.
अघ=पाप.
ओघ=समूह.
अघौघं=पापनो समूह.
सद्यस्=तत्काल, तत्तत्.

क्षयं (मू० क्षय)=क्षयने, नाशने.
स्थगित (धा० स्थगू)=आच्छादित, ढांकी दीधेद.
भू=पृथ्वी.
वलय=मंडल.
अन्तरिक्ष=(१) स्वर्ग; (२) आकाश.
स्थगितभूवलयान्तरिक्षं=(१) निरोध कर्मो छे मनुष्य-लोकेना अने स्वर्ग-लोकेना जेणे अेवा; (२) आच्छादित कर्मो छे लूमंडलने तेमज आकाशने जेणे अेवा.
सूर्य=सूर्य, रवि.
अंशु=किरण.
भिन्न (धा० भिद्)=भेदायेलुं.
सूर्यांशुभिन्नं=सूर्यनां किरणोथी भेदायेलुं.
इव=जैम.
शार्वर=रात्रि संघंधी.
अन्धकार=अंधकार, अंधाई.
शार्वरमन्धकारं=रात्रिसंघंधी अंधकार.

પદાર્થ

“ હે સરસ્વતી ! આ લોકને વિષે લક્ષિતપૂર્વક તારા નામરૂપી મન્ત્રનો જાપ જપનારા એવા તેમજ ભરતક્ષેત્રમાં જન્મેલા એવા મનુષ્યોનો પાપ-સમૂહ કે જણે મનુષ્યલોકનો તેમજ સ્વર્ગલોકનો નિરોધ કર્યો છે (અર્થાત્ જણે જર્ધ્વ ગતિનો નિરોધ કર્યો છે) તે પાપ-સમૂહ ભૂમંડળનું તેમજ આકાશનું આચ્છાદન કરીને રહેલા એવા તેમજ રાત્રિસંબંધી એવા સૂર્યનાં કિરણોથી ભેદાયેલા અંધકારની જમ નાશ પામે છે. ”—૭

* * * * *

શ્રીહર્ષ-માઘ-વર-ભારવિ-કાલિદાસ—

વાલ્મીકિ-પાણિનિ-મમટ્મહાકવીનામ્ ।

સામ્યં ત્વદીયચરણાબ્જસમાશ્રિતોઽયં

મુક્તાફલદ્યુતિમુપૈતિ નનૂદબિન્દુઃ ॥ ૮ ॥

ટીકા

હે વરદે ! હે સરસ્વતિ ! અયં—મલ્લક્ષણો જનઃ—સેવકઃ ત્વદીયચરણાબ્જસમાશ્રિતઃ સન્ તવેમૌ ત્વદીયૌ ચરણાબ્જૌ—ચરણકમલૌ સં—સમ્યક્ પ્રકારેણાશ્રિતઃ—સંપ્રાપ્તઃ શ્રીહર્ષમાઘવરભારવિકાલિદાસવાલ્મીકિપાણિનિમમટ્મહાકવીનાં સામ્યં—તુલ્યતામ્ ઉપૈતિ—પ્રાપ્નોતિ । શ્રીહર્ષશ્ચ માઘશ્ચ વરઃ—શ્રેષ્ઠો યોઽસૌ ભારવિવરભારવિશ્ચ કાલિદાસશ્ચ વાલ્મીકિશ્ચ પાણિનિશ્ચ મમટ્શ્ચ શ્રીહર્ષમાઘવરભારવિકાલિદાસવાલ્મીકિપાણિનિમમટ્ઃ તે ચ તે મહાકવયશ્ચ શ્રીહર્ષ૦, તેષાં શ્રીહર્ષાદિ-મહાકવીનાં, શ્રીહર્ષમાઘભારવિકાલિદાસા મહાકાવ્યકર્તારઃ, વાલ્મીકી રામાયણવક્તા, પાણિનિઃ સૂત્રકૃત્, મમટ્ઠો મહાભાષ્યવૃત્તિકારઃ, એ તે મહાકવયસ્તેષાં તુલ્યત્વં પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ । યુક્તોઽયમર્થઃ । નનુ ઇતિ નિશ્ચયે । ઉદબિન્દુઃ—જલક્રણઃ, ઉદકસ્ય બિન્દુઃ ઉદબિન્દુઃ, ઉદકસ્યોદનાદેશઃ । અબ્જસમાશ્રિતઃ—કમલપત્રાભિ(ધિ)રૂઢઃ પાનીયબિન્દુઃ મુક્તાફલકાન્તિમુપૈતિ, તદ્વદયમપિ તેષાં સામ્યમુપૈતિ ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

(હે સરસ્વતિ !) ત્વદીય-ચરણ-અબ્જ-સમાશ્રિતઃ અયં (મલ્લક્ષણઃ જનઃ) શ્રીહર્ષ-માઘ-વર-ભારવિકાલિદાસ-વાલ્મીકિ-પાણિનિ-મમટ્-મહત્-કવીનાં સામ્યં ઉપૈતિ, (યથા) અબ્જ-સમાશ્રિતઃ ઉદન્-બિન્દુઃ મુક્તાફલ-દ્યુતિ નનુ ઉપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

શ્રીહર્ષ=શ્રીહર્ષ.

માઘ=માઘ.

વર=શ્રેષ્ઠ.

ભારવિ=ભારવિ.

કાલિદાસ=કાલિદાસ.

વાલ્મીકિ=વાલ્મીકિ.

પાણિનિ=પાણિનિ.

મમટ્=મમટ્.

મહત્=મોટા.

કવિ=(૧) પશ્ચિત; (૨) કાવ્ય રચનાર.

શ્રીહર્ષમાઘવરભારવિકાલિદાસવાલ્મીકિ-
પાણિનિમમટ્મહાકર્વીનાં=શ્રીહર્ષ, માઘ, શ્રેષ્ઠ
ભારવિ, કાલિદાસ, વાલ્મીકિ, પાણિનિ અને
મમટ્ જેવા મહાકવિઓની.
સામ્યં (મૂં સામ્ય)=તુલનાને.

ત્વદ્વિય=તારા.

ચરણ=ચરણ, પગ.

અઙ્ગ=કમળ.

સમાશ્રિત (ધાં શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.

ત્વદ્વિયચરણાઙ્ગસમાશ્રિતઃ=તારા ચરણ-કમળનો
આશ્રય લીધેલ.

અયં (મૂં હદમ્)=આ.

મુક્તાફલ=મોતી.

શ્ચુતિ=તેજ.

મુક્તાફલશ્ચુતિ=મોતીની પ્રભાને.

ઉપૈતિ (ધાં હ)=પામે છે.

નનુ=નક્કી.

ઉદન્=જળ.

વિન્દુ=બિન્દુ.

ઉદવિન્દુઃ=જળનું બિન્દુ.

પદાર્થ

“ જમ કમળનો આશ્રય લીધેલું જળનું બિન્દુ મુક્તાફળની પ્રભાને નક્કી પામે છે, તેમ (હે સરસ્વતી !) તારા ચરણ-કમળનો આશ્રય લીધેલો એવો આ (હું) તારો સેવક) શ્રીહર્ષ, માઘ, ઉત્તમ ભારવિ, કાલિદાસ, વાલ્મીકિ, પાણિનિ અને મમટ્ જેવા મહાકવિઓની તુલનાને પામું છું.”—૮

સ્પષ્ટીકરણ

કવીશ્વરો—

શ્રીહર્ષ, માઘ, ભારવિ અને કાલિદાસ એ ઉત્તમ ડોટિના કવિઓ થઈ ગયા છે. તેમનાં રચેલાં કાવ્યો—જમકે શ્રીહર્ષ કવીશ્વરે રચેલું ‘ નૈષધીય-ચરિત’, શ્રીમાન્ માઘે રચેલ શિશુ-પાલ-વધ, કવિવર ભારવિએ રચેલું ‘ કિરાતાણુનીય ’ અને કવિરાજ કાલિદાસકૃત ‘ રઘુવંશ ’ અને ‘ કુમારસંભવ ’ એ પાંચ કાવ્યોને ‘ મહાકાવ્ય ’ ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે, જોકે આ કાવ્યો સાથે ટક્કર ઝીલી શકે—અરે તેનાથી પણ ચડી જાય એવાં ખીજાં કાવ્યો પણ છે’. આ પાંચ મહાકાવ્યોનું આજ પણ ઘણા વિદ્વાનો પઠન-પાઠન કરે છે અને તેમાં તેઓ રઘુવંશ, પછી કુમાર-સંભવ, પછી કિરાતાણુનીય, ત્યાર બાદ શિશુપાલ-વધ અને અન્તમાં નૈષધીય-ચરિત એ અનુક્રમ સાચવે છે. આ પાંચ કાવ્યોની સાથે હરીકાંઈમાં ઉતરી શકે એવાં જન કાવ્યો પૈકી શ્રીહરમચન્દ્રસૂરિકૃત નાભિયનેભિ, શ્રીપદ્મસાગરગણિકૃત હીરસૌભાગ્ય, શ્રીહરમવિજયગણિ એ (સ. ૧-૧૬) તથા શ્રીચણ્ડવિજયગણિએ (સ. ૧૭-૨૧) રચેલ વિજયપ્રશસ્તિ અને ઉપાર્ધયાય શ્રીમેઘ વિજયકૃત સપ્તસન્ધાન ખાસ જોવાં જવાં છે.

૧ આ વાત મી. લક્ષ્મણ રામચંદ્ર વેદ્યકૃત સંસ્કૃત-અંગ્રેજી દોશ ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે.

કાલિદાસ—

કાલિદાસ એ કવીશ્વર છે એ કથનને નીચેનો શ્લોક પણ પૂરવાર કરી આપે છે:—

“ કવયઃ કાલિદાસાચાઃ, કવયો વયમપ્યમી ।

પવૈતે પરમાણૌ ચ, પદાર્થત્વં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ કાલિદાસ પ્રમુખ પણ કવિઓ છે અને અમે પણ કવિઓ છીએ; વળી પર્વત તેમજ પરમાણુ એ બંનેમાં પદાર્થત્વ પ્રતિષ્ઠિત છે (છતાં પણ જ્ઞમ તે બેમાં અંતર છે, તેવું અંતર અમારામાં અને કાલિદાસાદિકે કવીશ્વરોમાં છે).

આ સંબંધમાં એક બીજો શ્લોક પણ વિચારવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય. તે એ છે કે—

“ પુરા કવીનાં ગણનાપ્રસન્ને

કનિષ્ઠિકાઽધિષ્ઠિતકાલિદાસા ।

અચાપિ તત્તુલ્યકવેરભાવા-

દનામિકા સાર્થવતી વમ્ભૂવ ॥૧૧ ॥”

અર્થાત્ પૂર્વે કવિઓની ગણનાના પ્રસંગમાં કનિષ્ઠિકા (ટચલી આંગળી) કાલિદાસ વડે અધિષ્ઠિત હતી (અર્થાત્ કવિઓમાં કાલિદાસ મુખ્ય ગણાતા હતા) તેમ આજ પણ કાલિદાસના સમાન કવિના અભાવથી અનામિકા (કનિષ્ઠિકાની બેડેની આંગળી) સાર્થક બની (એટલે કે તે નામ વિનાનીજ રહી).

આ ઉપરથી કાલિદાસ એ અપૂર્વ કવિ હતા એમ બેઠ શકાય છે. તેને રઘુવંશ, કુમાર-સંભવ, ઋતુ-સંહાર, મેઘદુત, અભિજ્ઞાન-શાકુન્તલ, વિક્રમેર્વશીય ઇત્યાદિ પ્રૌઢ ગ્રન્થો રચ્યા છે.

આ કવીશ્વરના સમય પરત્વે ઘણો મત-ભેદ છે, છતાં પણ એટલું તો બેઠકક કહી શકાય તેમ છે કે ઇ. સ. ના પાંચમા સૈકા પછી તેઓ યયા નથી. આ સંબંધમાં જુઓ રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવકૃત ‘પરાક્રમની પ્રસાદી’ની પ્રસ્તાવનાનું પૃ૦ ૧૪ (પાંચમી આવૃત્તિ) અને પ્રો૦ મેકડોનલકૃત સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ (History of Sanskrit Literature p. 225).

ભારવિ—

કવીશ્વર ભારવિએ ‘કિરાતાર્જુનીય’ સિવાય અન્ય કાઇ ગ્રન્થ રચ્યો હોય, એમ જાણવામાં નથી. જ્ઞમ કાલિદાસની ઉપમા વખણાય છે, તેમ આ કવિરાજ અર્થ-ગૌરવને સાર મશહૂર છે.

માધ—

‘શિશુપાલવધ’ નામના કાવ્યના કર્તા માધ એક અનુપમ કવિ થઇ ગયા છે. ભારવિ કરતાં પણ તેઓ ચડિયાતા છે, એ વાત નીચેના શ્લોક ઉપરથી બેઠ શકાય છે.

૧ આ મેઘ-દૂત જૈન સમાજમાં કેટલું પ્રિય થઇ પશું હશે તે તેની સમસ્યારૂપે લખાયેલાં ચન્દ્ર-દૂત, ચેતો-દૂત, નેમિ-દૂત, શીલદૂત નામનાં કાવ્યો ઉપરથી બેઠ શકાય છે.

૨ આ એક અનુપમ નાટક છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ કાવ્યેષુ નાટકં રમ્યં, તત્ર રમ્યં શકુન્તલા ।

તત્રાપિ ચ ચતુર્થોઽહ—સ્તત્ર જ્ઞોકચતુષ્ટયમ્ ॥૧૧ ॥”

“ તાવદ્ ભા ભારવેર્માતિ, યાવન્માઘસ્ય નોદયઃ ।

उदिते च पुनर्माघे, भारवेर्भा रवेरिव ॥ ૧ ॥” *અનુષ્ટુ

—ઉદ્ધવ ક્ષુત

અર્થાત્ જ્યાં સુધી માઘનો ઉદય થયો નથી, ત્યાં સુધી ભારવિની પ્રભા શોભે છે. પરંતુ વળી જ્યારે માઘનો ઉદય થાય છે, ત્યારે ભારવિની પ્રભા (માઘ માસના) સૂર્ય જરી બને છે.

આ કવિરાજ તો કાલિદાસથી પણ કાવ્ય-ચાતુર્યમાં ચઢિયાતા છે એમ કેટલાકોનું માનવું છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ ઉપમા કાલિદાસસ્ય, ભારવેરર્થગૌરવમ્ ।

दण्डिनः पदलालित्यं, माघे सन्ति त्रयो गुणाः ॥ ૧ ॥” —અનુ

અર્થાત્ ઉપમા તો કાલિદાસની, અર્થ ગૌરવ ભારવિનું અને પદ-લાલિત્ય તો દણ્ડીનું છે, જ્યારે એ ત્રણે ગુણો માઘને વિષે દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

આ કવીશ્વરના સમય પરત્વે પણ મત-ભેદ છે. છતાં પણ ઇ. સ. ના નવમા સૈકામાં કે તે પૂર્વે—નહિ કે ત્યાર પછી તેઓ થઇ ગયા છે એમ વિદ્વાનોનું માનવું છે. જૈનો આને ઉપમિતિ-ભવપ્રપંચકથાના કર્તા મુનિરાજ શ્રીસિદ્ધર્ષિના ખંધુ તરીકે ઓળખાવે છે (જુઓ પ્રભાવક-ચરિત્રમાંના શ્રીસિદ્ધર્ષિ-પ્રખન્ધનો ત્રીજો શ્લોક).

શ્રીહર્ષ—

કવિવર શ્રીહર્ષે નૈષધીય ચરિત ઉપરાંત ચતુર્થાદિ સર્ગના અન્તિમ શ્લોકમાં સૂચવેલા અન્યો રચ્યા છે, જેમાં ખંડનખંડ સુપ્રસિદ્ધ છે.

મમટ્ટ—

આ કાવ્યની ટીકામાં નિવેદન કર્યા મુજબ મમટ્ટ એ મહાભાષ્યના વૃત્તિકાર છે. આ સંખંધમાં વિશેષ માહિતી મને મળી શકી નથી, પરંતુ એટલું તો કહેવું પડશે કે કાવ્ય-પ્રકાશના કર્તા મમટ્ટ તે આનાથી જૂદા છે.

વાલ્મીકિ—

રામાયણના કર્તા આઘ કવીશ્વર વાલ્મીકિના નામથી કાણ અજાણ્યું હોઇ શકે ? એના સ્વરૂપ વિષે વધારે વિવેચન કરવું એ એની ખ્યાતિમાં ન્યૂનતારૂપ જ થઇ પડે, તેથી આ સંખંધમાં કવિવર ધનપાલે તિલકમંજરીના અવતરણમાં ૨૦મા પદ દ્વારા સૌથી પ્રથમ કવિ તરીકે જન્મને નમસ્કાર કર્યો છે તે આજ છે એ વાતનું સૂચન કરનારું નીચેનું પદ રજુ કરવું ખસ થશે.

“ પ્રસ્તાવનાદિપુરુષો, રઘુકૌરવવંશયોઃ ।

वन्दे वाष्माकिकानीनौ, सूर्याचन्द्रमसाविष्व ॥ ૧ ॥”

* અનુષ્ટુપ્-લક્ષણમ્—

“ શ્લોકે ષષ્ઠ ગુરુ જ્ઞેયં, સર્વત્ર લઘુ પઞ્ચમમ્ ।

द्विचतुःपादयोर्ह्रस्वं, सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥ ૧ ॥”

૧ પાણિનિએ રચેલાં સૂત્રો ઉપર પતંજલિએ જે ટીકા રચી છે તેને ‘ મહાભાષ્ય ’ કહેવામાં આવે છે તેજ આ છે ?

અર્થાત્ 'રઘુ'વંશ અને 'કૌરવ'વંશની વર્ણનાને વિષે પ્રથમ પુરુષોરૂપ વાલ્મીકિ અને કાનીન (વ્યાસ)ને પ્રરંભ (પ્રવૃત્તિ)ને વિષે આદિપુરુષરૂપ સૂર્ય અને ચન્દ્રની જન્મ હું વંદું છું.

પાણિનિ—

પાણિનિએ અષ્ટાધ્યાયી વ્યાકરણ રચ્યું છે. આ વ્યાકરણ વિદ્રહ-વર્ગમાં અતિશય માનનીય છે. વળી એ પણ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે શ્રીવિજયરત્ન-શિષ્યે પાણિનીય ક્ષયાશ્રય નામનું ૧૮૦ શ્લોકનું કાવ્ય રચ્યું છે.

કાલિદાસાદિક કવિઓનું જૈન સમાજમાં સ્થાન—

એ તો દેખીતી વાત છે કે કાલિદાસ પ્રમુખ મહાકવિઓનો અજૈન-હિંદુ સમાજમાં ધણો સત્કાર થયો છે. પરંતુ પુશી થવા જવી હુકીકત તો એ છે કે જૈન સમાજ પણ તેમનો સત્કાર કરવામાં પાછી પાની કરી નથી (આ જૈનોની ઉદારતા-ગુણગ્રાહકતા સૂચવે છે, કેમકે જૈન કવિઓને અજૈન સમાજમાં યથાયોગ્ય સ્થાન અપાયું હોય એમ જોવામાં આવ્યું નથી).

પ્રથમ તો આ કાવ્યથી જોઈ શકાય છે તેમ શ્રીભાવપ્રભસૂરિ પણ કાલિદાસાદિકની પ્રશંસા કરે છે. આ ઉપરાંત તેમના કરતાં સાત શતાબ્દી પૂર્વે યદ્ય ગયેલા કવીશ્વર ધનપાલે પણ આ મહાકવિઓની સ્તુતિ કરી છે. આ વાતના સમર્થનમાં નીચે મુજબનાં તિલકમંજરીનાં ૨૫ મા અને ૨૮ મા પદો રજુ કરવામાં આવે છે.

“મ્હાયન્તિ સફલાઃ કાલિ-દાસેનાસન્નવર્તિના ।

ગિરઃ કવીનાં દીપેન, માલતીકલિકા ઇવ ॥—અનુ

માઘેત વિઘ્નિતોસ્સાહા, નોત્સહન્તે પદક્રમે ।

સ્મરન્તિ ભારવેરેવ, કવયઃ કપયો યથા ॥”—અનુ

અર્થાત્ જન્મ પાસે રહેલા દીપથી માલતી-કલિકા મ્હાન થઈ જાય છે, તેમ સમીપમાં રહેલા કાલિદાસથી (અન્ય) સર્વે કવિઓની વાણીઓ મ્હાન બની જાય છે.

જન્મ વાંદરાઓ માધ (માસની ઠંડી)થી ભક્ત ઉત્સાહવાળા થઈ ચરણ-ન્યાસને વિષે ઉત્સાહ ધારણ કરતા નથી પરંતુ સૂર્યની કન્તિતુંજ સ્મરણ કરે છે, તેમ કવિઓ માધથી નિરૂસાહી બની કાવ્ય રચવામાં ઉત્સાહ ધરતા નથી, કિન્તુ ભારવિનેજ યાદ કરે છે.

આ ઉપરાંત આ કવીશ્વરોમાંથી કેટલાકને લગતી હુકીકતો પણ જૈન ગ્રન્થોમાં નજરે પડે છે. જેમકે શ્રીમેરુતુંગસૂરિએ રચેલા પ્રબન્ધચિન્તામણિ નામના ગ્રન્થમાં પ્રથમ સર્ગમાં 'કાલિદાસ સંબંધી અંત દ્વિતીય સર્ગમાં માધ સંબંધી હુકીકત મળી આવે છે, જ્યારે શ્રીરાજશેખર-સૂરિપ્રણીત ચતુર્વિંશતિ-પ્રબન્ધમાં તો શ્રીહર્ષ કવિને લગતો એક આખો પ્રબન્ધ છે.

૧ કવીશ્વર કાલિદાસને લગતા ઉલ્લેખ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત કાવ્યાનુશાસનમાં કાવ્ય-રૂપમાં જોવામાં આવે છે.

માધ-પ્રબન્ધ.

‘ભોજનયિની’ નગરીમાં ભોજ રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તેણે માધ પણિડતની વિદ્વતાની તેમજ તેની દાન-શક્તિની પ્રશંસા થતી ધણી વાર માંભળી, તેથી તે તેને જોવાને આતુર બની ગયો. આથી તેણે ‘શ્રીમાલ’ નગરમાં વસતા માધ પણિડતને તેડી લાવવા રાજસેવકોને મોકલ્યા. તેમની સાથે ક્વીશ્વર માધ આવતાં રાજ્યે તેનો સત્કાર કર્યો. વિશેષમાં તેણે તેને યથેષ્ટ ભોજન જમાડીને પોતાની પાસે પોતાના જવા પલંગમાં સુવાડ્યો અને શિયાળો હોવાથી તેને ઓઢવાને માટે યોગ્ય કંબલ પણ આપી તેમજ તેની સાથે વાર્તા-વિનોદ પણ કર્યો.

આ પ્રમાણે ક્વીશ્વર અને રાજના દિવસો સુખે નિર્ગમન થતા હતા તેવામાં એક દિવસે સવારના માંગલિક વાજ્રના શબ્દ સાંભળીને જોગેલા ભોજ રાજ પાસે માધ પણિડતને પોતાને ઘેર જવાની રજ માંગી. આથી રાજ વિસ્મય પામી ગયો અને તેણે તેને પૂછ્યું કે શું આપની ભોજન, શય્યા, આરુઢાદન ઇત્યાદિ રૂપ સેવામાં કંઈ ખામી આવી ગઈ છે કે આપ જવા ઇચ્છો છો ? આના ઉત્તરમાં માધે જણાવ્યું કે હું ટાઢ સહન કરી શકતો નથી. આથી રાજ્યે ન છૂટકે રજ આપી એટલે તે પોતાને દેશ જવા નીકળ્યો. રાજ તેને સામો વળાવવા ગયો. છૂટા પડતાં માધે રાજને વિનતિ કરી કે આપ એક વાર મારે ઘેર પધારવા કૃપા કરશો. આ વાત રાજ્યે કપ્પૂલ કરી.

ત્યાર બાદ થોડેક દિવસે ભોજ રાજ માધની સંપત્તિ જોવાને માટે ‘શ્રીમાલ’ નગર તરફ જવા નીકળ્યો. ત્યાં રાજ આવી પહોંચતાં માધે તેનું યોગ્ય સન્માન કર્યું. રાજ પોતાના સૈન્ય સહિત માધ પણિડતની ઘોડા પાંધવાની જગ્યાના એક ખૂણામાં સમાઈ જાય તેમ હતું તોપણ આ પણિડતે ભોજ રાજને પોતાના મહેલમાં જ ઉતારી આપ્યો.

આ મહેલની સમગ્ર ભૂમિ સુવર્ણમય હતી અને તેમાં દેવસ્થાનની ભૂમિ તો મણિ, મરકત હીરા વિગેરે કીમતી ઝવેરાતથી જડેલી હતી. આથી રનાન કર્યા બાદ ત્યાંથી જતી વેળાએ તે ભૂમિને સેવાળયુક્ત જળવાળી સમજીને રાજ્યે પોતાનું વસ્ત્ર ઊંચું લેવા માંડ્યું. તે વખતે સેવકાએ ખરી વાત કહીને તેની બ્રાન્તિ દૂર કરી. વળી ભોજન સમયે પોતાને માટે આવેલા સુવર્ણના થાળમાં પોતાના દેશમાં નહિ ઉત્પન્ન થતા એવા તેમજ અન્ય ઋતુમાં ઉત્પન્ન થતા એવા અનેક પદાર્થો જોઈને રાજ સ્તબ્ધ બની ગયો. ભોજન કર્યા બાદ માધે રાજને સ્વાદિષ્ટ કૃણો તેમજ બત બતને મેવો ખાવા આપ્યાં. રાત્રિ પડતાં માધ ભોજ રાજને ચન્દ્રશાલામાં લઈ ગયો. ત્યાં અનેક પ્રકારના પૂર્વે નહિ જોયેલા ગ્રન્થો તેમજ તરેહવાર વસ્તુઓ ઉપર રાજની દષ્ટિ પડી. આ બધું જોઈને રાજના આશ્ચર્યના પાર રહ્યો નહિ. વળી શિયાળામાં પણ રાજને ઉનાળાનો બ્રાન્તિ થઈ આવી, તેથી તેણે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યા અને ચંદનનો લેપ કર્યો. એમ કરી પંખાના મંદ મંદ વાયુને અનુભવ કરતો રાજ નિદ્રાધીન થઈ ગયો. આખી રાત્રિ ક્યાં પસાર થઈ ગઈ તેની તેને જરાએ ખબર પડી નહિ. પ્રાતઃકાળ થતાં શંખ-નાદથી જાગૃત બનેલા રાજને માધ ક્ષણે ક્ષણે સુખ શાન્તિની ખબર પૂછવા લાગ્યો.

૧ પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિનો આધાર લખતે મે આ પ્રબન્ધ અત્ર આપ્યો છે.

આ પ્રમાણે સુપ્રેથી દિવસો પસાર થતા હતા, તેવામાં એક દિવસે રાજ્યે પોતાને નગરે જવા માટે માધની રાજ માંગી. તે વખતે માધે પોતે રચવાને ઇચ્છેલા એવા ‘ભોજસ્વામિપ્રસાદ’ નામના અન્યનું પુણ્ય તેને અર્પણ કર્યું. ત્યાર પછી રાજ્ય પોતાને નગરે ગયો.

માધનો જન્મ થયો, ત્યારે તેના પિતાએ નૈમિત્તિક દ્વારા તેનું શુભાશુભ ક્ષણ પૂછ્યું હતું. ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે તમારા પુત્રને પૂર્વ અવસ્થામાં ધણીજ સમૃદ્ધિ મળવાથી તેનો મોટો ઉદય થશે, પરંતુ ઉત્તર અવસ્થામાં તેની સમૃદ્ધિ ક્ષીણ થઇ જશે અને પગે સોજા આવતાં તે મરી જશે.

આ પ્રમાણેની પોતાના પુત્રની દુઃખદ સ્થિતિથી વાકેફગાર બનેલા માધના પિતાએ મનુષ્યનું સો વર્ષનું આયુષ્ય કદપીને તેણે સોનામાં જડાવેલા હીરાના ૩૬૦૦૦ હાર કરાવી ભંડારમાં મેલ્યા હતા. આ ઉપરાંત અન્ય પ્રકારની પણ સમૃદ્ધિ માધને અર્પણ કરીને તેમજ તેને યોગ્ય શિક્ષા આપીને તેના પિતા મરણ પામ્યા હતા.

પિતાના અવસાન પછી કુબેરના જ્વી ઋદ્ધિવાળા માધે પહિડતોને તેમજ યાચકાને મોં માંગ્યું દાન દેવા માંડ્યું. એમ કરતાં કરતાં તેની સમગ્ર સમૃદ્ધિ ક્ષીણ થઇ ગઇ. શિશુપાલવધ નામના મહાકાવ્યને રચી પહિડતોને આશ્ચર્યાકિત કરનારો માધ પહિડત એવો દરિદ્ર બની ગયો કે તે પોતાના દેશમાં રહેવાને પણ અસમર્થ થયો. આથી તેણે ભોજ રાજ પાસે જવા વિચાર કર્યો. તેના નગરની બહાર તે આવી પહોંચ્યો એટલે તેણે પોતાની પત્નીને પોતે રચેલું કાવ્ય આપીને રાજ પાસે મોકલી. ભોજ રાજ માધની પત્નીની આવી દુર્દશા જ્ઞેધને અતિશય અચંબો પામ્યો. તેણે માધે મોકલેલું પુસ્તક શલાકા મૂકીને જોયું. તેમ કરતાં તેણે તેમાં નીચે મુજબનો શ્લોક જોયો:—

“ કુમુદવનમપશ્રિ શ્રીમદમ્મોજ્જ્વલનં

ત્યજતિ મદમુલ તિતિમાંશ્રક્રવાકઃ ।

હ્યમહિમરહિમર્યાતિ શીતાંશુરસ્તં

હતવિધિલલિતાનાં હી વિચિત્રો વિપાકઃ ॥” —મોલિની

—શિશુપાલવધ સં ૧૧, શ્લોક ૫૪

આનો અર્થ એ છે કે જ્યારે સૂર્ય ઊગે છે, ત્યારે ચન્દ્ર અસ્ત પામે છે. કુમુદોનું વન (સંક્રાંતિ યાદ જવાથી) શોભારહિત બને છે, જ્યારે પદ્મવન (ખીલી નીકળવાથી) શોભી રહે છે. ધુવડ (અંધ થવાથી) પોતાનો ગર્વ સજી દે છે, જ્યારે ચક્રવાક (તેના વિરહનો અંત આવવાથી) આનંદ પામે છે. આથી કરીને જ્યારે દૈવ રૂઠે છે, ત્યારે તેનો વિચિત્ર વિપાક અનુભવવો પડે છે.

આ કાવ્યને વાંચ્યા બાદ તેનો અર્થ વિચારતાં ભોજ રાજ્યે માધની પત્નીને કહ્યું કે આ કાવ્યના બદલામાં આખી પૃથ્વી આપી દઉં તો તે પણ ઓછી છે, તેથી સમયાનુસાર અર્ચની પુષ્ટિ કરનારા આ ‘હી’ શબ્દનું મૂલ્ય હું એક લાખ રૂપિયા આપું છું. એમ કહી તેણે તે સ્ત્રીને તેટલું મૂલ્ય આપી વિદાય કરી.

માર્ગે જતાં યાચક-લોકોએ આ સ્ત્રીને માધની પત્ની તરીકે ઓળખી એટલે તેઓ તેની પાસે યાચના કરવા લાગ્યા. તેમને દાન આપતી આપતી જ્યારે તે માધ પાસે આવી, ત્યારે તેની પાસે એક ઢાડી પણ રહી હતી નહિ. તે જીવી ગઇ હતી તેવીજ તેને ખાત્રી હાથે આવેલી જોઇને માધે તેને તે સંબંધમાં ખુલાસો કરવા કહ્યું. તેની સ્ત્રીએ સત્ય હકીકત નિવેદન કરી એટલે પગે આવેલા સોજથી પીડાતો માધ બોલ્યો કે તું મારી મૂર્તિમતી કીર્તિ છે. એવામાં તેની પાસે યાચકો દાન લેવા આવી પહોંચ્યા. તેમને જોઇને દાન આપવા માટે કુટી બદામ પણ પોતાની પાસે નહિ હોવાથી માધને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તે નીચે મુજબનાં પદો બોલ્યો—

“ અર્થાં ન સન્તિ ન ચ મુચ્ચતિ માં દુરાશા
 દાંનાદિ સક્કુચતિ દુર્લલિતઃ કરો મે ।
 યાચકા ચ લાઘવકરી સ્વવધે ચ પાપં
 પ્રાણાઃ । સ્વયં વ્રજત કિં પરિદેવિનેન ? ॥ ૧ ॥-વસન્તતિલકા
 દારિદ્ર્યાનલસન્તાપઃ, શાન્તઃ સન્તોષવારિણા ।
 દીનાશામદ્ગજન્મા તુ, કેનાયમુપશામ્યતુ ॥ ૨ ॥-અનુ૦
 વ્રજત વ્રજત પ્રાણા !, અર્થિનિ વ્યર્થતાં ગતે ।
 પશ્ચાદપિ હિ ગન્તવ્યં, ક્વ સાર્થઃ પુનરીદશઃ ? ॥ ૩ ॥-અનુ૦
 ન મિક્ષા દુર્મિક્ષે પતતિ દુરવસ્થાઃ કથમૃગં
 લભન્તે કર્માણિ ક્ષિતિપરિવૃદ્ધાન્ કારયતિ કઃ ।
 અદસ્વાઽપિ ગ્રાસં ગ્રહપતિરસાવસ્તમયતે
 ક્વ યામઃ કિં કુર્મો ગૃહિણિ ! ગહનો જીવિતવિધિઃ ॥ ૪ ॥—‘શિખરિણી
 શુભક્ષામઃ પથિકો મદ્રીયભવનં પૃચ્છન્ કુર્તે ઽપ્યાગતઃ
 તત્ કિં ગેહિણિ ! કિન્નિદસ્તિ યદયં ભુજ્જકે વુભુક્ષાતુરઃ ? ।
 ઘાચાઽસ્તીત્યભિધાય નસ્તિ ચ પુનઃ પ્રોક્તં વિનૈવાક્ષરૈઃ
 સ્થૂલસ્થૂલવિલોલલોચનજલૈર્બાળ્પામ્મસાં વિન્દુમિઃ ॥ ૫ ॥”-‘શાર્દૂલવિક્રીઢિતમ્

અર્થાત્ (મારી પાસે) દ્રવ્ય નથી. વળી દુષ્ટ આશા મને છોડતી નથી, તેથી (મારો) દુર્લસિત હાથ દાન આપવામાં સંકોચાય છે. વળી (દાન આપવાને માટે) ભીખ માગવી તે શરમ ભરેલું છે તેમજ આપવાત કરવો તે પાપ છે. માટે હવે શોક કરવાથી શું ! વાસ્તે હે પ્રાણુ ! તમે તમારી મેળે ચાલ્યા જાઓ.—૧

દારિદ્ર્યરૂપ અશ્વિનો દાહ સંતોષરૂપ જળથી શાંત થાય છે, પરંતુ ગરીબોની આશાનો ભંગ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલો સંતાપ ઢાઢ પણ રીતે શાંત થતો નથી.—૨

૧ ‘ત્યાગાન્ન સક્કુચતિ દુર્લલિતં મનો મે’ इति पाठः शिशुपालवधोपोदघाते । २ ‘किं नु विलम्बितेन’ इति तत्रत्यः पाठः । ३ ‘याचकाशाविधातान्तर्दाहः केनोपशाम्यति इति तत्र पाठः । ४ ‘द्विजपरि०’ इति तत्रैव पाठः ।

૫ શિખરિણીલક્ષણમ્—

“ રસૈ રુદ્રૈરિલ્લિન્ના યમનસમલા ગઃ શિખરિણી । ”

૬ શાર્દૂલવિક્રીઢિતલક્ષણમ્—

“ સૂર્યાશ્વૈર્યદિ મસ્સજૌ સતતગાઃ શાર્દૂલવિક્રીઢિતમ્ । ”

જ્યારે યાચક નિરાશ થઈને જાય છે, તો પછી હે પ્રાણુ ! તમે પણ ચાલવા માંડો, કેમકે પાછળથી પણ તમારે જવાનું છે અને વળી ફરીથી આવો સાર્થ પણ ક્યાંથી મળશે ?—૩

વળી દુકાળમાં ભિક્ષા મળતી નથી તેમજ ગરીબને કાંઈ ધીરતું નથી. વળી પૃથ્વીમાં શ્રેષ્ઠ એવા (આપણા જવા બ્રાહ્મણો)ની પાસે દાસપણું પણ કોણ કરાવે ? આસ આપ્યા વિના સૂર્ય અસ્ત પામે છે, તો હે ગૃહિણી ! આપણે ક્યાં જઈએ અને શું કરીએ ? આ જીવન-વિધિ ગહન છે.—૪

ભૂખથી પીડાતો મુસાફર મારું ધર પૂછતો પૂછતો ઠાઠક સ્થળેથી આવ્યો છે, તો હે ગૃહિણી ! એ ક્ષુધાતુર ખાઈ શકે એવું કંઈ ધરમાં છે ? ત્યારે તેના પ્રત્યુત્તરમાં તેની સ્ત્રીએ વચન દ્વારા 'છે' એમ કહીને નેત્રમાંથી પડતાં (બેર બેર જવડાં) મોટાં આંસુના બિન્દુઓ વડે વગર બોલેજ 'નથી' એમ સ્વયંચું —૫

આથી અત્યંત ખિન્ન થયેલા માધ પહિંડતના પ્રાણુ પરલોક પ્રયાણ કરી ગયા.

સવારના રાજને તે વાતની ખબર પડતાં તેને ઘણો શોક થયો. વિશેષમાં 'શ્રીમાલ' નગરમાં માધની જ્ઞાતિમાં ધનિકા હોવા છતાં તેમણે તેની ઉપેક્ષા કરી, તેથી તેણે તે નગરનું 'લીલ-માલ' એવું નામ પાડ્યું.

'શ્રીહર્ષ-પ્રબંધ

પૂર્વ દેશમાં 'કાશી' પુરીને વિષે ગોવિન્દચન્દ્ર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને જયન્તચન્દ્ર નામનો એક પુત્ર હતો. આને રાજ્ય સોંપીને તે રાજાએ યોગ-માર્ગે પરલોક સાધ્યો. જયન્તચન્દ્ર પાસે અનેક વિદ્વાનો હતા. તેમાં એક હીર નામે બ્રાહ્મણ હતો. આ બ્રાહ્મણને શ્રીહર્ષ નામનો પુત્ર હતો.

શ્રીહર્ષ બાળક હતો તેવામાં એક દિવસે એક પહિંડતે રાજ-સભામાં તેના પિતાનો પરાજય કરી તેને મૌન કરી નાખ્યો. આથી લજ્જા પામી મનમાં વૈર ધારણ કરતો હીર દિવસ ગુજરવા લાગ્યો. મૃત્યુ-સમયે તેણે પોતાના પુત્ર શ્રીહર્ષને કહ્યું કે હે વત્સ ! અમુક પહિંડતે રાજ-સભામાં મારો માન-સંગ કર્યો છે; વાસ્તે જો તું મારો સાચો પુત્ર હોય, તો તે અપમાનનું વૈર લેજ. શ્રીહર્ષે તેમ કરવા હા પાડી એટલે તેનો પિતા સુખેથી મરણ પામ્યો.

કાલાન્તરે શ્રીહર્ષે કુટુંબનો ભાર યોગ્ય જનોને સોંપ્યો અને તે પોતે વિદેશમાં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા ગયો. વિદેશમાં રહીને તેણે તર્ક, અસંકાર, ગીત, ગણિત, જ્યોતિષ, મન્ત્ર, વ્યાકરણ ઇત્યાદિ વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન મેળવ્યું. વિશેષમાં તેણે પોતાના ગુરુએ આપેલા 'ચિન્તામણિ' મન્ત્રની એક વર્ષ પર્યંત ખંતથી સાધના કરી. એથી ત્રિપુરા (સરસ્વતી) દેવી પ્રત્યક્ષ થઈ અને તેણે શ્રીહર્ષને અમોઘાદેશ (નિષ્કળ નહિ જાય એવી આજ્ઞા) ઇત્યાદિ વરદાનો આપ્યાં.

આથી ગર્વિષ્ટ બનેલો શ્રીહર્ષ સર્વની સાથે વાદ કરવા લાગ્યો, પરંતુ તેની ભાષા લોકના સમજવામાં આવતી હતી નહિ તેથી તેને ખેદ થયો. તેથી તેણે સરસ્વતીની સ્તુતિ કરી એટલે

૧શ્રારાજશૈખરચરિત્ત ચતુર્વિંશતિ-પ્રબંધનો આધાર લઈને આ પ્રબંધ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે.

તે પ્રત્યક્ષ થઇ. તેમ થતાં તેણે કહ્યું કે હે માતા ! મને તો અતિપ્રતિજ્ઞા પણ દોષરૂપ થઇ પડી છે. સરસ્વતીએ તેના ઉત્તરમાં કહ્યું કે મધ્ય રાત્રિએ જળથી મસ્તક પલાળી દહીં ખાઇ તું સુઇ જા. આથી કક્ષાંશાવતારને લઇને તારી યુદ્ધિમાં સહજ જડતા પ્રાપ્ત થશે.

શ્રીહર્ષે આ પ્રમાણે કર્યું એટલે તે સ્થિર-વાક્ય થયા અને ત્યાર પછી તેણે ખંડનાદિકના સો કરતાં વધારે ગ્રન્થો રચ્યા. આ પ્રમાણે કૃતકૃત્ય થઇને તે સ્વદેશ તરફ જવા નીકળ્યો. પોતાના નગરની બહાર રહીને તેણે 'કાશી' નરેશ જયન્તવ્યન્દ્રને કહાવ્યું કે હું ભણીને આવ્યો છું.

આ સાંભળીને તે ગુણાનુરાગી રાજ હીરના વૈરી પ્રમુખ અનેક પણિડતોને સાથે લઇને સામો ગયા અને તેણે શ્રીહર્ષને પ્રણામ કર્યો. શ્રીહર્ષે પણ યથાવિધિ રાજદિકને માન આપ્યું. વિશેષમાં રાજને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું કે—

“ ગોવિન્દનન્દનતયા ચ વપુઃશ્રિયા ચ
માઠસ્મિન્ નૃપે કુરુત કામધિયં તરુણયઃ ! !
અસ્ત્રીકરોતિ જગતાં વિજયે સ્મરઃ સ્ત્રી-
મસ્ત્રીજનઃ પુનરનેન વિધાયતે સ્ત્રી ॥ ”—વસન્તતિલકા

હે સુન્દરીઓ ! આ નરેશ્વર 'ગોવિન્દ-નન્દન' છે તેથી કે એના દેહ-લાવણ્યથી તમે તેના ઉપર કામ-યુદ્ધિ કરશો નહિ; કેમકે કામદેવ જગત્નો વિજય કરવામાં સ્ત્રીને અસ્ત્રી કરે છે અને આ તો અસ્ત્રીને સ્ત્રી કરે છે.

આથી રાજ તથા સભા ધણા ખુશી થયાં. પોતાના પિતાના વૈરીને જોઇને શ્રીહર્ષે કટાક્ષ-પૂર્વક કહ્યું કે—

“ સાહિત્યે સુકુમારવસ્તુનિ દૃઢન્યાયગ્રહમ્નિથિલે
તર્કે વા મયિ સંવિધાતરિ સમં લીલાયતે ભારતી ।
શય્યા વાઠસ્તુ મૃદુત્તરચ્છદવતી દર્માકુરૈરાસ્તુતા
ભૂમિર્વા દ્વદયજ્ઞમો યદિ પતિસ્તુલ્યા રતિયોષિતામ્ ॥ ”—શાર્દૂલ.

સુકુમાર વસ્તુવાળા સાહિત્યમાં કે દૃઢ ન્યાય ગ્રહથી કઠિન એવા તર્કમાં મારા પ્રતિ ભારતી-સમાન લીલા આચરે છે; મૃદુ આગ્રહનવાળી શય્યા હો. કે દર્માકુરની પાથરેલી ભૂમિ હો તો પણ જો પોતાને ગમતો પતિ હોય તો તે સ્ત્રીને રતિ સરખીજ થાય છે.

આ સાંભળીને તેના પિતાના વૈરી પણિડતે કહ્યું કે હે વાદિરાજ ! હે ભારતીસિદ્ધ ! તમારી સમાન કે તમારાથી અધિક કોઇ નથી. વિશેષમાં—

“ હિન્નાઃ સન્તિ સહસ્રશોઽપિ વિપિને શૌણ્ડીર્યવીર્યોદ્વતા-
સ્તસ્યૈકસ્ય પુનઃ સ્તવીમહિ મહઃ સિંહસ્ય વિશ્વોત્તરમ્ ।
કેલિઃ કોલકુલૈર્મદો મદકલૈઃ કોલાહલં નાહલૈઃ
સંહર્ષો મહિષૈશ્ચ યસ્ય મુમુચે સાહંકૃતેઠ્ઠુકૃતેઃ ॥ ”—શાર્દૂલ.

૧ ગોવિન્દનન્દનના 'ગોવિન્દવ્યન્દ્રનો પુત્ર' અને 'કૃષ્ણનો પુત્ર (પ્રયુષ્ણ)' એમ બે અર્થો થાય છે.
૨-૩ સ્ત્રીને અસ્ત્રી કરે છે એટલે સ્ત્રીને પુરૂષ બનાવે છે અને અસ્ત્રીને સ્ત્રી કરે છે એટલે પુરૂષને સ્ત્રી બનાવે છે. આ ઉક્તિ-વિશેષનો પરિહાર અસ્ત્રી એટલે અસ્ત્રને ધારણ કરનાર એવો અર્થ કરવાથી થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે કામદેવ સ્ત્રીને પોતાની અસ્ત્રધારિણી બનાવે છે, જ્યારે આ રાજ અસ્ત્રધારીને પણ સ્ત્રી જેવા કરી દે છે.

અર્થાત્ પોતાની કુશલતાના બળથી ઉદ્ધત બનેલાં એવાં હિંસક પ્રાણીઓ વનમાં ધણાં હોય છે, પરંતુ એકલા સિંહનાજ અલૌકિક બળની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ; કેમકે તેનો અહંકારથી યુક્ત હંકાર સાંભળતાંજ કોલ-કુલો કેલિ, મેદકલો મદ, નૌહલો કોલાહલ અને મહિષો હર્ષ ત્યજી દે છે.

આ પ્રત્યુત્તર સાંભળીને શ્રીહર્ષનો ક્રોધ ઉતરી ગયો. રાજાએ પણ એ પણિડતની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે તમે સમયજ્ઞ છો, કેમકે અહિંઆ પ્રતિવાદીપણાનું કંઈ કામ હતું નહિ. આમ કહીને હીરના વૈરીને અને શ્રીહર્ષને રાજાએ પરસ્પર ભેટાડ્યા અને ઉભયને મિત્રાચારી કરાવી રવાના કર્યાં.

એક વાર રાજાએ શ્રીહર્ષને કહ્યું કે હે વાદીન્દ્ર ! કાઠ ઉત્તમ પ્રબંધ રચો. રાજાની સૂચનાને માન આપીને તેણે દિવ્ય રસવાણું અને અતિગૂઢ વ્યંગ્યવાણું નૈષધ-કાવ્ય રચ્યું અને રાજાને તે બતાવ્યું. આ જોઈને તેણે કહ્યું કે તમે કાવ્ય તો બહુ સાડ રચ્યું છે. પરંતુ 'કાશ્મીર' જઈને ત્યાંના પણિડતોને આ બતાવો. ત્યાં શારદા-પીઠ ઉપર સરસ્વતી સાક્ષાત્ ખીરાજ છે; તેના હાથમાં આ ગ્રન્થ મૂકો. સરસ્વતીને જ પ્રબન્ધ જ્યતો નહિ હોય તેને તે કચરાની પેઠે ફેંકી દે છે, જ્યારે તેને જ પ્રબન્ધ જ્યતો હોય છે તેને તે માથું હલાવતાં સારો કહી સ્વીકારે છે અને તેમ થતાં તે વખતે પુષ્પ-વૃષ્ટિ પણ થાય છે.

રાજાએ આપેલા દ્રવ્યથી મહાસામગ્રી તૈયાર કરાવી શ્રીહર્ષે 'કાશ્મીર' ગયો. ત્યાં જઈને તેણે આ પ્રબન્ધ સરસ્વતીના હાથમાં મૂક્યો એટલે તેણે તેને ફેંકી દીધો. ત્યારે શ્રીહર્ષે તેને કહ્યું કે તું ધરડી થઈ તેથી તારી અક્કલ ગઈ છે કે શું ! મારા પ્રબન્ધને પણ અન્યના પ્રબન્ધ જેવો ગણે છે ! સરસ્વતીએ ઉત્તર આપ્યો કે આ પ્રબન્ધના ૧૧મા સર્ગમાં ૬૪મા શ્લોકમાં તેં મને વિષ્ણુની પત્નીરૂપે વર્ણવી છે અને એમ કરીને મારી કુમારિકા તરીકેની ઠીઠીને બદલો લગાડ્યો છે, માટે મેં આ પ્રબંધને ફેંકી દીધો.

આ પ્રમાણેનું સરસ્વતીનું કહેવું સાંભળીને શ્રીહર્ષે કહ્યું કે એક અવતારમાં તેં નારાયણને પતિ તરીકે સ્વીકાર્યા હતા, તેથી પુરાણમાં તને વિષ્ણુ પત્ની તરીકે ઓળખાવવામાં આવી છે. આના આધારે મેં આ વાત મારા કાવ્યમાં લખી છે, તો પછી તું ગુસ્સે કેમ થાય છે ? કાપ કરવાથી કલંક છુસાઈ જતું નથી.

આ પ્રમાણેના ઉત્તર સાંભળીને સરસ્વતીએ પોતાની મેળે પુસ્તક હાથમાં લીધું અને સહા સમક્ષ તેની ધણી પ્રશંસા કરી. શ્રીહર્ષે ત્યાંના પણિડતોને કહ્યું કે આ ગ્રન્થ અહિંના

૧ કુકર. ૨ મદોન્મત્ત હાથી. ૩ મ્લેચ્છ જાતિ. ૪ પાડા.

૫ આ રચો તે શ્લોક:—

“ દેવી પવિત્રિતચતુર્ભુજશામમાગા

નાગાલપત્ત પુનરિમાં ગરિમાભિરામામ્ ।

एतस्य निष्कृपकृपाणसनाथपाणे:

पाणिग्रहादनुग्रहाण गणं गुणानाम् ॥”—बसन्ततिलका

રાજ માધવદેવને ખતાવો અને 'કાશી'નરેશ જયન્તચન્દ્ર ઉપર એવો લેખ કરી આપો કે આ ગ્રન્થ શુદ્ધ છે. શ્રીહર્ષની આ વાત ઉપર ત્યાંના બ્રાહ્મણોએ જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ એટલે તે ધણા મહિના સુધી ત્યાં રહ્યો. તે ભાથુ માત્ર ખાઈ રહ્યો અને અંતમાં બળદ વિગેરે પણ તેને વેચવાનો વારો આવ્યો.

એક વાર નદી પાસે કુવા આગળ શ્રીહર્ષ ગુપ્ત રીતે રૂદ્ર બપ કરતો હતો. તેવામાં ઠાઠ ગૃહસ્થની બે દારીઓ ત્યાં જળ ભરવા આવી. એકે કહ્યું કે હું પહેલી ભરું અને બીજીએ કહ્યું કે હું પહેલી ભરું. એમ કરતાં કરતાં તે બે જણીઓ લડી પડી. તે બંને વચ્ચે ગાળાગાળી અને અંતમાં મારામારી પણ થઈ. આથી તે બંનેએ રાજ આગળ ફરિયાદ કરી એટલે રાજએ આ બાબતમાં કોઈ સાક્ષી હોય તો તેને હાજર કરવા કહ્યું. તે સ્ત્રીઓએ કહ્યું કે એ કુવા આગળ એક બ્રાહ્મણ બપ જપે છે તે આ વાતનો સાક્ષી છે. આ બબર મળતાં રાજપુરૂષો દ્વારા રાજએ શ્રીહર્ષને બોલાવી મંગાવ્યો અને તેને સાચી હકીકત નિવેદન કરવા હુકમ કર્યો. શ્રીહર્ષે ગીર્વાણુ ગિરામાં ઉત્તર આપ્યો કે હું તો પરદેશી છું અને આ પ્રાકૃત બોલનારીઓએ શું કહ્યું તે હું સમજી શક્યો નથી; માત્ર તેમના શબ્દો મને યાદ છે. રાજએ કહ્યું કે તે કહો. એટલે તેણે તે શબ્દો બરાબર કહી સંભાળાવ્યા. આથી રાજને ધણો અચંબો લાગ્યો કે આની અવધારણુ-શકિત કેવી અદ્ભુત છે !

દારીઓના કલહનો યોગ્ય ન્યાય આપી તેમને વિદાય કર્યા બાદ તે રાજએ શ્રીહર્ષને પોતાની ઝાળખાણુ આપવા કહ્યું. આનો યોગ્ય ઉત્તર આપતાં તેણે રાજને કહ્યું કે તમારા પણિડતોની દુર્જનતાને લીધે તમારા નગરમાં મેં બહુ દુઃખ ભોગવ્યું છે. આથી રાજએ પણિડ-તોને બોલાવીને ધણો ઠપકો આપ્યો અને શ્રીહર્ષનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરવા તે પ્રત્યેકને ફરજ પાડી. પછીથી સત્કારપૂર્વક રાજએ શ્રીહર્ષને પોતાને નગરે સત્કાર્યજ્ઞ પુરૂષો સહિત વિદાય કર્યા તે જઘને જયન્તચન્દ્રને મળ્યો. સર્વ વૃત્તાન્ત સાંભળીને તે રાજ બહુ પુશી થયો અને ત્યારથી નૈષધ-કાવ્ય લોકમાં પ્રસિદ્ધિને પામ્યું.

જયન્તચન્દ્રે ભોગિની તરીકે રાખેલી ગર્વિષ્ટ વિદુષી સૂહવદેવી શ્રીહર્ષની ખ્યાતિ સહન કરી શકી નહિ, કેમકે જમ તે વિદુષીની કલાભારતી તરીકે પ્રસિદ્ધિ હતી તેમ શ્રીહર્ષને લોકો નરભારતી કહેતા હતા. આથી એક દિવસે તેણે શ્રીહર્ષને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને તેનો સત્કાર કરતાં પૂછ્યું કે તમે ઠાણુ છો ? શ્રીહર્ષે જવાબ આપ્યો કે હું કલાસર્વજ્ઞ છું. આથી તે રાણીએ કહ્યું કે મને પગરખાં પહેરાવો. (આ પ્રમાણે કહેવાની મતલબ એ હતી કે જો શ્રીહર્ષ એ હું નથી અણુતો એમ કહે તો તે અસર્વજ્ઞ ઠરે.) શ્રીહર્ષે આ વાત અંગીકાર કરી અને તે પોતાને ઘેર ગયો. ઝાડનાં પાંદડાં ભેગાં કરી તેના વડે તેણે પગરખાં બનાવ્યાં અને સાંજના સૂહવદેવીને બોલાવી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. વિશેષમાં તેણે તે સ્વામિનીને કહ્યું કે રાજ આગળ પણ સિંચન કરજો; હું તો ચર્મકાર છું.

આ પ્રમાણેનું પોતાને કાર્ય કરવું પડ્યું તેથી ખિન્ન થયેલા શ્રીહર્ષ ગંગા નદીના તીરે બધ સંન્યાસી થઇ રહ્યો. કાલાન્તરે તેનો સ્વર્ગવાસ થયો.

* * * * *

વિદ્યાવશારસિકમાનસલાલસાનાં

ચેતાંસિ યાન્તિ સુદૃશાં ધૃતિમિષ્ટમૂર્તે ! ।

ત્વચ્ચર્યમત્તિવિષિ તથૈવ નવોદયિન્યાં

પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશભાઙ્ગિ ॥ ૯ ॥

ટીકા

હે ઇષ્ટમૂર્તે ! ઇષ્ટા-વલ્લભા મૂર્તિઃ-સંહનનં-શરીરં યસ્યાઃ સા તસ્યાઃ સંવોધનં હે ઇષ્ટમૂર્તે ! સુદ-શાં-સજ્જાનોપયોગિનાં સુતરાં પશ્યન્તીતિ સુદૃશસ્તેષાં સુદૃશાં ચેતાંસિ-ચિત્તાનિ ત્વચિ વિષયે ધૃતિ-સુખં-પરમાહ્વાદત્વં યાન્તિ-પ્રામુવન્તિ । કિંવિશિષ્ટાનાં સુદૃશાં ? 'વિદ્યાવશારસિકમાનસલાલસાનાં' વિદ્યાવશાનાં-વિદ્યાવિલાસિનીનાં રસિકમાને-શૃંગારાદિજ્ઞાને સલાલસાઃ-સસ્પૃહાઃ વિદ્યાઃ તેષાં વિ-દ્યાવશારસિકમાનસલાલસાનાં 'તત્પુસ્પઃ' । (યદ્વા) વિદ્યાવશાસુ રસિકમાનસેન લાલસા યેષાં તે તેષામિતિ 'બહુવ્રીહિઃ' । (ઉક્તમર્થ) અર્થાન્તરેણ દૃ(દ્ર)ઢયતિ-તથૈવ ત્વચીવ અર્યમત્તિવિષિ-સૂર્યપ્રભાયાં જ-લજાનિ-કમલાનિ ધૃતિં યાન્તિ । કેષુ ? પદ્માકરેષુ-તડાગેષુ । કિંવિશિષ્ટાયાં ત્તિવિષિ ? નવોદયિન્યાં પ્રાતરુદયં પ્રાપિતાયામ્ । કિંવિશિષ્ટાનિ જલજાનિ ? ' વિકાશભાઙ્ગિ ' વિકાશં-સાહાદત્ત્વં મજન્તે ઇત્યેવંશીલાનિ વિકાશભાઙ્ગિ-પ્રકર્ષહર્ષવન્તીતિ ચેતાંસિ પયોજાનિ ચેતિ ॥ ૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઇષ્ટ-મૂર્તે ! વિદ્યા-વશા-રસિક-માન-સ-(અથવા માનસ-) લાલસાનાં સુ-દૃશાં (વિકાશ-ભાઙ્ગિ) ચેતાંસિ ત્વચિ ધૃતિં યાન્તિ, તથા ઇવ પદ્મ-આકરેષુ વિકાશભાઙ્ગિ જલજાનિ નવ-ઉદયિન્યાં અર્યમન્-ત્તિવિષિ ધૃતિં યાન્તિ ।

શીખરાર્થ

વિદ્યા=વિદ્યા.

વશા=વનિતા, નારી.

રસિક=(૧) રસસંબંધી; (૨) આનન્દિત.

માન=જ્ઞાન.

સહ=સહિત.

માનસ=મન.

લાલસા=ધૃત્તિ.

વિદ્યાવશારસિકમાનસલાલસાનાં=(૧) વિદ્યારૂપી વનિતાના રસસંબંધી જ્ઞાનને વિષે ધૃત્તિવાળા; (૨) વિદ્યારૂપી સ્ત્રીઓને વિષે આનન્દિત મનથી અભિલાષા છે જેમને એવાઓના.

ચેતાંસિ (મૂં ચેતસ્)=ચિત્તો.

યાન્તિ (ધાં યા)=પામે છે.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

દૃશ=દૃષ્ટિ.

સુદૃશાં=સારી છે દૃષ્ટિ જેની એવા.

ધૃતિં (મૂં ધૃતિ)=આનન્દને.

ઇષ્ટ=વલ્લભ, પ્રિય.

મૂર્તિ=શરીર.

ઇષ્ટમૂર્તે ! =હે પ્રિય છે શરીર જેનું એવી । (સં)

ત્વચિ (મૂં ત્વચ્)=તારે વિષે.

અર્યમન્=સૂર્ય.

૧ 'અર્ય' હત્યધિકઃ સ્વ-પાઠઃ ।

ત્વિષ્=પ્રભા, તેજ.

અર્ચમત્તિષિ=સૂર્યની પ્રભાને વિષે.

તથા=તેમ.

પવ=જ.

નવ=નવીન.

ઉદયિની=ઉદયમાં આવેલી.

નવોદયિન્યાં=નવીન છે ઉદય જેનો એવી.

પદ્મ=રાતું કમળ.

આકર=ખાણ.

પદ્માકરેષુ (મૂ० પદ્માકર)=તળાવોને વિષે.

જલજાનિ (મૂ० જલજ)=કમળો.

વિકાશ=(૧) આનન્દ; (૨) ખીલવું તે.

માજ્=ભજનાર.

વિકાશમાજ્જિ=(૧)આનન્દને ભજનારા; (૨) વિકાસને ભજનારા.

પદ્યાર્થ

“જની મૂર્તિ વલ્લભ છે એવી હે (સરસ્વતી) ! જની વિદ્યારૂપી વિલાસિની (વનિતા)ના (શૃંગારાદિક) રસિક જ્ઞાનને વિષે અભિલાષા છે એવા [અથવા જની વિદ્યારૂપી વનિતાને વિષે રસિક મનથી અભિલાષા છે એવા] તેમજ જની દૃષ્ટિ સારી છે એવા (અર્થાત્ સમ્યગ્-જ્ઞાનરૂપ ઉપયોગવાળા)નાં આનન્દને ભજનારાં ચિત્તો તારે વિષે આનન્દ પામે છે (અર્થાત્ તારા સંસર્ગમાં વિદ્યા-વિલાસી જનો હુષિત બને છે). તેવીજ રીતે સરોવરોમાંનાં વિકાસને પામનારાં પદ્મો નવીન ઉદયવાળી એવી (અર્થાત્ પ્રાતઃકાલની) સૂર્યની પ્રભાને વિષે આનન્દ પામે છે (અર્થાત્ સૂર્યોદય થવાથી તે પદ્મો ખીલી રહે છે).”—૯

* * * * *

ત્વં કિં કરોષિ ન શિવે ! 'ન સમાનમાનાન્

ત્વત્સંસ્તવં પિપઠિષો વિદુષો ગુરૂહઃ ।

કિં સેવયન્નુપકૃતેઃ સુકૃતૈકહેતું

ભૂત્યાશ્રિતં ય ઇહ નાત્મસમં કરોતિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા

હે શિવે—હે કલ્યાણિનિ ! ત્વં વિદુષો—વિચક્ષણાન્ 'સમાનમાનાન્' માનેન—જ્ઞાનેન સહ સમાનઃ સમાનઃ માનઃ—સત્કારો યેષાં તે સમાનમાનાસ્તાન્ અથવા આત્મના સમાનં માનં—જ્ઞાનં યેષાં તે (તાન્) સમાનમાનાન્—તુલ્યજ્ઞાનિનઃ (કિં) નં ન કરોષિ ? અપિતુ કરોષિ ઇતિ । ઢ્ઠૌ નકારૌ નિર્ણયં સૂચયતઃ । કિંવિશિષ્ટાન્ વિદુષઃ ? ત્વત્સંસ્તવં—તવ સ્તોત્રં—ગુણવર્ણનં પિપઠિષઃ—પઠિતુમિચ્છૂન્, પઠિતુમિચ્છન્તીતિ પિપઠિષન્તિ પિપઠિષન્તીતિ પિપઠિષઃ તાન્ પિપઠિષઃ । યુક્તોઽયમર્થઃ । ઇહ—જગતિ યઃ પુમાન્ ભૂત્યાશ્રિતં—ધનાદ્યં પુરુષં સેવયન્ પ્રવર્તેત । યત્તદાંઃ (નિત્ય) સમ્બન્ધાત્ તં સેવનાનં નરં લક્ષ્મીવાન્ કિં આત્મસમં—આત્મના તુલ્યં સમૃદ્ધં અથવા મયા—લક્ષ્મ્યા સહ વર્તેત ઇતિ સમરતં આત્મના—સ્વભાવેન સમં—ધનીશ્વરં ન કરોતિ ? અપિતુ કરોત્યેવેત્યન્યયઃ । કિંવિશિષ્ટં ભૂત્યાશ્રિતં ? સુકૃતસ્ય—પુણ્યસ્ય એકઃ—અદ્વિતીયો હેતુઃ સુકૃતૈકહેતુસ્તમ્ । કિંવિશિષ્ટો યઃ પુમાન્ ? 'ગુરૂહઃ' ઝંહિ

૧ 'નુ' ઇતિ ક-પાઠઃ । ૨ 'ન કરોષિ' ઇતિ ક-પાઠઃ । ૩ 'ચ્છુકાન્' ઇતિ ख-પાઠઃ । ૪ 'ઝહ' ઇતિ ख-પાઠઃ ।

વિતર્કે, ऊहन् ऊहो-विचारः, गुरुः-गरिष्ठ ऊहो-विचारो यस्य स गुरुहो-दीर्घविचारवान् ।
कस्याः ? उपकृतेः-उपकारस्य । दीर्घदर्शी आयतेः फलं विचारयतीत्यर्थः ॥ १० ॥

अन्वयः

(हे) शिवे ! किं त्वं त्वद्-संस्तवं पिपठिषः विदुषः स-मान- (अथवा समान-) मानान् न न
करोषि ? । उपकृतेः गुरु-ऊहः यः इह सुकृत-एक-हेतुं भूति-आश्रितं सेवयन् (प्रवर्तते), (तं) आ-
त्मन्-समं (अथवा आत्मन्-स-मं) किं न करोति ? ।

શીખદાર્થ

ત્વં (મૂ. યુષ્મદ્)=તું.

કિં=શું.

કરોષિ (ધા. કૃ)=કરે છે.

ન=નહિ.

શિવે । (મૂ. શિવા)=હે કલ્યાણિની !

માન=(૧) જ્ઞાન; (૨) સત્કાર.

સમાન=તુલ્ય.

સમાનમાનાન્=(૧) જ્ઞાનસહિત સત્કાર છે જેનો
એવા; (૨) તુલ્ય છે જ્ઞાન જેનું એવા.

સંસ્તવ=સ્તોત્ર, સ્તવન.

ત્વત્સંસ્તવં=તારા સ્તોત્રને.

પિપઠિષઃ (મૂ. પિપઠિષ્)=પાઠ કરવાની અભિલાષા
રાખનારા.

વિદુષઃ (મૂ. વિદ્વસ્)=પણ્ડિતોને.

ગુરુ=મહાન.

ऊह=વિચાર.

गुरुहः=મહાન છે વિચાર જેનો એવો.

सेवयन् (મૂ. સેવયત્)=સેવા કરતો.

उपकृतेः (મૂ. ઉપકૃતિ)=ઉપકારનો.

सुकृत=પુણ્ય.

एक=અદ્વિતીય, અસાધારણ.

हेतु=કારણ.

सुकृतैकहेतुं=પુણ્યના અદ્વિતીય કારણરૂપ.

भूति=સંપત્તિ.

आश्रित (ધા. શ્રિ)=આશ્રય કરાયેલ.

भूत्याश्रितं=સંપત્તિ વડે આશ્રય કરાયેલાને.

यः (મૂ. યદ્)=જે.

आत्मन्=આત્મા.

सम=તુલ્ય.

मा=લક્ષ્મી.

आत्मसमं=(૧) આત્માની સમાન; (૨) આત્માની
જેમ લક્ષ્મીયુક્ત.

करोति (ધા. કૃ)=કરે છે.

પદાર્થ

સરસ્વતી-સ્તોત્રના પઠનનો પ્રભાવ—

“ હે કલ્યાણિની ! તારા સ્તવનનો પાઠ કરવાની અભિલાષા રાખનારા એવા પ્ણ્ડિતોને
શું તું જ્ઞાન-સહિત સત્કારવાળા [અથવા (તારા) સમાન જ્ઞાનવાળા એવા] નથી નથી કરતી ?
(અર્થાત્ કરે છેજ.) ઉપકાર (કરવા)નો જેનો મહાન વિચાર છે એવો જે (જન) અત્ર પુણ્યના
અદ્વિતીય કારણરૂપ એવા સંપત્તિ વડે આશ્રય કરાયેલા (ધનાઢ્ય)ને સેવે છે, તેને શું તે (ધનાઢ્ય)
પોતાના તુલ્ય [અથવા પોતાની જેમ લક્ષ્મીવાન] બનાવતો નથી વા ? ”—૧૦

* * * * *

यत् त्वत्कथाऽमृतरसं सरसं निपीय,

मेधाविनो नवसुधामपि नाद्रियन्ते ।

क्षीरार्णवार्ण उचितं मनसाऽप्यवाप्य

શ્રાગં જ્વલં જ્વલનિઘેગજ્ઞાનં ક વચ્છેત ? ॥ ૧૧ ॥

टीका

हे भगवति ! मेधाविनः-पण्डिता नवसुधामपि-नूतनामृतमपि नाद्रियन्ते-सुधां नाङ्गीकुर्वन्ति । किं कृत्वा ? यत् सरसं-सखेहं त्वत्कथाऽमृतरसं-तव स्त्वामृतरसं निपीय-नितरां पीत्वा, सादरमास्वाद्येत्यर्थः । युक्तं चैतत् । कः पुरुषः मनसाऽपि-चेतसाऽपि जलनिधेः-लवणसमुद्रस्य क्षारं जलमशितुं-सादरमचुं-पातुमिच्छेत् ? अपितु न कोऽपि वाञ्छेत् । अश दीप्यदनयोर्भवादिधातुः । किं कृत्वा ? उचितं-मनोऽभीष्टं सुधातुल्यं 'क्षीरार्णवार्णः' क्षीरार्णवस्य-क्षीरसमुद्रस्य अर्णः-पानीयं क्षीरार्णवार्णः क्षीरोदकं अवाप्य-प्राप्य । इति अनेन त्वत्कथाऽमृतेन सुधा तिरस्कृतेति भावः ॥ ११ ॥

अन्वयः

यद् सरसं त्वद्-कथा-अमृत-रसं निपीय मेधाविनः नव-सुधां अपि न आद्रियन्ते, (तद् युक्तम्) । उचितं क्षीर-अर्णव-अर्णः अवाप्य कः मनसा अपि जल-निधेः क्षारं जलं अशितुं इच्छेत् ? ।

शब्दार्थ

यद्=ये.

कथा=स्तवना.

अमृत=अमृत.

रस=रस.

त्वत्कथाऽमृतरसं=तारा स्तवनाऽपी अमृतना रसने.

रस=रसे.

सरसं=रसेषूपर्वक.

निपीय (धा० पा)=अत्यंत पान करीते.

मेधाविनः (मू० मेधाविन्)=पण्डितो.

नव=नवीन, नूतन.

सुधा=अमृत.

नवसुधां=नवीन अमृतने.

अपि=पण्य.

न=नहि.

आद्रियन्ते (धा० दृ)=आदर करे छे.

क्षीर=दूध.

अर्णव=समुद्र, सागर.

अर्णव=अर्ण.

क्षीरार्णवार्णः=क्षीर समुद्रनुं अर्ण.

उचितं (मू० उचित)=योग्य.

मनसा (मू० मनस्)=मन वडे.

अवाप्य (धा० आप्)=प्राप्त करीते.

क्षारं (मू० क्षार)=लवण, आइं.

जलं (मू० जल)=अमृतने.

जलनिधेः (मू० जलनिधि)=समुद्रना.

अशितुं (धा० अश्)=स्वाद लेवाने.

कः (मू० किम्)=कौण्य.

इच्छेत् (धा० इष्)=छे.

पदार्थ

सरस्वती-स्तोत्रना रसनी अपूर्वता—

“ तारा स्तवनाऽपी अमृतना रसनं अत्यंत (अर्थात् आकण्ठ) पान कर्या पछी पण्डितो नवीन अमृतनो पण्य अ स्वीकार करता नथी, (ते युक्त छे, उभेके) (मनोवक्षील होवाने लीधे) योग्य अेवुं 'क्षीरार्णवार्णः' अर्ण मण्य पछी डाल्य (लवण्य) समुद्रना आरा अर्णनो आस्वाद लेवाने मनथी पण्य छे ॥ ”—११

* * * * *

१-२ आ अे समुद्रानी रथुव भाडेली भाटे अुओ स्तोत्र-अणुविंशातका (५० ३३).

जैना वदन्ति वरदे ! सति ! साधुरूपां
 त्वामामनन्ति नितरामितरे भवानीम् ।
 सारस्वतं मतविभिन्नमनेकमेकं
 यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

टीका

हे सति ! हे वरदे ! वरं ददातीति वरदा तस्याः संबोधनं हे वरदे ! यद्-यस्मात् कारणात् ते-तव समानं-तुल्यं अपरं-अन्यत् हि-निश्चितं सारस्वतं रूपं नास्ति-न वर्तते, किन्तु तवेदं रूपं, सरस्वत्या इदं सरस्वतीसंबन्धि, त्वमेव सरस्वतीत्यभिप्रायः । कीदृग् रूपं ? एकम्-अद्वितीयमपि अनेकं-बहुविधम् । अत एव किंविशिष्टं रूपं ? 'मतविभिन्नं' सर्वमतेषु-षड्दर्शनेषु विशेषेण भिन्नं-भेदं प्राप्तं, बहुधा जातमिति । तदेव दर्शयति—तत्-तस्मात् कारणात् हे सति ! जैना-जिनोपासकाः त्वां साधुरूपां वदन्ति-कथयन्ति । प्रशस्ता साध्वी साधुरूपा, तां साधुरूपाम् । प्रशंसायां रूपप्रत्ययः ('प्रशस्ते रूपप्' सिद्ध० अ० ७, पा० ३, सू० १०) । 'तसिलादिष्वाकृत्वसुचः' इति (पाणिनेः अ० ६, पा० ३, सू० ३५) सूत्रात् साध्वीशब्दस्य पुंवद्भावः । ब्राह्मी साध्वीति ख्यातिः । पुनर्हे वरदे ! इतरे-अन्ये शिवोपासका विबुधा नितरां-निश्चयेन त्वां भवानीं आमनन्ति-भणन्ति । ततस्तवैकं सारस्वतं रूपं मतभेदेनानेकधा ख्यातम् । अथवा ते-तवापरं-अपूर्वरूपं एकं न हि (अस्ति किन्तु) अनेकमस्तीत्यन्वयः । कीदृग् रूपं ? 'समानं' मानेन-ज्ञानेन सह वर्तत इति समानम् । अन्यविशेषणं प्राग्वत्, अन्वयोऽपीति ॥ १२ ॥

अन्वयः

(हे) सति ! (हे) वर-दे ! यद् ते समानं अपरं सारस्वतं रूपं न हि अस्ति, (किन्तु) ते एकं रूपं अनेकं मत-विभिन्नं (यथा-) जैनाः त्वां साधु-रूपां वदन्ति, इतरे भवानीं नितरं आमनन्ति ।

अथवा

(हे) सति ! (हे) वर-दे ! जैनाः त्वां साधु-रूपां वदन्ति, इतरे नितरां (त्वां) भवानीं आमनन्ति, यद् ते स-मानं अ-परं सारस्वतं रूपं एकं न हि, (किन्तु) मत-विभिन्नं अनेकं अस्ति ।

शब्दार्थ

जैनाः (मू० जैन)=जैनो.
 वदन्ति (धा० वद्)=उहे छे.
 वर=वरदान.
 दा=आपहुं.
 वरदे ! =हे वरदान देनारी !
 सति ! (मू० सती)=हे साध्वी !
 साधु=साधु.
 रूप=रूप.
 साधुरूपां=साधु-रूपी.

त्वां (मू० युष्मद्)=तने.
 आमनन्ति (धा० मन्)=उहे छे.
 नितरां=निश्चयवाचक अन्वय.
 इतरे (मू० इतर)=अन्य.
 भवानी (मू० भवानी)=भवानी.
 सारस्वतं (मू० सारस्वत)=सरस्वतीसंबन्धी.
 मत=दर्शन.
 विभिन्न=विशेषतः भेदेने पामेधुं.
 अनेकं (मू० अनेक)=अनेक.

एकं (मू० एक)=એક, અદ્વિતીય.

यद्=જે કારણને લીધે.

ते (मू० युष्मद्)=તાં.

समानं (मू० समान)=(૧) તુલ્ય; (૨) જ્ઞાનસહિત.

अपरं (मू० अपर)=(૧) અન્ય; (૨) અપૂર્વ.

न=નથી.

हि=નિશ્ચયાત્મક અન્યમ.

रूपं (मू० रूप)=રૂપ.

अस्ति (धा० अस्)=છે.

પદાર્થ

સારસ્વત રૂપનાં અનેકતા—

“હે સતી ! હે વરદાન દેનારી (દેવી) ! જે કારણને લીધે તારા તુલ્ય અન્ય સારસ્વત રૂપ નક્કી નથી, (કિન્તુ) તે તારું એક રૂપ મતોમાં વિશેષ ભેદ પામેલું (હોવાથી) અનેક છે, તેથી કરીને (તો) જૈનો તને સાધુ-સ્વરૂપી કરે છે, જ્યારે અન્ય (દર્શનીયો) તને ખરેખર ભવાની કહે છે.”

અથવા

“હે સતી ! હે વરદાન દેનારી (સરસ્વતી) ! જૈનો તને સાધુ-સ્વરૂપી કહે છે (કેમકે બ્રાહ્મણો એ સાર્ધી હતી), જ્યારે અન્ય (શૈવો) તને ખચિત ભવાની કહે છે. કેમકે તારું જ્ઞાનયુક્ત તેમજ અપૂર્વ એવું સારસ્વત રૂપ ખરેખર એક નથી, પરંતુ (છ) દર્શનોમાં વિશેષતઃ ભેદને પામેલું (હોવાથી) તે અનેક છે.”—૧૨

સ્પષ્ટીકરણ

સરસ્વતીનાં નામો—

આ પદ્યમાં સૂચવ્યા મુજબ સરસ્વતીને વિવિધ દર્શનકારોએ અન્યાન્યરૂપે માનેલી છે. આથી તે ન્યૂદાં ન્યૂદાં નામોથી ઝાળખાય છે. તેનાં (૧) ભારતી, (૨) સરસ્વતી, (૩) શારદા, (૪) હંસગામિની, (૫) વિદ્રન્માતા, (૬) વાગીશ્વરી, (૭) કુમારી, (૮) બ્રહ્મચારિણી, (૯) ત્રિપુરા, (૧૦) બ્રાહ્મણી, (૧૧) બ્રહ્મણી, (૧૨) બ્રહ્મવાદિની, (૧૩) વાણી, (૧૪) ભાષા, (૧૫) શ્રુતદેવી અને (૧૬) ગો એવાં સોળ નામો છે. આ વાતના સમર્થનમાં નીચે મુજબનું 'શ્રીશારદાસ્તોત્રમ્' અત્ર રજુ કરવામાં આવે છે:—

શ્રીશારદાસ્તોત્રમ્

नमस्ते शारदे ! देवि ! काश्मीरप्रतिवासिनि ! ।

त्वामहं प्रार्थयेऽनाथे ! विद्यादानं प्रदेहि मे ॥ १ ॥—अनु०

પ્રથમં ભારતી નામ, દ્વિતીયં ચ સરસ્વતી ।

તૃતીયં શારદાદેવી, ચતુર્થં હંસગામિની ॥ ૨ ॥

૧ જૈનાનન્દપુસ્તકાલય (સુરત)ના કાર્યવાહક તરફથી મને મળેલા હસ્તલિખિત પત્રના આધારે આ સ્તોત્ર મેં આપ્યું છે. આ યોથા ફોર્મના ખીજ વારના મુદ્રની એક નકલ સંશોધનાર્થે મેં અનુયોગાચાર્ય શ્રી-ક્ષાન્તિવિજય ઉપર મોકલી હતી. આ જોઈ ગયા બાદ તેમાં તેમણે સૂચના કરી હતી કે મને એક જૂનું પાતું મળ્યું હતું તે ઉપરથી મેં જે ઉતારો કર્યો છે તેની સાથે આ સ્તોત્ર સરખાવતાં અત્ર આપેલ પ્રથમ અને અન્તિમ પદ્ય અધિક જણાય છે (જોકે આ અન્તિમ પદ્ય એક ખીજ સાત શ્લોકના સરસ્વતી-સ્તોત્રનું પ્રથમ પદ્ય છે એમ આ અન્ય સ્તોત્રના મારી પાસેના ઉતારા ઉપરથી જોઈ શકાય છે). વળી બાકીના પાંચ શ્લોકમાં પાઠ-ભિન્નતા પણ નજરે પડે છે. તેમણે સૂચવેલ સાત પાઠાંતરો જોડેના પાના ઉપરના ટિપ્પણ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

पञ्चमं विदुषां माता, षष्ठं वागीश्वरी तथा ।
 कुमारी सप्तमं प्रोक्त-मष्टमं ब्रह्मचारिणी ॥ ३ ॥
 नवमं त्रिपुरा देवी, दशमं ब्राह्मणी तथा ।
 एकादशं च ब्रह्मणी, द्वादशं ब्रह्मवादिनी ॥ ४ ॥
 वाणी त्रयोदशं नाम, भाषा चैव सरस्वती ।
 पञ्चदशं श्रुतदेवी, षोडशं गौर्निगद्यते ॥ ५ ॥
 सप्ततानि शुद्धनामानि, प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।
 तस्य संतुष्यते देवी, शारदा वरदायिनी ॥ ६ ॥
 या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या श्वेतपद्मासना
 या वीणा वरदण्डमण्डितकरा या शुभ्रवस्त्रावृता ।
 या ब्रह्माच्युतशङ्करप्रभृतिभिर्देवैः सदा वन्दिता
 सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ॥ ७ ॥-शार्दूल०
 ॥ इति श्रीमच्छारदास्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

*

*

*

*

मन्ये प्रभूतकिरणौ श्रुतदेवि ! दिव्यौ
 त्वत्कुण्डलौ किल विडम्बयतस्तमायाम् ।
 मूर्ते दृशामविषयं भविभोश्च पूष्णे
 यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

टीका

हे श्रुतदेवि ! दिव्यौ-प्रधानौ त्वत्कुण्डलौ-तव कुण्डलौ-कर्णाभरणे त्वत्कर्णभूषणे पूष्णः-
 सूर्यस्य पुनः भविभोः-चन्द्रस्य भानां-नक्षत्राणां विभुः-स्वामी भविभुस्तस्य भविभोः । भविभु-
 रिति यौगिकशब्दः । मूर्ते-मण्डलं विडम्बयतः-विडम्बनां कुरुतः, रवीन्दुबिम्बं हीनीकुरुत इत्यर्थः ।
 किलेति संभावेने । यत् पूष्णः मूर्ते-सूर्यबिम्बं तमायां-रात्रौ दृशां-चक्षुषामविषयं-अग्राह्यभावं
 भवति, तेजस्वी स्वात्मानं विडम्बनां प्राप्यादृश्यो बभूवेत्यर्थः । यत् पूर्वानुवृत्त्याऽनुक्तचकारोऽपि
 ग्राह्यः च-पुनरिन्दुबिम्बं वासरे-दिवसे पाण्डुपलाशकल्पं-ईषत्पाण्डुपलाश(मिति पाण्डुपलाश)-
 कल्पम् । ईषदर्थे कल्पदेश्यदेशीयरः प्रत्ययाः ('अतमत्रादेरीषदसमाप्तेकल्पपृदेश्यप् देशीयर'
 सिद्ध० अ० ७, पा० ३, सू० ११) । तथा पाण्डु-ईषत्श्वेतं परिपक्वद्रुमपत्रं तद्वत् पाण्डुपलाशकल्पं
 भवति-तिष्ठति, जडप्रकृतित्वादपमानितोऽपि निश्छायः सन् विलक्षोऽपि जडस्तिष्ठतीति
 भावः ॥ १३ ॥

अन्वयः

(हे) श्रुत-देवि । प्रभूत-किरणौ दिव्यौ त्वद्-कुण्डलौ पूष्णः भविभोः च मूर्ते किल विडम्ब-
 यतः (इति) मन्ये, यद् (पूष्णः मूर्ते) तमायां दृशां अ-विषयं भवति, (भविभोः मूर्ते) च वासरे पाण्डु-
 पलाश-कल्पं भवति ।

१ विश्वविख्याता. २ विदुषां माता. ३ श्रुता. ४ वरदायिनी. ५ चतुर्दशम्. ६ षोडशैतानि नामानि. ७ भव सिद्धिकरी
 तस्य, प्रसीद परवेशरि !.

શબ્દાર્થ

મન્યે (ધાં મન્)=હું માનું છું.
 પ્રમૂત=અહુ.
 કિરણ=કિરણુ.
 પ્રમૂતકિરણૌ=અહુ છે કિરણો જેનાં એવાં.
 શ્રુત=શ્રુત (જ્ઞાન).
 દેવી=દેવતા.
 શ્રુતદેવિ ! =હે શ્રુત (જ્ઞાન)ની (અધિષ્ઠાપિકા)
 દેવી, હે સરસ્વતી !
 દિવ્યૌ (મૂં દિવ્ય)=દિવ્ય.
 કુણ્ડલ=કુણ્ડળી.
 ત્વત્કુણ્ડલૌ=તારાં બે કુણ્ડળો.
 કિલ=ખરેખર.
 વિહમ્બયતઃ (ધાં વિહમ્બ)=વિહંબના પમાડે છે.
 તમાયા (મૂં તમા)=રાત્રે.

મૂર્તે (મૂં મૂર્ત)=મણ્ડળને.
 દૃશાં (મૂં દૃશ)=નેત્રોના.
 વિષય=વિષય.
 અવિષયં=નથી વિષય એવું, અગોચર.
 મ=નક્ષત્ર.
 વિમુ=સ્વામી.
 મવિમોઃ=નક્ષત્રના સ્વામીનું, ચન્દ્રનું.
 ચ=અને.
 પૂણ્ણઃ (મૂં પૂણ્)=સૂર્યનું.
 યદ્=જેથી કરીને.
 વાસરે (મૂં વાસર)=દિવસે.
 ભવતિ (ધાં મૂ)=થાય છે.
 પાણ્ડુ=થોડું સફેદ.
 પલાશ=ખાખરનું પાંદડું.
 કલ્પ=તુલ્ય.
 પાણ્ડુપલાશકલ્પં=ફિક્કા ખાખરના પાંદડા જેવું.

પદ્યાર્થ

શ્રુત-દેવતાનાં કુણ્ડળોના પ્રભા—

“હે શ્રુત-દેવતા ! અહુ કિરણવાળાં તેમજ દિવ્ય એવાં તારાં બે કુણ્ડળો સૂર્યના તેમજ ચન્દ્રના મણ્ડળને ખરેખર વિહંબના પમાડે છે, જથી કરીને સૂર્યનું મણ્ડળ રાત્રિને વિષે નેત્રોને અગોચર અને છે (તે તેમ થાય છે તે યુક્ત છે, કેમકે તેજસ્વી વ્યક્તિ પોતાનો આત્મા વિહંબનાયુક્ત થતાં અદૃશ્ય અને છે) અને ચન્દ્રનું મણ્ડળ દિવસના (પાકી ગયેલા પત્રની જેમ) પાણ્ડુ પલાશના પત્ર જેવું (નિસ્તેજ) થાય છે (આ પણ ન્યાય-સંગત છે, કેમકે જની પ્રકૃતિ જડ હોય તેવું અપમાન થાય તો પણ તે નિસ્તેજ થયો થકા વિલક્ષ પણ જડ ઊભો રહે છે).” —૧૩

* * * *

ये व्योमवातजलवह्निमृदां चयेन

कायं प्रहर्षविमुखांस्त्वद्दते श्रयन्ति ।

जातानवाम्ब ! जडताद्यगुणानणून् मां

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

ટીકા

હે અમ્બ !—હે માતઃ ! ત્વં માં અવ-રક્ષ-પાલય । હે માતઃ ! યે જાતા-ઉત્પન્ના અણવઃ— સૂક્ષ્મા જડતાદયોઽગુણા—દોષા વ્યોમવાતજલવહ્નિમૃદાં—ગગનપવનસલિલાગ્રિપૃથ્વીનાં ચયેન—સમૂહેન પુદ્ગલસશ્ચયેનેતિ કરણે તૃતીયા કાયં—દેહં શ્રયન્તિ—આશ્રયન્તિ, શરીરં વેષ્ટયન્તિ । વ્યોમ ચ વાતશ્ચ જલં ચ વહ્નિશ્ચ મૃદ્ધ વ્યોમવાતજલવહ્નિમૃદસ્તાસાં વ્યોમવાતજલવહ્નિમૃદાં સંહત્યા પશ્ચભૂતા આકાશ-પૃથિવ્યસેજોવાયવઃ આત્મસંબદ્ધાઃ, તત્સંબદ્ધં શરીરં—પશ્ચભૂતાત્મકં વપુર્જડાત્મકં શ્રયન્તિ, તે ચૈકી-

ભાવેન પરિણમન્તિ इति तात्पर्यम् । हे अम्ब ! कः त्वदृते-त्वां विना, ऋतेयोगे त्वदिति पञ्चमी, त्वत्तोऽन्यः कः पुरुषोत्तमो जातान्-उत्पन्नान् अणून्-सूक्ष्मान् जडताद्यगुणान्-मूर्खतादिदोषन् सञ्चरतः-शरीरात् यथेष्टं तान् निवारयति-शरीरात् स्फेद्यति ? त्वमेव जडतादिदोषनिवार(रि)का, नान्य इत्युपयोगः । किंविशिष्टान् जडताद्यगुणान् ? 'प्रहर्षविमुखान्' प्रकृष्टो हर्षः प्रहर्षः-प्रकृष्टप्रज्ञाप्रकाशस्तस्माद् विमुखाः-पराङ्मुखा-विपक्षभूताः प्रहर्षविमुखास्तान्, सद्बुद्धिवृद्धिनिरोधकानित्यर्थः । तथा पुनः किंविशिष्टान् जडताद्यगुणान् ? सञ्चरतः-स्वदेहाज्जातान्-उत्पन्नान् । नृतिर्यग्वपुर्भूतात्मकमिति श्रुतिः ॥ १४ ॥

અન્વયઃ

(हे) અમ્બ ! (ત્વં) માં અવ । યે વ્યોમન્-વાત-જલ-વહ્નિ-મૃદાં ચયેન કાચં શ્રયન્તિ, તાન્ સઞ્ચરતઃ જાતાન્ અણૂન્ પ્ર-હર્ષ-વિમુખાન્ જડતા-આદિ-અ-ગુણાન્ ત્વત્ ઋતે કઃ યથા-ઈષ્ટં નિવારયતિ ? ।

શીખરાર્થ

યે (મૂ० યદ્)=એ.

વ્યોમન્=આકાશ.

વાત=પવન.

જલ=પાણી.

વહ્નિ=અગ્નિ.

મૃદ્=પૃથ્વી.

વ્યોમવાતજલવહ્નિમૃદાં=આકાશ, પવન, પાણી, અગ્નિ અને પૃથ્વીના.

ચયેન (મૂ० ચય)=સમૂહ દ્વારા.

કાચં (મૂ० કાચ)=દેહને.

પ્ર=પ્રકર્ષવાચક અવ્યય.

હર્ષ=હર્ષ, આનન્દ.

વિમુખ=વિમુખ.

પ્રહર્ષવિમુખાન્=પ્રકૃષ્ટ હર્ષથી વિમુખ.

ત્વત્ (મૂ० યુષ્મદ્)=તારા.

ઋતે=વિના.

શ્રયન્તિ (ધા० પ્રિ)=આશ્રય લે છે.

જાતાન્ (મૂ० જાત)=ઉત્પન્ન થયેલા.

અવ (ધા० અવ્)=તું રક્ષણ કર.

અમ્બ ! (મૂ० અમ્બા)=હે માતા !

જડતા=મૂર્ખતા.

આદિ=શરૂઆત.

અગુણ=દોષ.

જડતાદ્યગુણાન્=મૂર્ખતાદિક દોષોને.

અણૂન્ (મૂ० અણુ)=સૂક્ષ્મ.

માં (મૂ० અસ્મદ્)=મને.

કઃ (મૂ० કિમ્)=કોણ.

તાન્ (મૂ० તદ્)=તે.

નિવારયતિ (ધા० વાર્)=નિવારે.

સઞ્ચરતઃ (મૂ० સચ્ચર)=દેહથી.

યથા=એમ.

ઈષ્ટ=વાંછિત.

યથેષ્ટં=ઇચ્છા મુજબ.

પદાર્થ

“ હે માતા ! તું મારું રક્ષણ કર, કેમકે જે મૂર્ખતાદિક દોષો ગગન, પવન, જળ, અગ્નિ અને પૃથ્વીના સમૂહે કરીને દેહનો આશ્રય લે છે, તે (પોતાના) શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા એવા, વળી સૂક્ષ્મ તથા પ્રકૃષ્ટ હર્ષથી વિમુખ (અર્થાત્ સદ્બુદ્ધિની વૃદ્ધિના નિરોધક) એવા મૂર્ખતાદિક દોષોને તારા વિના કોણ (શરીરથી) યથેષ્ટ રીતે નિવારે ? (અર્થાત્ મૂર્ખતાદિક દોષોને શરીરમાંથી યથેષ્ટ રીતે દૂર કરવા તારા સિવાય અન્ય કોઈ સમર્થ નથી) ”—૧૪

*

*

*

*

अस्मादृशां वरमवाप्तमिदं भवत्याः

सत्याव्रतोरु विकृतेः सरणिं न यातम् ।

किं चोद्यमैन्द्रमनघे ! सति ! सारदेऽत्र

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

टीका

संबोधनपदानि—हे 'अनघे !' न विद्यतेऽध्वं—पापं यस्याः साऽनघा तस्याः संबोधनं हेऽनघे !—(हे) निष्पापे !—हे पुण्यवति ! तथा हे सति ! हे सारदे ! अत्र—स्तवनारम्भे अस्मादृशामिदं—मम बुद्धिस्थं वरं मादृशां मनीषिणां वरं नवीनशास्त्रकरणरूपं विकृतेः—विकारस्य सरणिं—पन्थानं—मार्गं न यातं—न प्राप्तं, सदुक्तिविघ्नतां न प्राप्तमित्याशयः । किंविशिष्टं वरं ? भवत्याः—त्वत्तः—त्वत्सकाशादवाप्तं—लब्धम् । पुनः किंविशिष्टं वरं ? 'सत्याव्रतोरु' सत्या—वेदव्यासमाता—सत्यवती तस्या व्रतं—पतिव्रताधर्मः तद्गुरु—गरिष्ठं—निश्चलं सत्याव्रतोरु । तथा सत्या—शीलवती सीता तस्या व्रतं—शीलं तद्गुरु—गरिष्ठं अप्रतिहतं—अस्खलितं यत् सत्याव्रतोरु । अर्थान्तरन्यासेन दृ(द्र)ढयति—हे सति ! अत्र लोके किं चोद्यं—किमाश्चर्यं ? यद् ऐन्द्रं इन्द्रस्येदं ऐन्द्रं—इन्द्रसंबन्धि मन्दराद्रिशिखरं—मेरुगिरिशृङ्गं कदाचित्—युगान्तेऽपि किं चलितम् ? अपितु न चलितम् । यद्यपि मन्दराद्रिशिखरकथनेन निश्चलत्वं ज्ञापितं, तथापि ऐन्द्रं (इति) इन्द्रशक्तियोतकं पदम् । न च देवशक्त्याऽन्तरेण निश्चलत्वं प्रतीयते, इन्द्रसान्निध्यात् "इन्द्रगिरिर्गिरिर्मेरुः" इति कोषः । सामान्यदेवतासंख्यसहस्रेणापि अप्रतिहतावयवः शाश्वतः सुमेरुस्तस्य शिखरं तद्वत् त्वत्तः प्राप्तं अस्माकं वरं त्वत्सान्निध्यात्मैव देवता त्वदनुभावदेवशक्तिमत् तेन ममापि निश्चल(त्व)मेव यातं (—प्राप्तम्) । सीताशीलमेरुशृङ्गयोरुपमानसाम्यं दर्शितम् । तृतीयं तवापि वरप्रदानम् । तत्र सर्वेषां देवताधिष्ठातुरुपादानमुचितम् । न च देवशक्तेरनाश्रयणात् कर्तुः किञ्चित् स्थातुं (स्तु) तद्वत् त्वत्तोऽपि लब्धमपि वरं निश्चलमिति भावार्थः । अथवा किं चोद्यमिति हे मातः ! अत्र किं उद्यं—किं कथ्यं—किमुच्यं 'वैदव्यक्तायां वाचि' समासे क्यपि संप्रसारणम् । क्यवन्तं नपुंसकम् । ऐन्द्रं मन्दराद्रिशिखरं—मेरुशृङ्गं च—पुनः किं चलितम् ? उद्यते इति उद्यम् । अत्रेदं उद्यं—वदितुं योग्यमेव ॥ १५ ॥

अन्वयः

(हे) अन-अघे । (हे) सति । (हे) सारदे ! अत्र भवत्याः अवाप्तं सत्या-व्रत-उरु अस्मादृशां इदं वरं विकृतेः सरणिं न यातम् । अत्र किं चोद्यं [च उद्यं वा] (यत्) किं ऐन्द्रं मन्दर-अद्रि-शिखरं कदाचित् चलितम् ?

श्लोकार्थ

अस्मादृशां (मू० अस्मादृश)=अभासा ऽन्वा.

वरं (मू० वर)=वरदान.

अवाप्तं (मू० अवाप्त)=प्राप्त थयेल.

इदं (मू० इदम्)=आ.

भवत्याः (मू० भवती)=आपत्नी पासेथी.

सत्याः=(१) सत्यवती (व्यासनी माता);

(२) सीता (रामनी पत्नी.)

व्रत=व्रत.

१ 'ध्यात्त्वमेव' इति ख-पाठः । २ 'वदः सुपि क्यप् च' इति पाणिनीये (अ० ३, पा० १, सू० १०६) ।

उरु=विशाण.

विकृतेः (मू० विकृति)=विकारना.

सरणि (मू० सरणि)=भार्गने.

न=नहि.

यातं (मू० यात)=पामेल.

किं=शुं.

चोद्यं (मू० चोद्य)=अद्भुत.

च=अने.

उद्यं (मू० उद्य)=कहेवा येअ.

ऐन्द्रं (मू० ऐन्द्र)=ध-द्र-संभंधी.

अद्य=पाप.

अनद्ये ।=हे पाप-रहित !

सति ! (मू० सती)=हे साध्वी !

सारदे ! (मू० सारदा)=हे सारदा, हे सरस्वती !

अत्र=अहिंआ.

मन्दर=भेड़.

अद्रि=पर्वत.

शिखर=शिखर.

मन्दराद्रिशिखरं=भेड़ पर्वतनुं शिखर.

चलितं (मू० चलित)=यलित.

कदाचित्=कदापि.

पदार्थ

“ हे पाप-रहित ! हे सती ! हे सारदा ! अत्र (अर्थात् आ स्तोत्रना आरम्भमां) आपश्रीनी पासेथी प्राप्त करैलुं तेमज वणी सत्यवती [अथवा सीता]ना प्रतना समान गरिष्ठ अेवुं अमारा जेवानुं आ (नवीन शास्त्र रचवामां कारणरूप) वरदान विकारना भार्गने प्राप्त थयुं नहि, अेमां शुं आश्चर्य [अथवा अेमां शुं कहेवा जेवुं] छे ? (कभके) शुं ध-द्र-संभंधी (अर्थात् जेनुं ध-द्र सान्निध्य करे छे अेवा) भेड़ पर्वतनुं शिखर कदापि यलित थाय अइं के ? ”—१५

* * * *

निर्माय शास्त्रसदनं यतिभिर्यैकं

प्रादुष्कृतः प्रकृतितीव्रतपोमयेन ।

उच्छेदितांहउलपैः सति ! गीयसे चिद्-

दीपोऽपरस्त्वमसिनाऽथ जगत्प्रकाशः ॥ १६॥

टीका

अथ वरप्रदानानन्तरं हे सति ! यतिभिः—जितेन्द्रियैर्मुनिभिः सा त्वं गीयसे, यशोविषयी-क्रियसे इत्यर्थः । सा का ? यया त्वया शास्त्रमेव सदनं—गृहं शास्त्रगेहं निर्माय—निष्पाद्य—नितरां कृत्वा अपरः—अपूर्वः—अन्यैरवगाहितुमशक्यः ‘चिदीपः’ चित्—ज्ञानमेव दीपः चिदीपः प्रादुष्कृतः—प्रकटीकृतः, मान्यतमोभिदे स्थापितः । किंविशिष्टश्चिदीपः ? ‘जगत्प्रकाशः’ जगत् प्रकाशयतीति जगत्प्रकाशः—जगदुद्योतकः । यथेति यत्तदोर्नित्यसंबन्धादनुक्तमपि सेतिपदं गृहीतम् । पुनः किंविशिष्टैर्यतिभिः ? ‘उच्छेदितांहउलपैः’ उच्छेदिता—विनाशिताः—प्रणाशं नीता अंहांसि—पापान्येव उलपाः—सगुच्छा बहयो यैस्ते उच्छेदितांहउलपास्तैः उच्छेदितांहउलपैः । “ गुल्मिन्युलप-वीरुधः ” इति हैमः (अभि० का० ४, श्लो० १८४) । केन ? प्रकृतितीव्रतपोमयेन असिना—खड्गेन [प्राधान्यं] तीव्रम्—उत्कृष्टं तपो—व्रतं यस्मिन् स तीव्रतपोमयः, प्राधान्यप्राचुर्यविकारेषु मयद्प्रत्ययः, प्रकृत्या—स्वभावेन तीव्रतपोमयं यत्र स प्रकृतितीव्रतपोमयस्तेन प्रकृतितीव्रतपोमयेन । यतस्ती-क्षणशस्त्रेण सगुल्मा अपि बह्यश्छिन्द्यन्त इति भावः ॥ १६ ॥

अन्वयः

अथ (हे) सति ! यया (त्वया) एकं शास्त्र-सदनं निर्माय अ-परः जगत्-प्रकाशः चित्-दीपः प्रादुष्कृतः, (सा) त्वं प्रकृति-तीव्र-तपस्-मयेन असिना उच्छेदित-अंहस्-उलपैः यतिभिः गीयसे ।

श्लोकार्थं

निर्माय (धा० मा)=रथीने.
 शास्त्र=शास्त्र.
 सदन=गृह.
 शास्त्रसदनं=शास्त्ररूपी गृहने.
 यतिभिः (मू० यति)=मुनिभ्यो द्वारा.
 यया (मू० या)=नेनाथी.
 एकं (मू० एक)=अद्वितीय, असाधारण्य.
 प्रादुष्कृतः (मू० प्रादुष्कृत)=प्रकट करायेल.
 प्रकृति=स्वभाव.
 तीव्र=उत्कृष्ट.
 तपस्=तपश्चर्या.
 प्रकृतितीव्रतपोमयेन=स्वभावथी उत्कृष्ट तपमय.
 उच्छेदित (धा० छिद्)=कापी नाभेल.
 अंहस्=पाप.

उलप=गुच्छथी युक्त वेद.
 उच्छेदितांहउलपैः=कापी नाभी छे पापरूपी गुच्छ-
 युक्त वेद नेभण्णे अेवा.
 सति ! (मू० सती)=हे साध्वी !
 गीयसे (धा० गै)=गवाय छे.
 चित्=ज्ञान.
 दीप=दीपक, दीवा.
 चिद्दीपः=ज्ञानरूपी दीपक.
 अपरः (मू० अपर)=अन्य, प्नीजे.
 त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.
 असिना (मू० असि)=तरवारथी.
 अथ=तार पथी.
 जगत्=जगत्, दुनिया.
 प्रकाश=तेज.
 जगत्प्रकाशः=जगत्तना प्रकाशक.

पदार्थं

“ (तें मने वरदान आप्णुं) त्यार पथी हे सती ! ने (तें) अद्वितीय शास्त्ररूपी गृहतुं निर्माण करीने जगत्तना प्रकाशक अेवा अने (अेथी करीने तो) अपूर्व अेवा ज्ञान-दीपकने प्रकट कर्यो, ते तुं स्वभावथी उत्कृष्ट तपमय अेवी तरवार वडे पापरूपी सगुच्छक वक्षीने कापी नाभ-नारा मुनिभ्यो द्वारा गवाय छे (अर्थात् मुनिवशे तारी स्तुति करे छे).”—१६

* * * *

यस्या अतीन्द्रगिरिराङ्गिरसप्रशस्य-

स्त्वं शाश्वती स्वमतसिद्धिमही महीयः ।

ज्योतिष्मयी च वचसां तनुतेज आस्ते

सूर्यातिशायि महिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

टीका

पूर्वोक्तसंबोधनपदेन हे सति ! सा त्वं शाश्वती शश्वत्-निरन्तरं भवा शाश्वती । भवाद्यर्थेऽणु (प्रत्ययः) । तदन्तात् (च) डीप् । सदा वर्तमाना शासनाधिष्ठात्री असि-वर्तसे, देवताया उक्तुष्टात्यन्तविरहकालाभावात् । अथवा विमानाधिपतौ पञ्चत्वं प्राप्ते तत्स्थाने तत्तुल्यवर्णनामगोत्र-विक्रमाक्रान्तो देव उत्पद्यते इति सैद्धान्तिकं वचो विचार्य देवता शाश्वतीति प्रतीताऽस्ति, नात्र

संदेहः । सा का ? यस्यास्तव वचसां-वाग्विलासानां महिमा ' मुनीन्द्रलोके ' मन्यन्ते कालत्रया-
वस्थां इति मुनयस्तेषां इन्द्रः-परमैश्वर्याधिक्याद् गणधरो द्वादशाङ्गपाठी, स चासौ लोकश्च मुनीन्द्र-
लोको-गणधरजनस्तस्मिन् मुनीन्द्रलोके हेयज्ञेयोपादेयरूपेण प्रभुत्वमान् आस्ते-तिष्ठति । च-पुनर्य-
स्यास्तव 'तनुतेजः' तनोर्वर्णात्मकस्य तेजो-लिपेर्मनोज्ञन्यासरूपं तच्च मुनीन्द्रलोके आस्ते-तिष्ठति ।
यतो मुनयः पठनलिखनपरा भवन्तीति श्रुतिः । किंविशिष्टा त्वं ? 'स्वमतसिद्धिमही' स्वमते-
जैनमते अथवा स्वमते(?)सिद्धीनां-ज्ञानादिलक्ष्मीणां मही-भूमिः-उत्पत्तिस्थानं स्वमतसिद्धिमही ।
अथवा सिद्धिः-मोक्षस्थानं सा चासौ मही-पृथ्वी स्वमतसिद्धिमही त्वमेव " ईसिप्पम्भारा पुढवी "
साऽपि शाश्वती त्वं वाग्रूपा सिद्धिः, त्वत्तः सि(शि)लाऽपि सुलभा । अन्यच्च शिवोपासकानां
मते सिद्धयः-अष्टसिद्धयोऽणिमादयस्तासां मही-भूमिः-उत्पत्तिस्थानं या सा स्वमतसिद्धिमही ।
पुनः किंविशिष्टा त्वं ? 'ज्योतिष्मयी' प्रधानं ज्योतिः-आत्मकान्तिर्यस्यां सा ज्योतिष्मयी ।
अत्रापि प्रौधान्ये मयद् । किंविशिष्टो वचसां महिमा ? 'अतीन्द्रगिरिः' स्थैर्येणोच्चत्वेन अतिक्रान्त
इन्द्रगिरिः(येन) इति अतीन्द्रगिरिः-अतिक्रान्तसुमेरुर्वतः, द्वयोरव्ययत्वात् साम्यम् । पुनः
किंविशिष्टो वचसां महिमा ? 'आङ्गिरसप्रशस्यः' आङ्गिरसः ऋषेरपत्यं आङ्गिरसो-
बृहस्पतिर्देवः तस्यापि प्रशस्यः-प्रशंसनीयः-वर्णनीयः यः स आङ्गिरसप्रशस्यः, देवगुरुश्लाघनीय
इत्यर्थः । तस्यापि वाचस्पतेरभिधेयत्वादस्या अधिकता दर्शिता । किंविशिष्टं तनुतेजः ?
'महीयः' अतिशयेन महत्-गरिष्ठं महीयः-बहुविस्तारमत् । " अनन्तपारं किल शब्दशास्त्रं "
इतिवचनात् शब्दवर्णानामानन्त्यात् । पुनः किंविशिष्टं तनुतेजः ? 'सूर्यातिशायि' सूर्यमतिशेते
इत्येवंशीलं सूर्यातिशायि त्रैकालिकपदार्थप्रकाशकं, भानोरप्यधिकमित्यर्थः ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे सति !) यस्याः (तव) अति-इन्द्र-गिरिः, आङ्गिरस-प्रशस्यः वचसां महिमा (यस्याः)
महीयः सूर्य-अतिशायि तनुतेजः च मुनि-इन्द्र-लोके आस्ते, (सा) स्व-मत-सिद्धि-मही ज्योतिष्मयी
त्वं शाश्वती असि ।

शब्दार्थ

यस्याः (मू० यद्)=जेना.

अति=अतिक्रमणवाचक व्यप्यय.

इन्द्र=धन्द्र, देवाधिपति.

गिरि=पर्वत.

अतीन्द्रगिरिः=अतिक्रान्त कर्षो छे धन्द्रगिरि (भे३)ने

जेणे जेवा.

आङ्गिरस=अङ्गिरसूने पुत्र, बृहस्पति.

प्रशस्य=प्रशंसा-पात्र.

आङ्गिरसप्रशस्यः=बृहस्पतिने प्रशंसा-पात्र.

त्वं (मू० युष्मद्)=तु.

शाश्वती=निरंतर.

स्व=पोताना.

मत=मत, सिद्धान्त.

सिद्धि=(१) लक्ष्मी; (२) सिद्धि-शिला; (३)
(अष्टिमादिक) लब्धि.

मही=पृथ्वी, उत्पत्ति-स्थान.

स्वमतसिद्धिमही=स्वमतने विषे सिद्धिनी

मही३प.

महीयः (मू० महीयसू)=अतिशय महान.

ज्योतिस्=अन्ति.

१ ईषत्प्राग्भारा पृथ्वी । २ 'प्रकृते मयद्' इति सिद्धहेमे (अ० ७, पा० ३, सू० १) ।

ज्योतिष्मयी=प्रधान छे कान्ति जेनी जेवा.
 च=अने.
 वचसां (मू० वचस्)=वचनोनो.
 तनु=भूति.
 तेजस्=प्रकाश
 तनुतेजः=भूतिनो प्रकाश.
 आस्ते (घा० आस्)=रहे छे.
 सूर्य=सूर्य, रवि.

अतिशायिन्=अडिधातो.
 सूर्यातिशायि=सूर्यथी अडिधातो.
 महिमा (मू० महिमन्)=भडिभा.
 असि (घा० अस्)=छे.
 मुनि=मुनि, योगी.
 इन्द्र=मुग्ध.
 लोक=लोक.
 मुनीन्द्रलोके=योगीश्वर-लोकभां.

पदार्थ

“(छे सती !) जेणे भेइ पर्वततुं अतिक्रमणुं कर्तुं छे जेवो (अर्थात् भेइना कर्तां पणुं वधारे स्थिर तेमज उच्य) तथा वणी भृहृरूपतिने (पणुं) प्रशंसा करवा योग्य जेवो जेनो वचनोनो भडिभा तथा जेना देहुनुं गरिष्ठ तेमज सूर्यथी पणुं अधिक तेज (अर्थात् जेना क्षिपिइपी देहुनी अनोहुर रयना) जे अने योगीश्वर (गणुधर) लोकभां (माननीय) वर्ते छे, ते स्व भतने विषे (ज्ञानादिक) लक्ष्मीना उत्पत्ति-स्थानइप [अथवा जैन भतने विषे सिद्धि (-शिला) नामनी पृथ्वीइप अथवा शैव भतने विषे (अंशुभादिक आठ) सिद्धिजेना उत्पत्ति-स्थानइप] जेनी तेमज सर्वोत्तम कान्तिवाणी जेवी तुं शाश्वती वर्ते छे.”—१७

* * * * *

स्पष्टाक्षरं सुरभि सुभ्रु समृद्धशोभं
 जेगीयमानरसिकप्रियपञ्चमेष्टम् ।
 देदीप्यते सुमुखि ! ते वदनारविन्दं
 विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

टीका

हे ‘सुमुखि !’ सुष्ठु शोभनं मुखं यस्याः सा सुमुखी तस्याः संबोधनं हे सुमुखि ! ते-तव ‘वदनारविन्दं’ वदनमेव-मुखमेव अरविन्दं-कमलं वदनारविन्दं-मुखकमलं ‘देदीप्यते’ अतिशयेन दीप्यतीति देदीप्यते, अतिशयेन शोभत इत्यर्थः । किंविशिष्टं वदनारविन्दं ? ‘स्पष्टाक्षरं’ स्पष्टानि-प्रकटानि अक्षराणि अंकारादीनि-द्विपञ्चाशद्वर्णा यस्मिंस्तत् स्पष्टाक्षरम् । पुनः किंविशिष्टं वदनारविन्दं ? सुरभि-सुगन्धि । पुनः किंविशिष्टं ? ‘सुभ्रु’ शोभना भ्रुवो यस्मिंस्तत् सुभ्रु । पुनः किंविशिष्टं वदनारविन्दं ? ‘समृद्धशोभं’ समृद्धा-सम्यक् प्रकारेण वृद्धिं प्राप्ता शोभा यस्मिंस्तत् समृद्धशोभम् । पुनः किंविशिष्टं वदनारविन्दं ? ‘जेगीयमानरसिकप्रियपञ्चमेष्टं’ अतिशयेन गातुकामा जेगीयमाना ये ‘रसिका’ रसं-कामादि स्नेहं विदन्तीति रसिकाः तेषां प्रियः-बल्लभो योऽ-

१ आनी भाडिती भाटे जुज्यो श्रीयतुर्विशतजिनानन्दस्तुति (५० ५८-५९).

२ ‘अंकारादीनि’ इति ख-पाठः । ३ ‘अतिशयेन.....पञ्चमेष्टं’ इति पाठः क-पुस्तके नास्ति ।

સૌ પશ્ચમો રાગઃ તેનેષ્ટં—મનોહ્રં યત્ તત્ જેગીયમાનરસિકપ્રિયપશ્ચમેષ્ટં—ગીતાભિલાષિરસિકજન-
વાઠિછતપશ્ચમરાગમનોહરં, રસિકાનાં વસન્તોત્સવે પશ્ચમરાગપ્રિયત્વં સરસ્વત્યાઃ તન્ત્રીવૈદનપશ્ચ-
મરાગપ્રિયત્વં યથા—“સરસ્વત્યાસ્તુ કંચ્છપી” ઇતિ હૈમઃ (અભિ૦ કા૦૨, શ્લો૦ ૨૦૨), કચ્છપીકો-
કિલયોઃ પશ્ચમસ્વરે મનોઽભીષ્ટમ્” ઇતિ સંગીતશ્રુતિઃ । પુનસ્તવ વૈદનં કિં કુર્વત્ ? જગદ્—વિશ્વં
વિદ્યોતયત્—વિશેષેણ દ્યોતયત્—પ્રકાશયત્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં વદનારવિન્દં ? ‘અપૂર્વશશાઙ્કચિમ્બં’
અપૂર્વઃ—અનન્યોપમેયઃ સ ચાસૌ શશાઙ્કઃ—ચન્દ્રસ્તસ્ય ચિમ્બમિવ—મળ્ડલમિવ ચિમ્બં—વર્તુલં યત્
તત્ ॥૧૮॥

અન્વયઃ

(હે) સુ-મુખિ ! તે સ્પષ્ટ-અક્ષરં, સુરમિ, સુ-ધુ, સમૃદ્ધ-શોભં, જેગીયમાન-રસિક-પ્રિય-પશ્ચમ-
ઈષ્ટં, જગત્ વિદ્યોતયત્, અ-પૂર્વ-શશાઙ્ક-ચિમ્બં વદન-અરવિન્દં દેદીપ્યતે ।

શીખ્દાર્થ

સ્પષ્ટ=સ્પષ્ટ, પ્રકટ.

અક્ષર=અક્ષર, વર્ણ.

સ્પષ્ટાક્ષરં=પ્રકટ છે અક્ષરો જેને વિષે એવું.

સુરમિ (મૂ. સુરમિ)=સુગંધથી યુક્ત.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.

ધુ=ભમર.

સુધુ=સુંદર છે ભમર જેમાં એવું.

સમૃદ્ધ=સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલ.

શોભા=શોભા.

સમૃદ્ધશોભં=સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલી છે શોભા જેને
વિષે એવું.

જેગીયમાન (ધા૦ મૈ)=વારંવાર ગવાતું.

રસિક=રસ લેનાર, શોખીન.

પ્રિય=વલ્લભ.

પશ્ચમ=પંચમ (રાગ).

ઈષ્ટ=મનોહર.

જેગીયમાનરસિકપ્રિયપશ્ચમેષ્ટં=ગીતમાં રસ લેનારાને
વલ્લભ એવા પંચમ (રાગ) વડે મનોહર.

દેદીપ્યતે (ધા૦ દીપ્)=અતિશય શોભે છે.

મુખ=વદન.

સુમુખિ | =હે સુંદર છે વદન જેવું એવી ।

તે (મૂ. યુષ્મદ્) =તારું.

વદન=મુખ.

અરવિન્દ=કમલ.

વદનારવિન્દં=મુખ-કમલ.

વિદ્યોતયત્ (ધા૦ યુત્)=વિશેષે કરીને પ્રકાશ કરનાર.

જગત્ (મૂ. જગત્)=દુનિયાને.

અપૂર્વ=અસાધારણ.

શશ=મૃગ.

અઙ્ક=લાંછન.

શશાઙ્ક=મૃગનું લાંછન છે જેને તે, ચન્દ્ર.

ચિમ્બ=મણ્ડળી.

અપૂર્વશશાઙ્કચિમ્બં=અપૂર્વ ચન્દ્રના મણ્ડળી(સમાન).

પદાર્થ

સરસ્વતીના વદન-કમલની શોભા—

“ હે સુંદર વદનવાળી (સરસ્વતી) ! જેને વિષે (અકારાદિ ખાવન) અક્ષરો સ્પષ્ટ છે
એવું, તથા સુગંધયુક્ત, તેમજ વળી સુંદર ભવાંવાળું એવું, તથા વળી રૂડી રીતે વૃદ્ધિ પામેલી
શોભાવાળું, તેમજ ગીતના અભિલાષીને પ્રિય એવા પંચમ (રાગ) વડે મનોહર એવું, તેમજ
વળી જગત્ને વિશેષતઃ પ્રકાશ કરનારું એવું અને વળી અસાધારણ ચન્દ્રના મણ્ડળી (સમાન
ગોળ એવું) તારું વદન-કમલ અતિશય શોભે છે.”—૧૮

*

*

*

*

૧ ‘ વાદને પશ્ચમરાગે પ્રિય૦ ’ ઇતિ લખ્યાઠઃ । ૨ ‘ કચ્છપીતિ હૈમઃ ’ ઇતિ પાઠઃ ક-પુસ્તકે નાસ્તિ । ૩ ‘ વદનારવિન્દ ’ ઇતિ પ્રતિભાતિ ।

प्राप्नोत्यमुत्र सकलावयवप्रसङ्गि-

निष्पत्तिमिन्दुवदने ! शिशिरात्मकत्वम् ।

सिक्तं जगत् त्वदधरामृतवर्षणेन

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

टीका

हे 'इन्दुवदने!' इन्दुवत्-चन्द्रवद् वदनं यस्याः सा इन्दुवदना तस्याः संबोधनं हे इन्दुवदने-चन्द्रमुखि ! अमुत्र-युगे संसारव्यवहारे अमुष्मिन्नित्यमुत्रेत्यव्ययम् । 'त्वदधरामृतवर्षणेन' तव अधरौ त्वदधरौ त्वदधराभ्यां अमृतवर्षणं-सुधास्रवणं तेन त्वदधरामृतवर्षणेन सिक्तं-सिञ्चितं जगद्-विश्वं 'सकलावयवप्रसङ्गिनिष्पत्ति' सकलानां-समस्तानां अवयवानां प्रसङ्गोऽस्या अस्तीति सकलावयव-प्रसङ्गिनी, सा चासौ निष्पत्तिश्च सम्पूर्णप्राप्तिलक्षणा तां सकलावयवप्रसङ्गिनिष्पत्तिं-समग्रसमृद्धिर-ससिद्धिसम्पादिकां निष्पत्तिं प्राप्नोति । तत्प्राप्तौ च-पुनः शिशिरात्मकत्वं-शीतलस्वभावत्वं प्राप्नोति । तत्र विशेष्यपदान्तरेऽनुक्तचकारोऽपि ग्राह्यः, त्वद्वचनामृतसिक्तं जगत् शीतलं जातं सर्वावयवनिष्प-त्तिसम्पन्नं च भूतं, तदा जलधरैः-मेघैः कियत् कार्यं ? अपि तु न कार्यम् । किंविशिष्टैर्जलधरैः ? 'जलभारनम्रैः' जलस्य भारो-बहूपचयः तेन नम्रा-नम्रतां प्राप्ता जलभारनम्रास्तैर्जलभारनम्रैः । सूर्यातपे दीपारोपवत् आघ्राते जेमनामन्त्रणवत् अत्रापि सुधासिक्ते जलसेचनमन्याय्यम् ॥ १९ ॥

अन्वयः

(हे) इन्दु-वदने ! त्वत्-अधर-अमृत-वर्षणेन सिक्तं जगत् शिशिर-आत्मकत्वं सकल-अवयव-प्रसङ्गिन्-निष्पत्तिं (च) अमुत्र प्राप्नोति (तदा) जल-भार-नम्रैः जलधरैः कियत् कार्यम् ? ।

शब्दार्थ

प्राप्नोति (धा० आप्)=प्राप्त करे छे.

अमुत्र=अत्र.

सकल=सभरत.

अवयव=अवयव.

प्रसङ्गिन्=प्रसंग्थी युक्त.

निष्पत्ति=प्राप्ति.

सकलावयवप्रसङ्गिनिष्पत्तिं=सभरत अवयवोतो
प्रसंग छे जेने विषे अेवी निष्पत्तिने.

इन्दु=चन्द्र.

इन्दुवदने ! =हे चन्द्रना समान मुख छे जेनुं अेवी ।

शिशिर=शीतल.

आत्मकत्व=स्वभाव.

शिशिरात्मकत्वं=शीतल स्वभावने, शीतलताने.

सिक्तं (मू० सिक्त.)=सिंयायेलुं.

जगत् (मू० जगत्)=जगत, दुनिया.

अधर=अधर, लोह.

अमृत=अमृत.

वर्षण=परसतुं ते, पृष्टि.

त्वदधरामृतवर्षणेन=तारा अधरोभांना अमृतनी
पृष्टिथी.

कार्यं (मू० कार्य)=काम.

कियत् (मू० कियत्)=कियतुं.

जलधरैः (मू० जलधर)=मेघोथी.

जल=जल, पाणी.

भार=भार.

नम्र=नमी पडेल.

जलभारनम्रैः=जलना भार पडे नम्र अनेला.

पदार्थ

“ हे यन्द्र-मुष्णि (सारदा) ! तारा अथरोमांथी (स्रवता) अमृतनी वृष्टिथी सिक्त
अनेलुं जगत् शीतलताने तेमज्ज समरत (समृद्धि, रस अने सिद्धिर्षी) अवयवोने संपादन
करावनारी अेषी निष्पत्तिने (पणु) पाभे छे. (तो पछी) जणना बार वडे नम्र अनेला अेषा
भेषानुं शुं काम छे ? ”—१८

* * * *

मातस्त्वयी मम मनो रमते मनीषि-

मुग्धागणे न हि तथा नियमाद् भवत्याः ।

त्वस्मिन्नमेयपणरोचिषि रत्नजातौ

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

टीका

हे मातः—हे लक्ष्मि ! यथा मम मनस्त्वयि रमते—रुचिं लभते हि-निश्चितम्, तथाऽन्यस्मिन्
मुग्धागणे—स्त्रीगणे मुह्यन्ति कामादिचेष्टास्विति मुग्धास्तासां गणः—समूहः मुग्धागणः, मनीषी
चासौ मुग्धा(गण)श्च मनीषिमुग्धागणस्तस्मिन् मनीषिमुग्धागणे मम मनो न रमते—न धृतिं
प्राप्नोति । कस्मात् ? नियमात्—निश्चयात् संयमादिगुणाराधनात्, यादृशी देवीषु क तादृशी मानु-
षीषु धृतिरिति भावः । किंविशिष्टे मुग्धागणे ? भवत्याः—त्वत्तः त्वस्मिन्—हीने । त्वच्छब्दो हीना-
र्थवाचकः सर्वादिगणे प्रतीत एव, “ त्वदधरमधुरमधूनि पिबन्तः ” इति प्रयोगदर्शनात् । भवत्या
अयोनिजन्मत्वेनाधिक्यं, मानुषीणां योनिजन्मत्वेन हीनता । अर्थान्तरेण दृष्टान्तेन द्र(द्र)दृयति—ममेव
कस्यचित् परीक्षकस्य मनो रत्नजातौ त्वदुपमेयायां तु—पुनः यथा रमते । किंविशिष्टायां रत्नजातौ ?
अमेयपणरोचिषि—बहुमूल्यकान्तौ अमेयः—प्रमाणं कर्तुमशक्यः पणः—क्रयो यस्याः सा अमेयपणा,
एवंविधा रोचिः—द्युतिर्यस्यां साऽमेयपणरोचिस्तस्यां अमेयपणरोचिषि । एवं पूर्वोक्तवाक्येन मुग्धा-
गणोपमाने ‘काचशकले’ काचस्य शकलं—खण्डं तस्मिन् काचशकले—काचखण्डे परीक्षकमनो न धृति-
मेति । किंविशिष्टे काचशकले ? ‘किरणाकुलेऽपि’ किरणैः—क्षणभङ्गुराभिः चकचकितकान्तिभिः
आकुलं—मिश्रितं—संमिलितं अपि—निश्चयेन किरणाकुलं तस्मिन् किरणाकुलेऽपि । अनादर
एवेति भावः ॥ २० ॥

अन्वयः

हे मातः ! (यथा) त्वयि मम मनः रमते, तथा भवत्याः त्वस्मिन् मनीषिन्—मुग्धा-गणे नियमात्
न हि (रमते) । (मम इव कस्यचित् परीक्षकस्य मनः यथा) अ-मेय-पण-रोचिषि रत्न-जातौ
(रमते), एवं किरण-आकुले अपि काच-शकले तु न ।

१ ‘यि मम (मातर्मम त्वयि)’ इति क-पाठः । २ ‘मुग्धा० मनीषि०’ इति पाठः क-पुस्तके नास्ति । ३ ‘मनीषि’-
पदरहितः पाठः क-पुस्तके ।

शब्दार्थ

मातः ! (मू० मातृ)=हे माता ।
 त्वयि (मू० युष्मद्)=तारे विषे.
 ई=(१) लक्ष्मी; (२) संबोधनवाचक अव्यय.
 मम (मू० अस्मद्)=भाइं.
 मनः (मू० मनस्)=चित्त.
 रमते (धा० रम्)=रमे छे.
 मनीषिन्=पण्डित, यतुर.
 मुग्धा=भुग्धा.
 गण=समूह, यक.
 मनीषिमुग्धागणे=यतुर भुग्धाओना समूहने विषे.
 न=नहि.
 हि=निश्चयवाचक अव्यय.
 तथा=तेवी रीते.
 नियमात् (मू० नियम)=नियमे करीने.
 भवत्याः (मू० भवती)=आपश्रीथी.
 त्वस्मिन् (मू० त्वत्)=हीनने विषे.

मेय (धा० मा)=भापी शक्य तेवुं.
 पण=कय, भरीदयुं ते.
 रोचिस्=प्रकाश, प्रभा.
 अमेयपणरोचिषि=अमेय छे कय जेते ओवी प्रभा छे
 जेनी जेवा.
 रतन=भण्डि.
 जाति=जात.
 रतनजातौ=रतन-जतिते विषे.
 एवं=अ प्रकारे.
 तु=कि-तु.
 काच=काय.
 शकल=टुकडा, ककडा.
 काचशकले=कायना ककडाने विषे.
 किरण=किरण.
 आकुल=व्याप्त.
 किरणाकुले=किरणोथी व्याप्त.
 अपि=पण्डि.

पदार्थ

“ हे माता ! जेम भाइं मन तारे विषे रमे छे, तेम ते आपश्रीथी हीन जेनी यतुर
 भुग्धाओना समूहने विषे (पण्डि) ते नकी रमतुं नथी. (उभके जे तो देणीती वात छे उ) भारा
 (जेवा काच पण्डि रतन-परीक्षकतुं) मन जेने कय अमेय छे जेनी प्रभायुक्त (अर्थात् अतिशय
 तेजदार होवाने लीधे असूय जेवा) रतन-जतिते विषे जेवुं रमे, तेवुं तो किरणोथी व्याप्त जेवा
 (पण्डि) कायना ककडाने विषे नहि (ज) रमे.”—२०

* * * * *

चेतस्त्वयि श्रमणि ! पातयते मनस्वी
 स्याद्वादिनिम्ननयतः प्रयते यतोऽहम् ।
 योगं समेत्य नियमव्यवपूर्वकेन
 कश्चिन्मनो हरतिनाऽथ भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

टीका

हे श्रमणि ! श्रम-खेदं दुष्टाष्टकर्मजनितं नयति-स्फेद्यतीति श्रमणी, अथवा सहजातौ
 श्रमौ-रागद्वेषरूपौ ताभ्यां रहिता श्रमणी तस्याः संबोधनं हे श्रमणि ! यदि कदापि कश्चिन्मन-
 स्वी-पाखण्डिको भवान्तरेऽपि-अन्यभवेऽपि मम मनः पातयते-अष्टं कुर्यात् । कस्मात् ? 'स्याद्वा-
 दिनिम्ननयतः' स्याद्वादिनां-तीर्थकृतां निम्नो-गम्भीरो-बहुर्यो योऽसौ नयो-नैगमादिसप्तवारूपः
 स्याद्वादिनिम्ननयः तस्मात् स्याद्वादिनिम्ननयतः, 'पञ्चम्यास्तसू(सिल् ?)' (पा० अ० ५, पा०

३, सू० ७) यतो-यस्मात् कारणात् पूर्वोक्तहेतोः अहं तच्चेतः-चित्तं त्वयि विषये-सप्तभङ्गीस-
धीच्यां विषये प्रयते-प्रकर्षेण यते-यत्नं कुर्वे, निश्चलं करोमीत्यर्थः । सप्तनयवतां शासनाधिष्ठातृत्वेन
सहायकत्रां त्वमेव ख्यातेति, श्रमणि इति संबोधनपदमपि प्रतीतम् । किं कृत्वा ? 'नियमव्यवपूर्व-
केन हरतिना सह योगं समेत्य' नियमो-निश्चयः, (स च) विश्व अवश्च व्यवौ अव्ययौ-उपसर्गौ,
ते च पूर्वे यस्य स नियमव्यवपूर्वकस्तेन नियमव्यवपूर्वकेन हरतिना 'हृञ् हरणे' (इति) धातुना
सह 'इङ्कृतपौ धातुनिर्देशे' (सा० सू० १४७२) (इतिवचनात्) हरतिरूपं तेन हरतिना, व्यवपूर्वण
व्यवहार इति शब्द उत्पद्यते, तयोरेकपदे निश्चयव्यवहाराभ्यां नयाभ्यां योगं समेत्य-एकस्थाने
संयोज्य-हृदि अर्थाय निश्चयव्यवहाररूपः स्याद्वादिनां नयः, द्वैतवादिनो जैना इति ॥ २१ ॥

अन्वयः

(हे) श्रमणि ! अथ कश्चित् मनस्वी भव-अन्तरे अपि (मे) मनः स्याद्वादिन्-निम्न-नयतः
पातयते यतः नियम-वि-अव-पूर्वकेन हरतिना योगं समेत्य अहं त्वयि चेतः प्रयते ।

शब्दार्थ

चेतः (मू० चेतस्)=चित्तने.

त्वयि (मू० युष्मद्)=तारे विषे.

श्रम=भेद.

नी=लघु ङ्युं.

श्रमणि !=(१) हे भेदने हरनारी; (२) हे भेदरहित !

पातयते (धा० पत्)=भ्रष्ट करे.

मनस्वी (मू० मनस्वन्)=पा०३३डी.

स्याद्वादिन्=स्याद्वादी, स्याद्वादीनी प्रश्नपत्त्या करनार,
तीर्थकर.

निम्न=गंभीर.

नय=नय यथार्थे अभिप्राय.

स्याद्वादिनिम्ननयतः=स्याद्वादीनां गंभीर नयथी.

प्रयते (धा० यत्)=प्रयत्नं कर्षं छुं.

यतः=नेथी करीने.

अहं (मू० अस्मद्)=हं.

योगं (मू० योग)=संयुधने.

समेत्य (धा० इ)=प्राप्त करीने.

नियम=निश्चय.

वि=उपसर्ग-विशेष.

अव=

पूर्व=आगण.

नियमव्यवपूर्वकेन='निश्चय' अने 'व्यव'पूर्वक.

कश्चित् (मू० किम्)=कोष्ठक.

मनः (मू० मनस्)=मनने.

हरतिना (मू० हरति)='हरति'नी साथे.

अथ=विकल्पवाचक व्युत्पत्त्य.

भव=उत्पत्ति, ङन्म.

भवान्तरे=अन्य ङन्मभां.

अपि=पत्त्य.

पदार्थ

“ हे (अष्ट कर्म वडे उत्पन्न थयेला) भेदने हरनारी [अथवा (राग-द्वेषरूपी) श्रमथी
रहित] ! कोष्ठक (स्वकपोलकल्पित विचारने प्रकट करनार) मनस्वी (कदाच) मारा मनने अन्य
भवमां पत्त्या स्याद्वादीनी प्रश्नपत्त्या करनारा (तीर्थकर) ना (नैगमादिक) गंभीर नयथी भ्रष्ट करे
येटला माटे निश्चय अने व्यवहारनी जेक स्थाने योजना करीने (अर्थात् निश्चय अने व्यवहार
जेम अनेथी युक्त जैन मार्ग छे जे वातने हृदयमां धारण करीने) (सप्तलंगीस्वरूपी) तारा
विषे मारा मनने हं निश्चय कर्षं छुं.”—२१

* * * * *

१ स्याद्वादि याने अनेकान्तवादीनी स्थूल भाडिती साइं ज्योत्सुति-व्यतुर्विशतिका (५० ११२-११५)
२ सप्तलंगीना स्वरूप साइं ज्योत्सुति-न्यायविशारद न्यायाचार्य उपाध्याय श्रीयशोविजयकृत नय-२६२२
तेमज श्रीवादिदेवसुरिभूत प्रभाषणनयतस्यालोकादीकारना योथे तेमज सातमो परिच्छेद.

જ્ઞાનં તુ સમ્યગુદયસ્યનિશં ત્વમેવ
વ્યત્યાસસંશયધિયો મુખરા અનેકે ।
ગૌરાઙ્ગિ ! સન્તિ બહુભાઃ કકુભોઽર્કમન્યાઃ
પ્રાચ્યેવ દિગ્ જનયતિ સ્ફુરદંશુજાલમ્ ॥ ૨૨ ॥

ટીકા

હે 'ગૌરાઙ્ગિ !' ગૌરમ્-ઉજ્જ્વલવર્ણમ્ અઙ્ગ અસ્યા અસ્તીતિ ગૌરાઙ્ગી તસ્યાઃ સંબોધનં હે ગૌરાઙ્ગિ ! ત્વમેવ-ભવત્યેવ વાગ્દેવી એવાનિશં-નિરન્તરં સમ્યગ્જ્ઞાનં 'ઉદયસિ' ઉત્-પ્રાચ્યેન પ્રાપ-યસિ, ઉદયં ગચ્છસિ इत्यर्थः । તુ-પુનઃ મુખરા-વાચાલા અનેકે-બહવઃ સન્તિ । કિંવિશિષ્ટા મુખરાઃ ? 'વ્યત્યાસસંશયધિયઃ' મિથ્યાધ્યવસાયો વ્યત્યાસઃ-વિપર્યયઃ, અનવધારણં જ્ઞાનં સંશયઃ, વ્યત્યાસે ચ સંશયે ચ ધીઃ-બુદ્ધિર્યેષાં તે વ્યત્યાસસંશયધિયઃ, તેષાં સમ્યગ્જ્ઞાનોદયઃ કુત इति भावः । દૃષ્ટાન્તેન દ(દ્ર)ઠયતિ-પ્રાચી-પૂર્વેવ દિગ્ અર્ક-સૂર્ય જનયતિ-ઉદયં પ્રાપયતિ । કિંવિશિષ્ટમર્ક ? 'સ્ફુરદંશુજાલં' સ્ફુરન્-પ્રસર્પન્-દીપ્યન્ અંશનાં-સહસ્રસંખ્યરશ્મીનાં જાલઃ-સમૂહો यस્ય સ સ્ફુરદંશુજાલસ્તં સ્ફુરદંશુજાલમ્ । તુ-પુનઃ અન્યાઃ કકુભો-દિશો 'બહુભા' બહૂનિ ભાનિ-નક્ષત્રાણિ યાસુ તા બહુભાઃ-બહુનક્ષત્રોદયિકાઃ સન્તિ । કુતસ્તાસુ ભાનૂદયઃ ? इत्याभाणकः ॥ २२ ॥

અન્વયઃ

(હે) ગૌર-અઙ્ગિ ! ત્વં એવ સમ્યગ્ જ્ઞાનં અનિશં ઉદયસિ, વ્યત્યાસ-સંશય-ધિયઃ મુખરાઃ તુ અનેકે સન્તિ । પ્રાચી એવ દિગ્ સ્ફુરત્-અંશુ-જાલં અર્ક જનયતિ, અન્યાઃ તુ કકુભાઃ બહુ-ભાઃ સન્તિ ।

શબ્દાર્થ

જ્ઞાનં (મૂ. જ્ઞાન)=જ્ઞાનને.
તુ=પશુ.
સમ્યગ્ (મૂ. સમ્યચ્)=શુદ્ધ.
ઉદયસિ (ધા. અય્)=પ્રાપ કરે છે.
અનિશં=સર્વદા.
ત્વં (મૂ. યુષ્મદ્)=તું.
એવ=અ.
વ્યત્યાસ=વિપર્યય.
સંશય=સંદેહ.
ધી=મતિ, બુદ્ધિ.
વ્યત્યાસસંશયધિયઃ=વિપર્યય અને સંશયને વિષે મતિ છે જેની એવા.
મુખરાઃ (મૂ. મુખર)=વાચાળ.
અનેકે (મૂ. અનેક)=અનેક, બહુ.
ગૌર=ઉજ્જ્વલ.
અઙ્ગ=દેહ.

ગૌરાઙ્ગિ ! =હે ઉજ્જ્વલ છે દેહ જેનો એવી । (સં.)
સન્તિ (ધા. અસ્)=છે.
બહુ=બહુ, અનેક.
બહુભાઃ=બહુ છે નક્ષત્રો જેને વિષે એવી.
કકુભઃ (મૂ. કકુભ્)=દિશાઓ.
અર્ક (મૂ. અર્ક)=સૂર્યને.
અન્યાઃ (મૂ. અન્યા)=બીજી.
પ્રાચી (મૂ. પ્રાચ)=પૂર્વ.
દિગ્ (મૂ. દિશ્)=દિશા.
જનયતિ (ધા. જન્)=જન્મ આપે છે.
સ્ફુરત્ (ધા. સ્ફુર)=પ્રકાશમાન.
અંશુ=કિરણ.
જાલ=સમૂહ.
સ્ફુરદંશુજાલં=પ્રકાશમાન છે કિરણોનો સમૂહ જેનો એવા.

પદ્યાર્થ

“ હે ગૌર(વર્ણી) દેહવાળી (સારદા) ! તુંજ સર્વદા સમ્યગ્ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે (અર્થાત્ તારંગ જ્ઞાન સમ્યગ્ છે). (બાકી) વિપર્યય અને સંશયથી યુક્ત મતિવાળા તો અનેક વાચાળ છે (અર્થાત્ તેઓ મિથ્યાજ્ઞાની છે). ધણાં નક્ષત્રોથી યુક્ત એવી દિશાઓ તો (ધણી) છે, પરંતુ સ્ફુરાયમાન કિરણોના સમૂહવાળા એવા સૂર્યને જન્મ આપનારી (અર્થાત્ તેના ઉદયથી વિભૂષિત બનનારી) દિશા તો પૂર્વજ છે.”—૨૨

* * * *

યો રોદસીમૃતિજની ગમયત્યુપાસ્ય

જાને સ એવ સુતનુ ! પ્રથિતઃ પૃથિવ્યામ્ ।

પૂર્વં ત્વયાઽઽદિપુરુષં સદયોઽસ્તિ સાધ્વિ !

નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્રપન્થાઃ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા

હે ‘સુતનુ !’ શોભના તનૂર્યેસ્યાઃ સા સુતનૂસ્તસ્યાઃ સંબોધનં હે સુતનુ ! હે ‘સાધ્વિ !’ સાધ્યતે સંયમાદિગુણૈઃ શિવમિતિ સાધ્વી તત્સંબોધને હે સાધ્વિ ! અહમેવં જાને-વિચારયામિ—સ એવ મુનીન્દ્રપન્થાઃ સ્વર્ગાપવર્ગસાધકઃ શિવપદસ્ય-મોક્ષસ્થાનસ્ય અસ્તિ મુનીન્દ્રાણાં-કેવલિનાં પન્થા-માર્ગઃ મુનીન્દ્રપન્થા અસ્તિ-વિદ્યતે, અન્યઃ પન્થાઃ-તદ્વચતિરિક્તઃ કોઽપિ ન । કિંવિશિષ્ટો મુનીન્દ્રપન્થાઃ ? પૃથિવ્યાં-ભૂમૌ અર્થાત્ કર્મભૂમૌ મનુષ્યક્ષેત્રે ત્વયા-બ્રાહ્મ્યા પ્રથિતઃ-વિસ્તારિતઃ । કિં કૃત્વા ? આદિપુરુષં-આદીશ્વરં ઉપાસ્ય-સેવિત્વા । પુનઃ કિંવિશિષ્ટો મુનીન્દ્રપન્થાઃ ? સદયઃ-સક્રુપઃ, દયયા સહ વર્તેત્ત્વમ્ ઇતિ સદયઃ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટઃ (મુનીન્દ્ર)પન્થાઃ ? શિવો-નિરુપદ્રવઃ । સ કઃ ? યો મુનીન્દ્રપન્થા જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપઃ ‘રોદસીમૃતિજની’ મરણં-મૃતિઃ, જનનં-જનિઃ, મૃતિશ્ચ જનિશ્ચ મૃતિજની, રોદસ્યા-ઘાવાભૂમેમૃતિજની રોદસીમૃતિજની ગમયતિ-અત્યન્તાભાવં પ્રાપયતિ । “ઘાવાભૂમી(મ્યોઃ ?)તુ રોદસી” ઇતિ હૈમઃ (કાઠ ૬, શ્લો ૧૬૨) । તદુપાસનાત્ પુનઃ સંસારે જન્મમરણાભાવ ઇતિ સદ્ગૃહ્યઃ ॥ ૨૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) સુ-તનુ ! (હે) સાધ્વિ ! યઃ રોદસી-મૃતિ-જની ગમયતિ, સઃ એવ ત્વયા આદિ-પુરુષં ઉપાસ્ય પૂર્વં પૃથિવ્યાં પ્રથિતઃ સ-દયઃ શિવઃ શિવ-પદસ્ય મુનિ-ન્દ્ર-પન્થાઃ અસ્તિ, ન અન્યઃ (ઇતિ અહં) જાને ।

શબ્દાર્થ

યઃ (મૂ. યદ્)=જે.
રોદસી=સ્વર્ગ અને પૃથ્વી.
મૃતિ=મરણ.
જનિ=જન્મ.

રોદસીમૃતિજની=સ્વર્ગનાં અને પૃથ્વીનાં મરણ અને જન્મને.
ગમયતિ (ધા. ગમ્)=નાશ કરે છે.
ઉપાસ્ય (ધા. આસ)=એવા કરીને.

જાને (ધાં જ્ઞા)=હું બળધું છું, હું વિચારું છું.
 સઃ (મૂં તદ્)=તે.
 ણવ=૦૪.
 સુ=સુ-દરતાવાચક અવ્યય.
 તનૂ=દેહ.
 સુતનુ ! =હે શોભન છે દેહ જેનો એવી ! (સં૦)
 પ્રથિતઃ (મૂં પ્રથિત)=વિસ્તારેલ.
 પૃથિવ્યાં (મૂં પૃથ્વી)=પૃથ્વીને વિષે.
 પૂર્વે=પહેલાં.
 ત્વયા (મૂં ત્વદ્)=તારથી.
 આદિ=શરૂઆત.
 પુરુષ=પુરૂષ.
 આદિપુરુષં=આદીશ્વરને, ઋષભનાથને.

દયા=કૃપા.
 સદયઃ (મૂં સદય)=કૃપાયુક્ત.
 અસ્તિ (ધાં અસ્)=છે.
 સાધ્વિ ! (મૂં સાધ્વી)=હે સાધ્વી !
 અન્યઃ (મૂં અન્ય)=બીજો, અપર.
 શિવઃ (મૂં શિવ)=કલ્યાણકારી.
 શિવ=ભોક્ષ.
 પદ=સ્થાન.
 શિવપદસ્ય=ભોક્ષસ્થાનનો.
 મુનીન્દ્ર=મુનીશ્વર, સર્વજ્ઞ.
 પથિન=માર્ગ.
 મુનીન્દ્રપન્થાઃ=મુનીશ્વરનો માર્ગ.

પદાર્થ

“ જેનું શરીર સુંદર છે એવી હે (સરસ્વતી) ! હે (સંયમાદિક ગુણે કરીને ભોક્ષને સાધનારી) સાધ્વી ! જે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી (વિષે)નાં જન્મ અને મરણનો સર્વથા અંત આણે છે, તેજ તેં આદીશ્વરની પૂર્વે ઉપાસના કરીને પૃથ્વીને વિષે વિસ્તારેલો એવો તથા કૃપાયુક્ત અને (તેમ હોઇ કરીને) કલ્યાણકારી શિવ-પદનો દેવલીઆએ (ખતાવેલો) માર્ગ છે. (એ સિવાય ભોક્ષનો) ડોઢ અન્ય માર્ગ નથી એમ હું વિચારું છું. ”—૨૩

* * * * *

દીવ્યહયાનિલયમુન્મિષદક્ષિપદ્મં

પુણ્યં પ્રપૂર્ણહૃદયં વરદે ! વરેણ્યમ્ ।

ત્વજ્ઞૂઘનં સઘનરશ્મિ મહાપ્રભાવં

જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥ ૨૪ ॥

ટીકા

હે ‘વરદે !’ વરં દદાતીતિ વરદા તત્સંબોધનં હે વરદે ! સન્તઃ—પણ્ડિતાઃ ત્વજ્ઞૂઘનં—તવ મૂઘનં—શરીરં ત્વજ્ઞૂઘનં અમલં—નિર્મલં અવિદ્યમાનમલં અમલં—નિરાવરણં જ્ઞાનસ્વરૂપં—જ્ઞાનમયં પ્રવદન્તિ—કથયન્તિ જ્ઞાનમેવ સ્વરૂપં—સ્વભાવો યસ્ય તત્ જ્ઞાનસ્વરૂપં, ચિદ્રૂપમિત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટં ત્વજ્ઞૂઘનં ? દીવ્યન્તી—ક્રીડન્તી દયા—કૃપા તસ્યા નિલયં—ગૃહં યત્ તદ્ દીવ્યહયાનિલયમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વજ્ઞૂઘનં ? ‘ ઉન્મિષદક્ષિપદ્મં ’ ઉન્મિષતી—વિકાશમાને અક્ષિપદ્મે—નેત્રકમલે યસ્મિન્સ્તદુન્મિષદક્ષિપદ્મમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વજ્ઞૂઘનં ? પુણ્યં—પવિત્રમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વજ્ઞૂઘનં ? ‘પ્રપૂર્ણહૃદયં’ પ્રકર્ષણ પૂર્ણ—મૃતં ગ્રન્થકોટીભિર્હૃદયં યસ્ય તત્ પ્રપૂર્ણહૃદયમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વજ્ઞૂઘનં ?

ઘનં ? વરેણ્યં—અતિશ્રેષ્ઠમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વદ્ઘનં ? ‘સઘનરશ્મિ’ સઘનાઃ—સાન્દ્રા રક્મયઃ—કિરણા યસ્ય તત્ સઘનરશ્મિ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં ત્વદ્ઘનં ? ‘મહાપ્રભાવં’ મહાન્ પ્રભાવઃ—પ્રતાપો યસ્ય તત્ મહાપ્રભાવમ્ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) વર-દે ! સન્તઃ દીવ્યત્-દયા-નિલયં ઉન્મિષત્-અક્ષિન્-પદ્મં પુણ્યં પ્રપૂર્ણં-હૃદયં વરેણ્યં સ-ઘન-રશ્મિ મહત્-પ્રભાવં ત્વત્-ભૂઘનં અ-મલં જ્ઞાન-સ્વરૂપં પ્રવદન્તિ ।

શીલ્પાર્થ

દીવ્યત્ (ધા० દિવ્)=ક્રીડા કરનાર.

દયા=કૃપા.

નિલય=ગૃહ.

દીવ્યદયાનિલયં=ક્રીડા કરતી કૃપાના ગૃહ (રૂપ).

ઉન્મિષત્ (ધા० મિષ્)=વિકસ્વર.

અક્ષિન્=નેત્ર.

પદ્મ=કમલ.

ઉન્મિષદાક્ષિપદ્મં=વિકસ્વર છે નેત્ર-કમલ જેને વિષે એવા.

પુણ્યં (મૂ० પુણ્ય)=પવિત્ર.

પ્રપૂર્ણં (ધા० પૂ)=ભરપૂર.

હૃદય=હૃદય, અંતઃકરણ.

પ્રપૂર્ણહૃદયં=ભરપૂર છે હૃદય જેનું એવા.

વરદે ! (મૂ० વરદા)=હે વરદાન દેનારી !

વરેણ્યં (મૂ० વરેણ્ય)=અતિશય ઉત્તમ.

ભૂઘન=શરીર, દેહ.

ત્વદ્ઘનં=તારા દેહને.

ઘન=નિખિડ, ખીચાખીચ.

રશ્મિ=કિરણ.

સઘનરશ્મિ=નિખિડ છે કિરણો જેને વિષે એવા.

મહત્=ધણો.

પ્રભાવ=પ્રતાપ.

મહાપ્રભાવં=મહાન્ છે પ્રતાપ જેનો એવા.

જ્ઞાન=જ્ઞાન.

સ્વરૂપ=સ્વરૂપ.

જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાન-સ્વરૂપી.

મલ=મેલ.

અમલં (મૂ० અમલ)=નિર્મળ.

પ્રવદન્તિ (ધા० વદ્)=કહે છે.

સન્તઃ (મૂ० સન્)=પણ્ડિતો.

પદ્યાર્થ

“ હે વરદાન દેનારી (સારદા) ! ક્રીડા કરતી કૃપાના નિવાસ-સ્થાનરૂપ (અર્થાત્ અતિ-શય દયાળુ), વળી જેને વિષે વિકસ્વર નેત્ર-કમલો છે એવા તથા પવિત્ર, તેમજ જેનું હૃદય (અનેક અન્યો વડે) પરિપૂર્ણ છે એવા, વળી અતિશય શ્રેષ્ઠ, તથા વળી નિખિડ કિરણોથી યુક્ત તેમજ મહાપ્રભાવશાળી એવા તારા દેહને પણ્ડિતો નિર્મળ જ્ઞાનસ્વરૂપી કહે છે.”—૨૪

*

*

*

*

કૈવલ્યમાત્મતપસાઽશ્વિલવિશ્વદર્શિ

ચક્રે યયાઽઽદિપુરુષઃ પ્રણયાં પ્રમાયામ્ ।

જાનામિ વિશ્વજનનીતિ ચ દેવતે ! સા

વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

टीका

हे देवते ! दीव्यति-क्रीडति परमानन्दपदे इति देवस्तस्य भावे ताप्रत्ययः, तोन्तः स्त्रियां देवता तत्सम्बोधनं हे देवते ! अहं यां विश्वजननीति जानामि । अन्योक्ते प्रथमेति सूत्राद् द्वितीयास्थाने प्रथमा इति योगे विश्वजननी इति विश्वजननीति शब्दः “ क्रमादसुं नारद इत्यबोधि सः ” (माघे स० १, श्लो० ३) इति महाकविप्रयोगदर्शनाच्चाह । अहं यां विश्वमातरं वेदि, व्यक्तं-प्रकटं सा त्वमेव विश्वमाताऽसि-वर्तसे । पुनः सा का ? यया त्वया आदिपुरुषः-आदिदेवः प्रणयांचक्रे-सखेहीकृतः, आदौ पुरुष आदिपुरुषः, हस्तावलम्बनेन जगद्विधिप्रवर्तको विदधे । च-पुनः यया त्वया 'कैवल्यं' केवलज्ञानस्य भावः कैवल्यं त्वया प्रणयांचक्रे-स्ववशं कृतम् । कस्यां ? प्रमायां-सत्यज्ञाने, यथार्थानुभवः प्रमा तस्याम् । केन ? 'आत्मतपसा' आत्मनस्तप आत्मतपस्तेन आत्मतपसा-निजदेहजनितानुष्ठानेन । किंविशिष्टं कैवल्यं ? 'अखिलविश्वदर्शि' अखिलं विश्वं पश्यतीत्येवंशीलं अखिलविश्वदर्शि । पुनः किंविशिष्टं कैवल्यं ? 'भगवन्' भगो-माहात्म्यं अस्यास्तीति भगवन्-बहुमहिम । किंविशिष्ट आदिपुरुषः ? 'पुरुषोत्तमः' पुरुषेषूत्तमः पुरुषोत्तमः, प्रधानपुरुष इति ॥ २५ ॥

अन्वयः

(हे) देवते ! यया (त्वया) पुरुष-उत्तमः आदि-पुरुषः अखिल-विश्व-दर्शि भगवन् कैवल्यं च आत्मन्-तपसा प्रमायां प्रणयांचक्रे यां (च) विश्व-जननी इति जानामि, व्यक्तं सा त्वं एव असि ।

शब्दार्थ

कैवल्यं (मू० कैवल्य) = देवज्ञानता.

आत्मन्=आत्मा.

तपस्=तपश्चर्चा.

आत्मतपसा=पौताना तप वडे.

अखिल=सभरत.

विश्व=ब्रह्माण्ड.

दर्शिन्=ज्ञेनार.

अखिलविश्वदर्शि=सभरत ब्रह्माण्डने ज्ञेनारं.

प्रणयांचक्रे=(१) स्नेही अनावाभा; (२) पौताने वश कर्षा.

यया (मू० यद्) = ज्ञेना वडे.

आदिपुरुषः=आदीश्वर.

प्रमायां (मू० प्रमा) = सत्य ज्ञानने विषे.

जानामि (धा० ज्ञा) = बुं भाषुं बुं.

जननी=माता.

विश्वजननी=जगद्ग्या, जगत्प्री माता.

इति=अभ.

च=अने.

देवते । (मू० देवता) = हे देवता ।

सा (मू० तद्) = ते.

व्यक्तं=२५४.

त्वं (मू० युष्मद्) = तुं.

एव=ज.

भगवन्=भदिभाथी युक्त.

पुरुष=पु३५.

उत्तम=अ०४.

पुरुषोत्तमः=पु३५ने विषे अ०४.

असि (धा० अस्) = तुं ठे.

पदार्थ

“ हे देवी ! ज्ञेने पु३५ने विषे उत्तम अथा आदि-पु३५ (ऋषभदेव) ने स्नेही अनाव्या (अर्थात् हुस्तना आसंजन वडे जगत्प्री विधिना संयासक अनाव्या) तेभज ज्ञेने पौते तप

१ 'तातां स्त्रियां' इति ख-पाठः । २ चन्द्रिकायाम् । ३ इदं चिन्त्यम् ।

करीने समस्त विश्वने देवनारी (अर्थात् लोकोलोकप्रकाशक) तेभ्यः महिमायुक्तं अपी देवस-
ज्ञानताने प्रमाणरूपे सिद्धं करी आपी तेभ्यः जने हुं नगदम्भा आशुं धुं, ते तुं छे (जेम) स्पष्ट
(जेधे शकाय छे). ”—२५

स्पष्टीकरणम्

व्याकरण-विचार—

आ पद्यमांना दृष्टलाक प्रयोगेनो व्याकरणेनी दृष्टिये विचार करवो आवश्यक छे, परंतु ते
वात प्रस्तावनामां विचारवामां आवनार होवाथी अत्र ते विषे कंठ उल्लेख करवामां आवतो नथी.

* * * *

सिद्धान्त एधिफलदो बहुराज्यलाभो

न्यस्तो यया जगति विश्वजनीनपन्थाः ।

विच्छित्तये भवततेरिव देवि ! मन्था-

स्तुभ्यं नमो जिनभवो दधिशोषणाय ॥ २६ ॥

टीका

हे देवि ! तस्यै तुभ्यं नमः । ययेतिसम्बन्धादनुक्तमपि तस्यैपदं गृहीतम् । तस्यै कस्यै ?
यया त्वया लिपिरूपत्वेन एष सिद्धान्तः—द्वादशाङ्गप्रवचनरूपः न्यस्तः—स्थापितः । किंविशिष्टः
सिद्धान्तः ? ‘एधिफलदः’ एधते—वर्धते इत्येवंशीलं एधि—वर्धमानं फलं ददातीति एधिफलदः,
विशुद्धश्रुतिश्रद्धावशात् नृभवादमरत्वं, देवात् (च) भवान्तरे मोक्ष इति फलवृद्धिः । पुनः किंवि-
शिष्टः सिद्धान्तः ? ‘बहुराज्यलाभः’ बहु—प्रचुरं राज्यं राज्ञ इदं कर्म राज्यं तस्य लाभः, तच्छ-
द्वासहितश्रवणाच्चक्रीन्द्रसुरेन्द्रपदवीप्राप्तिर्यस्मात् स बहुराज्यलाभः । पुनः किंविशिष्टः सिद्धान्तः ?
जगति—संसारे ‘विश्वजनीनपन्थाः’ विश्वजनेभ्यः—समस्तलोकेभ्यः हितो—हितकारी पन्था—मार्गो
योऽसौ विश्वजनीनपन्थाः । पुनः किंविशिष्टः (‘अथवैष कः) सिद्धान्तः ? ‘जिनभवः’ जिनेभ्यः—
केवलिभ्यो भव—उत्पत्तिर्यस्य स जिनभवः, “अर्हद्वक्त्रप्रसूतं” (बालचन्द्रकृतौ ‘स्नातस्या’
स्तुतौ) इत्यसौ त्वया न्यस्तः । कस्यै किमर्थं ? ‘भवततेः’ भवानां—संसारजन्मानां ततिः—श्रेणि-
र्भवततिस्तस्या भवततेः विच्छित्तये—विनाशाय, तच्छ्रवणाद् भवभ्रमणं न भवतीत्यभिप्रायः ।
सिद्धान्तः क इव ? मन्था इव—मन्थनदण्ड इव । कस्मै किमर्थं ? ‘दधिशोषणाय’ दध्नः शोषणं
दधिशोषणं तस्मै दधिशोषणाय लोकैर्यथा मन्थाः स्थापितः । किंविशिष्टो मन्थाः ? ‘बहुराज्य-
लाभः’ अत्र रलयोः सावर्ण्यात् बहुलाज्यलाभ इति विशेषणं, बहुलं—प्रभूतं आज्यं—घृतं तस्य
लाभो यस्मात् स बहुलाज्यलाभः । अन्यानि विशेषणानि पूर्ववत् ॥ २६ ॥

१ ‘देवात्’ इति क-पाठः । २ धनुश्चिह्नितोऽयं ख-पाठः ।

३ विचार्यताम्—

“रलयोर्दलयोश्चैव, शसयोर्बवयोस्तथा ।

वदन्येषां च सावर्ण्यं—मलङ्कारविदो जनाः ॥”

—सारस्वते, श्लो० १८

४ ‘घृतं लभते यस्मात्’ इति ख-पाठः ।

અન્વય:

(હે) દેવિ ! યયા (ત્વયા) (યષઃ) યધિન્-ફલદઃ બહુ-રાજ્ય-લાભઃ જગતિ વિશ્વ-જનીન-પન્થાઃ જિન-ભવઃ દધિ-શોષણાય બહુલ-આજ્ય-લાભઃ મન્થાઃ ઇવ સિદ્ધાન્તઃ ભવ-તતેઃ વિચ્છિન્તયે ન્યસ્તઃ, (તસ્યૈ) તુભ્યં નમઃ ।

શબ્દાર્થ

સિદ્ધાન્તઃ (મૂ० સિદ્ધાન્ત)=સિદ્ધાન્ત, પ્રવચન,
આગમ.
યધિન્=વધતું, વર્ધમાન.
ફલ=ફળ.
દા=આપવું.
યધિફલદઃ=વધતા ફળને આપનારો.
બહુ=ધણા.
રાજ્ય=રાજ્ય.
લાભ=પ્રાપ્તિ.
બહુલ=ધણા.
આજ્ય=ધૃત, ધી.
બહુરાજ્યલાભઃ=(૧) ધણું રાજ્યનો લાભ છે જેથી એવો; (૨) ધણા ધીની પ્રાપ્તિ છે જેથી એવો.
ન્યસ્તઃ (મૂ० ન્યસ્ત)=સ્થાપન કરાયેલો.
યયા (મૂ० યદ)=જેનાથી.
જગતિ (મૂ० જગત્)=જગતમાં.
વિશ્વ=સમસ્ત.
જનીન=લોકને હિતકારી.

યધિન્=માર્ગ.
વિશ્વજનીનપન્થાઃ=સમસ્ત લોકને હિતકારી એવા માર્ગ (૩૫).
વિચ્છિન્તયે (મૂ० વિચ્છિન્તિ)=વિચ્છેદને માટે, વિના-શાયે.
ભવ=સંસાર.
તતિ=શ્રેણિ.
ભવતતેઃ=સંસારની શ્રેણિના.
ઇવ=જેમ.
દેવિ ! (મૂ० દેવી)=હે દેવી !
મન્થાઃ (મૂ० મથિન્)=રવધ, દહીં વળોવવાનો દણડ.
તુભ્યં (મૂ० તુભ્યમ્)=તને.
નમસ્=નમસ્કાર.
જિન=તીર્થંકર.
ભવ=ઉત્પત્તિ.
જિનભવઃ=તીર્થંકર દ્વારા ઉત્પત્તિ છે જેની એવો.
દધિ=દહીં.
શોષણ=શોષવું તે.
દધિશોષણાય=દહીંના શોષણાયે.

પદાર્થ

“ હે દેવી ! જેનું ફળ વધતું જાય છે એવો, વળી જે દ્વારા ધણું રાજ્યનો લાભ છે એવો, તથા જગતમાં સમસ્ત લોકને હિતકારી એવા માર્ગરૂપ, તેમજ તીર્થંકર દ્વારા જેની ઉત્પત્તિ છે એવો તથા વળી દહીંના શોષણાયે અતિશય ધૃતની પ્રાપ્તિ કરાવનારો એવા મન્થન-દણડ જેવો (આ) સિદ્ધાન્ત ભવોની શ્રેણિના ઉચ્છેદ માટે જે (તારા)થી સ્થાપન કરાયો, તે તને નમસ્કાર હોજી.”—૨૬

* * * * *
મધ્યાહ્નકાલવિહૃતૌ સવિતુઃ પ્રભાયાં

સૈવેન્દિરે ! ગુણવતી ત્વમતો ભવત્યામ્ ।

દોષાંશ ઇષ્ટચરણૈરપરૈરભિજ્ઞૈઃ

સ્વપ્માન્તરેડપિ ન કદાચિદપીક્ષિતોડસિ ॥ ૨૭ ॥

ટીકા

હે ઈન્દિરે !—હે લક્ષ્મિ ! ઈન્દિતિ—પરમૈશ્વર્યેણ રાજતે ઈતિ ઈન્દિરા સર્વગુણસમ્પૂર્ણા નામ્નામા-નન્ત્યાત્ (તસ્યાઃ) સમ્બોધનં હે ઈન્દિરે !—હે કમલે ! સર્વેષાં સમ્પત્ત્રદે ! સૈવ ત્વં ગુણવતી—બહુગુ-

ણયુતાઽસિ-વર્તસે । અતઃ કારણાત્ 'ઇષ્ટચરણૈઃ' ઇષ્ટં-પ્રિયં ચરણં-ચારિત્રં યેષાં તે તૈઃ ઇષ્ટચરણૈઃ-મુનિ-
ભિઃ અભિજ્ઞૈઃ-ચતુરૈરપરૈઃ-અન્યૈઃ અન્યતીર્થકૈઃ-કુલિઙ્ગિભિરપિ ભવત્યાં-ત્વયિ કદાચિત્ સ્વપ્ના-
ન્તરેઽપિ-નિદ્રાવશે સ્વપ્નમધ્યેઽપિ દોષાંશઃ-અગુણલેશઃ નેક્ષિતો-ન વિલોકિતો-ન દૃષ્ટઃ । ભવત્યાં
કસ્યામિવ ? સવિતુઃ-સૂર્યસ્ય પ્રભાયામિવ-કાન્તૌ ઇવ, યથાઽભિજ્ઞૈઃ સૂર્યપ્રભાયાં 'દોષાંશઃ' દોષા-
રાત્રિસ્તસ્યા અંશો-લેશોઽપિ ન પ્રાપ્યતે । કિંવિશિષ્ટાયાં પ્રભાયાં ? 'મધ્યાહ્નકાલવિહૃતૌ' અહ્નો મધ્યં
મધ્યાહ્નઃ સ ચાસૌ કાલશ્ચ મધ્યાહ્નકાલસ્તસ્મિન્ મધ્યાહ્નકાલે વિહૃતિઃ-વિહરણં યસ્યાઃ સા મધ્યાહ્ન-
કાલવિહૃતિસ્તસ્યાં મધ્યાહ્નકાલવિહૃતૌ, મધ્યાહ્નવેલાયાં સર્વથા દોષાભાવસ્તદ્વત્ ત્વય્યપિ ॥ ૨૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) ઇન્દિરે ! સા એવ ત્વં ગુણવતી અસિ, અતઃ ઇષ્ટ-ચરણૈઃ અભિજ્ઞૈઃ અપરૈઃ અપિ સવિતુઃ
મધ્ય-અહન-કાલ-વિહૃતૌ પ્રભાયાં દોષા-અંશઃ (ઇવ) ભવત્યાં દોષ-અંશઃ સ્વપ્ન-અન્તરે અપિ ન
કદાચિત્ ઈક્ષિતઃ ।

શબ્દાર્થ

મધ્ય=મધ્ય.

અહન=દિવસ.

કાલ=સમય.

વિહૃતિ=વિહરણુ.

મધ્યાહ્નકાલવિહૃતૌ=મધ્યાહ્ન સમયે વિહરણુ છે
જેનું એવી.

સવિતુઃ (મૂ. સવિત્)=સૂર્યની.

પ્રભાયાં (મૂ. પ્રમા)=પ્રભાને વિષે, કાન્તિને વિષે.

સા (મૂ. તદ)=તે.

એવ=જ.

ઇન્દિરે ! (મૂ. ઇન્દિરા)=હે ઇન્દિરા, હે લક્ષ્મી !

ગુણવતી (મૂ. ગુણવત્)=ગુણવાળી.

ત્વં (મૂ. યુષ્મદ્)=તું.

અતસ્=એથી કરીને.

ભવત્યાં (મૂ. ભવતી)=આપશ્રીને વિષે.

દોષા=રાત્રિ.

દોષ=અવગુણુ.

અંશ=અંશ, લેશ.

દોષાંશઃ=(૧) રાત્રિનો લેશ; (૨) અવગુણુનો અંશ.

ઇષ્ટ=પ્રિય.

ચરણ=ચારિત્ર.

ઇષ્ટચરણૈઃ=પ્રિય છે ચારિત્ર જેમનું એવા.

અપરૈઃ (મૂ. અપર)=અન્ય.

અભિજ્ઞૈઃ (મૂ. અભિજ્ઞ)=ચતુર.

સ્વપ્ન=સ્વપ્ન.

અન્તર=મધ્ય.

સ્વપ્નાન્તરે=સ્વપ્નના મધ્યમાં.

અપિ=પણુ.

ન=નહિ.

કદાચિત્=કદાપિ.

ઈક્ષિતઃ (મૂ. ઈક્ષિત)=જેવાયેલો.

અસિ (ધા. અસ)=તું છે.

પદાર્થ

“ હે ઇન્દિરા ! તેજ તું ગુણયુક્ત છે, એથી કરીને તો જન્મ મધ્યાહ્ન સમયે વિહરણુવાળા
સૂર્યના તેજને વિષે રાત્રિનો લેશ પણ જેવામાં આવતો નથી, તેમ તારે વિષે પણ જન્મનું ચારિત્ર
પ્રિય છે એવા (અર્થાત્ મુનિવરો) વડે તેમજ અન્ય (અજ્ઞેન) ચતુર (જનો) વડે પણ
સ્વપ્નાન્તરમાં પણ કદાપિ અવગુણુનો લેશ પણ જેવાયો નથી.”—૨૭

*

*

*

*

हारान्तरस्थमयि ! कौस्तुभमत्र गात्र-
शोभां सहस्रगुणयत्युदयास्तगिर्योः ।
वन्द्याऽस्यतस्तव सतीमुपचारि रत्नं
बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

टीका

हे इन्द्रे ! अयि इति कोमलामन्त्रणे अतः—अस्मात् कारणात् त्वं वन्द्याऽसि—वन्दितुं—स्तोतुं योग्या वन्द्या वर्तसे । अत इति किं ? अत्र—त्वयि विषये कौस्तुभं रत्नं गात्रशोभां—शरीरशोभां सहस्रगुणयति, सहस्रगुणं करोतीति सहस्रगुणयति । किंविशिष्टं कौस्तुभं ? 'हारान्तरस्थं' हारस्य अन्तरे—मध्ये तिष्ठतीति हारान्तरस्थं, हारमध्ये प्रोतमिति । पुनः किंविशिष्टं कौस्तुभं ? तव—भवत्याः पयोधरपार्श्ववर्ति पयोधरयोः—कुचयोः पार्श्वे वर्तत इत्येवंशीलं पयोधरपार्श्ववर्ति । किंविशिष्टां गात्रशोभां ? सतीं—विद्यमानां, नित्यवर्तिनीमिति । कौस्तुभं किमिव ? रवेः—सूर्यस्य बिम्बं इव, वर्तुलत्वात् साम्यम् । किंविशिष्टं रवेर्बिम्बं ? 'उदयास्तगिर्योः' गिरिशब्दः प्रत्येकं संबद्धः, उदयगिरिश्चास्तगिरिश्च उदयास्तगिरी तयोरुदयास्तगिर्योः उप—समीपे चरति—गच्छतीति उपचारि—समीपगामि । कौस्तुभस्योष्णांशुमण्डलोपमानं, पयोधरयोरुदयास्ताचलयोरुपमानमिति ॥ २८ ॥

अन्वयः

अयि ! अत्र (त्वयि) तव पयोधर-पार्श्व-वर्ति हार-अन्तर-स्थं कौस्तुभं रत्नं रवेः उदय-अस्त-गिर्योः उप-चारि बिम्बं इव (तव) सतीं गात्र-शोभां सहस्रगुणयति, अतः त्वं वन्द्या असि ।

शब्दार्थ

हार=हार.

अन्तर=मध्य.

स्था=रहेतुं.

हारान्तरस्थं=हारना मध्यभां रहेतुं.

अयि=ओमल आमन्त्रणसूयक अन्वय.

कौस्तुभं (मू० कौस्तुभ)=कैरतुल्य, अेक जतनुं भषि.

अत्र=अहिंआ.

गात्र=देह, शरीर.

शोभा=शोभा.

गात्रशोभां=शरीरनी शोभाने.

सहस्र=हजार.

गुणं=शुषुतुं.

सहस्रगुणयति=हजारगुणी करे छे.

उदय=उदय.

अस्त=अस्त.

गिरि=पर्वत.

उदयास्तगिर्योः=उदयायण अने अस्तायणनी.

वन्द्या (मू० वन्द्य)=वन्दन करवा योग्य.

असि (धा० अस्)=छे.

अतः=अथी करीने.

तव (मू० युष्मद्)=तारं.

सतीं (मू० सती)=विद्यमान, हेयात.

उपचारि (मू० उपचारिन्)=समीप जनाइं.

रत्नं (मू० रत्न)=रत्न, भषि.

बिम्बं (मू० बिम्ब)=मण्डण.

रवेः (मू० रवि)=सूर्यतुं.

इव=अेभ.

पयोधर=स्तन.

पार्श्वं=समीप.

वर्तिन्=होनाइं.

पयोधरपार्श्ववर्तिन्=स्तननी समीप रहेताइं.

પદ્યાર્થ

“ અયિ (શ્રુત-દેવતા) ! તારા સ્તનોની સમીપ રહેનારું એવું તેમજ વળી (તેં કણ્ઠમાં પહેરેલા) હારના મધ્યમાં રહેલું (અર્થાત્ તેમાં પોરવેલું) એવું કૌસ્તુભ (નામતું) રત્ન કે જ ઉદયાચળ અને અસ્તાચળની સમીપ જનારા સૂર્યના મણ્ડળ જેવું (ગોળ) છે, તે રત્ન અત્ર તારા દેહની શાશ્વતી શોભાને સહસ્રગુણી કરે છે; એથી કરીને તું વન્દન કરવા યોગ્ય છે.”—૨૮

* * * *

અજ્ઞાનમાત્રતિમિરં તવ વાગ્વિલાસા

વિદ્યાવિનોદિવિદુષાં મહતાં મુખાગ્રે ।

નિમ્નન્તિ તિગ્મકિરણા નિહિતા નિરીહે !

તુઙ્ગોદયાદ્રિશિરસીવ સહસ્રરશ્મેઃ ॥ ૨૯ ॥

ટીકા

હે ‘નિરીહે !’ નિર્ગતા ર્હા-વાઙ્છા યસ્યાઃ સા નિરીહા-અયાચિત્રતત્વાન્નિઃસ્પૃહા તત્સમ્બોધનં હે નિરીહે ! અથવા નિતરાં ર્હા-વાઙ્છતિ યાં સર્વો લોકઃ સા નિરીહા, સર્વેષાં વરપ્રદાનાત્, તત્સમ્બોધનં હે નિરીહે ! તવ વાગ્વિલાસા-ભવત્યા વાવાં વિલાસા વાગ્વિલાસાઃ મહતાં-ગરિષ્ઠાનાં ‘વિદ્યાવિનોદિવિદુષાં’ વિદ્યાનાં ચતુર્દશસંખ્યાનાં વિનોદઃ-પઠનપાઠનાભ્યાસઃ સ ણ્યામસ્તીતિ વિદ્યાવિનોદિનસ્તે ચ તે વિદ્વાંસશ્ચ વિદ્યાવિનોદિવિદ્વાંસસ્તેષાં વિદ્યાવિનોદિવિદુષાં મુખાગ્રે-જિહ્વાગ્રે ણ્યાજ્ઞત્વાનમુખશબ્દસ્ય અર્થાત્ જિહ્વૈવ ગૃહ્યતે તત્ર નિહિતાઃ-સ્થાપિતાઃ સન્તઃ અજ્ઞાનમાત્રતિમિરં અલ્પમજ્ઞાનં સંશયાદિરૂપં અજ્ઞાનમાત્રં અલ્પસંખ્યાયા માત્રં ચ સ્તોકમાત્રં યત્ તિમિરમ્-અન્ધકારં તત્ અજ્ઞાનમાત્રતિમિરં નિમ્નન્તિ-નિતરાં ઘન્તિ-વિનાશયન્તિ-સ્ફેટયન્તિ-દૂરીકુર્વન્તીત્યર્થઃ । તવ વાગ્વિલાસાઃ કે ઇવ ? સહસ્રરશ્મેઃ-સૂર્યસ્ય તિગ્મકિરણા ઇવ તિગ્માઃ-તીક્ષ્ણાઃ કિરણાસ્તિગ્મકિરણાઃ તુઙ્ગોદયાદ્રિશિરસિ નિહિતાઃ તિમિરં નિમ્નન્તિ તુઙ્ગ-ઉન્નતો યોઽસૌ ઉદયાદ્રિસ્તુઙ્ગોદયાદ્રિસ્તસ્ય તુઙ્ગોદયાદ્રેઃ શિરઃ-શૃઙ્ગં તુઙ્ગોદયાદ્રિશિરસ્તસ્મિન્ તુઙ્ગોદયાદ્રિશિરસિ, યથા ઉચ્ચૈરુદયાચલમસ્તકે સ્થિતા રવિરશ્મયઃ સકલવિશ્વવ્યાપિ તમઃ સ્ફેટયન્તિ તદ્વત્ ॥ ૨૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) નિર્-ર્હા ! તુઙ્ગ-ઉદય-અદ્રિ-શિરસિ નિહિતાઃ સહસ્ર-રશ્મેઃ તિગ્મ-કિરણાઃ ઇવ તવ વાગ્વિલાસાઃ મહતાં વિદ્યા-વિનોદિન્-વિદુષાં મુખ-અગ્રે નિહિતાઃ (સન્તઃ) અજ્ઞાન-માત્ર-તિમિરં નિમ્નન્તિ ।

શ્લોકાર્થ

અજ્ઞાન=અજ્ઞાન.

માત્ર=માત્ર.

તિમિર=અંધકાર.

અજ્ઞાનમાત્રતિમિરં=અજ્ઞાનમાત્ર અંધકારને.

તવ (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.

વાગ્=વાણી.

વિલાસ=વિલાસ.

વાગ્વિલાસાઃ=વાણીના વિલાસો.

૧ ‘ ગ્રહણં ’ ઇતિ ધ-પાઠઃ । ૨ ‘ સ્ફોટયન્તિ ’ ઇતિ ધ-પાઠઃ ।

વિદ્યા=વિદ્યા.
 વિનોદિન=વિનોદી.
 વિદ્વસ્=વિદ્વાન, પણ્ડિત.
 વિદ્યાવિનોદિવિદુષાં=વિદ્યાના વિનોદી એવા પણ્ડિતોના
 મહતાં (મૂં મહત્)=મોટા.
 મુખ=શબ્દ.
 અગ્ર=આગનો ભાગ.
 મુખાગ્રે=શબ્દના અગ્ર ભાગ ઉપર.
 નિહનન્તિ (ધાં હન્)=વિનાશ કરે છે.
 તિગ્મ=તીક્ષ્ણ, પ્રખર.
 તિગ્મકિરણાઃ=તીક્ષ્ણ કિરણો.
 નિહિતાઃ (મૂં નિહિત)=સ્થાપન કરાયેલા.
 નિર=(૧) નિર્ગમતાવાચક અવ્યય;(૨) અત્યંતતાસૂચક
 અવ્યય.

ઈહા=ઈહા, વાંછા.
 નિરીહે !=(૧) હે જતી રહી છે ઇહા જેની એવી,
 હે નિઃસ્પૃહી !; (૨) અત્યંત ઇહા છે (લોકો) જેને
 એવી ! (સં.).
 તુન્ન=ઉચ્ચ.
 ઉદય=ઉદય.
 અદ્રિ=પર્વત.
 શિરસ્=શિરસ.
 તુન્નેદયાદ્રિશિરસિ=ઉચ્ચ ઉદય-ગિરિના શિખર ઉપર.
 હવ=જેમ.
 સહસ્ર=હજાર.
 રશ્મિ=કિરણ.
 સહસ્રરશ્મેઃ=સૂર્યના.

પદ્યાર્થ

“ (યાચનાથી રહિત હોવાને લીધે) હે નિઃસ્પૃહા ! [અથવા (વરદાન દેનારી હોવાને લીધે)
 જેની લોકો અત્યંત વાંછા રાખે છે એવી] હે (સરસ્વતી) ! જન્મ ઉચ્ચ ઉદયગિરિ ઉપર રહેલાં
 સૂર્યનાં કિરણો વિશ્વવ્યાપી અંધકારનો નાશ કરે છે, તેમ તારી વાણીના વિલાસો પ્રખર તેમજ
 (ચૌદ) વિદ્યાના (પઠનપાઠનાદિક) વિનોદ્યુક્ત વિદ્વાનોની જિહ્વાવાગ્રે રચ્યા થકા (સંશયાદિક)
 અજ્ઞાનમાત્રરૂપી અંધકારનો વિનાશ કરે છે.”—૨૯

* * * *

પૃથ્વીતલં દ્વયમપાયિ પવિત્રયિત્વા

શુભ્રં યશો ધવલયત્યધુનોર્ધ્વલોકમ્ ।

પ્રાગ્ લઙ્ઘયત્ સુમુખિ ! તે યદિદં મહિમ્ના—

મુચ્ચૈસ્તટં સુરગિરેરિવ શાતકૌમ્ભમ્ ॥ ૩૦ ॥

ટીકા

હે ‘સુમુખિ !’ સુષ્ટુ-શોભનં મુખં યસ્યાઃ સા સુમુક્ષી તત્સમ્બોધને હે સુમુખિ ! યદિદં તે-તવ
 શુભ્રમ્-ઉજ્જ્વલં યશઃ અધુના-સામ્પ્રતં ઊર્ધ્વલોકં ધવલયતિ-સ્વર્ગલોકં નિર્મલયતિ-દેવલોકં
 વ્યાપ્નોતિ । કિં કૃત્વા ? પ્રાક્-પૂર્વં દ્વયં પૃથ્વીતલં-નાગલોકં મર્ત્યલોકં ચ પવિત્રયિત્વા-પાવનં

૧ ચૌદ વિદ્યાઓ નીચે મુજબ છે:—

“ ષડ્ભી વેદાશ્ચત્વારો, મીમાંસાડન્વોક્ષિકી તથા ।

ધર્મશાસ્ત્રં પુરાણં ચ, વિદ્યા એતાશ્ચતુર્દશ ॥ ૧ ॥ ”

આ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી માટે જુઓ વીર-ભક્તામર (૫૦ પૃષ્ઠ).

કૃત્વા । કિંવિશિષ્ટં પૃથ્વીતલં ? 'અપાયિ' જન્મમૃત્યુરૂપૌ અપાયૌ અસ્યાસ્તીત્યપાયિ—સકલુષં—મલિનં પવિત્રચિત્વા—વિમલીકૃત્ય । તવ યશઃ કિં કુર્વત્ ? મહિમ્નાં—પ્રભાવાનામુચ્ચૈઃ—આધિક્યેન સુરગિરેઃ—સુમેરોસ્તટં તદધિત્યકાં લઙ્ઘયત્—અતિક્રામત્ “અધિત્યકોર્ધ્વભૂમિઃ” ઇતિ હૈમઃ (કાઠ, શ્લો ૧૦૧) । ઉત્પ્રેક્ષતે—તવ યશઃ કિં કુર્વદિવ ? મહિમ્નામુચ્ચૈઃ—અતિશયેન શાતકૌમ્ભં—સ્વર્ણમયં સુમેરોસ્તટં લઙ્ઘદિવ । “જામ્બૂનદં શાતકુમ્ભં, સ્વર્ણં હેમ ચ હાટકં” ઇતિ કૌષઃ । અથવા ત્વયશઃ કિમિવ ? શાતકૌમ્ભમિવ—તીર્થકૃજ્જન્મસ્તપનકલશમિવ અથવા કામકુમ્ભમિવ કામિતદાયકમ્ । અત્ર કુમ્ભકલશશબ્દૌ પુનપુનસંકલિજ્ઞૌ । શાતકૌમ્ભં પૃથ્વીતલં પવિત્રીકૃત્યોર્ધ્વલોકં વિમલીકુરુતે ઇતિ ભાવઃ ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) સુ-મુખિ ! પ્રાક્ અપાયિ દ્વયં પૃથ્વી-તલં પવિત્રચિત્વા યદ્ દ્વં તે યશઃ શુભ્રં (શાતકૌમ્ભં ઇવ) (જાતં), (તત્) મહિમ્નાં ઉચ્ચૈઃ સુર-ગિરેઃ શાતકૌમ્ભં તટં લઙ્ઘયત્ ઇવ અધુના ઋર્ધ્વ-લોકં ધવલયતિ ।

શબ્દાર્થ

પૃથ્વી=પૃથ્વી, ભૂમિ.

તલ=સપાટી.

પૃથ્વીતલં=પૃથ્વી-તલને.

દ્વયં (મૂં દ્વય)=બે.

અપાયિ (અપાયિન્)=સંકટસહિત.

પવિત્રચિત્વા (મૂં પવિત્ર)=પવિત્ર કરીને.

શુભ્રં (મૂં શુભ્ર)=ઉજ્જવળ.

યશઃ (મૂં યશસ્)=કીર્તિ.

ધવલયતિ (મૂં ધવલ)=સ્વેત બનાવે છે.

અધુના=હમણા.

ઋર્ધ્વ=ઋર્ધ્વ.

લોક=ભુવન.

ઋર્ધ્વલોકં=સ્વર્ગ-લોકને.

પ્રાક્=પહેલાં.

લઙ્ઘયત્ (ધાં લઙ્ઘ)=ઉલ્લંઘન કરતી.

સુ=સુન્દરતાવાચક અવ્યય.

મુખ=વદન.

સુમુખિ !=સુન્દર છે વદન જેનું એવી ! (સં)

તે (મૂં યુષ્મદ)=તારી.

યદ્=જે.

મહિમ્નાં (મૂં મહિમન્)=મહિમાઓના.

ઉચ્ચૈઃ=અતિશય વડે.

તટં (મૂં તટ)=તટ.

સુર=દેવ.

સુરગિરેઃ=સુર-ગિરિના, મેરૂના.

ઇવ=જેમ.

શાતકૌમ્ભં (મૂં શાતકૌમ્ભ)=(૧) સુવર્ણમય;

(૨) કળશ; (૩) કામ-કુમ્ભ.

પદ્યાર્થ

“ હે સુંદર વદનવાળી (સરસ્વતી) ! પ્રથમ તો (જન્મ-મૃત્યુરૂપી) સંકટોથી વ્યાપ્ત એવા (અર્થાત્ મલિન) એવા (નાગ-લોક અને મૃત્યુ-લોકરૂપી) બે પૃથ્વી-તલોને પવિત્ર કરીને જે આ તારી કીર્તિ ઉજ્જવળ (તેમજ તીર્થકરના જન્મ-રનાત્રના) કળશની જેવી [અથવા (વાંછિતદાયક હોવાથી) કામકુમ્ભના જેવી] બની છે, તે મહિમાઓના અતિશય વડે જણે સુમેરૂના સુવર્ણમય તટનું ઉલ્લંઘન કરતી ન હોય તેમ હુમણા સ્વર્ગ-લોકને સ્વેત (અર્થાત્ નિર્મળ) બનાવી રહી છે.”—૩૦

*

*

*

रोमोर्मिभिर्भुवनमातरिव त्रिवेणी—

सङ्गं पवित्रयति लोकमदोऽङ्गवर्ति ।

विभ्राजते भगवति ! त्रिवलीपथं ते

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

टीका

हे भुवनमातः !—हे जगदम्ब ! भुवनस्य माता इव माता भुवनमाता तत्सम्बोधनं हे भुवन-
मातः ! । यद्यप्यत्र सम्बोधनस्य प्लुतसंज्ञात्वेन सन्धेरभावस्तथाप्ययं भुवनमातःशब्दः छान्दसिकः
छन्दसि तु भवतीति सन्धेर्न निषेधः, ऋचौ(चि) भुवनमातरिति प्रयोगदर्शनात् हे जगन्मातः !
हे 'भगवति !' भगो-ज्ञानमस्या अस्तीति भगवती तत्सम्बोधनं हे भगवति !—हे ज्ञानवति ! ते-तव
त्रिवलीपथं-त्रिवलीमार्गं-उदरं “ त्रिवली तूदरे रेखा ” इति कोशः । त्रिवलीनां-उदरेखात्रयीणां
पन्थाः त्रिवलीपथं, तवोदरं रेखात्रययुक्तमित्यर्थः । एतद् विभ्राजते-विशेषेण शोभते । हे भगवति !
अदः-त्वदीयं त्रिवलीपथं लोकं-सकलजीवलोकं पवित्रयति-पवित्रीकुरुते । सकल लोकस्य त्वदुदरा-
न्तर्वर्तित्वाद् भुवनमातः इति विशेष्यपदं युक्तम् । त्वदपत्यानि सर्वे, सर्वेषां च त्वं मातेति भावः ।
किंविशिष्टं अदः त्रिवलीपथं ? 'अङ्गवर्ति' अङ्गे वर्तते इत्येवंशीलं अङ्गवर्ति, देहसंलग्नमित्यर्थः ।
कैः लोकं पवित्रयति ? रोमोर्मिभिः-सूक्ष्मश्यामकेशकलोलैः रोमाण्येव ऊर्मयः-कल्लोलास्तै रोमो-
र्मिभिः । उत्प्रेक्षते- त्रिवलीपथं किमिव ? 'त्रिवेणीसङ्गमि' गङ्गायमुनासरस्वतीनां त्रयं एक-
त्रीभूतं इव तिस्रो वेणीभूता यस्य तीर्थस्य स त्रिवेणी तस्य सङ्गं-मिलापं त्रिवेणीसङ्गं सकलं विश्वं
पवित्रीकुरुते । कैः ? ऊर्मिभिः । त्रिवलीपथं किं कुर्वत् ? त्रिजगतः-त्रिभुवनस्य 'परमेश्वरत्वं' पर-
मेश्वरस्य भावः परमेश्वरत्वं-सर्वोत्कृष्टमहत्त्वं प्रख्यापयत्-कथयत्-त्रिभुवनजनशरण्यमिति विज्ञापयत् ।
अथ त्रिवेणीसङ्गमपि किं कुर्वत् ? त्रिजगतः-विश्वत्रयस्य परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्-प्रदर्शयत् । लोके
त्रिवेणी प्रयागतीर्थम् ॥ ३१ ॥

अन्वयः

(हे) भुवन-मातः ! (हे) भगवति ! ते अदः अङ्ग-वर्ति त्रि-जगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्
त्रिवली-पथं त्रिवेणी-सङ्गं इव रोमन्-ऊर्मिभिः लोकं पवित्रयति विभ्राजते (च) ।

श्लोकार्थ

रोमन्=रोम, र्वांटी.

ऊर्मि=कल्लोल, मोलुं.

रोमोर्मिभिः=रोमर्षी कल्लोला वडे.

भुवन=जगत, दुनिया.

मातृ=माता, जननी.

भुवनमातः !=हे जगदम्बा, हे जगतृणी जननी ।

इव=येव.

त्रिवेणी=त्रिवेणी, प्रयाग.

सङ्गं=संगम.

त्रिवेणीसङ्गं=त्रिवेणीना संगम.

पवित्रयति=पवित्र करे छे.

लोकं (मू० लोक)=लोकने.

अदः (मू० अदत्)=आ.

अङ्ग=शरीर.

१ 'कोशः' इति ख-पाठः । २ 'पवित्रं कुरुते इति ख-पाठः ।

वार्तिन्=रहेतुं.

अङ्गवर्ति=शरीरमां रहेतुं.

विभ्राजते (धा० भ्राज्)=विशेष शोभे छे.

भगवति ! (मू० भगवती)=हे ज्ञानवती !

त्रिवली=७६२ ७५२नी त्रयु रेभा.

त्रिवलीपथं=त्रिवलीना मार्ग, ७६२, ५६८.

ते (मू० युष्मद्)=तारे.

प्रख्यापयत् (धा० ख्या)=कहेतुं.

त्रि=त्रयु.

जगत्=दुनिया.

त्रिजगतः=त्रिलुपनना.

परमेश्वरत्वं (मू० परमेश्वरत्व)=परमेश्वरपणुने,
अश्वरत्ने.

पद्यार्थ

“ हे जगद्भ्या ! हे ज्ञानवती ! तारा देहुमां रहेलो अने वणी त्रिलुपनना परमेश्वर-पणुनुं कथन करनारो अयेवो आ तारे त्रिवलीना मार्ग (जंगला, यमुना अने सरस्वतीरूपी) त्रिवेणीना संगमनी माड्क (अर्थात् प्रयाग तीर्थनी जम) रोमरूपी कहेलो वडे जगत्ने पवित्र करे छे तेमज ते विशेषतः शोभे छे.”—३१

* * * * *

भाष्योक्तियुक्तिगहनानि च निर्मिमीषे

यत्र त्वमेव सति ! शास्त्रसरोवराणि ।

जानीमहे खलु सुवर्णमयानि वाक्य-

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे सति ! वयमिति जानीमहे । इतिशब्दोऽध्याहार्यः । इतीति किं ? यत्र-यस्मिन् प्रस्तावे त्वमेव शास्त्रसरोवराणि निर्मिमीषे-रचयसि शास्त्राण्येव सरोवराणि-सरांसि शास्त्रसरोवराणि । निर-पूर्वा माड्धातुः रचनार्थं द्योतयति । निर्मिमीषे-अतिशयेन रचनां करोषि । तत्र-तस्मिन् प्रस्ता-वेऽथवा तस्यां रचनायां खलु-निश्चितं विबुधाः-पण्डिता ‘वाक्यपद्मानि’ “ वाक्यं स्त्याद्यन्तकं पदं ” इति हेमः (का० २, श्लो० १५६) वाक्यान्वेव पद्मानि-कमलानि वाक्यपद्मानि परिकल्पयन्ति-रचयन्ति-स्थापयन्ति, सकमलान्येव सरांसि चकासतीति भावः । किंविशिष्टानि पद्मानि ? ‘सुव-र्णमयानि’ सुष्ठु-शोभना प्रचुरा वर्णा येषु तानि सुवर्णमयानि, प्राचुर्येऽर्थे मयद् । कमलपक्षे सुव-र्णमयानि-हेममयानि, मानसे सररि हेमकमलरचना योग्या । किंविशिष्टानि शास्त्रसरोवराणि ? ‘भाष्योक्तियुक्तिगहनानि’ सूत्रं सूचनकृद् भाष्यं, सूत्रोक्तार्थं प्रपञ्चकम् तस्य उच्यन्ते संज्ञादयः पडपि याभिस्ता उक्तयः, योज्यन्ते शब्दा अनेके याभिस्ता युक्तयः, ताभिः भाष्योक्तियुक्तिभिः गहनानि-दुरवगाहानि गम्भीरार्थानि भाष्योक्तियुक्तिगहनानि इति ॥ ३२ ॥

अन्वयः

(हे) सति ! यत्र च त्वं एव भाष्य-उक्ति-युक्ति-गहनानि शास्त्र-सरोवराणि निर्मिमीषे, तत्र खलु विबुधाः सु-वर्ण-मयानि (पद्मपक्षे सुवर्णमयानि) वाक्य-पद्मानि परिकल्पयन्ति (इति) जानीमहे ।

१-२ ‘यानि च तानि’ इत्यधिकः ख-पाठः द्वयोरपि स्थलयोः । ३ इदमुपलम्ब्यतेऽभिधानचिन्तामणौ (का० २, श्लो० १६८) ।

શબ્દાર્થ

ભાષ્ય=ભાષ્ય.

ઉક્તિ=ઉક્તિ, કથન.

યુક્તિ=યુક્તિ.

ગહન=ગંભીર.

ભાષ્યોક્તિયુક્તિગહનનિ=ભાષ્યની ઉક્તિ અને યુક્તિ-
ઓ વડે ગંભીર.

ચ= (૧) વળી; (૨) પાદ-પૂર્તિરૂપ અવ્યય.

નિર્મિમીષે (ધાં મા)=તું રચે છે.

યત્ર=જ્યાં.

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

પવ=જ.

સતિ ! (મૂં સતી)=હે સાધ્વી !

શાસ્ત્ર=શાસ્ત્ર.

સરોવર=સરોવર, તળાવ.

શાસ્ત્રસરોવરાણિ=શાસ્ત્રરૂપી સરોવરોને.

જાનીમહે (ધાં જ્ઞા)=અમે જાણીએ છીએ.

ચત્તુ=નિશ્ચયતાવાચક અવ્યય.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.

વર્ણ=રંગ.

સુવર્ણ=સોનું.

મય=પ્રચુરતાવાચક શબ્દ.

સુવર્ણમયાનિ=(૧) સુન્દર તેમજ ધણા છે વર્ણો
જેને વિષે એવાં; (૨) સુવર્ણમય.

વાક્ય=વાક્ય.

પદ્મ=કમળ.

વાક્યપદ્માનિ=વાક્યરૂપી કમળો.

તત્ર=ત્યાં.

વિવુઘાઃ (મૂં વિવુઘ)=પણિડતો.

પરિકલ્પયન્તિ (ધાં વલ્લપ્)=રચે છે.

પદ્યાર્થ

“વળી, હે સતી ! જ્યાં (અર્થાત્ જે પ્રસ્તાવને વિષે) તુંજ ભાષ્યની ઉક્તિ અને યુક્તિઓ વડે ગહન એવાં શાસ્ત્રરૂપી સરોવરો રચે છે, ત્યાં (અર્થાત્ તે પ્રસ્તાવને વિષે અથવા તે રચનાને વિષે) ખરેખર પણિડતો સુન્દર તેમજ પ્રચુર વર્ણુવાળાં વાક્યરૂપી (સુવર્ણમય) કમળો રચે છે.”—૩૨
સ્પષ્ટીકરણ

ભાષ્ય—

સૂત્રોક્ત અર્થતું વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરનારો ગ્રન્થ ‘ભાષ્ય’ કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે કે—
“સૂત્રં સૂચનક્રદ્ ભાષ્યં, સૂત્રોક્તાર્થપ્રપञ્ચકમ્”

—અભિધાન-ચિન્તાંભણિ કાં ૨, શ્લો. ૧૬૮

આવો ધ્વનિ શિશુપાલવધ (સં ૨, શ્લો. ૨૪)ની મદ્ધિનાથકૃત ટીકામાંથી પણ નીકળે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“સૂત્રસ્થપદ્માદાય, વાક્યૈઃ સૂત્રાનુસારિભિઃ ।

સ્વપદાનિ ચ વર્ણ્યન્તે, ભાષ્યં ભાષ્યવિદો વિદુઃ ॥ ૧ ॥”

ઉક્તિ—

સંજ્ઞા, પરિભાષા, વિધિ, નિયમ, અતિદેશ અને અધિકાર એ છ’ પ્રકારનાં સૂત્રોને કથન કરનારાં વચનો ‘ઉક્તિ’ કહેવાય છે.

*

*

૧ સૂત્રનું લક્ષણ—

“અલ્પાક્ષરમસન્દિગ્ધં, સારવદ્ વિશ્વતોમુખમ્ ।

અસ્તોભમનવધં ચ, સૂત્રં સૂત્રવિદો વિદુઃ ॥ ૧ ॥”

—શિશુપાલ-વધ (સં ૨, શ્લો. ૨૪)ની મદ્ધિનાથકૃત ટીકા.

૨ સરખાવો—

“સંજ્ઞા ચ પરિભાષા ચ, વિધિર્નિયમ એવ ચ ।

અતિદેસોઽધિકારથ, ષડ્વિધં સૂત્રલક્ષણમ્ ॥ ૧ ॥”

(ब्राह्मया वाग्वैभवं कुण्डलयोः कान्तिश्च)—

वाग्वैभवं विजयते न यथेतरस्या

‘ब्राह्मि !’ प्रकामरचनारुचिरं तथा ते ।

ताडङ्कयोस्तव गभस्तिरतीन्दुभान्वो-

स्तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

टीका

हे ब्राह्मि ! ब्रह्मणोऽपत्यं स्त्री ब्राह्मी तत्सम्बोधनं हे ब्राह्मि ! ते-तव ‘वाग्वैभवं’ वाचां-वाणीनां विभोरिदं वैभवं-महत्त्वं यत् तद् वाग्वैभवं यथा विजयते-सर्वोत्कृष्टत्वेन प्रवर्तते । ‘विपराभ्यां जेरात्’ विजयते इति (आत्मने)पदम् । तथा तत्तुल्यं वाग्वैभवं इतरस्या अन्यस्या न विजयते-न सुतरां भासते इत्यर्थः । किंविशिष्टं वाग्वैभवं ? ‘प्रकामरचनारुचिरं’ प्रकामम्-अत्यर्थं रचनाभिः रुचिरं-मनो-हरं प्रकामरचनारुचिरम् । पुनरपि-निश्चयेन हे ब्राह्मि ! तव ताडङ्कयोः-कुण्डलयोः गभस्तिः-कान्तिः यादृग् विजयते, विकाशिनः-समुदितस्य ग्रहगणस्य-नञ्प्रसमूहस्य तादृक् कान्तिः-दीप्तिः कुतः विजयते ? न सुतरां भासते, हीनत्वादित्यर्थः । किंविशिष्टयोः ताडङ्कयोः ? ‘अतीन्दु-भान्वोः’ अतिक्रान्तौ इन्दुभानू-चन्द्रसूर्यौ यौ तौ अतीन्दुभानू तयोः अतीन्दुभान्वोः, शशिरविभ्या-मधिककान्त्योरिति भावः ॥ ३३ ॥

अन्वयः

(हे) ब्राह्मि ! यथा ते प्रकाम-रचना-रुचिरं वाच्-विभवं विजयते, तथा इतरस्याः न । (यादृक्) तव अति-इन्दु-भान्वोः ताडङ्कयोः गभस्तिः (अस्ति), तादृक् विकाशिनः अपि ग्रह-गणस्य कुतः ? ।

श्लो-दार्थं

वाच्=वाणी.

वैभवं=महत्त्व.

वाग्वैभवं=वाणीभ्योऽनुं महत्त्व.

विजयते (धा० जि)=वि०थी वर्ते छे.

न=नहि.

यथा=येभ.

इतरस्याः (मू० इतरा)=अन्यतनुं.

ब्राह्मि ! (मू० ब्राह्मी)=हे ब्राह्मी !

प्रकाम=अत्यंत.

रचना=रचना.

रुचिर=मनोहर.

प्रकामरचनारुचिरं=रचना वडे अत्यंत मनोहर.

तथा=तेभ.

ते (मू० युष्मद्)=तारो.

ताडङ्कयोः (मू० ताडङ्क)=कर्ण-भूषणोनी, कुण्डलोनी.

तव (मू० युष्मद्)=तारो.

गभस्तिः (मू० गभस्ति)=कान्ति, प्रकाश.

अति=अतिक्रमणुतावायक अव्यय.

इन्दु=चन्द्र.

भानु=सूर्य.

अतीन्दुभान्वोः=अतिक्रमणु कर्णु छे चन्द्र अने सूर्यतनुं

नेषु अेषां.

तादृक् (मू० तादृश्)=तेषु.

कुतः=कथंथी.

ग्रह=ग्रह.

ग्रहगणस्य=ग्रहोना समुदायनी.

विकाशिनः (मू० विकाशिन्)=उदयभां आवेदा.

अपि=(१) निश्चयतावायक अव्यय; (२) पणु.

१ ‘ विपराभ्यां जेः ’ इति पाणिनीये (अ० १, पा० ३, सू० १९) सारस्वते (सू० ११४९) च ।

२ ‘ मतगां भासते न हीनं ’ इति ख-पाठः ।

પદાર્થ

બ્રાહ્મોનો વાગ્દેભવ તેમજ તેનાં કુણ્ડળોની કાન્તિ—

“ હે બ્રાહ્મી ! રચના વડે અત્યંત મનોહર એવો તારો વાણી-વૈભવ જ્યો વિજયી વર્તે છે, તેવો અન્યનો નથી. (પરંતુ આ હકીકત વ્યાજબી છે, કેમકે) ચન્દ્ર અને સૂર્યનું (પ્રભામાં) અતિ-કમણ કરનારાં (અર્થાત્ તેના કરતાં પણ વધારે તેજસ્વી) એવાં તારાં કુણ્ડળોની જટલી કાન્તિ છે, તેટલી કાન્તિ ઉદયમાં આવેલા (અર્થાત્ ઉગેલા) એવા ગ્રહોના સમુદાયની પણ (ખરેખર) ક્યાંથી હોય !” —૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

ગ્રહ-વિચાર—

જૈન શાસ્ત્રમાં દેવોના ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષક અને વૈમાનિક એમ જ ચાર ભેદો પાડવામાં આવ્યા છે, તેમાં વળી જ્યોતિષકના સૂર્ય, ચન્દ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા એમ પાંચ ભેદો પડે છે. આ સર્વ જ્યોતિષકા ‘જ્યોતિસ્’ શબ્દજ સૂચવે છે તેમ સ્વયં પ્રકાશમાન છે; અર્થાત્ ચન્દ્ર સૂર્યના પ્રકાશથી શોભે છે એ પ્રકારના પાશ્ચાત્ય ખગોળ વિદ્યાના મન્તવ્ય સાથે જૈન દર્શન મળતું આવતું નથી. જમ્બૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય અને બે ચન્દ્ર છે. ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા એ ચન્દ્રનો પરિવાર છે. ૮૮ ગ્રહ, ૨૮ નક્ષત્ર અને ૬૬૬૭૫ ક્રાંટિકોટિ તારા એ પ્રત્યેક ચન્દ્રનો પરિવાર છે. તેમાં ૮૮ ગ્રહોનાં નામો સૂર્ય-પ્રજ્ઞપ્તિના ૧૦૧ માં સૂત્ર પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

(૧) અંગારક (મંગળ), (૨) વિકાલક, (૩) લોહિત્યક, (૪) શનૈશ્વર, (૫) આધુનિક, (૬) પ્રાધુનિક, (૭) કણ, (૮) કણક, (૯) કણકણક, (૧૦) કણવિતાનક, (૧૧) કણસંતાનક, (૧૨) સોમ, (૧૩) સહિત, (૧૪) આશ્વાસન, (૧૫) કાર્યોપગ, (૧૬) કર્મટક, (૧૭) અજકરક, (૧૮) દુન્દુભક, (૧૯) શંખ, (૨૦) શંખનાભ, (૨૧) શંખવર્ણાભ, (૨૨) કંસ, (૨૩) કંસનાભ, (૨૪) કંસવર્ણાભ, (૨૫) નીલ, (૨૬) નીલાવભાસ, (૨૭) રૂપી, (૨૮) રૂપ્યવભાસ, (૨૯) ભસ્મ, (૩૦) ભસ્મરોશિ, (૩૧) તિલ, (૩૨) તિલપુષ્પવર્ણક, (૩૩) દક, (૩૪) દકવર્ણ, (૩૫) કાય, (૩૬) વન્ધ્ય, (૩૭) ધન્દ્રાન્નિ, (૩૮) ધૂમકેતુ, (૩૯) હરિ, (૪૦) પિંગલ, (૪૧) યુધ, (૪૨) શુક, (૪૩) બૃહસ્પતિ, (૪૪) રાહુ, (૪૫) અગસ્તિ, (૪૬) માણુવક, (૪૭) કામસ્પર્શ, (૪૮) (૫૪) અરુણ, (૫૫) અન્નિ, (૫૬) કાલ, (૫૭) મહાકાલ, (૫૮) સ્વસ્તિક, (૫૯)

૧ ગ્રહાદિકને ચન્દ્રનો પરિવાર ગણવામાં આવે છે તે વ્યાજબી છે, કેમકે જોકે સૂર્ય અને ચન્દ્ર બંને ધન્દ્રો છે, છતાં પણ ચન્દ્ર મહાદિક છે. વળી સૂર્ય મંગળાદિકના તેજનો રક્ષક નથી પણ અભિભાવક છે—તેને નિસ્તેજ કરનારો છે.

૨ ‘ક્રાંટિકોટિ’ થી શું સમજવું તે સંબંધમાં મત-ભેદ છે. જુઓ બૃહસ્પતિ-ગ્રહણીની શ્રીમલયગિરિકૃત વૃત્તિ (પનાંક ૪૦).

૩ હિંદુ શાસ્ત્રમાં નવ ગ્રહો માનવામાં આવ્યા છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ સૂર્યશ્ચન્દ્રો મહાલશ્ચ, વુષશ્ચાપિ બૃહસ્પતિઃ ।
શુક્રઃ શનૈશ્વરો રાહુઃ, કેતુશ્ચેતિ ગ્રહા નવ ॥૧૧॥”

ધુર, (૪૯) પ્રમુખ, (૫૦) વિકટ, (૫૧) વિસંધિકટપ, (૫૨) પ્રકટપ, (૫૩) જટાલ, સૌવસ્તિક, (૬૦) વર્ધમાનક, (૬૧) પ્રસમ્બ, (૬૨) નિત્યાલોક, (૬૩) નિત્યોદ્યોત, (૬૪) સ્વયંપ્રભ, (૬૫) અવભાસ, (૬૬) શ્રેયસ્કર, (૬૭) ખેમંકર, (૬૮) આમંકર, (૬૯) પ્રભંકર, (૭૦) અરજ, (૭૧) વિરજ, (૭૨) અશોક, (૭૩) વીતશોક, (૭૪) વિવર્ત, (૭૫) વિવસ્ત્ર, (૭૬) વિશાલ, (૭૭) શાલ, (૭૮) સુવત, (૭૯) અનિવૃત્તિ, (૮૦) એકજટી, (૮૧) દ્વિજટી, (૮૨) કર, (૮૩) કરિક, (૮૪) રાજ, (૮૫) અર્ગલ, (૮૬) પુષ્પ, (૮૭) ભાવ અને (૮૮) કેતુ.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ સૂર્ય અને ચન્દ્ર એ બંનેનો અહોમાં સમાવેશ થતો નથી, કેમકે ખારમા અહુનું જ 'સોમ' નામ આપ્યું છે તેથી 'ચન્દ્ર' સમજી શકાય તેમ નથી, કારણકે ચન્દ્ર એ ચન્દ્રનો પરિવાર ગણાય નહિ. પરંતુ બૃહસ્પતિમાં સૂર્ય અને ચન્દ્રનો પણ નવઅહોમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, વાસ્તે આ હકીકત વિચારણીય છે એમ લાગે; કિન્તુ ખરી રીતે તેમ નથી, કારણકે સૂર્ય અને ચન્દ્રની ઇન્દ્રરૂપ પ્રધાનતા સૂચવવા માટે અહોથી તેનો પૃથક્ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે (જુઓ તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિક પૃ ૦ ૧૫૫).

અહોનું સ્થાન—

સૂર્ય, ચન્દ્ર અને નક્ષત્રોની જન્મ અહો તિર્યગ્-લોકમાં આવેલા છે. સમભૂતતા પૃથ્વીથી સૂર્ય ૮૦૦ યોજન ઊંચો છે. તેનાથી ચન્દ્ર ૮૦ યોજન ઊંચો છે અને તેનાથી ૨૦ યોજન ઊંચે પ્રકીર્ણક તારાઓ છે. અહુ અને તારા અનિયમિત ગતિવાળા હોવાથી તેઓ ચન્દ્ર અને સૂર્યની ઉપર નીચે ચાલે છે. સૂર્યથી દશ યોજનથી નીચે ડોઈ પણ જ્યોતિષકનું વિમાન નથી, કેમકે સમભૂતતા પૃથ્વીથી ૭૬૦ યોજને જ્યોતિષક વિમાનોનો નીચલો ભાગ છે, જ્યારે તેનો ઉપલો ભાગ ૬૦૦ યોજને છે. આથી ૧૧૦ યોજનનું આ બેને વિષે અન્તર રહેલું છે.

બૃહત્-સંઅહિણીની ટીકામાં શ્રીમહાયગિરિ સૂચવે છે તેમ આ સંબંધમાં મતમેદ છે, એ વાત ત્યાં આપેલાં નીચેનાં પદો ઉપરથી જોઈ શકાય છે:—

“ શતાનિ લક્ષ ગત્વોર્ધ્વં, યોજનાનાં ભુવસ્તલાત્ ।
 નવાતિ ચ સ્થિત્વાસ્તારાઃ, સર્વાંચસ્તામમસ્તલે ॥ ૧ ॥
 તારકપટલાદ્ ગત્વા, યોજમાનિ ઢ્જોગરિ ।
 સૂર્યાણાં પટલં તસ્મા-દશીતિઃ શીતયોચિવાન્ ॥ ૨ ॥
 ચત્વારિ તુ તત્તો ગત્વા, મહાચપટલં સ્થિતમ્ ।
 ગત્વા તતોડપિ ચત્વારિ, પુષ્પાનાં પટલં યંવેત્ ॥ ૩ ॥
 શુક્લાણાં ચ ગુરુણાં ચ, ક્ષોમાનાં મન્દસ્મિનામ્ ।
 ત્રીણિ ત્રીણિ ચ ગત્વોર્ધ્વં, ક્રમેણ પટલં સ્થિતમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થાત્ સમભૂતતા પૃથ્વીથી તારાઓ ૭૬૦ યોજન ઊંચા છે અને સર્વ જ્યોતિષકામાં તેઓ નીચા છે. તારાઓથી દશ યોજને સૂર્ય છે અને સૂર્યથી એંસી યોજને ચન્દ્ર છે. તેનાથી ચાર

૧ આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરવાનો હેતુ સામાન્ય વિવક્ષા કે અન્ય લોકનું અનુદરણ હશે એમ લાગે છે.

યોજને નક્ષત્રો છે. નક્ષત્રોથી ચાર યોજને બુધ, બુધથી ત્રણ યોજને શુક્ર, શુક્રથી ત્રણ યોજને ગુરુ (બૃહસ્પતિ), ગુરુથી ત્રણ યોજને ભૌમ (મંગળ) અને ભૌમથી ત્રણ યોજને શનિ છે.' શ્રીગન્ધહસ્તીના મત પ્રમાણે સૂર્યની નીચે મંગળ ચાલે છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ તો એમ કથે છે કે જ્યોતિષક વિમાનોમાં સૌથી નીચે ભરણી વિગેરે નક્ષત્ર છે, જ્યારે સૌથી ઉપર સ્વાતિ પ્રમુખ નક્ષત્ર છે.

રાહુ-વિચાર—

જૈન દર્શનમાં બે જાતના રાહુ માનેલા છે—(૧) પર્વરાહુ અને (૨) નિત્યરાહુ. જો રાહુ ક્વચિત્ અકસ્માત્ આવીને સૂર્ય અને ચન્દ્રનાં વિમાનોનું આચ્છાદન કરે છે તે ' પર્વરાહુ ' કહેવાય છે. (આ બનાવને ગ્રહણ કહેવામાં આવે છે). જો નિત્યરાહુ છે તેના વિમાનનો વર્ણુ શ્યામ છે. તે ચન્દ્રની સાથેજ નિત્ય રહે છે અને તે ચન્દ્રના વિમાનથી સર્વદા ચાર આંગળ નીચે ચાલે છે. આ નિત્યરાહુ કૃષ્ણપક્ષના પ્રતિપદ્ (પડવા)થી માંડીને પ્રતિદિન ચન્દ્રની એકેક કળાનું પોતાના ઉપરના ભાગથી માંડીને પંદરમા ભાગથી આચ્છાદન કરે છે, જ્યારે શુક્લ પક્ષમાં પ્રતિપદ્થી માંડીને એકેક કળાને તે પ્રકટ કરે છે. આથી કરીને ચન્દ્ર નાનો મોટો દેખાય છે. બાકી વસ્તુતઃ તો તે એક સરખોજ છે.

નવ મુખ્ય ગ્રહોમાંના કેતુના તેમજ ૮૮ ગ્રહો પૈકી બાકીનાં ગ્રહોનાં સ્થાન વિષે ઉલ્લેખ કરવો બાકી રહી જાય છે, પરંતુ તેને માટે કંઈ ઉલ્લેખ મારી જાણમાં નથી.

ગ્રહોનો વિષ્કમ્ભ વિગેરે—

મતુષ્યલોકમાં રહેલા ગ્રહોનો વિષ્કમ્ભ બે ગાઉનો છે અને તેની ઊંચાઈ એક ગાઉની છે, જ્યારે તેની બહાર રહેલા ગ્રહોનો વિષ્કમ્ભ એક ગાઉનો અને તેની ઊંચાઈ અડધા ગાઉની છે. વળી ગ્રહોના મુકુટને વિષે અન્ય જ્યોતિષકોના મુકુટની જમ મસ્તક અને મુકુટને ઢાંકે એવા તેજના મંડળ પોતાના આકારવાળા હોય છે.

* * * *

કલ્યાણિ ! સોપનિષદઃ પ્રસમં પ્રગૃહ્ય

વેદાનતીન્દ્રજદરો જલધૌ જુગોપ ।

મીષ્મં વિધેરસુરમુગ્રુષાડપિ યસ્તં

દૃષ્ટ્વા મયં ભવતિ નો ભવદાશ્રિતાનામ્ ॥ ૩૪ ॥

ટીકા

હે 'કલ્યાણિ !' કલ્યાણ—મદ્રં અસ્યા અસ્તીતિ કલ્યાણી તસ્યાઃ સમ્બોધનં હે કલ્યાણિ ! ' ભવદાશ્રિતાનાં ' ભવતીમાશ્રિતા ભવદાશ્રિતાસ્તેપાં—ત્વદારાધકાનાં પુંસાં કદાપિ મયં નો ભવતિ । કિં કૃત્વાડપિ ? તં વક્ષ્યમાણમસુરં—દૈત્યં દૃષ્ટ્વાડપિ—નિશ્ચયેન નિરીક્ષ્યાપિ । કિંવિશિષ્ટં (અસુરં) ?

૧ આ માન્યતા તત્સર્વાર્થ રાજવર્તિક (પૃ ૧૫૬) માં પણ દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

મીષમં-મયક્કરં [વિલોક્ય] । તં કં ? યો દાનવઃ પ્રસમં હઠાત્-ચલાત્કારેણ વિધેઃ-બ્રહ્મણઃ વેદાન્ પ્રગૃહ્ય-પ્રકર્ષેણ ગૃહીત્વા (ઉગ્રરુષા-તીવ્રક્રોધેન) જલઘૌ-સમુદ્રે જુગોપ-ગોપયામાસ । કિંવિશિષ્ટાન્ વેદાન્ ? સોપનિષદઃ-સરહસ્યાન્ । કિંવિશિષ્ટો યઃ ? ' અતીન્દ્રજદરઃ-અવગણિતસુરેન્દ્રમયઃ, હન્દ્રાજ્ઞાત હન્દ્રજઃ, સ ચાસૌ દરશ્ચ-મયં હન્દ્રજદરસ્તં અતિક્રાન્તઃ અતીન્દ્રજદરઃ । एतादृगसुरोऽपि न पराभवतीत्यर्थः ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) કલ્યાણિ ! યઃ અતિ-હન્દ્ર-જ-દરઃ પ્રસમં વિધેઃ સ-ઉપનિષદઃ વેદાન્ પ્રગૃહ્ય ઉગ્ર-રુષા જલઘૌ જુગોપ, તં મીષમં અસુરં દૃષ્ટ્વા અપિ ભવત્-આશ્રિતાનાં મયં નો ભવતિ ।

શીલ્પાર્થ

કલ્યાણિ ! (મૂ. કલ્યાણી)=હે ભદ્રે !

સહ=સહિત.

ઉપનિષદ્=૨૬૨મ.

સોપનિષદ્=૨૬૨મ-યુક્ત.

પ્રસમં=ખળાત્કારથી.

પ્રગૃહ્ય (ધા. પ્રહ)=અહણ કરીને.

વેદાન્ (મૂ. વેદ)=વેદોને.

અતિ=અવગણનાવાચક અભ્યય.

હન્દ્ર=સુરપતિ.

જન્=ઉત્પન્ન થવું.

દર=ભય.

અતીન્દ્રજદરઃ=અવગણના કરી છે ઇન્દ્રના ભયની

જેણે એવો.

જલઘૌ (મૂ. જલધિ)=સમુદ્રમાં.

જુગોપ (ધા. ગુપ્)=સંતાડ્યા.

મીષમં (મૂ. મીષમ)=ભયંકર.

વિધેઃ (મૂ. વિધિ)=પ્રણાલિ.

અસુરં (મૂ. અસુર)=દૈત્યને, દાનવને.

ઉગ્ર=તીવ્ર.

રુષ્=ક્રોધ.

ઉગ્રરુષા=તીવ્ર ક્રોધ વડે.

અપિ=પણ.

યઃ (મૂ. યદ્)=જે.

તં (મૂ. તદ્)=તેને.

દૃષ્ટ્વા (ધા. દૃશ્)=જોઈને.

મયં (મૂ. મય)=મીક.

ભવતિ (ધા. ભૂ)=થાય છે.

નો=નહિ.

ભવત્=આપ.

આશ્રિત (ધા. શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.

મયદાશ્રિતાનાં=આપને આશ્રય લીધેલાને.

પદાર્થ

“ હે ભદ્રે ! જેણે ઇન્દ્રના ભયની (પણ) અવગણના કરી છે એવા જે દૈત્યે પ્રણાલિ રહસ્યાત્મક (૨૨) વેદોને ખળાત્કાર પૂર્વક અહણ કરીને તીવ્ર ક્રોધ વડે તેને સમુદ્રમાં સંતાડ્યા, તે ભયંકર દૈત્યના દર્શનથી (પણ) તારા સેવકોને (લેશતઃ પણ) ભય નથી.”—૩૪

ગર્જદ્ધનાઘનસમાનતનૂગજેન્દ્ર-

વિષ્કમ્ભકુમ્ભપરિરમ્ભજયાધિરૂઢઃ ।

દ્વેષ્યોઽપિ ભૂપ્રસરદશ્વપદાતિસૈન્યો

નાક્રામતિ કમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

૧ આ દૈત્યનું નામ શંખ છે. ૨ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, અથર્વવેદ અને સામવેદ એ ચાર વેદો છે.

ટીકા

હે કલ્યાણિ ! દ્વેષ્યોઽપિ-શત્રુરપિ તે-તવ 'ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં' ક્રમયુગમેવ-ચરણયુગલમેવાચ-લ:-પર્વતસ્તં સંશ્રિત-આશ્રિતસ્તં ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં-સ્વચ્ચરણસેવિનં નરં ન આક્રામતિ-ન પીડયતિ । કિંવિશિષ્ટો દ્વેષ્યઃ ? ' ગર્જદ્ધનાઘનસમાનતનૂગજેન્દ્રવિષ્કમ્ભકુમ્ભપરિરમ્ભજયાધિરૂઢઃ ' ગર્જન્-શબ્દાયમાનો ઘનાઘનો-મેઘસ્તેન સમાના તનૂ:-શરીરં યસ્યાસૌ ઘનાઘનસમાનતનૂ:-મેઘવર્ણશરીરઃ સ ચાસૌ ગજેન્દ્રશ્ચ તસ્ય વિષ્કમ્ભઃ-વિસ્તીર્ણઃ કુમ્ભઃ તં પરિરમ્ભજયાભ્યાં-આરોહણવિજયાભ્યાં અધિરૂઢો યઃ સ ગર્જદ્ધનાઘનસમાનતનૂગજેન્દ્રવિષ્કમ્ભકુમ્ભપરિરમ્ભજયાધિરૂઢઃ । પુનઃ કિંવિ-શિષ્ટો દ્વેષ્યઃ ? ' ભૂપ્રસરદશ્વપદાતિસૈન્યઃ ' શુચિ-પૃથિવ્યાં પ્રસરદ્-યોદ્ધું સમુલ્લસદશ્વપદાતીનાં (તિનઃ) સૈન્યં-કટકં યસ્ય સ ભૂપ્રસરદશ્વપદાતિસૈન્યઃ, પ્રવલકલિત ઇત્યર્થઃ । ' દ્વિપ અપ્રીતૌ ' દ્વેષ્ટીતિ દ્વેષ્યઃ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે કલ્યાણિ !) ગર્જત્-ઘનાઘન-સમાન-તનૂ-ગજ-ઇન્દ્ર-વિષ્કમ્ભ-કુમ્ભ-પરિરમ્ભ-જય-અધિરૂઢઃ ભૂ-પ્રસરત્-અશ્વ-પદાતિ-સૈન્યઃ દ્વેષ્યઃ અપિ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં (નરં) ન આક્રામતિ ।

શબ્દાર્થ

ગર્જત્ (ધા૦ ગર્જ) = ગર્જના કરતાર.

ઘનાઘન = મેઘ.

સમાન = તુલ્ય.

તનૂ = દેહ.

ગજ = હાથી.

ઇન્દ્ર = મુખ્ય.

વિષ્કમ્ભ = વિસ્તીર્ણ.

કુમ્ભ = ગણ-રથળ.

પરિરમ્ભ = આલિંગન.

જય = વિજય.

અધિરૂઢ (ધા૦ રૂઢ) = આરોહણ કરેલો.

ગર્જદ્ધનાઘનસમાનતનૂગજેન્દ્રવિષ્કમ્ભકુમ્ભપરિ-રમ્ભજયાધિરૂઢઃ = ગર્જના કરતા એવા મેઘના સમાન દેહ છે જેનો એવા ગજેન્દ્રના વિસ્તીર્ણ કુમ્ભના આલિંગન તેમજ વિજયને માટે (તેના ઉપર) આરોહણ કરેલો એવો.

દ્વેષ્યઃ (મૂ૦ દ્વેષ્ય) = વૈરી, શત્રુ.

અપિ = પણ.

ભૂ = પૃથ્વી.

પ્રસરત્ (ધા૦ સ્) = પ્રસરતું.

અશ્વ = ધોડો.

પદાતિ = પાયદળ.

સૈન્ય = લશ્કર.

ભૂપ્રસરદશ્વપદાતિસૈન્યઃ = પૃથ્વી ઉપર પ્રસરતું છે અશ્વ અને પાયદળનું સૈન્ય જેનું એવો.

ન = નહિ.

આક્રામતિ (ધા૦ ક્રમ) = આક્રમણ કરે છે.

ક્રમ = ચરણ.

યુગ = યુગલ.

અચલ = પર્વત.

સંશ્રિત (ધા૦ શ્રિ) = આશ્રય લીધેલ.

ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં = ચરણ-યુગલથી પર્વતનો આશ્રય લીધેલાને.

તે (મૂ૦ યુષ્ઠ) = તાર.

પદ્યાર્થ

“ ગર્જના કરતા એવા મેઘના સમાન (શ્યામવર્ણી) દેહવાળા ગજેન્દ્રના વિસ્તીર્ણ કુમ્ભના આલિંગનાર્થે તેમજ વિજય મેળવવાને માટે તેના ઉપર આરૂઢ થયેલો એવો તેમજ ભૂમિને વિષે યુદ્ધ કરવાને માટે જેનું અથવા તેમજ પાયદળોનું લશ્કર કટિબદ્ધ થઈ રહ્યું છે એવો

शत्रु पशु (हे लद्रे !) तारा यरलुयुगलशुपी पर्वतोना आश्रय दीधिलाने पीडा करी शकते नथी."—३५

* * * *

मांसासृगस्थिरसशुक्रसलज्जमज्जा-

स्नायूदिते वपुषि पित्तमरुत्कफाद्यैः ।

रोगानलं चपलितावयवं विकारै-

स्त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

टीका

हे कल्याणि ! ' त्वन्नामकीर्तनजलं ' तव नाम त्वन्नाम त्वन्नामः कीर्तनं-कथनम्-एकाग्रज-
पनं तदेव जलं-पानीयं यत् तत् त्वन्नामकीर्तनजलं अशेषं-समस्तं रोगानलं-कष्टकृशानुं शमयति-
विध्यापयति । कस्मिन् ? वपुषि-शरीरे । किंविशिष्टे वपुषि ? ' मांसासृगस्थिरसशुक्रसलज्जमज्जा-
स्नायूदिते ' मांसं च असृग्-रुधिरं च अस्थि च रसश्च शुक्रं-वीर्यं च सलज्जश्चासौ मज्जा च सल-
ज्जमज्जा तस्मिन्, मज्जनि लज्जात्वं पित्रङ्गत्वादाप्तं, यतो यस्य पिता कुलीनः तत्पुत्रः सलज्जः
स्यात् तस्य चाङ्गे पित्रङ्गानि तिष्ठन्ति । यदुक्तं विवाहप्रज्ञप्त्याम्—“तत्रो पितिर्यंगा पण्णात्ता, तं-
जहा-अट्टि अट्टिमिजा केतमंसूरोमणहे ” इति पाठात् सलज्जमज्जा इतिपदमुचितं, स्नायुः-नाडी च
मांसासृगस्थिरसशुक्रसलज्जमज्जास्नायवस्ताभिः उदिते-उत्पन्ने । तैः सप्तधातुभिः अथवा दशधा-
तुभिः मनुजतनुरूपयते । ते चोच्यन्ते—

“ रसासृगमांसमेदोऽस्थि-मज्जाशुक्राणि धातवः ।

सप्तैव दश वैकेषां, रोमत्वक्स्नायुभिः सह ॥ १ ॥”

इति हैमः (का० ३, श्लो० २८३) । तदुत्पन्ने वपुषि स्ववैश्वानरं त्वन्नामोदकं उपशम-
यति । किंविशिष्टं रोगानलं ? ' पित्तमरुत्कफाद्यैः विकारैः चपलितावयवं ' पित्तं च मरुच्च कफश्च
पित्तमरुत्कफास्ते आद्या येषु ते पित्तमरुत्कफाद्यास्तैः पित्तमरुत्कफाद्यैः विकारैः-बहुपीडनैः चप-
लितानि(ताः) चपलभावं प्रापितानि(ताः) अवयवानि(वाः)-नाड्युच्वासादीनि यस्य तत्
चपलितावयवम् । तत् सर्वं शमयतीति भावः ॥ ३६ ॥

अन्वयः

(हे कल्याणि !) त्वत्-नामन्-कीर्तन-जलं मांस-असृग्-अस्थि-रस-शुक्र-स-लज्ज-मज्जा-
स्नायु-उदिते वपुषि पित्त-मरुत्-कफ-आद्यैः विकारैः चपलित-अवयवं अ-शेषं रोग-अनलं शमयति ।

१ 'मज्ज' इति प्रतिभाति पदव्याख्यातः ।

२ छाया—

त्रीणि पित्रङ्गानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—अस्थि, अस्थिमज्जा, केशश्मश्रुरोमनखाः ।

શબ્દાર્થ

માંસ=માંસ.
 અસૂજ્જ=શોણિત, લોહી.
 અસ્થિ=હાડકું.
 રસ=રસ.
 શુક્ર=વીર્ય.
 સલજ્જ=લજ્જાશીળ.
 મજ્જા=ચરખી.
 સ્નાયુ=નાડી.
 ઉદિત (ધા० ઇ)=ઉદયમાં આવેલ.
 માંસાસુગસ્થિરસશુક્રસલજ્જમજ્જાસ્નાયુદિતે=માંસ,
 લોહી, હાડકાં, રસ, વીર્ય, લજ્જાશીળ ચરખી
 અને સ્નાયુ વડે ઉદયમાં આવેલા.
 વપુષિ=(મૂ० વપુસ)=હેલને વિષે.
 પિત્ત=પિત્ત.
 મરુત્=વાયુ.
 કફ=કફ.

આચ=પ્રમુખ.
 પિત્તમરુતકફાચૈઃ=પિત્ત, વાયુ અને કફાદિક.
 રોગ=રોગ, વ્યાધિ.
 અનલ=અગ્નિ.
 રોગાનલં=વ્યાધિરૂપ અગ્નિને.
 ચપલિત=ચપળતાને પ્રાપ્ત કરાવેલ.
 અવયવ=અવયવ, અંગોપાંગ.
 ચપલિતાવયવં=ચપળતા પામ્યાં છે અવયવો જ્ઞાતાથી
 એવા.
 વિકારૈઃ (મૂ० વિકાર)=વિકારો વડે.
 નામન્=નામ.
 કીર્તન=સ્તવન.
 જલ=જળ, પાણી.
 ત્વન્નામકીર્તનજલં=તારા નામના કીર્તનરૂપી જળ.
 શમયતિ (ધા० શમ્)=શમાવે છે, શાંત પાડે છે.
 શોષ=અવશેષ.
 અશોષં (મૂ० અશોષ)=સમસ્ત.

પદ્યાર્થ

“(હે ભદ્રે !) માંસ, શોણિત, અસ્થિ, રસ, વીર્ય, સલજ્જ મજ્જા અને સ્નાયુ (એ સાત ધાતુ) વડે ઉત્પન્ન થયેલા શરીરને વિષે પિત્ત, વાયુ અને કફ આદિ વિકારોથી ચપળતા પામી ગયાં છે (નાડી, ઉચ્છ્વાસ ઇત્યાદિ) અવયવો જ્ઞાતાથી એવા વ્યાધિરૂપી સમસ્ત અગ્નિને તારા નામના કીર્તનરૂપી જળ શાંત કરે છે.”—૩૬

મિથ્યાપ્રવાદનિરતં વ્યધિકૃત્યસૂય-

મેકાન્તપક્ષકૃતકક્ષવિલક્ષિતાસ્યમ્ ।

ચેતોસ્તમ્ભીઃ સ પરિમર્દયતે દ્વિજિહ્વં

ત્વન્નામનાગદમની હૃદિ યસ્ય પુંસઃ ॥ ૩૭ ॥

ટીકા

હે કલ્યાણિ ! યસ્ય પુંસઃ—પુરુષસ્ય હૃદિ—હૃદયે ‘ ત્વન્નામનાગદમની ’ ત્વન્નામૈવ નાગદમની— સર્પવશ્યકારિકા જટી સા ચ ત્વન્નામનાગદમની વર્તેતે । યત્તદોઃ સમ્બન્ધાત્ સ—ત્વદારાધકઃ પુમાન્ દ્વિજિહ્વં—દુર્જનં પરિમર્દયતે—ચૂર્ણયતિ સ્વાયત્તીકરોતિ વા । કિંવિશિષ્ટઃ સઃ ? ‘ ચેતોસ્તમ્ભીઃ ’ ચેતસઃ ચિત્તાત્ અસ્તા—દૂરીભૂતા મ્ભીઃ—મયં યસ્ય સ ચેતોસ્તમ્ભીઃ, નિર્ભય ઇત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટં દ્વિજિહ્વં ? મિથ્યાપ્રવાદનિરતં—અસત્પ્રલાપે આસક્તમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં દ્વિજિહ્વં ? ‘ વ્યધિકૃત્યસૂયં ’ વિશેષેણ અધિકૃતિઃ—અધિકતાં પ્રાપ્તા અસૂયા—ઈર્ષ્યા યસ્મિન્ સ વ્યધિકૃત્યસૂયસ્તમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં દ્વિજિહ્વં ?

‘ एकान्तपक्षकृतकक्षविलक्षितास्यं ’ एकान्तपक्षस्य-अद्वैतवादिनः कृतकक्षं-कृतोपमानं कृताङ्गीकरणं वा तेन विलक्षम्-उदासीनं जातमस्येति विलक्षितं आस्यं-मुखं यस्य स एकान्तपक्षकृतकक्ष-विलक्षितास्यः तम् । अनेकान्तवादिभिरनेकस एकान्तवादिनो विलक्षीकृता इति तात्पर्यम् ॥ ३७ ॥

अन्वयः

(हे कल्याणि !) यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामन्-नाग-दमनी (वर्तते), सः चेतस्-अस्त-भीः मिथ्या-प्रवाद-निरतं वि-अधिकृति-असूयं एक-अन्त-पक्ष-कृत-कक्ष-विलक्षित-आस्यं द्विजिह्वं परिमर्दयते ।

शब्दार्थ

मिथ्या=असत्य, ખોટા.

પ્રવાદ=પ્રલાપ, બકવાદ.

નિરત (ધાં રમ્)=અત્યંત આસક્ત.

મિથ્યાપ્રવાદનિરતં=અસત્ય પ્રલાપોને વિષે અત્યંત આસક્ત.

વિ=વિશેષતાવાચક અવ્યય.

આધિકૃતિ=અધિકતાને પામેલા.

અસૂયા=ઈર્ષ્યા.

વ્યાધિકૃત્યસૂયં=વિશેષતઃ અધિકતાને પ્રાપ્ત થઇ છે ઈર્ષ્યા જેને વિષે એવા.

एक=એક.

अन्त=નિશ્ચય.

पक्ष=પક્ષ.

कृत (ધાં કૃ)=કરેલ.

कक्ष=અંગીકાર.

विलक्षित=ઉદાસીન થયેલ.

आस्यं=વદન, મુખ.

एकान्तपक्षकृतकक्षविलक्षितास्यं=એકાન્ત પક્ષનો

અંગીકાર કરવા વડે વિલક્ષ બની ગયું છે વદન જેનું એવા.

चेतस्=મન.

अस्त (ધાં અસ્)=ફેંકી દીધેલ.

भी=બી.

चेतोऽस्तभीः=જેના ચિત્તમાંથી દૂર થયો છે ભય એવો.

सः (મૂં તદ્)=તે.

परिमर्दयते (ધાં મૃદ્)=ચૂર્ણ કરે છે.

द्विजिह्वं (મૂં દ્વિજિહ્વ)=(૧) દુર્જનને; (૨) સર્પને.

नामन्=નામ.

नाग=સર્પ.

दमनी=જડી.

त्वन्नामनागदमनी=તારા નામર્પી સર્પને વશ કરનારી જડી.

हृदि (મૂં હૃદ્)=હૃદયમાં.

यस्य (મૂં યદ્)=જેના.

पुंसः (મૂં પુન્સ)=પુરૂષના.

પદાર્થ

“ (હે ભદ્રે !) જે પુરૂષના હૃદયમાં તારા નામર્પી સર્પને વશ કરનારી જડી છે, તે નિર્ભય ચિત્તવાળો હોઇ કરીને અસત્ય પ્રલાપોને વિષે અત્યંત આસક્ત, વિશેષતઃ ઈર્ષ્યાળુ, તેમજ એકાન્ત પક્ષનો અંગીકાર કરવાથી વિલક્ષ વદનવાળા બનેલા એવા દુર્જન (સર્પ)ને ચૂર્ણ કરે છે (અર્થાત્ તેને વશ કરી લે છે). ”—૩૭

પ્રાચીનકર્મજનિતાવરણં જગત્સુ

મૌલ્યં મદાલ્યદ્દટમુદ્રિતમાન્દ્રતન્દ્રમ્ ।

દીપાંશુપિષ્ટમયિ ! સદ્ગત્સુ દેવિ ! પુંસાં

ત્વત્કીર્તનાત્ તમ ઇવાશ્ચ મિદામુપૈતિ ॥ ૩૮ ॥

ટીકા

હે કલ્યાણિ ! હે દેવિ ! અયિ इति કોમલામન્ત્રણે પુંસાં-ત્વદુપાસકાનાં મૌલ્યં-મૂર્ચતા આશુ-શીઘ્રં મિદાં-વિલયમુપૈતિ-પ્રાપ્નોતિ । કેષુ ? જગત્સુ । કસ્માત્ ? ત્વત્કીર્તનાત્-તવ ગુણકથનાત્ । કિંવિશિષ્ટં મૌલ્યં ? 'પ્રાચીનકર્મજનિતાવરણં' પ્રાગ્જન્મનિ ભવાનિ-ઉત્પન્નાનિ પ્રાચીનાનિ યાનિ કર્માણિ તૈર્જનિતમ્-ઉત્પાદિતં જ્ઞાનદર્શનીયાવરણાદિરૂપમાવરણં યસ્મિન્સ્તત્ પ્રાચીનકર્મજનિતાવરણમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટં મૌલ્યં ? 'મદાલ્ક્યદ્દદમુદ્રિતસાન્દ્રતન્દ્રં' મદાલ્ક્યત્વેન-ગર્વાધિક્વેન દ્દદમુદ્રા જાતાસ્યેતિ દ્દદમુદ્રિતં સાન્દ્રં-સઘનં તન્દ્રેતિ-આલસ્યં યસ્મિન્સ્તત્ મદાલ્ક્યદ્દદમુદ્રિતસાન્દ્રતન્દ્રમ્ । અથવા દ્દદમુદ્રા જાતાસ્યામિતિ દ્દદમુદ્રિતા (સા) ચાસૌ સાન્દ્રા-સઘના તન્દ્રા યસ્મિન્સ્તત્ તથા । મૌલ્યં કિમિવ ? તમ इव-અન્ધકારમિવ । યથા દીપાંશુપિષ્ટં-દીપકિરણચૂર્ણિતં તમ આશુ-શીઘ્રં મિદાં પ્રાપ્નોતિ । કેષુ ? સન્નસુ-ગૃહેષુ મન્દિરેષુ । તદ્વત્ । દીપસ્યાંશુભિઃ-કિરણૈઃ પિષ્ટં દીપાંશુપિષ્ટમ્ । 'પિષ સંચૂર્ણને' (इत्यस्य) પિષ્ટમિતિ રૂપમ્ ॥ ૩૮ ॥

અન્વયઃ

અયિ દેવિ ! પુંસાં પ્રાચીન-કર્મન્-જનિત-આવરણં મદ-આલ્ક્ય-દ્દદ-મુદ્રિત-સાન્દ્ર-તન્દ્રં મૌલ્યં જગત્સુ ત્વત્-કીર્તનાત્ સન્નસુ દીપ-અંશુ-પિષ્ટં તમઃ इव આશુ મિદાં ઉપૈતિ ।

શીખ-દાર્થ

પ્રાચીન=પુરાતન, પુરાણાં, જૂનાં.
 કર્મન્=કર્મ.
 જનિત (ધા० જન્)=ઉત્પન્ન કરાયેલ.
 આવરણ=આવરણ.
 પ્રાચીનકર્મજનિતાવરણં=પ્રાચીન કર્મો વડે ઉત્પન્ન કરાયેલાં છે આવરણ જેને વિષે એવી.
 જગત્સુ (મૂ० જગત્)=દુનિયાઓને વિષે.
 મૌલ્યં (મૂ० મૌલ્ય)=મૂર્ખતા.
 મદ=અભિમાન, ગર્વ.
 આલ્ક્ય=ભરપૂર.
 દ્દદ=મજબૂત.
 મુદ્રિત=મુદ્રિત.
 સાન્દ્ર=ધન.
 તન્દ્રા=આળસ.
 મદાલ્ક્યદ્દદમુદ્રિતસાન્દ્રતન્દ્રં=ગર્વની અધિકતા વડે

મજબૂત રીતે મુદ્રિત થયું છે ધન આળસ જેને વિષે એવી.
 દીપ=દીપક, દીવો.
 અંશુ=કિરણ.
 પિષ્ટ (ધા० પિષ્)=ચૂર્ણિત.
 દીપાંશુપિષ્ટં=દીપકનાં કિરણો વડે ચૂર્ણિત.
 અયિ=સંબોધનવાચક શબ્દ.
 સન્નસુ (મૂ० સન્ન)=ગૃહોને વિષે.
 દેવિ ! (મૂ० દેવી)=હે દેવી !
 પુંસાં (મૂ० પુંસ)=મનુષ્યોની.
 ત્વત્કીર્તનાત્=તારા કીર્તનથી.
 તમઃ (મૂ० તમસ્)=અધકાર.
 इव=જેમ.
 આશુ=શીઘ્ર.
 મિદાં (મૂ० મિદા)=નાશને.
 ઉપૈતિ (ધા० ઇ)=પામે છે.

પદાર્થ

“ હે દેવી ! પ્રાચીન કર્મો વડે ઉત્પન્ન થયેલાં એવાં (જ્ઞાનાવરણાદિક) આવરણો જેને વિષે છે એવી તેમજ જેને વિષે વળી ગર્વની અધિકતા વડે ધન આલસ્યનું મજબૂત મુદ્રણ થયું છે એવી મનુષ્યોની મૂર્ખતા દુનિયાઓને વિષે તારા સંકીર્તનથી ગૃહોને વિષે દીપકનાં કિરણોથી ચૂર્ણિત થયેલા અધકારની જામ નાશ પામે છે.”—૩૮

* * * * *

साहित्यशाब्दिकरसामृतपूरितायां
सत्तर्ककर्कशमहोर्मिमनोरमायाम् ।
पारं निरन्तरमशेषकलन्दिकायां
त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

टीका

हे देवि ! निरन्तरं त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणोऽशेषकलन्दिकायां-समस्तविद्यायां पारं लभन्ते-प्राप्नुवन्ति । त्वत्पादपङ्कजनं-तव चरणकमलवनं आश्रयन्ते-सेवन्ते इतिशीलास्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणः । “ कलन्दिका सर्वविद्या ” इति हैमः (का० २, श्लो० १७२) । किंविशिष्टायां कलन्दिकायां ? ‘ साहित्यशाब्दिकरसामृतपूरितायां ’ साहित्यं-छन्दःकाव्यादि, शाब्दिको-व्याकरणग्रन्थः, तयोः रस एवामृतं तेन पूरिता-भरि(भृ)ता तस्यां साहित्यशाब्दिकरसामृतपूरितायाम् । पुनः किंविशिष्टायां कलन्दिकायां ? ‘ सत्तर्ककर्कशमहोर्मिमनोरमायां ’ सतां-पण्डितानां तर्काः-प्रमाणादिपदार्थविचारास्त एव कर्कशाः-कठोरा महोर्मयो-महाकल्लोलास्तैर्मनोरमा-मनोहरा या सा सत्तर्ककर्कशमहोर्मिमनोरमा तस्यां सत्तर्ककर्कशमहोर्मिमनोरमायाम् । तत्पर्यन्तं त्वदाराधका लभन्त इत्यर्थः ॥ ३९॥

अन्वयः

(हे देवि !) निरन्तरं त्वत्-पाद-पङ्कज-वन-आश्रयिणः साहित्य-शाब्दिक-रस-अमृत-पूरितायां सद्-तर्क-कर्कश-महत्-ऊर्मि-मनोरमायां अ-शेष कलन्दिकायां पारं लभन्ते ।

श्लोकार्थ

साहित्य=साहित्य.
शाब्दिक=भा३२शु.
रस=रस.
अमृत=अमृत.
पूरित (धा० पू)=पूर्यु.
साहित्यशाब्दिकरसामृतपूरितायां=साहित्य अने
भा३२शुना रस३पी अमृतथी पूर्यु.
सद्=पण्डित.
तर्क=तर्क.
कर्कश=कठोर.
महत्=मोटा.
ऊर्मि=कल्लोला.
मनोरम=मनोहर.

सत्तर्ककर्कशमहोर्मिमनोरमायां=पण्डितानां तर्क३पी
कठोर तेमण मोटा कल्लोला वडे मनोहर.
पारं (मू० पार)=पारने.
निरन्तरं=सर्वदा.
अशेष=निःशेष, समस्त.
कलन्दिका=विद्या.
अशेषकलन्दिकायां=समस्त विद्याभां.
पाद=चरण,
पङ्कज=कमल.
वन=वन.
आश्रयिणु=आश्रय लेनार.
त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणः=तारां चरण-कमलो३पी
वनतो आश्रय लेनारा.
लभन्ते (धा० लभ्)=प्राप्ते छे.

पदार्थ

“ हे देवी ! निरन्तर तारां चरण-कमलो३पी वननो आश्रय लेनारा (काव्यादिक) साहित्य

अने व्याकरणा रसाभूतथी परिपूर्ण्ये एवी तेमण पण्डितोना तर्कशी कठोर तेमण मोटा क्खोला वडे मनोहर एवी सर्व विधाने विषे पार पाभे छे.”—३६

* * * *

संस्थैरुपर्युपरि लोकमिलौकसो ज्ञा

व्योम्नो गुरुज्ञकविभिः सह सख्यमुच्चैः ।

अन्योऽन्यमान्यमिति ते यदवैमि मात-

त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

टीका

हे मातरहमिति अवैमि-जानामि । इतीति किं ? यत् ‘इलौकसो ज्ञा’ इलायाम्-ऊर्वा-भूमौ ओको-गृहं येषां ते इलौकसो-मनुष्या ज्ञाः-पण्डिताः सख्यं-मैत्रीभावं व्रजन्ति-ग्रामुव्रन्ति । कैः सह ? गुरुज्ञकविभिः सह-बृहस्पतिबुधभृगुदेवैः सह । त्वदाराधका देवप्रिया भवन्तीति भावः । कस्मात् ? ते-तव स्मरणात्-ध्यानात् । किंविशिष्टैः ? व्योम्न-आकाशस्य उपर्युपरि लोकं-देवलोकं उपरि यथाक्रमं संस्थैः-स्थितैः । किंविशिष्टस्य व्योम्नः ? ‘भवतः’ भानि-नक्षत्राणि सन्त्यस्मि-स्तद् भवत् तस्य भवतः, नक्षत्रमण्डितस्येत्यर्थः । किंविशिष्टं सख्यं ? उच्चैः-अतिशयेन अन्योऽन्यमान्यं-परस्परपूज्यम् । किं कृत्वा ? त्रासं विहाय-भयं त्यक्त्वा । मर्त्या अमर्त्यान् अमर्त्याश्च मर्त्यान् अर्थयन्तीति परस्परं प्रीतिरिति ॥ ४० ॥

अन्वयः

(हे) मातः ! यद् इला-ओकसः ज्ञाः ते स्मरणात् त्रासं विहाय भ-वतः व्योम्नः उपरि उपरि लोकं संस्थैः गुरु-ज्ञ-कविभिः सह उच्चैः अन्योऽन्य-मान्यं सख्यं व्रजन्ति इति अवैमि ।

श्लोकार्थ

संस्थैः (मू० संस्थ)=रहेला.

उपरि=उपर.

लोकं (मू० लोक)=लोकाभां, दुनियाभां.

इला=पृथ्वी.

ओकस्=गृह.

इलौकसः=पृथ्वी उपर गृहे छे जेनां ते, मनुष्ये.

ज्ञाः (मू० ज्ञ)=पण्डितो.

व्योम्नः (मू० व्योम्न)=आकाशना.

गुरु=भृगुस्पति.

ज्ञ=बुध.

कवि=शुक्र.

गुरुज्ञकविभिः=भृगुस्पति, बुध अने शुक्र साथे.

सह=साथे.

सख्यं (मू० सख्य)=मित्रताने, दोस्तीने.

उच्चैः=अत्यन्त.

अन्योऽन्य=परपर.

मान्यं=मान्य, पूज्य.

अन्योऽन्यमान्यं=परपर पूज्य.

अवैमि (धा० इ)=हुं ज्ञाणुं छुं.

मातः ! (मू० मातृ)=हे माता !

त्रासं (मू० त्रास)=त्रासने.

विहाय (धा० हा)=छोडीने.

भवतः (मू० भ-वत्)=नक्षत्र-युक्ता.

स्मरणात् (मू० स्मरण)=स्मरणस्ये.

व्रजन्ति (धा० व्रज्)=पाभे छे.

પદાર્થ

“હે માતા ! મર્ત્ય-લોકવાસી પહિંડતો તારૂં સ્મરણ કરવાથી ત્રાસરહિત બનીને નક્ષત્ર-યુક્ત આકાશના ઉપર ઉપર આવેલા લોકને વિષે રહેલા એવા બહુસ્પતિ, બુધ અને શુક્ર સાથે એક બીજને અતિશય માન્ય એવી મિત્રતા પામે છે (અર્થાત્ માનવોની દેવો સાથે અને દેવોની માનવો સાથે પણ મૈત્રી થાય છે).”—૪૦

સ્પટીષ્કરણ

નક્ષત્ર-વિચાર—

જૈન દર્શનમાં નક્ષત્રો ૨૮ માનવામાં આવ્યા છે, જ્યારે સાધારણ રીતે લોકમાં ૨૭ નક્ષત્રોનો વ્યવહાર છે. અત્ર ‘અભિજિત્’ નો ઉત્તરાષાઢાના ચતુર્થ પાદમાં અનુપ્રવેશ થતો હોવાથી તેને જુદું ગણવામાં ન આવે, તો જૈન માન્યતા લૌકિક માન્યતાની સાથે મળતી થાય છે. ૨૮ નક્ષત્રોનાં નામો જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિના ૧૫૫ માં સૂત્રમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

(૧) અભિજિત્, (૨) શ્રવણ, (૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતભિષક, (૫) પૂર્વાભદ્રપદા, (૬) ઉત્તરાભદ્રપદા, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભરણી, (૧૦) કૃત્તિકા, (૧૧) રોહિણી, (૧૨) મૃગશિરસ, (૧૩) આર્દ્રા, (૧૪) પુનર્વસુ, (૧૫) પુષ્ય, (૧૬) આશ્લેષા, (૧૭) મઘા, (૧૮) પૂર્વાશ્લેષા, (૧૯) ઉત્તરાશ્લેષા, (૨૦) હસ્ત, (૨૧) ચિત્રા, (૨૨) સ્વાતિ, (૨૩) વિશાખા, (૨૪) અનુરાધા, (૨૫) જ્યેષ્ઠા, (૨૬) મૂળ, (૨૭) પૂર્વાષાઢા અને (૨૮) ઉત્તરાષાઢા.

હિંદુ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણેનો ક્રમ જોવાતો નથી. જૈન દર્શનમાં ભિન્ન ક્રમ રાખવાનો હેતુ એ છે કે યુગના પ્રારંભમાં ચન્દ્રની સાથે અભિજિત્નો પ્રથમ યોગ થાય છે (જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિની શાન્તિચન્દ્રીયા વૃત્તિ પત્રાંક ૪૯૬).

મનુષ્યલોકમાં રહેલા નક્ષત્રોનો વિષ્કમ્ભ એક ગાઉનો અને તેની જંચાઈ અડધા ગાઉની છે, જ્યારે તેની બહારનાં નક્ષત્રોનો વિષ્કમ્ભ અડધા ગાઉનો અને જંચાઈ એથી અડધી છે.

* * * *

દેવા इयन्त्यजनिमम्ब ! तव प्रसादात्

प्राप्नोत्यहो प्रकृतिमात्मनि मानवीयाम् ।

व्यक्तं त्वचिन्त्यमहिमा प्रतिभाति तिर्यङ्

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ૪૧ ॥

ટીકા

હે અમ્બ ! વ્યક્ત—પ્રકટં યથા સ્યાત્ તથા તવાત્મનિ-સ્વરૂપે-વાગ્દેવતારૂપેઽચિન્ત્યમહિમા પ્રતિભાતિ—પ્રતિભાસતે । યદ-યસ્માત્ કારણાત્ તિર્યઙ્ માનવીયાં પ્રકૃતિં-નરતનં પ્રાપ્નોતિ । અહો

इत्याश्चर्ये । मर्त्या-नरा मकरध्वजतुल्यरूपाः-कामदेवसमाकारा भवन्ति । तु-पुनः । अहो इत्या-
श्चर्ये । देवाः-सुरा अजनि-अयोनिजन्मत्वं इयन्ति-प्राप्नुवन्ति । कस्मात् ? तव-भवत्याः प्रसा-
दात्-जपा(तवा)नुग्रहाद् इति ॥ ४१ ॥

अन्वयः

(हे) अम्ब ! (तव) आत्मनि अचिन्त्य-महिमा व्यक्तं प्रतिभाति, (यद्) तव प्रसादात् अहो
तिर्यङ् मानवीयां प्रकृतिं प्राप्नोति, मर्त्याः मकर-ध्वज-तुल्य-रूपाः भवन्ति, देवाः तु अ-जनि इयन्ति ।

શીખદાર્થ

देवाः (मू० देव)=सुरो.
इयन्ति=पामे छे.
अजनि (मू० अ-जनि)=योनि-रहित जन्मने.
अम्ब ! (मू० अम्बा)=हे माता !
तव (मू० युष्मद्)=तारा.
प्रसादात् (मू० प्रसाद)=प्रसादથી, કૃપાથી.
प्राप्नोति (धा० आप्)=મેળવે છે.
अहो=अहो !
प्रकृति (मू० प्रकृति)=પ્રકૃતિને.
आत्मनि (मू० आत्मन्)=સ્વરૂપને વિષે.
मानवीयां (मू० मानवीया)=મનુષ્યસંબંધી.
व्यक्तं=સ્પષ્ટ રીતે.
तु=वणी.
चिन्त्य=વિચારણીય.

अचिन्त्य=વિચાર નહિ થઇ શકે એવા.
महिमन्=મહિમા, પ્રભાવ.
अचिन्त्यमहिमा=અચિન્ત્ય મહિમા.
प्रतिभाति (धा० भा)=શોભે છે.
तिर्यक् (मू० तिर्यच्)=तिर्य्य.
मर्त्याः (मू० मर्त्य)=માનવો.
भवन्ति (धा० भू)=થાય છે.
मकर=મગર.
ध्वज=ધ્વજ.
मकरध्वज=મદન.
तुल्य=સમાન.
रूप=રૂપ.
मकरध्वजतुल्यरूपाः=મદનના સમાન રૂપ છે એનું
એવા.

પદાર્થ

“ हे माता ! तारा स्वरूपने विषे अचिन्त्य महिमानो स्पष्ट रीते प्रतिभास थाय छे
(अર્थात् तारो महिमा अपूर्व छे), (केभके) तारी कृपा वडे अहो ! तिर्य्य मनुष्य-संबंधी
प्रकृतिने पामे छे (अर्थात् तिर्य्य भवनो त्याग करीने मनुष्य-भव पामे छे). वणी मनुष्यो
मदनना समान स्वरूपवाणा भने छे अने देवो तो योनि-रहित एवा जन्मने पामे छे.”—४१

* * * * *

ये चानवद्यपदवीं प्रतिपद्य पद्मे !

त्वच्छिक्षिता वपुषि वासरति लभन्ते ।

नोऽनुग्रहात् तव शिवास्पदमाप्य ते यत्

सद्यः स्वयं विगतबन्धमया भवन्ति ॥ ४२ ॥

૧ જે જીવોને નારકી, માનવ કે દેવ-દાનવ તરીકે ઓળખાવી ન શકાય, તે જીવોને ‘ તિર્ય્ય ’ કહેવામાં આવે છે. અન્ય શીખદોમાં કહીએ તો એકેન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય જીવો અને પંચેન્દ્રિય પૈકી દેવ-દાનવ, માનવ અને નારકી સિવાયના જીવો ‘ તિર્ય્ય ’ છે.

ટીકા

હે પદ્મે !-હે કમલે ! ચ-પુનઃ યે નરા ' ત્વચ્છિક્ષિતાઃ ' ત્વંયા શિક્ષિતાઃ ત્વચ્છિક્ષિતાઃ ત્વચ્છિક્ષાશાસ્ત્રબંધવપ્રસાદા ઈદ્દશાઃ પુરુષાઃ ત્વચ્છિક્ષવપ્રસાદા વપુષિ-શરીરે યોનિજન્મનિ વાસરતિ નો લભન્તે, વસનં વાસો-ગર્ભાવતારસ્તાસ્મિન્ રતિઃ-પ્રીતિઃ વાસરતિસ્તાં વાસરતિં ન પ્રાપ્નુવન્તિ । કિં કૃત્વા ? અનવચપદર્વી-નિરવચમાર્ગ પ્રતિપદ્ય-સંપ્રાપ્ય । સ્યાદ્વાદનયપન્થાનમાસાદ્યાપુનરાવૃત્તિમી-હન્તે ઇતિ માવઃ । યદ્-યસ્માત્ કારણાત્ તે-ત્વત્સંમાલિતાઃ (તવ અનુગ્રહાત્) શિવાસ્પદં-સિદ્ધિસ્થાનં આપ્ય-લબ્ધ્વા સ્વયમ્-આત્મનૈવ સદ્યઃ-તત્કાલં વિગતવન્ધમયા ભવન્તિ-વિશેષેણ ગતં-વિલયં પ્રાપ્તં અષ્ટકર્મણાં વન્ધસ્ય મયં યેષાં તે વિગતવન્ધમયા જન્મજરારહિતા જાયન્ત ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

અન્વયઃ

(હે) પદ્મે । ત્વત્-શિક્ષિતાઃ યે ચ અન્-અવચ-પદર્વી પ્રતિપદ્ય વપુષિ વાસ-રતિં નો લભન્તે યદ્ તે તવ અનુગ્રહાત્ શિવ-આસ્પદં આપ્ય સદ્યઃ સ્વયં વિગત-વન્ધ-મયાઃ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

યે (મૂ० યદ્)=જેઓ.

ચ=વળી.

અવચ=દૂષણુ.

અનવચ=અવિદ્યમાન છે દૂષણુ જેને વિષે એવા, દોષ-રહિત.

પદર્વી=માર્ગ.

અનવચપદર્વી=દોષ-રહિત માર્ગને.

પ્રતિપદ્ય (ધા० પદ્)=પ્રાપ્ત કરીને.

પદ્મે ! (મૂ० પદ્મા)=હે લક્ષ્મી !

શિક્ષિત (ધા० શિક્ષ)=શિક્ષા પામેલ.

ત્વચ્છિક્ષિતાઃ=તારી પાસેથી શિક્ષા પામેલા.

વપુષિ (મૂ० વપુસ્)=દેહને વિષે.

વાસ=નિવાસ.

રતિ=પ્રીતિ.

વાસરતિં=નિવાસની પ્રીતિને.

લભન્તે (ધા० લભ્)=મેળવે છે.

નો=નહિ.

અનુગ્રહાત્ (મૂ० અનુગ્રહ)=પ્રસાદ વડે.

શિવ=મોક્ષ.

આસ્પદ=સ્થાન.

શિવાસ્પદં=મોક્ષ-સ્થાનને.

આપ્ય (ધા० આપ્)=પ્રાપ્ત કરીને.

તે (મૂ० તદ્)=તેઓ.

યદ્=જેથી કરીને.

સદ્યસ્=તત્કાળ.

સ્વયં=પોતાની મેળે.

વિગત (ધા० ગમ્)=વિશેષતઃ ગપેલ.

વન્ધ=અન્ધ.

મય=ખીક.

વિગતવન્ધમયાઃ=વિશેષતઃ જોતો રહેા છે અન્ધનો ભય જેમને એવા.

ભવન્તિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.

પદ્યાર્થ

“ વળી હે લક્ષ્મી ! તારી પાસેથી શિક્ષા પામેલા (અર્થાત્ તારા વરદાન વડે વિભૂષિત અનેલા) એવા જ (મનુષ્યો) (સ્યાદ્વાદર્શી) દોષ-રહિત સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને માતાના શરીરમાં નિવાસ કરવામાં પ્રીતિ રાખતા નથી (અર્થાત્ જેઓ ગર્ભાવતારથી વિમુખ્પ અને છે), તેઓ તે કારણને લીધે તારી કૃપા વડે મુક્તિ-પદવીને પ્રાપ્ત કરીને પોતાની મેળે તત્કાલ (અષ્ટ કર્મના) અન્ધના ભયથી મુક્ત અને છે.”—૪૨

* * * * *

૧ ' સ્વયાં પુરુષાઃ ' ઇતિ પાઠઃ ક-પ્રત્યાં ન વર્તતે ।

इन्दोः कलेव विमलाऽपि कलङ्कमुक्ता
 गङ्गेव पावनकरी नजलाशयाऽपि ।
 स्यात् तस्य भारति ! सहस्रमुखी मनीषा
 यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

टीका

हे भारति ! भरतस्य-भरतक्षेत्रस्याधिष्ठातृत्वाद् भारती अथवा भरतेन भ्रात्रा चक्रवर्तिना सह जाता-पुगलप्रसवत्वात् सहोत्पन्ना भारती-ब्राह्मी तत्पद्मोदधने हे भारति ! । यो मतिमान्-प्राज्ञ इमं-मत्कृतं 'तावकं' तवेदं तावकं स्तोत्रं अधीते-पठति । अधिपूर्वं इङ् अध्ययने । तस्य मति-मतः मनीषा-बुद्धिः 'सहस्रमुखी' सहस्रं मुखं यस्याः सा, अथवा मुखे सहस्ररूपा एकस्या अनेकार्थरूपा सा सहस्रमुखी स्यात्-भवेत् । किंविशिष्टा मनीषा ? पावनकरी-पवित्रकारिणी अपि नजलाशया डलयोः सावर्ण्यात् 'नजडाशया' नजडेषु-मूर्तेषु आशयः-अभिप्रायो यस्याः सा नजडाशया, नजो नक्रादिगणे पठितत्वात् अनादेशो न । मनीषा का इव ? गङ्गा इव । किंविशिष्टा गङ्गा ? सहस्रमुखी-सहस्रधारा, अपीति विरोधे जलाशया-जलरूपा किं पावनकरी न ? अपि तु पावनकरी स्यादेव । जलमाशेते-समन्तात् तिष्ठति यत्र सा जलाशया नित्यजला हिमवतोऽवतरिता पवित्रा स्वयं पुनाति च लोकम् । पुनः किंविशिष्टा मनीषा ? विमला-निर्मला अपि-निश्चयेन कलङ्कमुक्ता-कलङ्करहिता । मनीषा का इव ? इन्दोः-चन्द्रस्य कलेव, सा विमलाऽपि कलङ्कमुक्ता न, सकलङ्कत्वा- (वच्चा)त्, मनीषायां निष्कलङ्कत्वमधिकम् । इन्दोः कलाऽपि सहस्रमुखी सहस्ररश्मीनामुदयत्वात् तुल्यविशेषणानि ॥ ४३ ॥

अन्वयः

(हे) भारति ! यः मतिमान् इमं तावकं स्तवं अधीते, तस्य मनीषा इन्दोः सहस्र-मुखी कला इव सहस्र-मुखी विमला कलङ्क-मुक्ता अपि सहस्र-मुखी गङ्गा इव पावनकरी न-जल-आशया अपि स्यात् ।

श्लोकार्थ

इन्दोः (मू० इन्दु)=चन्द्रनी.

कला=उष्णी.

इव=ज्जेभ.

विमला (मू० विमल)=निर्भङ्गा.

अपि=निश्चयवाचक अन्वय.

कलङ्क=कलं कं.

मुक्त (धा० मुच्)=मुक्ता.

कलङ्कमुक्ता=कलं कंथी रहित.

गङ्गा=गंगा.

पावन=पवित्र.

करी=करनारी.

पावनकरी=पवित्र करनारी.

न=नहि.

जलाशया=आशयानु ७७ ७७यां रहे छे ते, सर्वथा ७७वाणी.

जड=भूषं.

आशय=अभिप्राय.

नजलाशया=भूषंने विषे आशय नथी ज्जेतो ज्जेवी.

स्यात् (धा० अस्)=थाय.

तस्य (मू० तद्)=तेनी.

भारति ! (मू० भारती)=हे भरतवती !

સહસ્ર=૬૫૨.

મુખ=મુખ.

સહસ્રમુખી=૬૫૨ મુખવાળી.

મનીષા=મતિ, બુદ્ધિ.

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

તાવકં (મૂં તાવક)=તારા.

સ્તવં (મૂં સ્તવ)=સ્તોત્રને.

દમં (મૂં દમ)=આ.

મતિમાન્ (મૂં મતિમત્)=બુદ્ધિશાળી.

અધીતે (ધાં ઇ)=પઠે છે.

પદાર્થ

“હે સરસ્વતી ! જે બુદ્ધિશાળી (મેં રચેલા) આ તારા સ્તોત્રનું પઠન કરે, તેની બુદ્ધિ ચન્દ્રની સહસ્ર-મુખી કલાની જેમ નિર્મળ અને કલંક-રહિત તેમજ સહસ્ર-મુખી ગંગા (નદી)-ની જેમ પવિત્ર કરનારી અને વળી જડને વિષે અભિપ્રાય-રહિત એવી નક્કી થાય.”—૪૩

યોઽહજ્જયેઽકૃત જયોઽગુરુષેઽમકર્ણ—

પાદપ્રસાદમુદિ તો ગુરુધર્મસિંહઃ ।

વાગ્દેવિ ! ભૂમ્નિ ભવતીભિરભિજ્ઞસઙ્ઘે

તં માનતુઙ્ગમવશા સમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ ॥ ૪૪ ॥

ટીકા

હે વાગ્દેવિ !—શ્રુતાધિષ્ઠાત્વાદ્ હે શ્રુતદેવિ ! વાચાં-વાણીનાં મધ્યે દેવી મહિમાધિક્યેન દીવ્યતિ-ક્રીડતીતિ વાગ્દેવી તત્સમ્બોધને હે વાગ્દેવિ ! ભવતીભિઃ-ગુપ્માભિર્યઃ ‘ગુરુધર્મસિંહઃ’ ગુરુઃ-ગરિષ્ઠો યો ધર્મો-દશવિધઃ ક્ષાન્ત્યાદિસ્ત્ર સિંહ ઇવ સિંહઃ પ્રથલપૌરુષત્વાત્ પુમાન્ ‘ભૂમ્નિ’ બહોર્ભાવો ભૂમા તસ્મિન્ ભૂમ્નિ બહુવિધે ‘અભિજ્ઞસઙ્ઘે’ અભિજ્ઞો-દક્ષો-ધર્મ-પરાયણો યોઽસૌ સઙ્ઘશ્રુતવિંધઃ સાધુસાધ્વીશ્રાવકશ્રાવિકારુપસ્તસ્મિન્નભિજ્ઞસઙ્ઘે ‘જયો’ જયતીતિ જયઃ-જયવાન્ અકૃત-ચક્રે । ગ્રન્થકર્તુર્નામાઽપિ ગુરુધર્મસિંહઃ ગુરુઃ-આચાર્યશ્ચાસૌ ધર્મસિંહશ્ચ ધર્મસિંહાભિધાનઃ ગુરુધર્મસિંહઃ, બહૂનાં ધર્મોપદેશકત્વાદ્ ગુરુઃ-આચાર્યઃ સ્યાદ્વા-દનયપ્રખ્યાપનાઙ્ઞૈનાચાર્યઃ શ્રીધર્મસિંહનામાઽહં ચતુર્વિંધસઙ્ઘસભાયાં વાગ્દેવતાભિર્જયવાન્ ચક્રે इति कथनाशयेन लब्धवरप्रसाद इति ज्ञापितम् । किंविशिष्टेऽभिज्ञसङ्घे ? ‘अहञ्जये’ अन्येषा-मेकान्तवादिनां अहमित्यहङ्कारं जयतीति अहञ्जयस्तस्मिन्अहञ्जये । अहमित्यहङ्कारार्थेऽव्ययम् । मिथ्यात्वं निर्मूलमुन्मूल्य सम्यक्त्वमूलस्वधर्मतत्परे सङ्घे इत्यर्थः । पुनः किंविशिष्टो यः ? ‘तः’ ‘तु वृद्धौ’ धातुः त्वदनुप्रहात् तौतीति तः, स्वमहिम्ना वृद्धिं प्राप्त इत्यर्थः । किंविशिष्टे सङ्घे ? ‘अगुरुषे’ अनाचाराः सन्त आत्मानं गुरुत्वमन्यमाना येऽगुरुवस्तान् सिनोति-वाग्वादैर्वन्धते-निरुत्तरी-करोति सः अगुरुषः-कुगुरुनिषेधकः तस्मिन्गुरुषे । ‘पिञ् बन्धने’ सिनोतेर्डेः कृदन्तप्रत्ययः, (ततः) अगुरुष इति सिद्धम् । पुनः किंविशिष्टे सङ्घे ? ‘अमकर्णपादप्रसादमुदि’ अम् रोगे अमतीति अम् किञ्चन्तः अम्-रोगः, अकं-दुःखं, न कं अकं, अं च अकं च ऋणं च अमकर्णानि, तानि पाति-

૧ ચન્દ્રના કિરણોની સંખ્યા એક હજારની હોવાથી આ વિશેષણ યુક્ત છે.

૨ હિમાલય પર્વત ઉપરથી પડતી ગંગા નદીની સહસ્ર ધારા હોવાથી આ વિશેષણ સાચું છે.

रक्षतीति अमकर्णपं, तच्च तत् अत् च-बन्धनं, अति अदि बन्धने किञ्चन्तः, अत्शब्दो बन्धनपर्यायार्थः, अमकर्णपात्, तस्य अमकर्णपादः-रोगदुःखऋणरूपबन्धनस्याप्रसादः-पराभवस्तेन मुद्-हर्षो यस्य सोऽमकर्णपादप्रसादमुत् तस्मिन् अमकर्णपादप्रसादमुदि । तव-शासनाधिष्ठातुः भवत्या अनुग्रहात् सप्त ईतयः रोगादयः सङ्घे न पराभवन्ति तेन प्रकर्षहर्षयुक्ते इत्यर्थः । अथ च ग्रन्थकर्तुः पक्षे विशेषणे च । किंविशिष्टो यो गुरुधर्मसिंहः ? गुरुषेमकर्णपादप्रसादमुदितः स्वयं शिक्षार्पितत्वात् स्वहस्तदीक्षाप्रदानात् स्वपदस्थापितत्वात् गुरुः-महान् गुरुर्मदीयधर्मोपदेष्टा श्रीपूज्यः षेमकर्णाभिधेयः तेषां (तस्य) पादप्रसादेन-चरणप्रभावेण मुदितो-हर्षितः गुरुषेमकर्णपादप्रसादमुदितः, श्रीमद्गुरुपादानुग्रहप्रवृद्धहर्ष इत्यर्थः । अत्र षेमकर्णशब्दस्य श्रवणनक्षत्रस्य च चतुर्थपादे जन्मत्वान्मूर्धन्यषकारादिक उचित एवेति निर्णयं लिखितोऽस्ति । अथवा ग्रामनाम्नोः संस्काराभावान्नात्र वितर्कः । हे देवते ! त्वया यो जयवान् चक्रे, यः कः पुरुषोत्तमः तदाह-अवशा-निरर्गला लक्ष्मीः तं जयवन्तं पुरुषोत्तमं समुपैति-सुतरां भजते-प्रीत्याऽऽश्रयतीत्यर्थः । किंविशिष्टं तं ? ' मानतुङ्ग ' मानेन-सन्मानेन गुर्वनुग्रहप्रतिष्ठया त्वत्तो लब्धवरेण च तुङ्गः-उच्चैस्तरो महिमाधिको यः स मानतुङ्गः तं मानतुङ्गं सदा साम्राज्यलक्ष्मीः सेवते इति भावः । अथ चतुर्थपादे मानतुङ्गशब्देन प्राचीनभक्तामरस्तोत्रकर्त्रा स्वनाम मानतुङ्गाचार्य इति ज्ञापितम् । तच्च सर्वमवसेयमिति ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीचतुर्थपादसमस्यापूरितभक्तामरस्तोत्रवृत्तिः स्वोपज्ञा समाप्ता ॥

अन्वयः

(हे) वाच्-देवि ! भवतीभिः यः तः गुरु-धर्म-सिंहः अहं-जये अ-गुरु-षे अम्-अ-क-ऋण-प-अत्-अ-प्रसाद-मुदि भूमि अभिन्न-सङ्घे जयः कृतः, तं मान-तुङ्गं अ-वशा लक्ष्मीः समुपैति ।

अथवा

(हे) वाच्-देवि ! भवतीभिः यः गुरु-षेमकर्ण-पाद-प्रसाद-मुदितः गुरु-धर्मसिंहः अहं-जये भूमि-अभिन्न-सङ्घे जयः कृतः, तं मान-तुङ्गं अ-वशा लक्ष्मीः समुपैति ।

श्लोकार्थ

यः (मू० यद्)=ते.

अहं=अहंकारवाचक अव्यय.

अहञ्जये (मू० अहञ्जय)=अहंकारेण श्रुते छे तेवा.

अकृत (धा० कृ)=करोति हवे.

जयः (मू० जय)=विजयी.

अ=नकारवाचक शब्द.

गुरु=गुरु.

सि=साधितुं.

अगुरुषे=दुःखरते अंधन-कर्ता एवा.

अम्=रोग.

क=सुख.

अक=दुःख.

ऋण=ऋण, देवुं.

पा=रक्षय्य करवुं.

अत्=अंधन.

प्रसाद=प्रसाद, कृपा.

मुद्=हर्ष.

अमकर्णपादप्रसादमुदि=रोग, दुःख अने ऋणानु रक्षय्य करनारा एवा अन्धनता पराभवने दीधे हर्ष छे जेने एवा.

तः (मू० त)=वृद्धि पाभेला.

गुरु=(१) मडानु; (२) आयाय.

षेमकर्ण=षेमकर्ण, धर्मसिंहना गुरु.

मुदित (धा० मुद्)=हर्षित.

गुरुषेमकर्णपादप्रसादमुदितः=गुरु षेमकर्णना अर-णुनी कृपा वडे हर्षित.

गुरु=भोरा.

ધર્મ=ધર્મ.

સિંહ=સિંહ.

ધર્મસિંહ=ધર્મસિંહ, આ સ્તોત્રના કર્તા.

ગુરુધર્મસિંહ=(૧) મહાધર્મને વિષે સિંહ સમાન;

(૨) ધર્મસિંહુ આચાર્ય.

વાચ=વાણી.

દેવી=દેવી.

વાગ્દેવિ ! =હે વાગ્દેવતા !

મૂર્ખિન (મૂં મૂન) =અહુવિધ, અનેક પ્રકારવાળા.

મવતીભિઃ (મૂં મવતી) =આપશ્રી વડે.

અભિજ્ઞ=ચતુર.

સહ્ય=સંધ.

અભિજ્ઞસહ્યે=ચતુર સંધને વિષે.

તં (મૂં તદ્) =તેને.

માન=સત્કાર.

તુજ્ઞ=ઉત્તર.

માનતુજ્ઞ=માનતુંગ, ભક્તામર-સ્તોત્રના કર્તા.

માનતુજ્ઞ=સત્કાર વડે ઉત્તર.

અવશા (મૂં અવશ) =સ્વતંત્ર.

સમુપૈતિ (ધાં ઇ) =સમીપ જાય છે.

લક્ષ્મીઃ (મૂં લક્ષ્મી) =લક્ષ્મી.

પદ્યાર્થ

“હે વાગ્-દેવી ! (એકાન્તવાદીઓના) અહંકારને છૂતનારા એવા, વળી (અનાચારી હોવા છતાં પણ પોતાને ગુરુ કહેવડાવનારા એવા) કુગુરુઓને બંધન-કર્તા (અર્થાત્ તેમને નિરૂત્તર બનાવનારા એવા), વળી રોગ, દુઃખ અને ઋગ્ણુરૂપી બંધનના પરાશવને લીધે હુષિત (અર્થાત્ રોગાદિકથી મુક્ત હોવાને લીધે હુષિત) એવા અહુવિધ (સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપી ચતુર્વિધ) ચતુર સંધને વિષે (પોતાના ગૌરવને લીધે) વૃદ્ધિ પામેલો એવો જ ગરિષ્ઠ (દશવિધ) ધર્મને વિષે સિંહુસમાન (મનુષ્ય) આપશ્રી વડે વિજ્યથી થયો, તે સત્કાર વડે ઉત્તર (બનેલા મનુષ્ય) ની સમીપ સ્વતંત્ર લક્ષ્મી બન્ય છે.”

અથવા

“હે વાગ્-દેવી ! ગુરુ (શ્રી) પેમકર્ણના ચરણ-પ્રસાદથી હુષિ પામેલો એવો જ હું (સ્યાદ્રાદરૂપી માર્ગને પ્રતિપાદન કરનારો જૈન) આચાર્ય ધર્મસિંહુ (એકાન્તવાદી એવા જૈનેતરોના) અભિમાનને મોડનારા એવા તથા વળી અહુવિધ તેમજ ચતુર એવા સંધને વિષે તારા વડે (અર્થાત્ તારા વરદાનના પ્રસાદથી) વિજ્યથી બન્યો, તે (ગુરુના તેમજ તારા કૃપાપાત્ર બનવારૂપ) સત્કાર વડે ઉત્તર (અર્થાત્ અન્ય મનુષ્યો કરતાં અધિક મહિમાવાળા એવા મને) સ્વતંત્ર (આત્મિક) લક્ષ્મી સદા સેવે છે.”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

ધર્મના દશ પ્રકારો—

(૧) ક્ષમા, (૨) નિર્લોભતા, (૩) સરસતા, (૪) ચુદ્ધતા, (૫) લાઘવ, (૬) સત્ય, (૭) સંયમ, (૮) તપ, (૯) ત્યાગ અને (૧૦) બ્રહ્મચર્ય એ ધર્મના દશ પ્રકારો છે. આ વાતની સમવાયાંગના દશમા સ્થાનકનો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ સાક્ષી પૂરે છે:—

“દસવિદે સમણધમ્મે પન્નત્તે, તંજહા—સંતી ૧ મુત્તી ૨ અજ્જવે ૩ મહવે ૪ છાઘવે ૫ સચ્ચે ૬ સંજમે ૭ તવે ૮ ચિયાણ ૯ બંમચ્ચેરવાસે ૧૦ ।”

* * * * *

૧ છાયા—

દશવિધઃ ધ્રમણધર્મઃ પ્રહ્ણપ્તઃ, તથથા—ક્ષાન્તિઃ, મુક્તિઃ, આર્જવં, માર્દવં, લાઘવં, સત્યં, સંયમઃ, તપઃ, ત્યાગઃ
બ્રહ્મચર્યવાસઃ ।

(२)

श्रीलक्ष्मीविमलमुनिवर्यविरचितम्

॥ शान्तिभक्तामरम् ॥

श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीशारदायै नमः ।

श्री'शान्ति'मङ्गिसमवायहितं सुरेन्द्रा

लोकान्तिका इति गिराऽभिदधुर्यमाशु ।

तीर्थं विधेहि परिहाय नृराज्यभोगा-

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलकाः

'शक्रा'र्च्यपादकमलं विमलप्रतापं

व्यापादिताखिलखलारिनृपेन्द्रवर्गम् ।

क्षीणाष्टकर्मवरचक्रभृतां त्रयाणां

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—युगम्

अन्वयः

'नृ-राज्य-भोगौ परिहाय अङ्गिन्-समवाय-हितं भव-जले पततां जनानां आलम्बनं तीर्थं आशु विधेहि' इति यं लोकान्तिकाः सुर-इन्द्राः गिरा अभिदधुः, तं 'शक्र'-अर्च्य-पाद-कमलं विमल-प्रतापं व्यापादित-अखिल-खल-अरि-नृप-इन्द्र-वर्गं क्षीणाष्टकर्मन्-वर-चक्रभृतां त्रयाणां प्रथमं जिन-इन्द्रं अपि-'शान्ति' अहं अपि किल स्तोष्ये ।

श्लोकार्थं

श्री=भानवायक श्लो६.

शान्ति (मू० शान्ति)=शान्ति(नाथ)ने, सोणभा तीर्थं करने.

अङ्गिन्=भ्राष्टी.

समवाय=समुदाय, समूह.

हित=कल्याणकारी.

अङ्गिसमवायहितं=भ्राष्टीओना समुदायने कल्याणकारी.

सुर=देव.

इन्द्र=नाथ.

सुरेन्द्राः=देवेन्द्रो, सुर-पतिओ.

लोकान्तिकाः (मू० लोकान्तिक)=लोकान्तिक (देवे).

१-२ एते द्वे श्रीशान्तिपदस्य विशेषणे वा ।

इति=એમ.

गिरा (मू० गिर)=વાણી વડે.

अभिदधुः (धा० धा)=કહેતા હવા.

यं (मू० यद्)=જેને.

आशु=શીઘ્ર, જલદી.

तीर्थे (मू० तीर्थ)=ચતુર્વિધ સંધ.

विधेहि (धा० धा)=કર.

परिहाय (धा० हा)=ત્યજી દઇને, છોડીને.

नृ=માનવ.

राज्य=રાજ્ય.

भोग=ભોગ.

नृराज्यभोगौ=(૧) મનુષ્યના અને રાજ્યના ભોગોને;

(૨) માનવ-રાજ્ય તેમજ ભોગને.

आलम्बनं (मू० आलम्बन)=આધાર.

भव=સંસાર.

जल=જળી.

भवजले=સંસારરૂપ સમુદ્રને વિષે.

पततां (मू० पतत्)=પડતા.

जनानां (मू० जन)=મનુષ્યોના.

शक्र=શક, સૌધર્મ નામના પ્રથમ દેવલોકનો ઇન્દ્ર.

अर्च्य=પૂજનીય, પૂજવા લાયક.

पाद=ચરણ.

कमल=કમળી.

शक्रार्च्यपादकमलं=શકને પૂજવા યોગ્ય છે ચરણ-કમલ જેનાં એવા.

विमल=નિર્મળ.

प्रताप=પ્રતાપ, તેજ.

विमलप्रतापं=નિર્મળ છે પ્રતાપ જેનો એવા.

व्यापादित (धा० पद्)=મરણ પમાડેલ.

अखिल=સમસ્ત, સર્વ.

खल=શક, લુચ્ચો માણસ.

अरि=દુશ્મન.

नृप=ક્ષેણીધર, નૃપતિ, રાજા.

वर्ग=સમુદાય, સમૂહ.

व्यापादिताखिलखलारिनृपेन्द्रवर्गं=નાશ કર્યો છે સમસ્ત શક અને દુશ્મન એવા નૃપતિના સમૂહનો જેણે એવા.

क्षीणाष्टकर्मन्=તીર્થકર.

वर=ઉત્તમ.

चक्रभृत्=ચક્રી, ચક્રવર્તી.

क्षीणाष्टकर्मवरचक्रभृतां=તીર્થકરરૂપ ઉત્તમ ચક્રવર્તીઓના.

त्रयाणां (मू० त्रय)=ત્રણના સમુદાયના.

स्तोष्ये (धा० स्तु)=હું સ્તુતિ કરીશ.

किल=પચિચિત.

अहं (मू० अस्मद्)=હું.

अपि=પણ.

तं (मू० तद्)=તેને.

प्रथमं (मू० प्रथम)=પહેલા.

जिन=(૧) વીતરાગ; (૨) સામાન્ય-કેવલી.

जिनेन्द्रं=જિનેશ્વરને, તીર્થકરને.

પદાર્થ

લોકાન્તિક દેવોની શાન્તિનાથને વિજ્ઞપ્તિ—

“ મનુષ્યના તેમજ રાજ્ય(-પદવી)ના ભોગોને ત્યજી દઇને (લૌચ) પ્રાણીઓના સમુદાયને કલ્યાણકારી એવા તેમજ સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા જનોને આધારભૂત એવા તીર્થને તું શીઘ્ર પ્રવર્તાવ

૧ સરખાવો—

“ ક્ષીણાષ્ટકર્મા પરમેષ્ઠ્યધીશ્વર: ”

—અભિધાન-ચિન્તામણિ (કાં ૧, શ્લો ૨૪).

૨ ભોગો માને વિષય-શ્રેણિની માહિતી માટે જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (૫૦ ૧૪૮).

૩ લૌચની વ્યાખ્યા માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૪-૫).

૪ સંસારને સમુદ્રની ઉપમા કેવી રીતે ઘટે છે તે સંબંધમાં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૪૭)માં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

૫ તીર્થ શબ્દના અર્થ માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૫).

એમ જને લોકાન્તિક દેવેન્દ્રોએ વાણી દ્વારા કહ્યું તે શકને પૂજ્ય એવાં ચરણ-કમલવાળા, વિમળ પ્રતાપવાળા, વળી સમસ્ત શઠ અને શત્રુરૂપ એવા ક્ષોણીધરના સમૂહનો જણે નાશ કર્યો છે એવા, તેમજ ('શાન્તિનાથ', 'કુન્થુનાથ અને 'ચરનાથ) એ ત્રણ તીર્થંકરરૂપ ઉત્તમ ચક્રવર્તીઓમાં (ચક્રવર્તી તેમજ તીર્થંકર તરીકે) પ્રથમ એવા 'જિનેશ્વર શ્રીશાન્તિ(નાથ)ને હું પણ સ્તવીશ."—૧-૨

સ્પષ્ટીકરણ

લોકાન્તિક દેવો—

જૈન શાસ્ત્રમાં દેવોના ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એમ જ ચાર પ્રકારો પાડવામાં આવ્યા છે તે પૈકી વૈમાનિક દેવોના અવાન્તર ભેદોમાં લોકાન્તિક દેવોનો સમાવેશ થાય છે. આ દેવોના સ્થાનને 'બ્રહ્મલોક' તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આનો આકાર સંપૂર્ણ ચન્દ્ર જેવો ગોળ છે.

સમસ્ત લોકાન્તિક દેવો સમ્યગ્-દષ્ટિ છે. આ દેવોને સદ્ધર્મ પ્રતિ બહુમાન હોવાથી તેમજ તેમનું ચિત્ત સંસાર-દુઃખથી ખીડિત જીવો તરફ દ્યાર્દ્ર હોવાથી તેઓને તીર્થંકરના જન્માદિકને વિષે વિશેષ આનંદ થાય છે. વળી તેમના કલ્પ (આચાર) મુજબ તેઓ દીક્ષા લેવાને તત્પર અનેલા તીર્થંકરની પાસે જઈ પ્રસન્ન ચિત્તે તેમની સ્તુતિ કરી જગત્ના કલ્યાણાર્થે તીર્થ પ્રવર્તાવવા તેમને વિજ્ઞાપિ કરે છે. ત્યાર બાદ તીર્થંકર વાર્ષિક દાન દેવાનો આરંભ કરે છે અને અંતમાં દીક્ષા લે છે.

લોકાન્તિક દેવોના (૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય, (૩) વહ્નિ, (૪) અરુણ, (૫) ગર્દતોય, (૬) તુષિત, (૭) અવ્યાખાધ, (૮) મરુત અને (૯) અરિષ્ટ એમ નવ પ્રકારો છે. આ દેવો પૈકી પ્રથમના આઠ પ્રકારના દેવો કૃષ્ણરાજના આંતરામાં ઇશાન કોણથી માંડીને પ્રત્યેક દિશામાં અનુક્રમે રહે છે. અર્થાત્ ઇશાન કોણમાં સારસ્વત, પૂર્વ દિશામાં આદિત્ય, અગ્નિ કોણમાં વહ્નિ, દક્ષિણ દિશામાં અરુણ, નૈઋત્ય કોણમાં ગર્દતોય, પશ્ચિમ દિશામાં તુષિત, વાયવ્ય કોણમાં અવ્યાખાધ અને ઉત્તર દિશામાં મરુત રહે છે, જ્યારે નવમા પ્રકારના અરિષ્ટ દેવો મધ્યમાં રિષ્ટ વિમાનમાં વસે છે.

સર્વ લોકાન્તિક દેવો એકાવતારી છે અર્થાત્ તેઓ બધા ચર્ચીને મનુષ્ય તરીકે ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષે જનારા છે એ પ્રમાણે દિગમ્બરો તેમજ કેટલાક શ્વેતામ્બરો પણ માને છે, જ્યારે કેટલાક શ્વેતામ્બરો

૧-૨-૩ આ સોળમા સત્તરમા અને અઠારમા તીર્થંકરોની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના અનુક્રમે ૧૮૯ મા, ૧૯૮ મા અને ૨૦૮ મા પૃષ્ઠમાં આલેખવામાં આવી છે.

૪ તીર્થંકરને લગતી હુંક હકીકત માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૧૫, ૨૪, ૩૦-૩૩).

૫ ચક્રવર્તીના સંબંધમાં માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૨૦૯-૨૧૭).

૬ જિનેશ્વર એટલે કોણુ તે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૧૪, ૮૨) ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

તેમ માનતા નથી.' વિશેષમાં સારસ્વત અને આદિત્યની વચમાં અગ્ન્યાલ અને સૂર્યાલ, આદિત્ય અને વહ્નિની વચમાં ચન્દ્રાલ અને સત્યાલ એમ બે બે જાતના દેવોની વચ્ચે અન્ય બે બે જાતના દેવો છે એવી દ્વિગમ્યરોની માન્યતા છે. વળી આ લોકાન્તિક દેવો એક ખીજથી સ્વતંત્ર હોવાથી તેમજ વિષય-વાસનાથી મુક્ત હોવાથી તેઓ 'દેવર્ષિ' કહેવાય છે એમ પણ તેઓ માને છે.^૧

* * * * *

શ્રુત્વેતિ વાર્ષિકમદાઃ પ્રતિપાદનં ત્વં

મવ્યાય પાપવનવહ્ન્યમૃતાયમાનમ્ ।

સારં સ્વભાવસુખદં જિન ! તત્ર દાન-

મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા પ્રહીતુમ્ ? ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

इति प्रतिपादनं श्रुत्वा (हे) जिन ! त्वं तत्र भव्याय पाप-वन-वह्नि-अमृतायमानं सारं स्वभाव-सुख-दं वार्षिकं दानं अदाः । अन्यः कः जनः (तत्) सहसा प्रहीतुं इच्छति ? ।

શબ્દાર્થ

શ્રુત્વા (ધા૦ શ્રુ)=શ્રવણ કરીને, સાંભળીને.

इति=એ પ્રમાણે.

वार्षिकं (મૂ૦ વાર્ષિક)=એક વર્ષ સુધીનું.

अदाः (ધા૦ દા)=આપતો હવો.

प्रतिपादनं (મૂ૦ પ્રતિપાદન)=કથનને, નિરૂપણને.

त्वं (મૂ૦ યુષ્મદ)=તું.

भव्याय (મૂ૦ મવ્ય)=મોક્ષે જનારાને.

पाप=પાપ.

वन=વન, જંગલ.

वह्नि=અગ્નિ, આગ.

अमृतायमान (મૂ૦ અમૃત)=જળનું આચરણ કરનારું.

पापवहन्यमृतायमानं=પાપરૂપી દાવાનળ પ્રતિ જળનું આચરણ કરનારા.

सारं (મૂ૦ સાર)=ઉત્તમ.

स्वभाव=સ્વભાવ.

सुख=સુખ.

दा=આપવું.

स्वभावसुखदं=સ્વભાવના સુખને આપનારું.

जिन ! (મૂ૦ જિન)=હે તીર્થંકર !

तत्र=ત્યાં.

दानं (મૂ૦ દાન)=દાનને.

अन्यः (મૂ૦ અન્ય)=ખીજો.

कः (મૂ૦ કિમ્)=કોણ.

इच्छति (ધા૦ ઇષ્)=છરે.

जनः (મૂ૦ જન)=મનુષ્ય.

सहसा=એકદમ.

प्रहीतुं (ધા૦ પ્રહ)=લેવાને.

૧ આ સંપ્રધમાં મત-ભેદ છે, કેમકે ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજય કટપસૂત્રની મુખ્યાધિકા નામની (સૂ૦ ૧૧૦ ની) વૃત્તિમાં એવો ઉલ્લેખ કરે છે કે—

“લોકાન્તે-સંસારાન્તે મવા લોકાન્તિકાઃ, એકાવતારત્વાત્; અન્યથા પ્રહ્લલોકવાસિનાં તેષાં લોકાન્તમ્ભવસ્વં વિરુદ્ધચતે”, જ્યારે પ્રવચન-સારોદ્ધારમાં લોકાન્તિકના સાત આઠ ભવો હોવા વિષે ઉલ્લેખ છે અને વળી ઐપપાતિક સૂત્રમાં “લોકસ્ય-બ્રહ્મલોકસ્ય અન્તે-સમીપે મવા લોકાન્તિકાઃ” એ પ્રકારની વ્યુત્પત્તિ પણ જોવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે સારસ્વતાદિક મુખ્ય લોકાન્તિક દેવો એકાવતારીજ હોવા જોઈએ, જ્યારે તેનો પરિવાર સાત આઠ ભવવાળો હોય.

૨ જુઓ તત્પર્યાર્થજાળ્યાર્તિક (૫૦ ૧૭૪).

૩ ‘સારસ્વભાવ૦’ इति ग-पाठः ।

पदार्थ

प्रभुष्ये दीधेदुं सांवत्सरिक दान—

“ अये प्रभाषेनुं (लोकाण्ठिकतुं) कथन श्रवणु कर्था षाद हे तीर्थंकर । ते लव्य (जन)ने पापशुपी दवानण प्रति जणना समान (अर्थात् पापाग्निने शांत करनाइं) तथा उत्तम तेमज स्वाभाविक सुपने अर्पणु करनाइं अयुं वार्षिक दान त्यां (अर्थात् गजपुरमां) दीधुं. (लव्य जन सिवाय आ दानने) अेकदम अहणु करवाने षीजे कोणु धरुछे ? ”—३

* * * * *

आत्तं व्रतं युगरस(६४)प्रमितं सहस्रं

स्त्रीणां त्वया निहितमुक्तिहृदा विहाय ।

त्वामन्तरेण वनितोदभृतं किलान्यः

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

अन्वयः

स्त्रीणां युग-रस-प्रमितं सहस्रं (६४०००) विहाय निहित-मुक्ति-हृदा त्वया व्रतं आत्तम् । त्वां अन्तरेण कः वा अन्यः वनिता-उदन्-भृतं अम्बु-निधिं भुजाभ्यां तरीतुं किल अलम् ? ।

शब्दार्थ

आत्तं (मू० आत्)=अहणु करायुं.
 व्रतं (मू० व्रत)=(मडा)व्रत, आरित्र.
 युग=युग, आरसं=आसूयक शब्द.
 रस=रस, छ ,, ,,
 प्रमित (घा० मा)=मपायेदुं.
 युगरसप्रमितं=६४ प्रभाषुवाणुं.
 सहस्रं (मू० सहस्र)=६४०००.
 स्त्रीणां (मू० स्त्री)=नारीआना.
 त्वया (मू० युष्मद्)=तारा वडे.
 निहित (घा० धा)=स्थापन करेत्.
 मुक्ति=मोक्ष.
 हृद्=हृदय.
 निहितमुक्तिहृदा=स्थापन कर्तुं छ मुक्तिने विषे हृदय
 जेणु अेवा.
 विहाय (घा० हा)=छेडीने.
 त्वां (मू० युष्मद्)=तने.

अन्तरेण=विना.
 वनिता=स्त्री, ललना.
 उदन्=जण.
 भृत (घा० भृ)=भरेल.
 वनितोदभृतं=स्त्रीशुपी जण वडे भरेला.
 किल=अरेअर.
 अन्यः (मू० अन्य)=अीजे, अपर.
 कः (मू० किम्)=कोणु.
 वा=अथवा.
 तरीतुं (घा० तृ)=तरवाने.
 अलं=समर्थतावायक अन्यय.
 अम्बु=जण.
 निधि=भंडार.
 अम्बुनिधिं (मू० अम्बुनिधि)=समुद्रने.
 भुजाभ्यां=अे हाथ वडे.

१ आ संयंधमां भाडिती माटे लुआ स्तुति-यतुर्विशतिका (पृ० ८३).

પદાર્થ

પ્રભુએ લીધેલી દીક્ષા—

“ ચૌસઠ હુઝર (૬૪૦૦૦) સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરીને મુક્તિને વિષે દુહય સ્થાપન કરેલા (અર્થાત્ મુક્તિ મહિલાને મળવા ઉત્સુક) એવા તેં પ્રતનુંં અહુણુ કર્યું (અર્થાત્ દીક્ષા લીધી). અથવા તારા સિવાય બીજા કોણુ વનિતારૂપી જળથી પૂર્ણુ એવા સમુદ્રને (યથાર્થ જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપી) એ હાથ વડે તરી જવાને સમર્થ થઇ શકે ? ”—૪

* * * *

આદાય નાથ ! ચરણં ત્રિજગત્પિતા ત્વં
મોહાધિમત્તનુમતોઽપિ ચિકિત્સસિ સ્મ ।
ચિત્રં ન તત્ર ગદિનોઽપિ 'હિ નૈવ વૈદ્યં
નામ્બ્યેતિ કિં નિજશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ? ॥ ૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાથ ! ત્રિ-જગત્-પિતા ત્વં ચરણં આદાય મોહ-આધિમત્-તનુમતઃ અપિ ચિકિત્સસિ સ્મ, તત્ર ન ચિત્રં; હિ કિં ના ગદિનઃ અપિ નિજ-શિશોઃ પરિપાલનાર્થં વૈદ્યં ન ઇવ અમ્બ્યેતિ ? ।

શબ્દાર્થ

આદાય (ધાં દા)=અહુણુ કરીને.

નાથ ! (મૂં નાથ)=હે સ્વામિન્ !

ચરણં (મૂં ચરણ)=ચારિત્રને.

ત્રિ=ત્રણુ.

જગત્=દુનિયા, લોક.

પિતૃ=પિતા, તાત.

ત્રિજગત્પિતા=ત્રૈલોક્યના પિતા.

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

મોહ=મોહ, મોહનીય કર્મ.

આધિ=પીડા.

તનુમત્=શુબ.

મોહાધિમત્તનુમતઃ=મોહનીય (કર્મ)ની પીડા છે જેને એવા (શુબ)ને.

અપિ=પણુ.

ચિકિત્સસિ સ્મ (ધાં કિત્)=તું ચિકિત્સા કરતો હવો.

ચિત્રં=આશ્ચર્યવાચક અવ્યય.

ન=નહિ.

તત્ર=ત્યાં.

ગદિનઃ (મૂં ગદિન્)=રોગી.

હિ=કેમકે.

ના (મૂં નૃ)=મનુષ્ય.

ઇવ=જ.

વૈદ્યં (મૂં વૈદ્ય)=વૈદ્યને.

અમ્બ્યેતિ (ધાં ઇ)=સામે જાય છે.

કિં=શું.

નિજ=પોતાના.

શિશુ=બાળક.

નિજશિશોઃ=પોતાના બાળકની.

પરિપાલન=રક્ષા.

અર્થ=પ્રયોજન.

પરિપાલનાર્થમ્=રક્ષાને માટે.

૧ ' પિતૈવ ' इति ख-पाठश्चिन्तनीयः ।

पदार्थ

प्रलुब्धे करेदी भोहनी चिकित्सा—

“ हे नाथ ! यारित्र अहणु करीने (केवलज्ञान प्राप्त करी) त्रैलोक्यना पिता (समान भनेला) जेवा तें भोहनीय (कर्म) नी पीडाथी अस्त ज्योनी पणु चिकित्सा करी तेमां कंठे आश्चर्य नथी; कर्मके रागी जेवा पणु पोताना पाणकना पयावने माटे मनुष्य वैधनी पासे शुं जतो नथी ? ”—५

* * * *

सर्वव्रतं क्षितिभृतो जगृहुस्तवानु
 तत्कारणं करणनागहरे ! त्वमेव ।
 आह्लादयत्यपि वनं सुरभिर्जनान् यत्
 तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

अन्वयः

(हे) करण-नाग-हरे ! तव अनु क्षिति-भृतः सर्व-व्रतं जगृहुः, तत्-कारणं त्वं एव । यत् सुरभिः जनान् अन्यद् अपि वनं आह्लादयति, तत् चारु-चूत-कलिका-निकर-एक-हेतुः ।

शब्दार्थ

सर्व=सभरत.
 व्रत=व्रत.
 सर्वव्रतं=संपूर्ण व्रतने.
 क्षिति=पृथ्वी.
 भृत (धा० भृ)=धारणु करनार.
 क्षितिभृतः (मू० क्षितिभृत्)=पृथ्वीपतिओजे, राग्न-ओजे.
 जगृहुः (धा० गृह्)=अहणु कथुं.
 तव (मू० युष्मद्)=तारी.
 अनु=पाठण.
 आह्लादयति (धा० ह्लाद्)=पुशी करे छे.
 अपि=पणु.
 वनं (मू० वन)=जंगलने.
 सुरभिः (मू० सुरभि)=(१) सुगंध, सुवास; (२) वसंत.
 जनान् (मू० जन)=मनुष्योने.
 यत्=जे माटे.
 तत्=ते माटे.

चारु=मनोहर.
 तद्=ते.
 कारण=कारण, हेतु.
 तत्कारणं=तेजुं कारण.
 करण=धन्द्रिय.
 नाग=हाथी.
 हरि=सिंह.
 करणनागहरे ! =हे धन्द्रियरूपी हाथी प्रति सिंह (समान) !
 त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.
 एव=ज.
 चूत=आम्र, आंभो.
 कलिका=कृष्णी, मांजर.
 निकर=समूह.
 एक=अद्वितीय, असाधारण.
 हेतु=कारण.
 चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः=मनोहर आम्र-मंज-रीना समुदायरूपी असाधारण कारण.

१ आनी रथूय माडिती माटे ज्यो स्तुति-यतुर्विशतिडा (पृ० ४१) तेमज नडपल-पंथाशिडा (पृ० प ६).
 २ आनी ३ परेभा यतुर्विशतिजिनानन्दस्तुति (पृ० ८३) मां आवेपवाभां आवी छे.

પદ્યાર્થ

પ્રભુનો અપૂર્વ સંયમ—

“ તારી પાછળ પૃથ્વીપતિઓએ (પણ) સંપૂર્ણ વ્રત (સર્વવિરતિ ચરિત્ર) ગ્રહણ કર્યું તેનું કારણ હે (પાંચ) ધન્દ્રિયોરૂપી હાથી પ્રતિ સિંહસમાન ! તું જ છે. જે માટે સુવાસ મનુષ્યો પ્રતિ અન્ય વનને પણ પ્રીતિકર બનાવે છે, તેમાં મનોહર આત્ર-મંજરીનો સમુદાય અસાધારણ કારણ છે (અર્થાત્ આત્રમંજરીમાંથી એવી સુગંધ નીકળે છે કે એથી કરીને બાકીનું બધું વન પણ બહેકી રહે છે અને તેથી આ વનના કોઈ પણ ભાગમાં બેઠેલો પ્રાણી આનંદ પામે છે).” —૬

* * * *

અજ્ઞાનમાશુ કઠિનં દલિતં ત્વયા તદ્
ધ્યાનજ્વલજ્વલનજ્યોત્સ્નમયેન વિશ્વમ્ ।
જ્ઞાનેન સોજ્જ્વલગુણેન હિ પચ્ચમેન
સૂર્યોશુભિન્નમિવ શાર્વરંમન્ધકારમ્ ॥ ૭ ॥

અન્વય:

ધ્યાન-જ્વલત્-જ્વલન-જ્યોત્સ્નમયેન સ-ઉજ્જ્વલ-ગુણેન પચ્ચમેન જ્ઞાનેન ત્વયા તદ્ વિશ્વં કઠિનં અજ્ઞાનં સૂર્ય-અંશુ-ભિન્નં શાર્વરં અન્ધકારં ઇવ આશુ હિ દલિતમ્ ।

શબ્દાર્થ

અજ્ઞાનં (મૂં અજ્ઞાન) = અજ્ઞાન, મૂર્ખતા.
આશુ = જલદી.
કઠિનં (મૂં કઠિન) = કઠણ.
દલિતં (મૂં દલિત) = નષ્ટ થયું.
ત્વયા (મૂં યુષ્મદ્) = તારાથી.
તદ્ = પ્રસિદ્ધાર્થક શબ્દ.
ધ્યાન = ધ્યાન.
જ્વલત્ (ધાં જ્વલ) = દેદીપ્યમાન, પ્રકાશતો.
જ્વલન = અગ્નિ.
જ્યોત્સ્ન = પ્રકાશમાન.
મય = પ્રચુરતાવાચક શબ્દ.
જ્યોત્સ્નમયેન = અત્યંત પ્રકાશમાન.
વિશ્વં (મૂં વિશ્વ) = સમસ્ત, સંપૂર્ણ.
જ્ઞાનેન (મૂં જ્ઞાન) = જ્ઞાન વડે.

સહ = સહિત.
ઉજ્જ્વલ = ઉજ્જ્વળ, નિર્મળ.
ગુણ = ગુણ.
સોજ્જ્વલગુણેન = ઉજ્જ્વળ ગુણોથી યુક્ત.
હિ = પાદપૂર્તિરૂપ અગ્યય.
પચ્ચમેન (મૂં પચ્ચમ) = પાંચમા.
સૂર્ય = સૂર્ય, રવિ.
અંશુ = કિરણ.
ભિન્ન (ધાં ભિદ્) = ભેદાયેલું.
સૂર્યોશુભિન્નં = સૂર્યનાં કિરણો વડે ભેદાયેલું.
ઇવ = જેમ.
શાર્વરં (મૂં શાર્વર) = શત્રુસંબંધી.
અન્ધકારં (મૂં અન્ધકાર) = અંધારું.

પદ્યાર્થ

કેવલજ્ઞાની પ્રભુએ કરેલ અજ્ઞાનનો નાશ—

“ જેમ શત્રુ-સંબંધનો સમસ્ત ગાઢ અંધકાર સૂર્યનાં કિરણોથી ભેદાતાં નાશ પામે છે, તેમ (શુક્ત) ધ્યાનરૂપી અતિશય દેદીપ્યમાન અગ્નિની પ્રભાથી વ્યાપ્ત તેમજ ઉજ્જ્વળ ગુણોએ

કરીને યુક્ત એવા પંચમ (અર્થાત્ કેવલ) જ્ઞાન વડે તેં સુપ્રસિદ્ધ, સમસ્ત તેમજ કઠણ એવા અજ્ઞાનનો સત્વર નાશ કર્યો.”—૭

* * * *

માન્યાનિ તાનિ વિબુઘૈઃ કમલાનિ કાન્ત્યં
ગચ્છન્તિ ત્વત્પદમિતાનિ ચ યાનિ યોગ્યમ્ ।
ઉચ્ચં વિષક્તસુરનાથશિરઃ પરં ન
પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશભાજિ ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

યાનિ કમલાનિ ઉચ્ચં વિષક્ત-સુર-નાથ-શિરઃ યોગ્યં ત્વત્-પદં ઇતાનિ તાનિ વિબુઘૈઃ માન્યાનિ કાન્ત્યં ચ ગચ્છન્તિ, પરં પદ્મ-આકરેષુ વિકાશ-ભાજિ જલજાનિ ન ।

શબ્દાર્થ

માન્યાનિ (મૂ० માન્ય)=સ્વીકારવા લાયક.
તાનિ (મૂ० તદ્)=તે.
વિબુઘૈઃ (મૂ० વિબુઘ)=દેવો વડે.
કમલાનિ (મૂ० કમલ)=કમળો.
કાન્ત્યં (મૂ० કાન્ત્ય)=મનોહરતાને.
ગચ્છન્તિ (ધા० ગમ્)=પામ છે.
પદ્=ચરણ.
ત્વત્પદં=તારા ચરણને.
ઇતાનિ (મૂ० ઇત)=પ્રાપ્ત થયેલાં.
ચ=અને.
યાનિ (મૂ० યદ્)=જે.
યોગ્યં (મૂ० યોગ્ય)=યોગ્ય.
ઉચ્ચં=અત્યંતતાવાચક અવ્યય.
વિષક્ત (ધા० સઙ્જ)=અત્યંત આસક્ત.

સુર=દેવ.
નાથ=સ્વામી.
શિરસ્=મસ્તક.
વિષક્તસુરનાથશિરઃ=અત્યંત આસક્ત છે ઇન્દ્રનું
મસ્તક જેને વિષે એવા.
પરં=પરંતુ.
ન=નહિ.
પદ્મ=સૂર્ય-કમળ.
આકર=પાણી.
પદ્માકરેષુ=સરોવરોને વિષે.
જલજાનિ (મૂ० જલજ)=કમળો.
વિકાશ=ખીલવું તે.
ભાજ્=ભજવું.
વિકાશભાજિ=વિકાશને ભજનારાં.

પદ્યાર્થ

“ જે કમળો ઉચ્ચ તથા વળી સુરપતિનું મસ્તક જેને વિષે અત્યંત આસક્ત છે એવા તેમજ યોગ્ય એવા તારા ચરણને પામેલાં છે, તે (કમળો) વિષુધીને માન્ય છે તેમજ તે મનોહરતાને પામે છે, પરંતુ સરોવરોમાં વિકસ્વર થનારાં (કિન્તુ તારા ચરણનો આશ્રય ન લેનારાં એવાં) કમળો વિષુધીને માન્ય નથી તેમજ તે મનોહરતાને પામતા નથી.”—૮

* * * *

મર્ત્યોઽન્તિકે વ્રજતિ તેઽમૃતતાં મુનીન્દ્ર-
સ્યોત્પન્નસારગુણકેવલદર્શનસ્ય ।

મુક્તચઙ્ગનારમણવારિધરસ્ય શુક્તૌ

મુક્તાફલદ્યુતિમુપૈતિ નનુદબિન્દુઃ ॥ ૯ ॥

અન્વયઃ

(યથા) ઉદન્-બિન્દુઃ શુક્તૌ મુક્તાફલ-દ્યુતિં નનુ ઉપૈતિ, (તથા) મુનિ-ઇન્દ્રસ્ય ઉત્પન્ન-સાર-ગુણ-કેવલ-દર્શનસ્ય મુક્તિ-અઙ્ગના-રમણ-વારિધરસ્ય તે અન્તિકે મર્ત્યઃ અમૃતતાં વ્રજતિ ।

શીખદાર્થ

મર્ત્યઃ (મૂ० મર્ત્ય)=માનવ.

અન્તિકે (મૂ० અન્તિક)=સમીપમાં.

વ્રજતિ (ધા० વ્રજ)=પામે છે.

તે (મૂ० યુષ્મદ્)=તારી.

અમૃતતાં (મૂ० અમૃતતા)=મોક્ષપણાને.

મુનિ=સાધુ.

ઇન્દ્ર=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.

મુનીન્દ્રસ્ય=મુનિવરના.

ઉત્પન્ન (ધા० પદ્)=ઉત્પન્ન થયેલ.

ગુણ=ગુણુ.

કેવલ=કેવલ.

દર્શન=દર્શન.

ઉત્પન્નસારગુણકેવલદર્શનસ્ય=ઉત્પન્ન થયાં છે ઉત્તમ

ગુણુ અને કેવલદર્શન જેને વિષે એવા.

મુક્તિ=મોક્ષ.

અઙ્ગના=મહિલા, સ્ત્રી.

રમણ=ક્રીડા કરનાર.

વારિધર=મેઘ.

મુક્ત્યઙ્ગનારમણવારિધરસ્ય=મુક્તિરૂપી મહિલાની સાથે ક્રીડા કરવામાં મેઘસમાન.

શુક્તૌ (મૂ० શુક્તિ)=છીપમાં.

મુક્તાફલ=મોતી.

દ્યુતિ=તેજ.

મુક્તાફલદ્યુતિં=મોતીના તેજને.

ઉપૈતિ (ધા० ઇ)=પામે છે.

નનુ=અચિયત.

ઉદન્=જળી.

બિન્દુઃ=બિન્દુ, ડીપું.

ઉદબિન્દુઃ=જળીનું બિન્દુ.

પદાર્થ

“ (જમ) જળીનું બિન્દુ શુક્તિમાં મૌકિતકની પ્રમાને પામે છે, (તેમ હે નાથ !) તું કે જે મુનીશ્વર છે તથા વળી જેને વિષે ઉત્તમ ગુણુ અને કેવલદર્શન ઉત્પન્ન થયેલાં છે તેમજ જે મુક્તિરૂપી મહિલાની સાથે ક્રીડા કરવામાં મેઘસમાન છે તેની સમીપમાં માનવ મોક્ષપણાને પામે છે. ”—૯

* * * *

ત્વત્પાદપદ્મમભિપૂજ્ય ભજન્તિ પાદમ્યં

પદ્માનિ કિં તદુચિતં ન વિતીર્ણવિત્ત ! ।

બ્રહ્મસ્વરૂપમય ! તસ્ય હિ સેવયા કિં

મૂત્યાઽઽશ્રિતં ય ઇહ નાત્મસમં કરોતિ ? ॥ ૧૦ ॥

અન્વય:

(હે) વિતીર્ણ-વિત્ત ! (હે) બ્રહ્મન્-સ્વરૂપ-મય ! ત્વત્-પાદ-પદ્મં અભિપૂજ્ય પદ્માનિ પાદયં મજન્તિ, કિં તદ્ ઉચ્ચિતં ન ? (અન્યથા) યઃ આશ્રિતં ભૂત્યા આત્મન્-સમં ન કરોતિ, તસ્ય હિ સેવયા કિમ્ ? ।

શીખદાર્થ

પાદ=ચરણ, પગ.

પદ્મ=કમળ.

ત્વત્પાદપદ્મં=તારા ચરણ-કમલને.

અભિપૂજ્ય (ધાં પૂજ)=અર્ચન કરીને, પૂજીને.

મજન્તિ (ધાં મજ)=બળે છે.

પાદયં (મૂં પાદય)=લક્ષ્મીને, શોભાને.

પદ્માનિ (મૂં પદ્મ)=સૂર્ય-કમલો.

કિં=શું.

તદ્ (મૂં તદ્)=તે.

ઉચ્ચિતં (મૂં ઉચ્ચિત)=યોગ્ય.

ન=નહિ.

વિતીર્ણ (ધાં તૃ)=અર્પણ કરેલ.

વિત્ત=ધન.

વિતીર્ણવિત્ત ! =અર્પણ કર્યું છે ધન જોણે એવા ! (સં)

બ્રહ્મન્=જ્ઞાન.

સ્વરૂપ=સ્વરૂપ.

બ્રહ્મસ્વરૂપમય ! =હે જ્ઞાનસ્વરૂપી !

તસ્ય (મૂં તદ્)=તેની.

હિ=નિશ્ચયતાવાચક અભ્ય.

સેવયા (મૂં સેવા)=સેવાથી, ચાકરીથી.

ભૂત્યા (મૂં ભૂતિ)=સંપત્તિ વડે.

આશ્રિતં (મૂં આશ્રિત)=આશ્રય કરેલાને.

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

ઈહ=અહિંઆ, આ દુનિયામાં.

આત્મન્=આત્મા.

સમ=તુલ્ય, સમાન.

આત્મસમં=પોતાના સમાન.

કરોતિ (ધાં કૃ)=કરે છે.

પદાર્થ

“ જોણે (દીક્ષા સમયે એક વર્ષ સુધી) ધન અર્પણ કર્યું છે એવા (હે નાથ) ! હે પ્રભુસ્વરૂપી (પરમેશ્વર) ! તારાં ચરણ-કમલનું અર્ચન કરીને પદ્મા શોભાને પામે છે, તે શું યોગ્ય નથી ? (તે યોગ્ય છે; કમલ, નહિ તો) જો પોતાના સેવકને સંપત્તિ(રૂપ વિષય)માં પોતાના સમાન કરતો નથી, તેની સેવાથી શું ? (અર્થાત્ તેની સેવા કરવાથી સર્થું.) ”—૧૦

* * *

પીત્વા વચસ્તવ નૃભિર્ન પિપાસ્યતેઽન્યદ્

ધ્વસ્તાસમાનરસમાપ્તનયં ગતાઘ ! ।

મિથ્યાદ્દગુક્તમૃભુસિન્ધુપયઃપિવાનાં

ક્ષારં જલં જલનિધેરશિતું ક ઇચ્છેત્ ? ॥ ૧૧ ॥

અન્વય:

(હે) ગત-અઘ ! તવ ધ્વસ્ત-અસમાન-રસં આપ્ત-નયં વચ્ચઃ પીત્વા નૃભિઃ અન્યત્ મિથ્યા-દ્દશ્-ઉક્તં ન પિપાસ્યતે । ઋભુ-સિન્ધુ-પયસ્-પિવાનાં કઃ જલ-નિધેઃ ક્ષારં જલં અશિતું ઇચ્છેત્ ? ।

શબ્દાર્થ

પીત્વા (ધા૦ પાં)=પાન કરીને, પીને.
 વચ્ચઃ (મૂ૦ વચ્ચ)=વચનને.
 તવ (મૂ૦ યુષ્મદ)=તારા.
 નૃભિઃ (મૂ૦ નૃ)=મનુષ્યો વડે.
 ન=નહિ.
 વિપાસ્યતે (ધા૦ પા)=પીવાની ઇચ્છા કરામ છે.
 અન્યદ્ (મૂ૦ અન્ય)=અન્ય, ખીજું.
 ધ્વસ્ત (ધા૦ ધ્વંસ્)=નાશ કરેલ.
 અસમાન=અસમાન, સમાન નહિ એવા.
 રસ=રસ.
 ધ્વસ્તાસમાનરસં=નાશ કર્યો છે અસમાન રસનો
 જોણે એવા.
 આપ્ત (ધા૦ આપ્)=પ્રાપ્ત કરેલ.
 નય=પ્રમાણાંશ, મથાર્થ અભિપ્રાય.
 આપ્તનયં=પ્રાપ્ત કર્યાં છે નયોને જોણે એવા.
 ગત (ધા૦ ગમ્)=ગયેલા.
 અઘ=પાપ.

ગતાઘ ! =ગયેલાં છે પાપો જેનાં એવા ! (સં૦)
 મિથ્યા=અસત્ય.
 દૃશ્=દૃષ્ટિ.
 ઉક્ત (ધા૦ વચ્)=કહેલ.
 મિથ્યાદૃશુક્તં=મિથ્યાદૃષ્ટિએ કહેલું.
 ઋમુ=દેવ.
 સિન્ધુ=નદી.
 પયસ્=જળ.
 પિબ=પીનાર.
 ઋમુસિન્ધુપયઃપિબાનાં=ગંગાનું જળ પીનારા.
 ક્ષારં (મૂ૦ ક્ષાર)=ખારા.
 જલં (મૂ૦ જલ)=જળને.
 જલનિધેઃ (મૂ૦ જલનિધિ)=સમુદ્રનું.
 અશિતું (ધા૦ અશ્)=પીવાને.
 કઃ (મૂ૦ કિમ્)=કોણ.
 ઇચ્છેત્ (ધા૦ ઇષ્)=ઇચ્છે.

પદ્યાર્થ

“ જેનાં (સમસ્ત) પાપો ગયેલાં છે એવા હે (નાથ) ! જોણે અસમાન રસનો નાશ કર્યો છે એવા તેમજ (સાત) નયોથી યુક્ત એવા તારા વચન (રૂપી અમૃત)નું પાન કર્યા પછી મનુષ્યો અન્ય મિથ્યા-દૃષ્ટિઓના વચન (રૂપી ખારં જળ) પીવાની ઇચ્છા રાખતા નથી (તે યુક્ત છે, કેમકે) ગંગા નદીના જળને પીનારામાંનો કોણ સમુદ્રનું ખારં જળ પીવાને ઇચ્છે ! ”—૧૧

* * *

ચન્દ્રઃ કલક્રમૃદહર્પતિરેવ તાપ-

યુક્તઃ કિલાર્દતનુતાન્વિરુમાપતિશ્ચ ।

વિશ્વેષ્વશેષગુણભાક્ શમભાવપૂર્ણ

યત્ તે સમાનમપરં નહિ રૂપમસ્તિ ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ

યત્ ચન્દ્રઃ કલક્રમૃદ-હર્પતિઃ તાપ-યુક્તઃ એવ, ઉમા-પતિઃ ચ કિલ અર્ધ-તનુ-તાન્વિઃ, (તત્) તે સમાનં અપરં વિશ્વેષુ અ-શેષ-ગુણ-ભાક્ શમ-ભાવ-પૂર્ણે રૂપં નહિ અસ્તિ ।

ચન્દ્રઃ (મૂં ચન્દ્ર)=ચન્દ્ર.

કલક્રુ=કલં ક.

કલક્રુભૃત્=કલં કને ધારણ કરનારો.

અહર્પતિઃ (મૂં અહર્પતિ)=સૂર્ય.

एव=અ.

તાપ=તાપ, ગરમી.

યુક્ત (ધાં યુજ)=યુક્ત, સહિત.

તાપયુક્તઃ=તાપથી યુક્ત.

કિલ=ખરેખર.

અર્ધ=અડધું.

તનુ=શરીર.

તન્વી=સ્ત્રી.

અર્ધતનુતન્વિઃ=જેનું અડધું શરીર સ્ત્રીથી યુક્ત છે એવા.

उमा=ઉમા, પાર્વતી.

પતિ=નાથ.

उमापतिः=પાર્વતીના નાથ, મહાદેવ.

च=અને.

विश्वेषु (મૂં વિશ્વ)=દુનિયાઓમાં.

अशेष=નિઃશેષ, સમસ્ત.

गुण=ગુણ.

भाजू=ભજનારું.

अशेषगुणभाजू=સમસ્ત ગુણોને ભજનારું.

शम=શાન્તિ.

भाव=ભાવ.

पूर्ण (ધાં પૂ)=પૂણ, ભરપૂર.

शमभावपूर्ण=શમ-ભાવથી ભરપૂર.

यद्=જે માટે.

ते (મૂં યુષ્મદ)=તારું.

समानं (મૂં સમાન)=સરખું.

अपरं (મૂં અપર)=અન્ય.

नहि=નહિ.

रूपं (મૂં રૂપ)=રૂપ.

अस्ति (ધાં અસ્)=છે.

પદાર્થ

“ ચન્દ્ર કલંકી છે અને સૂર્ય તાપયુક્તજ છે. વળી પાર્વતીના પતિના અર્ધ અંગમાં ખરેખર અર્ધાંગના છે. એથી કરીને દુનિયાઓમાં સમસ્ત ગુણોને ભજનારું તથા શમ-ભાવથી પરિપૂર્ણ એવું તારા જેવું અન્ય રૂપ નથી. ”—૧૨

* * *

ख्यातं क्षितौ तव मतं यद्बुद्धिना तत्

ज्ञातं न दोष इह तेऽपि न पश्यतीदम् ।

घूको रवेर्द्युतिमदेव हि मण्डलं च

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ

યદ્ તવ મતં ક્ષિતૌ ક્ષ્યાતં, તત્ અપિ અ-બુદ્ધિના ન જ્ઞાતમ્; ઇહ તે દોષઃ ન, હિ યદ્ ઇદં દ્યુતિમત્
ચ રવેઃ મણ્ડલં વાસરે પાણ્ડુ-પલાશ-કલ્પં ભવતિ, તદ્ ઘૂકઃ ન ઇવ પશ્યતિ ।

શબ્દાર્થ

ख्यातं (મૂં ક્ષ્યાત)=પ્રસિદ્ધ.

क्षितौ (મૂં ક્ષિતિ)=પૃથ્વી ઉપર.

तव (મૂં યુષ્મદ)=તારું.

मतं (મૂં મત)=મત, દર્શન, સિદ્ધાન્ત.

यद् (મૂં યદ્)=જે.

बुद्धि=મતિ.

अबुद्धिना=બુદ્ધિ-રહિત વડે.

तद् (મૂં તદ્)=તે.

ज्ञातं (મૂં જ્ઞાત)=જાણેલ.

न=નહિ.

દોષઃ (મૂં દોષ)=દોષ, અપરાધ.
 હ્ર=અહીં.
 તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારો.
 અપિ=પણ.
 પદ્યતિ (ધાં દશ)=બુએ છે.
 હદં (મૂં હદમ્)=આ.
 ઘૂકઃ (મૂં ઘૂક)=ધુવડ.
 રવેઃ (મૂં રવિ)=સૂયર્નું.
 યુતિમત્=પ્રકાશયુક્ત.

एव=ए.
 हि=डेभके.
 मण्डलं (मू० मण्डल)=मण्डल.
 च=अने.
 वासरे (मू० वासर)=दिवसे.
 भवति (धा० भू)=थाय છે.
 पाण्डु=दिक्का.
 पलाश=भापर.
 कल्प=समान.
 पाण्डुपलाशकल्पं=दिक्का भापरना समान.

પધાર્થ

“ (હે નાથ !) તારો જે સિક્કાન્ત પૃથ્વી ઉપર પ્રસિદ્ધ છે, તે પણ યુદ્ધિ-રહિત (જને) ન બ્રહ્મયો; તેમાં તારો દોષ નથી. ડેમકે જે સૂર્યનું આ પ્રકાશમય અણુકલ દિવસે શ્વેતવર્ણી પલાશના (પત્રના) સમાન હોય છે, તેને ધુવડ બોલેજ નથી.”—૧૩

* * *
 શાન્ત્યન્યદેવમવ(વિ?)બોધયુતં ગુરં ચ

ધર્મ શ્રયન્ત્યવમતોન્નતશાસના યે ।

પુંસો વિઘૌતપરવાદ ! વિના ભવન્તં

કસ્તાન્ નિવારયતિ સચ્ચરતો યથેષ્ટમ્ ? ॥ ૧૪ ॥

અન્વય:

યે અવમત-ઉન્નત-શાસનાઃ પુંસઃ શાન્તિ-અન્ય-દેવં અવબોધ-યુતં ગુરં ધર્મં ચ શ્રયન્તિ, તાન્ યથા-ઈષ્ટં સચ્ચરતઃ વિઘૌત-પર-વાદ ! ભવન્તં વિના કઃ નિવારયતિ ? ।

શબ્દાર્થ

શાન્તિ=શાન્તિ(નાથ), જૈનોના સોળમા તીર્થંકર.
 અન્ય=અન્ય, બીજો.
 દેવ=દેવ, સુર.
 શાન્ત્યન્યદેવં=શાન્તિ(નાથ)થી અન્ય દેવને.
 અવબોધ=અજાન.
 યુત (ધાં યુ)=યુક્ત.
 અવબોધયુતં=અજાનથી યુક્ત.
 ગુરં (મૂં ગુર)=ગુરને.
 ધર્મ (મૂં ધર્મ)=ધર્મને.
 શ્રયન્તિ (ધાં શ્રિ)=આશ્રય લે છે.
 અવમત (ધાં મન્)=તિરસ્કાર કરેલ.
 ઉન્નત=ઉચ્ચ.
 શાસન=શાસન, આજ્ઞા.
 અવમતોન્નતશાસનાઃ=તિરસ્કાર કર્યો છે ઉન્નત શાસનનો જેમણે એવા.

ये (मू० यद्)=जेओ.
 पुंसः (मू० पुंस्)=मानवो.
 विघ्नौत (धा० घ्नौ)=विशेषे करीने घाघ नापेल.
 पर=अन्य.
 वाद्=वाद्.
 विघ्नौतपरवाद् !=विशेषे करीने घाघ नाप्यो છે અન્ય વાદ જેણે એવા । (સં-)
 વિના=વગર.
 ભવન્તં (મૂં ભવત્)=આપના.
 તાન્ (મૂં તદ્)=તેમને.
 નિવારયતિ (ધાં વાર્)=નિવારે છે, રોકે છે.
 સચ્ચરતઃ (ધાં ચર્)=સંચાર કરતા.
 યથા=જેમ.
 ઈષ્ટ=વાંછીત.
 યથેષ્ટં=મરણ મુજબ.

પદ્યાર્થ

“ (સ્યાદ્વાદૃષી) ઉત્ત શાસનની જમણે અવગણના કરી છે એવા જ માનવો શાન્તિ (નાથ) થી અન્ય દેવને, બોધ વિનાના ગુરૂને તેમજ (અજ્ઞાનમય) ધર્મને માને છે, તેવા મરજી મુજબ ચાલનારને, પરના વાદનું જણે વિશેષતઃ ખણ્ડન કર્યું છે એવા હે નાથ ! આપ સિવાય કોણ રોકે ?” —૧૪

* * *

અમ્નારવેણ ન જિતં ભવતઃ સ્વરં તત્

કિં ભૂતવહ્નિમિતગિર્ગુણભારપૂર્ણમ્ ।

પ્રાસ્તોપતાપવિષદાહમનેન વાગ્મિઃ

કિં મન્દરાદ્રિશિખરં ચલિતં કદાચિત્ ? ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

અનેન અમ્ના-આરવેણ ભૂત-વહ્નિ-મિત-ગિર્-ગુણ-ભાર-પૂર્ણ વાગ્મિઃ પ્રાસ્ત-ઉપતાપ-વિષ-દાહં ભવતઃ તત્ સ્વરં કિં ન જિતમ્ ? । કિં મન્દર-અદ્રિ-શિખરં કદાચિત્ ચલિતમ્ ? ।

શબ્દાર્થ

અમ્ના=મેધ.

આરવ=ધ્વનિ, અવાજ.

અમ્નારવેણ=મેધના ધ્વનિથી.

ન=નહિ.

જિતં (મૂં જિત)=જીતાયેલ.

ભવતઃ (મૂં ભવત)=આપનો.

સ્વરં (મૂં સ્વર)=સ્વર.

તત્=તે.

કિં=શું.

ભૂત=પાંચસંખ્યાવાચક શબ્દ.

વહ્નિ=ત્રણસંખ્યાવાચક શબ્દ.

મિત (ધાં મા)=માપેલ.

ગિર્=વાણી.

ગુણ=ગુણ.

ભાર=સમૂહ.

પૂર્ણ=ભરપૂર.

ભૂતવહ્નિમિતગિર્ગુણભારપૂર્ણ=પાંત્રીસ વાણીના ગુણોના સમૂહથી પૂર્ણ.

પ્રાસ્ત (ધાં અસ્)=અત્યંત દૂર ફેંકેલ.

ઉપતાપ=સંતાપ.

વિષ=ઝેર.

દાહ=અગ્નિ.

પ્રાસ્તોપતાપવિષદાહં=અત્યંત નાશ કર્યો છે ઉપતાપ, વિષ અને દાહનો જણે એવા.

અનેન (મૂં હદમ્)=આથી.

વાગ્મિઃ (મૂં વાચ)=વાણીઓ વડે.

મન્દર=મેરૂ.

અદ્રિ=પર્વત.

શિખર=શિખર.

મન્દરાદ્રિશિખરં=મેરૂ પર્વતનું શિખર.

ચલિતં (મૂં ચલિત)=ચલિત.

કદાચિત્=કદાપિ, કોઈ કળે.

પદ્યાર્થ

“ પાંત્રીસ વાણીના ગુણ-સમૂહથી ભરપૂર તેમજ જણે વાણીઓ દ્વારા સંતાપ, વિષ અને દાહને અત્યંત દૂર કર્યો છે એવો આપનો સ્વર શું આ મેધની ગર્જનાથી જીતાયો નહિ ? (ના.)

૧ ‘વાગ્મિન્’ इति प्रतिभाति ।

તે ન જીતાયો તે વ્યાજબી છે, કેમકે) શું મેરૂ પર્વતનું શિખર કદાપિ (વાયુથી) ચલિત થયું છે ખરૂં ? ”—૧૫

* * *

एकत्र जन्मनि पदे च गते त्वया द्वे
या चक्रवर्तिपदवी खलु सा च मुक्ता ।
इक्ष्वाकुभूपतिषु तीर्थकरोऽत एव
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાથ ! ત્વયા ચ એકત્ર જન્મનિ દ્વે પદે ગતે । યા ચક્રવર્તિન્-પદવી સા ચ ખલુ મુક્તા, અતઃ ત્વં એવ 'ઇક્ષ્વાકુ'-ભૂપતિષુ તીર્થકરઃ જગત્-પ્રકાશઃ અપરઃ દીપઃ અસિ ।

શબ્દાર્થ

एकत्र=એક.

जन्मनि (मू० जन्मन्)=જન્મને વિષે.

पदे (मू० पद)=પે પદો.

च=વળી.

गते (मू० गत)=પ્રાપ્ત.

त्वया (मू० युष्मद्)=તારાથી.

द्वे (मू० द्वि)=બે.

या (मू० यद्)=એ.

चक्रवर्तिन्=ચક્રવર્તી.

पदवी=પદવી.

चक्रवर्तिपदवी=ચક્રવર્તીની પદવી.

खलु=ખરેખર.

सा (मू० तद्)=તે.

मुक्ता (मू० मुक्त)=લયજી દીધેલ.

इक्ष्वाकु=ઇક્ષ્વાકુ.

भूपति=રાજા.

इक्ष्वाकुभूपतिषु=ઇક્ષ્વાકુ (વંશના) રાજાઓને વિષે.

तीर्थकरः (मू० तीर्थकर)=તીર્થકર.

अतः=એથી કરીને.

एव=જ.

दीपः (मू० दीप)=દીપક, દીવો.

अपरः (मू० अपर)=અનન્ય.

त्वं (मू० युष्मद्)=તું.

असि (धा० अस्)=છે.

नाथ ! (मू० नाथ)=હે નાથ !

जगत्=દુનિયા.

प्रकाशः=પ્રકાશ, તેજ.

जगत्प्रकाशः=દુનિયાના પ્રકાશરૂપ.

પદ્યાર્થ

“ હે નાથ ! વળી એક જન્મને વિષે તે (ચક્રવર્તીના તેમજ તીર્થકરના એમ) બે પદ પ્રાપ્ત કર્યાં. તેમાં વળી જ ચક્રવર્તીની પદવી હુતી, તે તે ખરેખર ત્યજી દીધી. એથી કરીને ઇક્ષ્વાકુ (વંશના) રાજાઓમાં તુંજ તીર્થકર જગત્ના પ્રકાશરૂપ અનન્ય દીપક છે. ”—૧૬

* * *

क्षित्याः पदैर्हततमः ! स्मरणेन शश्वत्
सद्गृहपयोजमवबोधमुपैत्यरं ते ।

૧ 'ક્ષિત્યાં' इति प्रतिभाति ।

ગોપાશનાશકરદર્શન ઇષ ચાત્ર

સૂર્યાતિશાયિમહિમાસિ મુનીન્દ્ર ! લોકે ॥ ૧૭ ॥

અન્વય:

(હે) મુનિ-ઇન્દ્ર ! પદ્મૈઃ ક્ષિત્યાઃ હત-તમઃ ! તે સ્મરણેન સત્-હૃદ-પયોજં શશ્વત્ અરં અવબોધં ઉપૈતિ । ઇષઃ ગો-પાશ-નાશ-કર-દર્શનઃ (ત્વં) ચ અત્ર લોકે સૂર્ય-અતિ-શાયિન્-મહિમા અસિ ।

શબ્દાર્થ

ક્ષિત્યાઃ (મૂં ક્ષિતિ) =પૃથ્વીના.
 પદ્મૈઃ (મૂં પદ) =ચરણો વડે.
 હત (ધાં હન્) =નાશ કરેલ.
 તમસ્=અજ્ઞાન.
 હતતમઃ !=નાશ કર્યો છે અજ્ઞાનનો જોણે એવા ! (સં.)
 સ્મરણેન (મૂં સ્મરણ) =સ્મરણથી.
 શશ્વત્=સર્વદા.
 સત્=સજ્જન.
 હૃદ=હૃદય.
 પયોજ=કમળ.
 સદ્હૃત્પયોજં=સજ્જનોના હૃદયરૂપી કમળ.
 અવબોધં (મૂં અવબોધ) =વિકાસ.
 ઉપૈતિ (ધાં ઇ) =પામે છે.
 અરં=અત્યંત.
 તે (મૂં યુષ્મદ્) =તારા.
 ગો=વાણી.
 પાશ=બળ.

નાશ=નાશ, અન્ત.
 કર=કરનાર.
 દર્શન=દર્શન.
 ગોપાશનાશકરદર્શનઃ=વાણીરૂપી બળનો નાશ કરનાર દર્શન છે જેનું એવો.
 ઇષઃ (મૂં ઇતદ્) =આ.
 ચ=અને.
 અત્ર=અહિં આ.
 સૂર્ય=સૂર્ય.
 અતિશાયિન્=ચડિયાતો, અધિક.
 મહિમન્=મહિમા, પ્રભાવ.
 સૂર્યાતિશાયિમહિમા=સૂર્યથી અધિક પ્રભાવ છે જેનો એવો.
 અસિ (ધાં અસુ) =તું છે.
 મુનિ=સાધુ.
 ઇન્દ્ર=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.
 મુનીન્દ્ર !=હે મુનીશ્વર !
 લોકે (મૂં લોક) =દુનિયામાં.

પદ્યાર્થ

“ હે મુનીશ્વર ! ચરણોથી (અર્થાત્ અનેક સ્થળોમાં વિહાર કરીને) પૃથ્વીમાંના અજ્ઞાન (રૂપ અંધકાર) નો જોણે નાશ કર્યો છે એવા હે (નાથ) ! તારા સ્મરણથી સજ્જનોનું હૃદયરૂપી કમળ સર્વદા અત્યંત વિકાસ પામે છે. (કેમકે અન્ય ઉન્માર્ગી જનોની) વાણીરૂપી પાશનો નાશ કરનારા દર્શનવાળો એવો આ તું આ લોકમાં સૂર્યથી અધિક મહિમાવાળો છે.”—૧૭

* * *

આસ્યાર્ણવાદ્ રદનદીધિતિપૂતવર્ત્મા—

સદ્ભુવ્યેયસારગુણરત્નચયાદ્ વચસ્તે ।

ઉચ્છિન્નનાશમમૃતાચ્છિશિરં સ્વભાવૈ—

વિદ્યોતયજ્જગદ્પૂર્વશશાઙ્કુભિમ્બમ્ ॥ ૧૮ ॥

અન્વય:

(ત) અસહ્યુચ્યેય-સાર-ગુણ-રત્ન-ચયાત્ આસ્ય-અર્ણવાત્ રદન-દીધિતિ-પૂત-વર્ત્મ ઉચ્છિન્ન-નાશં સ્વભાવૈઃ અમૃતાત્ શિશિરં જગદ્ વિદ્યોતયત્ તે વચ્ચઃ અપૂર્વ-શશાઙ્ક-વિમ્બં (અસ્તિ) ।

શબ્દાર્થ

આસ્ય=મુખ.

અર્ણવ=સમુદ્ર.

આસ્યાર્ણવાત્=મુખરૂપી સમુદ્રમાંથી.

રદન=દાંત.

દીધિતિ=કિરણ.

પૂત (ધાં પૂ)=પવિત્ર કરેલ.

વર્ત્મન=માર્ગ, રસ્તો.

રદનદીધિતિપૂતવર્ત્મ=દાંતનાં કિરણો વડે પવિત્ર થયો છે માર્ગ જેનો એવું.

અસહ્યુચ્યેય=જેની સંખ્યા ન થઈ શકે તેવા, અગણિત.

સાર=ઉત્તમ.

ગુણ=ગુણ.

રત્ન=રત્ન.

ચય=સમૂહ.

અસહ્યુચ્યેયસારગુણરત્નચયાત્=અગણિત ઉત્તમ

ગુણોરૂપી રત્નનો સમૂહ છે જેમાં એવા.

વચ્ચઃ (મૂં વચ્ચ્)=વચન.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારૂં.

ઉચ્છિન્ન (મૂં છિદ્)=નાશ કરેલ.

નાશ=નાશ, મૃત્યુ.

ઉચ્છિન્નનાશ=નાશ કર્યો છે મૃત્યુનો જેણે એવું.

અમૃતાત્ (મૂં અમૃત)=અમૃતથી.

શિશિરં (મૂં શિશિર)=શીતળ.

સ્વભાવૈઃ (મૂં સ્વભાવ)=સ્વભાવો વડે.

વિદ્યોતયત્ (ધાં દ્યુત)=પ્રકાશિત કરનારૂં.

જગત્ (મૂં જગત્)=દુનિયાને.

અપૂર્વ=અસાધારણ.

શશાઙ્ક=ચન્દ્ર.

વિમ્બં=બિમ્બ.

અપૂર્વશશાઙ્કવિમ્બં=અસાધારણ ચન્દ્રનું બિમ્બ.

પદ્યાર્થ

“ (હે નાથ !) અગણિત ઉત્તમ ગુણરૂપી રત્નના સમુદાયવાળા એવા તારા મુખરૂપી સમુદ્રમાંથી (નીકળતું) તારૂં વચન કે જેનો માર્ગ દાંતનાં કિરણો વડે પવિત્ર થયો છે, વળી જેણે મૃત્યુનો નાશ કર્યો છે તથા વળી જે સ્વભાવો વડે અમૃત કરતાં શીતળ છે તેમજ જે જગતને પ્રકાશિત કરે છે તે તારૂં વચન અસાધારણ ચન્દ્રના બિમ્બ (સમાન) છે.”—૧૮

* * *

વાહ્નીરદૈઃ પ્રશમિતાઃ સદશોષજીવાઃ

પ્રક્ષાલિતાર્તિમલરાશિભિરેવ સન્તિ ।

નાથ ! પ્રફુલ્લવૃષકલ્પનગૈસ્તુ તે તત્

કાર્યં કિયજ્જલધરૈર્જલભારનઘ્નૈઃ ? ॥ ૧૯ ॥

અન્વય:

હે નાથ ! તે પ્રક્ષાલિત-અર્તિ-મલ-રાશિભિઃ પ્રફુલ્લ-વૃષ-કલ્પ-નગૈઃ વાચ્-નીરદૈઃ તુ સત્-અશોષ-જીવાઃ પ્રશમિતાઃ एव सन्ति, तत् जल-भार-नघ्नैः जलधरैः कियत् कार्यम् ? ।

શબ્દાર્થ

વાચ્=વાણી.
 નીરદ=મેધ.
 વાહુનીરદૈઃ=વાણી૩પી મેધોથી.
 પ્રશામિતાઃ (મૂં પ્રશમિત)=શાંત કરેલ.
 સદ્=સાધુ.
 અશોષ=સમસ્ત.
 જીવ=પ્રાણી, જીવ.
 સદશોષજીવાઃ=સમસ્ત સાધુ જીવો.
 પ્રક્ષાલિત (ધાં ક્ષલ્)=પ્રક્ષાલન કરેલ, ધોષ નાખેલ.
 અર્તિ=પીડા.
 મલ્લ=મેલ.
 રાશિ=દગલો.
 પ્રક્ષાલિતાર્તિમલ્લરાશિભિઃ=ધોષ નાખ્યો છે પીડા૩પી
 મેલના દગલાને જોણે એવા.
 પવ=જ.
 સન્તિ (ધાં ભસ્)=છે.

નાથ ! (મૂં નાથ)=હે નાથ !
 પ્રફુલ્લ=વિકસ્વર થયેલ.
 વૃષ્ઠ=ધર્મ.
 કલ્પ=કલ્પ.
 નગ=વૃક્ષ.
 પ્રફુલ્લવૃષ્ઠકલ્પનગૈઃ=વિકસ્વર થયું છે ધર્મ૩પી કલ્પ-
 વૃક્ષ જેથી એવા.
 તુ=વિશેષતાવાચક અવ્યય.
 તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારાં.
 તત્=તેથી કરીને.
 કાર્ય (મૂં કાર્ય)=કાર્ય.
 કિયત્ (મૂં કિયત્)=કેવડું.
 જલધરૈઃ (મૂં જલધર)=મેધો વડે.
 જલ્લ=જળ, પાણી.
 ભાર=ભાર
 નમ્ન=નમી ગયેલ.
 જલ્લભારનમ્નૈઃ=જળના ભાર વડે નમી ગયેલ.

પદ્યાર્થ

“ હે નાથ ! જોણે પીડા૩પી મલના સમુદાયનું પ્રક્ષાલન કર્યું છે એવાં તથા વળી જેથી ધર્મ૩પી કલ્પવૃક્ષ વિકસ્વર થયું છે એવાં તારાં વચન૩પી મેધો વડે સમસ્ત સાધુ જીવો શાંત થયા છેજ (ઉપશમ પામ્યા છેજ), તેથી જળના ભાર વડે નીચા નમેલા એવા મેધોનું (હવે) શું કામ છે ? ” — ૧૯

* * *

પ્રીતિર્યથા ત્વદુદિતે સમયે મુનીનાં
 કસ્મિન્સ્તથા ન ગતરાગ ! વિરોધવાચિ ।
 જ્યોસ્ત્નાપ્રિયસ્ય વિધુરોચિષિ મુદ્ યથાઽસ્તિ
 નૈવં તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) ગત-રાગ ! યથા સ્વત્-ઉદિતે સમયે મુનીનાં પ્રીતિઃ અસ્તિ, તથા વિરોધ-વાચિ કસ્મિન્ ન ।
 યથા જ્યોસ્ત્ના-પ્રિયસ્ય વિધુ-રોચિષિ મુદ્ અસ્તિ, एवं તુ કિરણ-આકુલે અપિ કાચ-શકલે ન ।

શબ્દાર્થ

પ્રીતિઃ (મૂં પ્રીતિ)=રનેહ, પ્રેમ.
 યથા=જેમ.
 ઉદિત (ધાં વદ્)=કહેલ.
 સ્વદુદિતે=તે કહેલા.

સમયે (મૂં સમય)=સિદ્ધાન્તને વિષે.
 મુનીનાં (મૂં મુનિ)=સાધુઓની.
 કસ્મિન્ (મૂં કિમ્)=કાઇકને વિષે.
 તથા=તેમ.

ન=નહિ.

ગત (ધાં ગમ્)=ગયેલો.

રાગ=રાગ. રનેહ.

ગતરાગ !=ગયેલો છે રાગ જેનો એવા ! (સં)

વિરોધ=વિરોધ, વિપરીતપણું.

વાન્=વાણી.

વિરોધવાન્નિ=વિરોધ છે જેની વાણીમાં એવા.

જ્યોત્સ્ના=ચન્દ્રપ્રભા, ચાંદરણી.

પ્રિય=વલ્લભ.

જ્યોત્સ્નાપ્રિયસ્ય=ચન્દ્રપ્રભા છે પ્રિય જેને એવાની.

ત્રિધુ=ચન્દ્ર.

રોચિસ્=કિરણુ.

વિધુરોચિવિ=ચન્દ્રના કિરણુને વિષે.

મુદ (મૂં મુદ)=હર્ષ.

અસ્તિ (ધાં અસ્)=છે.

एवं=એ પ્રકારે.

તુ=વિશેષતાવાચક અન્યથ.

કાચ=કાચ.

શકલ=કકડો, ટુકડો.

કાચશકલે=કાચના કકડાને વિષે.

કિરણ=કિરણુ.

આકુલ=વ્યામ.

કિરણાકુલે=કિરણોથી વ્યામ.

અપિ=પણુ.

પદાર્થ

“હે વીતરાગ ! આપે કહેલા સિદ્ધાન્તને વિષે જીવી મુનિએને પ્રીતિ છે, તેવી વિરોધી વચનવાળા (અન્ય) કાંઈને વિષે નથી. જીવી ચન્દ્ર-પ્રભાના વલ્લભને ચન્દ્રના કિરણુને વિષે પ્રીતિ છે, તેવી પ્રીતિ (તેને) કિરણુથી વ્યામ એવા પણ કાચના કકડાને વિષે (થતી) નથી.”—૨૦

આરોપિતં સમયપર્વતસાનુદર્યાં

હૃદ્યૈસ્તવોચ્છલિતચિત્તજચિત્રકાયામ્ ।

સંભાવ્ય તદ્વિષયતસ્કરકાન્ ન તેષાં

કશ્ચિન્મનો હરતિ નાથ ! ભવાન્તરેऽપિ ॥ ૨૧ ॥

અન્વય :

(હે) નાથ ! યે: તદ્-વિષય-તસ્કરકાન્ સંભાવ્ય તદ્ ઉચ્છલિત-ચિત્ત-ચિત્તજ-ચિત્રકાયાં સમય-પર્વત-સાનુ-દર્યાં હૃદ્ આરોપિતં, તેષાં મન: ભવ-અન્તરે અપિ કશ્ચિત્ ન હરતિ ।

શબ્દાર્થ

આરોપિતં (મૂં આરોપિત)=આરોપણુ કરેલ.

સમય=સિદ્ધાન્ત.

પર્વત=પર્વત, ગિરિ.

સાનુ=શિખર.

દરી=યુક્ત.

સમયપર્વતસાનુદર્યાં=સિદ્ધાન્તરૂપી પર્વતના શિખરની યુક્તમાં.

હૃદ્ (મૂં હૃદ)=હૃદય, ચિત્ત.

યૈ: (મૂં યદ)=જેઓથી.

તવ (મૂં યુષ્મદ)=તારા.

ઉચ્છલિત (ધાં ચલ)=ચાલ્યો ગયેલ.

ચિત્તજ=કામદેવ, મદન.

ચિત્રક=ચિત્રો.

ઉચ્છલિતચિત્તજચિત્રકાયાં=ચાલ્યો ગયો છે કામદેવ-રૂપી ચિત્રો જેમાંથી એવા.

સંભાવ્ય (ધાં ભાવ)=વિચાર કરીને.

તદ્=તે.

વિષય=વિષય.

તસ્કર=ચોર.

તદ્વિષયતસ્કરકાન્=તે વિષયરૂપી ચોરોને.

ન=નહિ.

તેષાં (મૂં તદ)=તેમનું.

કશ્ચિત્ (મૂં કિમ્)=કાંઈ.

મન: (મૂં મનસ્)=મનને, ચિત્તને.

હરતિ (ધાં હ)=હરે છે.

નાથ ! (મૂં નાથ)=હે નાથ, હે પ્રભુ !

ભવ=જન્મ.

અન્તર=અન્ય.

ભવાન્તરે=અન્ય જન્મમાં.

અપિ=પણુ.

પદ્યાર્થ

“ પ્રસિદ્ધ વિષયરૂપી ચોરોનો વિચાર કર્યા પછી હે નાથ ! જ્યોત્ષ્ણે પોતાના હૃદયને તારા સિદ્ધાન્તરૂપી પર્વતના શિખરની ગુફામાં કે જ્યાંથી કંદર્પરૂપી ચિત્તો નાસી ગયો છે, તેમાં આરોપણ કર્યું, તેમના મનને સવાંતરમાં પણ કોઈ હરનાર નથી.”—૨૧

* * *

ચૈતન્યમાત ! વિદુષાં નિજકં વ્યનક્તિ

ત્વદ્વાગ્ વૃષાઞ્ચિતપદી ચિરકાલનષ્ટમ્ ।

મીનાકરસ્ય નિશિ નન્દધિયા સુધાંશું

પ્રાચ્યેવ દિગ્ જનયતિ સ્ફુરદંશુ જાલમ્ ॥ ૨૨ ॥

અન્વય:

(હે) આત ! વૃષ-અશ્ચિત-પદી ત્વદ્-વાચ્ વિદુષાં ચિર-કાલ-નષ્ટં નિજકં ચૈતન્યં વ્યનક્તિ । નિશિ મીનાકરસ્ય નન્દ-ધિયા પ્રાચી એવ દિગ્ સ્ફુરત્-અંશુ-જાલં સુધાંશું જનયતિ ।

શબ્દાર્થ

ચૈતન્યં (મૂ० ચૈતન્ય) = ચૈતન્યને.

આત ! (મૂ० આમ) = હે વિશ્વાસને પાત્ર !

વિદુષાં (મૂ० વિદ્વસ્) = પણ્ડિતોના.

નિજકં (મૂ० નિજક) = પોતાના.

વ્યનક્તિ (ધા० અજ્ઞ) = નમસ્કાર કરે છે.

વાચ્ = વાણી.

ત્વદ્વાગ્ = તારી વાણી.

વૃષ = ધર્મ.

અશ્ચિત = યુક્ત.

પદ = પદ.

વૃષાશ્ચિતપદી = ધર્મ યુક્ત પદવાણી.

ચિર = લાંબો.

કાલ = સમય.

નષ્ટ (ધા० નશ્) = નાશ પામેલા.

ચિરકાલનષ્ટં = લાંબા સમયથી નાશ પામેલા.

મીનાકરસ્ય (મૂ० મીનાકર) = સમુદ્રની.

નિશિ (મૂ० નિશ્) = રાતને વીણે.

નન્દ = વૃદ્ધિ.

ધ્યા = યુદ્ધિ.

નન્દધિયા = વૃદ્ધિની યુદ્ધિપૂર્વક.

સુધાંશું (મૂ० સુધાંશુ) = ચન્દ્રને.

પ્રાચી (મૂ० પ્રાક્) = પૂર્વ.

એવ = જ.

દિગ્ (મૂ० દિશ્) = દિશા.

જનયતિ (ધા० જન) = ઉત્પન્ન કરે છે.

સ્ફુરત્ (ધા० સ્ફુર) = દેહીપ્યમાન.

અંશુ = કિરણ.

જાલ = સમૂહ.

સ્ફુરદંશુ જાલં = દેહીપ્યમાન છે કિરણોનો સમૂહ જેને વિષે એવા.

પદ્યાર્થ

“ હે આત ! ધર્મ વડે યુક્ત એવાં પદવાણી તારી (ત) વાણી પણ્ડિતોના ધણા સમયથી નષ્ટ (તિરોહિત) થયેલા ચૈતન્યને પ્રકટ કરે છે. (આ હડીકત યોગ્ય છે) કેમકે રાત્રે સમુદ્રની વૃદ્ધિની યુદ્ધિથી પૂર્વજ દિશા સ્ફુરાયમાન કિરણોના સમૂહવાળા ચન્દ્રને જન્મ આપે છે.”—૨૨

* * *

૧ ‘ નન્દધવે ’ इति ख-पाठः । २ ‘ सुधायां ’ इति क-पाठ एव ।

સિદ્ધાન્તવર્ત્મનિ પલાયિતદુર્મનીષ-

દસ્યૌ તવાગુરમૃતં નનુ યાન્તિ ભૂત્વા ।

एष्यन्ति ये स्वगुणभारभृता हि नाथ !

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાથ ! યે સ્વ-ગુણ-ભાર-ભૃતાઃ, (તે) તવ પલાયિત-દુર-મનીષ-દસ્યૌ સિદ્ધાન્ત-વર્ત્મનિ ભૂત્વા નનુ અમૃતં અગુઃ યાન્તિ ઇષ્યન્તિ (ચ) । હિ (હે) મુનિ-ઇન્દ્ર ! અન્યઃ શિવ-પદસ્ય શિવઃ પન્થાઃ ન (વર્તેતે) ।

શબ્દાર્થ

સિદ્ધાન્ત=સિદ્ધાન્ત, પ્રવચન, આગમ.

વર્ત્મન્=માર્ગ, રસ્તો.

સિદ્ધાન્તવર્ત્મનિ=સિદ્ધાન્તરૂપી માર્ગને વિષે.

પલાયિત (ધાં અય)=પલાયન કરી ગયેલ, નાસી ગયેલ.

દુર્મનીષ=દુર્મતિ, દુષ્ટ શુદ્ધિવાળો.

દસ્યુ=ચોર.

પલાયિતદુર્મનીષદસ્યૌ=પલાયન કરી ગયો છે દુર્મ-તિરૂપ ચોર જ્યાંથી એવા.

તવ (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.

અગુઃ (ધાં ઇ)=ગયા.

અમૃતં (મૂં અમૃત)=મોક્ષે.

નનુ=ખરેખર.

યાન્તિ (ધાં યા)=જાય છે.

ભૂત્વા (ધાં ભૂ)=થઈને.

ઈષ્યન્તિ (ધાં ઇ)=જશે.

યે (મૂં યદ્)=જેઓ.

સ્વ=નિજ, પોતાના.

ગુણ=ગુણ.

ભાર=ભાર, સમૂહ.

ભૃત (ધાં ભૃ)=ભરેલ.

સ્વગુણભારભૃતાઃ=પોતાના ગુણના ભારથી ભરેલા.

હિ=કેમકે.

નાથ ! (મૂં નાથ)=હે નાથ !

ન=નહિ.

અન્યઃ (મૂં અન્ય)=બીજો.

શિવઃ (મૂં શિવ)=કલ્યાણકારી.

શિવ=મોક્ષ.

પદ=સ્થાન.

શિવપદસ્ય=મોક્ષરૂપી સ્થાનનો.

મુનિ=યોગી.

ઇન્દ્ર=ઉત્તમતાવાચક શબ્દ.

મુનીન્દ્ર ! =હે યોગીશ્વર.

પન્થાઃ (મૂં પથિન્)=માર્ગ.

પદ્યાર્થ

“ જ (જીવો) પોતાના (જ્ઞાનાદિક) ગુણોના સમૂહથી ભરપૂર છે, તેઓ જ્યાંથી દુર્મતિરૂપ ચોર પલાયન કરી ગયો છે એવા તારા સિદ્ધાન્તને માર્ગે થઈને ખરેખર મોક્ષે ગયા છે, જાય છે અને જશે; કેમકે હે યોગીશ્વર ! (આ સિવાય) બીજો કોઈ મોક્ષ-માર્ગનો કલ્યાણકારી માર્ગ નથી.”—૨૩

*

*

*

૧ ' ગત્વા ' इति प्रतिभाति ।

આરાધ્ય શાસનમપાસ્તકુશાસનં તે-

અન્યે જ્ઞાનિનઃ સ્યુરપિ વિસ્મય ઇષ નાર્હન્ ! ।

અન્યેભ્ય એકમિદમેવ પૃથગ્વિધં યં (યદ્ ?)

જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) અર્હન્ ! યં (યત્) સન્તઃ જ્ઞાન-સ્વરૂપં અમલં એકં વદન્તિ, (તત્) તે અપાસ્ત-કુ-શાસનં શાસનં આરાધ્ય અન્યે અપિ જ્ઞાનિનઃ સ્યુઃ । ઇષ ન વિસ્મયઃ (યદ્) इदं एव अन्येभ्यः पृथक्-विधम् ।

શબ્દાર્થ

આરાધ્ય (ધા૦ રાધ્)=આરાધન કરીને, ભજીને.
શાસનં (મૂ૦ શાસન)=શાસનને.
અપાસ્ત (ધા૦ અસ્)=દૂર ફેંકી દીધેલ.
કુ=અનિષ્ટતાવાચક શબ્દ.
શાસન=આરાધન.
અપાસ્તકુશાસનં=દૂર ફેંકી દીધું છે કુશાસનને જોણે એવું.
તે (મૂ૦ યુષ્મદ્)=તારા.
અન્યે (મૂ૦ અન્ય)=બીજા.
જ્ઞાનિનઃ (મૂ૦ જ્ઞાનિન્)=જ્ઞાનીઓ.
સ્યુઃ (ધા૦ અસ્)=થાય.
અપિ=પણ.
વિસ્મયઃ (મૂ૦ વિસ્મય)=આશ્ચર્ય, અચંબો.
ઇષઃ (મૂ૦ ઇતદ્)=એ.
ન=નહિ.

અર્હન્ ! (મૂ૦ અર્હત્)=હે અર્હન્, હે તીર્થંકર !
અન્યેભ્યઃ (મૂ૦ અન્ય)=બીજાઓથી.
એકં (મૂ૦ એક)=અદ્વિતીય, અસાધારણ.
इदं (મૂ૦ इदम्)=આ.
एव=જ.
પૃથક્=જૂદું.
વિધ=ભત, પ્રકાર.
પૃથગ્વિધં=જૂદી ભતતું.
યદ્ (મૂ૦ યદ્)=જેને.
જ્ઞાન=જ્ઞાન.
સ્વરૂપ=સ્વરૂપ, આત્મા.
જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાન છે સ્વરૂપ જેવું એવા.
અમલં (મૂ૦ અમલ)=નિમળ.
પ્રવદન્તિ (ધા૦ વદ)=કહે છે.
સન્તઃ (મૂ૦ સત્)=મહાત્માઓ.

પદ્યાર્થ

“ હે તીર્થંકર ! સન્ત (પુરૂષો) જેને જ્ઞાનસ્વરૂપી તેમજ (અથ ડર્મરૂપી) મળથી રહિત તથા અદ્વિતીય કહે છે, તેવા તારા શાસનને કે જોણે કુશાસનને પરાસ્ત કર્યું છે તેને આરાધીને અન્ય (અજ્ઞેનો) પણ જ્ઞાનીઓ થાય તેમાં (કંઈ) આશ્ચર્ય નથી. (ડમકે) અન્ય (શાસનો)થી આજ (શાસન) જૂદી ભતતું છે.”—૨૪

* * *

ત્વાં સેવતે દિનનિશં નિજકેવલશ્રીઃ

પ્રક્ષીણમોહદનુજં સસુદર્શનં સા ।

૧ ‘ યત્ ’ ઇતિ ख-ग-पाठः । ૨ ‘ નાર્હત્ ’ ઇતિ ख-पाठः ।

અધ્યાસિતોપશમસાગરમધ્યમસ્માદ્

વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

અન્વય:

સા નિજ-કેવલ-શ્રી: પ્રક્ષીણ-મોહ-દ્વુજં સ-સુ-દર્શનં અધ્યાસિત-ઉપશમ-સાગર-મધ્યં ત્વાં દિન-નિશં સેવતે, અસ્માત્ (હે) ભગવન્ ! વ્યક્તં ત્વં એવ પુરુષોત્તમઃ અસિ ।

શબ્દાર્થ

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ)=તને.
 સેવતે (ધાં સેવ)=સેવે છે.
 દિન=દિવસ.
 નિશા=રાત્રિ.
 દિનનિશં=અહોનિશ, દિવસ ને રાત.
 નિજ=પોતાની.
 કેવલ=કેવલ(જ્ઞાન).
 શ્રી=લક્ષ્મી.
 નિજકેવલશ્રીઃ=પોતાની કેવલજ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મી.
 પ્રક્ષીણ (ધાં ક્ષિ)=ક્ષય કરેલ.
 મોહ=મોહનીય કર્મ.
 દ્વુજ=દાનવ, અસુર.
 પ્રક્ષીણમોહદ્વુજં=નાશ કર્યો છે મોહરૂપી અસુરનો જીભે એવા.
 સહ=સહિત.
 સુદર્શન=(૧) સુંદર દર્શન; (૨) સુદર્શન (ચક્ર).

સસુદર્શનં=સુદર્શનથી યુક્ત.

સા (મૂં તદ)=તે.

અધ્યાસિત (ધાં આસુ)=ખેઠેલ.

ઉપશમ=ઉપશમ, શમ, દમ.

સાગર=સમુદ્ર.

મધ્ય=મધ્યે ભાગ.

અધ્યાસિતોપશમસાગરમધ્યં=ખેઠો છે ઉપશમરૂપી સાગરના મધ્યમાં જે એવાને.

અસ્માત્ (મૂં હમ્)=આથી કરીને.

વ્યક્તં=ખુલ્લી રીતે.

ત્વં (મૂં યુષ્મદ)=તું.

એવ=જ.

ભગવન્ ! (મૂં ભગવત્)=હે ભગવાન્ !

પુરુષોત્તમઃ (મૂં પુરુષોત્તમ)=(૧) પુરુષોત્તમ શ્રેષ્ઠ; (૨) પુરુષોત્તમ, નારાયણ.

અસિ (ધાં અસુ)=છે.

પદ્યાર્થ

“જીભે મોહરૂપ અસુરનો અંત આણ્યો છે, વળી જે (કેવલદર્શનરૂપી) સુદર્શનથી યુક્ત છે તેમજ જે ઉપશમરૂપી સાગરના મધ્યમાં ખેઠો છે એવા તને સુપ્રસિદ્ધ નિજ કેવલ(જ્ઞાન)રૂપી લક્ષ્મી અહોનિશ સેવે છે; આથી કરીને સ્પષ્ટ રીતે તુંજ પુરુષોત્તમ છે.”—૨૫

* * *

દેવા: પરે સ્વમપિ તારયિતું ન હીશા

આત્માશ્રિતાન્ કથમિમે પ્રભવેયુરત્ર ? ।

નત્યાદિ તેષુ ચ વૃથાઽઽશ્રિતવૈભવાય

તુભ્યં નમો જિન ! ભવોદધિશોષણાય ॥ ૨૬ ॥

અન્વય:

પરે દેવા: સ્વં અપિ તારયિતું હિ ઈશા: ન (સન્તિ), અત્ર હમ્ને આત્મન્-આશ્રિતાન્ (તારયિતું) કથં પ્રભવેયુ: ? । (તસ્માત્) તેષુ ચ નતિ-આદિં વૃથા । (હે) જિન ! આશ્રિત-વૈભવાય ભવ-ઉદધિ-શોષણાય તુભ્યં નમ: ।

शब्दार्थ

देवाः (मू० देव)=देवो.

परे (मू० पर)=अन्य.

स्वं (मू० स्व)पोताने.

अपि=पथु.

तारयितुं (घा० तृ)=तारवाने.

न=नहि.

हि=निश्चयतावाचक अन्यथ.

ईशाः (मू० ईश)=समर्थ.

आत्मन्=आत्मा.

आश्रित (घा० श्रि)=आश्रय लीधेः.

आत्माश्रितान्=पोतानो आश्रय लीधेवाने.

कथं=केवी रीते.

इमे (मू० इदम्)=अे.

प्रभवेयुः (घा० भू)=शक्तिमान् थाय.

अत्र=अहि आ.

नति=नमन.

आदि=शर आत.

नत्यादि=नमन विगेरे.

तेषु (मू० तद्)=तेमने विषे.

च=वणी.

वृथा=शेगट.

आश्रित (घा० श्रि)=आश्रय लीधेः.

वैभव=संपत्ति.

आश्रितवैभवाय=आश्रय लीधो छ संपत्तिअे जेने अेवा.

तुभ्यं (मू० युष्मद्)=तने.

नमस्=नमस्कार छे.

जिन ! (मू० जिन)=हे वीतराग, हे तीर्थंकर !

भव=संसार.

उदधि=समुद्र.

शोषण=शोषी नाभपुं ते.

भवोदधि शोषणाय=संसार-समुद्रने शोषनारा.

पदार्थ

“ (ज्यारे) अन्य देवो पोताने पथु (संसार-सागरमांथी) तारवाने समर्थ नथी, (तो पछी) तेमनो आश्रय लीधेवा (जेवने) तो अे (देवो) कुवी रीते तारवाने शक्तिमान् थाय ! (अथी करीने) तेमने विषे नमन (वन्दन, पर्युपासन, लक्षित, अहुमान) धत्यादि शेगट छे; (वास्ते) हे वीतराग ! जेनो (केवलज्ञानरूपी) संपत्तिअे आश्रय लीधो छे अेवा तेमज संसार-सागरना शोषनारा अेवा तने (मारे) नमस्कार (छे).”—२६

* * * *

ये त्वां विमुच्य परकीयविभून् भजन्त्य-

विज्ञाततत्त्वमधुरैर्वरतत्त्वकीर्णः ।

नाम्ना प्रशान्तभविपापजसाध्वसस्तैः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

अन्वयः

(हे नाथ !) ये त्वां विमुच्य परकीय-विभून् भजन्ति, तैः अविज्ञात-तत्त्व-मधुरैः (जनैः) नाम्ना प्रशान्त-भविन्-पाप-जन्-साध्वसः वर-तत्त्व-कीर्णः (त्वं) स्वप्न-अन्तरे अपि कदाचित् अपि ईक्षितः न असि ।

१ ' मधुरावर० ' इति ख-पाठः ।

શબ્દાર્થ

યે (મૂ० યદ્)=જેઓ.
 ત્વાં (મૂ० યુષ્મદ્)=તને.
 વિમુચ્ચ (ધા० મુચ્)=લશ્ ૯૬ને.
 પરકીય=અન્ય, અપર.
 વિશુ=દેવ.
 પરકીયવિમૂન્=અન્ય દેવોને.
 મજન્તિ (ધા० મજ્)=ભજે છે, સેવે છે.
 અવિજ્ઞાત=નહિ જાણેલ.
 તત્ત્વ=તત્ત્વ.
 મધુર=મધુર્ય, મીઠાશ.
 અવિજ્ઞાતતત્ત્વમધુરૈઃ=નથી જાણ્યું તત્ત્વનું મધુર્ય
 જેમણે એવા.
 ઘર=ઉત્તમ.
 કીર્ણ (ધા० કૃ)=વ્યાપ્ત.
 ઘરતત્ત્વકીર્ણઃ=ઉત્તમ તત્ત્વો વડે વ્યાપ્ત.
 નામ્ના (મૂ० નામન્)=નામ વડે.

પ્રશાન્ત (ધા० શમ્)=અત્યંત શાંત કરેલ.
 મવિન્=ભવ્ય, મોક્ષે જનાર.
 પાપ=પાપ.
 જન્=ઉત્પન્ન થવું.
 સાધ્વસ=ભય.
 પ્રશાન્તમવિપાપજસાધ્વસઃ=અત્યંત નાશ કર્યો છે
 ભવ્યોના પાપથી ઉત્પન્ન થતા ભયનો જેણે એવો.
 તૈઃ (મૂ० તદ્)=તેઓથી.
 સ્વપ્ન=સ્વપ્ન.
 અન્તર=મધ્ય.
 સ્વપ્નાન્તરે=સ્વપ્નમાં.
 અપિ=પણ.
 ન=નહિ.
 કદાચિત્=કદાપિ.
 ઈક્ષિતઃ (મૂ० ઈક્ષિત)=જોવાયેલ.
 આસિ (ધા० અસ્)=છે.

પદ્યાર્થ

“ (હે નાથ !) જેઓ તને મૂકીને અન્ય દેવોને ભજે છે, તે (તારા) તત્ત્વના મધુર્યથી
 અપરિચિત (જનોએ) નામ વડે જેણે ભવ્યના પાપથી ઉત્પન્ન થતા ભયનો અત્યંત અંત
 આણ્યો છે એવા તેમજ ઉત્તમ તત્ત્વોથી વ્યાપ્ત એવા તને સ્વપ્ને પણ કદાપિ જોયા નથી.
 (કેમકે જેઓ તારા તત્ત્વને પણ જાણતા ન હોય, તેમને તને જોવાની ઇચ્છા પણ ન થાય એ
 સ્વાભાવિક છે). ”—૨૭

* * * * *

દુર્ભવ્યવિગ્રહિવપુર્જ્વલતીહ નાથા-

મ્યાસે કથં તવ ચિતામૃતસારશીતે ? ।

જ્ઞાતો મયાઽસ્ય સહજો ન ભવેત્ કિમુષ્ણં

વિમ્બં રવેરિવ પયોધરપાર્શ્વવર્તિ ? ॥ ૨૮ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાથ ! તવ ચિત્-અમૃત-સાર-શીતે અમ્યાસે કથં દુર્ભવ્ય-વિગ્રહિન્ વપુઃ હહ જ્વલતિ ? ।
 મયા મસ્ય સહજઃ જ્ઞાતઃ, કિં પયોધર-પાર્શ્વ-વર્તિ રવેઃ વિમ્બં હવ ઉષ્ણં ન ભવેત્ ? ।

શબ્દાર્થ

દુર્ભવ્ય=દીર્ઘસંસારી.
 વિગ્રહિન્=કલેશકારી.
 વપુસ્=દેહ.
 દુર્ભવ્યવિગ્રહિવપુઃ=દુર્લભ્યનો કલેશકારી દેહ.
 જ્વલતિ (ધા० જ્વલ)=બળે છે.
 રૂહ=અહિંઆ.
 નાથ ! (મૂ० નાથ)=હે સ્વામિન્ !
 અભ્યાસે (મૂ० અભ્યાસ)=સમીપમાં.
 કથં=કેમ.
 તવ (મૂ० યુષ્મદ્)=તારી.
 ચિત (ધા० ચિ)=પુષ્ટ.
 અમૃત=અમૃત, સુધા.
 સાર=બળ.
 શીત=શીતળ.
 ચિતામૃતસારશીતે=પુષ્ટ અમૃતના બળે કરીને
 શીતળ.

જ્ઞાતઃ (મૂ० જ્ઞાત)=જાણ્યો.
 મયા (મૂ० અસ્મદ્)=મારાથી.
 અસ્ય (મૂ० ઇદમ્)=એનો.
 સહજઃ (મૂ० સહજ)=સ્વભાવ.
 ન=નહિ
 ભવેત્ (ધા० ભૂ)=થાય.
 કિમ્=શું.
 ઉષ્ણ (મૂ० ઉષ્ણ)=ગરમ.
 બિમ્બં (મૂ० બિમ્બ)=બિમ્બ.
 રવેઃ (મૂ० રવિ)=સૂર્યનું.
 ઇવ=પાદપૂર્તિરૂપ અભ્યય.
 પયોઘર=મેધ.
 પાર્શ્વ=બાજુ.
 વર્તિન્=હોનારું.
 પયોઘરપાર્શ્વવર્તિ=મેધની બાજુમાં હોનારું.

પદ્યાર્થ

“ હે નાથ ! પુષ્ટ અમૃતના બળે કરીને શીતળ એવા તારી સમીપમાં કેમ આ સંસારમાં
 દુર્લભ્યનો કલેશકારી દેહ બળે છે ? (ઠીક) એનો સ્વભાવ મેં જાણ્યો. (કેમકે) સૂર્યનું મેધની
 સમીપ રહેનારું બિમ્બ ઉષ્ણ ન થાય ? ”—૨૮

* * * * *
 ત્વત્તોઽન્યવાદિનિચયો હિ દવીયસોઽપિ

મીત્વા પ્રણશ્યતિ નિરીહ ! વિદર્પસિંહાત્ ।

અંશ્વેતિતાવનિતલાગ્રતમોભરઃ કિં

તુહ્ગોદયાદ્રિશિરસીવ સહસ્રરશ્મેઃ ॥ ૨૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) નિર્-રૂહ ! કિં તુહ્ગ-ઉદય-અદ્રિ-શિરસિ (સ્થિતાત્) સહસ્ર-રશ્મેઃ અ-શ્વેતિત-અવનિ-
 તલ-અગ્ર-તમસ્-ભરઃ ઇવ દવીયસઃ અપિ વિ-દર્પ-સિંહાત્ ત્વત્તઃ મીત્વા અન્ય-વાદિન્-નિચયઃ હિ
 પ્રણશ્યતિ ? ।

શબ્દાર્થ

ત્વત્તઃ=તારાથી.
 અન્ય=બીજો, અપર.
 વાદિન્=વાદી.
 નિચય=સમુદાય, સમૂહ.
 અન્યવાદિનિચયઃ=અન્ય વાદીઓનો સમુદાય.

હિ=નિશ્ચયવાચક અભ્યય.
 દવીયસઃ (મૂ० દવીયસ્)=વધારે દૂર.
 અપિ=પણ.
 મીત્વા (ધા० મી)=બીજો.
 પ્રણશ્યતિ (ધા० નાશ)=વિનાશ પામે છે.

૧ ' નિરીહવિદર્પ ' इत्यपि सम्भवति ।

નિરીહ ! (મૂં નિરીહ)=હે નિઃસ્પૃહ, હે ઇચ્છા રહિત !
 વિ=વિયોગવાચક અવ્યય.
 દર્પ=ગર્વ, અભિમાન.
 વિદર્પ=નિરભિમાની.
 સિંહ=સિંહ, ઉત્તમતાસૂચક શબ્દ.
 વિદર્પસિંહાત્=નિરભિમાનીને વિષે સિંહ (સમાન).
 અશ્વેતિત (મૂં શ્વેત)=કાળે પનાવેલ.
 અવનિ=પૃથ્વી.
 તલ=તળી.
 અગ્ર=આગલો ભાગ.
 તમસ્=અંધકાર.
 મર=સમુદાય.

અશ્વેતિતાવનિતલાગ્રતમોમરઃ=કૃષ્ણ પનાવ્યો છે
 પૃથ્વી-તલાગ્રને જોણે એવો અંધકારનો સમૂહ.
 કિં=શું.
 તુલ્લ=ઉચ્ચ, ઊંચો.
 ઉદય=ઉદય.
 અદ્રિ=અચળ, પર્વત.
 શિરસ્=મરતક, શિખર.
 તુલ્લોદયાદ્રિશિરસિ=ઉચ્ચ ઉદયાચળના શિખર ઉપર.
 ઇવ=જેમ.
 સહસ્ર=હજાર.
 રદિમ=કિરણ.
 સહસ્રરશ્મેઃ=સૂર્યના.

પદાર્થ

“ હે નિઃસ્પૃહી ! જોણે પૃથ્વી-તલાગ્રને શ્યામ પનાવ્યો છે એવો અંધકારનો સમૂહ (પણ) ઉચ્ચ ઉદયાચળના શિખર ઉપર (રહેલા) સૂર્યથી ભય પામીને જમ નાશ પામે છે તેમ વધારે દૂર એવા પરંતુ નિરભિમાનીને વિષે સિંહસમાન એવા તારાથી ભય પામીને શું અન્ય (પાખં-ડીરૂપ) વાદીઓનો સમુદાય ખરેખર વિનાશ પામે છે ?” —૨૯

* * * * *

અંહિદ્વયં સુરવરા અવમન્ય નાકં

સંસારકૃચ્છ્રમિદુરં નિવસન્તિ નિત્યમ્ ।

નાનાંહિપીઠસુમનોરચિતાગ્રભાગ—

મુચ્ચૈસ્તટં સુરગિરેરિવ શાતકૌમ્ભમ્ ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

(હે નાથ !) નાકં અવમન્ય સુર-ગિરેઃ શાતકૌમ્ભં ડચ્ચૈઃ તટં ઇવ (તવ) સંસાર-કૃચ્છ્ર-મિદુરં નાના-અંહિ-પીઠ-સુમનસ્-રચિત-અગ્ર-ભાગં અંહિ-દ્વયં નિત્યં સુર-વરાઃ નિવસન્તિ ।

શબ્દાર્થ

અંહિ=ચરણ, પગ.
 દ્વય=યુગલ, એનું જોડકું.
 અંહિદ્વયં=ચરણ-યુગલને.
 સુર=દેવ.
 વર=ઉત્તમ.
 સુરવરાઃ=દેવોમાં ઉત્તમ, ઇન્દ્ર.
 અવમન્ય (ધાં મન્)=અવમન્યતા કરીને.
 નાકં (મૂં નાક)=દેવલોકને.
 સંસાર=સંસાર.
 કૃચ્છ્ર=કષ્ટ.

મિદુર=બેદનાઈ.
 સંસારકૃચ્છ્રમિદુરં=સંસારના કષ્ટને બેદનાઈ.
 નિવસન્તિ (ધાં વસ)=નિવાસ કરે છે, રહે છે.
 નિત્યં=સર્વદા, હમેશાં.
 નાના=વિવિધ.
 અંહિપીઠ=પાદપીઠ.
 સુમનસ્=પુષ્પ, ફૂલ.
 રચિત (ધાં રચ)=રચેલ.
 અગ્ર=આગળનો.
 ભાગ=ભાગ.
 નાનાંહિપીઠસુમનોરચિતાગ્રભાગં=વિવિધ પ્રકારનાં

પાદપીઠા ઉપરનાં પુષ્પો વડે રચાયે છે અગ્ર ભાગ
જેનો એવા.
ઉચ્ચૈઃ=ઉચ્ચ.
તટં (મૂં તટ)=તટ.

ગિરિ=પર્વત.
સુગિરેઃ=મેડ પર્વતના.
હવ જેમ
શાતકૌમ્ભ (મૂં શાતકૌમ્ભ)=સુવર્ણમય.

પદ્યાર્થ

“ હે નાથ ! સ્વર્ગનો તિરસ્કાર કરીને સુરેન્દ્રો સંસારના કષ્ટને ભેદનારા એવા તેમજ વિવિધ પ્રકારનાં પાદ-પીઠા ઉપર (રહેલાં) પુષ્પો વડે જેનો અગ્ર ભાગ રચાયે (વ્યાપ્ત) છે એવા તથા વળી મેરૂ પર્વતના સુવર્ણમય ઉચ્ચ તટના જેવા એવા તારા ચરણ-યુગલમાં સર્વદા વસે છે.”—૩૦

* * * *
આસ્વાપચેતનમહો ! પ્રસવીયવૃન્દં

ત્વાં સ્મેરતાં લભત એવ કથં વિહસ્ય ? ।

પત્રૈઃ પરશ્રિયમતો દિવિ મો ! ત્વદીયં

પ્રહ્યાપયત્ ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરત્વમ્ ॥ ૩૧ ॥

અન્વયઃ

મોસ્ (નાથ !) અતઃ દિવિ ત્વદીયં ત્રિ-જગતઃ પરમેશ્વરત્વં પ્રહ્યાપયત્ અપ-ચેતનં પ્રસવીય-વૃન્દં
અહો પર-શ્રિયં ત્વાં આસ્વા પત્રૈઃ વિહસ્ય સ્મેરતાં કથં લભતે એવ ? ।

શબ્દાર્થ

આસ્વા (ધાં આપ્)=પ્રાપ્ત કરીને, મેળવીને.
અપ=દૂરવાચક અન્વય.
ચેતન=ચૈતન્ય.
અપચેતનં=ચૈતન્ય-રહિત.
અહો=અહો !
પ્રસવીય=પુષ્પસંબંધી.
વૃન્દં=સમૂહ, ઢગલો.
પ્રસવીયવૃન્દં=પુષ્પનો ઢગલો.
ત્વાં (મૂં યુષ્મદ)=તને.
સ્મેરતાં (મૂં સ્મેરતા)=વિકસ્વરતાને, વિકાસને.
લભતે (ધાં લભ્)=પામે છે.
એવ=જ.
કથં=કેમ.
વિહસ્ય (ધાં હસ)=વિકાસ પામીને.

પત્રૈઃ (મૂં પત્ર)=પાંદડાં વડે.
પર=ઉત્તમ.
શ્રી=શોભા.
પરશ્રિયં=ઉત્કૃષ્ટ છે શોભા જેનું એવા.
અતઃ=એથી કરીને
દિવિ (મૂં દિવ્)=સ્વર્ગમાં.
મોસ્=સંબોધનસૂચક શબ્દ, હે.
ત્વદીયં (મૂં ત્વદીય)=તારા.
પ્રહ્યાપયત્ (ધાં હ્યા)=પ્રસિદ્ધ કરનાર.
ત્રિ=ત્રણ.
જગત્=દુનિયા.
ત્રિજગતઃ=ત્રિભુવનના, ત્રૈલોક્યના.
પરમેશ્વરત્વં (મૂં પરમેશ્વરત્વ)=પરમેશ્વરપણાને.

પદ્યાર્થ

“ હે (નાથ) ! એથી કરીને સ્વર્ગમાં પણ તારૂં ત્રૈલોક્યનું પરમેશ્વરપણું પ્રસિદ્ધ કરનારો એવો ચૈતન્ય-રહિત પુષ્પનો સમૂહ (પણ) ઉત્તમ શોભાવાળા એવા તને પ્રાપ્ત કરીને (અર્થાત્ તારો આશ્રય લેવાથી) અહો વિકસ્વર થઈને પત્રો વડે કેમ વિકાસ પામે છે ? ”—૩૧

* * * * *

સમ્ભાવ્ય ભદ્ર ! ભવદીયગુણાન્ શ્રિતાસ્ત્વા-
મર્ચ્યા ભવેયુરપિ નૈતદસત્યમત્ર ।

યત્ તે ક્રમૌ શ્રયતિ પીઠમતિપ્રણિમ્નં

પદ્માનિ તત્ર વિબુધાઃ પરિકલ્પયન્તિ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

(હે) ભદ્ર ! ભવદીય-ગુણાન્ સમ્ભાવ્ય ત્વાં શ્રિતાઃ અત્ર અર્ચ્યાઃ અપિ ભવેયુઃ, ઇતદ્ અ-સત્ય નઃ
યદ્ અતિ-પ્રણિમ્નં પીઠં તે ક્રમૌ શ્રયતિ, તત્ર વિબુધાઃ પદ્માનિ પરિકલ્પયન્તિ ।

શબ્દાર્થ

સમ્ભાવ્ય (ધા० ભાવ)=ભાવીને.
ભદ્ર ! (મૂ० ભદ્ર)=હે કલ્યાણકારી !
ભવદીય=આપના.
ભવદીયગુણાન્=આપના ગુણોને.
શ્રિતાઃ (મૂ० શ્રિત)=આશ્રય લીધેલા.
ત્વાં (મૂ० યુષ્મદ્)=તને.
અર્ચ્યાઃ (મૂ० અર્ચ્ય)=પૂજનીય.
ભવેયુઃ (ધા० મૂ)=થાય.
અપિ=પણ.
ન=નહિ.
ઇતદ્ (મૂ० ઇતદ્)=એ.
અસત્યં (મૂ० અસત્ય)=ખોટું.

અત્ર=અહિંઆ.
યદ્=જેથી કરીને.
તે (મૂ० યુષ્મદ્)=તારાં.
ક્રમૌ (મૂ० ક્રમ)=ચરણોને.
શ્રયતિ (ધા० શ્રિ)=આશ્રય લે છે.
પીઠં (મૂ० પીઠ)=પાદપીઠ.
અતિ=અતિશયવાચક અભય.
નિમ્ન=નીચું.
અતિપ્રણિમ્નં=અતિશય નીચું.
પદ્માનિ (મૂ० પદ્મ)=કમળો.
તત્ર=હાં.
વિબુધાઃ (મૂ० વિબુધ)=દેવો.
પરિકલ્પયન્તિ (ધા० કલ્પ)=રચે છે.

પદ્યાર્થ

“ હે કલ્યાણકારી (જિનેશ્વર) ! આપના ગુણોની ભાવના ભાવ્યા બાદ આપનો આશ્રય
લીધેલા એવા (જીવો) આ દુનિયામાં પૂજનીય પણ બને એ (કથન) કંઈ ખોટું નથી; કમંડ
અતિશય નીચું એવું જ પાદ-પીઠ તારાં ચરણોનો આશ્રય લે છે, તે પાદ-પીઠના ઉપર દેવતાઓ
પદ્મો રચે છે.”—૩૨

સાલોકલોકમણિહારસુનાયકસ્ય

યાદૃક્ પ્રતાપ ઇહ દીવ્યતિ તે સખેડ્ડલમ્ ।

ધ્માતાન્યશાસ્ત્રમદ ! સોષ્ણકરસ્ય તાપ-

સ્તાદૃક્ કુતો પ્રહગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ? ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) સખે ! ધ્માત-અન્ય-શાસ્ત્ર-મદ ! સ-આલોક-લોક-મણિ-હાર-સુ-નાયકસ્ય તે પ્રતાપઃ ઇહ
અલં દીવ્યતિ; સ-ઉષ્ણ-કરસ્ય યાદૃક્ તાપઃ, તાદૃક્ વિકાશિનઃ અપિ પ્રહ-ગણસ્ય કુતઃ ? ।

शब्दार्थ

सह=सहित.
 आलोक=प्रकाश.
 लोक=लोक.
 मणि=रत्न.
 हार=हार.
 सु=श्रेष्ठतावाचक शब्द.
 नायक=रवाभी.
 सालोकलोकमणिहारसुनायकस्य=प्रकाशयुक्त लोक-
 ३पी रत्नना हारना सुनायकनो.
 यादृक् (मू० यादृश्)=जेटलो.
 प्रतापः (मू० प्रताप)=प्रताप, भडिमा.
 इह=अडिआ.
 दीव्यति (धा० दिव्)=दीपे छे.
 ते (मू० युष्मद्)=तारा.
 सखे ! (मू० सखि)=हे मित्र !
 अलं=अल-ततावाचक शब्द.
 ध्मात् (धा० ध्मा)=दूर ईंती दीधेल.

अन्य=अपर.
 शास्त्र=शास्त्र.
 मद=गर्व, अडिमान.
 ध्मातान्यशास्त्रमद् != दूर कर्षो छे अन्य शास्त्रोना
 गर्व जेणे जेवा ! (सं०)
 उष्ण=गरम.
 कर=किरलु.
 सोष्णकरस्य=सूर्यनो.
 तापः (मू० ताप)=ताप, गरमी.
 तादृक् (मू० तादृश्)=तेटको.
 कुतः=कथंथी.
 ग्रह=ग्रह.
 गण=सभूड.
 ग्रहगणस्य=ग्रहना सभूडनो.
 विकाशिनः (मू० विकाशिन)=विकाशी, प्रकाशित.
 अपि=पलु.

पदार्थ

“जेणे अन्य शास्त्रोना गर्व दणी नाप्ये छे जेवा हे मित्र ! प्रकाशयुक्त लोक३पी रत्नोना हारना सुनायक जेवा तारे प्रताप आ दुनियांमां अत्यंत प्रकाशे छे. कभडे सूर्यनो जेवा ताप छे, तेवा विकाशी जेवा ग्रहोना समुदायनो पलु कथांथी होय ?”—३३

* * * *

साटोपकोर्पशित्तिरोपनिरोधकारं

मोहप्रवेशपिहिताररिसन्निभं ते ।

दिव्यं कुतश्चन यथार्थतया स्वरूपं

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

अन्वयः

(ह नाथ !) ते स-आटोप-कोप-शित्ति-रोप-निरोध-कारं मोह-प्रवेश-पिहित-अररि-सन्निभं स्वरूपं यथार्थतया दृष्ट्वा भवत्-आश्रितानां भयं कुतश्चन नो भवति ।

१ ' शिषिरो० ' इति ख-पाठः ।

शब्दार्थ

सह=सहित.
 आटोप=आटोप, वयन-प्रहार.
 कोप=क्रोध, गुस्सा.
 शिति=कृष्य, काणो.
 रोप=आरोप.
 निरोध=रोकचुं ते.
 कार (धा० कृ)=करनार.
 साटोपकोपशितिरोपनिरोधकारं=वयन-प्रहारथी
 युक्त एवा षोपश्पी कृष्य आरोपने रोकनार.
 मोह=मोहनीय कर्म.
 प्रवेश=दाभल थवुं ते.
 पिहित (धा० धा)=ढांकी दीधेल.
 अररि=आवरथ, ढांकथु.
 सन्निभ=समान.

मोहप्रवेशपिहिताररिसन्निभं=मोहना प्रवेशने ढांकी
 हेनारा ढांकथुना समान.
 ते (मू० युष्मद्)=तारा.
 दिव्यं (मू० दिव्य)=सुशोभित.
 कुतश्चन=क्यांथी.
 यथार्थतया=यथार्थपथे.
 स्वरूपं (मू० स्वरूप)=स्वरूपने.
 दृष्ट्वा (धा० दृश्)=नेधने.
 भयं (मू० भय)=भय, थीक.
 भवति (धा० भू)=थाय छे.
 नो=नहि.
 भवत्=आप.
 आश्रित (धा० श्रि)=आश्रय लीधेक्ष.
 भवदाश्रितानां=आपना आश्रितोने.

पधार्थ

“ (हे नाथ !) वयन-प्रहारथी युक्त एवा षोपश्पी कृष्य आरोपने निरोध करनार तेमज
 मोहना प्रवेशने अटकावनारा आवरणना समान एवा तारा स्वरूपतुं वास्तविक रीते दर्शन कर्था
 पछी तारा आश्रितोने क्यांथी पथु भय थतो नथी.”—३४

* * *

कन्दर्पसर्पपतिदाहसुपर्णरूप !

नष्टज्वलत्स्मयहुताशन ! लोलुपाऽपि ।

तृष्णिम्रगा स्वयमतीर्थमिषाम्बुपङ्का

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

अन्वयः

(हे) कन्दर्प-सर्प-पति-दाह-सुपर्ण-रूप ! नष्ट-ज्वलत्-स्मय-हुताशन ! अतीर्थ-मिष अम्बु-
 पङ्का स्वयं लोलुपा अपि तृष्-निम्रगा ते क्रम-युग-अचल-संश्रितं न आक्रामति ।

शब्दार्थ

कन्दर्प=कामदेव.
 सर्प=साप.
 पति=नाथ.
 दाह=आणवुं ते.
 सुपर्ण=गर्ग.
 रूप=स्वरूप.

कन्दर्पसर्पपतिदाहसुपर्णरूप ! = हे कामदेवश्पी सर्प-
 राजने आणवामां गर्ग समान !
 नष्ट (धा० नश्) = नारा पाभेल.
 ज्वलत् (धा० ज्वल्) = प्रकाशमां.
 स्मय=भव, अभिमान.
 हुताशन=अग्नि, आग.

નદ્યજ્વલસ્મયદુતાશન ! = નાશ કર્યો છે પ્રકાશમાન
ગર્વરૂપ અગ્નિનો જ્વે એવા । (સં.)

લોલુપા (મૂ. લોલપ) = લાલચુ.

મપિ = પથુ.

તૃષ્ = તૃષ્ણા.

નિમ્નગા = નદી.

તૃણિમ્નગા = તૃષ્ણારૂપી નદી.

સ્વયં = પોતાની મેળે, જાતે.

અતીર્થ = કુતીર્થ.

મિષ = ઇળ, કપટ.

મમ્બુ = જળી.

પદ્મક = કાદવ, કચરો.

અતીર્થમિષામ્બુપદ્મકા = કુતીર્થ તેમજ કપટરૂપી જળનો
કચરો છે જેને વિષે એવી.

ન = નહિ.

આક્રામતિ (ધા. ક્રમ્) = આક્રમણ કરે છે.

ક્રમ = ચરણુ.

યુગ = યુગલ, ખેનું જોડકું.

અચ્ચલ = પર્વત.

સંશ્રિત (ધા. શ્રિ) = આશ્રિત.

ક્રમયુગાચ્ચલસંશ્રિત = ચરણુ-યુગલરૂપી પર્વતનો આ-
શ્રય લીધેલાને.

તે (મૂ. યુષ્મદ) = તારા.

પદ્યાર્થ

“ હે કંદર્પરૂપી સર્પરાજને જાળવામાં ગરૂડ સમાન ! (જ્વે) જળવદ્યમાન અભિમાન-
રૂપી અગ્નિનો નાશ કર્યો છે એવા હે (નાથ) ! કુતીર્થ તથા કપટરૂપી જળના કચરાવાળી
તેમજ સ્વયં લાલચુ એવી તૃષ્ણા-નદી તારા ચરણુ-યુગલરૂપી પર્વતનો આશ્રય લીધેલા (જીવ)નું
આક્રમણ કરતી નથી.”—૩૫

સ્પષ્ટીકરણ

કંદર્પ-વિચાર—

શ્રીભરૂપભદ્રિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકાના ૩૪ મા પદના સ્પષ્ટીકરણમાં કંદર્પની કુટિલતાનો
થોડે ધણે અંશે વિચાર કરેલો હોવાથી તે સંબંધમાં વિશેષ કહેવાનું ખાસ બાકી રહેતું નથી,
પરંતુ આ કંદર્પ યાને અનંગની દુર્જયતાનું શ્રીવિનયચંદ્ર મુનિવરે આલેખેલું સ્વરૂપ નિમ્ન-
લિખિત અષ્ટક ઉપરથી વિશેષતઃ સ્ફુટ થતું હોવાથી તે અત્ર ભાષાન્તર સહિત આપવામાં આવે છે.

શ્રીવિનયચંદ્રમુનિવર્યકૃતં

॥ અનન્નદુર્જયાષ્ટકમ્ ॥

સુલભમરિશતાનાં નાશનં પ્રોક્તાનાં
સુલભમનશનં વા ધારણં વૃત્તમત્ર ।
સુલભમુદનિધેર્વોલ્લહ્વનં વા શુજામ્યા—

મતિકઠિનમનન્નં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૧ ॥—માલિની

૧ માલિની-લક્ષણમ્—

“ નનમયયયુતેયં માલિની ભોગિલોકેઃ । ”

સેંકડો ઉચ્ચ દુશ્મનોનો નાશ કરવો, અનશન કરવું, વ્રત ધારણ કરવું કે સમુદ્રને બે હાથ વડે તરી જવો એ મનુષ્યોને માટે સુલભ છે, પરંતુ મદનને મારવો તે અતિશય કઠિન છે.—૧

સુલભમનલમધ્યે મજ્જનં વાડશનં વા
સુલભમશિતરશ્મેશ્ચક્ષુષા રશ્મિપાનમ્ ।
સુલભમિભવરૈરાયોધનં મધ્યમત્તૈ—
રતિકઠિનમનઙ્ગં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૨ ॥

અગ્નિમાં સ્નાન કરવું, તેનું ભોજન કરવું, સૂર્યનાં કિરણોનું નેત્ર વડે પાન કરવું કે મદો-
ન્મત્ત કુંજરરાજની સાથે યુદ્ધ કરવું તે મનુષ્યોને માટે સુકર છે, પરંતુ અનંગનો અંત આણવો તે અતિશય દુષ્કર છે.—૨

સુલભમસુકરાયાં કન્દરાયાં નિવાસઃ
સુલભમતુલશક્તેઃ પશ્ચવક્ત્રસ્ય વક્ત્રે ।
પ્રકટિતવહુમન્યોમી(મી?)ષણે પાણિદાન—
મતિકઠિનમનઙ્ગં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૩ ॥

કષ્ટકારી ગુફામાં નિવાસ કરવો કે અત્યંત ડોપાયમાન થયેલા તેમજ અસાધારણ બળવાળા
એવા સિંહના ભયંકર વદનમાં હાથ નાખવો તે મનુષ્યોને માટે સુલભ છે, કિન્તુ મદનને મારવો તે ધણું મુશ્કેલ છે.—૩

સુલભમશિતરશ્મેર્દશનં કૃષ્ણનક્તં
સુલભમનુદિનં વા હ્યાસનં કણ્ઠકાનામ્ ।
સુલભમલકપાશાહ્લુશ્ચનં સાનુભાવા—
દતિકઠિનમનઙ્ગં પ્રારણં માનુષાણામ્ ॥ ૪ ॥

કૃષ્ણ પક્ષની રાત્રિએ સૂર્યના ધર્શન થવા, નિરંતર કાંટાઓમાં બેસી રહેવું કે કેશના સમૂ-
હનો લોચ કરવો તે મનુષ્યોને માટે સુલભ છે, પરંતુ કામદેવનો વધ કરવો તે ખરેખર અત્યંત
દુષ્કર છે.—૪

સુલભમનુદિનં વા મોજનં મૈક્ષ્યવૃત્ત્યા
સુલભમનુદિનં વાડકાશમધ્યોઙ્ગ્યં વા ।
સુલભમનુદિનં વા ભૂધરાગ્રે નિવાસો
દ્યતિકઠિનમનઙ્ગં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૫ ॥

સર્વદા સ્ત્રીપ્ત માંગીને ભોજન કરવું, નિરંતર આકાશની મધ્યમાં ઉડ્યા કરવું કે પર્વતના
શિખર ઉપર સદા નિવાસ કરવો તે મનુષ્યોને માટે મુશ્કેલ નથી, પરંતુ પ્રદ્યુમ્નના પ્રાણ લેવા તે
દુઃશમ્ય છે.—૫

સુલભમનુદિનં વા નીરસં શુક્તમેકં
 સુલભમનુદિનં વા ભીષ્ણારણ્યવાસઃ ।
 સુલભમનુદિનં વાઽઽશામ્બરત્વં વિધેય-
 મતિકઠિનમનઙ્ગં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૬ ॥

પ્રતિદિન એક વાર નીરસ ભોજન કરવું, સર્વદા ભયંકર ગંગામાં રહેવું કે સદા દ્વિગમ્બર-
 પાણું આચરવું તે મનુષ્યોને માટે સુખદ છે, પરંતુ કામનો વિનાશ કરવો તે અતિશય દુઃખદ છે.—૬

સુલભમહિધરણ્યા ધારણં વિદ્યયા વા
 સુલભમહિશિરસ્કાદાનયં વા મણેર્વા ।
 સુલભમતિતપસ્કં વા વિધેય(યં) સુધોરં
 દ્વાતિકઠિનમનઙ્ગં મારણં માનુષાણામ્ ॥ ૭ ॥

વિદ્યા વડે સર્પની નાડી પકડવી અથવા સર્પના મસ્તક ઉપરથી મણિ લેવું કે અતિશય ધોર
 તપશ્ચર્યા કરવી તે મનુષ્યોને માટે સુલભ છે, પરંતુ મદનનો નાશ કરવો તે અત્યંત કઠિન છે.—૭

ઇષુરસવસુચન્દ્રે (૧૮૬૫) વત્સરે માધવે ચ
 વિમલધવલપક્ષે વાસરે તિગ્મરઝમૌ ।
 નિશ્ચિલહૃદયનન્દં સદ્ગુરોઃ સુપ્રસાદા-
 ઞ્નુ મુનિ'વિનયેન્દુ'નાષ્ટકં પ્રોક્તમેતત્ ॥ ૮ ॥

૧૮૬૫ના વર્ષમાં વૈશાખ માસમાં (અથવા વસંત ઋતુમાં) નિર્મળ શુકલ પક્ષમાં,
 રવિવારે સદ્ગુરુની મહાકૃપાથી (શ્રી)વિનયચન્દ્ર મુનિએ સમસ્ત (લોક)ના હૃદયને ખરેખર
 આનંદ આપનારે આ અષ્ટક કહ્યું.—૮

* * * *

દિશ્યેત મુક્તિરિતિ વા નહિ સેવયાઽસ્ય
 મિથ્યા વિમર્શનમદોઽસ્તિ મદોઽજ્ઞિતસ્ય ।
 સંસારદુઃખનિચિતં યદિ પાપવર્હિં
 ત્વન્નામકીર્તનજલં શમયત્યશેષમ્ ॥ ૩૬ ॥

અન્વયઃ

(હે નાથ !) યદિ ત્વત્-નામન્-કીર્તન-જલં સંસાર-દુઃખ-નિચિતં અ-શેષં પાપ-વર્હિં શમયતિ,
 (તાર્હિં) અસ્ય મદ-ઽજ્ઞિતસ્ય (તવ) સેવયા મુક્તિઃ દિશ્યેત નહિ વા ઇતિ અદઃ વિમર્શનં મિથ્યા
 ભસ્તિ ।

શબ્દાર્થ

દિશ્યેત (ધા૦ દિશ્)=મળે.
 મુક્તિઃ (મૂ૦ મુક્તિ)=મુક્તિ, મોક્ષ.
 ઇતિ=એમ.
 ઘા=અથવા.
 નહિ=નહિ.
 સેવયા (મૂ૦ સેવા)=સેવાથી.
 અસ્ય (મૂ૦ અદમ્)=આના.
 મિથ્યા=કેળટ.
 વિમર્શનં (મૂ૦ વિમર્શન)=વિચાર.
 અદઃ (મૂ૦ અદસ્)=એ.
 અસ્તિ (ધા૦ અસ્)=છે.
 મદ=ગર્વ.
 ઉજ્જિહત (ધા૦ ઉજ્જ)=તપ્ત દીધેલ.
 મદોજ્જિહતસ્ય=મદ-રહિત.

સંસાર=સંસાર.
 દુઃખ=દુઃખ.
 નિચિત (ધા૦ ચિ)=વ્યાપ્ત.
 સંસારદુઃખનિચિતં=સંસારના દુઃખથી વ્યાપ્ત.
 યદિ=જો.
 પાપ=પાપ.
 વહ્નિ=અગ્નિ, આગ.
 પાપવહ્નિ=પાપરૂપી અગ્નિને.
 નામન્=નામ.
 કીર્તન=કીર્તન.
 જલ્લ=જળ, પાણી.
 ત્વન્નામકીર્તનજલ્લં=તારા નામના કીર્તનરૂપી જળ.
 શમયતિ (ધા૦ શમ્)=શાંત પાડે છે.
 અશોષં (મૂ૦ અશોષ)=સંપૂર્ણ.

પદ્યાર્થ

નાથના નામ-કીર્તનનો પ્રભાવ—

“હે નાથ ! જો તારા નામના કીર્તનરૂપી જળ સંસારના દુઃખથી વ્યાપ્ત એવા સમસ્ત પાપરૂપી અગ્નિને ખૂંટાવી દે છે, તો પછી આ મદ-રહિત એવા તારી સેવાથી મુક્તિ મળે કે ઢમ એવો વિચાર (કરવો) ક્ષેપિત છે.”—૩૬

* * * *

ફૂત્કારનિર્ગતગરપ્રસરદ્વાગ્નિ—

ધૂમ્નીકૃતત્રિજગતીજનસદ્રુણૌઘઃ ।

દંદશ્યતે જિન ! ન તં સ્મયદન્દશૂક—

સ્ત્વન્નામનાગદમની હૃદિ યસ્ય પુંસઃ ॥ ૩૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! યસ્ય પુંસઃ હૃદિ ત્વત્-નામન્-નાગ-દમની (વર્તેતે), તં ફૂત્કાર-નિર્ગત-ગર-પ્રસરત્-દવ-અગ્નિ-ધૂમ્નીકૃત-ત્રિ-જગતી-જન-સત્-ગુણ-ઓઘઃ સ્મય-દન્દશૂકઃ ન દંદશ્યતે ।

૧ ‘ ગરાપ્તમુખાહિકાન્ત ’ इति ख-पाठः । २ ‘ जगदेववचः सुधातद् ’ इति ख-पाठः ।

શબ્દાર્થ

ફૂત્કાર=કું'કાડો.
 નિર્ગત (ધાં ગમ્)=નીકળેલ.
 ગર=વિષ, ઝેર.
 પ્રસરત્ (ધાં છ)=પ્રસરતો.
 દવ=વન.
 અગ્નિ=આગ.
 ધૂમ્રીકૃત=ધૂમાડાના વર્ણવાળો કરેલ, કાળા અને રાતા
 વર્ણવાળો કરેલ.
 ત્રિ=ત્રણ.
 જગતી=દુનિયા, લોક.
 જન=મનુષ્ય.
 સદ્ગુણ=સદ્ગુણ.
 ઓઘ=સમૂહ.
 ફૂત્કારનિર્ગતગરપ્રસરદ્વાગ્નિધૂમ્રીકૃતત્રિજગતી-
 જનસદ્ગુણોઘઃ=કું'કાડામાંથી નીકળેલા ઝેરમાંથી

પ્રસરતા દાવાનલ વડે ધૂમ્રવર્ણી કર્યો છે ત્રૈલો-
 ક્યના માનવના સદ્ગુણના સમૂહને જેણે ઝેવા.
 દંદશ્યતે (ધાં દશ)=અતિશય કરડે છે.
 જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !
 ન=નહિ.
 તે (મૂં તદ)=તેને.
 સ્મય=દર્પ, અભિમાન.
 દંદશૂક=સર્પ, સાપ.
 સ્મયદંદશૂકઃ=દર્પરૂપી સર્પ.
 નામન્=નામ.
 નાગદમની=સાપને વશ કરનારી જડી.
 ત્વન્નામનાગદમની=તારા નામરૂપી નાગ-દમની.
 હૃદિ (મૂં હૃદ)=હૃદયમાં.
 યસ્ય (મૂં યદ)=જેના.
 પુંસઃ (મૂં પુંસ)=પુરૂષના.

પદ્યાર્થ

“ હે તીર્થંકર ! જે પુરૂષના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગ-દમની છે, તેને દર્પરૂપી સર્પ
 કે જેણે કું'કાડામાંથી નીકળેલા ઝેરમાંથી પ્રસરતા દાવાનલ વડે ત્રૈલોક્યના મનુષ્યના સદ્ગુણના
 સમૂહને ધૂમ્રવર્ણી બનાવ્યો છે તે કરડતો નથી.”—૩૭

* * *

નિર્દસ્યુમિત્રતર ! યદસિ વીતરાગ—

સ્ત્વદ્રાગિણાં કથમનન્તભવોદ્ભવાત્કમ્ ।

આદિત્યતઃ કિમુ ન તુ ત્વદવાહ્મુખાનાં

ત્વત્કીર્તનાત્ તમ ઇવાશુ ભિદામુપૈતિ ? ॥ ૩૮ ॥

અન્વયઃ

(હે) નિર્-દસ્યુ-મિત્ર-તર ! યદિ (ત્વં) વીત-રાગઃ અસિ, (તર્હિં) કથં ત્વત્-અવાહ્-મુખાનાં
 ત્વદ્-રાગિણાં અનન્ત-ભવ-ઉદ્ભવ-અક્તં તમઃ ત્વત્-કીર્તનાત્ આદિત્યતઃ (તમઃ) ઇવ કિમુ ન તુ(નુ) ભિદાં
 ઉપૈતિ ? ।

૧ ' ન્તસ ! ' इति क-पाठः । २ ' भवोद्भवाह्नुं ' इति क-ख-पाठः । ३ ' ननु ' इति प्रतिमाति ।

શબ્દાર્થ

નિર=અભાવસૂચક અવ્યય.

દસ્યુ=દુઃશ્મન.

મિત્ર=સ્નેહી, દોસ્તદાર.

નિર્દેસ્યુમિત્રતર !=દુઃશ્મન કે દોસ્તદાર નથી જેને એવા!

યાદિ=એ.

અસિ (ધા० અમ્)-તું છે.

વીતરાગઃ (મૂ० વીતરાગ)=વીતરાગ, રાગરહિત.

રાગિન્=રાગી.

ત્વદ્રાગિણાં=તારા રાગીઓનું.

કથં=કેમ.

અનન્ત=અનન્ત, અગણિત.

ભવ=ભવ, જન્મ.

ઉદ્ભવ=ઉત્પત્તિ.

અક્ત=વ્યાપ્ત.

અનન્તમ્બોદ્ભવાક્તં=અનન્ત ભવોની ઉત્પત્તિથી વ્યાપ્ત.

આદિત્યતઃ (મૂ० આદિત્ય)=સૂર્યથી.

કિમુ=શું.

ન=નહિ.

તુ=તુ.

અવાચ્=નમ્ર, નીચું.

મુખ=મુખ, વદન.

ત્વદવાઙ્મુખાનાં=તારા તરફ નમેકું છે મુખ જેમનું

એવા.

કીર્તન=પ્રીતન.

ત્વદકીર્તનાન્=તારા પ્રીતનથી.

તમઃ (મૂ० તમસ્ = (૧) અતાન; (૨) અંધકાર.

ઇવ=એમ.

આશુ=સન્ધર, જલદી.

મિદાં (મૂ० મિદા)=નાશને.

ઉપૈતિ (ધા० ઇ)=પામે છે.

પદાર્થ

“ જેને (ક્રોધ) શત્રુ કે (ક્રોધ) મિત્ર નથી એવા હે (નાથ) ! જે તું વીતરાગ છે, તો પછી તારા પ્રતિ નમ્ર મુખવાળા તેમજ તારા રાગી એવા (જનો)નું અનન્ત ભવથી ઉત્પન્ન થયેલું અજ્ઞાન જેમ સૂર્યથી અંધકાર નાશ પામે છે તેમ કેમ ખરેખર સત્વર નાશ પામે છે ?—૩૮

* * *

સન્તસદીસતપનીયમનોહમૂર્તે !

ઉદ્ગચ્છદૂર્મિચલભાવવિનાશરૂપમ્ ।

સદ્ધ્યાનગન્ધમિહ કોવિદચચ્ચરીકા

સ્ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લમન્તે ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) સન્તસ-દીસ-તપનીય-મનોહ-મૂર્તે । ત્વત્-પાદ-પદ્મજ-વન-આશ્રયિણઃ કોવિદ-ચચ્ચરીકાઃ ઉદ્ગચ્છત્-દૂર્મિ-ચલ-ભાવ-વિનાશ-રૂપં સત્-ધ્યાન-ગન્ધં ઇહ લમન્તે ।

શબ્દાર્થ

સન્તસ (ધા० તપ્)=૩ડી રીતે તપાવેલ.

દીસ (ધા० દીપ્)=તેજસ્વી, ચળકતું.

તપનીય=સુવર્ણું, સોનું.

મનોહ=મનોહર.

મૂર્તિ=(૧) પ્રતિમા; (૨) દેહ.

સન્તસદીસતપનીયમનોહમૂર્તે !=૩ડી રીતે તપાવેલા

તેમજ ચળકતા સોનાના જેવી મનોહર મૂર્તિ છે

જેની એવા ! (સં०)

ઉદ્ગચ્છત્ (ધા૦ ગમ્)=ઉછળતું.

કુર્મિ=કલ્લોલ, મોળું.

ચલ્લ=ચપલ.

ભાવ=સ્વભાવ.

વિનાશ=નાશ, ક્ષય.

રૂપ=સ્વભાવ.

ઉદ્ગચ્છદુર્મિચલભાવવિનાશરૂપં=ઉછળતા છે કલ્લોલો જેમાં એવા તેમજ ચપળ સ્વભાવનો નાશ કરવાના સ્વભાવવાળા.

સત્=ઉત્તમ.

ધ્યાન=ધ્યાન.

ગન્ધ=મુવાસ.

સદ્ધ્યાનગન્ધં=ઉત્તમ ધ્યાનરૂપ સુગંધને.

રૂઢ=આ લોકમાં.

કોવિદ=વિદ્વાન, પંડિત.

ચચ્ચરીક=અમર, ભમરો.

કોવિદચચ્ચરીકાઃ=પંડિતરૂપી ભમરાઓ.

પાદ=ચરણ.

પદ્મજ=કમળ.

વન=વન.

આશ્રયિન્=આશ્રય લેનાર.

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ=તારા ચરણ-કમલરૂપી વનનો આશ્રય લેનારા.

છમન્તે (ધા૦ લમ્)=પામે છે.

પદાર્થ

“ રૂડી રીતે તપાવેલા તેમજ ચળકતા સુવર્ણના જેવી મનોહર મૂર્તિવાળા (હે નાથ) ! તારા ચરણ-કમલરૂપ વનનો આશ્રય લેનારા પણ્ડિતરૂપી ભમરાઓ જેમાંથી કલ્લોલો ઉછળી રહ્યા છે એવા તેમજ ચપળ સ્વભાવનો નાશ કરવાના સ્વભાવવાળા એવા ઉત્તમ ધ્યાનરૂપી સુગંધને આ લોકમાં પામે છે.”—૩૯

* * *

માહાત્મ્યમદ્ભુતતરં જિન ! તાવકીનં

કૈશ્વિત્ કુશાગ્રમતિશાલિભિરપ્યગમ્યમ્ ।

નિઃસદ્ગતાં ત્વયિ સરાગદ્દશોઽપિ મર્ત્યા—

સ્નાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! તાવકીનં અદ્ભુત-તરં માહાત્મ્યં કૈશ્વિત્ કુશ-અગ્ર મતિ-શાલિભિઃ અપિ અ-ગમ્યમ્ । (યતઃ) ત્વયિ સ-રાગ-દ્દશઃ અપિ મર્ત્યાઃ ભવતઃ સ્મરણાત્ ત્રાસં વિહાય નિઃસદ્ગતાં વ્રજન્તિ ।

૧ સ્વ-ગ-પાઠસ્તુ યથા—

‘ માહાત્મ્યમત્ર તવ કૈરપિ ચિન્તનીયં

ન ધ્યેયગાત્રતપસો સુક્રાન્ ન કેવિત્ ।

અન્તં જનુર્નિધનયોર્ગૃહિણસ્તુ કેઽપિ-

સ્નાસં (?) વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥’

शब्दार्थ

माहात्म्यं (मू० माहात्म्य)=माहात्म्य, प्रभाव.
 अद्भुततरं (मू० अद्भुत)=वधारे आश्चर्यजनक,
 अतिशय अयथो पमाडनार.
 जिन ! (मू० जिन)=हे वीतराग !
 तावकीनं (मू० तावकीन)=तारं.
 कैश्चित् (मू० किम्)=काष्ठ कथी.
 कुश=कुश, ऐकं नतनुं धास, दभं.
 अग्र=आगवो भाग.
 मति=शुद्धि.
 शालिन=(१) युक्त; (२) शोभनार.
 कुशाग्रमतिशालिभिः=कुशना अग्रभाग जेवी तीक्ष्ण
 शुद्धिवाणाओथी.
 अपि=पथु.

अगम्यं (मू० अगम्य)=अगोचर, नहिं जण्णी शक्य
 तेवुं.
 निःसङ्गतां (मू० निःसङ्गता)=संगरहितपण्णाने,
 मुक्तिने.
 त्वयि (मू० युष्मद्)=तारे विषे.
 राग=राग, रनेळ.
 दृश=दृष्टि.
 सरागदृशः=रागयुक्त छे दृष्टि जेमनी जेवा.
 मर्त्याः (मू० मर्त्य)=मानवो.
 त्रासं (मू० त्रास)=त्रासने, लयने.
 विहाय (धा० हा)=छोडीने, लथने.
 भवतः (मू० भवत्)=आपना.
 स्मरणात् (मू० स्मरण)=स्मरलुथी.
 व्रजन्ति (धा० व्रज्)=पामे छे.

पदार्थ

“ हे वीतराग ! तारे अतिशय आश्चर्यजनक प्रभाव कुशाग्र शुद्धिवाणा जेवा डाठने
 पणु गम्य नथी, (उभके) तारे विषे सराग दृष्टिवाणा जेवा पणु मानवो तारा स्मरलुथी
 त्रास तथने मुक्तिने पामे छे.”—४०

* * *

यैरापि ते विशदधर्मतटाकतीर—

मुत्फुल्लबोधकमलं शुचि हंसतुल्यैः ।

तेऽसारभोगपरिखां न तु भोक्तुमीशा

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

अन्वयः

यैः हंस-तुल्यैः (मर्त्यैः) तु ते शुचि उत्फुल्ल-बोध-कमलं विशद-धर्म-तटाक-तीरं आपि, ते
 मकर-ध्वज-तुल्य-रूपाः मर्त्याः असार-भोग-परिखां भोक्तुं न ईशाः भवन्ति ।

शब्दार्थ

यैः (मू० यद्)=जेओथी.
 आपि (धा० आप्)=आप्त थयो.
 विशद=निर्भण.
 धर्म=धर्म.
 तटाक=तणाव.
 तीर=कांडो.

विशदधर्मतटाकतीरं=निर्भण धर्मरूपी तणावतो
 उत्फुल्ल=विकस्वर. कडो.
 बोध=ज्ञान.
 कमल=कमल.
 उत्फुल्लबोधकमलं=विकस्वर ज्ञानरूपी कमल छे जेने
 विषे जेवा.

१ ' शुचिहंस० ' इत्यपि संभवति ।

શુચિ (મૂ० શુચિ)=પવિત્ર.

હંસ=હંસ.

તુલ્ય=સમાન.

હંસતુલ્યૈઃ=હંસના સમાન.

તે (મૂ० તદ)=તેઓ.

અસાર=નિઃસાર, સાર વિનાના.

ભોગ=ભોગ.

પરિચ્છા=ખાધ.

અસારભોગપરિચ્છાં=નિઃસાર ભોગરૂપી ખાધને.

ન=નહિ.

તુ=વિશેષતાવાચક અવ્યય.

મોક્તું (ધા० મુજ્)=ભોગવવાને.

ઈશાઃ (મૂ० ઈશ)=સમર્થ.

મર્ત્યાઃ (મૂ० મર્ત્ય)=માનવો.

ભવન્તિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.

મકરધ્વજ=કામદેવ.

તુલ્ય=સમાન.

રૂપ=રૂપ.

મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ=કામદેવના જેવું રૂપ છે

જેમતું એવા.

પદાર્થ

“હંસના જેવા જે માનવોએ પવિત્ર તથા વિકસ્વર જ્ઞાન-કમલવાળા એવા નિર્મળ ધર્મરૂપી તળાવના તીરને પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે મદન સમાન રૂપવાળા માનવો નિઃસાર ભોગરૂપી ખાધને ભોગવવાને સમર્થ નથી.”—૪૧

* * *

સ્વર્નર્મશર્મપરિભોગવિપાકરૂપો

ધર્મોઽસ્તિ યોઽમિતસુખાકર આપદસ્તઃ ।

તં પ્રાપ્ય કર્મનૃપબદ્ધનિજસ્વરૂપાઃ

સદ્યઃ સ્વયં વિગતબન્ધભયા ભવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

અન્વયઃ

યઃ સ્વર્-નર્મન્-કર્મન્-પરિભોગ-વિપાક-રૂપઃ ધર્મઃ અમિત-સુખ-આકરઃ આપદ્-અસ્તઃ અસ્તિ તં પ્રાપ્ય કર્મનૃપ-બદ્ધ-નિજ-સ્વરૂપાઃ સદ્યઃ સ્વયં વિગત-બન્ધ-ભયાઃ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

સ્વર્=સ્વર્ગ.

નર્મન્=કીડા.

શર્મન્=સુખ.

પરિભોગ=ભોગવતું તે.

વિપાક=વિપાક, ઉદય.

રૂપ=રૂપ.

સ્વર્નર્મશર્મપરિભોગવિપાકરૂપઃ=સ્વર્ગની કીડાના

સુખના પરિભોગના ઉદયરૂપ.

ધર્મઃ (મૂ० ધર્મ)=ધર્મ.

અસ્તિ (ધા० અસ્)=છે.

યઃ (મૂ० યદ્)=જે.

અમિત=અપરિમિત, અપાર.

સુખ=સુખ.

આકર=ખાણુ.

અમિતસુખાકરઃ=અપરિમિત સુખની ખાણરૂપ.

આપદ્=વિપત્તિ.

અસ્ત (ધા० અસ્)=દૂર કરેલ.

આપદસ્તઃ=આપત્તિને દૂર કરનાર.

તં (મૂ० તદ્)=તેને.
 પ્રાપ્ય (ધા० આપ્)=મેળવીને.
 કર્મન્=કર્મ.
 નૃપ=રાજા.
 બદ્ધ (ધા० બન્ધ્)=બાંધેલ.
 નિજ=પોતાનું.
 સ્વરૂપ=સ્વરૂપ, ધર્મ.
 કર્મનૃપબદ્ધનિજસ્વરૂપાઃ=કર્મરાજા વડે બાંધાયું છે
 પોતાનું સ્વરૂપ એવા.

સદસ=એકદમ.
 સ્વયં=પોતાની મેળે.
 વિગત (ધા० ગમ્)=વિશેષે કરીને ગયેલો.
 બન્ધ=બન્ધન.
 મય=મીક.
 વિગતબન્ધમયાઃ=વિશેષે કરીને ગયો છે બન્ધનનો ભય
 નેમનો એવા.
 ભવન્તિ (ધા० ભૂ)=થામ છે.

પદ્યાર્થ

“ સ્વર્ગની ક્ષીડાના સુખના પરિભોગના વિપાકરૂપ જે ધર્મ સુખની ખાણરૂપ છે તેમજ આપ-
 તિને દૂર કરનારો છે, તે ધર્મને પામીને કર્મરાજા વડે પોતાનું સ્વરૂપ બાંધાયું છે (અર્થાત્ આચ્છા-
 દિત થયું છે) એવા જીવો સત્વર પોતાની મેળે બન્ધનના ભયથી મુક્ત બને છે.”—૪૨

* * *

સ્વર્ગસ્ય ભોગ્ ઇહ હસ્ત ઇવાસ્તિ તસ્ય

ભૂયિષ્ઠપુણ્યકણકીલિતજીવિતસ્ય ।

કૈવલ્યનિર્વૃતિવદાન્યસમં પ્રશસ્તં

યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનઘીતે ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

યઃ મતિમાન્ ઇમં પ્રશસ્તં કૈવલ્ય-નિર્વૃતિ-વદાન્ય-સમં તાવકં સ્તવં અઘીતે, તસ્ય ભૂયિષ્ઠ-
 પુણ્ય-કણ-કીલિત-જીવિતસ્ય હસ્તે ઇવ સ્વર્ગસ્ય ભોગઃ ઇહ અસ્તિ ।

શબ્દાર્થ

સ્વર્ગસ્ય (મૂ० સ્વર્ગ)=સ્વર્ગના.
 ભોગઃ (મૂ० ભોગ)=ભોગ, મેળ.
 ઇહ=આ દુનિયામાં.
 હસ્તે (મૂ० હસ્ત)=હાથમાં.
 ઇવ=જાણે.
 અસ્તિ (ધા० અસ્)=છે.
 તસ્ય (મૂ० તદ્)=તેના.
 ભૂયિષ્ઠ (મૂ० બહુ)=બહુજાણ, અત્યંત.
 પુણ્ય=પુણ્ય.
 કણ=કણ.
 કીલિત=બાંધેલ.
 જીવિત=જીવિત, જીવન, આયુષ્ય.
 ભૂયિષ્ઠપુણ્યકણકીલિતજીવિતસ્ય=અત્યંત પુણ્યના
 કણ વડે બાંધાયું છે આયુષ્ય જેણે એવા.

કૈવલ્ય=કેવલજ્ઞાન.
 નિર્વૃતિ=સુખ.
 વદાન્ય=દાતા.
 સમ=સમાન.
 કૈવલ્યનિર્વૃતિવદાન્યસમં=કેવલજ્ઞાનના સુખના દાતા
 સમાન.
 પ્રશસ્તં (મૂ० પ્રશસ્ત)=પ્રશંસાને પાત્ર.
 યઃ (મૂ० યદ્)=જે.
 તાવકં (મૂ० તાવક)=તારા.
 સ્તવં (મૂ० સ્તવ)=રતોત્રને.
 ઇમં (મૂ० ઇદમ્)=આ.
 મતિમાન્ (મૂ० મતિમત્)=શુદ્ધિશાળી.
 અઘીતે (ધા० ઇ)=અધ્યયન કરે છે, પઠે છે.

૧ ‘સ્વભોગ’ इति क-स-पाठः ।

પદ્યાર્થ

“જે બુદ્ધિશાળી (માનવ) ડેવલજ્ઞાનના સુખના દાતા સમાન તથા પ્રશંસાને પાત્ર એવા આ તારા સ્તોત્રનું અધ્યયન કરે છે, તે અત્યંત પુણ્યના કણો વડે પાંધેશ આયુષ્યવાળા (જન)ના હૃદયમાં બણે સ્વર્ગના ભોગ આ દુનિયામાં (આવી રહે) છે.”—૪૩

* * *

उद्यन्ति चित्तसरसि स्तवतोयजानि
 ‘शान्ते’र्जिनस्य करुणाच्छजलौघभाजि ।
 नुर्यस्य सच्छतदलप्रमुखासनस्था
 तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

અન્વય:

यस्य नुः करुणा-अच्छ-जल-ओघ-भाजि चित्त-सरसि शान्तेः जिनस्य स्तव-तोयजानि उद्यन्ति, तं मान-तुङ्गं (नरं) सत्-शतदल-प्रमुख-आसन-स्था अवशा लक्ष्मीः समुपैति ।

શબ્દાર્થ

उद्यन्ति (धा० इ)=ઉગે છે.
 चित्त=મન.
 सरस=સરોવર.
 चित्तसरसि=મનરૂપી સરોવરને વિષે.
 स्तव=સ્તોત્ર, સ્તવન.
 तोयज=કમલ.
 स्तवतोयजानि=સ્તોત્રરૂપી કમળો.
 शान्तेः (मू० शान्ति)=શાન્તિ(નાથ)ના.
 जिनस्य (मू० जिन)=તીર્થંકરના.
 करुणा=કરૂણા, દયા.
 अच्छ=નિર્મળ.
 जल=જળ, પાણી.
 ओघ=સમૂહ.
 भाज्=ભજનાર.
 करुणाच्छजलौघभाजि=દયારૂપી નિર્મળ જળને ભજનારા.

नुः (मू० नृ)=મનુષ્યના.
 यस्य (मू० यद्)=જેના.
 सत्=રહું.
 शतदल=સો પાંખડીવાળું કમળ.
 प्रमुख=પ્રમુખ.
 आसन=આસન.
 स्था=રહેવું.
 सच्छतदलप्रमुखासनस्था=રહા કમળ પ્રમુખ આસન ઉપર બેઠેલી.
 तं (मू० तद्)=તેને.
 मान=ગર્વ.
 तुङ्ग=ઉંચો.
 मानतुङ्गं=ગર્વ વડે ઉંચા.
 अवशा (मू० अवश)=સ્વતંત્ર.
 समुपैति (धा० इ०)=સમીપ આવે છે.
 लक्ष्मीः (मू० लक्ष्मी)=લક્ષ્મી.

પદ્યાર્થ

“જે મનુષ્યના દયારૂપી નિર્મળ જળના સમુદાયને ભજ્જનારા ચિત્તરૂપી સરોવરને વિષે (સ્તોત્રમા) તીર્થંકર શાન્તિ(નાથ)નાં સ્તવનરૂપી કમળો ઉગે છે, તે અભિમાનથી ઉચ્ચ મનુષ્યની સમીપ રહા કમળ પ્રમુખ આસન ઉપર બેઠેલી તેમજ સ્વતંત્ર એવી લક્ષ્મી આવે છે.”—૪૪

* * *

श्रीकीर्तिनिर्मलगुरोश्चरणप्रसादाद्

भक्तामरस्तवनपादतुरीयमाहवा ।

पादत्रयेण रचितं स्तवनं नवीनं

लक्ष्मीसितेन मुनिना विमलस्य शान्तेः ॥ ४५ ॥

अन्वयः

श्री-कीर्तिनिर्मल-गुरोः चरण-प्रसादात् लक्ष्मी-सितेन मुनिना भक्तामर-स्तवन-पाद-तुरीयं
आहवा पाद-त्रयेण विमलस्य शान्तेः नवीनं स्तवनं रचितम् ।

शब्दार्थ

श्री=मानवायुक् शब्द.

कीर्तिनिर्मल=कीर्तिविभल.

गुरु=गुरु, अध्यापक.

श्रीकीर्तिनिर्मलगुरोः=श्रीकीर्तिविभल गुरुना.

चरण=चरण, पग.

प्रसाद=कृपा.

चरणप्रसादात्=चरणनी कृपाथी.

भक्तामर=भक्तामर.

स्तवन=स्तोत्र.

पाद=चरण.

तुरीय=चौथुं.

भक्तामरस्तवनपादतुरीयं=भक्तामरस्तोत्रं चौथुं
चरण.

आहवा (धा० आप्)=पामीने.

त्रय=त्रयुते समूह.

पादत्रयेण=त्रयु चरणो वडे.

रचितं (मू० रचित)=रचायेल.

स्तवनं (मू० स्तवन)=स्तोत्र.

नवीनं (मू० नवीन)=नूतन, नवीन.

लक्ष्मी=लक्ष्मी.

सित (धा० सो)=प्राधिल.

लक्ष्मीसितेन=लक्ष्मी वडे प्राधिल.

मुनिना (मू० मुनि)=मुनि वडे.

विमलस्य (मू० विमल)=निर्भल.

शान्तेः (मू० शान्ति)=शान्ति(नाथ)ना.

पदार्थ

“ श्रीकीर्तिविभल गुरुनी चरण-कृपाथी लक्ष्मीविभल मुनिच्ये ‘ भक्तामर ’ स्तोत्रं चौथुं
चरण लधने त्रयु (नवीन) चरणो वडे निर्भल शान्ति(नाथ)नुं स्तोत्र स्त्र्युं.”—४५

३

श्रीविनयलाभगणिगुम्फितं ॥ पार्श्वभक्तामरम् ॥

(भक्तामरस्तोत्रस्य समस्याबन्धरचना)

नमः श्रीपार्श्वपतये ।

पादारविन्दमकरन्दरसैकलुब्ध-

मुग्धेन्द्रप्रवरनिर्जरवृन्दवन्द्यम् ।

‘ पार्श्वेश्वरं प्रविततश्रियमद्वितीय-

मालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥

सत्कायसुन्दरमनोवचनप्रयोग-

सम्पूर्णसाधनविधानगुणैकदक्षैः ।

यः सेवितः परमधार्मिकसिद्धसङ्घैः

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ (युग्मम्)

अन्वयः

यः सत्-काय-सुन्दर-मनस्-वचन-प्रयोग-सम्पूर्ण-साधन-विधान-गुण-एक-दक्षैः परम-धार्मिक-सिद्ध-सङ्घैः सेवितः, तं पाद-अरविन्द-मकरन्द-रस-एक-लुब्ध-मुग्ध-इन्द्र-प्रवर-निर्जर-वृन्द-वन्द्यं प्रवितत-श्रियं भव-जले पततां जनानां अ-द्वितीयं आलम्बनं प्रथ-मं जिन-इन्द्रं ‘ पार्श्व-’ ईश्वरं अहं अपि किल (प्रथमं) स्तोष्ये ।

श्लोकार्थं

पद=यरथु, पग.

अरविन्द=कभण.

मकरन्द=भउर-६, कभणनुं केसर.

रसु=रस.

एक=अद्वितीय, असाधारथु.

लुब्ध (धा० लुभ्)=ल'पट.

मुग्ध=मुग्धर.

इन्द्र=भभर, भभरी.

प्रवर=उतभ.

निर्जर=देव.

वृन्द=सभूड.

वन्द्य=पूवनीम, वन्दन करवा योप.

पादारविन्दमकरन्दरसैकलुब्धमुग्धेन्द्रप्रवरनि-
र्जरवृन्दवन्द्यं=यरथु-कभणना केसरना रसने

વિષે અસાધારણ લંપટ એવા સુન્દર ભ્રમરના
 સમાન ઉત્તમ સુરોના સમૂહને પૂજવા લાયક.
 પાર્શ્વ=પાર્શ્વ (નાથ), જૈનોના ત્રેવીસમા તીર્થંકર.
 ર્શ્વર=પરમેશ્વર, નાથ.
 પાર્શ્વેશ્વર=પાર્શ્વનાથને.
 પ્રવિતત (ધા० તન્)=અત્યંત વિસ્તાર કરેલ.
 શ્રી=લક્ષ્મી.
 પ્રવિતતશ્રિયં=(૧) અત્યંત વિસ્તાર કર્યો છે લક્ષ્મીનો
 જોણે એવાને; (૨) અત્યંત વિસ્તારવાળી છે
 શોભા જેની એવાને.
 અદ્વિતીયં (મૂ० અદ્વિતીય)=અસાધારણ.
 આલમ્બનં (મૂ० આલમ્બન)=આધાર.
 ભવ=સંસાર.
 જલ=સમુદ્ર.
 ભવજલે=સંસાર-સમુદ્રમાં.
 પતતાં (મૂ० પતત્)=પડતા.
 જનાનાં (મૂ० જન)=લોકોના.
 સત્=સુન્દર.
 કાય=દેહ, શરીર.
 સુન્દર=સુન્દર, શુભ.
 મનસ્=મન, ચિત્ત.
 વચન=વચન, ખોલ.
 પ્રયોગ=પ્રયોગ.
 સમ્પૂર્ણ=સંપૂર્ણ, પૂર્ણ.
 સાધન=સાધન.
 વિધાન=કાર્ય.

ગુણ=ગુણ.
 દક્ષ=ચતુર.
 સત્કાયસુન્દરમનોવચનપ્રયોગસમ્પૂર્ણસાધનવિધા-
 નગુણૈકદક્ષૈ=સુન્દર શરીર, શુભ ચિત્ત અને વચનના
 પ્રયોગો વડે સંપૂર્ણ સાધનના વિધાનરૂપ ગુણમાં
 અસાધારણ ચતુર.
 યઃ (મૂ० યદ્)=જો.
 સેવિતઃ (મૂ० સેવિત)=સેવાયેલ.
 પરમ=અત્યંત.
 ધાર્મિક=ધાર્મિક, ધર્મનિષ્ઠ.
 સિદ્ધ=(૧) જ્ઞાનસિદ્ધ; (૨) પ્રસિદ્ધ.
 સદ્ગૃહ=(૧) સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાનો
 સમુદાય; (૨) પ્રથમ ગણધર.
 પરમધાર્મિકસિદ્ધસદ્ગૃહૈઃ=ઉત્તમ ધાર્મિક સિદ્ધના
 સંઘો વડે.
 સ્તોત્ર્યે (ધા० સ્તુ)=હું સ્તુતિ કરીશ.
 કિલ્=ખરેખર.
 અહં (મૂ० અસ્મદ્)=હું.
 અપિ=પણ.
 તં (મૂ० તદ્)=તેને.
 પ્રથમ=વિસ્તીર્ણ, વિશાળ.
 મા=(૧) લક્ષ્મી; (૨) શોભા.
 પ્રથમં=(૧) વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી જેની એવા; (૨)
 વિશાળ છે શોભા જેની એવા.
 જિન=સામાન્યકેવલી.
 હન્દ્ર=ઉત્તમતાવાચક શબ્દ.
 જિનેન્દ્રં=જિન-પતિને, જિનેશ્વરને.

પદ્યાર્થ

“ સુન્દર શરીર, શુભ ચિત્ત અને (વિશુદ્ધ) વચનના પ્રયોગો વડે સંપૂર્ણ સાધનના વિધાનરૂપ ગુણમાં અસાધારણ ચતુર એવા અત્યંત ધાર્મિક સિદ્ધના સંઘો વડે જે સેવાયેલા છે, તે ચરણ-કમલના કેસરના રસને વિષે અદ્વિતીયપણે લંપટ એવા મનોહુર ભ્રમરના સમાન ઉત્તમ સુરોના સમૂહને પૂજનીય એવા, લક્ષ્મીનો અતિશય વિસ્તાર કરનારા, વળી સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા (ડૂબતા) જનોના અદ્વિતીય આધારરૂપ તથા વળી વિશાળ શોભાવાળા એવા જિનેશ્વર પાર્શ્વનાથની હું પણ ખરેખર સ્તુતિ કરીશ.”—૧-૨

* * *

नाथ ! त्वदीयगुणसंस्तवनं चिकीर्षु—

लप्स्ये विदग्धजनहास्यपदं विमोहात् ।

मूढादृते मुकुरमध्यगतस्य बिम्ब—

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

अन्वयः

(हे) नाथ ! त्वदीय-गुण-संस्तवनं चिकीर्षुः (अहं) विमोहात् विदग्ध-जन-हास्य-पदं लप्स्ये, (यतः) मूढात् ऋते कः अन्यः जनः मुकुर-मध्य-गतस्य बिम्बं सहसा ग्रहीतुं इच्छति ? ।

शब्दार्थ गत-आस्थ

नाथ ! (मू० नाथ)=हे प्रभु !

त्वदीय=तारा.

गुण=गुण.

संस्तवन=संकीर्तन, प्रशंसा.

त्वदीयगुणसंस्तवनं=तारा गुणोना संकीर्तनने.

चिकीर्षुः (धा० कृ)=करवानी धृच्छावाणे.

लप्स्ये (धा० लभ्)=हुं पाभीश.

विदग्ध=परिउत, यतुर.

जन=जन, लोक.

हास्य=हास्य.

पद=स्थान.

विदग्धजनहास्यपदं=यतुर जनना हास्यना स्थानने.

विमोहात् (मू० विमोह)=विशेष अज्ञानने लीधे.

मूढात् (मू० मूढ)=भूर्भना.

ऋते=सिवाय.

मुकुर=आदर्श, दर्पण.

मध्य=वयले भाग.

गत (धा० गम्)=गयेल.

मुकुरमध्यगतस्य=दर्पणना मध्यमां गयेला.

आस्थभिम्ब=मुष्मभएउणने

अन्यः (मू० अन्य)=भीजे.

कः (मू० किम्)=कयो.

इच्छति (धा० इष्)=छे.

जनः (मू० जन)=मनुष्य.

सहसा=अकदम.

ग्रहीतुं (धा० ग्रह)=पकडवाने.

पदार्थ

“ हे प्रभु ! तारा गुणोनुं संकीर्तन करवानी अशिक्षापावाणे हुं अतिशय अज्ञानने लीधे यतुर जनोना हास्यना स्थानने पाभीश. (कडके) भूर्भ सिवाय कयो अन्य मनुष्य दर्पणना मध्यने प्राप्त थयेला मुष्मभएउणने अकदम अहुण करवा छे ! ”—उ

* * *

कश्चिद् विपश्चिदिह नो जगति प्रभूष्णु—

र्यस्त्वद्गुणौघगणनां प्रकटीकरोति ।

को लङ्घयेद् गगनमाशु पदैः प्रसह्य ?

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

અન્વય:

(હે નાથ !) ય: ત્વદ્-ગુણ-ઓઘ-ગણનાં પ્રકટીકરોતિ, (સ:) કશ્ચિત્ પ્રભૂણુ: વિપશ્ચિત્ જગતિ નો; (હિ) ક: इह पदै: गगनं आशु प्रसह्य लङ्घयेत्, क: वा अम्बु-निधिं भुजाभ्यां तरीतुं अलम् ? ।

શબ્દાર્થ

કશ્ચિત્ (મૂં કિમ્ + ચિત્)=કોઈક.

વિપશ્ચિત્ (વિપશ્ચિત્)=પણિડત.

इह=આ દુનિયામાં.

નો=નહિ.

जगति (મૂં જગત્)=દુનિયામાં.

प्रभूणु: (મૂં પ્રભૂણુ)=(૧) પ્રભાવશાળી; (૨) સમર્થ.

य: (મૂં યદ્)=જે.

गुण=ગુણ.

ओघ=સમૂહ.

गणना=ગણતરી.

त्वद्गुणौघगणनां=તારા ગુણોના સમૂહની ગણતરીને.

प्रकटीकरोति=પ્રકટ કરે છે.

क: (મૂં કિમ્)=કોણ.

लङ्घयेत् (ધાં લઙ્ઘ)=ઓળંગી જાય.

गगनं (મૂં ગગન)=આકાશને.

आशु=જલદી.

पदै: (મૂં પદ)=પગો વડે.

प्रसह्य=અળાતકારથી.

वा=(૧) અથવા; (૨) તેમજ.

तरीतुं (ધાં તૃ)=તરી જવાને.

अलं=સમર્થતાવાંચક અવ્યય.

अम्बु=જળ.

निधि=ભંડાર.

अम्बुनिधिं=જળના ભંડારને, સમુદ્રને.

भुजाभ्यां (મૂં ભુજ)=બે હાથો વડે.

પદાર્થ

“ (હે નાથ !) તારા ગુણોના સમૂહની ગણનાને જે પ્રકટ કરે એવો કોઈ પ્રભાવશાળી [અથવા સમર્થ] વિદ્વાન જગત્માં નથી; (કેમકે) આ દુનિયામાં કોણ પગ વડે જલદી ગગનનું અળાતકારપૂર્વક ઉલ્લંઘન કરે અથવા કોણ બે હાથ વડે સમુદ્ર તરી જવાને સમર્થ છે ? ”—૪

સ્પષ્ટીકરણ

ઈશ્વરના ગુણોની ગણના—

ઈશ્વરના ગુણો અગણિત છે—અનન્ત છે એટલે તેની ગણના થઈ શકે તેમ નથી. સકળ વસ્તુને જાણનારા અને એથી કરીને ઈશ્વરના સમગ્ર ગુણોથી પરિચિત એવા સર્વજ્ઞ પણ તેની ગણના કરી શકે તેમ નથી, કેમકે એ કાર્ય અશક્ય—અસંભવિત છે. એક વસ્તુને જાણવી એ જૂદી વાત છે અને તેને પ્રકટ કરવી તે જૂદી વાત છે. કેટલીક વાર તો જાણેલી વસ્તુ અગણિત ન હોવા છતાં પણ તે પ્રકટ કરી શકાતી નથી, કેમકે તે વાત દર્શાવનારા શબ્દ નથી. દરેક મનુષ્ય ધીનો સ્વાદ કેવો છે તે જાણે છે; પરંતુ જાણે ધીનો કોઈ પણ દિવસ સ્વાદ લીધો ન હોય, તેની આગળ તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ વાણી દ્વારા કોણ વર્ણવી શકે ?

એવી રીતે સર્વજ્ઞ બે વાણી દ્વારા ઈશ્વરના અનન્ત ગુણોને પ્રકટ કરવાનું કાર્ય હાથ ધરે, તો તે કાર્ય પોતાના જીવન દરમિયાન અરે એવા સેંકડો જીવનને ધારણ કરે તો પણ તે દરમિયાન તે નજ પૂરે કરી શકે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો અગણિત—અનન્ત ગુણોને પ્રકટ કરવા માટે અનન્ત કાળ જોઈએ.

કદાય સમુદ્રને યે હાથ વડે તરી જવામાં કે કુશાત્ર વડે તેના જળને માપવામાં કે સ્વયં-ભૂરમણુ નામના અંતિમ સમુદ્રતું પાન કરી જવામાં કે યે ભુજ વડે પૃથ્વીને ઉપાડવામાં કે આકાશમાં ઉછળી અંદ્રતું ઉદલંધન કરવામાં કે મેરૂ પર્વતને હાથ વડે કંપાવવામાં કે મસ્તક વડે પર્વતને તોડવામાં કે ગતિ વડે વાયુને પણ પરાસ્ત કરવામાં કે આ સમગ્ર કાર્ય કરવામાં દાઢ સમર્થ હોઈ શકે, પરંતુ પરમેશ્વરના ગુણોને ગણવામાં તો દાઢ સમર્થ હતું નહિ, છે નહિ અને થશે નહિ; કેમકે તે ગુણો અગણિત—અનન્ત છે. આ સંબંધમાં શ્રીપુષ્પદંતે રચેલા નિમ્ન-લિખિત શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે, કેમકે ત્યાં કથું છે કે—

“ અસિતગિરિસમં સ્યાત્ કજ્જલં સિન્ધુપાત્રે
સુરતરુવરશાસ્ત્રા લેખની પત્રમુર્વી ।

લિખતિ યદિ શ્રુત્વા શારદા સર્વકાલં

તદપિ તવ ગુણાનામીશ ! પારં ન યાતિ ॥—” માલિની

—શિવમહિમ્નસ્તોત્ર, શ્લો. ૩૨

અર્થાત્ સમુદ્રરૂપ પાત્ર (ખડિયા)માં કાળા પર્વત સમાન કાજળ (નાંખી સાહી બનાવી) હોય અને દેવવૃક્ષની ઉત્તમ શાખાઓ લેખિની(રૂપ) હોય અને પૃથ્વી(રૂપ) વિશાળ પત્ર હોય અને તે ગ્રહણ કરીને (સ્વયં) સરસ્વતી (દેવી) સર્વદા લખ્યા કરે તોપણ હે ઈશ્વર ! તારા ગુણોનો પાર આવે તેમ નથી.

આના કરતાં પણ શ્રીભુવનસુન્દરસૂરિકૃત ‘ શ્રીઅર્ચુદમણ્ડનશ્રીયુગાદિદેવ-શ્રીનેમિનાથ-સ્તવન’નો તૃતીય શ્લોક વિશેષ પ્રકાશ પાડે છે, કેમકે તેમાં કથું છે કે—

“ પત્રં વ્યોમ મધી મહામ્બુધિસરિત્કુલ્યાદિકાનાં જલં

લેખિન્યઃ સુરભૂરુહાઃ સુરગણાસ્તે લેખિતારઃ સમે ।

આયુઃ સાગરકોટયો વ્રહુતરાઃ સ્યુશ્વેત્ તથાપિ પ્રભો !

નૈકસ્યાપિ ગુણસ્ય તે જિન ! ભવેત્ સામસ્ત્યતો લેખનમ્ ॥”

અર્થાત્ આકાશ (જવડું લેખન) પત્ર હોય, મહાસાગર, નદી, નહેર વિગેરેના જળ (જટલી) સાહી હોય, દેવવૃક્ષો (રૂપ) લેખિનીઓ હોય, સુપ્રસિદ્ધ સમસ્ત સુરોના સમૂહો લેખકો હોય અને સાગરોપમની અનેક કાટીઓ (જટલું) આયુષ્ય હોય તો પણ હે નાથ ! હે જિન ! તારા એક પણ ગુણતું સંપૂર્ણ વર્ણન થઈ શકે નહિ.”

પ્રયોગ-વિચાર—

આ પદમાં પદૈઃ રૂપ વાપરીને બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વાસ્તવિક નથી, કેમકે મનુષ્યને યેજ પગ હોય છે તેથી ‘ પદામ્યાં ’ એવું દ્વિવચનાત્મક રૂપ વાપરવું જોઈતું હતું એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. પરંતુ આનું સમાધાન એ છે કે વૈદિક લખિયથી અનેક પગો વિકુર્વી શકનાર દાઢ સુર પણ અનન્ત આકાશનું ઉલ્લંધન નહિ કરી શકે એમ સુચવવા દ્વિવચનને બદલે

બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો હોય એમ લાગે છે. અથવા તો 'પદ'નો અર્થ 'પદન્યાસ' (પગલું) કરવાથી પણ આનું સમાધાન થઈ જાય છે, કેમકે 'પદૈકદેશે પદસમુદાયોપચારઃ' એ સુપ્રસિદ્ધ હુકીકત છે.

* * *

મન્દોઽપ્યહં ગુણનિધે ! નિજબુદ્ધિશક્ત્યા
ત્વદ્વર્ણનં રચયિતું પરમં યતિષ્યે ।

ધીરા દ્વુ(દ્ર?)વન્તિ સમરે હિ તથાઽબલોઽપિ
નામ્યેતિ કિં નિજશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ? ॥ ૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) ગુણ-નિધે ! પરમં નિજ-બુદ્ધિ-શક્ત્યા મન્દઃ અપિ અહં ત્વદ્-વર્ણનં રચયિતું યતિષ્યે, હિ (યથા) ધીરાઃ સમરે દ્વુ(દ્ર)વન્તિ, તથા અબલઃ અપિ કિં નિજ-શિશોઃ પરિપાલન-અર્થં ન અમ્યેતિ ? ।

શીખૈર્થ

મન્દઃ (મૂં મન્દ)=મ-દ.
અપિ=પણ.
અહં (મૂં અસ્મદ્)=હું.
ગુણ=ગુણ.
નિધિ=ભંડાર.
ગુણનિધે !=હે ગુણોના ભંડાર.
નિજ=પોતાની.
બુદ્ધિ=મતિ.
શક્તિ=શક્તિ, બળ.
નિજબુદ્ધિશક્ત્યા=પોતાના મતિ-બળ વડે.
વર્ણન=સ્તુતિ.
ત્વદ્વર્ણનં=તારી સ્તુતિને.
રચયિતું (ધાં રચ્)=રચવાને.
પરમં=અનુજ્ઞાસ્પૃચક અવ્યય.
યતિષ્યે (ધાં યત્)=પ્રયત્ન કરીશ.

ધીરાઃ (મૂં ધીર)=પરાક્રમી, બળવાળા.
દ્વુ(દ્ર)વન્તિ (ધાં દ્વુ)=દોડે છે.
સમરે (મૂં સમર)=યુદ્ધમાં, લડાઈમાં.
હિ=કેમકે.
તથા=તેવી રીતે.
અબલઃ (મૂં અબલ)=નિબળ, અલ્પ શક્તિવાળા.
ન=નહિ.
અમ્યેતિ (ધાં ઇ)=સામે જાય છે.
કિં=શું.
શિશુ=બાળક.
નિજશિશોઃ=પોતાના બાળકના.
પરિપાલન=રક્ષણ, બચાવ.
અર્થં=પ્રયોજન.
પરિપાલનાર્થં=રક્ષણને માટે.

પદ્યાર્થ

“ હે ગુણોના ભંડાર ! તારી અનુજ્ઞા અનુસાર મારી બુદ્ધિ-બળ વડે મન્દ એવો પણ હું તારી સ્તુતિ રચવાનો હું પ્રયાસ કરીશ; કેમકે જન્મ પરાક્રમી (પુરુષો) યુદ્ધમાં દોડે છે તેમ નિર્બળ (મનુષ્ય) પણ શું પોતાના બાળકના રક્ષણાર્થે સામે જતો નથી ?—પ

* * *

ત્વત્કીર્તિકીર્તનવિધૌ હિ મનો મદીયં
હલ્લેખતાં વ્રજતિ તત્ર તવાનુભાવઃ ।
ગુહ્ણન્તિ ષટ્પદગણાઃ સુરભૌ મદાન્ધા—
સ્તચ્ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ॥ ૬ ॥

અન્વય:

(હે નાથ !) મદીયં મનઃ ત્વત્-કીર્તિ-કીર્તન-વિધૌ હ્રલ્લેખતાં હિ વ્રજતિ, તત્ર તવ અનુભાવઃ ।
મદ-અન્ધાઃ ષટ્પદ-ગણાઃ સુરભૌ ગુઞ્જન્તિ, તત્ ચારુ-ચૂત-કલિકા-નિકર-પક-હેતુઃ ।

શબ્દાર્થ

કીર્તિ=કીર્તિ, આખરૂં.

કીર્તન=કીર્તન, ગુણુ-ગાન.

વિધિ=કાર્ય.

ત્વત્કીર્તિકીર્તનવિધૌ=તારી કીર્તિના કીર્તનના કાર્યને વિષે.

હિ=પરેપર.

મનઃ (મૂં મનસ્)=મન, ચિત્ત.

મદીયં (મૂં મદીય)=મારૂં.

હ્રલ્લેખતાં (મૂં હ્રલ્લેખતા)=જ્ઞાનપણ્યાને, બોધતાને.

વ્રજતિ (ધાં વ્રજ)=પામે છે.

તત્ર=તેમાં.

તવ (મૂં ગુઞ્મદ)=તારો.

અનુભાવઃ (મૂં અનુભાવ)=માહાત્મ્ય, પ્રભાવ.

ગુઞ્જન્તિ (ધાં ગુઞ્જ)=ગુંજરવ કરે છે.

ષટ્પદ=બ્રમર, ભમરો.

ગણ=સમૂહ.

ષટ્પદગણાઃ=બ્રમરોના સમૂહો.

સુરભૌ (મૂં સુરભિ)=વસંતમાં.

મદ=મદ.

અન્ધ=અધિજો.

મદાન્ધાઃ=મદાધ, મદોન્મત.

તત્=તે સંબંધે.

ચારુ=મનોહર.

ચૂત=આત્ર, આંબો.

કલિકા=મંજરી, કળી.

નિકર=સમૂહ.

પક=અદ્વિતીય, અસાધારણ.

હેતુ=કારણ.

ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ=મનોહર આત્ર-મંજરીના સમુદાયનું અદ્વિતીય કારણ.

પદાર્થ

“ (હે પરમેશ્વર !) તારી કીર્તિના કીર્તનના કાર્યને વિષે મારૂં મન જ્ઞાનતાને પામે છે તે તારો પ્રભાવ છે. મદાન્ધ બ્રમરોના સમૂહો વસંત (ક્રતુ)માં ગુંજરવ કરે છે તેમાં મનોહર આત્ર-મંજરીના સમુદાયરૂપ અસાધારણ હેતુ છે.”—૬

* * *

भास्वत्प्रभानिचयचिन्मयसत्प्रकाशाद्

ध्यानात् तव प्रबलसन्तमसं हृदिस्थम् ।

दूरे प्रयाति विलयं खलु मोहजातं

सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

અન્વય:

(હે નાથ !) તવ ભાસ્વત્-પ્રભા-નિચય-ચિત્-મય-સત્-પ્રકાશાત્ ધ્યાનાત્ મોહ-જાતં હૃદિ-સ્થં પ્રબલ-સન્તમસં સૂર્ય-અંશુ-ભિન્નં શાર્વરં અન્ધકારં ઇવ દૂરે વિલયં ક્ષલુ પ્રયાતિ ।

શબ્દાર્થ

ભાસ્વત્=તેજસ્વી.

પ્રભા=કાન્તિ.

નિચય=સમૂહ.

ચિત્=ચૈતન્ય, જ્ઞાન.

મય=પ્રચુરતાવાચક શબ્દ.

ચિન્મય=સંપૂર્ણ ચૈતન્ય.

સત્=સુન્દર.

પ્રકાશ=પ્રકાશ, તેજ.

ભાસ્વત્પ્રભાનિચયચિન્મયસત્પ્રકાશાત્=તેજસ્વી કાન્તિના સમૂહરૂપ સંપૂર્ણ ચૈતન્યનો સુન્દર પ્રકાશ છે જેને વિષે એવા.

ધ્યાનાત્ (મૂં ધ્યાન)=ધ્યાનથી.

તવ (મૂં ગુપ્ત)=તારા.

પ્રબલ=અત્યંત દૃઢ.

સન્તમસ=ગાઠ અજ્ઞાન.

પ્રબલસન્તમસં=અત્યંત દૃઢ તેમજ ગાઠ એવું અજ્ઞાન.

હૃદ્=અંતઃકરણ, હૃદય.

સ્થા=રહેલું.

હૃદિસ્થં=હૃદયમાં રહેલું.

દૂરે=દૂરથી.

પ્રયાતિ (ધાં યા)=પામે છે.

વિલયં (મૂં વિલય)=વિનાશને.

खलु=તકકી.

મોહ=(૧) મોહનીય કર્મ; (૨) અજ્ઞાન.

જાત (ધાં જન્)=ઉત્પન્ન થયેલું.

મોહજાતં=મોહથી ઉત્પન્ન થયેલું.

સૂર્યે=સૂર્ય, રવિ.

અંશુ=કિરણ.

મિન્ન (ધાં મિદ્)=ભેદાયેલું.

સૂર્યોશુમિન્નં=સૂર્યનાં કિરણોથી ભેદાયેલું.

इव=જેમ.

શાર્વરં (મૂં શાર્વર)=રાત્રિ સંબંધી.

અન્ધકારં (મૂં અન્ધકાર)=અંધારું.

પદ્યાથ

“ (હે ઈશ્વર !) મોહથી ઉત્પન્ન થયેલું, હૃદયમાં રહેલું, અત્યંત દૃઢ તેમજ ગાઠ એવું અજ્ઞાન તેજસ્વી કાન્તિના સમૂહરૂપ સંપૂર્ણ ચૈતન્યના સુન્દર પ્રકાશથી યુક્ત એવા તારા ધ્યાનથી સૂર્યનાં કિરણોથી ભેદાયેલા રાત્રિના અંધકારની જેમ દૂરથી ખરેખર વિનાશ પામે છે.”—૭

* * *

જ્ઞાનં તથાવિધમધીશ ! ન નિર્મલં મે

પ્રચોતયિષ્યતિ ગુણસ્તુતિશુદ્ધસદ્ગુઃ ? ।

પ્રાતર્યથા હરિમરીચિયુતં(તઃ) કુશાત્રે

મુક્તાફલદ્યુતિમુપૈતિ નનૂદબિન્દુઃ ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

(હે) અધીશ ! યથા કુશ-અત્રે હરિ-મરીચિ-યુતઃ ઉદન્-બિન્દુઃ મુક્તાફલ-દ્યુતિ નનુ ઉપૈતિ, તથા-વિધં મે નિર્મલં જ્ઞાનં ગુણ-સ્તુતિ-શુદ્ધ-સદ્ગુઃ ન પ્રચોતયિષ્યતિ ? ।

શબ્દાર્થ

જ્ઞાનં (મૂં જ્ઞાન)=જ્ઞાનને, બોધને.

તથાવિધં (મૂં તથાવિધ)=તેવી ભક્તના.

અધીશ ! (મૂં અધીશ)=હે નાથ !

ન=નહિ.

નિર્મલં (મૂં નિર્મલ)=નિર્મળ, શુદ્ધ.

મે (મૂં અસ્મદ્)=મારા.

પ્રચોતયિષ્યતિ (ધાં દ્યુત)=પ્રકાશ પાડશે.

ગુણ=ગુણ.

સ્તુતિ=સ્તુતિ, પ્રશંસા.

શુદ્ધ=શુદ્ધ, નિર્મળ.

સદ્ગ=સંગ, પ્રસંગ.
 ગુણસ્તુતિશુદ્ધસદ્ગ:=ગુણની પ્રશંસાનો નિર્મળ પ્રસંગ.
 પ્રાતઃ=સવારે.
 યથા=જેમ.
 હરિ=સૂર્ય.
 મરીચિ=કિરણ.
 યુત (ધા० યુ)=જોડાયેલ, યુક્ત.
 હરિમરીચિયુતં (તઃ)=સૂર્યનાં કિરણથી યુક્ત.
 કુશ=એક જાતનું ધાસ.
 અગ્ર=આગલો ભાગ.

કુશાગ્રે=કુશના અગ્ર ભાગ ઉપર.
 મુક્તાફલ=મૌકિતક, મોતી.
 ચુતિ=પ્રભા, તેજ.
 મુક્તાફલચુતિ=મૌકિતકની પ્રભાને.
 ઉપૈતિ (ધા० ઇ)=પામે છે.
 નનુ=ખરેખર.
 ઉદન=જળ.
 બિન્દુ=બિન્દુ, ટીપું.
 ઉદ્બિન્દુઃ=જળનું બિન્દુ.

પદ્યાર્થ

“હે નાથ ! જેવી રીતે કુશના અગ્ર ભાગ ઉપરનું જળનું બિન્દુ સૂર્યનાં કિરણથી યુક્ત થતાં મૌકિતકની પ્રભાને પામે છે, તેવી રીતે મારા નિર્મળ જ્ઞાનને (પશુ) શું તારા ગુણની સ્તુતિનો શુદ્ધ પ્રસંગ પ્રકાશિત નહિ કરે ?” —૮

* * * *

દોષાનુષઙ્ગિપરદેવગણાનપાસ્ય

લીનાનિ યોગિહૃદયાનિ ત્વયિ પ્રકામમ્ ।

હિત્વૈવ દુષ્ટજલભૂમિમતો ભવન્તિ

પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશભાઙ્ગિ ॥ ૧ ॥

અન્વયઃ

દોષ-અનુષઙ્ગિન્-પર-દેવ-ગણાન્ અપાસ્ય યોગિન્-હૃદયાનિ ત્વયિ એવ પ્રકામં લીનાનિ (ભવન્તિ), અતઃ દુષ્ટ-જલ-ભૂમિં હિત્વા જલજાનિ પદ્મ-આકરેષુ (એવ) વિકાશ-ભાઙ્ગિ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

દોષ=દોષ, દૂષણ.
 અનુષઙ્ગિન્=(૧) જોડાયેલ, યુક્ત; (૨) વ્યાપ્ત.
 પર=અન્ય.
 દેવ=દેવ, સુર.
 ગણ=સમૂહ.
 દોષાનુષઙ્ગિપરદેવગણાન્=દોષોથી યુક્ત એવા અન્ય સુરોના સમૂહોને.
 અપાસ્ય (ધા० અસ્)=દૂર તથા.
 લીનાનિ (મૂ० લીન)=લીન, આસક્ત.
 યોગિન્=યોગી.
 હૃદય=હૃદય, અંતઃકરણ.
 યોગિહૃદયાનિ=યોગીઓનાં હૃદયો.
 ત્વયિ (મૂ० યુષ્મદ)=તારે વિષે.
 પ્રકામં=અસંત.

હિત્વા (ધા० હા)=અંતર દષ્ટને.
 એવ=જ.
 દુષ્ટ=દુષ્ટ, ખરાબ.
 જલ=જળ, પાણી.
 ભૂમિ=ભૂમિ, સ્થળ.
 દુષ્ટજલભૂમિં=દુષ્ટ જલ-ભૂમિને.
 અતઃ=એથી કરીને.
 ભવન્તિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.
 પદ્માકરેષુ (મૂ० પદ્માકર)=સરોવરોમાં.
 જલજાનિ (મૂ० જલજ)=કમળો.
 વિકાશ=વિકાસ, ખીલવું તે.
 ભાઙ્ગ=ભાગનાર.
 વિકાશભાઙ્ગિ=વિકાસને ભાગનાર.

પદ્યાર્થ

“દોષોથી યુક્ત [અથવા વ્યાપ્ત] એવા અન્ય સુરોના સમૂહોને દૂર તજીને યોગીઓનાં દૃષ્ટો (હે નાથ !) તારે વિષેજ લીન થાય છે, કેમકે દુષ્ટ જલ-ભૂમિને સજી દષ્ટને કેમજો સરો-વરોમાં(જ) વિકાસને ભજનારા અને છે (અર્થાત્ ખીલે છે).”—૯

* * *
મિથ્યાવશેન કિલ પૂર્વભવે કુદેવ—

સેવા કૃતા જિન ! મયા ન હિતાય જાતા ।

કિં તેન વિશ્વજનવન્દ્ય ! નિષેવિતેન

મૂલ્યાઽઽશ્રિતં ય ઇહ નાત્મસમં કરોતિ ? ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! પૂર્વ-ભવે મિથ્યા-વશેન મયા કૃતા કુ-દેવ-સેવા હિતાય કિલ ન જાતા । (હે) વિશ્વ-જન-વન્દ્ય ! કિં તેન નિષેવિતેન યઃ ઇહ આશ્રિતં મૂલ્યા આત્મન્-સમં ન કરોતિ ? ।

શીખ-દાર્થ

મિથ્યા=અસહ.

વશ=(૧) તાબેદાર; (૨) તાબેદારી.

મિથ્યાવશેન=મિથ્યાત્વને વશ થઇને.

કિલ=ખરેખર.

પૂર્વ=પૂર્વ, પહેલો.

ભવ=ભવ, જન્મ.

પૂર્વભવે=પૂર્વ જન્મમાં.

કુ=અનિષ્ટતાવાચક શબ્દ.

દેવ=દેવ.

સેવા=સેવા, ભક્તિ.

કુદેવસેવા=દુષ્ટ દેવની સેવા.

કૃતા (ધા० કૃ)=કરવામાં આવી.

જિન ! (મૂ० જિન)=હે વીતરાગ, હે તીર્થંકર ।

મયા (મૂ० અસ્મદ્)=મારાથી.

ન=નહિ.

હિતાય (મૂ० હિત)=કલ્યાણને માટે.

જાતા (ધા० જન્)=અની.

કિં=શું.

તેન (મૂ० તદ્)=તેનાથી.

વિશ્વ=(૧) દુનિયા; (૨) સમસ્ત.

જન=લોક.

વન્દ્ય=પૂજનીય.

વિશ્વજનવન્દ્ય !=હે વિશ્વના લોકના (અથવા સમસ્ત દુનિયાના) પૂજનીય ।

નિષેવિતેન (મૂ० નિષેવિત)=અસંત સેવિત.

મૂલ્યા (મૂ० મૂલિ)=સંપત્તિ વડે.

આશ્રિતં (મૂ० આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલ.

યઃ (મૂ० યદ્)=જે.

ઇહ=આ દુનિયામાં.

આત્મન્=આત્મા.

સમ=સમાન, તુલ્ય.

આત્મસમં=પોતાના સમાન.

કરોતિ (ધા० કૃ)=કરે છે.

પદ્યાર્થ

“હે તીર્થંકર ! પૂર્વ જન્મમાં મિથ્યાત્વને વશ થઇ મેં જે કુદેવની સેવા કરી તે ખરેખર કલ્યાણાર્થે ન થઇ. હે વિશ્વના લોકને પૂજનીય (પરમેશ્વર) ! જે આ દુનિયામાં આશ્રિતને (સેવકને) સમૃદ્ધિ વડે પોતાના સમાન બનાવતો નથી, તેની સેવા કરવાથી શું ?”—૧૦

* * *

૧ અન્ય દેવોનાં દૂષણોના વર્ણન માટે જુઓ દિગંબર મુનિરાજ શ્રીઅમિતગતિનો સુભાષિતરત્નસંદાહ (પ્ર० ૨૬).

સ્પષ્ટીકરણ

દેવ-દિગ્દર્શન—

આ પદ્યમાં 'કુદેવ' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તો એથી કરીને કુદેવ એટલે શું અને તે સંબંધમાં શી જૈન માન્યતા છે એવો સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો હોવાથી અત્ર તેની સ્થૂળ રૂપરેખા આલેખવામાં આવે છે.

'દેવ' શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે—જમકે (૧) દેવતા, (૨) રાજ, (૩) મેઘ, (૪) પારો, (૫) દિયર, (૬) ઈશ્વર વિગેરે. પરંતુ પ્રસ્તુતમાં આમાંના પ્રથમ અને અન્તિમ અર્થો તરફજ દષ્ટિપાત કરવો ખસ થશે. તેમાં પણ વળી અત્ર 'દેવ' શબ્દથી સામાન્ય દેવતા કે સુર ન સમજતાં દેવાધિદેવ, પરમેશ્વર, પરમાત્મા, ભગવાન્ ઇત્યાદિ અર્થસૂચક મહાવ્યક્તિ સમજવાની છે. પરંતુ અત્ર એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે કાણુ આવા અપૂર્વ નામને લાયક ગણી શકાય અર્થાત્ સુદેવ અને કુદેવનાં લક્ષણો કયાં છે ? આ સંબંધમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિના ઉદ્ગારો વિચારીએ. તેમણે કહ્યું છે કે—

“સર્વજ્ઞો જિતરાગાદિ-દોષસ્ત્રૈલોક્યપૂજિતઃ ।

યથાસ્થિતાર્થવાદી ચ, દેવોઽર્હન્ પરમેશ્વરઃ ॥”

—યોગશાસ્ત્ર સં ૨, શ્લો ૪

અર્થાત્ સમગ્ર પદાર્થોના જ્ઞાતા, રાગ (દ્રેષ) વિગેરે દોષોના વિજ્ઞતા, ત્રૈલોક્યને પૂજ્ય, જ્યોજ ન પદાર્થ હોય તેવીજ તેની પ્રપણા કરનારા તે દેવ, અર્હન્ યા પરમેશ્વર છે અથવા તે પરમ ઐશ્વર્યવાળા દેવ 'અર્હન્' છે.

આ સંબંધમાં ધણું વિવેચન થઈ શકે તેમ છે, પરંતુ અન્ય-ગૌરવના ભયથી અત્ર ટુંકમાંજ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. રાગ અને દ્રેષનો સંપૂર્ણ ક્ષય કર્યા વિના અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ સમતા સંપાદન કર્યા વિના સર્વજ્ઞતા સંભવતી નથી તેમજ સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના સત્યવક્તા બની શકાતું નથી તેમજ સત્યવક્તા થયા વિના ત્રૈલોક્યમાં પૂજ્યતા પ્રાપ્ત થતી નથી. વાસ્તે આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે સંસારરૂપ ચતુર્ગતિમાં ભ્રમણ કરાવનારા રાગ અને દ્રેષનો જણે સર્વથા ક્ષય કર્યો છે તે વ્યક્તિ સુદેવ છે, પરમાત્મા છે, ઈશ્વર છે, પરમેશ્વર છે, પરબ્રહ્મ છે, સચ્ચિદાનન્દ છે. આ ઉપરથી એ દ્વિતાર્થ થાય છે કે જ દેવમાં રાગ અને દ્રેષનો થોડે ધણે અંશે પણ સંભવ છે, તે તો પરમાત્મા યાને સુદેવ તો નહિજ કહી શકાય અને વળી જ્ઞાનામાં રાગ-અને દ્રેષની અધિકતા હોય તેને 'કુઃવ' સંબોધવા જોઈએ એ સહેલાઈથી સમજી શકાય છે.

આ પ્રમાણે જોકે કુદેવનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવી શકે તેમ છે, છતાં પણ તેનો સ્કુટ બોધ થાય તેટલા માટે શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય કુદેવનાં લક્ષણ પરત્વે નીચે મુજબનો પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કરે છે:—

“યે સ્ત્રીશસ્ત્રાક્ષસ્ત્રાદિ—રાગાદ્યઙ્ગકલક્રિતાઃ ।
 નિગ્રહાનુગ્રહપરા—સ્તે દેવાઃ સ્યુર્ન મુક્તયે ॥
 નાઢ્યાદ્રહાસસઙ્ગીતા—દ્યુપ્લવવિસંસ્થુલાઃ ।
 લમ્ભયેયુઃ પદં શાન્તં, પ્રપન્નાન્ પ્રાણિનઃ કથમ્ ? ॥”

—યોગશાસ્ત્ર પ્ર૦ ૨, સ્લો૦ ૬-૭

અર્થાત્ જ દેવો સ્ત્રી, શસ્ત્ર, જપમાળા ઇત્યાદિ રાગાદિ ચિહ્નોથી કલંકિત છે તેમજ જ્યો (નિન્દકાનો) નિગ્રહ કરવામાં અને (ભક્ત જનો ઉપર) અનુગ્રહ કરવામાં તત્પર છે તે દેવો (ની ભક્તિ) મુક્તિને માટે થાય નહિ.

વળી જ દેવો નાટક, અદહાસ્ય, સંગીત ઇત્યાદિ ઉપદ્રવોથી અસ્થિર બન્યા છે—આત્મ-સ્વરૂપથી પતિત થયા છે, તેઓ શરણાગત જીવોને કેવી રીતે શાન્ત સ્થાન (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરાવી શકે ?

કહેવાની મતલબ એ છે કે જ દેવો સ્ત્રીથી યુક્ત છે, તે કામદેવના સપાટામાં આવી ગયેલા છે એ સુરપદ હુકીકત છે; કેમકે નહિ તે તેમને સ્ત્રી રાખવાનું શું પ્રયોજન છે ? આથી કરીને તો જ દેવો સ્ત્રીયુક્ત છે તે સુદેવ નથી એવો ધ્વનિ નીકળે છે.

વળી જ દેવો શસ્ત્ર ધારણ કરે છે, તેમનામાં દ્વષાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયેલો છે એમ સમજી શકાય છે. કેમકે ક્રોધક શત્રુનો શિરચ્છેદ કરવા માટેજ તેમને શસ્ત્ર રાખવાની જરૂર પડી હશે. આ ઉપરથી તો વળી તેવા દેવો ભયભીત છે એમ પણ સૂચન થાય છે અને જ સર્વથા નિર્ભય ન હોય તે સર્વજ્ઞ પણ ન હોય એ તરફ ધ્યાન આપતાં જોઈ શકાય છે કે આવા દેવોને સુદેવ નજ કહી શકાય.

વળી જ દેવો જપમાળા રાખે છે તે ઉપરથી તેઓ અપૂર્ણ હોવાનું પણ અનુમાન થાય છે, કેમકે શું જપમાળા રાખ્યા વિના તેઓ જનું ધ્યાન ધરવા માંગે છે, તેનું ધ્યાન ન ધરી શકે ? શું કદાચ ભૂલચૂક થઈ જવાના ભયથી તેઓ જપમાળા રાખે છે ?

વળી જ્યારે તેઓ પણ ક્રોધ મોટા દેવના નામની માળા ફેરવી રહ્યા છે, તો પછી તેમને મૂકીને તેઓ જમના ગુણ ગાવા કટિબદ્ધ બન્યા છે તેમનીજ ઉપાસના કરવી તે શું વાસ્તવિક નથી ? જ સ્વયં દરિદ્રી હોય તે ખીજને ધનાઢ્ય બનાવી શકે ખરો ?

પોતાના રાગી જનો ઉપર તુષ્ટ થવું અને દ્રેષી જનો ઉપર રૂષ્ટ થવું અર્થાત્ પોતાના ગુણ ગાનારનો અનુગ્રહ કરવો અને પોતાની નિન્દા કરનારાનો નિગ્રહ કરવો એ સુદેવને તો નજ શોભે; કેમકે આનું કાર્ય તો રાગ-દ્રેષથી યુક્ત જીવજ કરી શકે અને જનામાં રાગ-દ્રેષનો અંશ પણ રહેલો હોય—જ સર્વથા વીતરાગ ન હોય તે સુદેવ—પરમેશ્વર કહેવાયજ કેમ ?

વળી નાટક, ચેટક કે સંગીતમાં જ દેવને રસ પડે છે, તે આત્મ-રમણતાથી બહિર્મુખ છે એમ સૂચન થાય છે. હજી એને કંઈ નવીન જોવાનું, જાણવાનું કે સાંભળવાનું ખાકી હોય એમ

લાગે છે અર્થાત્ તેવા દેવમાં કૃતકૃત્યતાની પરાકાષ્ઠાનો અભાવ છે અને એથી કરીને એવાને ઈશ્વર નજ કહેવાય.

અદ્દહાસ્ય કરનારો દેવ અદ્દપણ છે એ દેખીતી વાત છે, કેમકે હાસ્ય એ અજ્ઞાનજન્ય ચેષ્ટા છે. આથી આના સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરવો બાકી રહેતો નથી.

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે સર્વથા વીતરાગ તેજ સુદેવ છે અને તેનીજ ઉપાસના તે મુક્તિ-માર્ગ છે. પછી ભલેને આ દેવને પ્રહ્લા કહો કે પુષ્ક કહો, શિવ કહો કે વીર કહો, કૃષ્ણ કહો કે ક્રાઈસ્ટ કહો. આ વાત શ્રીઆનંદધનજી મહારાજે સુસ્પષ્ટ શબ્દોમાં રજુ કરતાં કહ્યું છે કે—

“રામ કહો રહેમાન કહો, ક્રાઈ કહાન કહો મહાદેવ રી
પારસનાથ કહો ક્રાઈ પ્રહ્લા, સકળ શુદ્ધસ્વરૂપ રી”

ત્વન્નારતીં મરણજન્મજદોષહન્ત્રીં

શ્રુત્વા સુધીઃ પ્રકુરુતેઽન્યગિરઃ ક ઇચ્છામ્ ? ।

આકળ્ઠમન્નુતસુધારસપાનતૃપ્તઃ

ક્ષારં જલં જલનિધે રસિતું ક ઇચ્છેત્ ? ॥ ૧૧ ॥

અન્વયઃ

મરણ-જન્મન્-જન્-દોષ-હન્ત્રીં ત્વદ્-ભારતીં શ્રુત્વા કઃ સુધીઃ અન્ય-ગિરઃ ઇચ્છાં પ્રકુરુતે ? ।
આ-કળ્ઠં અદ્ભુત-સુધા-રસ-પાન-તૃપ્તઃ કઃ જલ-નિધેઃ ક્ષારં જલં રસિતું ઇચ્છેત્ ? ।

શબ્દાર્થ

ભારતી=વાણી.

ત્વન્નારતીં=તારી વાણીને.

મરણ=મરણ.

જન્મન્=જન્મ, ઉત્પત્તિ.

જ=ઉત્પન્ન થનાર.

દોષ=દોષ.

હન્ત્રીં=હણનારી.

મરણજન્મજદોષહન્ત્રીં=મરણ અને જન્મથી ઉત્પન્ન થતા દોષોને હણનારી.

શ્રુત્વા (ધાં શ્રુ)=સંભળીને.

સુધીઃ (મૂં સુધી)=સુમતિ, સુન્દર શુદ્ધિવાળો.

પ્રકુરુતે (ધાં કુ)=કરે છે.

અન્ય=અન્ય, અપર.

ગિર્=વાણી.

અન્યગિરઃ=(૧) બીજી વાણીની; (૨) બીજાની વાણીની.

કઃ (મૂં કિમ્)=કયો.

ઇચ્છાં (મૂં ઇચ્છા)=ઇચ્છાને, અભિલાષાને.

આ=મર્યાદાવાચક શબ્દ.

કળ્ઠ=કણ્ઠ, ગળું.

આકળ્ઠં=કણ્ઠ સુધી.

અદ્ભુત=અદ્ભુત, નવાઈ જેવું.

સુધા=અમૃત.

રસ=રસ.

પાન=પીવું તે.

તૃપ્ત (ધાં તૃપ્)=તૃપ્ત, ધરાયેલ.

અદ્ભુતસુધારસપાનતૃપ્તઃ=અદ્ભુત અમૃતના રસના પાનથી તૃપ્ત.

ક્ષારં (મૂં ક્ષાર)=ખારા.

જલં (મૂં જલ)=જળને, વાણીને.

જલનિધેઃ (મૂં જલનિધિ)=સમુદ્રના.

રસિતું (ધાં રસ)=રસાદ લેવાને.

ઇચ્છેત્ (ધાં ઇષ્)=ઇચ્છે.

પદ્યાર્થ

“(હે નાથ !) મરણુ અને જન્મથી જન્મતા દોષોને હણનારી એવી તારી વાણીને સાંભળ્યા પછી કયો સુધુદ્ધિશાળી (મનુષ્ય) બીજાની [અથવા બીજી] વાણીની ધરમ્મ કરે ? કણ સુધી અદ્ભુત અમૃત-રસના પાનથી તૃપ્ત બનેલો ડોણ સમુદ્રના ખારા જળનો આસ્વાદ લેવા ઇચ્છે ?” — ૧૧

* * * * *

અત્યદ્ભુતં સુભગરૂપધરં નરં સન્—

દૃષ્ટ્વાનુરજ્યતિ વશા વચનં ન મિથ્યા ।

ત્વય્યાશ્રિતા ત્રિજગતઃ કમલા હિ તસ્માત્

યત્ તે સમાનમપરં નહિ રૂપમસ્તિ ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ

અતિ-અદ્ભુતં સુ-ભગ-રૂપ-ધરં નરં સમ્-દૃષ્ટ્વા વશા અનુરજ્યતિ (હિતિ) વચનં મિથ્યા ન । તસ્માત્ ત્રિ-જગતઃ કમલા ત્વયિ હિ આશ્રિતા, યત્ તે સમાનં અપરં રૂપં નહિ અસ્તિ ।

શબ્દાર્થ

અતિ=અસંતતાવાચક શબ્દ.

અદ્ભુત=અદ્ભુત, આશ્ચર્યકારી.

સુભગ=(૧) વહાલું, (૨) આંખને આનંદ આપે એવું.

રૂપ=રૂપ, સૌન્દર્ય.

ધર=ધરનાર.

સુભગરૂપધરં=સુભગ સૌન્દર્યને ધારણુ કરનારા.

નરં (મૂ. નર)=પુરુષને.

સમ્=રૂડાપણું બતાવનાર અન્વય.

દૃષ્ટ્વા (ધા. દૃશ)=જોઈ ને.

અનુરજ્યતિ (ધા. રજ્)=અનુરાગી બને છે, રનેહી બને છે.

વશા=શ્રી, નારી.

વચનં (મૂ. વચન)=વચન, કથન.

ન=નહિ.

મિથ્યા=અસત્ય, જૂઠું.

ત્વયિ (મૂ. યુષ્મદ)=તારે વિષે.

આશ્રિતા (મૂ. આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલ.

ત્રિ=ત્રણ.

જગત્=દુનિયા, લોક.

ત્રિજગતઃ=ત્રૈલોક્યની.

કમલા=લક્ષ્મી.

હિ=ખરેખર.

તસ્માત્=તેથી કરીને.

યત્=જે માટે.

તે (મૂ. યુષ્મદ)=તારા.

સમાનં (મૂ. સમાન)=સમાન, તુલ્ય.

અપરં (મૂ. અપર)=ખીણું.

નહિ=નહિ.

રૂપં (મૂ. રૂપ)=રૂપ.

અસ્તિ (ધા. અસ્)=છે.

પદ્યાર્થ

“અત્યંત અદ્ભુત તેમજ સુભગ સૌન્દર્યને ધારણુ કરનારા એવા નરને રૂડી રીતે જોઈને નારી તેની અનુરાગિણી બને છે (એ) વચન અસત્ય નથી, તેથી કરીને (તો) ત્રૈલોક્યની લક્ષ્મીએ ખરેખર તારો આશ્રય લીધો છે, કેમકે તારા સમાન અન્ય રૂપ નથી.” — ૧૨

* * * * *

૧ આ પ્રયોગ સંબંધી ભૂમિકામાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

ત્વત્કીર્તિશુભ્રગુણસન્તુલિતું(લને ?) પ્રવૃત્ત-

ચન્દ્રો નિજાંશુભિરહર્નિશમલ્પતેજાઃ ।

દોષાકરસ્ય ન ચ સિદ્ધિમુપૈતિ વિમ્બં

યદ્ વાસરે ભવતિ પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્ ॥ ૧૩ ॥

અન્વયઃ

અલ્પ-તેજાઃ ચન્દ્રઃ નિજ-અંશુભિઃ ત્વત્-કીર્તિ-શુભ્ર-ગુણ-સન્તુલિતું(લને ?) અહન્-નિશં પ્રવૃત્તઃ (પરન્તુ અસ્ય) દોષા-કરસ્ય વિમ્બં ન ચ સિદ્ધિ ઉપૈતિ, યદ્ વાસરે પાણ્ડુ-પલાશ-કલ્પં ભવતિ ।

શીખૃદાર્થ

કીર્તિ=કીર્તિ, આખર.

શુભ્ર=તેજસ્વી.

ગુણ=ગુણ.

સન્તુલિતું (ધા० તુલ)=સરખામણી કરવા માટે.

ત્વત્કીર્તિશુભ્રગુણસન્તુલિતું(લને ?)=તારી કીર્તિના જેવા તેજસ્વી ગુણોની તુલના કરવા માટે.

પ્રવૃત્તઃ (મૂ० પ્રવૃત્ત)=પ્રવૃત્તિથી યુક્ત, કામમાં યુથા-યેલો.

ચન્દ્રઃ (મૂ० ચન્દ્ર)=ચન્દ્ર.

નિજ=પોતાના.

અંશુ=કિરણ.

નિજાંશુભિઃ=પોતાનાં કિરણો વડે.

અહર્નિશં=દિવસ અને રાત.

અલ્પ=ઓછું.

તેજસ્=તેજ, પ્રકાશ.

અલ્પતેજાઃ=ઓછું છે તેજ જેવું એવો.

દોષાકરસ્ય (મૂ० દોષાકર)=(૧) ચન્દ્રનું ; (૨) દોષોના અંકારનું.

ન=નહિ.

ચ=વળી.

સિદ્ધિ (મૂ० સિદ્ધિ)=સિદ્ધિને.

ઉપૈતિ (ધા० ઇ)=પામે છે.

વિમ્બં (મૂ० વિમ્બ)=મંડળ.

યદ્ (મૂ० યદ્)=જે.

વાસરે (મૂ० વાસર)=દિવસે.

ભવતિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.

પાણ્ડુ=દ્વિષ્ટ.

પલાશ=ખાખર.

કલ્પ=સમાન.

પાણ્ડુપલાશકલ્પં=દ્વિષ્ટા ખાખરના (પાંદડાના)સમાન.

પદ્યાર્થ

“વળી અલ્પ તેજવાળો ચન્દ્ર પોતાનાં કિરણો વડે તારી કીર્તિના જેવા શુભ્ર ગુણોની સંતુલના કરવા માટે દિવસ અને રાત મંડ્યો રહે છે. પરંતુ (એ) ચન્દ્રનું મંડળ સિદ્ધિને પામતું નથી, કેમકે તે દિવસે દ્વિષ્ટા પલાશના (પત્ર) જેવું અને છે.”--૧૩

* * * *

સ્વર્ગાપવર્ગસુખદાનવિધૈકદક્ષાત્

ત્રાણચ્યુતાન્ ચતુરશીતિકલક્ષયોનૌ ।

ધર્માદ્યતે તવ પૃથગ્ભવદુઃસ્થજન્તૂન્

કસ્તાન્ નિવારયતિ સઞ્ચરતો યથેષ્ટમ્ ? ॥ ૧૪ ॥

૧ 'માતુલિતું' હત્યપિ સ્યાત્ ।

૧૮

અન્વય:

ચતુરશીતિક-લક્ષ-યોનૌ યથા-દ્વૃષ્ટં સચ્ચરતઃ ત્રાણ-ચ્યુતાન્ તાન્ પૃથક્-ભવ-દુર્-સ્થ-જન્તૂન્ તવ સ્વર્ગ-અપવર્ગ-સુખ-દાન-વિધા-પક-દક્ષાત્ ધર્માત્ ઋતે કઃ નિવારયતિ ? ।

શીખ-દાર્થ

સ્વર્ગ=સ્વર્ગ.
અપવર્ગ=મોક્ષ.
સુખ=સુખ.
દાન=આપવું તે.
વિધા=કાર્ય.
પક=અદ્વિતીય, અસાધારણ.
દક્ષ=ચતુર.
સ્વર્ગાપવર્ગસુખદાનવિધૈકદક્ષાત્=સ્વર્ગ અને મોક્ષ-ના સુખના દાનની ક્રિયામાં અદ્વિતીય ચતુર.
ત્રાણ=રક્ષણ.
ચ્યુત (ધા. ચ્યુ)=પડેલ.
ત્રાણચ્યુતાન્=રક્ષણથી ભ્રષ્ટ.
ચતુરશીતિક=ચોપાસી.
લક્ષ=જ્ઞાપ.
યોનિ=ઉત્પત્તિ-સ્થાન.

ચતુરશીતિકલક્ષયોનૌ=ચોપાસી લાખ યોનિમાં.
ધર્માત્ (મૂ. ધર્મ)=ધર્મથી.
ઋતે=સિવાય.
તવ (મૂ. યુષ્મદ્)=તારા.
પૃથક્=જુદા.
ભવ=ભવ, સંસાર.
દુઃસ્થ=દુઃખી.
જન્તુ=પ્રાણી, જીવ.
પૃથગ્ભવદુઃસ્થજન્તૂન્=જુદા જુદા ભવોમાં દુઃખે કરીને રહેલા જીવોને.
કઃ (મૂ. કિમ્)=કોણ.
તાન્ (મૂ. તદ્)=પ્રસિદ્ધ.
નિવારયતિ (ધા. વૃ)=રોકે.
સચ્ચરતઃ (મૂ. સચ્ચરત્)=કરનારાને.
યથેષ્ટં=મરજી મુજબ.

પદાર્થ

“ચોપાસી લાખ યોનિમાં મરજી મુજબ કરનારા, શરણ-રહિત, જુદા જુદા (અર્થાત્ અનેક) ભવમાં દુઃખે કરીને રહેલા એવા પ્રસિદ્ધ જીવોને સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખ અર્પણ કરવામાં અસાધારણ રીતે ચતુર એવા તારા ધર્મ વિના કોણ (કુકર્મથી) અટકાવે?—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

યોનિ-વિચાર—

યોનિનો અર્થ ઉત્પત્તિ-સ્થાન થાય છે. રૂપ, રસ, ગન્ધ વગેરેમાં જે જે યોનિનું સ્વરૂપ મળતું આવે તે બધી યોનિઓ એક પ્રકારની ગણવામાં આવે છે; એનાથી ભિન્ન સ્વરૂપવાળી યોનિ તે બીજા પ્રકારની ગણાય છે. આ પ્રમાણે વિચારતાં અર્થાત્ યોનિઓના સાધર્મ્ય-વૈધર્મ્યને ધ્યાનમાં લેતાં તેના ૮૪ લાખ પ્રકારો પડે છે (આ કંઈ જીવોની સંખ્યા નથી એ ભૂલવા જેવું નથી). આ પ્રકારો નીચે મુજબ છે:—

પૃથ્વી-કાય, જલ-કાય, અગ્નિ-કાય અને વાયુ-કાય જીવોની સાત સાત લાખ યોનિઓ છે.

૧ જે જીવનું શરીર પૃથ્વી છે તે ‘પૃથ્વી-કાય’ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે જલ-કાય વિગેરેના સંબંધમાં ધટાવી લેવું.

સાંધારણ વનસ્પતિ-કાય તેમજ મનુષ્યોની ચૌદ ચૌદ લાખ યોનિઓ છે જ્યારે પ્રત્યેક વનસ્પતિ-કાયની દશ લાખ છે. વળી નારકી, દેવોની અને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની ચાર ચાર લાખ યોનિઓ છે, જ્યારે બે, ત્રણ અને ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા જીવોની બધી લાખ છે. આ વાતની જીવ-વિચારની ૪૫ થી ૪૭ સુધીની ગાથા સાક્ષી પૂરે છે.

આ યોનિઓના ત્રણ રીતે ત્રણ પ્રકાર પાડેલા છે:—(૧) સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર; (૨) શીત, ઉષ્ણ અને મિશ્ર; અને (૩) સંવૃત્ત, વિવૃત્ત અને મિશ્ર. પરંતુ અન્ધ-ગૌર-વના ભયથી આ બંધાનું સ્વરૂપ અત્ર વિચારવામાં આવતું નથી. એના જિજ્ઞાસુએ પ્રજ્ઞાપના-સૂત્ર, લોકપ્રકાશ વિગેરે અન્યો જોવા.

* * * *

૧ જે વનસ્પતિનાં કણુસળાં, સાંધાની નસો અને પર્વ-ગાંઠો ગૂઢ હોય, જેને ભાંગવાથી બે સરખા ભાગ થઈ શકતા હોય, જેમાં તાંતણા ન હોય અને જેને છેદીને વાવવામાં આવે તો ફરીથી ઉગે તે કંદમૂલાદિક 'સાધારણ વનસ્પતિકાય' કહેવાય છે. આ વાતની શ્રીશાન્તિસૂરિકૃત જીવવિચારની બારમી ગાથા સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ ગૂઢસિરસંધિપબ્ધં, સમભંગમહીરગં ચ છિન્નરુહં ।
સાહારણં સરીરં, તદ્વિવરીઝં તુ પત્તેઝં ॥”

[ગૂઢસિરાસન્ધિપર્વ સમભંગમહીરકં ચ છિન્નરુહમ્ ।
સાધારણં શરીરં તદ્વિવરીઝં તુ પ્રત્યેકમ્ ॥]

વાચક શ્રીભેદનન્દનના શિષ્યરત્ન શ્રીપાઠકરત્નાકર આ ગાથાની વૃત્તિમાં સૂચવે છે તેમ સાધારણ વનસ્પતિ-કાયનું નીચે મુજબ પણ લક્ષણ છે :—

“ ચક્કં વ ભજ્જમાણસ્સ જસ્સ ગંઠી હવિજ્જ સુત્તવણો ।
તં પુઠ્ઠવિસરિસમેયં અણંતજીવં વિયાણાહિ ॥”
[ચક્રમિવ ભજ્યમાનસ્ય યસ્ય પ્રન્થિર્ભવેચ્છૂર્ણઘનઃ ।
તત્ પૃથિવીસદૃશમેદમનન્તજીવં વિજાનીહિ ॥]

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ સાધારણ વનસ્પતિ એક શરીરમાં અનંત જીવવાળી વનસ્પતિ છે. આથી કરીને આને 'અનંતકાય' પણ કહેવામાં આવે છે. વળી આને 'નિગોદ' એ નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. આનાથી વિપરીત લક્ષણુવાળી વનસ્પતિ 'પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય' કહેવાય છે.

૨ જે વૃક્ષના એક શરીરમાં એકજ જીવ હોય તે 'પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય' કહેવાય છે. આ વનસ્પતિકાયને ફળ, ફૂલ, છાલ, કાષ, મૂળ, પત્ર અને ખીજ એમ સાત સ્થાનમાં જૂદા જૂદા જીવ હોય છે. જીવવિચારની ૧૩ મી ગાથામાં કહ્યું પણ છે કે—

“ એગસરીરે એગો, જીવો જેસિં ચ તે ડ પત્તેયા ।
ફલ ફૂલ છલ્લિકઠ્ઠા-મૂલગપ્પણિ બીયાણિ ॥”
[એકસ્મિન્ શરીરે એકો જીવો યેષાં ચ તે તુ પ્રત્યેકાઃ ।
ફલપુષ્પછલ્લિકાષ્ટામૂલકપત્રાણિ બીજાણિ ॥]

૩ નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ 'નારકી' કહેવાય છે.

૪ પંચેન્દ્રિય જીવો અર્થાત્ ચામડી, જીભ, નાક, આંખ અને કાન એ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો પૈકી (૧) મનુષ્યો, (૨) દેવો અને (૩) નારકી જીવોને બાદ કરતાં જે જીવો રહે તે 'તિર્યચ પંચેન્દ્રિય' કહેવાય છે. એમાં ઘેર, બનવર, પશુ, પંખીનો સમાવેશ થાય છે.

રુદ્રાદિદૈવતગણઃ ક્ષુભિતઃ સ્મરેણ
રોમોદ્રમોઽપિ ન કૃતસ્તવ તેન કશ્ચિત્ ।
સર્વેઽચલાઃ પ્રદલિતાઃ પ્રલયાર્કતાપાત્
કિં મન્દરાદ્રિશિખરં ચલિતં કદાચિત્ ? ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

રુદ્ર-આદિ-દૈવત-ગણઃ સ્મરેણ ક્ષુભિતઃ તવ કશ્ચિત્ રોમન્-ઉદ્રમઃ અપિ તેન ન કૃતઃ । સર્વે
અચલાઃ પ્રલય-અર્ક-તાપાત્ પ્રદલિતાઃ, કિં મન્દર-અદ્રિ-શિખરં કદાચિત્ ચલિતમ્ ? ।

શીલ્કાર્થ

રુદ્ર=રૂદ્ર, મહાદેવ.

આદિ=શરૂઆત.

દૈવત=દેવ, સુર.

ગણ=સમૂહ.

રુદ્રાદિદૈવતગણઃ=મહાદેવ પ્રમુખ સુરોનો સમૂહ.

ક્ષુભિતઃ (મૂં ક્ષુભિત)=ક્ષોભ પમાડાયો.

સ્મરેણ (મૂં સ્મર)=કામદેવથી.

રોમન્=રૂવાંટી.

ઉદ્રમ=ઉદય.

રોમોદ્રમઃ=રોમનો ઉદય.

અપિ=પણ.

ન=નહિ.

કૃતઃ (મૂં કૃત)=કરાયો.

તવ (મૂં તુમ્હ)=તારો.

તેન (મૂં તદ્)=તેનાથી.

કશ્ચિત્ (મૂં કિમ્+ચિત્)=કોઈક.

સર્વે (મૂં સર્વ)=સર્વ, બધા.

અચલાઃ (મૂં અચલ)=પર્વતો.

પ્રદલિતાઃ (મૂં પ્રદલિત)=દુર્ણી નાંખાયા, નાશ પામ્યા.

પ્રલય=પ્રલય, સૃષ્ટિનો અંત, સંહાર-કાળ.

અર્ક=સૂર્ય.

તાપ=તાપ, ગરમી.

પ્રલયાર્કતાપાત્=પ્રલય (કાળ)ના સૂર્યના તાપથી.

કિં=શું.

મન્દર=મેરૂ.

અદ્રિ=પર્વત.

શિખર=શિખર.

મન્દરાદ્રિશિખરં=મેરૂ પર્વતનું શિખર.

ચલિતં (મૂં ચલિત)=ચલિત, ખસેલું.

કદાચિત્=કોઈ કાળે, કદાપિ.

પદાર્થ

“ મહાદેવ પ્રમુખ દેવોના સમૂહને કામદેવે ક્ષોભ પમાડ્યો. (પરંતુ) તેનાથી તને (જરા પણ) રોમાંચ ન થયો. (આ વાત વાસ્તવિક છે, કેમકે) પ્રલય (કાળ)ના સૂર્યના તાપથી બધા પર્વતો નાશ પામે છે, (પરંતુ) શું મેરૂ પર્વતનું શિખર કદાપિ ચલાયમાન થાય છે ?” —૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

મહાદેવની મુખ્યતા—

આ પદમાં ‘ રુદ્રાદિદૈવત૦ ’ એવો ઉલ્લેખ કરીને રૂદ્રની યાને મહાદેવની મુખ્યતા સૂચવી છે, તેનું શું કારણ એવો સહજ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનાર્થે એમ કહી શકાય કે રૂદ્રનું વર્ષન અથર્વણુ-વેદ (કાં ૧૧, પ્ર૦ ૨)ના ૬૬મા મન્ત્રમાં તેમજ તૈત્તિરીયારણ્યકમાં હોવા ઉપરાંત (૧) બ્રાહ્મ, (૨) પાદ્મ, (૩) વૈષ્ણવ, (૪) શૈવ, (૫) ભાગવત, (૬) નાર-

હીય, (૭) માર્કણ્ડેય, (૮) આગ્નેય, (૯) ભવિષ્ય, (૧૦) બ્રહ્મવૈવર્ત, (૧૧) લૈંગ, (૧૨) વારાહ, (૧૩) સ્કાન્દ, (૧૪) વામન, (૧૫) કૌર્મ, (૧૬) માત્સ્ય, (૧૭) ગાર્ડ અને (૧૮) બ્રહ્માણ્ડ એ અંદાર પુરાણો પૈકી દેશ પુરાણોમાં પણ આવતું હોવાથી મહાદેવની મુખ્યતા સકારણ છે એમ સમજી શકાય છે. વળી મહાદેવે બ્રહ્માની પણ તેના પંચમ મુખનો વિનાશ કરીને ખબર લીધી છે તથા કામદેવ જ્વાને પણ ભસ્મીભૂત કર્યો છે એ વાતને ધ્યાનમાં લેતાં તેમની મુખ્યતા સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રલય-વિચાર—

શ્રીવેદવ્યાસે રચેલા ભાગવત પુરાણના પારમા સ્કંધના ચોથા અધ્યાયમાં (૧) નૈમિત્તિક, (૨) પ્રાકૃતિક, (૩) આત્યન્તિક અને (૪) નિત્ય એમ ચાર પ્રકારના પ્રલયનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. પ્રસ્તુતમાં આપણે પ્રાકૃતિક પ્રલયનું સ્થૂલ સ્વરૂપ વિચારીશું. જ્યારે બ્રહ્માના બે પરાર્ધ વર્ષ વ્યતીત થઈ જાય છે, ત્યારે મહત્ તત્ત્વ, અહંકાર અને પાંચ તન્માત્રાઓ લય પામે છે. આથી કરીને આ પ્રલય ‘પ્રાકૃતિક’ કહેવાય છે. આ પ્રલય દરમ્યાન સમય બ્રહ્માણ્ડ પણ લય પામે છે. આવો પ્રલય થતી વેળા સો વર્ષ સુધી પૃથ્વી ઉપર વરસાદ વરસતો નથી તેથી અન્નનો અભાવ થવાથી ક્ષુધાર્ત પ્રજા એક બીજને ખાવા ધાય છે અને ધીરે ધીરે નાશ પામે છે. તે પછી પ્રલય સમયનો સૂર્ય પોતાનાં ભયંકર કિરણો વડે સમુદ્રના, દેહના અને પૃથ્વીના સમસ્ત રસને પી જાય છે. ત્યાર પછી સંકર્ષણના વદનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો પ્રલય કાળનો અગ્નિ પવનથી પ્રોત્સાહિત થઈ પૃથ્વીના ઉજ્જડ થઈ ગયેલા પાતાલાદિક વિભાગોને ભસ્મીભૂત કરે છે. આ વખતે અગ્નિ તથા સૂર્યની શિખાઓથી ઉપર, નીચે અને ચારે બાજુ બળતું બ્રહ્માણ્ડ બગેલા છાણના જેવું બાસે છે. ત્યાર પછી મહાપ્રચંડ પવન એક સો વર્ષથી કંઈક અધિક સમય સુધી કુંકાય છે અને આકાશ ધૂળથી આચ્છાદિત બને છે. તે પછી વિવિધ વર્ણવાળાં અનેક મેઘમંડળો મોટી ગર્જનાપૂર્વક જળની વૃષ્ટિ કરે છે. તેથી બ્રહ્માણ્ડરૂપી ગુફામાં રહેલું જગત્ જળમય બની જાય છે. (આમ થતાં પાણી પૃથ્વીના ગંધ ગુણને ગળી જાય છે એટલે પૃથ્વીનો નાશ થાય છે. તે પછી પાણીના રસ-ગુણને તેજ, તેજના રૂપ ગુણને વાયુ, વાયુના સ્પર્શ ગુણને આકાશ અને આકાશના શબ્દ ગુણને તામસ અહંકાર ગળી જાય છે. આ પ્રમાણે જળાદિકનો નાશ થાય છે. તે પછી ઈન્દ્રિયો અને તેની વૃત્તિને રાજસ અહંકાર ગળી જાય છે અને ઈન્દ્રિયોના દેવતાઓને સાત્વિક અહંકાર સ્વાહા

૧ ભાગવતના ૧૨ મા સ્કન્ધમાં આ નામો આપેલાં છે તેમજ ત્યાં તેની શ્લોક-સંખ્યાનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૨ સરખાવો—

“ અઘ્તાદશપુરાણેષુ, દશભિર્ગાયતે શિવઃ ।

ચતુર્ભિર્ભગવાન્ બ્રહ્મા, દ્વાભ્યાં દેવી તથા હરિઃ ॥ ”

—સ્કાન્દપુરાણ, કેદારખંડ, પ્રથમ અધ્યાય.

કરી જાય છે. આ ત્રણ પ્રકારના અહંકારને મહત્વ તત્ત્વ અને તેને પણ વળી સત્વાદિક ગુણો અને આને પણ પ્રખર પ્રભાવી પ્રધાન યાને પ્રકૃતિ ગણી જાય છે.)

એક જૈન દષ્ટિએ અને તાર્કિક દષ્ટિએ વિચારતાં પણ કોઈ પણ પદાર્થનો સર્વથા ઉત્પાદકે સર્વથા પ્રલય સંભવતો નથી, છતાં પણ જૈન શાસ્ત્રમાં અવસર્પિણીના દુઃખમ દુઃખમ નામના અન્તિમ (છઠ્ઠા) આરાના ભાવનું જ ચિત્ર ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્રના અન્તિમ (દશમા) પર્વના અન્તિમ (તેરમા) સર્ગમાં આલેખવામાં આવ્યું છે તેનું યત્કિંચિત્ સ્વરૂપ અત્ર નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

આ આરાના પ્રારંભમાં ધર્મનો પ્રધંસ થશે. પશુની જન્મ માતાપુત્રની વ્યવસ્થા મનુષ્યમાં પણ રહેશે નહિ. અહોનિશ કઠોર અને અતિશય રજવાળા અનિષ્ટ પવનો વાયા કરશે તેમજ દિશાઓ ધૂમ્રવર્ણી થવાથી લયાનક ભાસશે. ચન્દ્ર અત્યંત શીતલતા પ્રકટાવશે અને સૂર્ય પ્રખર ઉષ્ણતાથી તપશે. આથી લોકો અતિશય ક્લેશ પામશે. તે સમયે વિરસ થયેલા મેઘો ક્ષાર, આમ્લ, વિષ, અગ્નિ અને વજ્રમય થઈ તે તે રૂપે વરસશે. એથી લોકોમાં કાસાદિક અનેક વ્યાધિરૂપ ઉપદ્રવોનું વહાણ ફાટશે. ક્ષેત્ર, વન, આરામ, લતા, વૃક્ષ અને ધાસનો નાશ થશે. વૈતાલ્ય ગિરિ અને ઋષભકૂટ સિવાયના બીજા બધા પર્વતો તેમજ ગંગા તથા સિન્ધુ નદી સિવાયની અન્ય નદીઓ સપાટ થઈ જશે અને ભૂમિ અંગારાના લાઠા જેવી ભસ્મરૂપ થશે. ગંગા અને સિન્ધુ નદીનો પ્રવાહ ધણા માછલાં અને કાચબાવાળો અને માત્ર રથના ચક્ર જેટલો રહેશે. તેમાંથી લોકો રાત્રે માછલાંને કાઢીને જમીન ઉપર મૂકી રાખશે. તે દિવસે સૂર્યના તાપથી પાકી જશે એટલે રાત્રે લોકો તેનો આહાર કરશે. આ પ્રમાણે અતિશય દુઃખમય આરો પૂરો થતાં ઉત્સર્પિણીનો પણ એવોજ પહેલો આરો ખેસશે. પરંતુ આના અન્ત સમયે પુષ્કર, ક્ષીર, ધત્ત, અમૃત અને રસ એ પાંચ મેઘો સાત સાત દિવસ વર્ષા અનુક્રમે પૃથ્વીને તૃપ્ત કરશે, ધાન્ય ઉત્પન્ન કરશે, સ્નેહ પેદા કરશે, ઔષધિઓ પ્રકટ કરશે અને જમીનને રસમય બનાવશે. આથી કરીને ધાન્યાદિક પ્રાપ્ત થતાં, વૃક્ષાદિક ઉગી નીકળતાં લોકો માંસાહાર ત્યજી દેશે અને ધીરે ધીરે સુખી થશે.

* * * *

શ્રેયોદશોલ્લસિતશાન્તરસપ્રપૂર્ણઃ

પ્લુષ્ટાન્તરારિશલમોઽપ્યતિનિષ્કલઙ્કઃ ।

જ્ઞાનાર્ચિરસ્ર(સ્ત)મિતમોહતમપ્રપજ્વો

દીપોઽપરસ્ત્વમસિ નાથ ! જગત્પ્રકાશઃ ॥ ૧૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાથ ! ત્વં શ્રેયસ્-દશા-ઝલ્લસિત-શાન્ત-રસ- પ્રપૂર્ણઃ પ્લુષ્ટ-આન્તર-અરિ-શલમઃ અપિ અતિ-નિર્-કલઙ્કઃ જ્ઞાન-અર્ચિસ્-અસ્તં-હત-મોહ-તમ-પ્રપજ્વઃ જગત્-પ્રકાશઃ અપરઃ દીપઃ અસિ ।

શબ્દાર્થ

શ્રેયસ્=કલ્યાણ.
 દશા=(૧) દશા, વાટ, બત્તી; (૨) અવસ્થા.
 ઉલ્લસિત (ધાં લસ)=ઉદ્ધાસ પામેલ.
 શાન્ત=શાન્ત.
 રસ=(૧) રસ; (૨) તેલ.
 પ્રપૂર્ણ (ધાં પૂ)=પરિપૂર્ણ, ભરપૂર.
 શ્રેયોદશોલ્લસિતશાન્તરસપ્રપૂર્ણ:=કલ્યાણરૂપી વાટ
 વડે ઉદ્ધાસ પામેલા શાન્ત રસ વડે પરિપૂર્ણ.
 પ્લુષ્ટ (ધાં પ્લુષ્ટ)=બાળી નાખેલ.
 આન્તર=આન્તરિક, આબ્યન્તર.
 અરિ=દુશ્મન, શત્રુ.
 શલભ=પતંગિયું.
 પ્લુષ્ટાન્તરારિશલભ:=બાળી નાખ્યા છે આન્તરિક
 શત્રુરૂપ પતંગિયાઓને જેણે એવા.
 અતિ=અતિશયતાસૂચક અવ્યય.
 નિર્=અભાવવાચક અવ્યય.
 કલકલ્ક=કલંક, ડાઘ.

અતિનિષ્કલકલ્ક:=સર્વથા કલંકથી રહિત.
 જ્ઞાન=જ્ઞાન.
 અર્ચિસ્=તેજ.
 અસ્તમિત=અસ્ત પમાડેલ, નષ્ટ કરેલ.
 મોહ=અજ્ઞાન.
 તમ=અંધકાર.
 પ્રપશ્ચ=વિસ્તાર, ફેલાવો.
 જ્ઞાનાર્ચિસ્તમિતમોહતમપ્રપશ્ચ:=જ્ઞાનરૂપ તેજ વડે
 નાશ કર્યો છે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારના વિસ્તારનો
 જેણે એવો.
 દીપ: (મૂં દીપ)=દીપક, દીવો.
 અપર: (મૂં અપર)=ઉત્તમ.
 ત્વં (મૂં યુષ્મદ)=તું.
 અસિ (ધાં અસ)=છે.
 નાથ ! (મૂં નાથ)=હે સ્વામી !
 જગત્=દુનિયા.
 પ્રકાશ=તેજ.
 જગત્પ્રકાશ:=દુનિયાના પ્રકાશરૂપ.

પદ્યાર્થ

“ (હે નાથ !) કલ્યાણરૂપી દશા વડે ઉદ્ધાસ પામેલા શાન્ત રસથી પરિપૂર્ણ એવો, વળી જેણે
 આન્તરિક શત્રુરૂપ પતંગિયાઓને બાળી નાખ્યા છે એવો, સર્વથા કલંકથી મુક્ત, તેમજ વળી
 જેણે જ્ઞાનરૂપી તેજ વડે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના પ્રપંચને દૂર કર્યો છે એવો તું દુનિયાને પ્રકાશિત
 કરનારો અપૂર્વ દીપક છે.”—૧૬

* * * *

જાગ્રદ્દિવારજનિસામ્યવિધિપ્રકાશ:

સદ્ધ્યાવિ(તિ)રિક્તભુવનાદ(વ?)ધિકપ્રચાર: ।

કુર્વન્ વિવેકિહૃદયામ્બુજસત્પ્રબોધં

સૂર્યાતિશાયિમહિમાસિ મુનીન્દ્ર ! લોકે ॥ ૧૭ ॥

અન્વય:

(હે) મુનિ-ઇન્દ્ર ! જાગ્રત્-દિવા-રજનિ સામ્ય-વિધિ-પ્રકાશ: સદ્ધ્યા-અતિરિક્ત-ભુવન-અવ-
 ધિક-પ્રચાર: વિવેકિન-હૃદય-અમ્બુજ-સત્-પ્રબોધં કુર્વન્ (ત્વં) લોકે સૂર્ય-અતિ-શાયિન્-મહિમા અસિ ।

શબ્દાર્થ

જાગ્રત્ (ધાં જાગૃ)=જાગતો.
 દિવારજનિ=દિવસ અને રાત, અહોનિશ.
 સામ્ય=સમતા, સરખાપણું.
 વિધિ=કાર્ય.
 પ્રકાશ=પ્રકાશ, તેજ.

જાગ્રદ્દિવારજનિસામ્યવિધિપ્રકાશ:=જાગતો છે દિ-
 વસ અને રાત સમતા કરવારૂપ પ્રકાશ જેનો એવો.
 સદ્ધ્યા=સંખ્યા.
 અતિરિક્ત=અધિક.
 ભુવન=દુનિયા.

અવધિ=મર્ષાદા.
 પ્રચાર=પ્રચાર.
 સહ્યાતિરિક્તભુવનાવધિકપ્રચારઃ=અસંખ્યાત દુ-
 નિયા મુધી પ્રચાર છે જેનો એવો.
 કુર્વન્ (ધાં કુ)=કરનાર.
 વિવેકિન્=વિવેકી, સદસદવિચારશીલ.
 હૃદય=હૃદય.
 અમ્બુજ=કમળ.
 સત્=સુન્દર.
 પ્રબોધ=વિકાસ, ખીલવણી.
 વિવેકિહૃદયામ્બુજસત્પ્રબોધઃ=વિવેકી (જનો)ના
 હૃદય-કમળના સુન્દર વિકાસને.

સૂર્ય=સૂર્ય, રવિ.
 અતિશાયિન્=ચઢિયાતો.
 મહિમન્=મહિમા, પ્રભાવ.
 સૂર્યાતિશાયિમહિમા=સૂર્યથી અધિક છે મહિમા જેનો
 એવો.
 અસિ (ધાં અસુ)=તું છે.
 મુનિ=મુનિ, સાધુ.
 હન્દ્ર=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.
 મુનીન્દ્ર !=હે મુનીશ્વર !
 લોકે (મૂં લોક)=લોકમાં, જગતમાં.

પદ્યાર્થ

“ હે યોગીશ્વર ! અહોનિશ સમતા કરવા રૂપ જગૃત પ્રકાશથી યુક્ત, અસંખ્યાત ભુવન મુધી પ્રચારવાળો તથા વિવેકી (જનો)ના હૃદય-કમળનો સુન્દર વિકાસ કરનારો એવો તું જગતમાં સૂર્યથી અધિક પ્રભાવશાળી છે.”—૧૭

* * * *

પક્ષદ્વયાધિકકલં નિશિ વાસરેષુ

તુલ્યપ્રભાવમકલક્રમનન્તમાન્યમ્ ।

માર્તણ્ડરાહુઘનમા(મી?)તિમિદં તવાસ્યં

વિદ્યોતયજ્જગદ્પૂર્વશશાક્રુચિમ્બમ્ ॥ ૧૮ ॥

અન્વયઃ

(હે સ્વામિન્ !) પક્ષ-દ્વય-અધિક-કલં નિશિ વાસરેષુ તુલ્ય-પ્રભાવં અ-કલક્રમં અનન્ત-માન્યં માર્તણ્ડ-રાહુ-ઘન-મીતિ-મિદં જગત્ વિદ્યોતયત્ તવ આસ્યં અપૂર્વ-શશાક્રુ ચિમ્બં (હવ વર્તેતે) ।

શબ્દાર્થ

પક્ષ=પક્ષ.
 દ્વય=એનું બેડકું, યુગલ.
 અધિક=અધિક, વધારે.
 કલા=કળા.
 પક્ષદ્વયાધિકકલં=પક્ષ-યુગલમાં અધિક છે કળા
 જેની એવું.
 નિશિ (મૂં નિશ)=રાત્રે.
 વાસરેષુ (મૂં વાસર)=દિવસોમાં.
 તુલ્ય=સમાન, સરખો.
 પ્રભાવ=પ્રભાવ.
 તુલ્યપ્રભાવં=સમાન છે પ્રભાવ જેનો એવું.

અ=નિષેધસૂચકઃ શબ્દ.
 કલક્રમ=કલંક, ડાઘો.
 અકલક્રમં=અવિદ્યમાન છે કલંક જેને વિષે એવું.
 અનન્ત=(૧) અન્ત રહિત; (૨) શિવ.
 માન્ય=પૂજ્ય.
 અનન્તમાન્યં=(૧) અનન્ત જનોને પૂજ્ય; (૨)
 શિવને વન્દનીય.
 માર્તણ્ડ=સૂર્ય.
 રાહુ=રાહુ.
 ઘન=મેઘ.
 મીતિ=ભય.

भिदं=भेदुं ते.

मार्तण्डराहुघनभीतिभिदं=सूर्य, राहु तथा भेधना
लयने भेदनाइं.

तव (मू० युष्मद्)=ताइं.

आस्यं (मू० आस्य)=वदन, मुष्.

विद्योतयत् (धा० द्युत्)=प्रकाशित करनाइं.

जगत् (मू० जगत्)=दुनियां.

अपूर्वं=असाधारण, अलौकिक.

शशाङ्क=यन्द्र.

बिम्ब=मण्डल.

अपूर्वशशाङ्कबिम्बं=अलौकिक यन्द्रतुं मण्डल.

पदार्थ

“ हे नाथ ! (शुक्लपक्ष अने कृष्णपक्ष) ये उभय पक्षमां अधिक कणावाणुं, रात्रे तेभञ्ज
द्विसे समान प्रकाशवाणुं, कलंकथी रहित, अनन्तने मान्य, सूर्य, राहु अने भेधना लयने भेदनाइं
तथा जगत्ने विशेषतः प्रकाशित करनाइं ताइं वदन अपूर्व यन्द्रना मण्डल जेवुं छे.”—१८

* * *

कोऽर्थः सुरद्रु-मणि-कामगवीभिरीश !

प्राप्तो मया स यदि ते परमप्रसादः ।

नित्योल्लसत्सुरसरिज्जलपूर्व(र्ण?)देशे

कार्यं कियज्जलधरैर्जलमारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यदि मया ते सः परम-प्रसादः प्राप्तः, (तर्हि) सुर-द्रु-मणि-कामगवीभिः
कः अर्थः ? । नित्य-उल्लसत्-सुर-सरित्-जल-पूर्ण-देशे जल-भार-नम्रैः जलधरैः कियत् कार्यम् ? ।

शब्दार्थ

कः (मू० किम्)=शुं.

अर्थः (मू० अर्थ)=प्रयोजन.

सुर=देव.

द्रु=वृक्ष.

मणि=भण्डि.

कामगवी=कामधेनु, सुरभि.

सुरद्रुमणिकामगवीभिः=देववृक्ष, (यिन्ता-)भण्डि

अने कामधेनु वडे.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

प्राप्तः (मू० प्राप्त)=प्राप्तवेल.

मया (मू० अस्मद्)=भारतीय.

सः (मू० तद्)=प्रसिद्ध.

यदि=जे.

ते (मू० युष्मद्)=तारो.

परम=उत्कृष्ट.

प्रसादः=प्रसाद, कृपा.

परमप्रसादः=उत्कृष्ट कृपा.

नित्य=हमेशां.

उल्लसत् (धा० लस्)=उल्लास पावती.

सरित्=नदी.

जल=जल, पाणी.

पूर्ण=पूर्ण, भरपूर.

देश=देश.

नित्योल्लसत्सुरसरिज्जलपूर्णदेशे=नित्य उल्लास पा-
वती सुर-नदी (गंगा)ना जलधरी पूर्ण
देशमां.

कार्यं (मू० कार्य)=कार्य, काम.

कियत् (मू० कियत्)=कियतुं.

जलधरैः (मू० जलधर)=भेधो वडे.

भार=(१) भोजो; (२) समूह.

नम्र=नीचुं नभेल.

जलमारनम्रैः=जलना भार वडे नीचा नभेला.

પદ્યાર્થ

“ હે નાથ ! જો મેં તારો પ્રસિદ્ધ પરમ પ્રસાદ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તો પછી દેવ-વૃક્ષ, (ચિન્તા-) મણિ તેમજ કામ-ધેનુનું (મારે) શું પ્રયોજન છે ? (કેમકે) નિત્ય ઉલ્લાસ પામતી એવી ગંગાના જળ વડે પરિપૂર્ણ દેશમાં જળના ભાર વડે નીચા નમેલા મેઘોનું ઢટલું કામ છે ? ”—૧૯

* * *

મુક્ત્યૈષકસ્ત્વયિ નિવેશયતિ સ્વચિત્તં

નૈવાન્યદૈવતગણે ઘનદોષયુક્તે ।

યાદૃગ્ રમેત હૃદયં ચતુરસ્ય રત્ને

નૈવં તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥ ૨૦ ॥

અન્વય:

મુક્તિ-પેષક: ત્વયિ એવ સ્વ-ચિત્તં નિવેશયતિ, ન તુ ઘન-દોષ-યુક્તે અન્ય-દૈવત-ગણે । ચતુરસ્ય હૃદયં યાદૃગ્ રત્ને રમેત, ન એવં કિરણ-આકુલે અપિ કાચ-શકલે ।

શબ્દાર્થ

મુક્તિ=મોક્ષ.

પેષક=અભિલાષી, ઇચ્છાવાળો.

મુક્ત્યૈષક: =મોક્ષનો અભિલાષી.

ત્વયિ (મૂ. યુષ્મદ્) =તારે વિષે.

નિવેશયતિ (ધા. વિશ્) =પરોવે છે.

સ્વ=પોતાનું.

ચિત્ત=ચિત્ત, મન.

સ્વચિત્તં=પોતાના ચિત્તને.

ન=નહિ.

એવ=જ.

અન્ય=અપર, બીજા.

દૈવત=દેવ.

ગણ=સમૂહ.

અન્યદૈવતગણે=અન્ય દેવોના સમૂહને વિષે.

ઘન=અતિશય.

દોષ=દોષ, દૂષણ.

યુક્ત=જોડાયેલ, સહિત.

ઘનદોષયુક્તે=અતિશય દોષોથી યુક્ત.

યાદૃગ્ (મૂ. યાદૃશ્) =જેવું.

રમેત (ધા. રમ્) =રમે.

હૃદયં (મૂ. હૃદય) =હૃદય, અંત:કરણ.

ચતુરસ્ય (મૂ. ચતુર) =ચતુરનું, હોશિયારનું.

રત્ને (મૂ. રત્ન) =રત્નને વિષે.

એવં=એ પ્રમાણે.

તુ=પરંતુ.

કાચ=કાચ.

શકલ=કકડો.

કાચશકલે=કાચના કકડાને વિષે.

કિરણ=કિરણ.

આકુલ=વ્યાપ્ત.

કિરણાકુલે=કિરણોથી વ્યાપ્ત.

અપિ==પણ.

પદ્યાર્થ

“ મોક્ષનો અભિલાષી (જીવ) તારેજ વિષે પોતાનું મન પરોવે છે, પરંતુ અત્યંત દોષયુક્ત અન્ય સુરોના સમૂહને વિષે તે તેમ કરતો નથી. (એ વાત બરાબર છે, કેમકે) ચતુરનું હૃદય જેવું રત્નને વિષે રમે, તેવું તે કિરણોથી વ્યાપ્ત એવા પણ કાચના કકડાને વિષે રમતું નથી.”—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-નિષ્કર્ષ—

સિંહ અને સારમેય (કૂતરા)માં, ઘોડા અને ગધેડામાં, હાથી અને પાડામાં, ગરૂડ અને મચ્છરમાં, હંસ અને બગલામાં, કદપવૃક્ષ અને કરીર (કરડા)માં, સુવર્ણ અને પિત્તળમાં, રત્ન અને કાચમાં, સમુદ્ર અને ખાબોચીઆમાં, પ્રકાશ અને અંધકારમાં, મેરૂ અને સર્પપમાં તેમજ સુધા અને સૌવીરમાં જટલું અન્તર છે તેનાથી પણ અનેકગણું અન્તર જણે સર્વથા રાગ-દ્વેષને જલાંજલિ આપેલી છે, જે સર્વજ્ઞ છે, જે કૃતકૃત્ય છે, જે સચ્ચિદાનંદમય છે તેવા દેવમાં અને અદ્વૈજ્ઞાની, અદ્વૈપસત્ત્વી, કામાતુર, દ્વેષી એવા અન્ય દેવમાં છે.

* * *

નિર્ણીતતત્ત્વપદનિશ્ચલમાનસાનાં

ત્વત્પાદપદ્મપરિચારણતત્પરાણામ્ ।

પુંસામિહત્યકતિચિત્સુખદો ન દેવઃ

કશ્ચિન્મનો હરતિ નાથ ! ભવાન્તરેઽપિ ॥ ૨૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) નાથ ! નિર્ણીત-તત્ત્વ-પદ-નિશ્ચલ-માનસાનાં ત્વત્-પાદ-પદ્મ-પરિચારણ-તત્-પરાણાં પુંસા મનઃ હૃદ્ય-કતિચિત્-સુખ-દઃ કશ્ચિત્ દેવઃ ભવ-અન્તરે અપિ ન હરતિ ।

શબ્દાર્થ

નિર્ણીત (ધા० ની)=નિર્ણય કરેલ, ખાતરી કરેલ.

તત્ત્વ=તત્ત્વ, વસ્તુ-સ્થિતિ.

પદ=પદ, સ્થાન.

નિશ્ચલ=સ્થિર.

માનસ=ચિત્, મન.

નિર્ણીતતત્ત્વપદનિશ્ચલમાનસાનાં=નિર્ણય કરેલાં

તત્ત્વ-પદોથી નિશ્ચળ ચિત્તવાળા.

પાદ=ચરણ.

પદ્મ=કમળ.

પરિચારણ=સેવા, આરાધના.

તત્પર=તત્પર.

ત્વત્પાદપદ્મપરિચારણતત્પરાણાં=તારા ચરણ-કમળની સેવામાં તત્પર.

પુંસાં (મૂ० પુંસ)=માનવોના.

હૃદ્ય=અહીંનો.

કતિચિત્=કેટલાંક.

સુખ=સુખ.

દા=આપવું.

હૃદ્યકતિચિત્સુખદઃ=લૌકિક કેટલાંક સુખો આપનાર.

ન=નહિ.

દેવઃ (મૂ० દેવ)=દેવ.

કશ્ચિત્ (મૂ० કિમ્+ચિત્)=કોઈક.

મનઃ (મૂ० મનસ્)=ચિત્તને.

હરતિ (ધા० હ)=હરે છે.

નાથ ! (મૂ० નાથ)=હે સ્વામિન !

ભવાન્તરે=અન્ય ભવમાં, અન્ય જન્મમાં.

અપિ=પણ.

પદાર્થ

“ હે નાથ ! તત્ત્વ-પદનો નિશ્ચય કરવાથી નિશ્ચળ ચિત્તવાળા બનેલા (અને એથી કરીને) તારા ચરણ-કમળની સેવા (કરવા)માં તત્પર એવા માનવોના મનને લૌકિક (અને તે પણ વળી)

૧ કવિરાજે ‘ નિર્ણીત ’ શબ્દથી મોક્ષપદની પ્રમાણસિદ્ધતા બતાવી છે અને ‘ નિશ્ચલ ’ શબ્દથી ત્યાંથી અપુનરાગતિ સૂચિત કરી છે એમ મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજય જણાવે છે.

કેટલાંક સુખો આપનારો કોઈ દેવ ભવાન્તરમાં પણ હુરી (શકે તેમ) નથી, (તો આ ભવની તો વાતજ શી ?)”—૨૧

* * *

પ્રજ્ઞા તવૈવ પરમોચ્ચગુણાશ્રયા યા

પ્રાદુશ્ચકાર વિમલદ્યુતિ કેવલાખ્યમ્ ।

સન્તીન્દુતારકભૃતોઽન્યદિશોઽર્કવિમ્બં

પ્રાચ્યેવ દિગ્ જનયતિ સ્ફુરદંશુજાલમ્ ॥ ૨૨ ॥

અન્વયઃ

યા વિમલ-દ્યુતિ કેવલ-આખ્યં (જ્ઞાનં) પ્રાદુશ્ચકાર, (સા) પરમ-ઉચ્ચ-ગુણ-આશ્રયા પ્રજ્ઞા તવ एव (વર્તેતે) । ઇન્દુ-તારક-ભૃતઃ અન્ય-દિશઃ સન્તિ, (પરન્તુ) પ્રાચી एव દિક્ સ્ફુરત્-અંશુ-જાલં અર્ક-વિમ્બં જનયતિ ।

શબ્દાર્થ

પ્રજ્ઞા=જ્ઞાન, યુદ્ધિ.

તવ (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.

एव=જ.

પરમ=અત્ય-ન્ત.

ઉચ્ચ=ઊંચા.

ગુણ=ગુણ.

આશ્રય=આશ્રય.

પરમોચ્ચગુણાશ્રયા=અત્ય-ન્ત ઊંચા ગુણોનો આશ્રય.

યા (મૂં યદ)=જે.

પ્રાદુશ્ચકાર (ધાં પ્રાદુસ્+ક્ર)=પ્રકટ કર્યો.

વિમલ=નિર્મળ.

દ્યુતિ=પ્રકાશ.

વિમલદ્યુતિ=નિર્મળ છે પ્રકાશ જેનો એવા.

કેવલ=કેવલ.

આખ્યા=નામ.

કેવલાખ્યં=કેવલ છે નામ જેનું એવા.

સન્તિ (ધાં અસ્)=છે.

ઇન્દુ=ચન્દ્ર.

તારક=તારો.

ભૃત્=ધારણ કરનાર.

ઇન્દુતારકભૃતઃ=ચન્દ્ર અને તારાઓને ધારણ કરનારી.

અન્ય=અપર.

દિશ્=દિશા.

અન્યદિશઃ=બીજી દિશાઓ.

અર્ક=સૂર્ય.

વિમ્બ=મણ્ડળ.

અર્કવિમ્બં=સૂર્યના મણ્ડળને.

પ્રાચી=પૂર્વ.

દિગ્ (મૂં દિશ્)=દિશા.

જનયતિ (ધાં જન્)=જન્મ આપે છે.

સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર)=પ્રકાશમાન, ઝળહળતું.

અંશુ=કિરણ.

જાલ=સમૂહ.

સ્ફુરદંશુજાલં=ઝળહળતાં કિરણોનો સમૂહ છે જેને વિષે એવા.

પદ્યાર્થ

“હે નાથ ! જેણે નિર્મળ પ્રકાશવાળા કેવલ નામના (જ્ઞાનને) પ્રકટ કર્યું તે અતિશય ઊંચા ગુણોના આશ્રયરૂપ પ્રજ્ઞા તારીજ છે. (દાખલા તરીકે) ચન્દ્ર અને તારાઓને ધારણ કરનારી અન્ય દિશાઓ છે, (પરંતુ) પૂર્વ દિશાજ ઝળહળતાં કિરણોના સમૂહવાળા સૂર્ય-મણ્ડળને જન્મ આપે છે.”—૨૨

પ્રાગ્ભૂતસાતિશયયોગિજનપ્રગીતાદ્
દુષ્ટાષ્ટકર્મચયચક્રક્રમણૈકલક્ષાત્ ।

યુષ્મત્પ્રવર્તિતપથઃ પરિતોઽનવઘા—

જ્ઞાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર ! પન્થાઃ ॥ ૨૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) મુનિ-ઇન્દ્ર ! પ્રાક્-ભૂત-સ-અતિશય-યોગિન્-જન-પ્રગીતાત્ દુષ્ટ-અષ્ટન્-કર્મન્-ચય-ચક્રક્રમણ-
પક-લક્ષાત્ પરિતઃ અનવઘાત્ યુષ્મત્-પ્રવર્તિત-પથઃ અન્યઃ શિવઃ શિવ-પદસ્ય પન્થાઃ ન (વર્તેતે) ।

શબ્દાર્થ

પ્રાક્=પૂર્વે.

ભૂત (ધા० મૂ)=થઇ ગયેલ.

સહ=સહિત.

અતિશય=અતિશય, વિશેષતા.

યોગિન્=યોગી, મુનિ.

જન=લોક.

પ્રગીત (ધા० ગૈ)=અત્યંત ગવાયેલ.

પ્રાગ્ભૂતસાતિશયયોગિજનપ્રગીતાત્=પૂર્વે થઇ ગયેલા
અતિશયધારી યોગિ-લોક વડે અત્યંત ગવાયેલ.

દુષ્ટ=ખરાબ.

અષ્ટન્=આઠ.

કર્મન્=કર્મ.

ચય=સમૂહ.

ચક્રક્રમણ=ઉલ્લંઘન.

પક=અદ્વિતીય, અસાધારણ.

લક્ષ=લક્ષણ, ચિહ્ન.

દુષ્ટાષ્ટકર્મચયચક્રક્રમણૈકલક્ષાત્=દુષ્ટ આઠ કર્મોના

સમૂહના ઉલ્લંઘનને વિષે અસાધારણ લક્ષણ.

યુષ્મદ્=દ્વિતીયપુરુષવાચક સર્વનામ.

પ્રવર્તિત (ધા० વૃત્)=પ્રવર્તાવેલ.

પથિન્=માર્ગ.

યુષ્મત્પ્રવર્તિતપથઃ=તમે પ્રવર્તાવેલા માર્ગથી.

પરિતઃ=ચારે તરફ.

અનવઘાત્ (મૂ० અનવઘ)=પાપ રહિત.

ન=નહિ.

અન્યઃ (મૂ० અન્ય)=અપર, બીજો.

શિવઃ (મૂ० શિવ)=કલ્યાણકારી.

શિવ=મોક્ષ.

પદ=સ્થાન.

શિવપદસ્ય=મોક્ષ-સ્થાનનો.

મુનિ=મુનિ, યોગી.

ઇન્દ્ર=ઉત્તમતાવાચક શબ્દ.

મુનીન્દ્ર ! =હે મુનીશ્વર, હે યોગિરાજ !

પન્થાઃ (મૂ० પથિન્)=માર્ગ.

પદાર્થ

“ હે યોગિરાજ ! પૂર્વે થઇ ગયેલા અતિશયધારી યોગિ-જન વડે ગવાયેલા એવા, વળી
દુષ્ટ (જ્ઞાનાવરણીયાદિક) આઠ કર્મના સમૂહના ઉલ્લંઘનને વિષે અસાધારણ લક્ષણરૂપ તથા વળી
પાપરહિત એવા તમે ચારે તરફ પ્રવર્તાવેલા માર્ગથી અન્ય કોઇ મોક્ષ-સ્થાનનો માર્ગ નથી.”—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

વ્યાકરણ—[વચાર—

‘ મુનીન્દ્ર ! ’ એમાં એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે, જ્યારે ‘ યુષ્મત્પ્રવર્તિતપથઃ ’ એમાં ‘ યુષ્મદ્ ’
શબ્દ દ્વારા બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે એટલે શું અત્ર અસંગતિ દોષ નથી એવો પ્રશ્ન
ઉપસ્થિત થાય છે. આવેજ પ્રશ્ન મૂળ ભક્તામર-સ્તોત્રના નીચે મુજબના ૧૯ મા પદમાંના—

“ કિં શર્વરીષુ શશિનાઽદ્ધિ વિવસ્વતા વા
યુષ્મન્મુખેન્દુદલિતેષુ તમસ્સુ નાથ ! ।
નિષ્પન્નશાલિવનશાલિનિ જીવલોકે
કાર્યં કિયજ્જલધરૈર્જલભારનઞ્ચૈઃ ? ॥ ”

‘ નાથ ! ’ એમાં એકવચનના પ્રયોગથી અને ‘યુષ્મન્મુખેન્દુદલિતેષુ’ એમાં યુષ્મદ્ શબ્દ વાપરી કરેલા બહુવચનના પ્રયોગથી ઉદ્ભવે છે. પરંતુ આનું સમાધાન કરતાં મહામહોપાધ્યાય શ્રીમેધવિજયગણિએ “ ‘સુતા ન યૂયં કિમુ તસ્ય રાજઃ’ इति महाकाव्येषु एकस्मिन्नर्थेऽपि बहुत्वस्य उक्तवान् दुष्टम् ” આ પ્રમાણે જ ઉદ્ભવે કર્યો છે તે તરફ વિચાર કરવો એટલું જ હું અત્ર સૂચવું છું.

* * *

ભાવાવભાસનપરાદ્ભુતશુદ્ધબુદ્ધયા
નિર્ણય તત્ત્વમખિલં સકલાગમસ્ય ।
ત્વાં વિશ્વનાયકમનન્તસુખાનુષક્તં
જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

સકલ-આગમસ્ય અખિલં તત્ત્વં ભાવ-અવભાસન-પર-અદ્ભુત-શુદ્ધ-બુદ્ધયા નિર્ણય સન્તઃ ત્વાં વિશ્વ-નાયકં અનન્ત-સુખ-અનુષક્તં જ્ઞાન-સ્વરૂપં અમલં પ્રવદન્તિ ।

શબ્દાર્થ

ભાવ=(૧) પદાર્થ; (૨) અભિપ્રાય.

અવભાસન=પ્રકાશ.

પર=અત્યંત.

અદ્ભુત=અદ્ભુત, આશ્ચર્યજનક.

શુદ્ધ=શુદ્ધ, નિર્મળ.

બુદ્ધિ=મતિ.

ભાવાવભાસનપરાદ્ભુતશુદ્ધબુદ્ધયા = ભાવ ઉપર પ્રકાશ પાડવામાં અત્યંત અદ્ભુત તેમજ નિર્મળ એવી મતિ વડે.

નિર્ણય (ધાં ની)=નિર્ણય કરીને, ખાત્રી કરીને.

તત્ત્વં (મૂં તત્ત્વ)=તત્ત્વને.

અખિલં (મૂં અખિલ)=આખું, સમસ્ત.

સકલ=સર્વ.

આગમ=શાસ્ત્ર.

સકલાગમસ્ય=સર્વ શાસ્ત્રનું.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ્)=તને.

વિશ્વ=જગત્.

નાયક=નાયક, નાથ.

વિશ્વનાયકં=જગત્ના નાથ.

અનન્ત=અપાર.

સુખ=સુખ.

અનુષક્ત (ધાં સજ્ઞ)=આસક્ત.

અનન્તસુખાનુષક્તં=અનન્ત સુખથી યુક્ત.

જ્ઞાન=જ્ઞાન, બોધ.

સ્વરૂપ=સ્વરૂપ, આત્મા.

જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાન છે સ્વરૂપ જેનું એવા.

અમલં (મૂં અમલ)=નિર્મળ.

પ્રવદન્તિ (ધાં વદ)=કહે છે.

સન્તઃ (મૂં સત્)=સજ્જનો.

પદ્યાર્થ

“ભાવ ઉપર પ્રકાશ પાડવામાં અતિશય અદ્ભુત તેમજ નિર્મળ એવી મતિ વડે સર્વ શાસ્ત્રના સંપૂર્ણ તત્ત્વનો નિર્ણય કરીને (હે નાથ !) સંતો તને વિશ્વનો નાયક, અનન્ત સુખથી યુક્ત, જ્ઞાનરવરૂપી તેમજ નિર્મળ કહે છે.”—૨૪

* * *

કેચિત્ સુરાઃ પરુષભાવપરીતચિત્તા

વાઢં પરે સ્ફુરદનઙ્ગનિષઙ્ગવશ્યાઃ ।

મુક્તઃ સદૈવ ભવભૂરુહવીજસઙ્ગાદ્

વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૨૫ ॥

અન્વયઃ

કેચિત્ સુરાઃ પરુષ-ભાવ-પરીત-ચિત્તાઃ, (કેચિત્) પરે વાઢં સ્ફુરત્-અનઙ્ગ-નિષઙ્ગ-વશ્યાઃ (સન્તિ) । (હે) ભગવન્ ! વ્યક્તં ત્વં એવ પુરુષ-ઉત્તમઃ ભવ-ભૂરુહ-વીજ-સઙ્ગાત્ સદા-એવ મુક્તઃ અસિ ।

શબ્દાર્થ

કેચિત્ (મૂ० કિમ્+ચિત્)=કોઈક.

સુરાઃ (મૂ० સુર)=દેવો.

પરુષ=નિર્દય, ક્રૂર.

ભાવ=ભાવ.

પરીત (ધા० ઇ)=વ્યાપ્ત, અસ્ત.

ચિત્ત=મન.

પરુષભાવપરીતચિત્તાઃ=નિર્દયતાથી વ્યાપ્ત છે મન જેમતું એવા.

વાઢં=પરેપર.

પરે (મૂ० પર)=અન્મ.

સ્ફુરત્ (ધા० સ્ફુર)=પ્રકાશમાન.

અનઙ્ગ=મદન, કામદેવ.

નિષઙ્ગ=અત્યંત સંગ, અતિશય સોખ્યત.

વશ્યા=તાબેદાર, વશ.

સ્ફુરદનઙ્ગનિષઙ્ગવશ્યાઃ=પ્રકાશમાન મદનનાં અત્યંત સંગને વશ.

મુક્તઃ (ધા० મુક્ત)=મૂકાયલો, રહિત.

સદૈવ=સર્વદા.

ભવ=સંસાર.

ભૂરુહ=વૃક્ષ.

વીજ=ખીજ.

સઙ્ગ=સોખ્યત.

ભવભૂરુહવીજસઙ્ગાત્=સંસારરૂપી વૃક્ષના ખીજના સંગથી.

વ્યક્તં=પ્રુક્તી રીતે.

ત્વં (મૂ० યુષ્મદ્)=તું.

એવ=જ.

ભગવન્ ! (મૂ० ભગવત્)=હે ભગવાન્, હે નાથ !

પુરુષ=પુરુષ.

ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.

પુરુષોત્તમઃ=પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ.

અસિ (ધા० અસ્)=છે.

પદ્યાર્થ

“કેટલાક દેવો નિર્દયતાથી અસ્ત ચિત્તવાળા છે અને અન્ય ઘણાપર દેવો પરેપર પ્રકાશમાન મદનના અત્યંત સંગને વશ છે (અર્થાત્ અતિશય કામાતુર છે); જ્યારે હે ભગવાન્ ! પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો તુંજ સંસારરૂપ વૃક્ષના (રાગ અને દ્વેષ રૂપી) ખીજના સંગથી સર્વદા મુક્ત છે.”—૨૫

સ્પષ્ટીકરણ

રાગ અને દ્રેષની સત્તા—

રાગ અને દ્રેષ એ ભવ-શ્રમણના અનુપમ હેતુઓ છે. એ બેનો ક્ષય થતાં અર્થાત્ તેના ઉપર વિજય મેળવી વીતરાગ થતાં સંસારનો ઉચ્છેદ કરી શકાય છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હુકીકત છે કે જમ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ સહન કરવા કરતાં અનુકૂળ ઉપસર્ગ સહન કરવામાં વિશેષ પરાક્રમની આવશ્યકતા રહેલી છે, તેમ દ્રેષ કરતાં રાગ ઉપર વિજય મેળવવામાં વિશેષ પુરુષાર્થની જરૂર છે. આમાં પણ વળી કામ-રાગ અને સ્નેહ-રાગનું તો નિવારણ કરી શકાય, પરંતુ દ્વેષ-રાગનું નિવારણ તો અતિશય દુષ્કર છે.

પ્રસ્તુતમાં આપણે કામ-રાગનો વિચાર કરીશું તો માલમ્ પડશે કે મદને મોટા મોટા દેવાનું પણ માન મોહ્યું છે. જેમકે ઇન્દ્રાણી જેવી સુન્દરીનો સ્વામી હોવા છતાં ઇન્દ્ર ગૌતમ ઋષિની પત્ની અહરુદ્યામાં આસક્ત થયો, દક્ષ રાજાની ૨૭ પુત્રીઓનો પતિ ચન્દ્ર બૃહસ્પતિની પત્ની તારામાં લુપ્થ થયો, જગત્ના ઉત્પાદક તરીકે પ્રખ્યાત બ્રહ્માએ પોતાની પુત્રી તરુ કુદૃષ્ટિ કરી, (વિષ્ણુએ અનેક ગોપીઓની સાથે અધટિત આચરણ કર્યું, તૃતીય નેત્રમાંથી પ્રજ્વલિત થયેલા અગ્નિ વડે મદનને ભસ્મીભૂત કરનારા મહાદેવ પાર્વતીમાં તેમજ વિષ્ણુએ ધારણ કરેલા મોહિની સ્વરૂપમાં મુગ્ધ બન્યા ઇત્યાદિ. આવી હુકીકત પુરાણ વિગેરેમાં નજરે પડે છે.

* * * * *

ઘૌતાષ્ટકર્મદલકરમલ ! નિર્મલાય

ધ્યાનાનલોદ્ગ્રથિતદુર્મમતાલતાય ।

વિશ્વત્રય(યી)કૃતગુણસ્તુતિમદ્ગ્લાય

તુમ્યં નમો જિન ! ભવોદધિશોષણાય ॥ ૨૬ ॥

અન્યથા:

(હે) ઘૌત-અષ્ટન્-કર્મન્-દલ-કરમલ ! જિન ! નિર્મલાય ધ્યાન-અનલ-ઉદ્-ગ્રથિત-દુર્-મમતા-લતાય વિશ્વ-ત્રયી-કૃત-ગુણ-સ્તુતિ-મદ્ગ્લાય ભવ-ઉદ્ધિ-શોષણાય તુમ્યં નમઃ ।

શીખદાર્થ

ઘૌત (ધાં ધા઼) = પ્રકાશન કરેલ, ધોષ નાખેલ.

અષ્ટન્ = આઠ.

કર્મન્ = કર્મ, પુદ્ગલવિશેષ.

દલ = સમૂહ.

કરમલ = પાપ.

ઘૌતાષ્ટકર્મદલકરમલ ! = ધોષ નાખ્યા છે આઠ

કર્મના સમૂહરૂપ પાપને જેણે એવો ! (સં)

નિર્મલાય (મૂં નિર્મલ) = નિર્મળ, સ્વચ્છ.

ધ્યાન = ધ્યાન.

અનલ = અગ્નિ.

ઉદ્ગ્રથિત (ધાં પ્રન્થ) = છૂટી કરેલ.

દુર્ = દુષ્ટતાવાચક શીખ.

મમતા = મમત્વ, મારાપણું.

લતા = વેલ.

ધ્યાનાનલોદ્ગ્રથિતદુર્મમતાલતાય = ધ્યાનરૂપ અગ્નિ

વડે યાળી નાખી છે દુષ્ટ મમતારૂપી લતાને

જેણે એવાને.

વિશ્વ = જગત્.

ત્રયી=ત્રયુનો સમૂહ.

કૃત (ધાં કૃ)=કરેલ.

ગુણ=ગુણ.

સ્તુતિ=પ્રશંસા.

મહ્નલ=કલ્યાણકારી.

વિશ્વત્રયીકૃતગુણસ્તુતિમહ્નલાય=ત્રૈલોક્યે કરી છે
જેના ગુણોની સ્તુતિ એવા તથા કલ્યાણકારી
એવાને.

તુમ્યં (મૂં યુષ્મદ્)=તને.

નમસ્=નમસ્કાર.

જિન ! (મૂં જિન)=હે વીતરાગ !

ભવ=સંસાર.

ઉદ્ધિ=સમુદ્ર.

શોષણ=સૂકાવી નાંખવું તે.

આય=લાભ.

ભવોદ્ધિશોષણાય=(૧) સંસાર-સમુદ્રના શોષણ
નો લાભ છે જેથી એવા ! (સં.); (૨)
સંસાર-સાગરનું શોષણ કરનારાને.

પદાર્થ

“ જ્ઞે (જ્ઞાનાવરણીયાદિક) આઠ કર્મોના સમૂહરૂપ પાપનું પ્રક્ષાલન કર્યું છે એવા હે
(પરમેશ્વર) ! હે તીર્થંકર ! નિર્મળ એવા તથા વર્ણી જ્ઞે (શુભ) ધ્યાનરૂપ અગ્નિ વડે દુષ્ટ મમ-
તાને યાળી મૂકી છે એવા તેમજ જેના ગુણોની ત્રૈલોક્યે સ્તુતિ કરી છે એવા તથા કલ્યાણકારી
તથા સંસાર-સાગરનું શોષણ કરનારા એવા તને નમસ્કાર (હોજો).”—૨૬

* * *

સૂક્ષ્મેતરેષુ ચ ભવેષુ નિગોદજેષુ

તિષ્ઠન્ત્યનન્તરકાલમતીવ દુઃસ્થાઃ ।

તૈર્જન્તુમિર્બહુલકર્મવશાજ્ઞિન ! ત્વં

સ્વપ્નાન્તરેડપિ ન કદાચિદપીક્ષિતોડસિ ॥ ૨૭ ॥

અન્વયઃ

(યે) નિગોદ-જેષુ સૂક્ષ્મ-ઇતરેષુ ચ ભવેષુ અનન્ત-તર-કાલં અતીવ દુર્-સ્થાઃ તિષ્ઠન્તિ, તૈઃ
જન્તુમિઃ બહુલ-કર્મન્-વશાત્ (હે) જિન ! ત્વં સ્વપ્ન-અન્તરે અપિ ન કદાચિત્ અપિ ઈક્ષિતઃ અસિ ।

શબ્દાર્થ

સૂક્ષ્મ=સૂક્ષ્મ.

ઇતર=ઇતર, અન્ય.

સૂક્ષ્મેતરેષુ=સૂક્ષ્મ તેમજ ઇતર.

ચ=અને.

ભવેષુ (મૂં ભવ)=ભવોમાં.

નિગોદ=નિગોદ.

જ (ધાં જન્)=જન્મ.

નિગોદજેષુ=નિગોદને વિષે જન્મ છે જેમનો એવા.

તિષ્ઠન્તિ (ધાં સ્થા)=રહે છે.

અનન્ત=અનન્ત.

તર=અધિકતાવાચક પ્રલય.

કાલ=કાળ, સમય.

અનન્તરકાલં=અત્યંત અનન્ત કાળ.

અતીવ=અતિશય.

દુઃસ્થાઃ=દુઃખે કરીને રહેનારા.

તૈઃ (મૂં તદ્)=તે.

જન્તુમિઃ (મૂં જન્તુ)=જન્મે વડે.

બહુલ=અત્યંત.

કર્મન્=કર્મ.

વશ=તાબેદાર.

બહુલકર્મવશાત્=ધણી કર્મોને વશ હોવાથી.

જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

સ્વપ્ન=સ્વપ્ન.

અન્તર=મધ્ય.

સ્વપ્નાન્તરે=સ્વપ્નાન્તરમાં.
અપિ=પણ.
ન=નહિ.

કદાચિત્=કદાપિ, કોઈક વેળા.
ઈક્ષિતઃ (મૂં ઈક્ષિત)=જોવાયેલ.
અસિ (ધાં અસ)=તું છે.

પદ્યાર્થ

“ જ (જીવો) નિગોદ-જન્ય તેમજ અન્ય સૂક્ષ્મ તથા ખાદ્ય ભવોને વિષે અત્યંત અનન્ત કાળ સુધી અતિશય દુઃખી રહે છે, તેમનાથી (પોતાના) ભારે કર્મને લીધે તું સ્વપ્નાન્તરમાં પણ કદાપિ જોવાયો નથી.”—૨૭

સ્પષ્ટીકરણ

નિગોદ-વિચાર—

જૈન દર્શનમાં સંસારી જીવના જ એકેન્દ્રિયાદિક પાંચ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે, તેમાંના ત્વચારૂપ એક ઇન્દ્રિયવાળા એકેન્દ્રિયના પૃથ્વી-કાય, અપ-કાય, તેજસ્કાય, વાયુ-કાય અને વનસ્પતિ-કાય એમ પાંચ અવાન્તર ભેદો છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિ-કાય સિવાયના આ દરેકના ખાદ્ય (સ્થૂલ) અને સૂક્ષ્મ એમ પાછા બધાં ભેદો પડે છે. આમાંથી ખાદ્ય સાધારણ વનસ્પતિકાયના જીવોને ‘ખાદ્ય નિગોદ’ તરીકે અને સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાયના જીવોને ‘સૂક્ષ્મ નિગોદ’ એ નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે. ખાદ્ય નિગોદ તેમજ સૂક્ષ્મ નિગોદમાં એકેક શરીરમાં અનન્તાનન્ત જીવો સમકાલે (સાથે) ઉત્પન્ન થાય છે, આહાર ગ્રહણ કરે છે, ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસની ક્રિયા કરે છે અને મરણ પામે છે; આથી કરીને તે તેઓ ‘અનન્તકાય’ પણ કહેવાય છે.

‘નિગોદ’ એ આવા જીવોના શરીરનુંજ નામ છે. આ વાત સુસ્પષ્ટ રીતે નીચેના શ્લોક ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“ અનન્તાનામસુમતા-મેકસૂક્ષ્મનિગોદિનામ્ ।

સાધારણં શરીરં યત્, સ ‘નિગોદ’ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ”

—લોકપ્રકાશ, સં ૪, શ્લોક ૩૩

આ વાતની ક્વીશ્વર શ્રીધનપાલકૃત ઋષભપંચાશિકાની (૩૩ મી ગાથાની) શ્રીપ્રભાનન્દસૂરિકૃત વૃત્ત પણ સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે આગમપ્રસિદ્ધ તેમજ ચૈદ્ય રજ્જુ પ્રમાણુક લોકમાં વર્તનારા અનન્ત જન્તુઓના આધારરૂપ એવા અસંખ્યેય શરીરો ‘નિગોદ’ કહેવાય છે.

આ શરીર એટલાં બધાં સૂક્ષ્મ છે કે તીક્ષ્ણમાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર વડે તે છેદી શકાય તેમ નથી, મહાસાગરના જળ વડે પણ તેને ભોળવી શકાય તેમ નથી કે જ્વલંમયમાન અગ્નિ વડે તેને ભસ્મીભૂત કરી શકાય તેમ નથી.

૧ વનસ્પતિકાયના પ્રત્યેક અને સાધારણ એમ બે ભેદો છે. આની માહિતી માટે જુઓ પૃ ૧૩૬.

૨ જોકે આ ઉલ્લેખ સૂક્ષ્મ નિગોદને આશ્રીને છે, પરંતુ ખાદ્ય નિગોદ આશ્રીને પણ એ વાત ધટી શકે છે.

વળી સૂક્ષ્મ નિગોદને જોવાને માટે ચર્મ-ચક્ષુ કે સૂક્ષ્મદર્શક યન્ત્ર કે કિરણ-વિશેષ (X-ray) કામ લાગે તેમ નથી. એ તો સર્વજ્ઞ-ગમ્ય છે. સર્વે સ્થાનો (સમગ્ર લોકાકાશ) આ જીવોથી ખીચોખીચ ભરેલ છે. સમસ્ત વિશ્વમાં ચરે સિદ્ધોના સ્થાનમાં પણ એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમના આત્મ-પ્રદેશ ઉપર પણ આ જીવો વસે છે, એ ધ્યાનમાં લેવા જવી હકીકત છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ જ્યારે આ જીવોનો દેહ અતિસૂક્ષ્મ છે, તો પછી તેમને વેદનાનો સંભવ છે કે કેમ તે પ્રશ્ન હવે વિચારીએ. આનો શાસ્ત્રકારે ચોખ્ખા શબ્દમાં ઉત્તર આપતાં કહ્યું છે કે—

“ જં નરણ નેરહા, દુઃખં પાવંતિ ગોઅમા ! તિઃખં ।

તં પુણ નિગોઅજીવા, અણન્તગુણિયં વિયાણાદિ ॥ ”

અર્થાત્ હે ગૌતમ ! જ તીવ્ર દુઃખ નારકીના જીવો નરકમાં પામે છે, તેના કરતાં અનન્તગણું (અવ્યક્ત) દુઃખ નિગોદના જીવો પામે છે એમ બાલ્ય.

આ જીવોનું આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું છે એટલે કે ઓછામાં ઓછુંએ તેજપનઆવલિકાનું. અને વધારેમાં વધારે એક મુહૂર્તમાં એક સમય ઓછું એટલું છે. આ વાતની જીવવિચારપ્રકરણની નિમ્નલિખિત ૧૪ મી ગાથા સાક્ષી પૂરે છે:—

“ પેત્તેયતરં મુત્તું, પંચ વિ પુઠ્ઠવાહ્ણો સયલ્લોણ ।

સુહુમા હવંતિ નિયમા, અંતમુહુત્તાઝ અદિસ્સા ॥ ”

આવા જીવો પૈકી અનાદિ સૂક્ષ્મ નિગોદને ‘ અવ્યવહારરાશિ ’ કહેવામાં આવે છે. આ રાશિનો જમણે એક વાર પણ ત્યાગ કર્યો છે તેઓ વ્યવહારરાશિમાં આવેલા ગણાયજ છે. પછી ભલે ને તેઓ અદૃશ્યાદિકની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ નિગોદ જેવા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિક તરીકે

૧ સરખાવો—

“એમિઃ સૂક્ષ્મનિગોદૈશ્વ, નિચિત્તોઽસ્સ્યખિલોઽપિ દિ ।

લોકોઽજ્જનચૂર્ણપૂર્ણ—સમુદ્ભવત્ સમન્તતઃ ॥”

—જીવાભિગમવૃત્તિ

અર્થાત્ અંજનના ચૂર્ણથી પૂર્ણ પેટીની જેમ સમગ્ર લોક ખરેખર આ સૂક્ષ્મ નિગોદોથી વ્યાપ્ત છે.

૨ છાયા—

યદ નારકે નૈરયિકા દુઃખં પ્રાપ્નુવન્તિ ગૌતમ ! તીક્ષ્ણમ્ ।

તત્ પુનર્નિગોદજીવા અનન્તગુણિતં વિજાનીદિ ॥

૩ નરકના જીવોને જે ત્રાસદાયક દુઃખ સહન કરવું પડે છે, તેના આબેહુપ ચિતાર શાસ્ત્રકારે સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં ખડો કર્યો છે, જ્યારે આની રથૂલ રૂપરેખા તો મેં શ્રીચતુર્વિંશતિજિનનાનન્દ-સ્તુતિના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ૦ ૧૧૮-૧૧૯) માં આલેખી છે.

૪ છાયા—

પ્રત્યેકતરં મુક્તવા પશ્ચાપિ પૃથિવ્યાદયઃ સકલલોકે ।

સૂક્ષ્મા ભવન્તિ નિયમાદન્તર્મુહૂર્તાયુષોઽદૃશ્યાઃ ॥

ઉત્પન્ન થયા હોય અથવા તો ફરીથી ત્યાંથી મરીને કે અન્ય કોઇ ખાદર પૃથ્વીકાયાદિક કે દ્વીન્દ્ર-યાદિક તરીકે ઉત્પન્ન થઇ સૂક્ષ્મ નિગોદમાં ફરીથી ઉત્પન્ન થયા હોય.

ખાદર નિગોદ અને સૂક્ષ્મ નિગોદની ભિન્નતા—

ખાદર નિગોદ ચર્મચક્ષુવાળાને દૃશ્ય છે અર્થાત્ તેને આપણા જેવા જીવો જોઇ શકે છે, જ્યારે સૂક્ષ્મ નિગોદ સર્વજ્ઞ-ગમ્ય છે. ખાદર નિગોદની વ્યવહાર-રાશિમાં ગણના થાય છે, જ્યારે (અનાદિ) સૂક્ષ્મ નિગોદની અવ્યવહાર-રાશિમાં ગણના થાય છે. ખાદર નિગોદ તેમજ સૂક્ષ્મ નિગોદ એ બંને શરીરો અનન્ત જીવોના નિવાસ-સ્થાનરૂપ છે અને વળી કોઇ પણ કાળે મુક્તિએ ગયેલા જીવોની સંખ્યા વિષે વિચાર કરતાં તે ખાદર અથવા સૂક્ષ્મ નિગોદના અનન્તમે ભાગે છે એમ કહેવાય છે, કેમકે નિગોદના જીવોની સંખ્યાનો આઠમા અનન્તમાં અંતર્ભાવ થાય છે અને સિદ્ધના જીવોની સંખ્યાનો તો પાંચમા અનન્તમાં અંતર્ભાવ થાય છે. છતાં પણ ખાદર નિગોદ કરતાં સૂક્ષ્મ નિગોદની સંખ્યા અસંખ્યાનગણી છે. ખાદર પૃથ્વીકાયાદિક ચતુષ્ટયમાં એક પર્યાપ્તની નિશ્ચાયે અસંખ્યાત અપર્યાપ્ત જીવો છે અને સૂક્ષ્મ-પૃથ્વીકાયાદિક ચતુષ્ટયમાં એથી વિપરીત હકીકત છે, પરંતુ ખાદર નિગોદ અને સૂક્ષ્મ નિગોદના સંબંધમાં કોઇ એવો વિશિષ્ટ ઉલ્લેખ મારા જ્ઞેવામાં આવ્યો નથી.

વળી ખાદર નિગોદ લોકના અસંખ્યાતા ભાગમાં છે, જ્યારે સૂક્ષ્મ નિગોદ તો ચૌદ રજ્જુ પ્રમાણત્મક લોકમાં સર્વત્ર સમસ્ત આકાશ-પ્રદેશમાં છે. વિશેષમાં ખાદર નિગોદની તેમજ સૂક્ષ્મ નિગોદની આયુષ્ય-સ્થિતિ કહો કે ભવ-સ્થિતિ કહો તે તો અંતર્મુહૂર્તની છે, જ્યારે તેની કાય-સ્થિતિ તો અનુક્રમે સીત્તર કોડાકોડી સાગરોપમની અને અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીની છે.

અનન્ત કાળ —

કાળ આદિ અને અનનથી રહિત હોવાથી તેને ‘અનન્ત’ કહેવામાં આવે તેમાં કોઇને વાંધો હોઇ શકે નહિ. જૈન શાસ્ત્રમાં એને આઠમા અનન્ત તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે તે પણ વાત વાસ્તવિક જણાય છે, પરંતુ પ્રસ્તુતમાં જે કાળને અનન્ત તરીકે આ પદ્યમાં સૂચવ્યો છે તેનો જૈન શાસ્ત્રમાં જે અનન્તના મુખ્ય નવ પ્રકારો પાડેલા છે તે પૈકી કયા પ્રકાર તરીકે ઉલ્લેખ થઇ શકે એવો સહજ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. કિન્તુ આનો ઉત્તર હું આપી શકતો નહિ હોવાથી એ દષ્ટિએ આ પ્રશ્ન ન વિચારતાં અત્ર હું અન્ય દષ્ટિએ એ વિચારું છું.

૧ સૂક્ષ્મ નિગોદ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ શ્રીનકપલ-પંચાશિકાની ૩૩મી ગાથાનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ ખટાકા, કાંદા વિગેરે ખાદર નિગોદ છે.

૩ આની માહિતી માટે જુઓ હોદાપ્રકાશ (સં ૧, શ્લો ૨૦૩).

૪ એકજ જાતિના શરીરમાં ફરી ફરીને લાગતાગટ ઉત્પન્ન થવામાં જેટલો કાળ વ્યતીત થાય તે ‘કાય-સ્થિતિ’ કહેવાય છે. જેમકે પૃથ્વી-કાયનો કોઇ જીવ આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં વારંવાર પૃથ્વીકાયમાંજ ઉત્પન્ન થાય તો આ કાય આશ્રીને તેની સ્થિતિ તે પૃથ્વી-કાય-સ્થિતિ કહેવાય.

૫ આના સ્વરૂપ માટે જુઓ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિકૃત ચતુર્થ કર્મ-અન્ય (ગા ૭૧,૮૩-૮૬).

ન વિદ્યતેऽન્તો યસ્યેતિ અનન્તઃ અર્થાત્ અવિદ્યમાન છે અન્ત જ્ઞેનો એ અનન્ત શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. એકંદર રીતે ત્રણ પ્રકારના અનન્ત કદપી શકાય છે:—(૧) અનાદિ અનન્ત, (૨) સાદિ અનન્ત અને (૩) અનાદિ સાન્ત. આમાંથી અનાદિ-અનન્ત એ સૌથી મોટામાં મોટું અનન્ત છે; જ્યારે બીજા બે એકમેકથી વધક, ન્યૂન કે સમાન પણ છે, કેમકે આ બંનેના અનન્ત પ્રકારો છે.

જે જીવો અનાદિ સૂક્ષ્મ-નિગોદને નામે ઓળખાતી અવ્યવહાર-રાશિમાંથી હજી સુધી કોઈ પણ વાર વ્યવહાર-રાશિમાં આવ્યાં નથી અને હવે પછી પણ કદાપિ આવનાર નથી તેમની ત્યાંની સ્થિતિ અનાદિ-અનન્ત છે અર્થાત્ અનન્ત કાળની છે. પરંતુ આ પણ એક ભવ આશ્રીને તો નહિજ. અવ્યવહાર-રાશિમાંથી જે સમયે જીવો વ્યવહાર-રાશિમાં આવે છે તે સમયે જ તેની સ્થિતિ પૂર્વાવસ્થા આશ્રીને વિચાર કરવામાં આવે તો તેની નિગોદસ્થ સ્થિતિ અનાદિ-સાન્ત કહી શકાય છે અર્થાત્ આ પણ અનન્ત કાળની છે. પરંતુ તે ઉપર્યુક્ત જીવોની સ્થિતિથી ઓછી છે. સાદિ-અનન્ત સ્થિતિ વ્યવહાર-રાશિમાં આવેલા કોઈ સંસારી જીવની હોય તો તે સર્વ અભવ્યોની છે, પરંતુ તે પણ ગમે તે એક ભવ આશ્રીને તો નહિજ. એકજ રૂપે આવી સ્થિતિ તો શુદ્ધ પરમાત્માનીજ છે, કેમકે તેઓએ સંસારનો ઉચ્છેદ કરી સિદ્ધિ-શિક્ષા પ્રતિ ગમન કર્યું ત્યાર પછી તેઓ લાંબા નિવાસ કરીને રહ્યા છે અને રહેશે અર્થાત્ તેમની આ પંચમ ગતિને આશ્રીને વિચારવામાં આવતી સ્થિતિ સાદિ-અનન્ત છે.

આ ઉપરથી જ્ઞેય શકારો કે કોઈ પણ જીવની વ્યવહાર-રાશિ પૈકી કોઈ પણ ગતિમાં એકજ ભવ આશ્રીને અનન્તકાળ કે જ્ઞેય આપણે સાદિ-અનન્ત તરીકે ઓળખાવી શકીએ તેવી સ્થિતિ નથીજ. વિશેષમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જીવને સંસારમાં વધારેમાં વધારે કેટલા વખત સુધી રહેવું પડે એના ઉત્તરમાં કિંચિત્ ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત ' એવો જે ઉલ્લેખ શાસ્ત્રમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તેને પણ અનંત કાળ તરીકે શાસ્ત્રકારો ઓળખાવે છે. પરંતુ ઉપર્યુક્ત જીવની આ સાંસારિક સ્થિતિ સાદિ-સાન્ત હોવાથી તેને અનન્ત કેમ કહેવાય એ જાણવું બાકી રહે છે. શું આવે સ્થળે અનન્ત શબ્દનો અર્થ ઘણોજ લાંબો કાળ એમ કરવામાં આવે તો ખોટું ગણાય ?

આ ઉપરથી એ ક્ષિતાર્થ થાય છે કે અવ્યવહાર-રાશિનો ઉદ્દેશ કર્યા વિના કોઈ પણ જીવ સંસારમાં અનન્ત કાળ પરિભ્રમણ કરતો હોય તો તે અભવ્યજ છે. બાકી ભવ્ય જીવોની સાંસારિક સ્થિતિ વ્યવહાર-રાશિની અપેક્ષાએ તો સાદિ-સાન્તજ છે.

* * * *

ચન્નત્તમાલદલકજ્જલનીલમાસિ

નીરન્દ્રસન્તમસિ દુષ્કમઠ્ઠવપ્રક્લત્તે?

તસ્મિન્ વિભાતિ વદનં પરમં ત્વદીયં

વિમ્બં રવેરિવ પયોધરપાર્શ્વવર્તિ ॥ ૨૮ ॥

अन्वयः

तस्मिन् दुष्क्रम-वप्र-कल्पे चञ्चत्-तमाल-दल-कज्जल-नील-भासि निर्-रन्ध्र-सन्तमसि रवेः
पयोधर-पार्श्व-वर्ति बिम्बं इव त्वदीयं परमं वदनं विभाति ।

शब्दार्थ

चञ्चत् (धा० चञ्च)=हालतुं.

तमाल=तमाल, अेक जलतनुं अड.

दल=(१) पत्र; (२) समूह.

कज्जल=काजली.

नील=श्याम.

भासू=कान्ति.

चञ्चत्तमालदलकज्जलनीलभासि=हालता तमालना
इल तेमज काजलना जेपी नील कान्ति छे जेनी जेवा.

निर्=अलावसूयक शब्द.

रन्ध्र=छिद्र.

सन्तमसू=गाढ अंधकार.

नीरन्ध्रसन्तमसि=छिद्र विनाना गाढ अंधकारने विषे.

दुष्क्रम=दुःखे करीने आक्रमण कराय तेवुं.

वप्र=गढ.

कल्प=समान.

दुष्क्रमवप्रकलो=दुःखे करीने आक्रमण करी शक्य
तेवा गढना जेवा.

तस्मिन् (मू० तद्)=तेने विषे.

विभाति (धा० भा)=विशेष प्रकाशे छे.

वदनं (मू० वदन)=वदन, मुष्प.

परमं (मू० परम)=उत्तम.

त्वदीयं (मू० त्वदीय)=ताई.

बिम्बं (मू० बिम्ब)=मण्डल.

रवेः (मू० रवि)=सूर्यना.

इव=जेम.

पयोधर=मेध.

पार्श्व=प्राणु.

वर्तिन्=रहेनार.

पयोधरपार्श्ववर्तिन्=मेधनी समीप रहेनार.

पदार्थ

“ ते दुःखे करीने आक्रमण करी शक्य जेवा गढना जेवा तथा वणी हालता तमालना
इलना तेमज काजलना जेपी नील कान्तिवाणा जेवा तेमज छिद्ररहित जेवा गाढ अंधकारमां
सूर्यना मेधनी समीप रहेला मण्डलनी जेम ताई उत्तम मुष्प अधिक शोभे छे.”—२८

* * *

धर्मध्वजोपरि लसत्कनकस्य कुम्भं

त्वत्प्रातिहार्यजनितं सुजनाः समीक्ष्य ।

तुल्योपमां विदधतीति किमुग्रबिम्बं

तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

अन्वयः

धर्म-ध्वज-उपरि लसत्-कनकस्य त्वत्-प्रातिहार्य-जनितं कुम्भं समीक्ष्य सु-जनाः तुङ्ग-उदय-
अद्रि-शिरसि सहस्र-रश्मेः कत्-उग्र-बिम्बं इव इति तुल्य-उपमां विदधति ।

शब्दार्थ

धर्म=धर्म.

ध्वज=वापटो.

उपरि=उपर.

धर्मध्वजोपरि=धर्म-ध्वजना उपर.

लसत् (धा० लस्)=प्रकाशतुं.

कनक=सुवर्ण, सोनुं.

लसत्कनकस्य=प्रकाशता सोनाना.

कुम्भं (मू० कुम्भ)=कुम्भने.

પ્રાતિહાર્ય=પ્રાતિહાર્ય.

જનિત (ધા० જન્)=ઉત્પન્ન કરેલ.

ત્વત્પ્રાતિહાર્યજનિતં=તારા પ્રાતિહાર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ.

સુજનાઃ (મૂ० સુજન)=સજ્જનો.

સર્માક્ષ્ય (ધા० ક્ષ)=રૂડી રીતે બ્રેધને.

તુલ્ય=સમાન.

ઉપમા=ઉપમા.

તુલ્યોપમાં=સમાન ઉપમાને.

વિદધતિ (ધા० ધા)=કરે છે.

શ્ચિ=એમ.

કત્ (મૂ० ક્)=ક્રિયિત્, અદ્ય.

ઉગ્ર=ઉગ્ર.

વિશ્વ=મણ્ડળ.

કદુગ્રધિશ્વં=ક્રિયિત્ ઉગ્ર મણ્ડળ.

તુલ્લ=ઉચ્ચ, બિંયુ.

ઉદ્ય=ઉદ્ય.

અદ્રિ=પર્વત.

શિરસ્=મસ્તક, ટોચ.

તુલ્લોદયાદ્રિશિરસિ=બિંયા ઉદયાચળના મસ્તક ઉપર.

શ્ચ=એમ.

સહસ્રરશ્મેઃ=સૂર્યના.

પદ્યાર્થ

“ તારા પ્રાતિહાર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ ધર્મ-ધ્વજ ઉપરના ચળકતા સુવર્ણના કુંભને રૂડી રીતે બ્રેધને સજ્જનો બિંયા ઉદયાચળની ટોચ ઉપરના સૂર્યના ક્રિયિત્ ઉગ્ર મણ્ડળની સાથે સરખામણી કરે છે.”—૨૯

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રાતિહાર્ય-પર્યાલોચન—

જિનેશ્વરની દેવચિત વિભૂતિ તે પ્રાતિહાર્ય છે. આ વાતની તેનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે પ્રાતિહાર (પહેરેગીર)ની માફક જે વસ્તુઓને દેવો તીર્થંકર પાસે નિયમિત રીતે રજુ કરે તે ‘ પ્રાતિહાર્ય ’ કહેવાય છે. એકંદર રીતે (૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) પુષ્પ-વૃષ્ટિ, (૩) દિવ્ય ધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામણ્ડળ, (૭) દુન્દુભિ અને (૮) છત્ર એ આઠ પ્રાતિહાર્યો છે. આ વાતની વિચારસારની નિમ્ન-લિખિત ૪૬૧ મી ગાથા સાક્ષી પૂરે છે:—

“ કંકિલ્લિ ૧ કુસુમવુદ્ધી ૨ દિવ્યચ્છુણી ૩ ચામરા ૪ ડસણાઈં ૫ ચ ।

મામંડલ ૬ મેરિ ૭ છત્રં ૮ જયંતિ જિણપાહિરેરાઈં ॥”

આ તો શ્વેતામ્બર સમ્પ્રદાયની માન્યતા છે એમ નહિ, પરંતુ દિગમ્બર સમ્પ્રદાય પ્રમાણે પણ આજ આઠ પ્રાતિહાર્યો છે. એ વાતના સમર્થનમાં આઠ સ્તુતિકાર તાર્કિકશિરોમણિ સ્વામી સમન્તભદ્રાચાર્યકૃત જિનશતકનાં ત્રીજાં મુજબનાં (અધિકપાદાભ્યાસ યમકથી અલંકૃત) પાંચમા અને મુરજ બંધથી વિશિષ્ટ છઠ્ઠા એ બે પદ્યો રજુ કરવામાં આવે છે:—

“ નતપીલાસનાશોક ! સુમનો-વર્ષમાસિતઃ ।

મામણ્ડલાસનાશોક-સુમનોવર્ષમાસિતઃ ॥

દિવ્યૈર્ધ્વનિસિતચ્છત્ર-ચામરૈર્દુન્દુભિસ્વનૈઃ ।

દિવ્યૈર્વિનિર્મિતસ્તોત્ર-શ્રમદર્દુરિમિર્જનૈઃ ॥”

૧ ળાયા—

કંકિલ્લિઃ કુસુમવૃષ્ટિર્દિવ્યધ્વનિશ્ચામરમાસનાનિ ચ ।

મામણ્ડલં દુન્દુભિચ્છત્રં જયન્તિ જિનપ્રાતિહાર્યાણિ ॥

૨ ‘ સુમનોઽવર્ષમા’ इत्यपि सम्भवति ।

અર્થાત્ હે પ્રણામ કરનારા (જીવો)ની પીડાને દૂર કરનાર ! હે શોક રહિત ! તથા હે સુન્દર જ્ઞાનવાળા ઋષભ (નાથ) ! (જ્યારે) તું (સમવસરણુમાં) બેઠો, (સારે) ભામણુડળ, સિંહાસન, અશોક તથા પુષ્પ-વૃષ્ટિ વડે સુશોભિત એવો તું ।દેવ્ય ધ્વનિ, શ્વેત છત્ર અને ચામરો તેમજ દુન્દુહિના ધ્વનિઓએ કરીને સ્તોત્ર-રચનાના અભ્યાસ યુક્ત દર્દુર (નામના વાદિત્ર)વાળા (દેવો)થી (અને અન્ય) મનુષ્યોથી શોભી રહ્યો.

પ્રાતિહાર્યનાં અનેક મુનીશ્વરોએ વર્ણનો આપેલાં છે. તે પૈકી શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિકૃત પ્રવચનસારોદ્ધાર (દ્વા૦ ૩૯)ની શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિકૃત ટીકામાં આઠે પ્રાતિહાર્યોનું ગદ્યમાં વર્ણન છે. પદ્યમાં પણ આનાં અનેક વર્ણનો છે. જમકે, શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ૨૮ થી તે ૩૧ સુધીના પદ્યમાં અશોક વૃક્ષ, સિંહાસન, ચામર અને છત્ર એ ચારજ પ્રાતિહાર્યોનું વર્ણન નજરે પડે છે, જ્યારે તાર્કિક-ચક્ર-ચૂડામણિ આચાર્ય શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરકૃત કલ્યાણમન્દિર-સ્તોત્રમાં તે ૧૯થી ૨૬ પદ્ય સુધીમાં આઠે પ્રાતિહાર્યોનું આલંકારિક વર્ણન દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ ઉપરાંત કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત વીતરાગ-સ્તોત્રના પંચમ પ્રકાશમાં પણ પ્રાતિહાર્યો વર્ણવેલાં છે. વળી શ્રીજિનમુન્દરસૂરિકૃત શ્રીસીમન્ધરસ્વામિસ્તવન (શ્લો૦ ૨-૯)માં, શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીવીરપંચકલ્યાણુક સ્તવન (શ્લો૦ ૧૯-૨૬)માં, શ્રીજ્ઞાનસાગરસૂરિકૃત શ્રીપાર્શ્વજિનસ્તવન (શ્લો૦ ૭-૧૪)માં, શ્રીવિબુધમણુડન મુનીશ્વરના શિષ્ય પં. શ્રીસહજમણુડનગણિકૃત શ્રીસીમન્ધરસ્વામિસ્તોત્ર (શ્લો૦ ૬-૧૩)માં પણ આઠે પ્રાતિહાર્યોનું પદ્યાત્મક વર્ણન છે. પરંતુ આમાંનાં ઘણાંખરાં વર્ણનો જૈન સમાજમાં સુપ્રસિદ્ધ હોવાથી તેમજ જે જે પુસ્તકોમાં તે મુદ્રિત થયાં છે તે સુલભ્ય હોવાથી અત્ર મોટે ભાગે અપ્રસિદ્ધ એવાં જ વર્ણનો ભાષાન્તર સહિત આપવામાં આવે છે. તેમાં પ્રથમ વર્ણન તે પૂર્વમુનીશ્વરકૃત વિવિધ છંદોમાં રચેલા એવા ૩૨ પદ્યવાળા સોપારક-સ્તવનના નિમ્નલિખિત ૧૨માથી તે ૧૯મા સુધીનાં પદ્યો દ્વારા જોઈ લઈએ.

ત્વચ્ચૈત્યાદ્ધુતપાદપસ્ય ચરિતં વૃન્દારુદેવાસુર—

શ્રેણીમાનવતિર્યગાતપમરપ્રધ્વંસરૂપં પ્રમો ! ।

શ્રુત્વા કિં તરવોઽધુનાપિ કદલીસન્નાલિકેર્યાદયઃ

પાર્શ્વે તે પ્રથયન્તિ સઙ્ઘજનતાપાપાપનોદં સદા ? ॥ ૧૨ ॥

—શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્

અર્થાત્ હે નાથ ! વન્દનશીલ સુર અને અસુરની શ્રેણિના તથા મનુષ્યો અને તિર્યંચોના સંતાપના સમૂહનો સર્વથા નાશ કરનાર એવું તારા ચૈત્યના આશ્ચર્યકારી વૃક્ષતું ચરિત્ર સાંભળીને શું

૧ જીવો શ્રીયશોવિજ્ય જૈન ગ્રન્થમાલાનો નવમો અંક—શ્રીજૈનસ્તોત્ર સંગ્રહનો દ્વિતીય ભાગ (પૃ૦ ૨૫-૨૬).

૨ જીવો પ્રકરણુરત્નાકરનો દ્વિતીય ભાગ (પૃ૦ ૨૫૦).

૩ સૂર્યાશ્વૈર્યદિ મસ્સજૌ સતતગાઃ શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્ ।

હમણા પણ ડેળ તથા સુંદર નાળિયેરી વગેરે વૃક્ષો તારી પાસે સંધળનોના સંતાપને દૂર કરવાના કાર્યને સર્વદા પ્રસિદ્ધ કરે છે ?

ચમ્પકાશોકકુન્દાદયઃ પાદપા, નાથ ! નાકિપ્રમુક્તપ્રસૂનાવલિમ્ ।

વીક્ષ્ય કિં પુષ્પવૃષ્ટિં વિતન્વન્તિ તે, સર્વતઃ સારસૌરમ્બવિભ્રાજિતામ્ ? ॥ ૧૩ ॥

—સ્ત્રિવિણી

અર્થાત્ હે સ્વામિન્ ! દેવોએ છોડેલી (વરસાવેલી) કુસુમોની શ્રેણિને બોધને શું ચમ્પક, અશોક, કુન્દ પ્રમુખ તરૂઓ તારી ચારે બાજુએ ઉત્તમ સુગન્ધથી વિશેષતઃ દીપતી એવી પુષ્પ-વૃષ્ટિ વિસ્તારે છે ?

ચૈત્યાહુતપ્રતિરવં તવ સેવનાવિધૌ, સમ્પ્રાપ્તનિર્જરનરાદિકશબ્દસમ્ભવમ્ ।

શ્રુત્વેતિ તર્કમનિશં રચયન્તિ કેડ્યહો, સ્વામી કિમેષ વદતિ સ્ફુટસર્વભાષયા ॥ ૧૪ ॥

—મૃદઙ્ગકમ્

અર્થાત્ (હે નાથ !) તારી સેવા કરવાને માટે એકઠા થયેલા દેવ, (દાનવ,) માનવ વગેરેના શબ્દથી ઉત્પન્ન થયેલા ચૈત્યના અદ્ભુત પ્રતિધ્વનિને સાંભળીને શું (આપ) સ્વામી સ્પષ્ટ તેમજ સર્વ ભાષામાં બોલો છોજ એવો તર્ક કેટલાક અહો સર્વદા કરે છે.

યદર્ચા દરીદ્રચયતે શ્વેતવર્ણા, વિમ્બો ! તાવકીનાડપિ હેમાઙ્ગકાન્તે ! ।

મૃગાઙ્ગોજ્જ્વલાનાં મહાચામરાણાં, પ્રભામણ્ડલં કેવલં તત્ર હેતુઃ ॥ ૧૫ ॥

—મુજઙ્ગપ્રયાતમ્

અર્થાત્ હે સુવર્ણસમાન દેહની ઘુતિવાળા (દેવાધિદેવ !) હે નાથ ! તારી (પીતવર્ણી) મૂર્તિ પણ શ્વેતવર્ણવાળી વારંવાર દેખાય છે તેમાં ચન્દ્ર જેવા ઉજ્જ્વળ મોટા ચામરોના તેજનું મણુડળ કારણ છે.

તવ જિનેન્દ્ર ! મૃગાધિપવિષ્ટરં, મણિમયં ત્રિદશૈર્વિહિતં યદા ।

રહ તદા જલધિઃ કિલ ભક્તિતો, નિજવસૂન્યપિ દાતુમુપાયયૌ ॥ ૧૬ ॥

—દ્વૈતવિલમ્બિતમ્

અર્થાત્ હે જિનેન્દ્ર ! ચારે દેવોએ તારા સિંહાસનને મણિમય બનાવ્યું, ત્યારે રત્નાકર (સમુદ્ર) ખરેખર ભક્તિથી (પ્રેરાધને) પોતાનાં રત્નોને પણ અર્પણ કરવાને અત્રે આવ્યો.

દિવસોદ્રમે ચ તવ વૃષ્ટિ(?)ગતં, રવિમણ્ડલં જિનપતે ! વિમલમ્ ।

અધુનાડપિ મુગ્ધમનુજેષ્વનિશં, દ્યુતિમણ્ડલભ્રમમિહાતનુતે ॥ ૧૭ ॥—પ્રેમિતાક્ષરા

અર્થાત્ વળી હે જિનપતિ ! દિવસના ઉદયમાં (એટલે કે પ્રભાત સમયે) તારી પાછળ રહેલું નિર્મળ સૂર્ય-મણુડળ હમણા પણ મુગ્ધ મનુષ્યોને વિષે ભામણુડળના ભ્રમને સર્વદા અત્ર ફેલાવે છે.

૧ રૈશ્વતુર્ભિર્યુતા સ્ત્રિવિણી સમ્મતા । ૨ પ્રાંકં મૃદઙ્ગકમિદં તમજા જરૌ યદા । ૩ મુજઙ્ગપ્રયાતં ચતુર્ભિર્યકારૈઃ । ૪ દ્વૈતવિલમ્બિતમાહ નમૌ ભરૌ । ૫ પ્રેમિતાક્ષરા સજસસૈઃ કથિતા ।

વલાનકસ્થૈરધુનાઽપિ માનવૈઃ, સમુદ્રકલ્લોલસમુદ્ભવં રવમ્ ।

નિશમ્ય શક્ષા ક્રિયતે જગદ્વિમ્બો ! પરિસ્ફુરદુન્દુભિનાદસમ્ભવા ॥૧૮॥— વંશસ્થવિલમ્

અર્થાત્ હે જગન્નાથ ! બલાનકમાં રહેલા મનુષ્યો અત્યારે પણ સમુદ્રના કલ્લોલોથી ઉત્પન્ન થતા અવાજને સાંભળીને દેદીપ્યમાન દુન્દુભિના નાદને લગતી શંકા કરે છે.

જિનેન્દ્ર ! વિશ્વત્રયવત્સલત્વાત્, કિલ ત્વયા દૂરિતદળ્ડમીશ ! ।

ત્રિમળ્ડપસ્ય ચ્છલતઃ પવિત્રં, તવાતપત્રત્રિતયં ચકાસ્તિ ॥ ૧૯ ॥— ઉપેન્દ્રવજ્રા

અર્થાત્ હે જિનરાજ ! હે ઈશ્વર ! ખરેખર ત્રૈલોક્યની વત્સલતાને લીધે તારા વડે દૂર કરાયેલા (માનસિક, વાચિક અને કાયિક એ) ત્રણ દણ્ડ તારા ત્રણ મણ્ડપના ત્રણ પવિત્ર છત્રના મિષથી શાભે છે.

આ પ્રમાણે આ પ્રાતિહાર્ય-સ્તવન અનુવાદ સહિત આપણે જ્ઞેયું. સાથે સાથે શ્રીજિનપ્રભ-સૂરિકૃત યે ચરણોની સમાનતારૂપ યમકથી અલંકૃત પ્રાતિહાર્ય-સ્તવન સાનુવાદ જ્ઞેય લઇએ.

શ્રીજિનપ્રભસૂરિસૂત્રિતં

॥ શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રાતિહાર્યસ્તવનમ્ ॥

(રંથોદ્ધતાચ્છન્દસિ નિવદ્ધમ્)

ત્વાં વિનુત્ય મૈહિમશ્રિયા મંહં, પંચગાઙ્ગ ! મૈઠદર્પકોષિણમ્ ।

સ્વાં પુનામિ ૨૨કિમપીનં ! રંક્ષિતા-પન્ન ! ગૌં કમ્મઠદર્પકોષિણમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—હે સર્પના લાંછનવાળા (પાર્શ્વનાથ !) જ્ઞેયે દુઃખી પ્રાણીઓનું રક્ષણ કર્યું છે એવા (દેવાધિદેવ !) હે નાથ ! મહિમારૂપ લક્ષ્મી વડે ઉત્સવરૂપ તથા મઠ (વારસી)ના અહંકારને દહન કરનારા અને કમઠ (નામના તાપસ)ના ગવને ઉતારનારા એવા તને વિશેષતઃ સ્તવીને હું પોતાની વાણીને કંઠક પવિત્ર કરું છું.—૧

૧ વદન્તિ વંશસ્થવિલં જતૌ જરૌ । ૨ ઉપેન્દ્રવજ્રા જતજાસ્તતો ગૌ ।

૩ શ્રીજિનસિંહુસૂરિના શિષ્ય અને તપાગચ્છીય શ્રીસોભતિલકસૂરિના સમકાલીન એવા આ આચાર્ય શ્રી-જિનપ્રભસૂરિ વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દીમાં થઇ ગયા છે. તેઓ દરરોજ નવાં નવાં સ્તોત્રો રચતાં હતાં. નિરવધ આહાર-ગ્રહણ કરવારૂપ અભિગ્રહધારી તેમજ પદ્માવતી દેવીના પ્રત્યક્ષ દર્શન કરનારા એવા આ આચાર્યેમમક, શ્લેષ અને ચિત્રમય સાતસે કાવ્યો પોતાના નામથી અંકિત શિષ્યાદિકના પઠનાર્થે સ્ત્રી શ્રીસોભતિલકસૂરિને સાદર સમર્પણ કર્યા હતાં. અત્યારે તો આ પૈકી સો કાવ્યો પણ ઉપલબ્ધ નથી એ મહાખેદની વાત છે. એમના જીવન-વૃત્તાન્ત સંબંધી અત્ર હું ઉલ્લેખ કરતો નથી કેમકે તેનાં સાધનો હું હજી એકત્રિત કરી રહ્યો છું અને તે હવે પછી પ્રસિદ્ધ કરવા આશા રાખું છું.

૪ “ રાત્ પરૈર્નૈરલૌ રથોદ્ધતા ”

કો નું રંજ્યતિ નેં દેશનોંકસિ, દ્રાંગંશોકતરુણા વિભાસિતે ? ।

હેમરત્નરુચિભિઃ ક્ષિતોલ્લસદ્-રાગશોક ! તંરુણાવિભાસિ તે ॥ ૨ ॥

અર્થાત્—ઉદ્ભાસ પામતા રાગ અને શોકનો જણે નાશ કર્યો છે એવા હે (નાથ) ! સુવર્ણ અને રત્નની પ્રભા વડે તરુણ (મધ્યાહન કાળના) સૂર્યની જમ ચારે તરફ શોભતા એવા તેમજ અશોક વૃક્ષ વડે વિશેષતઃ દીપતા એવા (તારા) દેશનાસ્થાન (સમવસરણુ)માં કોણ ખરેખર શીઘ્ર ખુશી થતો નથી !—૨

દેહદીધિતિરસ્કૃતોદયત્-સૌરમાઃ સુમંનસઃ સંદાનવાઃ ।

દેશનાશ્રુવિ કિરન્તિ તે સ્ફુરત્-સૌરમાઃ સુમનસઃ સંદા નર્વાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થાત્—(પોતાના) શરીરની કાન્તિ વડે જમણે ઉદય પામતા સૂર્યની પ્રભાનો તિરસ્કાર કર્યો છે એવા દેવો તથા દાનવો તારા દેશના-સ્થળમાં સ્કુરાયમાન સુગન્ધવાણાં તેમજ સર્વદા નવીન (તાબાં) પુષ્પોને વેરે છે.—૩

તાંદશશ્રવણતસ્તેવોત્તમા-કારકાય ! વેરદેશનાધ્વનેઃ ।

પ્રૈસ્થિતઃ કેં ઈવે પાપ્મનાં નિરા-કારકાય વેરદેશ ! નોં ધ્વનેઃ ॥ ૪ ॥

અર્થાત્—હે ઉત્તમ આકારવાળા દેહવાળા (નાથ) ! હે શાન્ત ચિત્તવાળા (પ્રભુ) ! હે સ્વામી ! જનો દેશનાનો ધ્વનિ સુન્દર છે એવા તારા ધ્વનિનું તેવા પ્રકારનું (એટલે કે બહુમાન પૂર્વક) શ્રવણ કરવાથી પાપોના નિવારણ માટે આગળ વધતો મનુષ્ય કેવો છે ?—૪

નાકિનાયકયુગેન સૌદરં, ચામૈરૈવિશંદભાગ ! વીજ્યેસે ।

ત્વં નેં કેમૈર્વેસુસ્વાય મુક્તયે, ચામૈરૈવિશંદભાગવીજ્યેસે ? ॥ ૫ ॥

અર્થાત્—જના ભાગ (દેહના અવયવો) નિર્મળ છે એવા હે (નાથ !) બે દેવેન્દ્રો (આપની બે બાબુએ ઊભા રહીને આપને) ચામરો વડે સાદર વીંજ છે. નિર્મળ કાન્તિવાળી વાણીવાળા તને કયા દેવો સંસારના સુખ માટે તેમજ મોક્ષ માટે પૂજતા નથી ?—૫

વીક્ષિતુર્નયંનયોર્નિરાંકૃતા-શંસ ! મૌસુરમણીપ(ય?)ભાવતઃ ।

આતનોત્તિ કૃંતસિંહવિષ્ટરં, શં સંમાસુ રૈમણીપ(ય?)ભાવતઃ ॥ ૬ ॥

અર્થાત્—જણે આશંસાનું નિરાકરણ કર્યું છે એવા હે (નાથ) ! દેહીપ્યમાન મણિના જ્વળી કાન્તિવાળા એવા તારા પ્રતિના મનોહર ભાવથી (સુરોએ) રચેલું સિંહાસન (સમવસરણુની) પર્ષદાઓમાં (બેઠેલા) પ્રેક્ષકના નેત્રના સુખનો વિસ્તાર કરે છે.—૬

દ્રંષ્ટુરર્પયંતિ કીર્તિશુભ્રિતા-શાન્ત ! માંવલયર્મયમોહદમ્ ।

દીપ્યમાનમનુમૌલિ તૌવકં, શાન્તભાવલયર્મયમોહદમ્ ॥ ૭ ॥

અર્થાત્—કીર્તિ વડે જણે દિગન્તને ઉજ્જવળ બનાવેલ છે એવા હે (નાથ) ! (તારા) મસ્તક (અથવા મુકુટ)ને અનુસરીને દીપતું એવું તથા વળી આર્થ જનોને મોહ ઉત્પન્ન કરતું તથા સૂર્યના તર્કને ઉત્પન્ન કરનારું એવું તારું ભામણુડળ જોનારાને શાન્ત ભાવમાં લીન બનાવે છે.—૭

व्योम्नि गर्जनिनदः पुंगस्तैवा-मानवैरि(र?)मुंदिरो महर्षिभिः ।

૧૧ 'કર્ને' ડુંદુભિર્વઃ શ્રુતસ્તૈનૌ, માનવૈરિ(ર?)મુદિ 'રોમહર્ષિભિઃ ? ॥ ૮ ॥

અર્થાત્—હે માન અને શત્રુતાથી રહિત (નાથ) ! તારી આગળ આકાશમાં ગર્જરવ કરતા ડુંદુભિના નાદરૂપી મેધને દેહને વિષે રોમાંચિત થયેલા કયા મહર્ષિઓએ સાંભળ્યો નથી તેમજ કયા મનુષ્યોએ તેનું અનુભોદન કર્યું નથી ?—૮

''शमुषीषु कुंपथानि मौक्तिक-न्यासहृद्यरुचितानि चायितुं ।

ત્રીણિ તે 'જિન ! 'શિતોષ્ણવારણા-ન્યાસહૃદ્યરુચિતાનિ ચાયિતુઃ ॥ ૯ ॥

અર્થાત્—હે જિનેશ્વર ! મોતીના સ્થાપન વડે મનોહર તેમજ શોભતાં એવાં તારાં ત્રણ તીક્ષ્ણ છત્રો, અણનારા આસ્તિક જનના હૃદયમાં અપ્રિય થઈ પડેલાં પરંતુ માનના અભિલાષીની યુદ્ધિઓમાં રહેલા કુભાગો છે.—૯

प्रातिहार्यमहिमालयस्तत्रः श्रीजिनप्रभविति स्तुतो मया ।

પાર્શ્વ ! કામિતફલાય કેલ્પતાં કેલ્પપાદપૈર્વૈવેનેમુપામ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થાત્—હે શ્રીજિનેશ્વર પાર્શ્વ(નાથ) ! આ પ્રમાણે મારા વડે સ્તુતિ કરાયેલું આ પ્રાતિ-હાર્યના પ્રભાવના સ્થાનરૂપ સ્તોત્ર (તને) પ્રશ્નામ કરનારાઓનાં વાંછિત ક્ષણોને (અર્પણ કરવામાં) કલ્પવૃક્ષ જેવું થાયો.

* * * *

यस्मिन् गृहे सुकृतिनः कुरुषे निरीहः

सत्पारणं भवमहोदधितारणात्(णं ?) त्वम् ।

कुर्वन्ति दैवतगणाः कनकस्य वृष्टि-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

यस्मिन् गृहे निर-ईहः त्वं भव-महत्-उदधि-तारणं सत्-पारणं कुरुषे, (तत्र) सुकृतिनः दैवत-गणाः सुर-गिरः शातकौम्भं उच्चैः तटं इव कनकस्य वृष्टिं कुर्वन्ति ।

શીલ્પાર્થ

यस्मिन् (म० यद्)=जे.

गृहे (म० गृह)=गृहमां.

सुकृतिनः (म० सुकृतिन्)=(१) पुण्यशालीઓ; (२) पुण्यशालीना.

कुरुषे (धा० कृ)=करे છે.

निरीहः (म० निरीह)=छिन्न विनानो.

सत्=सुंदर.

पारण=पारण्य, पारण्य.

सत्पारणं=सुंदर पारण्य.

भव=संसार.

महत्=भोटो.

उदधि=सागर.

* આ પદ દ્વારા કવિરાજે પોતાના નામનો નિર્દેશ કર્યો છે.

તારણ=તારનાર.

ભવમહોદધિતારણાત્(ણ)=સંસારરૂપી મહાસાગરથી તારનાર.

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

કુર્વન્તિ (ધાં ક્ર)=કરે છે.

દૈવત=દેવ, સુર.

ગણ=સમૂહ.

દૈવતગણાઃ=સુરોના સમૂહો.

કનકસ્ય (મૂં કનક)=સુવર્ણની.

વૃષ્ટિં (મૂં વૃષ્ટિ)=વૃષ્ટિને.

ઉચ્ચૈઃ=ઉંચું.

તટં (મૂં તટ)=તટ.

સુર=દેવ.

ગિરિ=પર્વત.

સુરગિરેઃ=દેવોના પર્વતના. મેરૂના.

ઇવ=એમ.

શાતકૌમ્ભં (શાતકૌમ્ભ)=સુવર્ણના, સોનાના.

પદ્યાર્થ

“ જને ઘેર ધર્યા વિનાનો એવો તું ભવરૂપી મહાસાગરથી તારનારું સુન્દર પારણું કરે છે, ત્યાં પુણ્યશાળી સુરોના સમૂહો સુર-ગિરિના સુવર્ણમય ઉચ્ચ તટની જમ સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરે છે. ”—૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

પારણુક-પરામર્શ—

દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી શ્રીપાર્શ્વનાથે પ્રથમ પારણું શ્રીઋષભનાથ સિવાયના અન્ય તીર્થકરોની જમ પરમાત્મથી તેમજ બીજા દિવસે કર્યું હતું એ વાતની નિમ્ન-લિખિત ગાથાઓ સાક્ષી પૂરે છે:—

“સંચ્છરેણ મિક્ષા, લદ્ધા ઉસમેણ લોગનાહેણ ।

સેસેહિ ત્રીયદિવસે, લદ્ધાઓ પદમમિક્ષાઓ ॥

ઉસમસ્સ ઉ પારણે, ઇક્કુરસો આસિ લોગનાહસ્સ ।

સેસાણં પરમાન્નં, અમયરસરસોપમં આસી ॥”

—આવશ્યક-નિર્ણુક્તિ ગાં ૩૧૯-૩૨૦

તીર્થકર જ્યારે પ્રથમ પારણું કરે, ત્યારે દેવતાઓ દાન દેનારના ધરમાં કનકાદિકની વૃષ્ટિ કરે છે. અર્થાત્ જ ગૃહસ્થ તીર્થકરને ઉચ્ચ ભાવનાપૂર્વક પારણું કરાવે, તેને ત્યાં દેવો (૧) વસુધારાની વૃષ્ટિ, (૨) પાંચ વર્ણનાં પુષ્પની વૃષ્ટિ, (૩) વસ્ત્રાલક્ષેપ, (૪) હન્દુલિ-નાદ અને (૫) અંતરિક્ષમાં રહીને અહો દાન અહો દાન એવી ઉદ્દેશપણા એ પાંચ દિવ્યો પ્રકટ કરે છે. આ વાતની ભગવતી-સૂત્રના પંદરમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશના તૃતીય સૂત્ર (પત્રાંક ૬૬૧)નો નિમ્ન-લિખિત પાઠ સાક્ષી પૂરે છે:—

“કૈમાહં પંચ દિવ્વાહં પાઉઁભૂયાહં, તેજહા—વસુધારા વુદ્ધા ૧ દસદ્વન્ને કુસુમે નિવાતિણ

૧ છાયા—

સંવત્સરેણ મિક્ષા લદ્ધા ઋષભેણ લોકનાથેન ।

શેષૈર્દ્વિત્રીયદિવસે લદ્ધાઃ પ્રથમમિક્ષાઃ ॥

ઋષભસ્ય તુ પારણકે ઇક્કુરસઃ આસીત્ લોકનાથસ્ય ।

શેષાણાં પરમાન્નં અમૃતરસરસોપમં આસીત્ ॥

૨ છાયા—

ઈમાનિ પદ્મ દિવ્યાનિ પ્રાદુર્ભૂતાનિ, તથયા—વસુધારા વૃષ્ટા દશાર્ધવર્ણાનિ કુસુમાનિ નિપતિતાનિ ચેલોક્ષેપઃ કૃતઃ આહતા

૨ ચેલુક્ષેવે કણ ૩ આહયાઓ દેવદુંદુમીઓ ૪ અંતરાવિ યળં આગાસે અહો દાળે અહો દાળેત્તિ ઘુદ્ધે ૫”

ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત મુખોધિકા (કલ્પસૂત્રની વૃત્તિ)માં તેા પાંચ દિવ્યોના સંબંધમાં આથી જુદો ઉલ્લેખ જણાય છે, એ વાત તેના છઠ્ઠા વ્યાખ્યાનના પ્રારંભમાંના નીચેના પાઠ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે:—

“પ્રથમપારણાં ગૃહસ્થપાત્રે પરમાન્નેન ચકાર, તદા ચ ચેલોત્ક્ષેપ: ૧ ગન્ધોદકવૃષ્ટિ: ૨ દુન્દુ-
મિનાદ: ૩ અહો દાનમહો દાનમિત્સુદ્ધોપણા ૪ વસુધારાવૃષ્ટિશ્ચેતિ પશ્ચ દિવ્યાનિ પ્રાદુર્ભૂતાનિ ।”
અર્થાત્ અત્ર પુષ્પ-વૃષ્ટિને બદલે સુગંધી જળની વૃષ્ટિનો ઉલ્લેખ છે એ ભિન્નતા છે. પરંતુ આ બે
વૃષ્ટિનો એક બીજા સાથે ઘણો ગાઠ સંબંધ હોવાથી ગમે તે એકનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો હશે
એમ નીચે મુજબની સત્તરિસયડાણ પ્રકરણની ૧૬૭ મી ગાથા (દ્વાર ૭૮) ઉપરથી લાસે છે:—

“પણ દિવ્વા જલકુસુમાળ વુટ્ટી વસુહાર ચેલુક્ષેવો ।
દુંદુહિજ્જુળી સુરાણં અહો સુદાણં તિ ઘોષણયા ॥”

[પશ્ચ દિવ્યાનિ જલકુસુમાનાં વૃષ્ટિ: વસુધારા ચેલોત્ક્ષેપ: ।

દુન્દુમિધ્વનિ: સુરાણાં અહો સુદાનંં ઇતિ ઘોષણકા ॥]

આ પાંચ દિવ્યો પૈકી વસુધારાની વૃષ્ટિના સંબંધમાં એ વિશેષતા છે કે તે વધારેમાં વધારે
સાડા ખાર કરોડની અને ઝોછામાં ઝોછા સાડા ખાર લાખની હોય છે. આના સમર્થનમાં શ્રીપ્રદ્યમ્ન-
સૂરિકૃત વિચારસાર-પ્રકરણની નીચે મુજબની ૧૩૭ મી ગાથા રજુ કરવામાં આવે છે:—

“અદ્વત્તેરસકોડી, ઉકોસા તત્થ હોઈ વસુહારા ।
અદ્વત્તેરસલક્ષા, જહન્નયા હોઈ વસુહારા ॥”

દેવદુંદુમય: અન્તરાડપિ ચાકાશે અહો દાનંં અહો દાનંં ઇતિ ઘોષિતમ્ ।

૧ આવી ભિન્નતા ‘શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાઠપૂર્તિ’૩૫ કાવ્ય-સંગ્રહ’ના પ્રથમ વિભાગના ૭૮ માં પૃષ્ઠમાંની ટીપમાં
મેં દુન્દુમિનાદ, રત્નની વૃષ્ટિ, પુષ્પ-વૃષ્ટિ, ગંધોદક વૃષ્ટિ અને વસ્ત્રોત્ક્ષેપ એમ જો પાંચ દિવ્યો ગણાવ્યાં છે તેમાં પણ
છે, પરંતુ તે ઉલ્લેખ મેં ત્રિશષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્રના પ્રથમ પર્વના તૃતીય સર્ગમાંના નીચે મુજબના ૨૬૬માંથી
૩૦૦ માં શ્લોક સુધીના આધારે કર્યો છે.

“ દિવિ દુન્દુમયો નેદુ: , પ્રતિનાદોન્મદિષ્ણવ: ।
શ્રેયાંસશ્રેયસાં રથાત્તિ-કરા વૈતાલિકા ઇવ ॥
રત્નવૃષ્ટિરમૂચ્છ્રેયાં-સૌકસિ ત્રિદિવૌકસામ્ ।
સમમાનન્દસમ્ભૂત-જનનેત્રાશ્રુવૃષ્ટિસિ: ॥
દિવો દેવા: પશ્ચવર્ણ-પુષ્પવૃષ્ટિઃ વિતેનિરે ।
પૃથ્વીં પૂજયિતુમિવ, સ્વામિમાદપવિત્રિતામ્ ॥
સર્વામરદ્વકુસુમ-નિસ્યન્દૈરિવ સશ્ચિતૈ: ।
ચક્રુગન્ધામ્બુભિર્વૃષ્ટિઃ, ત્રિવિષ્ટપસદસ્તદા ॥
વિદયાનો દિવં દોઘ્યદ્-વિચિત્રાન્નમયોમિવ ।
ચેલોત્ક્ષેપ: સુરનરૈ-શ્વક્રે ચામરસોદર: ॥ ”

[अर्घत्रयोदशकोटी उत्कृष्टा तत्र भवति वसुधारा ।

अर्घत्रयोदशलक्षा जघन्या भवति वसुधारा ॥]

विशेषभां आ वातने पुष्टि आपता तेभञ्ज श्रीपार्श्वनाथे करेला प्रथम पारलुक्ता समये प्रकट थयेलां पांच दिव्यो उपर प्रकाश पाउता श्रीहेमविजयगणिकृत श्रीपार्श्वनाथचरित्रना पांचभा सर्गना नीचे मुळपना श्लोको २७७ करवाभां आवे तो अस्थाने नहि गणाय.

“अहो दानमिति स्पष्टोद्-घोषणा खे समुद्ययौ ।

दिवि दुन्दुभयोर्नेदु-द्युसद्भिस्ताडितास्तदा ॥ १६० ॥

अर्धाधिका द्वादशसु, काञ्चनानां च कोटयः ।

अर्हदानैकसन्तुष्टैः, सुरैस्तत्र वितेनिरे ॥ १६१ ॥

गन्धोदकानि भूरीणि, भूरीणि कुसुमानि च ।

वासांसि देवदूष्याणि, ववृषुस्तत्र नाकिनः ॥ १६२ ॥”

* * * *

अत्युज्ज्वलं तव यशः प्रथितं त्रिलोक्यां

शेषार्णवेन्दुमिषतः कृतरूपभेदम् ।

पातालमर्त्यदिवि सञ्चरते यथेष्टं

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

अन्वयः

त्रिलोक्यां प्रथितं शेष-अर्णव-इन्दु-मिषतः कृत-रूप-भेदं त्रिजगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत् तव अति-उज्ज्वलं यशः पाताल-मर्त्य-दिवि यथा-इष्टं सञ्चरते ।

श्लोकार्थ

अति=अतिशय.

उज्ज्वल=उज्ज्वल.

अत्युज्ज्वलं=अतिशय उज्ज्वल.

तव (मू० युष्मद्)=तारी.

यशः (मू० यशस्)=यश, कीर्ति.

प्रथितं (मू० प्रथित)=प्रसिद्ध थयेल.

त्रिलोक्यां (मू० त्रिलोकी)=त्रैलोक्यने विप.

शेष=आडी.

अर्णव=समुद्र.

इन्दु=शशी, चन्द्र.

मिष=मिष, अक्षानुं.

शेषार्णवेन्दुमिषतः=आडीना समुद्र अने शशीना मिषथी.

कृत (धा० कृ)=करेल.

रूप=रूप.

भेद=भेद.

कृतरूपभेदं=कर्यो छे रूपतो भेद जेणे अर्थुं.

पाताल=पाताण, अधोलोक.

मर्त्य=मर्त्य.

दिव=स्वर्ग.

पातालमर्त्यदिवि=पाताण, मर्त्य अने स्वर्गभां.

सञ्चरते (धा० चर्)=संचरते छे.

यथा=जेभ.

इष्ट (धा० इष्)=छेच्छेल.

यथेष्टं=मरुण मुळप.

प्रख्यापयत् (धा० ख्या)=प्रसिद्ध करतुं.

त्रि=त्रयु.

जगत=दुनिया, लोक.

त्रिजगतः=त्रयु लोकता.

परमेश्वरत्वं (मू० परमेश्वरत्व)=परमेश्वरपणाने.

પદાર્થ

“ (હે નાથ !) અતિશય ઉજ્જવળ, ત્રૈલોક્યમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી, ખાકીના સમુદ્ર અને શશીના મિષથી અન્ય અન્ય રૂપવાળી તેમજ ત્રણે લોકમાં (તારા) પરમ ઐશ્વર્યને પ્રકટપણે કહેતી એવી તારી કીર્તિ પાતાળ, મર્ત્ય અને સ્વર્ગ (એ ત્રણ લોક)માં મરણ મુજબ સંચરે છે.”—૩૧

સ્પષ્ટીકરણ

કવિ-સમય—

આ પદમાં કવિરાજ કીર્તિને સમુદ્રાદિક વિવિધ રૂપ ધારણ કરેલી સૂચવી કીર્તિનો શ્વેત વર્ણ માનવાના કવિ-સમયનો નિર્દેશ કર્યો હોય એમ જણાય છે. કીર્તિને શ્વેતવર્ણી માનવામાં આવે છે એ વાતની કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત કાવ્યાનુશાસન (૫૦ ૧૨)ની નીચે મુજબની પંક્તિ સાક્ષી પૂરે છે:—

“ ગુણસ્ય યથા—યશોહાસાદૌ શૌક્લ્યસ્ય, અયશઃ પાપાદૌ કાષ્ઠ્યસ્ય, ક્રોધાનુરાગયો રક્તત્વસ્ય.”

* * * *

ત્વજ્જન્મમજ્જનવિધિં સવિધં(ધિં ?) સુમેરૌ

કુર્વન્ત એવ વરતીર્થસમુદ્ભવાનિ ।

મૃત્સ્નાદિમડ્ગલમહૌષધિજીવનાનિ

પદ્માનિ તત્ર વિબુધાઃ પરિકલ્પયન્તિ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

સુમેરૌ સવિધં(ધિં) ત્વત્-જન્મન્-મજ્જન-વિધિં કુર્વન્તઃ વિબુધાઃ તત્ર વર-તીર્થ-સમુદ્ભવાનિ મૃત્સ્ના-આદિ-મડ્ગલ-મહત્-ઔષધિ-જીવનાનિ પદ્માનિ પરિકલ્પયન્તિ એવ ।

શબ્દાર્થ

જન્મન્=જન્મ.
મજ્જન=રેનાન.
વિધિ=કાર્ય.

ત્વજ્જન્મમજ્જનવિધિં=તારા જન્મ-રેનાનના કાર્યને.
સવિધં(ધિં ?)=વિધિપૂર્વક
સુમેરૌ (મૂં સુમેર)=મેરૂ ઉપર.

૧-૨ ‘ જન્મ ’ એમ પણ સંભવી શકે છે, કેમકે આ શબ્દ શ્રીયુત વૌરાહીત શબ્દ-ચિંતામણી (સંસ્કૃત-ગુજરાતી કોશ)માં તેમજ શ્રીયુત વૈદ્યકૃત સ્ટાન્ડર્ડ સંસ્કૃત-અંગ્રેજી કોશમાં પણ નજરે પડે છે. વળી વાચનાત્યાય શ્રીસાધુ-સુન્દરગણિકૃત શ્રીશબ્દરત્નાકરેના છઠ્ઠા કાણ્ડનો નિમ્ન-લિખિત પ્રથમ શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

“ લોકે વિષ્ટવં પિષ્ટવં જગતી જગત્પ્રાણિનિ ।

જન્યુ-જન્તૂ ઉદ્ભવે ષણ્ જન્મ જન્મોઽભિયાં જનિઃ ॥ ”

૩ મેરૂ કહો કે સુમેરૂ કહો તે એકજ છે એ વાતની અભિધાન-ચિંતામણિ (કાં ૪, શ્લોક ૯૧)ની સ્વોપસ્ટ ટીકાની નીચે મુજબની પંક્તિ સાક્ષી પૂરે છે:—

“ સુમેરૂ(રોઃ) મેરોરભિમાર્થઃ, હન્દ્રો મહેન્દ્રવત્ ”

कुर्वन्तः (मू० कुर्वन्त)=करनारा.

एव=ए.

चर=उत्तम.

तीर्थ=तीर्थ.

समुद्भव=उत्पत्ति.

वरतीर्थसमुद्भवानि=उत्तम तीर्थमां उत्पत्ति छे जेनी
ऐवां.

मृत्स्ना=सुगंधी भटोडी, भुशभोदार भाटी.

आदि=प्रारंभ.

मङ्गल=भंगण.

महत्=भोटुं.

आर्षधि=आर्षधि.

जीवन=जण, पाणी.

मृत्स्नादिमङ्गलमहौषधिजीवनानि=भाटी विगेरे
भंगण, महौषधि अने जण छे जेने विषे ऐवां.

पद्मानि (मू० पद्म)=पद्मो.

तत्र=त्वां.

विबुधाः (मू० विबुध)=देवो.

परिकल्पयन्ति (धा० कृप्)=रथे छे.

पदार्थ

“ भे३ (पर्वत) उपर (हे नाथ !) तारे विधिपूर्वकं जन्माक्षिपेकं करनारा देवो त्यां उत्तम तीर्थमां उत्पन्न थयेत्तां ऐवां तथा सुगंधी भाटी वगेरे भंगण, महौषधि तेभज जणवाणां ऐवां पद्मो रथे छेज्.”—३२

* * * *

त्वत्केवलानुभवतेजतुलां लभेत

ज्ञानं न चेतस्सुरस्य कषायवश्यात् ।

यादृग् मरीचिरचना हि सहस्ररश्मे-

स्तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अन्वयः

इतर-सुरस्य ज्ञानं च कषाय-वश्यात् त्वत्-केवल-अनुभव-तेज-तुला न लभेत, हि यादृक् सहस्र-रश्मेः मरीचि-रचना तादृक् विकाशिनः अपि ग्रह-गणस्य कुतः ? ।

शब्दार्थ

केवल=केवल (ज्ञान).

अनुभव=अनुभव.

तेज (म्)=तेज, प्रकाश.

तुला=तुलना, सरभाभणी.

त्वत्केवलानुभवतेजतुलां=तारा केवल (ज्ञान)इप अनु-
भवना तेजनी तुलनाने.

लभेत (धा० लभ्)=पामे.

ज्ञानं (मू० ज्ञान)=ज्ञान, बोध.

न=नहि.

च=पादपूर्तिइप अन्यथ.

इतर=अ-थ.

सुर=देव.

इतरसुरस्य=अन्य देवतुं.

कषाय=कषाय.

वश्यात्=ताभेदार.

कषायवश्यात्=कषायने वश होवाथी.

यादृक् (मू० यादृक्)=ज्येथी.

मरीचि=किरेणु.

रचना=रचना, गोडवणी.

मरीचिरचना=किरेणोनी रचना.

हि=केभके.

सहस्र=हजार.

रश्मि=किरेणु.

સહસ્રરશ્મેઃ=સૂર્યના.

તાદૃક્ (મૂં તાદૃશ)=તેવી.

કુતઃ=ક્યાંથી.

ગ્રહ=ગ્રહ.

ગણ=સમૂહ.

ગ્રહગણસ્ય=ગ્રહોના સમૂહની.

વિકાશિનઃ (મૂં વિકાશિન્)=પ્રકાશમાન.

અપિ=પણ.

પદાર્થ

“(હે નાથ !) અન્ય દેવતું જ્ઞાન ક્ષાયને વશ હોવાને લીધે તારા કેવલ (જ્ઞાન) રૂપી અનુભવના તેજની તુલનાને ન પામે’ (એ યથાર્થ છે); કેમકે સૂર્યનાં કિરણોની જેવી રચના હોય, તેવી પ્રકાશિત ગ્રહોના સમુદાયનાં કિરણોની પણ ક્યાંથી હોય ? ”—૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

‘ તેજ ’ શબ્દ સંબંધી વિચાર—

આ પદમાં ‘ ત્વત્કેવલાનુભવતેજતુલાં ’ માં જે ‘ તેજ ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વાસ્તવિક નથી, કેમકે મૂળ શબ્દ તો તેજસ છે. તેજ તેમજ તેજસ ખંને હોય એવો ઉલ્લેખ કોઈ સ્થળે મારા જ્ઞેવામાં આવ્યો નથી. બાકી નલ અને નલસ, તપ અને તપસ, રજ અને રજસ તથા મહ અને મહસ એ શબ્દો તો છે. એ વાતની વિશ્વકોશનો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે:—

“ નમં તુ નમસા સાકં, તપં ચ તપસા સહ ।

રજં ચ રજસા સાર્ધં, મહં ચ મહસા સમમ્ ॥ ”

આ કોશમાં ‘ તેજ ’ શબ્દના સંબંધમાં પણ આવેો ઉલ્લેખ હોય એમ મારા જ્ઞેવામાં આવ્યું નથી; તો પછી આ શબ્દ-પ્રયોગ વાસ્તવિક છે એમ કેમ કહી શકાય ?

આ પ્રયોગના સમાધાનાર્થે કદાચ એમ સૂચવવામાં આવે કે તેજનો તેજસ એવો શુદ્ધ પ્રયોગ કરવાથી વસંતલિલકા નામના છંદનો ભંગ થાય છે અને તેમ થાય તે ઇષ્ટ નથી, વાસ્તે સ્ નો લોપ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ આવું ઠાઠ ઉદાહરણ મારા જ્ઞેવામાં આવ્યું નથી. બાકી દીર્ઘાક્ષરને બદલે હ્રસ્વાક્ષરતું ઉદાહરણ તો કુમારસંભવના ચોથા સર્ગના ૧૬ મા શ્લોકમાં નજરે પડે છે, કેમકે ‘ રતિદુતિપદેષુ કોકિલાં ’ એ એના ત્રીજા ચરણમાં ‘ દૂતી’ને બદલે ‘ દુતિ’નો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આ સપ્રમાણ છે એ સૂચવવા એના દીકાકાર શ્રીમહાશ્વિનાથે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ પણ કર્યો છે:—

“ અપિ માષં મષં કુર્યાચ્છન્દોમજ્ઞે ત્યજેદ્ ગિરમ્ ”

અત્ર એમ પણ સમાધાન સંભવે છે કે જેમ સર્વ ધાતુઓથી-પચાદિનો અચ્ કે ઉણાદિનો અ આવી શકે છે એ નિયમને અનુસરીને તેજ શબ્દનો અત્ર પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હશે.

* * *

૧ અજ્ઞેન દેવોતું જ્ઞાન જ્ઞેન દેવોના જેટલું છે કે નહિ એ પ્રશ્ન બાબુએ રાખીએ તોપણ કષામથી કલુષિત વ્યક્તિના જ્ઞાન કરતાં કષામથી સર્વથા મુક્ત—વીતરાગતું જ્ઞાન હજાર દરજ્જે વિશેષ છે એ સિદ્ધાન્ત તો સર્વ કોઇને માન્ય હોય એમાં કહેવુંજ શું ?

ગર્ભાશયાદનુસમુદ્રતયોનિયન્ત્ર—

પીડાકદમ્બકકદર્થિતજન્તુરાશિમ્ ।

મીમં ચતુષ્ટયગતિપ્રભવૌ(વો)ગ્રનાગં

દૃષ્ટ્વા ભયં ભવતિ નો ભવદાશ્રિતાનામ્ ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

ગર્ભ-આશયાત્ અનુ-સમુદ્રત-યોનિ-યન્ત્ર-પીડા-કદમ્બક-કદર્થિત-જન્તુ-રાશિ મીમં ચતુષ્ટય-ગતિ-પ્રભવ-ઉગ્ર-નાગં દૃષ્ટ્વા ભવત્-આશ્રિતાનાં ભયં નો ભવતિ ।

શબ્દાર્થ

ગર્ભાશયાત્ (ગર્ભાશય)=ગર્ભાશયમાંથી.

અનુ=પછી.

સમુદ્રત (ધાં ગમ્)=ઉત્પન્ન થયેલ.

યોનિ=યોનિ, સ્ત્રીનો યુદ્ધ પ્રદેશ.

યન્ત્ર=યંત્ર, સાંચો.

પીડા=પીડા, દુઃખ.

કદમ્બક=સમૂહ.

કદર્થિત=પીડિત, દુઃખી થયેલ.

જન્તુ=જીવ.

રાશિ=સમુદાય.

સમુદ્રતયોનિયન્ત્રપીડાકદમ્બકકદર્થિતજન્તુરાશિ

=ઉત્પન્ન થયેલી યોનિ-યન્ત્રની પીડાના સમૂહથી

પીડા પમાડી છે પ્રાણીઓના સમૂહને જેણે એવા.

મીમં (મૂં મીમ)=ભયં કર.

ચતુષ્ટય=ચારનો સમૂહ.

ગતિ=ગતિ.

પ્રભવ=પ્રકૃષ્ટ ભવ, દીર્ઘ સંસાર.

ઉગ્ર=ભયં કર.

નાગ=હાથી.

ચતુષ્ટયગતિપ્રભવોગ્રનાગં=ચતુર્ગતિરૂપ દીર્ઘ સંસાર-

રૂપી ભયં કર હાથીને.

દૃષ્ટ્વા (ધાં દ્ર્શ)=લેખને.

ભયં (મૂં ભય)=ભય, ધીક.

ભવતિ (ધાં ભૂ)=થાય છે.

નો=નહિ.

ભવત્=આપ.

આશ્રિત=આશ્રય લીધેલ.

ભવદાશ્રિતાનાં=આપનો આશ્રય લીધેલાને.

પદાર્થ

“ ગર્ભાશયના (દુઃખ લોગવ્યા) પછી ઉત્પન્ન થયેલી યોનિ-યન્ત્રની પીડાના સમૂહથી જેણે પ્રાણિ-વર્ગને કષ્ટ આપ્યું છે એવા ચતુર્ગતિરૂપ દીર્ઘ સંસારરૂપી ભયં કર હાથીને જેણે આપનો આશ્રય લીધેલા (ભવ્ય જન)ને ભય થતો નથી.”—૩૪

સ્પષ્ટીકરણ

અર્થ-વિચાર—

અત્ર કોઇને એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય કે નાગ નો અર્થ હાથી કેમ કર્યો અને સર્પ કેમ ન કર્યો, તો એ કહેવું પડશે કે આ શંકા અસ્થાને છે; કારણકે આ શ્લોકથી મૂળ ભક્તામર-સ્તોત્રની જેમ કુંજરાદિક સંપ્રદી આઠ ભયોના વર્ણનનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે. અત્ર એમ સૂચના

૧ આ હકીકતને લક્ષમાં રાખીને અર્થાત્ મૂળ ભક્તામરના ૩૫ માં પદની જેમ આ કાવ્યના ૩૫માં પદમાં પણ સિંહ-ભયતું વર્ણન હોતું જોઇએ એમ માનીને એ પદના પાઠમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે; આથી મૂળ પાઠમાં જંદનો ભંગ કે અન્ય કોઇ દોષ જણાતો નથી.

કરવામાં આવે છે આ કાવ્યના ૪૧ માં પદમાં કુષ્ઠ-ભયનું વર્ણન છે, બ્યારે મૂળ ભકતામરમાં જલોદર-ભયનું વર્ણન છે એટલે અનુકરણરૂપ હેતુ વ્યભિચારી કરે છે તે તે પણ ન્યાય્ય નથી, કેમકે દુઃસાધ્ય રોગનું વર્ણન એ લક્ષ્ય-ખિન્દુ છે (જુઓ નમિત્રિણ સ્તોત્રનું ૧૮ મું પદ). વળી કવિરાજ સર્પ-ભયની વાત ૩૭ માં પદમાં વિચારે છે એ પણ ધ્યાનમાં લેતાં સર્પ અર્થ કરવાથી અનાવશ્યક પુનરુક્તિ થશે એ પણ લક્ષ્યમાં રાખવા જોવી હુકીકત છે.

* * * *

येन प्रचण्डतरमूर्त्तिधरावनीश—

मुख्याऽप्यनन्तजनता सकला प्रजग्धा ।

हिंस्रोप्रकालकुलसाध्वसदुर्भ(मृ)गारि—

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

येन प्रचण्ड-तर मूर्त्ति-धर-अवनी-ईश-मुख्या अपि सकला अनन्त-जनता प्रजग्धा, (सः) हिंस्र-उग्र-काल-कुल-साध्वस-दुर्-मृग-अरिः ते क्रम-युग-अचल-संश्रितं न आक्रामति ।

શબ્દાર્થ

येन (म० यद्)=જેનાથી.

प्रचण्डतर (म० प्रचण्ड)=અત્યંત પ્રચણ્ડ.

मूर्त्ति=દેહ.

धर=ધારણ કરનાર.

अवनी=પૃથ્વી.

ईश=નાથ.

मुख्या=મુખ્ય, પ્રધાન.

प्रचण्डतरमूर्त्तिधरावनीशमुख्या=અત્યંત પ્રચણ્ડ

દેહને ધારણ કરનારા પૃથ્વીપતિઓ પ્રમુખ.

अपि=પણ.

अनन्त=અનન્ત, અપાર.

जनता=લોક.

अनन्तजनता=અનન્ત લોક.

सकला (म० सकल)=(૧) સમગ્ર, (૨) કળાયુક્ત.

प्रजग्धा (म० प्रजग्धा)=ખવાઇ ગયા.

हिंस्र=હિંસાત્મક, ક્રૂર.

उग्र=ભયંકર.

काल=યમ.

कुल=કુળ, વંશ.

साध्वस=ભય, ત્રાસ.

दुर्=દુષ્ટતાવાચક શબ્દ.

मृग=હરણ.

अरि=શત્રુ.

हिंस्रोप्रकालकुलसाध्वसदुर्भ(मृ)गारि:=ક્રૂર, ભયંકર
યમના કુળને ભયરૂપ દુષ્ટ સિંહ.

न=નહિ.

आक्रामति (घा० क्रम)=આક્રમણ કરે છે.

क्रम=ચરણ.

युग=યુગલ, બે.

अचल=પર્વત.

संश्रित (घा० श्रि)=રૂઢી રીતે આશ્રય લીધેલ.

क्रमयुगाचलसंश्रितं=ચરણ-યુગલરૂપ પર્વતનો રૂઢી
રીતે આશ્રય લીધેલાને.

ते (म० युष्मद्)=તારા.

પદાર્થ

“જેણે અત્યંત પ્રચણ્ડ દેહને ધારણ કરનારા (રાવણ જેવા) પણ પૃથ્વી-પતિઓ પ્રમુખ અનન્ત લોકોનું ભક્ષણ કર્યું, તે કર ભયંકર કાળના કુળને (પણ) ભયરૂપ (અર્થાત્ યમરાજના

કસ્તાં પણ અતિશય ધાતકી અને ભયંકર) એવો દુષ્ટ સિંહ તારા ચરણ-યુગલરૂપ પર્વતનો રૂડી રીતે આશ્રય લીધેલા (પ્રાણી)નું આક્રમણ કરતો નથી.”—૩૫

* * * *

યસ્મિન્નભિજ્વલતિ દ(દે)હ્યતિસારભૂત—

મિષ્ટાર્થનાશકમનર્થકરં પરમ્ (તમ્ ?) ।

ક્રોધાનલં વિમલશાન્તરસપ્રમોષં

ત્વન્નામકીર્તનજલં શમયત્યશેષમ્ ॥ ૩૬ ॥

અન્વય:

યસ્મિન્ દેહિન્-અતિ-સારભૂતં અભિજ્વલતિ (તં) દુષ્ટ-અર્થ-નાશકં અનર્થકરં પરં ચ વિમલ-શાન્ત-રસ-પ્રમોષં ક્રોધ-અનલં ત્વન્-નામન્-કીર્તન-જલં અશેષં શમયતિ ।

શીખરાર્થ

યસ્મિન્ (મૂં યદ્)=જે.

અભિજ્વલતિ (ધાં જ્વલ્)=એમને બળે છે.

દેહિન્=પ્રાણી, જીવ.

અતિ=અતિશયતાવાચક અવ્યય.

સારભૂત=સારરૂપ.

દેહ્યતિસારભૂતં=જીવોને અતિશય સારરૂપ.

દુષ્ટ (ધાં ઇષ્ટ)=દુષ્ટ, વાંછેલ.

અર્થ=પદાર્થ.

નાશક=નાશ કરનાર.

મિષ્ટાર્થનાશકં=વાંછિત પદાર્થનો નાશ કરનાર.

અનર્થ=અનિષ્ટ.

કર=કરનાર.

અનર્થકરં=અનર્થકારી.

પરં=પાદપૂર્તિરૂપ અવ્યય.

ચ=વળી.

ક્રોધ=ક્રોધ, ગુસ્સો.

અનલ=અગ્નિ.

ક્રોધાનલં=ક્રોધરૂપ અગ્નિને.

વિમલ=નિર્મળ.

શાન્ત=શાન્ત.

રસ=રસ.

પ્રમોષ=લૂંટનાર.

વિમલશાન્તરસપ્રમોષં=નિર્મળ શાન્ત રસને લૂંટનાર.

નામન્=નામ.

કીર્તન=કીર્તન.

જલ=જળ, પાણી.

ત્વન્નામકીર્તનજલં=તારા નામના કીર્તનરૂપી જળ.

શમયતિ (ધાં શમ્)=શાંત પાડે છે.

અશેષં=સંપૂર્ણ રીતે.

પદ્યાર્થ

“ જેને વિષે (અર્થાત્ જેના ઉદ્દય દરમ્યાન) જીવોના અતિશય સારભૂત (તપ, શમ, જ્ઞાન, દર્શન, સંયમ ઇત્યાદિ પદ્યાર્થ) બળી બળે છે, તે, વાંછિત વસ્તુ (મોક્ષ)ના વિનાશક, અનર્થકારી અને વળી નિર્મળ શાન્ત રસને લૂંટનાર એવા ક્રોધરૂપી અગ્નિને તારા નામ-કીર્તનરૂપ જળ સંપૂર્ણ રીતે શાંત કરે છે (ઝાળવી નાંખે છે).”—૩૬

સ્પષ્ટીકરણ

કોપ-કદર્થન—

ક્રોધના સંબંધમાં વીર-ભક્તામર (પૃં ૩૨-૩૩) માં, ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (પૃં ૨૨) માં તેમજ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૧૬૧) માં વિચાર કરેલા હોવાથી એ

संभंधमां कंठ विशेष उल्लेख न करतां शतार्थिक श्रीसोमप्रभसूरिकृत सिन्दूर-प्रकर याने सूक्त-
मुक्तावलीमांथी नीचे मुद्रणनां ४५ मा अने ४७ मा अये ये पद्योऽ २७७ कंठं धुं.

“यो मित्रं मधुनो विकारकरणे सन्त्राससम्पादने
सर्पस्य प्रतिबिम्बमङ्गदहने सप्तार्चिषः सोदरः ।
चैतन्यस्य निषूदने विषतरोः सब्रह्मचारी चिरं
स क्रोधः कुशलाभिलाषकुशलैर्निर्मूलमुन्मूल्यताम् ॥—शार्दूल०
सन्तापं तनुते भिनत्ति विनयं सौहार्दमुत्सादय-
त्युद्वेगं जनयत्यवद्यवचनं सूते विधत्ते कलिम् ।
कीर्तिं कृन्तति दुर्मतिं वितरति व्याहन्ति पुण्योदयं
दत्ते यः कुगतिं स हातुमुचितो रोषः सदोषः सताम् ॥”—शार्दूल०

आ ये पद्यो उपरथी पद्य कोध नहि करवानो निश्चय थाय अने ते अभलमां भूकय, तो सुभ
तो मांग्या विना आवी भणशेऽ.

* * * *

वैषम्यदोषविषदूषितजीववर्गो

विद्विष्टदुष्टमदनाख्यमहोरगेन्द्रः ।

विश्वत्रयप्रभविता विलुठेत् तस्य

त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

अन्वयः

यस्य पुंसः हृदि त्वत्-नामन्-नागदमनी (वर्तते), तस्य वैषम्य-दोष-विष-दूषित-जीव-वर्गः
विश्व-त्रयी-प्रभविता विद्विष्ट-दुष्ट-मदन-आख्य-महत्-उरग-इन्द्रः न विलुठेत् ।

शब्दार्थ

वैषम्य=विषमता.

दोष=दोष, अपराध.

विष=विष, अर.

दूषित=दूषित, दोष-ग्रस्त.

जीव=प्राणी.

वर्ग=समूह.

वैषम्यदोषविषदूषितजीववर्गः=विषमताना दोषरूपी
विषथी दूषित कर्मो छे प्राणीग्राना समूहने जेणे
अवे.

विद्विष्ट=अत्यंत द्वेषी (?)

दुष्ट=दुष्ट, पराज.

मदन=कामदेव.

आख्या=नाम.

महत्=भोरो.

उरग=सर्प, साप.

इन्द्र=उत्तमतावायक शब्द.

विद्विष्टदुष्टमदनाख्यमहोरगेन्द्रः=अत्यंत द्वेषी तेमज
दुष्ट अवेो कामदेव नामनो भोरो सर्पराज.

विश्व=जगत, लोक.

त्रय=त्रयुतो समूह.

प्रभवितु=पराक्रमी.

विश्वत्रयप्रभविता=त्रैलोक्यमां पराक्रमी.

विलुठेत् (धा० लृट्)=स्पर्शी करे.

ન=નહિ.

તસ્ય (મૂ० તદ્)=તેને.

નામન્=નામ.

નાગદમની=સાપને વશ કરનારી જડી.

ત્વન્નામનાગદમની=તારા નામરૂપી નાગ-દમની.

હદિ (મૂ० હદ્)=હૃદયમાં.

યસ્ય (મૂ० યદ્)=જેના.

પુંસઃ (મૂ० પુંસ)=પુરુષના.

પદાર્થ

“(હે નાથ !) જ પુરુષના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગ-દમની છે, તેને, જણે વિષમતાના દોષરૂપી વિષથી પ્રાણીઓના સમૂહને દૂષિત કર્યો છે એવો, ત્રૈલોક્યનો પરાભવ કરનારો તેમજ અત્યંત દ્રેષી તથા દુષ્ટ એવો મદન નામનો મોટો સર્પરાજ સ્પર્શ (પણ) કરે નહિ, (તો પછી બાધા તો કરેજ શાનો ?)” —૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રયોગ-વચાર

‘વિશ્વત્રયપ્રમવિતા’માં ય ની પછી પ્ર એ સંયુક્ત વ્યંજન હોવાથી ય ને લધુ ન ગણતાં ગુરૂ ગણી શકાય છે અને તેમ યતાં છંદનો ભંગ થતો નથી, પરંતુ અત્ર એમ કોઈ પ્રશ્ન કરે કે પ્ર અને હૂ સિવાયના સંયુક્ત વ્યંજનો પાછળ આવતાં આગલો વર્ણ ગુરૂ ગણાય છે, બ્યારે પ્ર અને હૂ હોય ત્યારે ક્વચિત્ તેમ ગણાય છે તેનું શું ? આથી અત્ર ય ને ગુરૂ ગણવાનું જો વિવાદાસ્પદ રહેતું હોય તો વિશ્વત્રયીપ્રમવિતા એમ પાઠ ફેરવવો યોગ્ય છે.

* * *

અન્તર્ગતપ્રબલદુર્જયમોહસૈન્યં

કામાદિકોટિભટલુઠિતધર્મધૈર્યમ્ ।

ચૈતન્યવિપ્લુતિકરં ચ યથાઠ્ઠકતાપાત્

ત્વત્કીર્તનાત્ તમ ઇવાશુ ભિદામુપૈતિ ॥ ૩૮ ॥

અન્વયઃ

કામ-આદિ-કોટિ-ભટ-લુઠિત-ધર્મ-ધૈર્ય ચૈતન્ય-વિપ્લુતિ-કરં ચ અન્તર્-ગત-પ્રબલ-દુર્જય-મોહ-સૈન્યં ત્વત્-કીર્તનાત્ યથા ઠ્ઠક-તાપાત્ તમઃ ઇવ ભિદાં ઉપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

અન્તર્=અંદર.

ગત (ધા० ગમ્)=ગયેલ.

પ્રબલ=પરાક્રમી.

દુર્જય=દુઃખે કરીને જીતી શકાય તેવું.

મોહ=મોહ, મોહનીય કર્મ.

સૈન્ય=સેના, ફોજ.

અન્તર્ગતપ્રબલદુર્જયમોહસૈન્યં=આન્તરિક, પરાક્રમી તેમજ દુર્જય એવી મોહની સેના.

કામ=કામદેવ.

આદિ=શરૂઆત.

કોટિ=કરોડ.

ભટ=થોહો, લડવૈયો.

૧ ‘અન્તર્ગત પ્રબલ’ એમ પાઠ ફેરવવો જોઈએ કે નહિ તેના સંબંધમાં ૩૭ મા શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ જોવું.

લુપ્તિત (ધા० ભુષ્ટ)=લૂટેલું, હરી લીધેલું.

ધર્મ=ધર્મ.

ધૈર્ય=ધૈર્ય, ધીરજ.

કામાદિકોટિમટલુપ્તિતધર્મધૈર્ય=કામદેવ પ્રમુખ
કરોડો યોદ્ધાઓ દ્વારા લૂંટાવ્યું છે ધર્મરૂપ ધૈર્ય જેણે એવું.

ચૈતન્ય=ચેતના, જ્ઞાન.

વિપ્લુતિ=નાશ.

કર=કરનાર.

ચૈતન્યવિપ્લુતિકર=ચેતનાનો નાશ કરનાર.

ચ=વળી.

યથા=જેમ, જેવી રીતે.

અર્ક=સૂર્ય.

તાપ=પ્રતાપ.

અર્કતાપાત્=જેમ સૂર્યના પ્રતાપથી.

કીર્તન=કીર્તન.

ત્વત્કીર્તનાત્=તારા કીર્તનથી.

તમઃ (મૂ० તમસ્)=અંધકાર.

હવ=પાદપૂર્તિરૂપ અવ્યય.

આશુ=સત્વર, જલદી.

મિદાં (મૂ० મિદા)=નાશનો.

ઉપૈતિ (ધા० ઇ)=પામે છે.

પદ્યાર્થ

“ જેમ સૂર્યના પ્રતાપથી અંધકાર નાશ પામે છે તેમ કામાદિક યોદ્ધાઓ દ્વારા જેણે ધર્મ અને ધૈર્ય લૂંટાવ્યાં છે તેમજ જે ચૈતન્યનો વિનાશ કરનાર છે એવી આન્તરિક, પરાક્રમી અને દુર્જય મોહની સેના તારા કીર્તનથી નાશ પામે છે.”—૩૮

* * *

પ્રાગુગ્રયોગધરયોગિવિધૂતધૈર્યે

પ્રૌઢાષ્ટકર્મમટમજ્જનઘોરયુદ્ધે ।

તસ્મિન્નમૂતવિજયં ગુણસદ્ધમુખ્યા—

સ્ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

ત્વત્-પાદ-પદ્મજ-વન-આશ્રયિણઃ ગુણ-સદ્ધ-મુખ્યાઃ તસ્મિન્ ઉગ્ર-યોગ-ધર-યોગિન્-વિધૂત-ધૈર્યે
પ્રૌઢ-અષ્ટન્-કર્મેન્ -મટ-મજ્જન-ઘોર-યુદ્ધે પ્રાગ્ અમૂત-વિજયં લભન્તે ।

શબ્દાર્થ

પ્રાક્=પૂર્વે.

ઉગ્ર=તીવ્ર.

યોગ=યોગ.

ધર=ધરનાર.

યોગિન્=યોગી.

વિધૂત (ધા० ધૂ)=વિશેષે કરીને ત્મજ દેવાયેલ.

ધૈર્ય=ધૈર્ય, ધીરજ.

ઉગ્રયોગધરયોગિવિધૂતધૈર્યે=તીવ્ર યોગ ધારણ કર-

નારા યોગી વડે વિશેષે કરીને ત્મજ દેવાયું છે

ધૈર્ય જેને વિશે એવા.

પ્રૌઢ=ઉદ્ધત.

અષ્ટન્=આઠ.

કર્મેન્=કર્મ.

મટ=યોદ્ધો, લડવૈયો.

મજ્જન=ભંગાણુ.

ઘોર=ભયંકર.

યુદ્ધ=લડાઈ, સંગ્રામ.

પ્રૌઢાષ્ટકર્મમટમજ્જનઘોરયુદ્ધે=ઉદ્ધત આઠ કર્મરૂપ

યોદ્ધાઓ વડે ભંગાણુ પડેલા ભયંકર યુદ્ધમાં.

તસ્મિન્ (મૂ० તદ્)=પ્રસિદ્ધ.

અ=નિષેધવાચક શબ્દ.

મૂત (ધા० મૂ)=અથેલ.

વિજય=વિજય, ક્ષેત્ર.

અમૂતવિજયં=નહિ થયેલા વિજયને.

ગુણ=ગુણ.

સદ્ગુણ=સમૂહ.

મુખ્ય=મુખ્ય, પ્રધાન.

ગુણસદ્ગુણમુખ્યાઃ=ગુણોના સમૂહ વડે પ્રધાન.

પાદ=ચરણ.

પદ્મજ=કમળ.

વન=વન.

આશ્રયિન્=આશ્રય લેનાર.

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ=તારા ચરણ-કમલરૂપી વનનો આશ્રય લેનારા.

લભન્તે (ધા० લભ)=પામે છે.

પદાર્થ

“ (હે નાથ !) તારા ચરણ-કમલરૂપ વનનો આશ્રય લેનારા મનુષ્યો ગુણોના સમૂહ વડે પ્રધાન (બની), સુપ્રસિદ્ધ તથા ઉચ્ચ યોગને ધારણ કરનારા યોગીઓએ પણ જોને વિષે ધૈર્ય સજી દીધું છે એવા તેમજ ઉદ્ધત આઠ કર્મરૂપ યોદ્ધાઓ વડે લંગાણ પડેલા ભયંકર યુદ્ધમાં પૂર્વે નહિ (પ્રાપ્ત) થયેલા એવા વિજયને પામે છે.”—૩૬

* * * * *

મૂયિષ્ઠજન્મનિધનોરુગમીરનીર—

યોગાપયોગલહરીગદમીનભર્તુઃ ।

પારં ત્વદીપ્સિતજના ભવસાગરસ્ય

ત્રાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

મૂયિષ્ઠ-જન્મ-નિધન-ઉરુ-ગમીર-નીર-યોગ-અપયોગ-લહરી-ગદ-મીન-ભર્તુઃ ભવ-સાગરસ્ય પારં ત્વત્-ઈપ્સિત-જનાઃ ભવતઃ સ્મરણાદ્ ત્રાસં વિહાય વ્રજન્તિ ।

શબ્દાર્થ

મૂયિષ્ઠ=ખડુ.

જન્મ=જન્મ, ઉત્પત્તિ.

નિધન=મૃત્યુ, મરણ.

ઉરુ=ધણું.

ગમીર=ગિંદુ.

નીર=જળ, પાણી.

યોગ=યોગ, જોડાવું તે.

અપયોગ=વિયોગ, દૂર થવું તે.

લહરી=તરંગ, મોટું મોજું.

ગદ=રોગ.

મીન=મત્સ્ય, માછલું.

ભર્તુઃ=ધારણ કરનાર.

મૂયિષ્ઠજન્મનિધનોરુગમીરનીરયોગાપયોગલહરી-

ગદમીનભર્તુઃ=અનેક જન્મ-મરણરૂપ ધણા ગિંદા

પાણી, યોગનો વિયોગ કરનારા તરંગો તેમજ

રોગરૂપી મત્સ્યને ધારણ કરનારા.

પારં (મૂ० પાર)=પારને, કડીને.

ઈપ્સિત (ધા० આપ)=મેળવવા ઇચ્છેલ.

જન=લોક.

ત્વદીપ્સિતજનાઃ=તને મેળવવાની ઇચ્છા રાખનારા

લોકો.

૧ મૂળ ભક્તામર સ્તોત્રની જેમ આ કાવ્યમાં યુદ્ધના વર્ણન માટે બે પદો રચવામાં આવ્યાં છે.

૨-૩ યોગ એટલે શુભ વ્યાપાર અને અપયોગ એટલે દુષ્ટ વ્યાપાર એમ પણ અર્થ સંભવે છે. અત્ર વ્યાપારથી કાર્યિક, વાચિક અને માનસિક ત્રણે સમજી શકાય તેમ છે.

ભવ=સંસાર.
 સાગર=સાગર, સમુદ્ર.
 ભવસાગરસ્ય=સંસારરૂપ સમુદ્રના.
 ત્રાસં (મૂં ત્રાસ)=ત્રાસને, ભયને.

વિહાય (ધાં હા)=છોડીને, ત્યજીને.
 ભવતઃ (મૂં ભવત્)=આપના.
 સ્મરણાત્ (મૂં સ્મરણ)=સ્મરણથી.
 વ્રજન્તિ (ધાં વ્રજ્)=પામે છે.

પદ્યાર્થ

“ તને પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રાખનારા લોકો ધણાં જન્મ અને મરણરૂપ ખડુ ઊંડા જળને તથા (પુત્ર, પત્ની પ્રમુખ પરિવારના) યોગનો વિયોગ કરનારા તરંગોને તેમજ રોગરૂપ મત્સ્યોને ધારણુ કરનારા એવા સંસાર-સાગરના પારને તારા સ્મરણથી નિર્ભયપણે પામે છે.”—૪૦

* * *

શ્વિત્રોપવિ(ચિ ?)ત્રિતવિરૂપનિરૂપિતાઙ્ગાઃ

સ્વોપાત્તદુર્લલિતકર્મવિપાકવિદ્ધાઃ ।

તેઽપિ ત્વદીયપદપદ્મપરીષ્ટિપુણ્યા—

ન્મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

સ્વ-ઉપાત્ત-દુર્-લલિત-કર્મન્-વિપાક-વિદ્ધાઃ શ્વિત્ર-ઉપવિ(ચિ)ત્રિત-વિરૂપ-નિરૂપિત-અઙ્ગાઃ
 તે મર્ત્યાઃ અપિ ત્વદીય-પદ-પદ્મ-પરીષ્ટિ-પુણ્યાત્ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

શ્વિત્ર=સફેદ કોઠ.
 ઉપચિત્રિત=ચીતરેલું.
 વિરૂપ=ખરાય રૂપવાળો, ખેડોળ.
 નિરૂપિત (ધાં રૂપ)=જોવાયેલ.
 અઙ્ગા=હેલ, શરીર.
 શ્વિત્રોપચિત્રિતવિરૂપનિરૂપિતાઙ્ગાઃ=સફેદ કોઠ વડે ચીતરાયેલો અને (એથી કરીને) ખેડોળ દેખાય છે હેલ જેનો એવા.

સ્વ=પોતાનું.
 ઉપાત્ત=અહણુ કરેલ.
 દુર્લલિત=દુષ્ટ ચેષ્ટાવાળું.
 કર્મન્=કર્મ.

વિપાક=અનુભવ.
 વિદ્ધ (ધાં વિધ્)=વીધાયેલ.
 સ્વોપાત્તદુર્લલિતકર્મવિપાકવિદ્ધાઃ—પોતા અહણુ કરેલાં દુષ્ટ ચેષ્ટાવાળાં કર્મના વિપાકથી વીધાયેલ.

તે (મૂં તદ્)=પ્રસિદ્ધ.
 અપિ=પણ.
 ત્વદીય=તારું.
 પદ=ચરણ.
 પદ્મ=પદ્મ, કમળ.
 પરીષ્ટિ=અર્ચન, પૂજન.
 પુણ્ય=પુણ્ય.
 ત્વદીયપદપદ્મપરીષ્ટિપુણ્યાત્=તારા ચરણ-કમળની પૂજનના પુણ્યથી.
 મર્ત્યાઃ (મૂં મર્ત્ય)=માનવો.
 ભવન્તિ (ધાં ભૂ)=થાય છે.
 મકરધ્વજ=મહત.
 તુલ્ય=સમાન.
 રૂપ=સૌન્દર્ય.
 મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ—મહતના સમાન સૌન્દર્ય છે જેમનું એવા.

પદાર્થ

“ પોતે ગ્રહણ કરેલાં દુષ્ટ ચૈષ્ટાવાળાં કર્મના વિપાક વડે વીધાયેલા અને (એથી કરીને તો) સફેદ ડોઢ વડે ચીતરાયેલો હોવાથી જમનો દેહ કદરૂપો દેખાય છે એવા પ્રસિદ્ધ માનવો પણ તારા ચરણ-કમળના અર્ચનના પુણ્યથી મદનના સમાન સૌન્દર્યવાળા થાય છે.”—૧૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

કોઢના ૧૮ પ્રકારો:—

આચારાંગસૂત્રની શ્રીશીલાંકાચાર્યકૃત વૃત્તિના ૨૩૫ માં પત્રાંકમાં સાત મહાકુષ્ઠ (ડોઢ) અને અચાર ક્ષુદ્ર કુષ્ઠ એમ એકંદર કોઢના ૧૮ ભેદોનો ઉલ્લેખ છે. આ પૈટી (૧) ચરણોદુમ્બર-કુષ્ઠ, (૨) નિરથ-કુષ્ઠ, (૩) જિહ્વા-કુષ્ઠ, (૪) કપાલ-કુષ્ઠ, (૫) કાકનક-કુષ્ઠ, (૬) પૌંડ-રિક-કુષ્ઠ અને (૭) દ્વુ-કુષ્ઠ એ ઉપર્યુક્ત સાત મહાકુષ્ઠ છે. આને મહાકુષ્ઠ તરીકે ઓળખાવવાનું કારણ એ છે કે આની અંદર સર્વ ધાતુઓનો અનુપ્રવેશ થતો હોવાથી તે અસાધ્ય છે. (૧) સ્થલાઙ્ક-કુષ્ઠ, (૨) મહાકુષ્ઠ, (૩) એક-કુષ્ઠ, (૪) ચર્મદ-કુષ્ઠ, (૫) પરિસર્પ-કુષ્ઠ, (૬) વિસર્પ-કુષ્ઠ, (૭) સિધ્ધ-કુષ્ઠ, (૮) વિચર્ચિકા-કુષ્ઠ, (૯) કિટિલ-કુષ્ઠ, (૧૦) પામા-કુષ્ઠ અને (૧૧) શતાઙ્ક-કુષ્ઠ એ ક્ષુદ્ર કુષ્ઠો છે. સામાન્ય રીતે વિચારતાં કુષ્ઠ રોગની ઉત્પત્તિ સન્નિ-પાતથી સંભવે છે, કિન્તુ તેના અવાન્તર ભેદોનો પ્રાદુર્ભાવ તો વાતાદિકના પ્રાપ્ત્યને આધીન છે.

આ સંબંધમાં વૈદ્યક હિતોપદેશ ગ્રંથના નવમા સમુદેશ તરફ નજર કરીશું તો માલુમ પડશે કે તેના નિમ્ન-લિખિત દ્વિતીય શ્લોકમાં જે છ પ્રકારના કુષ્ઠ ગણાવ્યા છે તેમાં શ્વિત્રનો સમાવેશ થાય છે—

“ ઉદુમ્બરં ૧ તથા શ્વિત્રં ૨, વિપાદી ૩ ગજચર્મ ૪ ચ ।

મળ્ડલં ૫ ચેતિ કુષ્ઠાનિ, પઠં ચર્મદલં ૬ ભવેત્ ॥”

આ ગ્રંથમાં આ સમુદેશના જે સાતમા તથા આઠમા શ્લોકમાં ૧૮ કુષ્ઠનાં નામ પણ નજરે પડે છે તે નીચે મુજબ છે:—

“ કપાલં ૧ કાકળં ૨ શ્વિત્રં ૩, મળ્ડલં ૪ કિટિમા ૫ ડલસમ્ ૬ ।

દદૂ ૭ ચર્મદલં ૮ પામા ૯, પુળ્ડરીકં ૧૦ શતવ્રણમ્ ૧૧ ॥

વિસ્ફોટો ૧૨ દુમ્બરં ૧૩ સિધ્ધમા ૧૪, ચર્મકુષ્ઠં ૧૫ વિપાદિકા ૧૬ ॥

ઋષ્યજિહ્વો ૧૭ વિચર્ચિશ્ચ ૧૮, કુષ્ઠાન્યષ્ટાદશાન્નિનામ્ ॥”

વળી આના છઠ્ઠા શ્લોકમાં તો કુષ્ઠની ઉત્પત્તિનું કારણ પણ સૂચવ્યું છે. આ રહ્યો તે શ્લોક:—

“ વાતપિત્તાદિદોષેળ, તથા પાપવશેન ચ ।

ભવન્તિ તામ્યનેકાનિ, દુઃખભોગાય દેહિનામ્ ॥”

* * *

૧ મૂળ સ્તોત્રની માફક અત્ર પણ નૂદા નૂદા પદ્ય દ્વારા વલુવેલા ભયોના ઉપસંહારરૂપ આ પદ્ય દષ્ટિગોચર થાય છે. આવા ઉપસંહારરૂપ પદ્ય રચવું તે ઠીક છે કે નહિ એના જિજ્ઞાસુને શ્રીલક્ષ્મીભર તથા કલ્યાણભદિર સ્તોત્રો પરત્વેની મારી ભૂમિકા જેવા લલામણ કરે છે.

યે ત્વામનન્યમનસઃ પરમાર્થરક્તા-

શ્ચિત્તે ચિદેકનિલયં પરિચિન્તયન્તિ ।

ઘોરાનુભાવઘનકર્મજપાશબન્ધાત્

સઘઃ સ્વયં વિગતવન્ધમયા ભવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

અન્વયઃ

યે અનન્ય-મનસઃ પરમ-અર્થ-રક્તાઃ ચિત્તે ચિત્-૯ક-નિલયં ત્વાં પરિચિન્તયન્તિ, (તે) ઘોર-અનુ-ભાવ-ઘન-કર્મન્-જ-પાશ-વન્ધાત્ સ્વયં સઘઃ વિગત-વન્ધ-મયાઃ ભવન્તિ ।

શીખરાર્થ

યે (મૂ० યદ્)=જેઓ.

ત્વાં (મૂ० યુષ્મદ્)=તને.

અન્ય=ખીજા.

મનસ્=ચિત્ત.

અનન્યમનસઃ=અન્યને વિષે ચિત્ત નથી જેનું એવા.

પરમ=ઉત્તમ.

અર્થ=વસ્તુ.

રક્ત (ધા० રક્ત)=રાગી.

પરમાર્થરક્તાઃ=પરમાર્થના રાગી.

ચિત્તે (મૂ० ચિત્ત)=મનમાં.

ચિત્=જ્ઞાન, ચૈતન્ય.

૯ક=અદ્વિતીય, અસાધારણ.

નિલય=સ્થાન, ધામ.

ચિદેકનિલયં=જ્ઞાનના અદ્વિતીય ધામ.

પરિચિન્તયન્તિ (ધા० ચિન્ત)=વારંવાર ચિન્તન કરે છે, અતિશય ધ્યાન ધરે છે.

ઘોર=ભયંકર.

અનુભાવ=પ્રભાવ.

ઘન=ખીચોખીચ.

કર્મન્=કર્મ.

જ=ઉત્પત્તિ.

પાશ=પાશ, જાળ.

વન્ધ=બંધ.

ઘોરાનુભાવઘનકર્મજપાશબન્ધાત્=ભયંકર પ્રભાવ-વાળા ઘન કર્મથી ઉત્પન્ન થતા પાશના બંધથી.

સઘસ્=એકદમ.

સ્વયં=પોતાની મેળે.

વિગત (ધા० ગમ્)=વિશેષે કરીને ગયેલો.

વન્ધ=બંધન.

મયા=ખીક.

વિગતવન્ધમયાઃ=વિશેષે કરીને ગયો છે બંધનનો ભય જેમનો એવા.

ભવન્તિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.

પદ્યાર્થ

“ (હે પ્રભુ !) ઉત્તમ વસ્તુના રાગી અને (એથી કરીને તો) (તારા સિવાય) અન્યને વિષે જેનું ચિત્ત (રમતું) નથી એવા જે (માનવો) ચૈતન્યના અદ્વિતીય ધામરૂપ તારૂં ચિન્તન કરે છે, તે (સજ્જનો) ભયંકર પ્રભાવવાળા ઘન કર્મથી ઉત્પન્ન થતા પાશના બંધના ભયથી મુક્ત થાય છે.”-૪૨

૨૧
૨૨
૨૩
૨૪
૨૫
૨૬
૨૭
૨૮
૨૯
૩૦
૩૧
૩૨
૩૩
૩૪
૩૫
૩૬
૩૭
૩૮
૩૯
૪૦
૪૧
૪૨
૪૩
૪૪
૪૫
૪૬
૪૭
૪૮
૪૯
૫૦
૫૧
૫૨
૫૩
૫૪
૫૫
૫૬
૫૭
૫૮
૫૯
૬૦
૬૧
૬૨
૬૩
૬૪
૬૫
૬૬
૬૭
૬૮
૬૯
૭૦
૭૧
૭૨
૭૩
૭૪
૭૫
૭૬
૭૭
૭૮
૭૯
૮૦
૮૧
૮૨
૮૩
૮૪
૮૫
૮૬
૮૭
૮૮
૮૯
૯૦
૯૧
૯૨
૯૩
૯૪
૯૫
૯૬
૯૭
૯૮
૯૯
૧૦૦
૧૦૧
૧૦૨
૧૦૩
૧૦૪
૧૦૫
૧૦૬
૧૦૭
૧૦૮
૧૦૯
૧૧૦
૧૧૧
૧૧૨
૧૧૩
૧૧૪
૧૧૫
૧૧૬
૧૧૭
૧૧૮
૧૧૯
૧૨૦
૧૨૧
૧૨૨
૧૨૩
૧૨૪
૧૨૫
૧૨૬
૧૨૭
૧૨૮
૧૨૯
૧૩૦
૧૩૧
૧૩૨
૧૩૩
૧૩૪
૧૩૫
૧૩૬
૧૩૭
૧૩૮
૧૩૯
૧૪૦
૧૪૧
૧૪૨
૧૪૩
૧૪૪
૧૪૫
૧૪૬
૧૪૭
૧૪૮
૧૪૯
૧૫૦
૧૫૧
૧૫૨
૧૫૩
૧૫૪
૧૫૫
૧૫૬
૧૫૭
૧૫૮
૧૫૯
૧૬૦
૧૬૧
૧૬૨
૧૬૩
૧૬૪
૧૬૫
૧૬૬
૧૬૭
૧૬૮
૧૬૯
૧૭૦
૧૭૧
૧૭૨
૧૭૩
૧૭૪
૧૭૫
૧૭૬
૧૭૭
૧૭૮
૧૭૯
૧૮૦
૧૮૧
૧૮૨
૧૮૩
૧૮૪
૧૮૫
૧૮૬
૧૮૭
૧૮૮
૧૮૯
૧૯૦
૧૯૧
૧૯૨
૧૯૩
૧૯૪
૧૯૫
૧૯૬
૧૯૭
૧૯૮
૧૯૯
૨૦૦

વારીશદુષ્ટગદવન્ધનજં મયૌઘમ્ ।

તસ્યાન્તરજ્ઞમપિ નશ્યતિ દુઃસ્વજાલં

યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનધીતે ॥ ૪૩ ॥

૧ અત્ર દન્તિનો પ્રયોગ કરવાથી 'હ-દનો' ભંગ થાય છે, વાસ્તે શું દન્તિનો પ્રયોગ કર્યો હશે ? જે એમ ન હોય તો 'દન્તિદ્વિપારિ' કે 'દન્તીમકારિ' એવો પાઠ વધારે. ૪૪ ભાસે છે.

અન્વય:

(હે નાથ !) યઃ મતિમાન્ તાવકં દમં સ્તવં અધીતે, તસ્ય દન્તી (?)-મૃગ-અરિ-દવ-વહિ-
મુજઙ્ગ-યુદ્ધ-વારિ-ઈશ-દુષ્ટ-ગદ-બન્ધન-જં મય-ઓઘં અન્તરઙ્ગં દુઃસ્વ-જાલં અપિ નદયતિ ।

શબ્દાર્થ

દન્તિન્=હાથી.

મૃગ=હરણુ.

અરિ=શત્રુ.

મૃગારિ=હરણુનો શત્રુ, સિંહ.

દવ=વન.

વહિ=અગ્નિ, આગ.

દવવહિ=દાવાનલ.

મુજઙ્ગ=સર્પ, સાપ.

યુદ્ધ=સંગ્રામ, લડાઈ.

વારિ=જળ.

ઈશ=નાથ.

વારીશ=જળનો સ્વામી, સમુદ્ર.

દુષ્ટ=દુષ્ટ, ખરાબ.

ગદ=રોગ, વ્યાધિ.

બન્ધન=બંધન, કેદખાતું.

જ=ઉત્પત્તિ.

દન્તી(?)મૃગારિદવવહિમુજઙ્ગયુદ્ધવારીશદુષ્ટગદ-

બન્ધનજં=હાથી, સિંહ, દાવાનલ, સર્પ, યુદ્ધ, સમુદ્ર,
દુષ્ટ રોગ અને કારાગૃહથી ઉત્પન્ન થતા.

મય=ભય, ખીક.

ઓઘં=સમૂહ.

મયઐઘં=ભયનો સમૂહ.

તસ્ય (મૂં તદ્)=તેનું.

અન્તરઙ્ગં (મૂં અન્તરઙ્ગ)=આન્તરિક.

અપિ=પણ.

નદયતિ (ધાં નશ્)=નાશ પામે છે.

દુઃસ્વ=દુઃખ, પીડા.

જાલં=સમુદાય.

દુઃસ્વજાલં=દુઃખનો સમુદાય.

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

તાવકં (મૂં તાવક)=તારા.

સ્તવં (મૂં સ્તવ)=સ્તોત્રને.

દમં (મૂં દમ્)=આ.

મતિમાન્ (મૂં મતિમત્)=બુદ્ધિશાળી.

અધીતે (ધાં ઇ)=અધ્યયન કરે છે, ભણે છે.

પદ્યાર્થ

“ (હે નાથ !) જે બુદ્ધિશાળી (માનવ) તારા આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તેનો હાથી, સિંહ,
દાવાનલ, સર્પ, સંગ્રામ, સમુદ્ર, દુષ્ટ રોગ અને કારાગૃહથી ઉત્પન્ન થતો ભયનો સમૂહ (તેમજ)
આન્તરિક દુઃખોનો સમુદાય પણ નાશ પામે છે.”—૪૩

* * *

इत्थं जिनेन्द्रगुणसंस्तुतिमद्भुतार्थां

श्रुत्वा नरः श्रवणभूषणतां करोति ।

इष्टार्थसाधनपरा परिवर्धमाना

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

અન્વય:

इत्थं अद्भुत-अर्थो जिन-इन्द्र-गुण-संस्तुतिं श्रुत्वा (तां यः) नरः श्रवण-भूषणतां करोति, तं
मान-तुङ्गं इष्ट-अर्थ-साधन-परा परिवर्धमाना अवशा लक्ष्मीः समुपैति ।

શબ્દાર્થ

દૂર્ય=આ પ્રમાણે.
 જિન=સામાન્યકેવલી.
 ઇન્દ્ર=ઉત્તમતાવાચક શબ્દ.
 ગુણ=ગુણ.
 સંસ્તુતિ=સુન્દર સ્તુતિ, પ્રશંસા.
 જિનેન્દ્રગુણસંસ્તુતિ=જિનેશ્વરના ગુણોની સ્તુતિને.
 અદ્ભુત=આશ્ચર્યકારી.
 અર્થ=અર્થ, મતલબ.
 અદ્ભુતાર્થો=અદ્ભુત છે અર્થ જેનો એવી.
 શ્રુત્વા (ધાં શ્રુ)=સાંભળીને.
 નરઃ (મૂં નર)=મનુષ્ય.
 શ્રવણ=કર્ણ, કાન.
 ભૂષણતા=ભૂષણપણું, અલંકારપણું.
 શ્રવણભૂષણતા=કર્ણના અલંકારપણાને.

કરોતિ (ધાં કૃ)=કરે છે.
 ઇષ્ટ (ધાં ઇષ્ટ)=ઇચ્છેલ, વાંછિત.
 અર્થ=પદાર્થ.
 સાધન=સાધન, ઉપાય.
 પર=તત્પર.
 ઇષ્ટાર્થસાધનપરા=વાંછિત અર્થના સાધનમાં તત્પર.
 પરિવર્ધમાના (મૂં પરિવર્ધમાન)=વધતી જતી.
 તં (મૂં તદ્)=તેને.
 માન=મવં.
 તુઙ્ગ=ભીંચો.
 માનતુઙ્ગ=ગર્વ વડે ભીંચા.
 અવશા (મૂં અવશ)=સ્વતંત્ર.
 સમુપૈતિ (ધાં ઇ)=સમીપ આવે છે.
 લક્ષ્મીઃ (મૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મી.

પદાર્થ

“ આ પ્રમાણે આશ્ચર્યજનક અર્થવાળી જિનેશ્વરના ગુણોની સુન્દર સ્તુતિને શ્રવણ કરીને તેને જે નર કર્ણના અલંકારરૂપ બનાવે છે, માનથી ઉત્તર પુરૂષની સમીપ લક્ષ્મી શીઘ્ર આવે છે.”—૪૪

* * * * *
 एवं श्री‘मानतुङ्गी’ कृतिरतिरुचिरा सत्समस्यापदैस्तैः

सन्दृब्धा ‘पार्श्व’नाथस्तुतिरसमिलिताऽऽनन्दसन्दोहसारा ।

श्रीमच्छ्रीपाठकानां गुरुतर‘विनया’द्य‘प्रमोदा’भिधानां

शिष्येण प्राप्य सेवां ‘विनय’पदयुजा ‘लभ’नाम्ना सुखेन ॥ ૪૫ ॥

इति श्रीभक्तामरस्तोत्रस्य समस्यावन्धरचना पूर्णतां प्रापिता पं०विनयलाभगणिना ॥

॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥ श्रीरस्तु लेखकपाठकयोः ॥

અન્યયઃ

एवं गुरु-तर-विनय-आद्य-प्रमोद-अभिधानां श्रीमत्-श्री-पाठकानां सेवां विनय-पद-युजा लभ-नाम्ना शिष्येण सुखेन अति-रुचिरा आनन्द-सन्दोह-सारा श्री-मानतुङ्गी कृतिः तैः सत्-समस्या-पदैः पार्श्व-नाथ-स्तुति-रस-मिलिता सन्दृब्धा ।

શબ્દાર્થ

एवं=આ પ્રમાણે.
 શ્રી=માનવાચક શબ્દ.
 માનતુઙ્ગી=માનતુંગ (સૂરિણ)વાળી, ભક્તામર-સ્તોત્રના કર્તાએ રચેલી.

श्रीमानतुङ्गी=શ્રીમાનતુંગ સંબંધી.
 कृतिः (मू० कृति)=કૃતિ, રચના.
 अति=અધિકતાવાચક અન્યય.
 रुचिर=મનોહર.

અતિહચિરા=અત્યંત મનોહર.

સત્=સુંદર.

સમસ્યા=સમસ્યા, શ્લોકની પૂરવણી કરવા માટે રજુ કરવામાં આવેલું એક પદ.

પદ=પદ, વાક્યનો એક ભાગ.

સત્સમસ્યાપદૈઃ=સુંદર સમસ્યાનાં પદો વડે.

તૈઃ (મૂં તદ્)=પ્રસિદ્ધ.

સન્દ્બધા (મૂં સન્દ્બધ)=યુગ્થાયેલી.

પાર્શ્વ=પાર્શ્વ, ત્રેવીસમા તીર્થકર.

નાથ=સ્વામી.

સ્તુતિ=સ્તુતિ, સ્તોત્ર.

રસ=રસ.

મિલિત (ધાં મિલ્)=મિલિત, મળેલ.

પાર્શ્વનાથસ્તુતિરસમિલિતા=પાર્શ્વનાથની સ્તુતિના રસથી મિલિત.

આનન્દ=આનન્દ, હર્ષ.

સન્દોહ=સમૂહ.

સાર=ઉત્તમ.

આનન્દસન્દોહસારા=આનન્દના સમૂહથી ઉત્તમ.

શ્રીમન્=શ્રીયુત.

પાઠક=અધ્યાપક, ઉપાધ્યાય.

શ્રીમન્છ્રીપાઠકાનાં=શ્રીયુત શ્રીપાઠકના.

ગુરુતર=અતિશય.

વિનય=વિનય.

આદ્ય=પ્રમુખ.

પ્રમોદ=હર્ષ.

અભિધા=નામ.

ગુરુતરવિનયાદ્યપ્રમોદામિધાનાં=વિનય છે આદિમાં જેની એવું પ્રમોદ (સંતક) મોટું નામ છે જેમનું એવા, વિનયપ્રમોદ એવા મોટા નામવાળા.

શિષ્યેણ (મૂં શિષ્ય)=શિષ્ય વડે.

પ્રાપ્ય (ધાં આપ્)=મેળવીને, પ્રાપ્ત કરીને.

સેવાં (મૂં સેવા)=સેવાને.

યુજ્=જોડનાર.

વિનયપદયુજા=વિનય પદથી યુક્ત.

લાભ=લાભ.

નામન્=નામ.

લાભનામ્ના=લાભ છે નામ જેનું એવા.

સુખેન (મૂં સુખ)=સુખેથી.

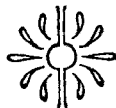
પદાર્થ

“ આ પ્રમાણે વિનય પદથી યુક્ત એવા લાભ (અર્થાત્ વિનયલાભ) નામના શિષ્યે શ્રીયુત પાઠકવર્ય વિનયપ્રમોદ એવા મહાનામધારી (ગણિ)ની સુખેથી સેવા પ્રાપ્ત કરીને અતિશય મનોહર તેમજ આનન્દના સમૂહથી શ્રેષ્ઠ એવી શ્રીમાનતુંગ (કવીશ્વર)ની કૃતિને પ્રસિદ્ધ તેમજ સુંદર સમસ્યાપદો વડે પાર્શ્વનાથની સ્તુતિના રસથી યુક્ત કરી ગૂંથી.”—૪૫

સ્પષ્ટીકરણ

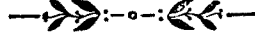
પદ-નિષ્કર્ષ—

આ પદ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે આ સંપૂર્ણ કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિએ રચેલ ભક્તામર-સ્તોત્રના (ચતુર્થ) ચરણની પૂર્તિરૂપ છે. વિશેષમાં આ કાવ્ય દ્વારા તેના કર્તાએ શ્રીપાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરેલી છે. આ ઉપરાંત સ્તુતિકારે પોતાને શ્રીવિનયપ્રમોદ મુનિરાજના શિષ્ય તરીકે જાણાવવી પોતાનું વિનયલાભ એવું નામ સૂચન કર્યું છે.

ક-પરિશિષ્ટમ્ ।

॥ ભારતીચ્છન્દાંસિ ॥

સદ્ભાવભાસુરસુરાસુરવન્દ્યમાના

માનાસમાનકલહંસવિશાલયાના ।

યા નાદવિન્દુકલયા કલનીયરૂપા

રૂપાતિગાઽસ્તુ વરદા સ્ફુરદાત્મશક્તિઃ ॥ ૧ ॥^૧—વસન્તતિલકા

જે સુન્દર ભાવથી શોભતા દેવ અને દાનવો વડે નમન કરાયેલી છે, વળી જે પ્રમાણથી નિરૂપમ એવા અને મનોહર હંસરૂપ વિશાળ વાહનવાળી છે, નાદ-વિન્દુ (ઝોંકાર)ની કળા વડે જેતું સ્વરૂપ કળી શકાય છે તથા વળી જે રૂપતું અતિક્રમણ કરે છે (અર્થાત્ અરૂપી છે) તેમજ જેની આત્મિક શક્તિ સ્ફુરી રહી છે, તે (શ્રુતદેવતા) વરદાન દેનારી થાયો.—૧

કુન્દેન્દુહારધનસારસમુજ્જ્વલામા

વિશ્રાણિતાશ્રિતજનશ્રુતસારલામા ।

મુક્તાક્ષસૂત્રવરપુસ્તકપદ્મપાણી

રાજ્યાય સા કવિકુલે જિનરાજવાણી ॥ ૨ ॥^૨—વસન્ત૦

જે^૩ કુન્દ, ચન્દ્ર, (મૌકિતિક)હાર અને કપૂરના જેવી ઉજ્જ્વળ કાન્તિવાળી છે, વળી જણે સેવક જનોને શ્રુતનો ઉત્તમ લાભ (અથવા શ્રુતના તત્ત્વનો લાભ) અર્થો છે તેમજ જે મોતીની જપ-માલા, વરદાન (મુદ્રા), પુસ્તક અને કમળથી અલંકૃત હાથવાળી છે, તે જિનેશ્વરની વાણી કવિઓના સમુદાયમાં રાજ્યને માટે થાયો (અર્થાત્ મને કવિ-સમ્રાટ બનાવો).—૨

ચૂડોત્તંસિતચારુચન્દ્રકલિકા ચિદ્રૂપચક્રે ચિરં

ચેતશ્ચિત્રદચાતુરીચયચિતં ચિત્તામૃતં ચિન્વતી ।

ચાતુર્વર્ણ્યચટૂક્તિચર્ચચરણાઽચળ્લી ચરિત્રાશ્ચિતા

ચશ્ચન્દનચન્દ્રચર્ચનવતી પાતુ પ્રમોર્ભારતી ॥ ૩ ॥^૪—શાર્દૂલ૦

મુકુટને વિશેષ અલંકૃત કરનારા મનોહર ચન્દ્રની કલિકારૂપ, ચૈતન્યના ચૈકમાં ચિત્તને આશ્ચર્યકારી ચતુરાઇના સમુદાયથી વ્યાપ્ત એવા ચિત્તના અમૃતને દીર્ઘ કાળ પર્યંત એકમિત કરતી

૧ આ પદ્મ કાંચી-ચમકથી અલંકૃત છે અર્થાત્ આમાં પ્રથમ ચરણના છેવટના અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણનો પ્રારંભ થાય છે, વળી એના અન્ત્ય અક્ષરોથી તૃતીયનો અને તેના અન્તમાં આવેલા અક્ષરોથી ચતુર્થ ચરણનો પ્રારંભ થાય છે.

૨ આ પદ્મ પાદાન્ત્યમકથી વિભૂષિત છે. ૩ મોગરાનું ફૂલ. ૪ આ પદ્મમાં ચક્રારતું જપ્ત જેર જણાય છે.

૫ સમૂહમાં.

એવી, વળી જનાં ચરણો ચારે વર્ણનાં પ્રિય વચનોથી પૂજિત છે, તથા વળી જ કોપી નથી તથા જ ચરિત્રથી માન્ય છે તેમજ જ ચલાયમાન ચન્દન અને કપૂરથી લિપ્ત છે, તે પ્રભુની વાણી (ભવ્ય જનોતું) રક્ષણ કરે.—૩

કમલાડલકૃત[વર]કમલાકમલાડલં કૃતકમલા ।

યા સા બ્રહ્મકલાકુલકમલાત્ શ્રુતદેવી દિશતુ શ્રુતકમલાઃ ॥ ૧ ॥

સુખને ધારણ કરનારી, વળી કમલાકર (સરોવર)નાં કમળો વડે જનો હાથ વિભૂષિત છે એવી, તથા પૂરેપૂરી લક્ષ્મીને હસ્તગત (!) કરનારી એવી જ શ્રુત-દેવીએ બ્રહ્માની કળાના સમૂહને પ્રાપ્ત કર્યો, તે તમને શ્રુત- (જ્ઞાન)રૂપ લક્ષ્મી અર્પો.—૧

કમલાસનકમલનેત્રમુખ્યામલસુરનરવન્દિતપદકમલા ।

કમલાજક્ષેત્રનેત્રનિર્વર્ણનનિર્જિતમૃગપુન્જવૈકમલા ॥ ૨ ॥

કમલાઘવવર્યા દિશતુ સપર્યા શ્રુતવ(ચ)ર્યા નિર્યદકમલા ।

કમલાકૃ(ક્ષિ?)તરોલવિલોલકપોલકલુચિજિતકમલાકમલા ॥ ૩ ॥—યુગમ્

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ પ્રમુખ નિર્માણ દેવોએ અને માનવોએ જનાં ચરણ-કમલોને વન્દન કર્યું છે એવી, વળી લક્ષ્મી-પુત્ર (પ્રેધુત્ર)ના ક્ષેત્રરૂપ નેત્રોના નિરીક્ષણ વડે જણે હરણોમાં ઉત્તમ એવા કુંભજોને પરારત કર્યા છે એવી, ગૌરવથી શ્રેષ્ઠ તથા શ્રુતની ચર્યાવાળી એવી તેમજ જના (દર્શન)થી દુઃખરૂપ મળ (દૂર) બચ છે એવી તથા વળી જણે કમળોથી લક્ષિત ચપળ કુંભજોની શોભાથી સરોવરના જળને જીતી લીધું છે એવી (શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા) દેવી અમને સુખે સેવા સમર્પો.—૨-૩

જિનરાજવદનપદ્મજવિલાસરસિકા મરાલચાલેવ ।

જયતિ જગજ્જનજનની શ્રુતદેવી વિનમદમરજની ॥ ૪ ॥

જિનેશ્વરના વદનરૂપ કમળના સ્થાનમાં ક્ષીડા કરવામાં રસિક એવી જણે હુંસી હોય તેવી, વળી જગત્ના જનોની જનની તેમજ જને દિવ્યાંગના પ્રણામ કરે છે એવી શ્રુત-દેવી જયવંતી વર્તે છે.—૪

૧ કં-સુલં મલતે-ધારયતીતિ કમલા । ૨ કૃતઃ કરઃ કમલાયાઃ યયા સા કૃતકમલા । ૩ યા બ્રહ્મણઃ-પરબ્રહ્મણઃ કલાકુલકં બલાત્-જગદે સા શ્રુતદેવી શ્રુતકમલાઃ-શ્રુતલક્ષ્મીઃ દિશતુ । ૪ કમલનામા હરિણો જ્ઞેયઃ । ૫ કં-સુલં યયા ભવતિ (ક્રિયાવિશેષણમ્) । ૬ નિર્યન્-નિર્મચ્છન્ બકમલઃ-પાપમલો યયાઃ સા । ૭ કમલાકરસ્ય-પદ્માકરસ્ય કમલં-જલં જ્ઞેયં તદપિ પિષ્ગત્વાત્ સદશં સ્યાત્ ।

૮ આની હસ્તલિખિત પ્રતિમાં આપેલાં ઉપરનાં (જુઓ પૃ. ૧૮૫) પદ્મો પછીનાં પદ્મના અંકોમાં લિખિતા છે. અત્ર જ્યાં ૩, ૬, ૯, એમ અંકો આપ્યા છે તેને બદલે પ્રતિમાં ૧, ૨, ૩ એમ અંકો છે. ચાલુ અંક નહિ આપેલ હોવાથી, પ્રાર-ભમાં આપેલાં ત્રણ પદ્મો કોઈ અમુક મુનિવર્યાની કૃતિ હોય એમ ભાસે છે, જ્યારે ત્યાર પછીનાં પદ્મો મુનિ-રત્ન શ્રીરત્નવર્ધનની કૃતિ છે એમ લાગે છે.

૯ મદન. ૧૦ હરણુની એક જાત. ૧૧ ગાલ.

रजनीवरपीवरप्रवरशचीवरसिन्धुरबन्धुरगुणनिलया ।

लयलीनविलीनपीनमीनध्वजयतिजनजनिताशुभविलया ॥ ५ ॥

यन्द्र तथा पुष्ट तेमज उत्तम એવા ઇન્દ્રના (ઐરાવણ) હાથીના જેવા નિર્મળ ગુણોના નિવાસરૂપ એવી તથા વળી એકતાનમાં લીન તેમજ જમણે પીન રતિ-પતિનો નાશ કર્યો છે એવા મુનિ-જનોએ (જેની સહાયતાથી) અશુભનો નાશ કર્યો છે એવી તું છે.—૫

लयतानवितानगानगायनसखिवीणावादविनोदमनाः ।

मननात्मकचरिता विदलितदुरिता जननि ! त्वं जय निर्वृजिना ॥ ६ ॥

લય અને તાનના વિસ્તારવાળા ગાન તથા ગાયનની સખિરૂપ વીણાના વાદનમાં વિનોદ પામતા ચિત્તવાળી, મનન કરવા લાયક ચરિત્રવાળી, વળી જણે પાપોનો પ્રણાશ કર્યો છે એવી તથા પાપથી મુક્ત એવી હે માતા ! તું જયવંતી વર્ત.—૬

तव भारति ! पदसेवारेवामासाद्य कोविदद्विरदाः ।

नवरसललनविलोलाः कोलाहलमुल्लपन्ति सूक्तसैः ॥ ७ ॥

હે સરસ્વતી ! તારાં ચરણની સેવારૂપી સેવા (સરિતા)ને પ્રાપ્ત કરીને (શૃંગારાદિક) નવ-રસતું લાલન કરવામાં ચપળ એવા વિચક્ષણ (જન)રૂપ કુંજરો સુન્દર ઉક્તિના રસોથી કોલાહલ કરે છે.—૭

रससङ्गतिचङ्गसूक्तमुक्तामणिशुक्तिरुરીकृतमुक्तिकला ।

कलि(वि)तौषविमोघसारसारस्वतसागरवृद्धिविधे(धी?)न्दुकला ॥ ८ ॥

તું રસના સમુદાયરૂપ તેમજ સુન્દર ઉક્તિરૂપ મુક્તામણિને (ઉત્પન્ન કરનારી) શુક્તિ (છીપ) છે, વળી તેં મોક્ષની કળાનો સ્વીકાર કર્યો છે તથા તું કાવ્યોના સમુદાયરૂપ સક્ષણ તેમજ ઉત્તમ એવા સારસ્વતરૂપ સાગરની વૃદ્ધિ કરવામાં યન્દ્રની કળા છે.—૮

कलनादविभेदविन्दुवृन्दारकविदितब्रह्मज्ञानशुभा ।

शुमि(सुमि)ताङ्गोपाङ्गफसुभगे ! त्वं मयि देवि ! प्रसीद कैत(र)वभा ॥ ९ ॥

હે દેવી ! સુંદર (યથોચિત) પ્રમાણવાળા અંગ અને ઉપાંગવાળી તેમજ સૌભાગ્યવતી એવી હે સરસ્વતી ! મધુર શબ્દના વિભેદના આણુકાર એવા દેવોએ જેની સહાયતાથી બ્રહ્મજ્ઞાન આણી લીધું છે એવી તેમજ શુભ તથા કૈરવના જેવી શોભાવાળી એવી તું મારા ઉપર પ્રસન્ન થા.—૯

करपङ्कजाग्रजाग्रज्जपदामनिका ममाह कमलम् ।

वीणा पुस्तकममलं हेतु (हे सु)तनो ! ते धिनोतु मम कमलम् ॥ १० ॥

હે સુન્દર દેહવાળી દેવી ! હસ્તરૂપ કમળના અગ્ર ભાગમાં અગૃત એવી તારી જપમાળા તથા તારાં વીણા, પવિત્ર પુસ્તક તેમજ કમળ.....૧૦

૧ આનો વર્ણ શ્વેત માનવામાં આવે છે. ૨ કુંજરોના પક્ષમાં વ્રતન જળને ઉડાડવામાં એવો અર્થ કરવો.

કમલચ્છદસત્પદવિદ્રુમકન્દલસરલાક્ષ્મિમણિસખરનખરા ।
 ન ધરા ક્રમવર્તુલમૃદુજહ્વોજ્જ્વલરમ્ભાસ્તમ્ભશુભોરુવરા ॥ ૧૧ ॥
 વરમા વગતિરતિવિતતશ્રોણીપુલિના તલિનોદરમધુરા ।
 મધુરાવધિવચનાલાપકલાપા ત્વં જય જય નતસુરનિકરા ॥ ૧૨ ॥—યુગ્મમ્

કમળનાં પત્ર જેવાં સુંદર ચરણવાળી, પરવાળાના અંકુરા જેવા (લાલ રંગની) અવકઠ આંગ-
 ણીવાળી, મણિ જેવા શ્રેષ્ઠ નખવાળી, કઠોર નહિ એવી (મૃદુ), કમથી ગોળ અને મૃદુ બંગવાળી તથા
 ઉન્નવળ કેળના સ્તંભ જેવા શુભ ઉરૂથી મનોહર, ઉત્તમ પ્રભાવાળી, સર્વોત્તમ ચાલવાળી અને અતિશય
 વિશાળ નિતંબરૂપ કિનારાવાળી અને પાતળા પેટ વડે મધુર, મધુરતાની સીમારૂપ (અર્થાત્ અતિશય
 મધુરતાથી યુક્ત) એવાં વચન અને ગોઠીના સમૂહવાળી તેમજ સુરોના સમુદાયો વડે પ્રશામ
 કરાયેલી એવી તું જ્યવંતી વર્ત.—૧૧-૧૨

સુવિશાલમુજમૃગાલં મૃદુપાણિપયોજયામલં વિમલમ્ ।
 તવ દેવિ ! તુષ્ટમનસઃ શિરસિ નિવિઘં ન ન વહેમ ॥ ૧૩ ॥

હે દેવી ! અતિશય વિશાળ એવા હસ્તરૂપ 'મૃણાલવાળા, નિર્મળ તેમજ પ્રસન્ન ચિત્તવા-
 ળાના મસ્તક ઉપર મુકાયેલા એવા તારા કોમળ હસ્તરૂપ કમળના યુગલને અમે ખરેખર વહન ન
 કરીએ એમ નથી.—૧૩

નવહેમવિનિર્મિતવિવિધવિભૂષણવિલસદ્વાહાઽનન્યસમા ।
 સમવૃત્તસ્ફારતારહારાશ્ચિતપીનપયોધરકુમ્ભયમા ॥ ૧૪ ॥

નૂતન સુવર્ણનાં પનાવેલાં વિવિધ આભૂષણો વડે શોભતી ભુજવાળી, અસાધારણ, ખરાખર
 ગોળ તથા સ્ફાર અને મનોરંજક એવા હારથી યુક્ત એવા પીન (ભરાઉ) સ્તનરૂપ કુંભ-યુગલ-
 વાળી તું છે.—૧૪

યમિનાં શશિવદનચુક્તિજદશના નિમસુમ(શુકનિમ ?)નાશા તતલાભા(માલા) ।
 માલહ્કૃતકજ્જલકુન્તલહસ્તા પાતુ કલશ્રુતિસુવિશાલા ॥ ૧૫ ॥

ચન્દ્રના જેવા વદનવાળી તથા મૌકિતિકના જેવા દાંતવાળી, પોપટના જેવા નાકવાળી, વિશાળ
 લલાટવાળી, તેજથી અલંકૃત કાળજ જેવા કુન્તલ-હસ્ત (ચોટલા)થી યુક્ત તથા મધુર શ્રુતિથી
 સુવિશાળ એવી તું દેવી મહાવ્રતધારીઓનું રક્ષણ કર.—૧૫

તરુણયતિ કવિકુલાનાં કલહ્કવિકલં કલાકલાનન્દમ્ ।
 ચચ્ચલનનલિનમક્તિઃ શ્રુતશક્તિં નમત તાં કવયઃ ! ॥ ૧૬ ॥

જેના ચરણરૂપ કમળ વિષેની ભક્તિ કવિઓના સમૂહોના કલંકથી રહિત એવા કળાના મનો-
 હર આનંદને પ્રોત્સાહિત કરે છે, તે શ્રુત-શક્તિને હે કવિઓ ! તમે નમો.—૧૬

कवयोवरशंसहंसमारुढा प्रौढग्राप्तगुणावलिका ।

बलिकाममधुव्रतचम्पककलिका रुचिवञ्चितगृहमणिकलिका ॥ १७ ॥

जल-पक्षीयोभां श्रेष्ठ तथा प्रशंसनीय एवा हंस उपर आइठ थयेदी, वणी ज्ञेषु प्रौढ गुणोनी श्रेष्ठिने प्राप्त करी छे एवी, तथा पराक्रमी मदनरूप प्रभरने (येसवा माटे योग्य) यांपानी कृपी समान तेमज ज्ञेषु पोताना हेडनी धुति वडे दीपकनी प्रभाने कृपी छे एवी तुं छे.—१७

कलिकामदुघास्तु सारश्रुतपयसां दाने विजितत्रिदशमणी ।

मणिमण्डितनूपुरसुररुणझणत्कृतिनिःकृतजडसा(ता) वरतरुणी ॥ १८ ॥

मणि वडे अलंकृत एवा नूपुरना (सुन्दर ध्वनिरूप) अणुकार वडे ज्ञेषु जडनी लक्ष्मीने (जडतानो) निरास कर्यो छे एवी, वणी उत्तम तश्छी तेमज वणी ज्ञेषु (दान देवाभां) यिन्ता-मणिने पणु परान्वित कर्यो छे एवी तुं उत्तम श्रुतरूप दृग्धना दानना विषयभां कलि-कालभां काम-धेनुरूप था.—१८

गिरिजागुरुगिरिगौरशरीरे ! सितरुचिसितरुचिष्टु(सु)रुचिरचीरे ! ।

भजमाना भवतीं भवतीरे देवि ! भवन्ति वराः कविवीरे ॥ १९ ॥

हे पार्वतीना पिता पर्वत (हिमालय)ना जेवा उज्ज्वलण हेडवाणी ! हे यन्द्रनी उज्ज्वलण कान्ति जेवां अत्यंत मनोहर वस्त्रवाणी ! तने लज्जनारा लव(रूप समुद्र)ना तीर उपर कवि-वीरभां श्रेष्ठ थाय छे.—१९

वीराकृतिनिःकृतिकृति(त)धिक्काराः सारोङ्कारोच्चारपराः ।

परमैन्द्रपदं ते सपदि लभन्ते हीमति ! ये त्वयि विनयधराः ॥ २० ॥

हे लज्जशील (देवी) ! ज्ञेषु वीराकृति अने मायानो तिरस्कार कर्यो छे तथा ज्ञेयो उत्तम ओंकारनो उच्यार (करवा)भां तत्पर छे तेमज वणी ज्ञेयो तारे विषे विनयशील छे तेज्यो अकृदम उत्तम अन्द्र पदने पाभे छे.—२०

धरणीधवधीरैः श्रीमति ! वन्द्ये ! वद वद वाग्वादिनि ! वरजाम् ।

मयि तुष्टिं भगवति ! देवि ! सरस्वति ! माया न मनागतगिरिजाम् (?) ॥ २१ ॥

हे पृथ्वीपतिज्यो तथा धीर (पुत्रो) वडे वन्दनीय ! हे श्रीमती ! हे वद वद वाग्वादिनी ! हे लगवती ! हे देवी ! हे सरस्वती !.....अने वरदानथी उत्पन्न थयेदी तुष्टि आप.—२१

गुरुगुम्फितगुणमाले ! बाला(ले!) अयि ते प्रसादमधिगम्य ।

सुरभितश्रुवनामोगा भवन्ति कवयः श्रुताभोगाः ॥ २२ ॥

जना गुणोनी भाणा विस्तृत रीते गुंथाछे छे एवी हे (देवी) ! हे भाणा ! तारी कृपा भेणवीने ज्ञानना विस्तारवाणा कविज्यो जमना (संन्यारथी) लुवनरूपी वननो विस्तार सुवासित अन्यो छे एवा थाय छे.—२२

ભોગાયતનં સા લટભશ્રીણાં સકલકલાનાં નિધિરપરઃ ।
 પરમાર્થપરીક્ષાબુદ્ધિકષપટ્ટઃ સકલસ્તેજોઽધિરતરઃ ॥ ૨૩ ॥
 તરણી શ્રુતસિન્ધોઃ શુભફલફલદઃ કન્દઃ કવિતાકલ્પતરોઃ ।
 તરસામિહ મૂલં યશસામાદિર્જય જય ભારતિ ! ભુવનગુરોઃ ॥ ૨૪ ॥—યુગ્મમ્

મનોહર લક્ષ્મીઓના દેહરૂપ, સમસ્ત કળાઓના સર્વોત્તમ ભંડારરૂપ, પરમાર્થની પરીક્ષા માટેની મતિ પ્રતિ કષ-પટ્ટ સમાન તથા તેજની અપાર સીમારૂપ, શ્રુત-સાગરની હોડીરૂપ, કવિતારૂપ કલ્પવૃક્ષનાં શુભ ફળને આપનાર કન્દરૂપ તેમજ પરાક્રમોના મૂળરૂપ તથા કીર્તિઓની આદિરૂપ એવી હે ભુવન-ગુરૂની ભારતિ ! તું જયવંતી હો જયવંતી હો.—૨૩-૨૪

કુસુમામોદા વિમો(નો)દપ્રમોદમદમેદુરાઽદુરાશાયા ।
 દૂરં દુરન્તદુરિતં દેવી દાવયતુ સા ત્વરિતમ્ ॥ ૨૫ ॥

જે દેવી પુષ્પને વિષે આનંદ રાખે છે (અથવા જે પુષ્પથી સુવાસિત છે) તથા વળી જે વિનોદ અને પ્રમોદના મદથી પુષ્પ છે તેમજ જે દુષ્ટ આશાથી વિમુખ્ણ છે (અથવા અશુભ આશાથી રહિત એવાને લાભકારી) તે વિકટ પાપને સત્વર દૂરથી બાળી નાંખો.—૨૫

ત્વરિતાગતિ(ત ?)સક્કતરક્કતરક્કિતહરિહરિણાક્ષી ।

મહિતપદાત્તપદારુણદીધિતિપવનપથધ્વજપુણ્યપ્રતાપા ॥ ૨૬ ॥

દેવિ ! સદા વિશદાંશુમયિ ! ત્વં લલિતકવિત્વં શ્રુતમમલમ્ ।

મમ દેહિતમાં હિતમાર્ગમયત્નરત્નવર્ધનકવિરોપિતસંસ્તવનકુસુમા ॥૨૭॥—યુગ્મમ્

વેગવાળી ગતિના સંગરૂપ તરંગથી જણે સિંહને તરંગિત કર્યો છે એવા હરિણના જેવા નેત્રવાળી, પૂજિત ચરણવાળાથી જેનું ચરણ સ્વીકારાયેલું છે એવી [અથવા વેગથી આવેલી અને ભેગી મળેલી તેમજ આનંદથી છલકાતી એવી ઇન્દ્રની પત્નીઓ (ઇન્દ્રાણીઓ)થી જેનાં ચરણો પૂજ્યાં છે એવી તથા પ્રતિષ્ઠા પામેલી એવી], સૂર્યનાં કિરણો અને પવનના માર્ગ (આકાશ)માં ધ્વજ (ચન્દ્ર) સમાન પુણ્ય પ્રતાપવાળી અને પ્રયત્ન વિના રત્નવર્ધન કવિ વડે જેના સંસ્તવનરૂપ પુષ્પો રોપાયાં છે એવી તું સર્વદા નિર્મળ કિરણવાળી ! હે દેવી ! મને હિતકારી માર્ગરૂપ મનોહર કવિત્વ અને નિર્મળ શ્રુત અતિશય આપ.—૨૬-૨૭

કમલદલદીર્ઘનયના શ્રુતિદોલાલોલકુણ્ડલકપોલા ।

શુક્તિજસક્કુલચોલા શુભા સલોલોક્તિકલ્લોલા ॥ ૨૮ ॥

કલ્લોલવિલોલિતજલધિક્કફોઽઞ્જ્વલા કીર્તિકલાઢયા શ્રુતજનની ।

જનનીવન્નિરુપધિવત્સલપિચ્છલચિત્તા કુમતદ્વિક[ર]રજની ॥ ૨૯ ॥

૧ દુરાશા યા इत्यपि सम्भवति ।

૨ આ અર્થ : કરતી વેળા પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ ભેગા લેવા પડે છે.

રજનીકરદિનકરરુચિરિવ રચિતજહિમતમોહરણા ।

હરિણાશ્રિતચરણા શરણં ભવ મે ત્વં ભયમજ્જનઘૃતકરુણા ॥ ૩૦ ॥—વિશેષકમ્

કમળનાં પત્ર જેવા દીર્ઘ લોચનવાળી, કર્ણરૂપ હિંડોળાને વિષે ચપળ કુણ્ડળોથી યુક્ત કપોળવાળી, તથા મોતીથી વ્યાપ્ત ચોળી (કંચુકી)વાળી, શુભ તથા લોલ ઉક્તિઓના તરંગોથી યુક્ત, કલ્લોલોથી ચંચળ ખનેલા સમુદ્રના સમુદ્રકીર્ણના જેવી નિર્મળ, કીર્તિ તેમજ કળાથી સંપન્ન, શ્રુત-જનની, માતાની પેઠે નિરૂપમ વાત્સલ્યથી આર્દ્ર ચિત્તવાળી અને કુમતરૂપ કાગડા પ્રતિ રાત્રિસમાન એવી, ચન્દ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશની જેમ જેણે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને દૂર કર્યો છે એવી, વળી મૃગ વડે જેનું ચરણ સેવાયેલું છે એવી તેમજ ભયનો નાશ કરવામાં કૃપાળુ એવી તું મારું શરણ હો. —૨૮-૩૦

કરુણામલકોમલમનસ્કનિર્મિતપરિચરણા ।

ચરણાશ્રિતજનદત્તવિધિવિધ્યાસંવરણા ॥ ૩૧ ॥

વરુણાયાતસમસ્તરુ(ક્ર)દ્વિરુલ(હ્ર)સદુપકરણા ।

કરુણાક્કુશકુશલાસિવિહિતદુષ્કૃતભરહરણા ॥ ૩૨ ॥

હરિણાક્કુસુશિરસત્પાદવિશદવચનવિજૃમ્ભિતમમલતનુ ! ।

તનુસે ત્વમઘ સૌહાર્દવતિ ! માતરાત્તગુણગણમતનુ ॥ ૩૩ ॥—વિશેષકમ્

દયાથી નિર્મળ તેમજ મૃદુ એવા ચિત્તવાળા (જનો)એ જેની સેવા કરી છે એવી, વળી જેણે પોતાના ચરણનો આશ્રય લીધેલાને વિવિધ વિધાના સંવર આપ્યા છે એવી, વરુણની માફક જેને ત્યાં સર્વે ઋદ્ધિઓ આવી છે એવી, જેનાં ઉપકરણો શોભે છે એવી, ઈન્દ્રિયરૂપ (કુંજરો) પ્રતિ અંકુશના જેવા કુશળ(જ્ઞાન)થી જેણે પાપના સમૂહનું હરણ કર્યું છે એવી તું હે નિર્મળ દેહવાળી ! હે સુજનતાથી યુક્ત ! હે જનની ! આજ તું ચન્દ્રના જેવા સારા મસ્તક, સુન્દર ચરણ અને નિર્મળ વચનના વિનૃમ્ભિતવાળા ગ્રહણ કરેલા ગુણોના સમૂહને અત્યંત વિસ્તારે છે. —૩૧-૩૩

ख-परिशिष्टम् ।

स्रग्धराच्छन्दसि रचितं

॥ श्रीशारदाष्टकम् ॥

॥३३०॥

ऐं ह्रीं श्रीं मन्त्ररूपे ! विबुधजननुते ! देवदेवेन्द्रवन्द्ये !
चञ्चन्द्रावदाते ! क्षंपितकलिमले ! हारनीहारगौरे ! !
भीमे ! भीमाट्टहासे ! भवमयहरणे ! भैरवे ! भीमरूपे !

हां ह्रीं हूंकारनादे ! मम मनसि सदा सारदे ! देवि ! तिष्ठ ॥१॥

ननुं स्वश्च ऐं ह्रीं श्रीं इप मन्त्र छे ऐवी (हे सरस्वती) ! हे पण्डित मानवोथी नमन करायेदी (शारदा) ! हे सुरो तेमण सुरपतिओने (पशु) पूजनीय (लारती) ! हे यण यन्द्रमाना जेवी उन्नवण (श्रुत-देवता) ! जेणुं कलि(युग)ना कट्टम (काटव)नो नाश कर्यो छे ऐवी ! (भौतिक)हार तेमण हिमना जेवी हे गौर (वर्षा) ! हे (अज्ञानीने) भयंकर ! हे भयानक अट्टहास (करनारी देवी) ! हे संसृति(संसार)नी पीतिने हरनारी ! हे बैरव ! हे विकराण इपवाणी ! हां ह्रीं हूं ऐ शब्दवाणी सारदा देवी ! तुं सदा मारा मनमां रहे.—१

हापक्षं(क्षे?) बीजगर्भे ! सुरवररमणीवन्दितेऽनेकरूपे !

कोपं वलं(ध्वं?) विषेयं धरितधरिवरे ! योगिनां योगगम्ये ! ।

१० हं हं सः स्वर्गराजैः प्रतिदिननैमिते ! प्रस्तुतालापपाये

दैत्येन्द्रैर्ध्यायमाने ! मम मनसि सदा सारदे ! देवि ! तिष्ठ ॥ २ ॥

हाइपी पक्षवाणी अने जेना गर्भमां पीण छे ऐवी ! देवीनी उत्तम प्रभदाओथी पूजयेदी ! हे अनेक इपवाणी ! हे योगीओने योग द्वारा गम्य ! हं हं सः (ऐ मन्त्राक्षरों पूर्वक) देवलोकांना छन्द्रे वडे प्रतिदिन प्रशाम करायेदी ! हे दैत्यराण वडे ध्यान करायेदी सारदा०—२

दैत्यैर्दैत्यारिनाथैर्नमितपदयुगे ! भक्तिपूर्वं त्रिसन्ध्यं

यैक्षैः सिद्धैश्च नम्रैरहमहमिकया देहकान्त्याऽतिकान्तैः ।

११ वां हूं ऊं प्रस्फुटाभाक्षरवरमृदुना सुस्वरेणासुरेणा-

ऽत्यन्तं प्रोद्गीयमाने ! मम मनसि सदा सारदे ! देवि ! तिष्ठ ॥ ३ ॥

१ आ अष्टक तेमण श्रीशारदा-स्तोत्र तथा श्रीसरस्वती-स्तव दक्षिणविहारी मुनिवर्य श्रीअभरविणयना शिष्य-रत्न श्रीव्यतुर्विणये लप्पी मोडल्यां हतां ते अहल हुं तेमना आलार मानुं छुं.

आ अष्टकनुं मुक्क तपासती वेणाअे प्रवतकंठ तरुथी आनी अेक हस्तबिभित प्रति भणी. अेमां पाठ-बिन्नता विशेष छे. प्रथम तो प्रारंभिक पद्यन नीचे मुज्य अधिक छे:—

“ सरस्वती(ति !) महाभागे ! वरदे ! कामहपिणि ! ।

विश्वरूपे ! विशालाक्षि(क्षे !) देहि विद्यां नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥ ”

सार पछी अत्र आपेलां आठ पद्यो छे, परंतु तेमां पशु त्रीण पद्यने स्थजे चोथुं अने चोथाने स्थजे त्रीणुं पद्य छे. अे प्रतिना आधारे समग्र पाठान्तर सूयवेळ होवाथी प्रतिसंज्ञक अक्षर आपवाभां आव्यो नथी.

२ ‘ ऐं ह्रीं श्रीं ’ । ३ ‘ नते ’ । ४ ‘ क्षिपति कलि० ’ । ५ ‘ भीरवीरे ’ । ६ ‘ तिष्ठ देवि ’ । ७ ‘ चर्चिताऽनेक० ’ । ८ ‘ यः कोपं विह मध्ये धरति वरधरे । ’ । ९ ‘ मार्गं ’ । १० ‘ हं हं सः स्वर्गजेन्द्रैः ’ । ११ ‘ मम ते प्रस्थितालापपाद्ये ’ । १२ ‘ गीयमाने ’ । १३ ‘ युक्ते । ’ । १४ ‘ सिद्धैर्यक्षैर्विनम्रैः ’ । १५ ‘ सुकान्तैः ’ । १६ आं ऐं अं अं अ [आ] अः यदुयदुयदुनाऽस्तुस्वरेण स्वरेण १७ ‘ जिह्वं योगीयमाने ’ ।

देहनी धुति वडे अतिशय मनोहर तेमन् नम्र जेवा दैत्य तेमन् दैत्यना दुश्मनो (अर्थात् देवो)ना स्वामीज्ये, यक्षोज्ये तेमन् सिद्धेज्ये जना यरण्युगलने हुं पहेलो हुं पहेलो जेवी युद्धिथी भक्तिपूर्वक प्रातःकाले, मध्याह्ने अने सायंकाले नमस्कार कर्यो छे जेवी हे (भारती) । पां ईं ऊं इप स्पष्ट प्रभावाणा अक्षर वडे उत्तम तेमन् मृदु जेवा सुस्वरथी असुर द्वारा अतिशय उच्च रीते गवायेली हे सारदा०—३

क्षां क्षीं क्षूं ध्येयरूपे ! हन(र?) विषमविषं स्थावरं जङ्गमं च
संसारे संसृतानां तव चरणयुगं सर्वकालं नराणाम् ।
अव्यक्ते ! व्यक्तरूपे ! प्रणतनरवरे ! ब्रह्मरूपे ! सुरूपे !

ऐं ह्रीं क्रूं योगिगम्ये ! मम मनसि सदा सारदे ! देवि ! तिष्ठ ॥ ४ ॥

क्षां क्षीं क्षूं वडे ध्येय इपवाणी ! तां यरण्युगल संसारमां परिभ्रमणु करता मनुष्योना स्थावर तेमन् जंगम जेवा विषम विषनो नाश करनाइं थाज्यो. हे अव्यक्त ! हे स्फुट इपवाणी ! जने उत्तम मनुष्यो ज्ये प्रणाम कर्यो छे जेवी ! हे ब्रह्मस्वइपी ! हे सुन्दर इपवाणी ! हे ऐं ह्रीं क्रूं वडे योगीज्येने गम्य ! सारदा०—४

सम्पूर्णान्त्यन्तशोभैः शशधरधवलै रासलावण्यभूतै-
रम्यैर्व्यक्तैश्च कान्तैद्वि(नि)जकरनिकरैश्चन्द्रिकाकारभासैः ।

अस्माकीं न नितान्तोदितमनुदिवसं कल्पमं क्षालयन्ती

श्रीं श्रीं श्रूं मन्त्ररूपे ! मम मनसि सदा सारदे ! देवि ! तिष्ठ ॥ ५ ॥

हे श्रीं श्रीं श्रूं मन्त्रस्वइपी सारदा देवी ! परिपूर्णु तेमन् अतिशय शोभावाणां, यन्द्रना जेवा श्वेत, रस अने लावण्यमय, रम्य, स्फुट, मनोहर, यन्द्रकाना आकार जेवी प्रभावाणा जेवा पोताना हुस्त-समूह वडे निरंतर उदय पाभेला जेवा अमारा पापतुं प्रतिदिन प्रक्षालन करती तुं मारा मनमां रहे.—५

भास्वत्पद्मासनस्थे ! जिनमुखंनिरते ! पद्महस्ते ! प्रशस्ते !

ज्रीं ज्रीं जूं ज्रः पवित्रे ! हर हर दुरितं दुष्टसंजुष्टचेष्टम् ।

वाचालाभिः स्वशक्त्या त्रिदशयुवतिभिः प्रत्यहं पूज्यपादे !

चैश्चन्द्राङ्कराले(गरागे) ! मम मनसि सदा सारदे ! देवि ! तिष्ठ ॥ ६ ॥

हे देदीप्यमान पद्मासनने विषे रहेली ! हे तीर्थकरना वदन विषे आसक्त ! हे पद्मना जेवा हुस्तवाणी ! हे प्रशंसनीय ! हे ज्रीं ज्रीं जूं ज्रः वडे पवित्र (देवी) ! तुं दुष्ट वडे सेवा-

१ ' वा ' । २ ' अव्यक्तं व्यक्तदेहे ! ' । ३ ' स्वरूपे ! ' । ४ ' ब्रूं योगमध्ये ' । ५ ' व्यङ्गशोभी शशिकरसदृशा हास्यबिम्बात् प्रसूतैः ' । ६ स्वच्छै रम्यैः सुकान्तैद्विजकर०भासे । । ७ ' कीनां सुररुच्यादिनमनु० ' । ८ ' स्वां स्वीं स्वीं स्वां मन्त्रधूते ! ' । ९ ' भाषे पद्मा० ' । १० ' निःसूते ! ' । ११ ' प्रां प्रीं प्रां पवित्रे ! ' । १२ ' चण्डे ! चण्डीकराले ! ।

થેલી ચેષ્ટાથી યુક્ત એવા (અમારા) પાપને દૂર કર દૂર કર. વાચાલ દિવ્યાંગનાઓ વડે પ્રતિદિન આત્મ-શક્તિ અનુસાર જના પાદ પૂજનીય છે એવી ! અસ્થિર ચન્દ્રના જવા (મનોહર) દેહના વર્ણવાળી સારદા—૬

નમ્રીભૂતશક્તિશોદભટમણિમુકુટોદ્ઘૃષ્ટપાદારવિન્દે ।

પદ્માસ્યે ! પદ્મનેત્રે ! ગજપૈતિગમને ! હંસયાને ! પ્રમાણે ! ।

કીર્તિશ્રીર્થૈર્દ્વિચક્રે ! જયવિજયજયે ! ગૌરિગાન્ધારિયુક્તે !

ધ્યેયાધ્યેયસ્વરૂપે ! મમ મનસિ સદા સારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૭ ॥

જના ચરણ-કમલ નમેલા પૃથ્વીપતિઓના દેહીપ્યમાન મણિમય મુકુટાથી સ્પર્શાયેલા છે એવી હે (દેવી) ! હે પદ્મના જવા મુખવાળી ! હે કમલનયને ! હે ઐરાવતના જવી ચાલવાળી ! હે હંસરૂપ વાહનવાળી ! હે પ્રમાણ સ્વરૂપી ! હે કીર્તિ અને લક્ષ્મીની વૃદ્ધિના સમૂહરૂપ ! હે જય અને વિજય વડે વિજયશીલ ! હે ગૌરિ અને ગાન્ધારિથી યુક્ત ! હે ધ્યાનને ગોચર તેમજ અગોચર એવા સ્વરૂપવાળી ! સારદા—૭

વિદ્યુજ્જ્વાલાંશુશુભ્રાં પ્રવરમણિમયીમક્ષમાલાં સુરૂપાં

હંસ્તાન્જે ધારયન્તી દિનમનુ (પ્રતિદિન ?) પટતામણ્કં સારદં ચ ।

નાગેન્દ્રૈરિન્દ્રચન્દ્રૈર્મનુજમુનિગણૈઃ સંસ્તુતા યાં ચ દેવી

સાં કલ્યાણાણિ દેવી મમ મનસિ સદા સારદે ! દેવિ ! તિષ્ઠ ॥ ૮ ॥

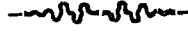
સૌદામિની (વીજળી)ની જ્વાલાનાં કિરણોની જેમ ઉજ્જ્વળ તથા સર્વોત્તમ મણિઓથી નિર્મિત તથા સુન્દર રૂપવાળી એવી જપમાળાને હસ્ત-કમલમાં ધારણ કરનારી એવી જ દેવી નાગેન્દ્રો, ઈન્દ્રો તથા ચન્દ્રો વડે તેમજ માનવો અને મુનિઓના સમૂહ વડે સ્તુતિ કરાયેલી છે, તે સરસ્વતીના અષ્ટકનો પ્રતિદિન (!) પાઠ કરનારાઓનું કલ્યાણ કરનારી હે સારદા દેવી ! તું મારા—૮

૧ ' ભૂતઃ ક્ષ(ક્ષિ ?)તીશપ્રમરુચિમુકુટાદૃષ્ટ૦ । ૨ ' ગતિ૦ ' । ૩ ' પ્રણામે । ૪ ' બુદ્ધિશક્તે ! જયવિજયધૃતે ' । ૫ ' સુદીપ્રાં ' । ૬ કરાપ્રે । ૭ રમ્યાં ઘૃતાં ધરન્તી । ૮ ' ડડરાધિતા યા ' । ૯ ' કલ્યાણં સા ચ દેવી દિશતુ મમ સદા નિર્મલં જ્ઞાનરત્નમ્ ' ।

ग-परिशिष्टम् ।

॥ श्रीभारतीस्तवनम् ॥

राजते श्रीमती देवता भारती, शारदेन्दुप्रभाविभ्रमं विभ्रती ।

मञ्जुमञ्जीरङ्गकारसञ्चारिणी, तारमुक्तालताहारगृङ्गारिणी ॥ १ ॥

ॐ^२ ह्रीं हंस प्रत्यङ्गिरे हस्फीं महाविद्ये ! सर्ववशङ्करी मम शान्तिं कुरु कुरु ऐं ह्रीं स्वाहा ।

शारद (पूष्णिमा)ना यन्दनी कान्तिनी भ्रान्ति (अथवा शोभा)ने धारण्य करनारी तथा सुन्दर 'भञ्जीर(ना नाद वडे आये) अंकारने संचार करनारी तेमळ मनोहर भौक्तिक-क्षताना हार-रूप अलंकारथी युक्त ज्येवी श्रीमती सरस्वती देवी शोभे छे.—१

चारुचूडं दुकूलं दधाना घनं, केतकीगन्धसन्दर्भितं चन्दनम् ।

मालतीपुष्पमालालसत्कन्धरा, कुन्द-मन्दार-बन्धूकगन्धोद्गुरा ॥ २ ॥

स्फारगृङ्गारैर्विस्तारसञ्चारिणी, 'रौद्रदौर्भाग्यदारिद्र्यनिर्नाशिनी ।

शोभनालोकना लोचनानन्दिनी, कोमलालापपीयूषनिस्यन्दिनी ॥ ३ ॥

सारकर्पूरकस्तूरिकामण्डिता, सर्वविज्ञानविद्याधरी पण्डिता ।

हस्तविन्यस्तदामाक्षमालाम्बुजा, कङ्कणश्रेणिविभ्राजितश्रीभुजा ॥ ४ ॥

राजहंसाङ्गलीलाविमानस्थिता, वीणया लालिता पुस्तकालङ्कृता ।

भास्वरा सुस्वरा पकबिम्बाधरा, रूपरेषाधरा दिव्ययोगीश्वरा ॥ ५ ॥

सर्वकामप्रदा सर्वगा सर्वदा, कल्पवृक्षस्य लक्ष्मीं हसन्ती सदा ।

त्वत्प्रसादं विना देहिनां का गतिः, का मतिः का रतिः का घृतिः का स्थितिः ? ॥ ६ ॥

—पञ्चभिः कुलकम्

मनोमोहक यूडा (डार !)वाणा वस्त्रने तेमळ डेतकीना सुगन्धथी सुवासित ज्येवा गाढ यन्दने (शरीरे) धारण्य करनारी, भासतीनां पुष्पोनी भाणा वडे शोभती 'श्रीवावाणी,

१ आ स्तोत्र तथा आ पधीनुं तेमळ अंतिम स्तोत्र जैनानन्दपुरतकालय (सुरत)नी हस्तलिखित प्रति उपरथी उतारी लीधानुं मने स्युरे छे. आ स्तोत्रना प्रथम भुङ्गनी अके तकल मे' प्रवर्तक'उ उपर भोडलाची हती. तेमळे पोताना विद्वान् शिष्य-रत्न श्रीयतुरविजय पासे ते खसंज्ञक पाठान्तरे पूर्वक सुधारी भोडलाची. आ पदल हुं तेमने आभार भानुं छुं. २ मन्त्रोऽयं नास्ति क-प्रतौ । ३ पाठ-लूण्य, पगनुं धरेण्युं, सांङ्गां. ४ 'चूलं' इति ख-पाठः । ५ 'रसम्मोदसञ्चा०' इति ख-पाठः । ६ 'रौद्रदारिद्र्यदुःखाद्रिविद्रावेणी' इति ख-पाठः । ७ 'किङ्किणीश्रेणी' इति ख-पाठः । ८ 'सिद्धगन्धर्वविद्याधरी श्रीमती राजहंसा०' इति क-पाठः, ग-पाठस्तु 'राजहंसाङ्गलीलायमानस्थिता पण्डितानां गणैः सर्वदा संस्तुता' इति । ९ 'साद् विना' इति ख-पाठः । १० डोड, गरदन.

કુન્દ, મન્દાર અને 'ખન્ધૂકના સુવાસથી પરિપૂર્ણ એવી, ધણાં ધરણાનાં વિસ્તારને પ્રચાર કરનારી, ભયંકર દુર્લભગતા અને દરિદ્રતાને વિનાશ કરનારી, સુન્દર દર્શનવાળી અને નેત્રને આનંદ આપનારી, મૃદુ ગોષ્ઠીરૂપ અમૃતને ટપકાવનારી, ઉત્તમ કપૂર અને કસ્તૂરિકાથી વિભૂષિત, સમસ્ત વિજ્ઞાન અને વિદ્યાને ધારણ કરનારી, વિદુષી, વળી જણે હાથમાં હાર, અક્ષમાળા અને કમળોને રાખ્યાં છે એવી, કંકણની સન્તતિથી શોભતા હાથવાળી, રાજહંસના દેહરૂપ ક્ષીરા-વિમાનમાં રહેલી, વીણા વડે લાલિત, પુસ્તકથી વિભૂષિત, દેદીપ્યમાન, સુન્દર સ્વર (નાદ)-વાળી, પક્વ ખિમ્બના જેવા આષ્ઠવાળી, રૂપની રેખાને ધારણ કરનારી, દિવ્ય યોગીઓની સ્વામિની, સર્વદા સમથ વાંછિતોને અર્પણ કરનારી, સર્વગામી, તથા સદા કલ્પવૃક્ષની લક્ષ્મીને હસી કાઢતી એવી તું છે. તારી કૃપા વિના પ્રાણીઓની શી ગતિ છે? શી યુદ્ધિ છે? શી પ્રીતિ છે? શું ધૈર્ય છે? તેમજ શી સ્થિતિ છે?—૬

લાટકર્ણાટકાશ્મીરસમ્ભાવિની, શ્રીસમુદ્રાસસૌભાગ્યસજ્જીવની ।

મેખલાસિન્ધિતૈરુદ્ધિરન્તી પ્રિયં, સેવકાનામિવાહં દદામિ શ્રિયમ્ ॥ ૭ ॥

કસ્ય કિં દીયતે કસ્ય કિં ક્ષીયતે, કસ્ય કિં વલ્લભં કસ્ય કિં દુર્લભમ્ ? ॥

કેન કઃ સાધ્યતે કેન કો વાધ્યતે, કેન કો જીયતે કો વરો દીયતે ? ॥ ૮ ॥—યુગ્મમ્

લાટ, કર્ણાટક અને કાશ્મીર (એ દેશોમાં) પ્રસિદ્ધિ પામેલી, લક્ષ્મીના સમુદ્રાસ અને સૌભાગ્યને સચેતન કરનારી, કંટિ-મેખલાના શબ્દથી કોને શું આપવું છે અને કોનું શું નષ્ટ કરવું છે? કોને શું ઇષ્ટ છે અને કોને શું દુઃશક્ય છે? કોણ કોને સાધ્ય છે? વળી કોણ કોને દુઃખ દે છે? કોણ કોનાથી જીતાય છે? કયું વરદાન આપવું જોઈએ એવું ઇષ્ટ વાક્ય ઉચ્ચારનારી હું સેવકોને લક્ષ્મી અર્પું છું.—૮

ભારતિ ! યસ્તવ પુરતઃ, સ્તોત્રમિદં પઠતિ શુદ્ધભાવેન ।

સ ભવતિ સુરગુરુતુલ્યો, મેધામાવર્હતિ સતતમિહ ॥ ૯ ॥—આર્યા

હે સરસ્વતી ! જો આ સ્તોત્રતું શુદ્ધ ભાવ પૂર્વક તારી સમક્ષ પઠન કરે છે, તે બૃહસ્પતિના સમાન થાય છે અને આ જગત્માં નિરંતર યુદ્ધિને ધારણ કરે છે.—૯

घ-परिशिष्टम् ।

पं० दानविजयमुनिवर्यविरचितं

श्रीसरस्वतीस्तोत्रम् ।

सम्पूर्णशीतद्युतिवक्त्रकान्ते !, लावण्यलीलाकमलानिशान्ते ! ।

त्वत्पादपद्मं भजतां निशाऽन्ते, मुखे निवासं कुरुतात् सुकान्ते ! ॥ १ ॥—उपजातिः

हे (शरद ऋतुनी पूर्णिमाना) पूर्ण चन्द्रना जेवा वदन वडे मनोहर ! हे लावण्य, क्रीडा अने लक्ष्मीना निवासइप (सरस्वती) ! हे सुन्दर अन्तिवाणी (देवी) ! निशाना अन्तमां (प्रभाते) तारा यरण्-कमलनी उपासना करनारा (जनो) ना मुष्मां तुं निवास कर.—१

समञ्जुलं वादयती कराभ्यां, यत्(सा?)कच्छपीं मोहितविश्वविश्वा ।

शक्तित्रिरूपा त्रिगुणाभिरामा, वाणी प्रदेयात् प्रतिभां भजत्सु ॥ २ ॥—उप०

जेषु ये हाथ वडे कोमल रीते कच्छपी (वीणा) वगाडी सभस्त प्रह्लाएउने मोहित कर्यो हे अेवी, वणी त्रणु शक्तिइप तेमज त्रणु गुणेशी रमणीय अेवी सरस्वती लक्ष्मी (जनो)ने प्रतिभा सभर्पो.—२

विद्यानिधेर्गौरिव गौर्विभाति कृक्षिभरी सार्वजनीनचेताः ।

यस्या महिम्ना वदतां वरेण्य-भावं भजन्ते पुरुषा विवर्णाः ॥ ३ ॥—इन्द्रवज्रा

जेना प्रलावथी पाभर पुश्पो (पणु) श्रेष्ठवादिपणाने पाभे हे ते सर्वतुं हित करवाना यित्त-वाणी तथा विद्याना निधान अेवा (विद्याधर हे विभुध)नी गाय (कामधेनु)नी जेम विद्वानोतुं पोषणु करनारी सरस्वती शोले हे.—३

सितपत्रत्रिविहङ्गमपत्रका, दनुजमानुजदेवकृतानतिः ।

भगवती परब्रह्ममहानिधिः, वदनपङ्कजमेव पुनातु मे ॥ ४ ॥—द्रुतविलम्बितम्

श्वेत पांभववाणी पक्षी (राजहंस)इप वाहनवाणी तथा वणी दानव, मानव अने देव वडे प्रणाम करायेली तेमज परब्रह्मना मोटा लंडारइप लगवती माइ मुष्-कमल पवित्र करे.—४

विविधभूषणवस्त्रसमावृतां, नवरसामृतकाव्यसरस्वतीम् ।

बहुजनान् ददतीं प्रतिभां मुहुः, प्रमुदितः प्रतिनौमि सरस्वतीम् ॥ ५ ॥—द्रुत०

विविध वस्त्र तथा अलंकारथी परिवृत वणी (शृंगारादि) नव रसइप अमृतथी युक्त काव्यनी तरंगिल्ली तेमज धणा मनुष्योने वारंवार प्रतिभा आपती अेवी सरस्वतीने हुं हर्षपूर्वक स्तवुं धुं.—५

ऐंकाररूपे ! त्रिपुरे ! समाये !, हींकारवर्णाङ्कितबीजरूपे ! ।

निशासु शेते(ज्वसाने) चरणारविन्दं, भजे सदा भक्तिभरेण देवि ! ॥ ६ ॥—उप०

हे ऐंकारस्वइपी ! हे त्रिपुरा (सरस्वती) ! हे सभय लालवाणी ! हींकार वर्णथी लक्षित अेवा भीजस्वइपी ! तारा यरण्-कमलने प्रभाते हे देवी ! हुं लक्षितना समूहथी सर्वदा सेवुं धुं.—६

ત્વદ્ધ્યાનતઃ સંસ્મરણાત્ પ્રકામં, ભવન્તિ તે સ્વર્ગ્ધૃવિ કીર્તિપાત્રમ્ ।

વિદ્યાચળા શ્લોકકીર્તિભાજો, યથા હિ દૃષ્ટાઃ કવિકાલિદાસાઃ ॥ ૭ ॥—૩૫૦

તારા ધ્યાનથી—અરે તારૂં રૂડી રીતે સ્મરણ કરવાથી પણ પ્રાણીઓ ઠવિ કાલિદાસ જન્મ ખરેખર વિદ્યા વિચક્ષણમાં પ્રથમ એવી આ લોકની કીર્તિને ભજનાર બેવાય છે તેવા સ્વર્ગ-લોકમાં કીર્તિના પાત્ર બને છે.—૭

ૐ હાં હીં મન્ત્રરૂપે ! વિબુધજનહિતે ! દેવિ ! દેવેન્દ્રવન્ધે (વન્ધે) !

ચન્દ્રચન્દ્રાવદાતે ! ક્ષપિતકલિમલે ! હારનીહારગૌરે ! ।

મીમે ! મીમાદૃહાસે ! ભવભયહરણે ! મૈરવે ! મૈરવેશે !

ૐ હાંહીંહુંકારનાદે ! મમ મનસિ સદા શારદે ! દેહિ તુષ્ટિમ્ ॥ ૮ ॥—સ્રગ્ધરા

ઈત્યં ભક્તિભરેણ મહ્શ્ચ મયકા નીતા સ્તુતેઃ પદ્મતૌ

તત્તત્પાઠવતાં કરોતુ સુતરાં વિદ્યામિમાં ભારતી ।

વિદ્વદ્વન્દમનીષિદાનવિજયાશંસા યયાડપૂરિ ચ

વાચાલૈકકથા કથકથિકતા યસ્યા નિસર્ગઃ ફલમ્ ॥ ૯ ॥—શાર્દૂલ૦

આઠમા શ્લોકના અને શારદાષ્ટકના પ્રથમ શ્લોકના અર્થમાં ખાસ ફેર નથી.

આ પ્રમાણે મારાથી સત્વર ભક્તિના ભારપૂર્વક સ્તુતિના માર્ગમાં લવાયેલી સરસ્વતી કે જીણે પહિડત-વર્ગમાં બુદ્ધિશાળી એવા દાનવિજયની આશા પૂરી છે અને જની કથાનું ક્ષણ શેકટોક વગરની વાચાલ પુરૂષોની કથાજ છે તે તેના પાઠ કરનારાને આ વિદ્યા કરોજ.—૯

ઙ-પરિશિષ્ટમ્ ।

શ્રીમલયકીર્તિમુનીશ્વરસન્દ્ભવં

॥ શ્રીશારદાસ્તોત્રમ્ ॥

—>>>>>•<<<<<<—

જનનમૃત્યુજરાક્ષયકારણં, સકલદુર્નયજાડઘનિવારણમ્ ।

વિગતપારભવામ્બુધિતારણં, સમયસારમહં પરિપૂજયે ॥ ૧ ॥

જન્મ, મરણ અને ઘડપણના નાશના હેતુરૂપ એવા, વળી સમય દુર્નય (નયાભાસ)ની જડતાને દૂર કરનારા તેમજ અપાર સંસાર-સમુદ્રનો પાર પમાડનારા એવા સિદ્ધાન્તના સારનું હું પૂજન કરું છું.—૧

જલધિનન્દનચન્દનચન્દ્રમઃ—સદૃશમૂર્તિરિયં પરમેશ્વરી ।

નિખિલજાડઘજટોગ્રકુઠારિકા, દિશતુ મેઽભિમતાનિ સરસ્વતી ॥ ૨ ॥

૧ આ સંપૂર્ણ સ્તોત્ર દ્રુતવિલાંબિત છંદમાં રચાયેલું છે.

समुद्र-पुत्र (शंभु अथवा अमृत), यन्दन तथा यन्द्रमाना समान (श्वेत) भूर्तिवाणी तथा समस्त ऋता (अज्ञान)नी ऋताने (छेदवाभां) तीक्ष्ण कुहाडा ऋवी अेवी आ उत्तम अैश्वर्यवाणी सरस्वती मने मनोवांछित अपेा.—२

विशदपक्षविहङ्गमगामिनी, विशदपक्षमृगाङ्गमहोज्ज्वला ।

विशदपक्षविनेयजनाचिता, दिशतु मेऽभिमतानि सरस्वती ॥ ३ ॥

उल्लवण पांशुवाणा (हंस) पक्षी उपर स्वार थनारी, शुक्ल पक्ष (पशुवाडिया)ना यन्द्रना ऋवी अत्यंत निर्भण, तेमण विभण (मातापिताना) पक्षवाणा विनम्र मानवो वडे पूजयेदी अेवी सरस्वती०—३

वरददक्षिणबाहुघृताक्षका, विशदवामकरार्पितपुस्तिका ।

उभयपाणिपयोजघृताम्बुजा, दिशतु मेऽभिमतानि सरस्वती ॥ ४ ॥

वरदान देनारी मुद्रावाणा (अेक ऋभणा हाथवाणी) तेमण ऋपभाषाने धारणु करेला (द्वितीय) दक्षिण हुस्तवाणी, वणी निर्भण डाया हाथभां पुस्तक राभ्युं छे अेवी तेमण अंने कर-कमल वडे कभणने धारणु कर्युं छे अेवी सरस्वती०—४

मुकुटरत्नमरीचिभिरूर्ध्वगैर्वदति या परमां गतिमात्मनि ।

भवसमुद्रतरीस्तु नृणां सदा, दिशतु मेऽभिमतानि सरस्वती ॥ ५ ॥

मुकुट(गत) रत्ननां उर्ध्वगाभि क्रिणो वडे ऋ पोताने विषे परम गति वदे छे, ते मानवोने माटे तो सर्वदा संसार-समुद्रभां नौका समान अेवी सरस्वती०—५

परमहंसहिमाचलनिर्गता, सकलपातकपङ्कविवर्जिता ।

अमृतबोधपयःपरिपूरिता, दिशतु मेऽभिमतानि सरस्वती ॥ ६ ॥

परमहंस (निनेश्वर)इप हिमालयभांथी नीकणेदी, सर्व पापइप ऊदवथी रहित, अमृत-ज्ञानइप ऋण वडे परिपूरुं अेवी सरस्वती (नदी) मने०—६

परमहंसनिवाससमुज्ज्वला, कमलयाकृतिपासमनोत्तमाः (?) ।

वहति या वदनाम्बुरुहं सदा, दिशतु मेऽभिमतानि सरस्वती ॥ ७ ॥

उत्तम हंसना निवास (स्थानइप मानस सरोवरना) ऋवी उल्लवण, सुभ-कभणने..... धारणु करे छे ते सरस्वती०—७

सकलवाङ्मयमूर्तिधरा परा, सकलसच्चहितैकपरायणा ।

सकलनारदतुम्बुरुसेविता, दिशतु मेऽभिमतानि सरस्वती ॥ ८ ॥

ऊणा अने साहित्यनी (अथवासभय ज्ञान)नी भूर्तिइप तथा उत्तम, तेमण सभय प्राणीओना कल्याणने विषे अद्वितीयपणु तत्पर, तथा वणी सर्व नारदो अने तुभ्युइ (गांधर्व) थी सेवित अेवी सरस्वती०—८

મલયચન્દનચન્દ્રરજઃકળ-પ્રકરશુભ્રદુકૂલપટાવૃતા ।

વિશદહંસકહારવિભૂષિતા, દિશતુ મેઽભિમતાનિ સરસ્વતી ॥ ૯ ॥

મલય (ગિરિ)ના ચન્દન અને કપૂરના રંગઃકણના સમૂહના સમાન દેદીપ્યમાન વસ્ત્ર-પટથી વીંટાયેલી, નિર્મળ હંસ અને હારથી વિશેષતઃ અલંકૃત એવી સરસ્વતી૦—૯

મલયકીર્તિકૃતામપિ સંસ્તુતિં, પઠતિ યઃ સતતં મતિમાન્ નરઃ ।

વિજયકીર્તિગુરોઃ કૃતિમાદરાત્, સુમતિકલ્પલતાફલમશ્નુતે ॥ ૧૦ ॥

વિજયકીર્તિ નામના ગુરૂની કૃતિ અને મેં મલયકીર્તિએ કરેલી સ્તુતિતું પણ જે યુદ્ધિ-શાળી માનવ આદરપૂર્વક નિરન્તર પઠન કરે છે, તે સુયુદ્ધિરૂપ કલ્પવલ્લીના ફળને ભોગવે છે—૧૦

ચ-પરિશિષ્ટમ્

॥ શ્રીસરસ્વતીસ્તવઃ ॥

સકલમજ્જલવૃદ્ધિવિધાયિની, સકલસદ્ગુણસન્તતિદાયિની ।

સકલમન્જુલસૌખ્યવિકાશિની, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૧ ॥

સમગ્ર કલ્યાણોની વૃદ્ધિ કરનારી, સમસ્ત સદ્ગુણોની શ્રેણિ અર્પણ કરનારી, સંપૂર્ણ, મનોહર સુખનો વિકાસ કરનારી એવી સરસ્વતી મારાં પાપોનો નાશ કરે.—૧

અમરદાનવમાનવસેવિતા, જગતિ જાઙ્ઘહરા શ્રુતદેવતા ।

વિશદપક્ષવિહઙ્ગવિહારિણી, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૨ ॥

દેવો, દાનવો અને માનવો વડે સેવા કરાયેલી, જગત્માં (વસતા જીવોની) જડતાને હરનારી, તેમજ ઉન્નવળ પાંખવાળા પક્ષી (રાજહંસ) ઉપર આરોહણ કરનારી તની અધિષ્ઠાયિકા દેવી સરસ્વતી૦—૨

પ્રવરપન્ડિતપૂરુષપૂજિતા, પ્રવરકાન્તિવિભૂષણરાજિતા ।

પ્રવરદેહવિભામરમન્ડિતા, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૩ ॥

પ્રૌઢ પરિણત પુરુષોથી પૂજાયેલી, અત્યુત્તમ લાવણ્ય અને આભૂષણોથી શોભતી, તેમજ ઉત્તમ દેહની ધુતિના સમૂહથી અલંકૃત એવી સરસ્વતી૦—૩

સકલશીતમરીચિસમાનના, વિહિતસેવકબુદ્ધિવિકાશના ।

ધૃતકમન્ડલુપુસ્તકમાલિકા, હરતુ મે દુરિતાનિ સરસ્વતી ॥ ૪ ॥

(સોળે) કળાથી યુક્ત ચન્દ્રના સમાન વદનવાળી, વળી જણે સેવકની મતિનો વિકાસ કર્યો છે એવી તથા જણે હસ્તોમાં કમણ્ડળ, પુસ્તક અને (જપ)-માળા ધારણ કરી છે એવી સરસ્વતી૦—૪

૧ આ સ્તવનાં પ્રાથમિક દશ પદો દુતવિલમ્બિત ઇંદ્રમાં રચવામાં આવ્યાં છે, જ્યારે એનું અંતિમ પદ શાર્દૂલવિકીરિત ઇંદ્રમાં રચાયેલું છે.

सकलमानससंशयहारिणी, भवभवोर्जितपापनिवारिणी ।

सकलसद्गुणसन्ततिधारिणी, हरतु मे दुरितानि सरस्वती ॥ ५ ॥

समस्त (प्राणीना) मनना संशयने दूर करनारी, संसारमां उत्पन्न थयेल मोटा पापतुं निवारण करनारी, सकल सद्गुणुनी श्रेणिने धारण करनारी जेवी सरस्वती०—५

प्रबलवैरिसमूहविमर्दिनी, नृपसभादिषु मानविवर्द्धिनी ।

नतजनोदितसङ्कटभेदिनी, हरतु मे दुरितानि सरस्वती ॥ ६ ॥

पराकभी वैरीना समुदायतुं भर्दन करनारी, राज-सभादिक्ने विषे सम्मानने वधारनारी, नमन करैला मानवोना उद्यमां आवेलां क्क्षेने आपनारी जेवी सरस्वती०—६

सकलसद्गुणभूषितविग्रहा, निजतनुद्युतितर्जितविग्रहा ।

विशदवस्त्रधरा विशदद्युति—हरतु मे दुरितानि सरस्वती ॥ ७ ॥

सकल सद्गुणुथी अलंकृत देहवाणी, वणी जेषु पोताना देहनी धुति वडे (राजहुंस जेवा) पक्षीज्योने (अथवा संज्योने के कुत्रोने) परास्त कर्यां छे जेवी, तथा विशद वस्त्रने धारण करनारी तेमज निर्मण प्रसावाणी जेवी सरस्वती०—७

भवदवानलशान्ति(न्त्य ?)तनूनपा—द्वितकरैङ्कृतिमन्त्रकृतकृपा ।

भविकचित्तविशुद्धिविधायिनी, हरतु मे दुरितानि सरस्वती ॥ ८ ॥

संसाररूप दवानलने शान्त करवामां भेध समान, (ज्योने) हितकारी, अँकारना अपथी जेषु कृपा करी छे जेवी तथाभव्य (ज्यो)ना यित्तने निर्मण करनारी जेवी सरस्वती०—८

तनुभृतां जडतामपहृत्य या, विबुधतां ददते मुदिताऽर्चया ।

मतिमतां जननीति मताऽत्र सा, हरतु मे दुरितानि सरस्वती ॥ ९ ॥

पूजन यतां आनंद पाभी जे प्राणीज्योना अज्ञानने दूर करीने विद्वत्ता अर्पे छे अने जे आ जगत्मां युद्धिशाणीज्योनी माता तरीके मनाय छे, ते सरस्वती०—९

सकलशास्त्रपयोनिधिनौः परा, विशदकीर्तिधराऽङ्गितमोहरा ।

जिनवराननपद्मनिवासिनी, हरतु मे दुरितानि सरस्वती ॥ १० ॥

समग्र शास्त्ररूप समुद्रने विषे नौका समान, उत्तम, निर्मण कीर्तिवाणी, प्राणीज्योना अज्ञाननो नाश करनारी, जिनेश्वरना मुष्-कमलमां निवास करनारी जेवी सरस्वती०—१०

इत्थं श्रीश्रुतदेवता भगवती विद्वज्जनानां प्रसूः

सम्यग्ज्ञानवरप्रदा घनतमोनिर्नाशिनी देहिनाम् ।

श्रेयःश्रीवरदायिनी सुविधिना सम्पूजिता संस्तुता

दुष्कर्मण्यपहृत्य मे विदधतां सम्यक्श्रुतं सर्वदा ॥ ११ ॥—शार्दूल०

आ प्रमाणे सुविधि पूर्वक पूजन करायेली तेमज स्तवायेली भगवती श्रीश्रुत-देवता के जे पाण्डित पुत्रोनी माता छे, जे यथार्थ ज्ञानरूप वरदानने आपनारी छे, जे प्राणीज्योना गाढ अज्ञाननो विनाश करनारी छे तेमज जे कल्याणरूप लक्ष्मीना वरदानने (पण) देनारी छे, ते (सरस्वती) मारां दुष्कृत्योने दूर करीने मारा श्रुत (ज्ञान)ने सर्वदा यथार्थ करे.—११

छ-परिशिष्टम् ।

॥ श्रीशारदास्तुतिः ॥

ॐ ह्रीं अर्हन्मुखाब्जो-वासिनीं पापनाशिनीम् ।
सरस्वतीमहं स्तौमि, श्रुतसागरपारदाम् ॥ १ ॥

ॐ ह्रीं तीर्थंकरना वदन-उभयभां वसनारी, पापना विनाश करनारी तथा श्रुत-सागरना
पार पमाडनारी એવી સરસ્વતીની હું સ્તુતિ કરું છું.—૧

लक्ष्मीबीजाक्षरमयीं, मायाबीजसमन्विताम् ।
त्वां नमामि जगन्मात-स्त्रैलोक्यैश्वर्यदायिनीम् ॥ २ ॥

હે વિશ્વ-જનની ! લક્ષ્મી-બીજ વાચક (શ્રી) અક્ષરથી યુક્ત, માયા-બીજ (હ્રી) સહિત તેમજ
ત્રિભુવનના એશ્વર્યને આપનારી એવી તને હું નમસ્કાર કરું છું.—૨

सरस्वति ! वदवद-वाग्वादिनि ! मिताक्षरैः ।
येनाहं वाङ्मयं सर्वं, जानामि निजनामवत् ॥ ३ ॥

હે સરસ્વતી ! વદ વદ વાગ્વાદિની ! એ મિત (અલ્પ) અક્ષરો વડે હું મારા નામની જમ
સમસ્ત સાહિત્યને બાણું છું.—૩

भगवति ! सरस्वति !, ह्रीं नमोऽङ्घ्रिद्वये प्रगे ।
ये कुर्वन्ति न ते हि स्युः, जाङ्घाम्बुधिधराशयाः ॥ ४ ॥

હે ભગવતી શારદા ! જ્યો તારા ચરણ-કમલને વિષે પ્રાતઃકાલમાં હ્રીં પૂર્વક નમન કરતા
નથી, તે અજ્ઞાનના સમુદ્રના જેવા દ્વદયવાળા છે.—૪

त्वत्पादसेवी हंसोऽपि, विवेकीति जनश्रुतिः ।
ब्रवीमि किं पुनस्तेषां, येषां त्वचरणौ हृदि ! ॥ ५ ॥

તારા ચરણની સેવા કરવાવાળો હંસ પણ વિવેકી છે એવી લોક-શ્રુતિ છે, તો પછી જમનાં
દ્વદયમાં તારાં ચરણો છે તેની તો હું શી (વાત) કહું !—૫

तावकीना गुणा मातः !, सरस्वति ! वदात्मके ! ।
यत्स्मृतावपि जीवानां, स्युः सौख्यानि पदे पदे ॥ ६ ॥

હે સરસ્વતી ! હે વદસ્વરૂપી ! જે ગુણોનું સ્મરણ કરવાથી જીવોને પગલે પગલે સુખો મળે,
તે ગુણો તારામાં છે.—૬

त्वदीयचरणाम्भोजे, मच्चिं राजहंसवत् ।
भविष्यति कदा मातः !, सरस्वति ! वद स्फुटम् ॥ ७ ॥

હે માતા ! હે સરસ્વતી ! તારા ચરણ-કમલને વિષે રાજહંસની પેઠે માંડે ચિત્ત ક્યારે (ભક્તિ-
શાળી) થશે તે તું સ્પષ્ટ બોલ.—૭

૧ આ સ્તુતિ શ્રીવિજયદાનસૂરિએ ઉતારી મોકલી હતી; તે બદલ હું તેમને આભારી છું.

श्वेताब्जनिधिचन्द्राश्म-प्रासादस्थां चतुर्भुजाम् ।
 हंसस्कन्धस्थितां चन्द्र-मूर्त्युज्ज्वलतनुप्रभाम् ॥ ८ ॥
 वाम-दक्षिणहस्ताभ्यां, विभ्रतीं पद्म-पुस्तिकाम् ।
 तथेतराभ्यां वीणा-ऽक्ष-मालिकां श्वेतवाससीम् ॥ ९ ॥
 उद्गिरन्तीं गुह्याम्भोजा-देनामक्षरमालिकाम् ।

ध्यायेद् योऽप्रस्थितां देवीं, सजडोऽपि कविर्भवेत् ॥ १० ॥ -त्रिलिखितशेखर

सद्देव કમળ, નિધિ અને ચન્દ્ર-મણિના મહેલમાં રહેલી, ચાર હાથવાળી, હંસની ખાંધ ઉપર આરૂઢ થયેલી, ચન્દ્રની મૂર્તિ જેવી ઉજ્જ્વલ વળ દેહની કાંતિવાળી, ડાબા હાથ વડે પદ્મને અને જમણા હાથથી પુસ્તકને તેમજ બીજા બે હાથો વડે વીણા અને જપ-માળાને ધારણ કરતી, ધવળ વસ્ત્રવાળી, મુખ-પદ્મથી આ અક્ષર-માળાનો ઉચ્ચાર કરતી અને આગળ રહેલી એવી આ (શારદા) દેવીનું જે ધ્યાન ધરે, તે મૂર્ખ હોય તો પણ કવિ થાય. ૮—૯—૧૦

શ્રીશારદાસ્તુતિમિમાં હૃદયે નિધાય

યે સુપ્રભાતસમયે મનુજાઃ સ્મરન્તિ ।

તેષાં પરિસ્ફુરતિ વિશ્વવિકાશહેતુઃ

સદ્જ્ઞાનકેવલમહો મહિમાનિધાનમ્ ॥ ૧૧ ॥

આ શ્રીશારદા-સ્તુતિને હૃદયમાં સ્થાન આપીને જે માનવો એવું સવારના પહોરમાં સ્મરણ કરે છે, તેમને બ્રહ્માણ્ડનો વિકાસ કરવામાં કારણરૂપ તેમજ મહિમાના ભંડારરૂપ એવું સુન્દર કેવલજ્ઞાન અહો સ્ફુરે છે.—૧૧

યયેપ્સયા સુરવ્યૂહ-સંસ્તુતા મયકા સ્તુતા ।

ત્ત્ તાં પૂરયિતું દેવિ !, પ્રસીદ પરમેશ્વરિ ! ॥ ૧૨ ॥

સુર-સમૂહ વડે સ્તુતિ કરાયેલી એવી તારી મેં જે અભિલાષાથી સ્તુતિ કરી છે તેને પૂર્ણ કરવા માટે હે દેવી ! હે પરમ ઐશ્વર્યવાળી (શારદા)! તું કૃપા કર.—૧૨

ज-परिशिष्टम् ।

श्रीशान्तिकुशल मुनीश्वरकृत

पार्श्वनाथ स्तवन

- सारह नाम सोहामण्यो (१) मनिं आणी हो अविहड रंग.
पास तण्यो महिमा ऊहुं यंश कीरति हो जम गान्ज गंग. १.
- गोडी (१) परता पूरवे यितामणी (२) हो तुं दीव विवास.
अंतरीक (३) मोरे मने वरकाण्ये (४) हो तुं सोहिर्ध पास. गोडी० २.
- अक्षविण्य (५) रावण्य (६) राज्यो जरावण (७) हो तुं जगध देव ।
कलजुग पास संभेसरो (८) पौतुंज (९) हो तोरी कीजध सेव. गोडी० ३.
- चोरवाडे (१०) भगसीज्यो (११) ज्यो दीव (१२) पाटण्य (१३) हो डोकरीज्यो पास.
(१४) ददो (१५) नवभंड (१६) जणीधं पास इलवही (१७) हो राय राणा दास. गोडी० ४.
- पंयासर (१८) महीमंडणे लले लालो (१९) हो नारिंगो (२०) नाम.
नवपत्तव (२१) डोडा (२२) कल्लो, अजारे (२३) हो तुं भेठो ठाम. गोडी० ५.
- दोडण्य (२४) तवरी (२५) जणीज्ये उथमणी (२६) हो महिमासं डार.
शिशोर्ध (२७) त्रेवीशभो कुकेशेर (२८) हो सेवक साधार. गोडी० ६.
- भोअण्य (२९) पास त्रंभावती (३०) नाइडे (३१) हो तुं धृतकल्लोस. (३२)
सहसइण्यो (३३) ने सांभलो (३४) पास परगट (३५) हो तुं कुंभरोस (३६). गोडी० ७.
- यिंहुइरपे आरासण्ये (३७) धंधाणी (३८) हो वंदुं निशदीश.
लेनमाण (३९) उजणीज्ये (४०) नेवाज हो जण्ये जगदीश. गोडी० ८.
- लीडलंजन (४१) लले सांभर्यो करहिडे (४२) हो नागिंद्रह (४३) ज्ये.
जसलमेरे (४४) तुं ज्यो अमीजरो (४५) हो भडारे (४६) डाय. गोडी० ९.
- शंभलपुर (४७) सिंधु (४८) ज्यो मुंजपरे (४९) हो जेटिंगो (५०) पास.
भंभदावादि (५१) मनोहर कुंभोर्ध (५२) हो तुं सोर्ध पास. गोडी० १०.
- सिंहडी (५३) आमोदे (५४) वसे कलिकुडे (५५) हो सोजित (५६) परिणाम.
पांस विहारै आगरे (५७) याणसभे (५८) हो भेडे (५९) अलिराम. गोडी० ११.

१ जस तीरथ. २ अक्षवर. ३ पलाजध. ४ उषमण्ये. ५ शिशोडी. ६ यंभण्य. ७ आरोपध. ८ भडोवरो.
९ आ आडमी कडी छे, ज्यारे पूर्वनी कडी नवमी छे; वणी सलपण्यपुर समीधं ज्यो ज्येवा पाठ-भेद पण्य छे.
१० सादडीधं मादध वरयो. ११ पास.

કમ્પડવણિજ (૬૦) કોરડે (૬૧) હુમ્મીરપરિં (૬૨) હો પેંપાડે (૬૩) પાસ.	
છોકેલી (૬૪) કાઠોલીએ (૬૫) મેસાણે (૬૬) હો મેડતા (૬૭) નિવાસ.	ગોડી૦ ૧૨.
^૧ કડિઆઉલે (૬૮) આલુએ (૬૯) શેત્રુંજ (૭૦) વંદું (૭૧) ગિરનારિ.	
^૨ એઝેવો (૭૨) રાધનપુરે (૭૩) કુંબોધઇ હો સંડેરે (૭૪) સાર.	ગોડી૦ ૧૩.
તું ભર્યયિં (૭૫) તું ઈડરેં (૭૬) ^૩ ખનુઆડે (૭૭) હો તુંહિજ ગુણુખાણિ.	
તું દેલવાડે (૭૮) વડોદરે (૭૯) ડુંગરપરિં (૮૦) હો ગંધારિં (૮૧) વખાણિ	ગોડી૦ ૧૪.
વીસલનગરિં (૮૨) વાલ હો ડભોઇઈ (૮૩) હો બેઠો જનરાજ.	
^૪ વાણિજ (૮૪) ચેલણ (૮૫) પાસજ વેલાઉલ (૮૬) હો વડલી (૮૭) શિરતાજ.	ગોડી૦ ૧૫.
મહુરપાસ (૮૮) ^૫ ચેઈ વલી અહિછત્તે (૮૯) હો ^૬ આણુંઘો રાય.	
નાગપુરેં (૯૦) ખીખિપુરેં (૯૧) નડુલાઇ (૯૨) હો ઢીલી (૯૩) મંઝારિ.	ગોડી૦ ૧૬.
ગાડરીઓ (૯૪) માંડવગઢેં (૯૫) ^૭ તજ્જરે (૯૬) હો પીરોજ(૯૭) વાસ.	
કુંભલમેરેં (૯૮) ગાજઓ રાણકપુર (૯૯) હો સમર્યો દેં સાદ.	ગોડી૦ ૧૭.
તું ^૮ વેલાઉલે (૧૦૦) માનીઓ સિદ્ધપુરિં (૧૦૧) હો તું દીવ મઝારિ.	
ચિત્રકોટ(૧૦૨) ચંદ્રાવતી(૧૦૩) આસાઉલ(૧૦૪) હો વાંસવાલે (૧૦૫) પારિ.	ગોડી૦ ૧૮.
^૯ મરહટ (૧૦૬) મથુરા (૧૦૭) અણીઈ વાણારસી (૧૦૮) હો તું પાસ જણુંદ.	
તું સમિઆણે(૧૦૯) સાંભલ્યો ^{૧૦} તજ્જરે (૧૧૦) હો તૂઠો જણુચંદ.	ગોડી૦ ૧૯.
એકસો આઠે આગલા નામેં કરી હો થુણિઓ જનરાજ.	
આરતી ટલી આમય ગયો આશા ફલી હો મારા મનની આજ.	ગોડી૦ ૨૦.
પાસ પ્રભાવે પ્રાગડો મહિમાનિધિ હો તું દેવદયાલ.	
એકમના જ એલગિં તે પામિં હો લાછી વિશાલ.	ગોડી૦ ૨૧.
તું મેવાસી ઉજલો તેં માંડી હો મોટી જત્ર.	
ભવના ભાજે આમલા તુજ આગલિં હો નાચે પાત્ર.	ગોડી૦ ૨૨.
ઉવસ વાસે તું વસેં વાણારસી હો રાણા વામા માત.	
અશ્વસેન કુલચંદલો મુજ વહાલો હો તું ત્રિજગવિખ્યાત.	ગોડી૦ ૨૩.
છત્ર ધરે ચામર ઢળે ઠકુરાઈ હો ત્રિગડેં ળંગું ભાણ.	
ભામંડળ તેજ તપે તુજ વંછે હો દરિસણ દીવાણ.	ગોડી૦ ૨૪.

૧ હમીરપુર. ૨ છોકેલીઈ. ૩ કડી આહાડે આલૂઈ. ૪ વીજેવઇ. ૫ ખૂઆડિં. ૬ વાડિજ. ૭ વેઇ વલી. ૮ આણી ધુરાય. ૯ મન જાય. ૧૦ તું જાઉરિ હો પીરોજખાદ. ૧૧ નાકુલઈ. ૧૨ મેરહટ. ૧૩ અજરેં. ૧૪ જિનલાણ.

લૈરવ દૈત દ્યાલિઓ જખ્ય યોગિણુ હો ડાઈણુ વિકરાલ. ભૂત ન માગે લૈરવા તું સમરથ હો ગોડી રખવાલ.	ગોડી૦ ૨૫
તું મરધરનો પાતશાહ એકલમલ હો તુ ધિંગડધિંગ. વારણુ રાખે ખારણુ તુજ રહામો હો કો ન કરે સિંગ.	ગોડી૦ ૨૬
ઠમ ઠમ ઠાવો ઠાકુરાં ચડા ચાંક હો તું કાઢે મારિ. રોગ હરે રોગી તણાં તું ખેસેં હો વનવાડી ઝાડિં.	ગોડી૦ ૨૭
તરકસ લીંડે ગાતડી કર ઝાલિં હો લાલ કખાણુ. નીલડે ઘોડે તું ચઢે તું ફેરે હો ફેજાં ઢકાણુ.	ગોડી૦ ૨૮
નવ નવ રૂપે તું રમે અડવડીઓં હો દેં જન ! હાથ. સંધ તણી સાનિધ કરે તું મેલે હો મેલાવે સાથ.	ગોડી૦ ૨૯
અલખ નિરંજન તું જ્યો અતુલિ ખલ હો તું ભૂતલલાણુ. શાંતિકુશલ ઈમ વિનવે તું સાહિખ હો ગોડી સુલતાણુ.	ગોડી૦ ૩૦
તપગચ્છ તિલક સમોવડે પાય પ્રણમી હો વિજયસેન સૂરીશ. સંવત સોલહ સતસઠે (૧૬૬૭) વીનવીઓ હો ગોડી જગદીશ.	ગોડી૦ ૩૧
કલશ—ત્રેવીસમો જનરાજ જાણી હિઈ આણી વાસના નર અમર નારી સેવ સારી ગાયસું ગુણુ પાસના વિનયકુશલ ગુરચરણુ સેવક ગોડી નામે ગહગહો કલિકાલમાંહિ પાસ નામિં સેવ કરતાં સુખ લલો.	

૧ દૈવ. ૨ ખારિ ન રાખઈ. ૩ થલિ થલિ ઠાવો ઠાકુરો ચેડા ચટક હો. ૪ ફેજાં ફેજાં હો ફેરછ ઢકાણુ.
૫ તુંહિજ દિ હાથ. ૬ ખોલાવઈ હો તું મેલછ સાથ. ૭ લિખ્યો. ૮ ઠાકુર હો સાહિખ સુલતાણુ. ૯ તડોવડિ.
૧૦ પરગટ.

શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય-સંગ્રહ (પ્રથમ વિભાગ) સંબંધી અભિપ્રાયો

(૧)

આચાર્યવર્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિનું સ્તોત્ર જૈન જગત્માં બહુ વિખ્યાત છે. તેમના કર્તા સૂરિ-પ્રવરને આજ સેંકડો વર્ષો વીસા છતાં તેઓ કૃતિરૂપે અમર છે, અને એ અમરતાનાં મુખ્ય કારણો તેઓશ્રીની કૃતિમાં રહેલ શબ્દ-લાલિત્ય, અખંડિત રસપ્રવાહ, સુંદર કાવ્ય-ચમત્કૃતિ અને ભાગી-રથીના જલસમાન આત્માના દ્વદયંગમ ભાવો છે. આ પ્રભાવક સ્તોત્રનાં અનેક અનુકરણો થયાં છે. કમભાષ્યે તે બધાં અસારે ઉપલબ્ધ નથી, છતાં જે અનુકરણો બહાર પડે છે તે જોતાં દ્વદય જરૂર કુલાય છે. જૈન મહુર્ષિઓએ પોતાનો નિવૃત્તિ-સમય જ્ઞાનધ્યાન સાહિત્યસેવામાં ગાળ્યો છે, જમની સાહિત્યસૃષ્ટિમાં હંચી શ્રદ્ધા સાથે ધર્મભાવના પોષાય અને ચાતકની પેઠે વાયકનું મન આકર્ષાય એવું સુંદર તત્ત્વ-મિલન હોય છે. શ્રીનેમિભક્તામર અને શ્રીવીરભક્તામર એ તેના સુંદર નમુના છે. આ બન્ને ભક્તામરો શ્રીજૈનશ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે જે તેમાં રહેલ ક્વન-સામર્થ્યથી જટલી પ્રસિદ્ધિમાં આવવાં જોઈએ, તેટલાં પ્રસિદ્ધ થયાં નથી. અલ-ખત આખાળગોપાળપ્રિય મૂળ ભક્તામરસ્તોત્રની પ્રતિષ્ઠાને આ બન્ને ભક્તામરો પામશે ઠે કેમ ? તે શંકનીય છે. છતાં આ સ્તોત્રો અતિ પ્રયાસથી બહેરાતમાં મૂકાતાં વિશેષ ઉચ્ચ કક્ષાને પામે એ શક્ય છે.

હમણાં આગમોદયસમિતિએ આ બન્ને સ્તોત્રોનું મૂળ-ટીકા-ભાષાંતર-વિવેચનવાળું પુસ્તક જૈન જગત્ સમક્ષ મૂક્યું છે. વીરભક્તામરના કર્તા ઉપાધ્યાય ત્રીધર્મવર્ધનગણિ છે. તેમણે આ ભક્તામરમાં ટુંકાણમાં સારી શૈલીથી વીર ભગવાનના જીવનને આલોખ્યું છે. પ્રભુના પૂર્વ ભવ-જન્મમહોત્સવ-શ્રીગૌતમસ્વામી-શ્રેણિક-ચંદનખાળા વિગેરે પ્રસંગો અને વીરતાની યથાર્થ-તાનો ટુંકો છતાં સુંદર પરિચય આપ્યો છે તેમજ ક્વનપદ્ધતિ સરલ, રોચક અને પ્રૌઢ ભાવવાહી છે અને ટીકા પણ પોતાનીજ હોઠ અર્થની સ્પષ્ટતા કરવા પૂરતું લક્ષ્ય રખાયેલ છે.

બીજું શ્રીનેમિભક્તામર તે શ્રીભાવપ્રભસૂરિનું છે, જેણે નેમિનાથ પ્રભુનું ખ્યાન દ્વદયંગમ આપ્યું છે, જેની કાવ્યપ્રસાદી શિષ્ટ-ક્લિષ્ટ, સુંદર ચમત્કૃતિવાળી અને પ્રૌઢ પાણ્ડિત્યભરી છે, જ્યાં એક વાર જવા તેવાની ચાંચ ખુંચે તેમ નથી. ટીકાથી ક્લિષ્ટતાને સરળ કરી છે.

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીઆએ આ બન્ને સ્તોત્રોના શબ્દાર્થ, અન્વય, ભાષાંતર અને વિવેચન કરેલ છે. વિવેચનમાં અનેક ઉપયોગી માહિતીઓ આપેલ છે એટલે મૂળ ગ્રન્થને વિશ્વવ્યાપી બનાવવા માટે આ પદ્ધતિ બહુજ ઉત્તમ છે.

આ પુસ્તક સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓ અને સંસ્કૃતના અનભિજ્ઞો એમ બન્ને વર્ગને અનુકૂળ થઈ પડે તેવી ઢબનું છે. પુસ્તકને સર્વોપયોગી બનાવવા માટે પૂરતો શ્રમ લેવાયો છે.

આપણા સાહિત્યગ્રન્થો કાવ્યગ્રન્થો આવી રાચક પદ્ધતિથી મુદ્રિત થાય એ અત્યારે બહુ જરૂરનું છે. પણ અહીં મને એક વાત જરૂર ખટકે છે કે જ મૂળનાં આ અનુકરણો છે તેને અહીં કેમ વિસારી દેવામાં આવ્યું છે ? જ મૂળની આ નીકો છે તે મૂળ રસપ્રવાહ-નદીની પીછાણુ આપવાની જરૂર હતી. તેની વિશેષ ટીકાઓ મળી શકે તેમ છે. તેથી આવીજ શૈલીથી તેનું ભાષાંતર થવાની પ્રથમ અગત્યતા હતી. આ સ્તોત્રો જમ જૈન વિદ્વાનોને ઉપયોગી છે તેમ અભ્યાસકદ્દષ્ટિએ નીહાળનાર જૈનેતર અભ્યાસીઓને પણ આકર્ષે તેવાં છે. તો તેઓને ખાતર પણ મૂળ ભક્તામરની પ્રસાદી અપાઇ હોત તો સમુચિત થઇ પડત. હું ઇચ્છું છું કે હવે પછી આ સંબંધે ખ્યાલ રાખવામાં આવશે.

અંતમાં આવા મૌલિક ગ્રંથોને બહાર પાડનાર શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ—કાર્યવાહકો, ગ્રંથકર મહાત્મા અને ભાષાંતરકરના આ શુભ પ્રયાસની ભૂરિ ભૂરિ અનુમોદના-પ્રશંસા કરી આવાં ખીજાં અનેક મૌલિકો બહાર પડે એ શુભેચ્છાપૂર્વક હું વિરમું છું.

મા. શુ. ૧૦ ભોમ,
વાલકેસર, મુંબઇ. }

મુનિ દર્શનવિજય.

શ્રીવીરશાસન પુસ્તક ૫ મું, અંક ૧૭ મો. શુક્રવાર તા. ૨૮-૧-૨૭.

(૨)

૧ શ્રીભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ.

(પ્રથમ વિભાગ) કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

આ વિભાગમાં શ્રીવીરભક્તામર, શ્રીનેમિભક્તામર બંને સ્વોપજ ટીકા સહિત અને શ્રીમાન-તુંગસૂરિકૃત ભક્તામર સ્તોત્ર, ગિરિનાર ગિરીશ્વર કલ્પરૂપ બે પરિશિષ્ટ સહિત, ગુર્જર ભાષાનુવાદ વિવરણ સંયુક્ત સમાવેલ છે. તે શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી શાહ વેણીચંદ સૂર્ય દે બહાર પાડેલ છે. ખાસવાંચવાલાયક છે, સંગ્રહ બહુ સારો કર્યો છે. બુક પાકા ને સુંદર પુઠાથી બંધાયેલી છે.

શ્રી જૈન ધર્મપ્રકાશ સં૦ ૧૯૮૩ માર્ગશીર્ષ પુસ્તક ૪૨ અંક ૯ મો.

(૩)

The Poems of Vir-Bhaktamar and Nemi. Bhaktamar By the two Jain poets-
Upadhyay Shri Dharma-Vardhangani and Shri Bhavprabha Suri with an
appendix consisting of the Bhaktamar Stotra and Shri Girinar-Girishwar Kalpa
with a translation into Gujarati and explanatory notes by Prof. Hiralal R.
Kapadia, M. A. Printed at the Karnatak Printing Press, Bombay. Cloth cover
pp. 197. Price Rs. 3 (1926).

These poems are written by way of Padpurti to †some verses of the Bhakta-
mar Stotra of Shri Mantung Suri. Prof. Kapadia has collected, translated and an-

† Instead of some verses it should be all the verses. J. S. J.

notated them, and produced a scholarly work. These are but two out of such six Padpurti Poems.

K. M. J.

Vol. XLI. The Modern Review. No. 2 February 1927.

(૪)

“ વીરભક્તામર અને નેમિભક્તામર, કે જે માનતુંગસૂરિના સુપ્રસિદ્ધ ‘ ભક્તામર ’ નામથી યોગખાતા આદીશ્વરસ્તોત્રનાં પાદપૂર્તિરૂપ સ્તોત્ર-કાવ્યો છે. વિક્રમના ૧૮ મા સૈકાના પ્રારંભમાં વિદ્યમાન ધર્મવર્ધનગણિ અપરનામ વાયક ધર્મસિંહની અને એ જ સૈકાના અંતમાં વિદ્યમાન ભાવ-પ્રભસૂરિની સ્વોપજ વૃત્તિ સાથેની ઉપર્યુક્ત બન્ને કૃતિયો ‘ આગમોદયસમિતિ ’ દ્વારા ગત વર્ષમાં પ્રકાશમાં આવેલી છે. એ ઉપરથી ૧૮ મા સૈકામાં પણ જૈન વિદ્વાનોનો ભક્તિરસ અને વિદ્યાવ્યાસંગ કેટલો ઉચ્ચ પ્રકારનો હતો એ પ્રકાશમાં આવ્યું.

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ્. એ., એમણે સંશોધન, ભાષાંતર અને વિવેચન કરી આ ગ્રંથની મહત્તા અને ઉપયોગિતામાં બહુ પ્રશંસનીય પ્રયત્ન દ્વારા સફલતા મેળવી છે એમ કહેવું જોઈએ. સ્પષ્ટીકરણસાધનીભૂતગ્રંથસૂચીમાં વાગ્બટાલંકારના કર્તા વાગ્બટને અપાયેલું મુનિવિશેષણ તથા પ્રભાવકચરિત્રના પ્રણેતા તરીકે ચંદ્રપ્રભસૂરિનું નામ, કે જે નિર્ણયસાગરની આવૃત્તિના ટાઇટલ પેજની ભૂલ પરથી ઉતરી આવ્યું જણાય છે, તે અમને ખટકે છે. તેવી ભૂલો બાદ કરીએ તો કહી શકાય કે અનુવાદકે પ્રસ્તાવના, ઉપોદ્ધાત, વિષયસૂચી, પરિશિષ્ટ, ગ્રંથસૂચી વિગેરે દ્વારા અને ભાષાંતરની આદર્શ શૈલી દ્વારા પોતાની સાક્ષરતાનો પરિચય કરાવ્યો છે. સાથે અન્ય ગ્રંથ પ્રકાશકોને, સંપાદકોને અને અનુવાદકોને અનુકરણીય દૃષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું છે. આશા છે કે કાવ્યસંગ્રહના આવા જ ખીજ વિભાગને થોડા વખતમાં દૃષ્ટિગોચર કરીશું. આવા ઉત્તમ ગ્રંથને પ્રકાશમાં લાવવા માટે સંસ્થાને તથા સંપાદકને અભિનંદન ધટે છે.

વીરસં. ૨૪૫૩, જ્યેષ્ઠ શુ. ૧૧. }
કાઠી પોળ, વડોદરા.

લાલચન્દ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી.

(૫)

કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૧ લો, ભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ, સંશોધન કરનાર પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, પ્રસિદ્ધ કરનાર શાહ વેણીચંદ સૂર્યચંદ મુંબાઈ, આગમોદય સમિતિ, મૂલ્ય રૂ. ૩). આ સંગ્રહમાં મુખ્ય બે કાવ્યો સમાવ્યાં છે. શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર-ભક્તામર તથા શ્રી-ભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિ-ભક્તામર. પરિશિષ્ટમાં ભક્તામર સ્તોત્ર તથા ગિરિનાર ગિરીશ્વર કલ્પ એ બેના મૂળ પાઠ આપેલા છે. ભક્તામરનો મૂળ પાઠ પ્રાસંગિક છે, કેમકે એના પરથી પહેલાં બે કાવ્યોનો વિષય સુઝેલો છે.

વીર-ભક્તામરમાં ચોવીસમા તીર્થંકર મહાપ્રભુ શ્રીવીરનું જીવનચરિત્ર આપેલું છે. નેમિભક્તામરમાં રાજમતીની સાથે પરણવાને માટે નેમિનાથ મંડપ સુધી આવી પાછો રથ ફેરવી જાય છે, તે વખતે રાજમતી ઉન્મત્ત દશામાં વિરહના ઉદ્દગાર કાઢે છે; સાથે સાથે શ્રીકૃષ્ણની રાણીઓનાં વચન

પણ મૂકેલાં છે. વીર ભક્તામરમાં કરુણ બોધ ત્યારે નેમિ-ભક્તામરમાં વિરહી શૃંગારાત્મક જ્ઞાન આપેલું છે. બંનેના સંસ્કૃત શ્લોક સુશ્લિષ્ટ બંધારણવાળા, મધુર અને સરળ છે. બંને અગાઉ છપાઇ ગયેલા હતા: પરંતુ આ સંગ્રહમાં બંનેને વિસ્તીર્ણ પાઠ, સમજાવતી, ભાષાંતર, વિવરણ વગેરે પુષ્કળ છૂટ અને શ્રમ સાથે અનુવાદ કરનારે આપેલ છે. એજ આ સંગ્રહની ખરી ખૂબી છે.

સાહિત્ય મે માસ ઇ. સ. ૧૯૨૮ પૃ૦ ૩૧૭-૩૧૮.

(૬)

શ્રીભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ—ભાગ ૧ જેમાં ઉપાધ્યાય શ્રી-ધર્મવર્ધનગણિકૃત વીરભક્તામર તથા શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિભક્તામર પરિશિષ્ટ તરીકે ભક્તામર સ્તોત્ર તથા ગિરનાર કલ્પ સહિત સ્વોપજ્ઞ ટીકા અને ભાષાંતર સહિત આ ગ્રંથમાં આવેલ છે. સંશોધન તથા ભાષાંતર કર્તા પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. આ ગ્રંથ મૂળ, ટીકા, અન્વય અને શબ્દાર્થ શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ ભાષાંતર રૂપે આપેલ છે. ભાષાંતર સુંદર શૈલીથી અને અભ્યાસીને અભ્યાસ માટે સરલ અને ઉપયોગી બનાવ્યું છે. સારો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો છે. કાવ્યો અપૂર્વ અને તેના ખપી માટે એક ઉપયોગી વસ્તુ છે. તે માટે અમો વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

શ્રીઆત્માનંદ પ્રકાશ પુ. ૨૫, અં. ૧૦. વીર સં. ૨૪૫૪ વૈશાખ. આત્મ સં. ૩૨.

ચતુર્વિંશતિકા સંબંધી અભિપ્રાયો.

(૧)

શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત અને પૂર્વ મુનિવર્ય પ્રણીત ટીકા યુક્ત ચતુર્વિંશતિકા (સચિત્ર), શ્રીશારદાસ્તોત્ર તથા અપ્પભટ્ટિસૂરિચરિત્ર—પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. એ આ કાવ્ય અને ચરિત્ર ગ્રંથનું સંશોધન તથા સરલ શબ્દાર્થ સાથે ભાષાંતર કર્યું છે. સાથે સ્પષ્ટીકરણ અને છેવટે શબ્દકોષ આપી અભ્યાસી અને વાચક વર્ગને બહુજ સરલતા કરી આપી છે. વળી આ પુસ્તકમાં ૧૬ વિદ્યાદેવીઓના વિવિધ રંગના સુંદર ફોટાઓ આપી ગ્રંથની સુંદરતામાં વૃદ્ધિ કરી છે. પ્રયાસ ઉત્તમ છે અને ગ્રંથ વાંચવા ચોચ્ય છે. કિંમત છ રૂપીયા.

શ્રીઆત્માનંદ પ્રકાશ પુ. ૨૫, અં. ૧૦. વીર સં. ૨૪૫૪ વૈશાખ. આત્મ સં. ૩૨.

(૨)

પૂર્વ મુનિવર્ય પ્રણીત ટીકાયુક્ત ચતુર્વિંશતિકા શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત શારદાસ્તોત્ર, શ્રીરાજ-શેખરસૂરિવિરચિત શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિવર્યચરિત્ર પરિશિષ્ટ દ્વય સહિત, ભાઈ હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાએ કરેલો ગુર્જર ભાષાનુવાદ વિગેરે યુક્ત બહુ શ્રેષ્ઠ રચનાવાળું છે.

આ પુસ્તકમાં ૧૬ વિદ્યાદેવીઓ વિગેરેના ફોટા બહુ સુંદર આપેલા છે. કિંમત રૂ. ૬) રાખી છે તે પ્રયાસ ને ખર્ચના પ્રમાણમાં વધારે નથી; પરંતુ તેના ખરીદનારા બહુ યોગ્ય મળે તેમ છે.

શ્રીજૈનધર્મપ્રકાશ, સં. ૧૯૮૪ વૈશાખ પુસ્તક ૪૪ અંક બીએ, પૃ. ૬૬.

ચતુર્વિંશતિકાનું ભાષાંતર

શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ તરફથી વિક્રમ સંવત્ ૮૦૦ માં જન્મેલા અને મુનિદીક્ષા લેનારા અને ૧૧ વર્ષે આચાર્ય-પદ પ્રાપ્ત કરી અનેક રાજમહારાજઓને જૈન ધર્મનો બોધ આપી ૯૫ વર્ષની ઉંમરે પરોપકાર માટે અણસણ કરી આ ક્ષાત્રી દુનિયા ત્યાગ કરનાર અપ્પભટ્ટિસૂરિજીનું જીવનવૃત્તાંત તેમણે રચેલી ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિરૂપ ચતુર્વિંશતિકા અને શ્રીશારદા-સ્તોત્ર અને તે ઉપર સંશોધન, ભાષાંતર કરી વિવેચન કરનાર શ્રીયુત હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. નું વિવેચનવાળું પુસ્તક કાઉન ૮ પેજ એ સાઘઝમાં ૪૮ રતલી કોક્ષલી લાયન લેજર પેપર પર પ્રગટ થયેલું છે. તેની નોંધ લેતાં અમને અતિ આનંદ થાય છે. શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિજી જન્મે ક્ષત્રિય હતા અને તેમના પિતાનું નામ અપ્પ અને માતાનું નામ ભટ્ટિ અને પોતાનું નામ સુરપાળ હતું. તેઓ ૬ વર્ષની ઉંમરેજ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિજીના સમાગમમાં આવતાં તેમની પાસે તેઓ જૈન ધર્મનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. તેમની બુદ્ધિ એટલી તો તીવ્ર હતી કે તેઓ પ્રતિદિન એક હજાર શ્લોક કંઠસ્થ કરતા હતા. તેમની આવી ઉત્તમ બુદ્ધિથી સિદ્ધસેનસૂરિજીએ અપ્પ પાસે પુત્રની માંગણી કરી, પણ એકનો એક પુત્ર હોવાથી તેણે પ્રથમ તો તેને મુનિ-દીક્ષા આપવા ના પાડી, પણ આખરે પોતાનું તથા પોતાની પત્નીનું નામ કાયમ રહે એવું નામ સુરપાળને આપવાની શરતે તેમને મુનિ-દીક્ષા લેવાની રજા આપી. આથી સુરપાળને મુનિ-દીક્ષા આપતાં જોકે ભદ્રકીર્તિ નામ આપવામાં આવ્યું હતું તો પણ તેઓશ્રી અપ્પ-ભટ્ટિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા અને ૧૧ વર્ષની ઉંમરે તેમનું અગાધ જ્ઞાન જોઈ સૂરિ-પદ આપવામાં આવ્યું હતું. શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિજીને સરસ્વતી હાજરા હજુર હતી તેથી શ્રીગોપગિરિના રાજ યશોવર્માના પુત્ર આમરાજ તેમને પોતાની સાથે રાજ્ય-સિંહાસન પર બેસાડતા હતા અને તેમની સલાહ અનુસાર રાજ્ય ચલાવતા હતા. તેમણે અગ્યાર વર્ષની ઉંમરે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત થતાં, દૂધ, દહીં, ધી, તેલ, ગોળ અને તળેલા પકવાનોનો ત્યાગ એ કારણથી કર્યો હતો કે આમરાજ તેમના મિત્ર હતા અને રાજ-સંગત-થી યૌવન-મદ થાય નહિ અને બ્રહ્મચર્યનો ભંગ થાય નહિ.

આ અપ્પભટ્ટિસૂરિજીએ ચોવીસ તીર્થંકરની સ્તુતિ ૯૬ પદના ચોવીસ વિભાગના કાવ્યમાં શ્રી“ચતુર્વિંશતિકા” નામે લખી છે, અને દરેક વિભાગમાં એક જિનેશ્વરની, ચોવીસ જિનેશ્વરોની, આગમની અને દેવ દેવીની સ્તુતિ સંસ્કૃત ભાષામાં કરી છે. આ સ્તુતિઓ જૈન ધર્મ ઉપર અલંત પ્રકાશ નાખનાર છે અને અન્ય દર્શનીઓ પણ તેમાંથી ધણું નવું જાણી શકે એમ છે. આ સ્તુતિનો અનુવાદ પ્રોફેસર હીરાલાલ કાપડિયાએ કર્યો છે અને તે ઉપર અનેક પુસ્તકોની સાક્ષી આપી વિવેચન અને ટીકા લખી છે. પુસ્તકમાં શબ્દ-કોષ, શ્રીરાજશેખરસૂરિકૃત સંસ્કૃત અપ્પભટ્ટિ-સૂરિચરિત્ર અને શ્રીશારદા-સ્તોત્ર આપવામાં આવ્યા છે જે અનેક અલંકારો અને કાવ્ય-ચમ-કૃતિઓથી ભરપૂર છે. આવા એક ઉત્તમ પ્રાચીન પુસ્તકને ભાષાંતર સાથે પ્રગટ કરવા માટે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિને મુબારકબાદી ધટે છે.

મુંબઈ સમાચાર ૩૦ મી જુન ૧૯૨૮.

જૈન.

પરમ પ્રિય ધર્મખંધુ ભાઈ શ્રી. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીઆ. સુંબઈ.

ભાવનગરથી લી. ધર્મખંધુ કુંવરજી આણંદજીના બહુમાન યુક્ત પ્રણામ. હું આપના ખંતે ચતુર્વિંશતિકાના કામથી એટલો પ્રસન્ન થયો છું કે વારંવાર તેની પ્રશંસા કરું છું. અખ્યલદિલ્લાવાળી ચતુર્વિંશતિકા મેં પ્રથમ વાંચી. હમણા શોભનમુનિવાળી વાંચી. તેમાં તમારા સંસ્કૃત કામ માટે તો હું અનુમોદના જ કરું છું. હું સંસ્કૃત ભાષાનો સામાન્ય અભ્યાસી છું. તેથી તે બાબતમાં કાંઈ લખી શકું તેમ નથી. તે શિવાય ગુજરાતી કામમાં કેટલીક હકીકત વાંચતાં મને જ્યાં જ્યાં સ્પષ્ટતા નેવું જણાયું તે આ સાથે લખી મોકલું છું. આ પરીક્ષા બુદ્ધિથી લખેલું ન જણશે પણ વધારે સ્પષ્ટ થવા માટે લખેલ સમજશે.

૧૯૮૪ ના જુલૈ શુક ૬ વાર શુક
લી. કુંવરજીના પ્રણામ.

શ્રીશોભન મુનિવર્યકૃત ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિ

શ્રીઆગમોદયસમિતિ તરફથી તેના એક મંત્રી શ્રાવક શ્રેષ્ઠી શ્રીજીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી આચાર્યવર્ય શ્રીસાગરાનંદસૂરીશ્વરજી અને અન્ય આચાર્યો અને મુનિરાજોની મદદથી પ્રાચીન પુસ્તકોની હારમાળા પ્રગટ કર્યા જાય છે, તે વિષે અમે અગાઉ લખી ગયા છીએ. એ ગૃહસ્થ શ્રાવકે અત્યાર સુધીમાં શ્રીઆગમોદય સમિતિના આશરે પચાસ અને શ્રીદેવચંદ લાલ-ભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી આશરે પોણેસો પુસ્તકો પ્રગટ કર્યા છે. હાલમાં શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી શ્રીભોજ રાજના વખતમાં થઈ ગયેલા મહાકવિ ધનપાલના ભાઈ શ્રીશોભન મુનિવર્ય રચિત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (સચિત્ર), મહાકવિ શ્રીધનપાલકૃત ટીકા અને પૂર્વ મુનીશ્વરકૃત અવચૂરિ અને ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દ યશોવિજયજીકૃત ઐન્દ્ર-સ્તુતિ સાથે ' પાર્યમેન્ટ ' પેપર ઉપર કાઉન ૮ પૈજના સાઠઝમાં જૈનોની ૨૦ દેવીઓના ત્રિરંગી ચિત્રો અને પ્રજ્ઞ મહાવીરના સમવસરણના ચિત્ર સાથે પ્રગટ કરવામાં આવી છે. તેમાં આપેલી વસ્તુ ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિને લગતી હોવાથી અને તેનું સંશોધન, ભાષાંતર અને વિવેચન કરનાર માજી પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીઆ એમ. એ. હોવાથી, ગુજરાતી અને સંસ્કૃત ભાષાઓના જાણકારો માટે અને જૈન ધર્મના જિજ્ઞાસુઓ માટે પુસ્તક એવું તો ઉત્તમ બન્યું છે કે જે વિષે બે મત હોઈ શકે જ નહિ.

૧ અનુવાદકની અનુમતિથી પ્રસિદ્ધ કરનાર જી. સા.

મૂળ ગ્રન્થકાર કવિરાજ શ્રીશોભન મુનિ ભોજ રાજના વખતમાં થઇ ગયા છે અને તેઓ શ્રી મહાકવિ ધનપાલ કે જેઓ બ્રાહ્મણ ધર્મના સંગી હતા તેમના ભાઈ થતા હતા. તેમના પિતા-જીએ જૈન 'ચાન્દ્ર'ગચ્છીય શ્રીમહેન્દ્રસૂરિજીનું ઋણ ફીટાવવા પોતાના ખીજ પુત્ર શ્રીશોભનને આચાર્ય મહારાજને અર્પણ કર્યા હતા અને તેઓએ જૈન મુનિરાજની દીક્ષા લીધી હતી એટલુંજ નહિ પણ તેઓએ પોતાના જ્ઞાનથી મહાકવિ શ્રીધનપાલને જૈન ધર્મના રાગી કર્યા હતા.

હાલમાં જમ મુનિ દીક્ષા સંબંધમાં મત-ભેદ પડ્યા છે તેમ તે વખતે પણ હતું એમ જણાય છે, કેમકે શ્રીશોભન જ્યારે આચાર્ય પાસે દીક્ષા લેવા ગયા હતા ત્યારે આચાર્ય મહારાજ તેમને એવો સવાલ કર્યો હતો કે તેમને જૈન ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હતી કે નહિ ? શ્રીશોભને એ સવાલનો જવાબ “ન”કારમાં આપતાં આચાર્ય મહારાજ જણાવ્યું હતું કે “ જો તે જૈન ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય, તેને, હું દીક્ષા આપતો નથી. વાસ્તે જો તારી ઇચ્છા થતી હોય, તો, તું એક વાર જૈન સિદ્ધાન્ત શ્રવણ કર અને તેના વાસ્તવિક અર્થનું મનન કર. એમ કરવાથી જો તને તે પ્રતિ રૂચિ થાય તો તને હું દીક્ષા આપીશ. ” આ પછી જ્યારે શ્રીશોભનનું મન જૈન ધર્મ ઉપર રાગી થયું હતું ત્યારે જ તેને દીક્ષા આપવામાં આવી હતી. આ દીક્ષા લેનાર શ્રીશોભને મુનિ-અવસ્થામાં શ્રીચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિ એવી તો ઉત્તમ રીતે રચી હતી કે મહાકવિ શ્રીધનપાલે તેના ઉપર ટીકા રચી હતી કે જ ધનપાલે અગાઉ તો શ્રી‘માલવા’ દેશમાં જૈન સાધુઓને વિહાર કરતાં અટકાવ્યા હતા.

આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં દરેક તીર્થંકર સંબંધીમાં ૪ પદ લઈ કુલ ૯૬ પદમાં ૨૪ તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે અને તે એટલી તો ઉત્તમ છે કે અનેક પ્રાચીન કવિઓએ તેની સ્તુતિ કરી છે અને જર્મન સ્કૉલર ડૉ. હર્મન જેકોબીએ પણ તેનું જર્મન ભાષામાં ભાષાંતર કર્યું છે. આ કાવ્યમાં અનેક પ્રકારના શબ્દાલંકાર છે. તેના દરેક પદમાં ખીજું ચરણ ચોથા ચરણને તદ્દન મળતું હોવા છતાં, તેનો અર્થ તદ્દન ન્વદો થાય છે એ તેની ચમત્કૃતિ છે. એટલું જ નહિ પણ કેટલાક પદોમાં એકજ જાતના ચરણનો ત્રણ ત્રણ જુદા જુદા અર્થમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આ કાવ્યનું અને ટીકાનું સંશોધન પ્રોફેસર હીરાલાલ કાપડીઆ એમ. એ.એ ધણીજ ઉત્તમ રીતે કર્યું છે અને ભાષાંતર કરતાં લગભગ એક સો પુસ્તકોનો આધાર લઈ ટીકા અને ભાષાંતર એટલા તો ઉત્તમ રીતે આલેખ્યા છે કે સંસ્કૃત ભાષાના સામાન્ય જાણકારને તેમજ ગુજરાતી ભાષાના જ્ઞાતાને એ પુસ્તક જૈનોના ચોવીસ મહાપુરૂષો-તીર્થંકરોના ઇતિહાસ અને જૈન ધર્મની સામાન્ય માહિતી પૂરી પાડે છે. પુસ્તકમાં શબ્દ ઠાપ, વિવેચન વિગેરે ઘણા ઊંડા જ્ઞાનથી આપવામાં આવ્યા છે અને તે માટે ભાષાંતરકારને તેમજ આગમોદય સમિતિને મુખ્યારક્યાદીજ ધંટે. પુસ્તકમાં ૨૦ જૈન દેવીઓ અને સમોવસરણના જ ત્રિરંગી ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે તેવું સાહસ અત્યાર સુધી કોઈ જૈન ગ્રન્થકારે કર્યું હોય એમ અમે જાણતા નથી.

પુસ્તકની કીંમત છ રૂપિયા છે.

મુંબઈ સમાચાર, ૨૩ મી જુન ૧૯૨૮.

જૈન.

ટુંક સમયમાં બહાર પડનારા ગ્રન્થો

- (૧) શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત ટીકા તથા પ્રો. હીરાલાલકૃત ગુજરાતી ભાષાંતર અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત, શાસન-દેવી-ઓનાં ત્રિરંગી ચિત્રોથી અલંકૃત. મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦
- (૨) શ્રીશોભન-સ્તુતિ શ્રીજયવિજયગણિ પ્રમુખ ચાર મુનિવરોની વિદ્વતા-પૂર્ણ વૃત્તિઓ સહિત તેમજ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય-ગણિકૃત ઐન્દ્ર-સ્તુતિ સાવચૂરિ, વિવિધ ચિત્રોથી સુશોભિત. મૂલ્ય રૂ. ૮-૦-૦
- (૩) શ્રીભક્તામર-સ્તોત્ર, શ્રીકલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર, શ્રીનમિણિ-સ્તોત્ર, શ્રીપંચપરમેષ્ઠિસ્તવ, શકસ્તવ વગેરે. પ્રો. ચક્રોળીના આમુખ સહિત.
- (૪) લીંબડી આદિ ભંડારનું સૂચિપત્ર
- (૫) શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ સાથે.
- (૬) મહાવીરચરિયં (પ્રાકૃત)
- (૭) લોકપ્રકાશનું ગુજરાતી ભાષાંતર.

अथ प्रशस्तिः

(शार्दूलविक्रीडितम्)

पदाङ्गुष्ठसुचालितामरगिरि—हस्तास्तदेवस्मयः
जिह्वाखण्डितशक्रसंशयचयो, वाङ्मण्डहालाहलः ।
सर्वाङ्गीणमहोपसर्गदकृपा—नेत्राम्बुदत्ताञ्जलिः
दाढ्यदारितदिव्ययुत्समवतात्—श्री वर्धमानो जिनः ॥११॥

(वसंततिलका)

श्रीवीर—गौतम—सुधर्मगणेश—जम्बू—
स्वाम्यादिपट्टधरसूरिगणः पुनातु ।
'श्रीहेमचन्द्रयतिचन्द्र' 'जगत्सुचन्द्र'—
श्रीहीरसूरि—यशसश्च शिवं दिशन्तु ॥१२॥
एतन्महर्षिशुचिपट्टपरंपराजान्—
आनन्दसूरिकमलाभिषसूरिपादान् ।
संविज्ञसंततिसदीशपादान् प्रणम्य
श्रीवीरदानचरणोंश्च गुरुन् स्तविष्ये ॥१३॥
श्रीदानसूरिवरशिष्यमतल्लिका स
श्रीप्रेमसूरिरनिशं शममग्नयोगी ।
सिद्धान्तवारिवरवारिनिधिः पुनातु
चारित्र्यचन्दनसुगन्धिशरीरशाली ॥१४॥

(शार्दूलविक्रीडितम्)

प्रत्यग्रत्रिशतर्षिसन्ततिसरित्—स्रष्ट क्षमाभृद्महान्
गीतार्थप्रवरो वरश्रुतयुतः सर्वागमानां गृहम् ।
तर्कं तर्कविशुद्धबुद्धिविभवः, सोऽभूत् स्वकीयेऽप्यहो
गच्छे संयमशुद्धितत्परमतिः, प्रज्ञावतामग्रणीः ॥१५॥
तत्कालीनकरग्रहग्रहविधा—वन्दे ह्यभूद् वैक्रमे
तिथ्याराधनकारणेन करुणो भेदस्तपागच्छजः ।

कारुण्यैकरसेन तेन गुरुणा सत्पट्टकादात्मनो
बह्वङ्गशेन निवारितः

खकरखौ—ष्टेऽब्देऽपवादध्वना ॥ ६ ॥

(वसन्ततिलका)

तत्पट्टके भुवनभान्वभिधश्च सूरिः
श्रीवर्धमानसुतपोनिधिकीर्तिधाम ।
न्याये विशारद इतीह जगत्प्रसिद्धो
जातोऽतिवाक्पतिमति—र्मतिमच्छरण्यः ॥१७॥

तस्याद्यशिष्यलघुबन्धुरथाब्जबन्धु—
तेजास्तपःश्रुतसमर्पणतेजसा सः ।
पंन्यासपद्मविजयो गणिराट् श्रियेऽस्तु
क्षान्त्येकसायकविदीर्णमहोपसर्गः ॥१८॥

शिष्योऽस्य धीजलधिबोधनबद्धकक्षः
वैराग्यदेशनविधौ परिपूर्णदक्षः ।
सीमन्धरप्रभुकृपापरपात्रमस्तु
श्रीहेमचन्द्रभगवान् सततं प्रसन्नः ॥१९॥

कारुण्यकम्रालयानां महीनयमुख्यानां महोमालिनां
लोकोपकारचतुराणां वैराग्यदेशनादक्षाचार्यदेव—

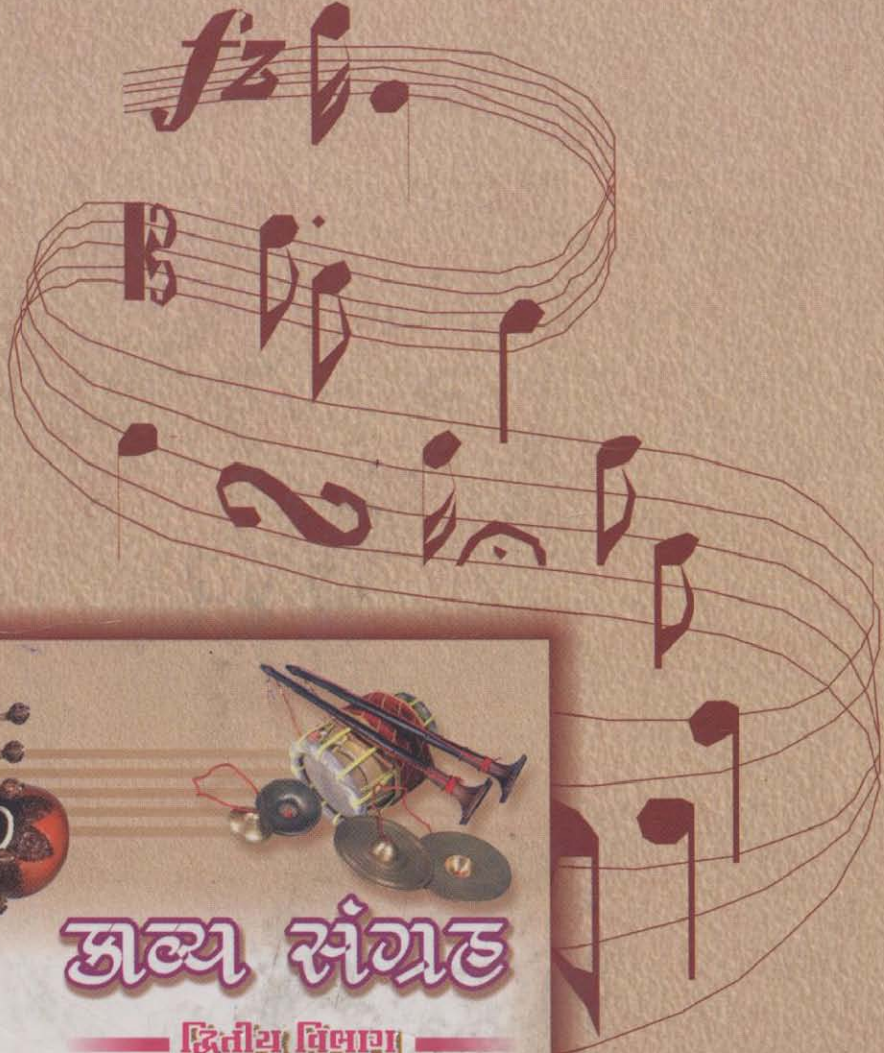
श्रीमद्विजयहेमचन्द्रसूरीश्वराणां सदुपदेशेन

श्री जिनशासन आराधना—ट्रस्ट विहिते

श्रुतसमुद्धारकार्यान्वये

कारापितमिदं ग्रन्थरत्नं श्रुतभक्तितः ॥

वि.सं. २०६१

ઝાલ્ય સંગ્રહ

દ્વિતીય વિભાગ

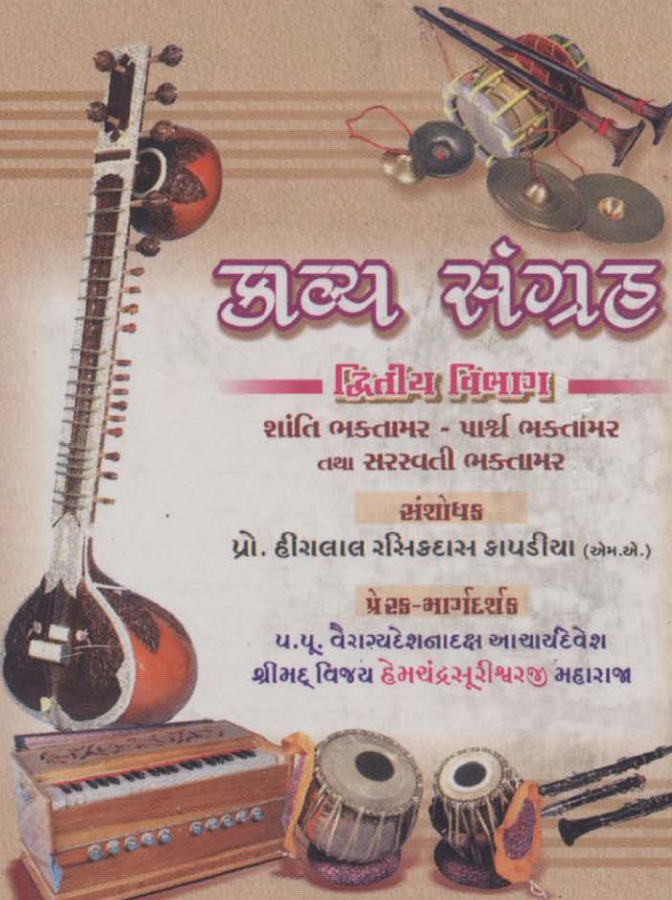
શાંતિ ભક્તામર - પાર્શ્વ ભક્તામર
તથા સરસ્વતી ભક્તામર

સંશોધક

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ ઝાપડીયા (એમ.એ.)

પ્રેક્ષ-માર્ગદર્શક

પ.યુ. વૈરાગ્યદેશનાદક આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ્રકાશક :-

શ્રી જિનશાસન
આરાધના ટ્રસ્ટ